॥ अथ श्रीमद्भागवते सप्तमः स्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीवेदव्यासायनमः ॥ षष्ठस्कंधाभिधेतीर्थेस्नातःसप्तमनाम्न्यथ ॥ श्रीमद्भागवतेस्नातुंप्रयतेतत्त्वसंविदे १ सेवायेषामपवर्गगतिर्जगतामभ्लारतेश्रीमद्विष्ण्वंघ्रिसरोरुहयुगलेभ्रमंतःसंतःकुर्वंतुदयांमयिवि
जयध्वजतीर्थैर्नित्यानित्याभ्यस्तादितिजाश्रितनुनखतीर्थसुतीर्थैः संततवेदांतपरिनिष्ठितानामपिश्रीनारायणपरमप्रसादमंतरेणानापादितसमीचीनज्ञानामृतकलानां क्वचित्क्वचिदसुरजनमोहायप्रदर्शि
तशुक्रशोणितसंपर्कादिभिरिवभगवतःप्रादुर्भावैस्तत्त्वेसंशयालूनांसतांविसंशयार्थं श्रीनृसिंहावतारस्तत्प्रसक्त्येनानाविधवर्णाश्रमाचारभेदविचारस्तत्पूजाप्रकारश्चनिरूप्यतेऽस्मिन्स्कंधे तदर्थपरीक्षि
त्प्रश्नपूर्वकमुपोद्घातरचयति समइति योभगवान्भूतानांयोग्यतातिरेकेणपक्षपरिग्रहशून्यःआत्माप्रियश्च तदेतत्प्रेयइतिश्रुतेः सत्तादिप्रदत्वात्तैरनुष्ठितसमर्चनादिसुकृतस्यसुखलक्षणफलदातृत्वे
नोपकर्तृत्वाच्चसुहृत् किमतइतितत्राह स्वयमिति सस्वयंविषमइवेंद्रस्यार्थेस्वप्रयोजनमंतरेणपरप्रयोजनार्थंकथंदैत्यानवधीदित्यन्वयः १ ननु सुरगणैःक्रियमाणस्यस्वप्रयोजनस्यसभवादवधीदि
तिकिंनस्यादितितत्राह नहीति हिशब्दोहेत्वर्थः कुतोनास्तीत्यत्राह निःश्रेयसात्मनइति नित्यानिर्दुःखानंदस्वरूपस्यतादृशत्वंमुक्तस्याप्यस्तीतितत्राह साक्षादिति नित्यानिर्दुःखानंदानुभवस्वरूप
स्यपरप्राप्यप्रयोजनाभावान्मुक्तस्यतदभावात् नन्वसुरप्रद्वेषात्सुराहितंक्रियतइतितत्राह नैवेति विद्वेषस्यतत्तत्स्वरूपद्योतनायासुरेभ्यइतिपंचमी वृक्षात्पर्णंपततीइतिवत्कादाचित्कत्वाभावान्नित्यद्वेषे
वधानुपपत्तिरन्यथावधस्यापिसंततानुवृत्तिःस्यादतोनोपपत्तिःस्यादितिभावः स्वाभिभवलक्षणभयात्तद्वधइति तत्राह नेति उद्वेगोभयलक्षणं कुतइत्यतउक्तं अगुणस्येति प्राकृतगुणसंबद्धस्यपुंसःतादृक्
स्वभावत्वाद्धरेस्तदभावान्निर्गुणश्चेतिश्रुतेः अनेननिःश्रेयसात्मनोपिगुणसंबंधेनजीववत्तथात्वंस्यादितिशंकापिनिरस्तेतिज्ञायते २ ३ प्रामाणिकत्वद्योतनाय प्रश्नस्तौति साध्विति तत्रहरिचारितेभाग

राजोवाच ॥ समःप्रियःसुहृद्ब्रह्मन्भूतानांभगवान्स्वयम् ॥ इंद्रस्यार्थेकथंदैत्यानवधीद्विषमोयथा १ नह्यस्यार्थःसुरगणैःसाक्षान्निःश्रेयसात्मनः ॥ नैवा
सुरेभ्योविद्वेषोनोद्वेगश्चागुणस्यहि २ इतिनःसुमहाभागनारायणगुणान्प्रति ॥ संशयःसुमहान्जातस्तंभवांश्छेत्तुमर्हति ३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ साधु
पृष्टंमहाराजहरेश्चरितमद्भुतम् ॥ तद्भागवतमाहात्म्यंभगवद्भक्तिवर्धनम् ४गीयतेपरमंपुण्यमृषिभिर्नारदादिभिः ॥ नत्वाकृष्णायमुनयेकथयिष्येहरेःकथा
म् ५ निर्गुणोपिह्यजोव्यक्तोभगवान्प्रकृतेःपरः ॥ स्वमायागुणमाविश्यबाध्यबाधकतांगतः ६ सत्त्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः ॥ नतेषांयु
गपद्राजन्ह्रासउल्लासएवच ७

वतानांमाहात्म्यंभगवद्भक्तिवर्द्धनीमत्वेननतन्माहात्म्यंभगवन्माहात्म्याविनाभूतमित्यवगंतव्यम् ४ प्रश्नप्रतिवचनंभगवदनुग्रहमंतरेणसुवचनस्यादितिप्रकटनायभगवंतंप्रसाद्यवक्तव्यार्थंप्रतिजानीते न
त्वेति ५ हरेर्हंतृत्वधर्मोनघटतइतिवदन्लोकेष्वेकत्वादुततद्विरुद्धपत्वादितिवावदीषि समत्वादिधर्मापन्यासानुपपत्तेर्नप्रथमः अघटितघटकशक्तिमत्त्वेनसर्वस्योपपत्तेर्नद्वितीयोयुक्तएवंतिभावेनाह निर्गु
णइति अयभावः भगवान्स्वमायागुणंस्वेच्छागुणमनुसृत्यस्वाधीनप्रकृतिगुणनिर्मितदेवासुरदेहंचाविश्यतत्रस्थित्वाबहिश्चनृसिंहादिप्रादुर्भावरूपेणासुरादिबाधकतामसुरादि बाध्यवस्तुषुनियामकत्वेन
स्थित्वाबाध्यतांगतोभवति किमत्रमानमितीयंशंका बाध्यादिस्थोहरिर्नित्यंबाध्यतादिगतेत्यपि गीयतेननुबाध्यत्वाच्चददोषयुतत्वतइतिभविष्यत्पर्ववचनेनपरिहर्तव्येति हिशब्देनलोकवत्तुलीला
कैवल्यमितिसूत्राल्लीलांप्रयोजयति निर्गुणत्वादिकंवैलक्षण्येलिंगमितिज्ञापनायप्रयुक्तं पुरुषाणांगुणदोषानुसारेणरक्षाद्यभावेनसमत्वादिकमपिनयुज्यतइतिप्रदर्शनायापिशब्दः तर्हिकुतोविविच्यनज्ञाय
तइत्यतोव्यक्तइति दधिस्थघृतवत्काष्ठेग्निवच्चजनार्दनः देहेंद्रियासुजीवेभ्योविविच्यज्ञायतेनत्विति अतोविविच्यज्ञानंयुक्तम् ६ स्वमायागुणमाविश्येत्युक्तंविवृणोति सत्वमित्यादिना प्रकृतेः
स्वरूपभूताआत्मनःपरमात्मनोज्ञानादिवन्नस्वरूपभूताःकिंत्वधीनाः जीवस्याप्यभिमानाद्देहगुणानाभिन्नस्वभावत्वाद्युगपत्प्रवृत्त्यनुपपत्तेरित्यतःशक्तिप्रकटनप्रकारंदर्शयति नतेषामिति ह्रासोनुद्भूतत्व
मुल्लासउद्भूतत्वं क्षयवृद्धिक्रमेणेतिपरिहारः ७

तैक्रमंविविनक्ति जयेति सत्वस्यजयकालेउत्साहविषयेदेवर्षीन्भजन्नानाभातीत्यन्वयः रजसउत्साहविषयेअसुरान्वर्द्धयन्तमसउत्साहविषयेयक्षादीन्वर्द्धयन्नेवंगुणानांशक्तिंजृंभयतीत्यर्थः तत्रापी
त्थंभावोस्तीत्याह तत्कालेति तत्तत्कालगुणमनुसृत्यवर्तमानः ८ इममर्थमनुभाविकंकरोति ज्योतिरादिरिति अयमर्थः ज्योतिरादीत्युत्तरायणादिकालादिगुणःकेषांचित्फलानामुत्साहंकेषांचिद्धा
संकुर्वन्यथासत्वादिजयादिविषयेउत्साहादिकालमनुवर्तमानोभातितथेति कथमव्यक्तत्वंहरेरितितत्राह संघातादिति देहेंद्रियादिकार्यकारणसंघातान्नविविच्यतेपृथग्भूतोनज्ञायते अत्रापीदमेवोदाहरणं
ज्योतिरादिघृतादिद्रव्यंदध्यादिभ्योमथनात्पूर्वंनविविच्यतेपृथग्भूतंनज्ञायतेनप्रतीयते तथात्मापीविभावः तेजोसितंत्रेधाविधीयतेइतिश्रुतेः घृतस्यज्योतिःशब्दाभिधेयत्वप्रामाणिकं दधिस्थघृतवत्काष्ठव
ह्निवच्चजनार्दनइत्यादेश्च ननुयदिकेनचिद्देहादिव्यतिरिक्तत्वेनायंज्ञायतेतर्हिंदधिस्थघृतवदित्यादिनिदर्शयितुंशक्यं तदेवकुतइत्याह विदंतीति कवयःब्रह्मादयःशास्त्रेणमथित्वाततोनिर्णीयात्मस्थंदेहादि
स्थमात्मानंविंदंतिजानंतिकिंचांततश्चरमनाशोविदंतिलभंते लभानिष्पत्ताविति धातोःनितरांप्राप्नुवंतीत्यर्थःअनेनकवीनांज्ञानमस्मिन्नर्थेप्रमाणमुक्तंभवति ९ देहादेर्विविक्तत्वेनज्ञानंकस्मान्नोत्पद्यतइतिआ
शंक्यसृष्टशरीरेषुजीववत्प्रतिष्ठत्वाच्चतद्विषयंज्ञानमित्यभिप्रेत्याह यदासिसृक्षुरिति यदापरस्मात्मनोर्थैनिवासायपुरःशरीराणिसिसृक्षुःस्रष्टुमिच्छतितदागुणैःवैषम्यन्यायेनस्वेच्छयानि यतोरजोगुणमुपादा
यमहदहंकारंपंचमहाभूतानिसृष्ट्वातैः पृथक्त्वत्तद्योग्यतानुसारेणशरीराणिसृजति यदाचेश्वरस्तासुविचित्रासुसुरनरतिर्यक्संज्ञितासुपुरीषुरिरंसुः जीवगतस्वादृष्टयोग्यतामनुसृत्यसुखादिकमुत्पाद्यतत्सा
क्षित्वेनक्रीडितुमिच्छति तदास्थितिहेतुत्वात्सत्वगुणमुपादत्ते यदाशयिष्यमाणोयोगनिद्रांचिकीर्षतितदासौतमोगुणमीरयति तच्छक्तिमुज्जृंभयति १० किंचचरंतमतीतानागतवर्तमानभेदेनवर्त

जयकालेतुसत्वस्यदेवर्षीनरजसोऽसुरान् ॥ तमसोयक्षरक्षांसितत्कालानुगुणोभजन् ८ ज्योतिरादिरिवाभातिसंवातान्नविविच्यते ॥ विदंत्यात्मानमात्म
स्थंमथित्वाकवयोंततः ९ यदासिसृक्षुःपुरआत्मनःपरोरजःसृजत्येषपृथक्स्वमायया ॥ सत्वंविचित्रासुरिरंसुरीश्वरःशयिष्यमाणस्तमईरयत्यसौ १०
कालंचरंतंसृजतीशआश्रयःप्रधानपुंभ्यांनरदेवसत्यकृत् ॥ सतत्रतत्रोभयासिद्धिमाप्नुयाल्लिंगात्मनोलिंगगुणाश्चसंति ११

मानंकालंसृजतीत्यर्थः ईशआश्रयइत्येताभ्यांपदाभ्यांसर्जनसामर्थ्यंसूचयति अत्रप्रमाणमाह सत्यकृदिति सत्यंमीमांसाशास्त्रंतस्यकर्ता इदानींस्वसृष्टानामंतःशयनप्रकारमाह सतत्रेति तत्रतत्रदे
हेषुस्थितं उभयसिद्धिंमहतिवस्तुनिमहत्परिमाणंमहासामर्थ्यंप्रकटनमणुपरिमाणमणुसामर्थ्यंवाप्नुयात् अणोरणीयान्महतोमहीयानितिश्रुतेः अत्रेदंलिंगात्मनोलिंगगुणाश्चसंतीतिनिदर्शनं चशब्दए
वार्थे यथा लिंगशरीरस्थानीयंकाष्ठव्याप्यतिष्ठन्नग्निर्लिंगात्मेत्युच्यतेतस्याग्नेर्लिंगस्यकाष्ठस्यगुणाः महत्त्वाणुत्वलक्षणाःसंति महतिकाष्ठेमहान् अणुनिकाष्ठेअणुरग्निरिति लिंगंशरीरेचिह्नेचसाधनेशेफ
भस्मनीत्यभिधानं ननु सृष्टौप्रवर्तमानेश्वरस्यनिरपेक्षत्वात्स्वातंत्र्येणकिंचित्कारणापेक्षासंभवः तदनपेक्षत्वेमृद्दंडादेरिवशक्त्यभावेनकार्यसामग्र्यभावइतितत्राह लिंगात्मनइति लिंगात्मनःप्रधानादेः
कारणस्य येलिंगगुणाःकार्यजनकशक्तिलक्षणाःसंतितेचाल्लिंगात्मनःशरीरस्वामिनोहरेःसंतिविद्यमानास्तदधीनत्वादितिद्विरावृत्त्यायोजनीयं द्रव्यंकर्मचकालश्चेत्यादेः यद्वा लिंगस्यप्रधानादेर्गुणाःका
र्योपादनशक्तिलक्षणाःलिंगात्मनःपूर्णद्वात्रिंशल्लक्षणस्वरूपस्यहरेःसंतितेषांस्वरूपाभिन्नत्वद्योतनायचशब्दः ऊर्णनाभिस्तुरीवेमादिविनास्वरूपभूतलालयैवयथाजालंकरोति तथायमित्यर्थपरोवा प्रधा
नसृष्टिर्ब्रह्मणोस्तु अवांतरसृष्टिरवांतरकारणात्स्यात् कुलालादेर्दृष्टत्वादित्यतोवाह सइति तत्रतत्रकार्यकारणेषुप्रातिस्विकेषुस्थित्वोभयसिद्धिंजगत्कारणस्यजनकत्वलक्षणंकार्यस्यजन्यत्वफलंप्राप्यपाति
उभयोःशक्त्योरेतदधीनत्वादित्याह लिंगात्मनइति लिंगात्मनोमृदादेर्लिंगगुणाःकार्यजननशक्तयःसंति तेचानेननियताइतिशेषः लिंगात्मनःकार्यस्ययेलिंगगुणाःपृथुबुध्नोदराकारादिलक्षणाः संतिते
च तत्रतत्रान्वितोविष्णुस्तत्तच्छक्तिप्रबोधकइत्यादेः अनेनबाध्यबाधकतांगतइत्येतत्स्पष्टीकृतं तथाहि तत्रतत्रदेवासुरेषुउभयसिद्धिंजयपराजयलक्षणांकार्यसिद्धिंप्राप्नोति शिरस्त्राणवर्मादिलक्षणंवहतोभ

टस्यपेोर्लिंगगुणाः शौर्यादिलक्षणाजयापजयौवातेचहर्यधीनाः सत्रैवरुंबलिनांचापरेषामित्यादेः अत्रसर्वस्यहर्यधीनत्वदर्शनायप्रधानपुंभ्यांकार्यकारणाभ्यांकालंसृजतीत्यंगीकारे प्रधानपुरुषावंतरे णकालसृष्टयशक्तेर्हरेःप्रकटितास्यादित्यन्यथाप्रतीतिनिरासायाचार्यैस्ताभ्यासहेतिव्याख्यातम् ११ नन्वत्रसाम्यगुणाधिकरणस्यहरेर्वैषम्याधिकरणत्वंकथमित्यस्यप्रश्नस्यपरिहारःकथं स्फुटमायातइत्याशंक्य स्वतोदेवप्रियत्वमसुराप्रियत्वंमनुष्याणामुभयत्वमेवसमत्वंतत्तद्योग्यतावतांतेषामन्यथातदतिलंघनेत्वदभिमतवैषम्यप्राप्तिसाम्यहानीस्यातामित्याशयवानाह यएषइति यएषहरिः कालेकालविषयेपि ईशिताकालस्यापिप्रवर्तनसमर्थः प्रधानपुरुषयोरीशितृत्वंकिंवक्तव्यमित्यपिपदं सविष्णुः सुरानीकमिवास्थितंसत्वमेधयति सत्वस्यदेहादिकारणत्वात्सत्वगुणप्रधानान्देवान्स मेधयतीत्यर्थः रजस्तमस्कान्रजस्तमःस्वभावान् तत्प्रत्यनीकान्तेषांसुराणांशत्रुभूतान् असुरान्प्रमिणोतिनिहंति मिनांहिसायामितिधातु. सुरप्रियइत्यनेनासुराणामप्रियोमनुष्याणामुभयात्मकः स्वभावतइतिध्वनितं तदुक्तं स्वभावतःप्रियत्वात्तुसदादेवप्रियोहरिः अप्रियश्चासुराणांसस्वभावात्तूभयनृणामिति सत्वमेधयतिइत्यनेनयासुखयोग्यता रजस्तमस्कानित्यनेनयावधयोग्यतायेचदेहे द्रियादेःकारणभूतास्त्रयोगुणाः यश्चगुणानामुन्नाहकरःकाल.यच्चतेषांत्रयाणांगुणानांपुण्यपापोभयलक्षणंकर्म. यच्चमूलकारणभूतंप्रकृतिपुरुषस्वरूपम् यच्चभक्त्यादिकमेतत्सर्वमवेक्ष्यदेवानांभक्त्या दिगुणानितरेषांद्वेषादिदोषान्मनुष्याणामुभयात्मकमुत्पाद्यसुखासुखजयापजयजननमरणादिफलदातृत्वेनसमइत्युक्तं तदुक्तं देशकालौगुणांश्चैवभक्त्यादीनप्यवेक्ष्यतु योग्यतांचतथाकर्मसमइत्यभिधी यते स्वतःप्रियोपिदेवानामुत्पाद्यैवगुणानिमान् इतरेषांतथादोषान्सुखदुःखददात्यजः उभयंतुमनुष्याणामतःसमइतीरितइति ननु सुरादिषुस्थितानांगुणदोषाणांतत्तत्कालीनत्वेनोत्तरकालेनाशसंभवे

यएषराजन्नपिकालईशितासत्वंसुरानीकमिवैधयत्यजः॥ तत्प्रत्यनीकानसुरान्सुरप्रियोरजस्तमस्कान्प्रमिणोत्युरुश्रवाः१२सवा पुनःस्वसृष्टस्यास्थितिरक्षानुवृत्तये॥ सत्वंसुरगणान्विष्णुरुपबृंहयतेमुहुः १३ अत्रैवोदाहृतःपूर्वमितिहासःसुरर्षिणा ॥ प्रीत्यामहाक्रतौराजन्पृच्छतेऽजातशत्रवे १४ दृष्ट्वामहाद्भुतंराजाराजसूयेमहाक्रतौ ॥ वासुदेवेभगवतिसायुज्यंचेदिभूभुजः १५

नानित्यत्वेनियमोनस्यादित्याशंक्य शास्त्रविहितत्वान्नियमोस्त्येवेत्याशयवानाह उरुश्रवाइति उरुबहुश्रूयतेइत्युरुश्रवाः शास्त्रंनियमप्रतिपादकं यस्यसतथा तदप्युक्तं अनादिनियताश्चैवगुणदोषाःसुरा दिषु यथाक्रमंपुनश्चैवनियमाद्वार्द्धितास्तथा विष्णुनैवततोनित्यंविषमश्चजनार्दन इतिनियमाद्वार्द्धितास्तथेत्येतत्कुत्रप्रमाणीक्रियतेइत्यस्यउरुश्रवाइत्यत्रेतिवक्तव्यं उरुवर्द्धनलक्षणंश्रवोयस्यसतथेत्यर्थः ननुवै षम्यंतदवस्थमेवाभूदितिचेन्न योग्यतानिमित्तत्वात्तदुक्तं नविष्णोर्विषमत्वंतुयोग्यतापेक्षयाक्वचिदिति हरेर्योग्यतानियत्यायत्आगच्छद्वैषम्यलक्षणमुरुश्रवस्तदातदस्तुविहितत्वादतउक्तं उरुश्रवाइति तद प्युक्तं योग्यतायास्तन्नियत्याविषमत्वंभवेदिति नन्वेवंतर्हिक्वापिवैषम्यंनेत्यापन्नमितिचेदुच्यते शुभाशुभयोर्विपर्ययेशुभवतामशुभकर्मअशुभवतामसुराणाशुभकर्मानुसृतफलदानेसति विषमत्वंविष्णोर्दो षायस्यादितियदतस्तत्तद्योग्यताबलविहितशुभाशुभोभयकर्मानुसारेण तत्तत्फलस्यविकर्मेंद्रियार्थेअशुभकर्मदैत्यबललक्षणस्यदानेनेश्वरवैषम्यमित्यतउरुश्रवाइतिजयगतंभकल्पनामहरंयुक्त इंद्रस्यार्थे कथंदैत्यानवधीद्विषमोयथेत्यादिप्रश्नपरिहारइतिसिद्ध विषमत्वंतुदोषायशुभाशुभान्नेपर्यये अतस्तादृशवैषम्यब्रह्मसूत्रेनिराकृतं शुभाशुभनियंतृत्वंनदोषोगुणएवसः अतस्तदिष्टंकृष्णस्यब्रह्मसूत्रकृतोविभो रितिवचनात् १२ सुरप्रियइत्येतद्विवृणोति सवाइति अयमर्थःसत्वंसत्वगुणसंपन्नान्मुहुरनुयुगमुपबृंहयतेसम्यक्वर्द्धयति किंकारणमत्राह पुनरिति स्वेनसृष्टस्यजगतःपुनःपुनःस्थितिरक्षानुवृत्तयेस्थि तिपालनयोःप्रवर्तनार्थं वाइत्यनेनसृष्ट्यादिह्यष्टकमपिहरेरेवेतिदर्शयति यदासिसृक्षुरित्यनेनयःप्रस्तुतस्तसइतितच्छब्देनपरामृशति तत्रापीश्वरशब्देनरुद्रउपक्रांतइतिभ्रांतिनिवारणायविष्णुरिति यद्वा य त्कापिरुद्रादुत्सर्जनादिकंप्रतीयतेतदपितत्स्थहरिणेतिप्रकटनायविष्णुरिति १३ सुरप्रियइत्येतादितिहासेनदर्शयति अत्रेति सुरप्रियएवनासुरप्रियोहरिरिति अन्ययोगव्यवच्छेदार्थएवशब्दः १४ १५

१६ एकएवांतोनिर्णयएषामस्तीतिभक्तिरेवपुरुषार्थसाधनंनान्यत्कर्मादिकमितिनिर्णयवतांविष्णुरेवमुमुक्षुभिर्निषेव्यइतिनिश्चयवतांवा १७ श्रीहरेर्निंदनंसतांकर्णशूलायमानमप्येतच्छ्रोतुंत
च्चित्रमित्याशयवानाह भगवन्निंदयेति १८ १९ श्वित्रःश्वेतकुष्ठः २० दुरवग्राह्यंदुर्ज्ञेयंधामस्वरूपंयस्यसतथातस्मिन् लयंसायुज्यलक्षण ननु अत्युत्कटैःपुण्यपापैरिहैवफलमश्नुत इतिव
चनात् श्वित्रोनजातइत्यादिवाक्यं कथंसंगच्छतेभगद्द्वेषिणोपिबहुविधाः तत्रकेचिन्मरणानंतरंपापफलंभुंजते केचिदत्रैव तत्कुतइतिचेन्न नियमाद्भुज्यतेपुंभिर्धर्माधर्मफलंमृतौ कश्चिदत्रापिभुज्येततस्मा
त्धर्मंमाचरेदितिवचनात् अनेनधर्मिणोपिव्याख्याताः धर्मात्स्वर्गं विधर्मान्निरयमितिच अत्रकश्चिद्विशेषोप्यस्ति जयविजययोःसात्त्विकत्वेनभक्तत्वेनद्वारपालत्वेन हरेरतिप्रियत्वात्सनकादिशापादसु
रजन्मन्यपिकचिद्भक्त्यलोपात्द्वेषफलभोक्तुरन्यत्वाच्चद्वेषस्यपापिष्ठासुरत्वादनयोरुपचारितत्वाच्च अनेनस्वापराधनाशलक्षणानुग्रहपात्रत्वेनप्रतिज्ञातशपथत्वेनचहरेःसुरप्रियत्वंचाविशदमभूदितिरहस्यम्
२१ २२ २३ देहाद्यभिमानवतःस्तवनिंदनादिनामनःखेदहर्षादिसंभवेनक्रोधादिकंस्याद्धरेस्तदभावान्निंदनादिनाविशेषानुदयात्स्वतोनित्यतृप्तत्वेनपरप्राप्यप्रयोजनाभावात्तत्तद्योग्यतानुसा

तत्रासीनंसुरऋषिंराजापांडुसुतःक्रतौ ॥ पप्रच्छविस्मितमनामुनीनांशृण्वतामिदम् १६ युधिष्ठिरउवाच ॥ अहोअत्यद्भुतंह्येतद्दुर्लभैकांतिनामपि ॥ वासुदेवेपरेतत्त्वेप्राप्तिश्चैद्यस्यविद्विषः १७ एतद्वेदितुमिच्छामःसर्वएववयंमुने ॥ भगवन्निंदयावेनोद्विजैस्तमसिपातितः १८ दमघोषसुतःपापआरभ्यक लभाषणात् ॥ संप्रत्यमर्षीगोविंदेदंतवक्रश्चदुर्मतिः १९ शपतोरसकृद्विष्णुंयद्ब्रह्मपरमव्ययम् ॥ श्वित्रोनजातोजिह्वायांनांधंविविशतुस्तमः २० कथंतस्मिन्भगवतिदुरवग्राह्यधामनि ॥ पश्यतांसर्वलोकानांलयमीयतुरंजसा २१ एतद्भ्राम्यतिमेबुद्धिर्दीपार्चिरिववायुना ॥ ब्रूह्येतदद्भुततमंभगवन्नत्र कारणम् २२ श्रीशुकउवाच ॥ राज्ञस्तद्वचआकर्ण्यनारदोभगवानृषिः ॥ तुष्टःप्राहतमाभाष्यशृण्वत्याःसदसःकथाम् २३ ॥ नारदउवाच ॥ निंदनस्तवसत्कार न्यक्कारार्थंकलेवरम् ॥ प्रधानपरयोराजन्नविवेकेनकल्पितम् २४ हिंसातदभिमानेनदंडपारुष्ययोरपि ॥ वैषम्यमिहभूतानांममाहमितिपार्थिव २५ यन्नि बंधोभिमानोयंतद्वधात्प्राणिनांवधः ॥ तथानयस्यकैवल्यादभिमानोखिलात्मनः २६

रेण तत्तत्फलदातृत्वंयुक्तमित्यादिकंवक्तुमुपक्रमते निंदनेति निंदनंदोषसंकीर्तनं स्तवःस्तुतिर्गुणलक्षणा सत्कारःकायिकपूजा न्यक्कारःकायिकावज्ञा तेषांनिंदनादीनां अर्थंविषयभूतंकलेवरंप्रधानप
रयोः प्रधानादेहेंद्रियाद्यात्मकात्परस्यजीवस्याविवेकेनाभेदेनकल्पितंस्वतश्चिदानंदस्यप्रकृतेरनात्मनोभेदाग्रहादिदंजडशरीरंकल्पितमित्यर्थः २४ ततःकिंफलतीतितत्राह हिंसेति तदभिमानेनदेहाभिमा
नेनभूतानामविवेकज्ञानिनांममाहमितीहदेहेहिंसाताडनादिलक्षणादंडपारुष्ययोर्निमित्तयोर्वैषम्यंविषमावस्थाफलतीत्यर्थः २५ ततश्चकिंतत्राह यन्निबंधइति ममाहमित्यभिमानोयन्निबंधः
यस्मिन्देहेनिबद्धः तद्वधात्तस्यदेहस्यवधाद्धिंसादिलक्षणात् प्राणिनांचेतनानांवधइत्युपचारःइतियत्तस्मान्निंदनादिकंदेहस्यैवफलतिनात्मनःतस्यनिष्फलमित्याशयःयथाजीवस्यममाहमितिदेहाभिमा
नादनर्थपरंपरा तथाहरेरपिदेहस्थत्वाविशेषात्साम्यात्किंनेत्याह तथेति अखिलात्मनोखंडस्वामिनोयस्यनतथाजीववद्देहाभिमानोनास्ति कुतःकैवल्यात्देहाद्यभावादेव ननुप्रकृत्यात्मकस्यदेहस्याभावो
हेतुःक्रियतेसच्चिदानंदात्मकदेहस्यवेत्येतयोरिदमेवोत्तरं प्रकृत्यात्मकदेहादेरभावात्प्रकृतिप्राकृतवैकृतमिश्रविरहितसच्चिदानंदात्मकदेहसद्भावात् सदेहःसुखगंधश्चेत्यादेः २६

परस्यपरमात्मनःइदमेषाहिंसाकेननिमित्तेनास्तीतिकल्प्यतेनिमित्ताभावान्नैमित्तिकाभावइत्यर्थः अन्यस्मिन्हिंसादिकर्तरिसतिहरेर्हिंसादिकमस्तीतिकल्पयितुंशक्यतेसचनास्तीत्याशयेनोक्तंअकर्तुरितित स्यान्य कर्तानविद्यतइत्यकर्तातस्यहिशब्देनयद्यस्यायुधादिनाप्रहर्ताइश्यतेतत्फलंछेदादिकंनास्तीत्याह अच्छेद्योयमदाह्योयमित्यादेः तत्सर्वंकथमित्यतउक्तं परस्येति लोकविलक्षणस्य तद्द्वयंशून्यकल्प इत्यस्य.पीदमुत्तरम् परस्यब्रह्मणः ब्रह्मविदाप्नोतिपरमितिश्रुतेः इदंहिंसेतिलिंगव्यत्ययोहिंसायाःकुत्सितत्वद्योतनायव्यत्ययोतिशयकुत्सनभेदेष्विति सूत्राज्ज्ञायते हरौहिंसाशंकाकुत्सितेत्यर्थः नास्यज रयैतज्जीर्यतेनवधेनास्यहन्यते एतत्सत्यंब्रह्मपरं नहन्यतेहन्यमानेशरीरेइत्यादेश्च अत्रैवंहरिस्वरूपेस्थितेस्वयोग्यानंदाविर्भावलक्षणमोक्षसाधनभक्त्याक्षीणाभाक्तेरेवद्वेषादिकमर्थवादलक्षणम् तत्तत्स्वभाव ज्ञापनार्थमुच्यतइत्याशयेनाह तस्मादिति यस्माज्जडशरीरेंद्रियाद्यभावेनहरेरहंममाभिमाननिमित्तोपद्रवोदूरतोनिवारितः तस्माद्वैरानुबंधादिनायोहरौमनोयुंज्यात्सपुंकेसकथंचित्पृथङ्नेक्षतेमनसस्तत्राभि निवेशेनहरेरन्यंनचिंतयतितमेवानुस्मरतीत्यन्वयः अनेनवैरादीनामेकतमेनापिहरौमनोयुंजानोवैरादिमानेवभवतीतितत्तद्वस्तुस्वभावात्तथोच्यतइतिज्ञातव्यं तदुदितमाचार्यैः कथंचिन्नेक्षतेपृथक्तत्रैव मनसोभिनिवेशेनतदन्यंनेक्षतेवैरादीनामेकतमेनापियोमनोयुंज्यात्सतदन्यन्नेक्षतइतिस्वभावकथनम् नन्वत्रसंयुंज्यादित्यस्यप्रथममप्राप्तविध्यर्थपरित्यज्यान्यार्थकल्पनायामश्रुतकल्पनास्यादिति चेन्न भक्त्या त्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोर्जुन यमेवैषवृणुतेतेनलभ्यः प्रियोहिज्ञानिनोत्यर्थमहंसचममप्रियः इत्यादिनाभक्तेरेवभगवत्प्रीतिजनकत्वोक्तेः अननुभूतिरवधुन्वानइत्याद्यनर्थश्रुतेश्च अतोनविध्यर्थोंगीका रयोग्यःतदप्युक्तंनविधिरिति नकेवलंद्वेष्टुःस्वस्यैवानर्थोपितुतत्पितॄणामपि तदुक्तं कर्मणामनसावाचायोद्विष्याद्विष्णुमव्ययम् मज्जंतिपितरस्तस्यनरकेशाश्वतीःसमाइति नन्वेकदाकृतद्वेषप्राप्तनरकोपभो

परस्येदमकर्तुर्हिहिंसाकेनास्यकल्प्यते ॥ तस्माद्वैरानुबंधेननिर्वैरेणभयेनवा ॥ स्नेहात्कामेनवायुंज्यात्कथंचिन्नेक्षतेपृथक् २७ यथावैरानुबंधेनमर्त्यस्तन्मयतामियात् ॥ नतथाभक्तियोगेनइतिमेनिश्चितामतिः २८

गेनक्षीणदोषस्य पुनःशुद्धांतःकरणतयाभक्तिकरणयोग्ययोनिप्राप्तिःस्यादितितत्राह तानहंद्विषतःक्रूरान्संसारेषुनराधमान् क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेवयोनिषु आसुरीयोनिमापन्नामूढाजन्मनिजन्म नि मामप्राप्यैवकौंतेयततोयांत्यधमांगतिमिति कीदृशोद्वेष्टइतितत्राह अवजानंतिमांमूढामानुषींतनुमाश्रितम् परंभावमजानंतोममभूतमहेश्वरमिति स्वर्गकामोयजेतेत्यादेःसत्कर्मणातेषांसद्गतिःस्या त्किन्नेत्याह मोघाशामोघकर्माणोमोघज्ञानाविचेतसः राक्षसीमासुरींचैवप्रकृतिंमोहिनींश्रिताइति ननु तर्हिहिरण्यकशिप्वादेर्दुरंताधादुस्थितिःकथमभूदितितत्राह यदानिदरितामेस्वामविद्वास्तेजएे श्वरम् तस्मात्पितामेपूयेतदुरंताद्दुस्तरादघात् हिरण्यकशिपुश्चापिभगवन्निंदयातमः विविक्षुरत्यगात्सूनोःप्रह्लादस्यानुभावतइति नन्वेवंतर्हिभक्तद्वेषिणोःशापवराभ्यांविपर्ययःस्यात्किन्नेत्याह वरतोपि नमुच्यंतेद्वेषिणःशापतोपितु भक्तानैवनिपात्यंतेधर्माधर्मैस्तथेतरैरिति योग्यतायाबलवत्त्वादितिशेषःनन्वेवंचेत्पुनश्चानर्थआपन्नइतितत्राह अन्यावेशकृतंयत्तुतद्वराद्यैरपोह्यते तद्विरुद्धस्वभावानामन्य थानकथंचनेत्यादिहिरण्यकशिप्वाद्याविष्टासुरकृतपापंप्रह्लादादिभिःपरिहृतंनतुस्वतोसुरस्येत्यर्थः ॥ २७ ॥ कुतःस्वतोसुरस्यपापंनपरिह्रियतइत्याशंक्यद्वेषाभिनिविष्टमनस्कत्वेनतद्योग्यत्वेनभगव त्प्रेरितत्वेनाभीष्टनिवृत्तित्वेनतदात्मकत्वादित्याशयेनाह यथेति मर्त्यस्तमोयोग्योवैरानुबंधेननिरंतरवैरस्मरणेनतन्मयतांतद्द्वेषविषयवस्तुनियथामनसोभिनिवेशंयात्प्राप्नोतितथाभक्तिलक्षणोपाये नभक्तिविषयेवस्तुनिमनोभिनिवेशंनकरोति अत्रकिंप्रमाणमितितत्राह इतीति निश्चितामतिरित्यनेनसाक्षिलक्षणामतिर्गृह्यते भक्तियोगेनइतिइत्यत्रसंधिकार्याभावोद्वेषाभिनिवेशिनाम् बाहुल्यंभक्त्यभिनिवेशिनांकनीयस्त्वंचदर्शयितुम् कुतएतदवगतमितिचेन्न यथावैराभिनिवेशिनइत्याद्याचार्योक्तेः वैरिणांबाहुल्यंअन्येषांअल्पसंख्यात्वंकथमितिचेन्न हरिणाभक्तानांबाहुल्याकरणात्

एतदप्युक्तंकथमन्यथेत्यादि ततःकनीयसएवदेवाः ज्यायांसः असुरास्ततइतिच भक्त्याभिनिवेशेऽपिकश्चिद्विशेषोस्तीतिज्ञापनायवासंध्यभावः ऋतेब्राह्मणमव्ययमित्युक्तेः असुराणांनित्यद्वेषाग्राहित्व मकदनापानुबंधनेति भागयाद्याधानित्यंद्वेषादाग्राहिणोहरौ नतथाग्राहिणोभक्ताऋतेब्रह्माणमव्ययमित्युक्ते २८ ननु तन्मयतामित्यस्यतादात्म्यार्थःकिनस्यादितितत्राह कीटइति द्वेषेणनिंदतश्चैद्य स्यकृष्णेनसायुज्यंकथमभूदितिप्रश्नस्यपरिहारःकथमागतइत्यतोवाह कीटइति यथापेशस्कृताभृंगेणकुड्येभित्तिसुपिरेरुद्धः कीटःश्यामनामाकृमिःतस्यभृंगस्यसरूपतांसमानाकारतांविंदते नतुतादात्म्यम् ततोभिन्नत्वेनदृश्यमानत्वात् कीदृशःयातंउपपर्यागत्यगभीरंनदंतभृंगंसंरंभभययोगेनईपत्कोपभययुक्तस्नेहेनानंसंददातीतिस्नेहेनस्वात्मानमाकृष्याक्लिश्नातीतिकोपयुक्तभयेनचानुस्मरन् अत्रस्नेहस्यैवप्राधा न्यंप्राणधारणपोषणयोःसंततमिष्टत्वात् कोपभययोरतात्कालिकत्वादप्राधान्यमित्यतोयोगस्यसंरंभभययोर्विशेषणतयोक्तिःयोगस्यस्नेहार्थत्वम् प्रीतिस्नेहस्तथायोगःप्रेमवधइतीर्यते इतिशब्दनिर्णये सिद्धम् २९ कृष्णेभगवत्येवंवैरेणयुक्तयाअनुचिंतनयाभक्तिपूर्वस्मृत्याधूतपाप्मानश्चैद्यादयःतंकृष्णमापुरित्यन्वयः अत्रसज्जीवानांशापादिनासुराविष्टानामेवमुक्तिःनकेवलानाम् तस्मात्तदाविष्टासुरावैरेण प्राप्तपाप्मानः असुर्यानामतेलोकाइतिश्रुते तंलोकसमुदायंप्रापुः संतोजयादयोनुचिंतयातंकृष्णमवापुरित्यर्थविशेषावैरयुक्तयाअनुचिंतयेत्याचार्योक्तापिशब्देनगर्हाभिधायिनाज्ञात व्यअनुचिंतेतितांप्रा हुर्भक्तिपूर्वांतुयास्मृतिरितिवचनात् भक्तिपूर्वैवानुचिंतात्राभिप्रेतेतिज्ञातव्यम् अतोत्रचैद्यादीनांभक्तियुतत्वंप्रतिपाद्यतइत्युपगंतव्यम् अन्यथा कीटोदाहरणंनिरन्वितंस्यात् उदाहरणस्यापिभक्त्यर्थ त्वंकुतइतिचेन्न स्नेहादनंददातीतिस्वाकर्षणभयेपिवा विद्यमानेप्यल्पकोपसंगतिस्नेहतस्तथा पेशस्कृद्रूपतांकीटोयथायातितथैवतत् चैद्यादयोसुरावेशाद्धरौद्वेषयुताअपि निजस्वभावप्रभात्त्यानीताह

कीटःपेशस्कृतारुद्धःकुड्येयांतमनुस्मरन् ॥ संरंभभययोगेनविंदतेतत्स्वरूपताम् २९ एवंकृष्णेभगवतिमायामनुजईश्वरे ॥ वैरेणधूतपाप्मानस्तमा पुरनुचिंतया ३० कामात्स्नेहाद्भयाद्द्वेषाद्यथाभक्त्येश्वरेमनः ॥ आवेश्यतदघंहित्वाबहवस्तद्गतिंगताः ३१ गोप्यःकामाद्भयात्कंसोद्वेषाच्चैद्यादयोनृपाः ॥ संबंधाद्वृष्णयःस्नेहाद्यूयंभक्त्यावयंविभो ३२

रिसरूपताम् तथापिकरुणोविष्णुरन्यावेशाद्यदिद्विषन् हीयतेकिंममानेननित्यानंदस्वरूपिणः देहबंधयुतानांहिद्वेषिणाऽपकृतंभवेत् ममकोह्यपराध्येतानित्यसुखरूपिणः अतोमय्यपराधस्तुस्वस्मि न्नेवनमेभवेत् अतोपचसुरावेशात्कृतमेतेनदुष्कृतम् अनादिभक्तोयस्मान्मेमोचयिष्येततस्त्वहम् इतिमत्वामोचयतिचैद्यादीनपिकेशवइतिवचनात् किंच नवैरेणेत्याद्युक्तमत्रानुसंधेयं तेनस्नेहाद्याय तनस्यदेहस्यनाशादिनाकीटस्योपद्रवाभावाद्धरेरप्युपद्रवाभावोनुमीयते तथापिकरुणोविष्णुरन्यावेशाद्यदिद्विषन् हीयतेकिंममानेननित्यानंदस्वरूपिणइत्यादिनाच ३० इतोपिभक्तिगर्भकामादिनै वभगवत्प्राप्तिरित्याह कामादिति कामादिर्वितृतीयार्थेपंचमीकामादिभिरपियथायथावत् भक्त्याएवंकृष्णेमनआवेश्यद्वेषादिनायदघमापादितंतदघंहित्वातस्यकृष्णस्यगतिंलोकंगताइत्यन्वयः प्रथमतः कामादियुक्तयाभक्त्याहरौमनःआवेश्यपश्चात्तथाभूतयाभक्त्यायघंहित्वेत्यर्थः ३१ बहवइत्युक्तस्यविषयविभागमाह गोप्यइति कामात्कामयुक्तयाभक्त्या कंसःकंसाविष्टोभृगुःभययुक्तयाभक्त्या चैद्यादयः चैद्यादिस्थाजयादयःद्वेषयुक्तया वृष्णयःसंबंधोबंधुतातन्निमित्तया यूयंपाण्डवाः समतुलितबहुमानयुक्तया वयंशुकादिशब्दवाच्याःकेवलयाभक्त्याअत्रकथनविशेषः गोप्यःकामयुताभक्ताःकंसाविष्टः स्वयंभृगुः ज्ञेयोभययुतोभक्तश्चैद्यादिस्थाजयादयः विद्वेषसयुताभक्तावृष्णयोबंधुसंयुताः बहुमानस्नेहसाम्यादेवाभक्ताःप्रकीर्तिताः स्नेहोपसर्जनादेवबहुमानान्मुनीश्वराः बहुमानोपिदेवानांऋषिभ्यो प्याधिकोमतः ब्रह्मवींद्रेंद्रकायादेरितरेषांयथाक्रममितिवचनादवगंतव्यः ३२

भक्त्यैवपुरुषार्थोनकेवलद्वेषेणेत्याशयवानाह कतमइति कामाद्युपसर्जनभक्तियोगानांपंचानांमध्येकतमोपिभक्तियोगोवेनस्यनास्ति असौकश्चनद्वेषात्मकएव यस्माद्भक्तियोगमंतरेणपुरुषार्थोनास्तित स्मात्केनापिप्रकारेणापादितेनोपायेनभक्तिलक्षणेनकृष्णेमनोनिवेशयेन्नद्वेषादिना उपायोभक्तिरुद्दिष्टोद्वेषाद्याअनुपायकाइत्यभिधानादतउपायोभक्तिरेव अतोभक्तिमंतरेणोपायोनास्तीत्यर्थः ३३ पेशस्कृ तारुद्धइत्यत्रचैद्यादयःस्वतोभक्ताअसुरावेशाद्द्वेषिणइत्युक्तं तत्रहेतुमाह मातृष्वस्रेयइति पार्षदप्रवरत्वंस्वतोभक्तत्वे विप्रशापादसुराविष्टत्वद्वेषित्वेहेतुः ॥ ३४ ॥ हरिदासान्हरिभक्तान् अभि मृशतिस्पृशतीतिहरिदासाभिमर्शनः हरेरेकांतिनांनियतभक्तानांभवउत्पत्तिः शरीरयोगलक्षणःस्वपदभ्रंशलक्षणःशापः अश्रद्धेयइवाभाति सयुक्तिकंनिरूपयितुंनक्षममितिप्रतीयते ३५ तत्रकारणमाह देहेति देहाद्यभावश्चकुतस्त्यानामितितत्राह वैकुंठेति तेषांप्राकृतदेहाद्यभावेनजन्मादिकंकथंघटतइतिशक्यतइत्यर्थः देहसंबंधःदेहयोगःतस्यसंबंधःनिमित्तभूतःशापएतच्छापनिमित्तं अनेनदेहयोगंत न्निमित्तशापं तन्निमित्तंच व्याख्यातुमर्हसीत्यर्थःसमुदायोलक्ष्यतइत्यर्थः ३६ तदर्थंजातंकुतोवगम्यतइति परिहारवचनादित्यतआहेतोवक्ति एकदेति ३७ पंचषड्ढायनाअर्भाःपंचवर्षाःषड्वर्षाःअर्भाः अर्भकाःबालास्तद्वदाभादीप्तिर्येषांतेतथा तत्समानाइत्यर्थः शिशून्मत्वापुरप्रवेशकरणायवेषांतरमापन्नानित्याशंक्येत्यर्थः द्वाःस्थौद्वारिस्थौजयविजयौ तान्सनंदनादीन्प्रत्यषेधतां वेत्रविधाने

कतमोपिनवेनस्यपंचानांपूरुषंप्रति ॥ तस्मात्केनाप्युपायेनमनःकृष्णेनिवेशयेत् ३३ मातृष्वस्रेयोवश्चैद्योदंतवक्रश्चपार्थिव ॥ पार्षदप्रवरौविष्णोर्विप्र शापात्पदच्युतौ ३४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कीदृशःकस्यवाशापोहरिदासाभिमर्शनः ॥ अश्रद्धेयइवाभातिहरेरेकांतिनांभवः ३५ देहेंद्रियासुहीनानां वैकुंठपुरवासिनाम् ॥ देहसंबंधसंबंधमेतदाख्यातुमर्हसि ३६ ॥ नारदउवाच ॥ एकदाब्रह्मणःपुत्राविष्णोर्लोकंयदृच्छया ॥ सनंदनादयोजग्मुश्चरंतोभु वनत्रयम् ३७ पंचषड्ढायनार्भाभाःपूर्वेषामपिपूर्वजाः ॥ दिग्वाससःशिशून्मत्वाद्वाःस्थौतान्प्रत्यषेधताम् ३८ अशपन्कुपिताएवंयुवांवासंनचार्हथः ॥ र जस्तमोभ्यांरहितेपादमूलेमधुद्विषः ३९ पापिष्ठामासुरींयोनिंबालिशौयातमाश्वतः ॥ एवंशप्तौस्वभुवनात्पतंतौतैःकृपालुभिः ४० प्रोक्तौपुनर्जन्मभिर्वां त्रिभिर्लोकायकल्पताम् ॥ जज्ञातेतौदितेःपुत्रौदैत्यदानववंदितौ ४१ हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठोहिरण्याक्षोनुजस्ततः ॥ हतोहिरण्यकशिपुर्हरिणासिंहरूपिणा ४२ हिरण्याक्षोधरोद्धारेबिभ्रतासौकरंवपुः ॥ हिरण्यकशिपुःपुत्रंप्रल्हादंभगवत्प्रियम् ॥ जिघांसुरकरोन्नानायातनामृत्युहेतवे ४३ तंसर्वभूतात्मभूतंप्रशां तंसमदर्शनम् ॥ भगवत्तेजसास्पृष्टंनाशक्नोद्धंतुमुद्यमैः ४४ ततस्तौराक्षसौजातौकेशिन्यांविश्रवःसुतौ ॥ रावणःकुंभकर्णश्चसर्वलोकप्रतापिनौ ४५

नन्ववारयतामित्यन्वयः द्वाःस्थावित्युक्त्याजयविजययोःअधिकारस्थत्वंसूचयतितेनवैकुंठेअधिकारस्थिताःमुक्ताश्चेतिद्विविधाजनाःसंति तत्राधिकारस्थादेहादियोगित्वाद्वरशापयोग्याः पश्चान्नयोग्या इतिज्ञापते तदुक्तं अधिकारस्थिताश्चैवविमुक्ताश्चद्विधाजनाःविष्णुलोकस्थितास्तेषावरशापादियोगिनःअधिकारस्थितामुक्तिनियतंप्राप्नुवंतिच विमुक्त्यनंतरंतेषांवरशापादयोनतु देहेंद्रियासुयुक्ताश्चपूर्वं पश्चान्नतैर्युताः अप्यमीमानिभिस्तेषांदेवैःस्वात्मोत्तमैर्युताइति अनेनवैकुंठेमुक्तामुक्तस्थानद्वयमस्तीतिज्ञापते ३८ ३९ ४० ४१ ४२ नानायातनाः बहुविधतीव्रवेदनाकारणानि ४३ सर्वभूतात्मनिच राचरांतर्यामिणिहरावेवभूतंस्थितं ४४ नन्वासुरींयोनिंयातमित्यपंशापःआसुरयोनिप्राप्तिहेतुःतत्रजयविजययोःदैत्यांजन्मतदनुगुणंकेशिन्यादिजन्मकथंयुज्यते राक्षसीमासुरींचैवप्रकृतिंमोहिनींश्रिता इतिभिन्नयोनित्वादितीमामंदाशंकां हिरण्यकशिपुर्भूतममन्यतमृतौहरिं अतोभयानकोजातस्तत्रराजानमेवच मत्वाराजैवसंजातःकृष्णंचक्रादिलक्षणैःमृतिकालेहरिंचैवमत्वाभक्त्यैवकेवलं द्वास्थत्वंहरिप्र विप्रशापैवमनुज्ञोपितु इत्यनेनपरिहर्तव्यं यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरं तंतमेवैतिकौंतेयेत्यादेःसुरविरुद्धत्वमुभयोःसमामित्यतोहरिद्वेषश्चसमइतिभावः ॥ ४५ ॥

४६ ४७ वैरानुबंधेनवैरयुक्तभक्त्यातीव्रेणात्युत्कटेनाच्युतसाम्यतांश्रीकृष्णस्वरूपप्रवेशलक्षणां हरेर्वैकुंठगमनानंतरंपार्षदौजयविजयाख्यमूलरूपेणैकीभूयहरेःपार्श्वेजग्मतुरित्यन्वयः अनुबंध
स्तुभक्तिःस्याद्बंधःस्नेहउदाहृतइत्यभिधानादनुबंधशब्दस्यनैरंतर्यार्थोनुपपन्नइति ४८ दयितत्वं महात्मत्वंचप्रश्नस्यकारण येनकेननिमित्तेन अच्युतेआत्मामनोयस्यसतथातस्मिन् ४९ ॥ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेविजय०चितायांटीकायांप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ हिरण्यकशिपुःस्वतोविष्णुभक्तोसुरावेशात्तद्वेषीत्ययंविवेकःतद्वचनेनज्ञातुंशक्यइत्येतदर्थमस्याध्यायस्यप्रारंभः
तत्रप्रह्लादनाम्निपुत्रेद्वेषःकथंपितुरभूदित्यस्यप्रश्नस्यपरिहारंवक्तुमारभते भ्रातरीति १ हरिविषयरुषाभ्रातृविषयशुचा दशनच्छदओष्ठःचक्षुषोरोचिषायथाधूम्रंभवतितथापश्यन् २ भृकुट्या
नीलशिरयायुक्तमुखः ३ हेपाक ४ ५ क्षुद्रैरल्पैःकपटिभिर्वा पार्ष्णिग्राहेणपृष्ठावेक्षकेणबालकेन देवानांदानवानांचसामान्यमधिदैवतंइत्यतःसमेनाप्युपधावनैःस्वोदर्चनैःविषयेण ६ त्यक्तस्वभावस्यत्य

तत्रापिराघवोभूत्वान्यहनच्छापमुक्तये ॥ रामवीर्यंश्रोष्यसित्वंमार्कंडेयमुखात्प्रभो ४६ तावद्यक्षत्रियौजातौमातृष्वस्रात्मजौतव ॥ अधुनाशापनिर्मु
क्तौकृष्णचक्रहतांहसौ ४७ वैरानुबंधतीव्रेणध्यानेनाच्युतसाम्यताम् ॥ नीतौपुनर्हरेःपार्श्वंजग्मतुर्विष्णुपार्षदौ ४८ युधिष्ठिरउवाच ॥ विद्वेषोदयितेपु
त्रेकथमासीन्महात्मनि ॥ ब्रूहिमेभगवन्येनप्रह्लादेप्यच्युतात्मनि ॥ ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेसप्तमस्कंधेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ नारदउवाच ॥ भ्रातर्ये
वंविनिहतेहरिणाक्रोडमूर्तिना ॥ हिरण्यकशिपूराजन्पर्यतप्यद्रुषाशुचा १ आहचेदंरुषापूर्णःसंदष्टदशनच्छदः ॥ कोपोज्ज्वलाभ्यांचक्षुर्भ्यांनिरीक्षन्धू
म्रमंबरम् २ करालदंष्ट्रोग्रदृष्ट्यादुष्प्रेक्ष्यभ्रुकुटीमुखः ॥ शूलमुद्यम्यसदसिदानवानिदमब्रवीत् ३ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ भोभोदानवदैतेयद्विमूर्द्धंस्त्र्यक्ष
शंबर ॥ शतबाहोहयग्रीवनमुचेपाकइल्वल ४ विप्रचित्तेममवचःपुलोमञ्छकुनादयः ॥ शृणुतानंतरंसर्वेंक्रियतामाशुमाचिरम् ५ सपत्नैर्घातितःक्षुद्रैर्भ्राता
मेदयितःसुहृत् ॥ पार्ष्णिग्राहेणहरिणासमेनाप्युपधावनैः ६ तस्यत्यक्तस्वभावस्यघृणेर्मायावनौकसः ॥ भजंतंभजमानस्यबालस्येवास्थिरात्मनः ७ म
च्छूलभिन्नग्रीवस्यभूरिणारुधिरेणवै ॥ रुधिरप्रियंतर्पयिष्येभ्रातरंमेहतव्यथः ८ तस्मिन्कूटेहितेनष्टेकृत्तमूलेवनस्पतौ ॥ विटपाइवशुष्यंतिविष्णुप्राणा
दिवौकसः ९ तावद्यातभुवंयूयंब्रह्मक्षत्रसमेधिताम् ॥ सूदयध्वंतपोयज्ञस्वाध्यायव्रतदानकान् १० विष्णुर्द्विजक्रियामूलोयज्ञोधर्ममयःपुमान् ॥ देवर्षि
पितृभूतानांधर्मस्यचपरायणम् ११

कसाम्यावस्थस्य ततएवास्माभिःघृणेःशोच्यस्य घृणिर्विभावसौसूर्येरश्मौशोच्येविघर्षणइत्यभिधानं भजंतंस्वात्मानंसेवमानंभजमानस्यमत्युपकारंकुर्वतः ७ ८ अंतर्दुष्टंदृश्यमानरमणी
यंकूटंअस्थिरात्मनःकूटत्वादिभाववचनंमोहनार्थमासुरमतमुदीरितमितिज्ञातव्यं तदुक्तं विष्णुभक्तेश्चतज्ज्ञानादन्यतोमुक्तिवाचकाः विष्णोर्गुणाभासवाचःश्रीब्रह्मादेस्तथाक्रमात् विष्ण्वादिद्वेषि
णश्चैवसुखवाचस्तथाखिलाः मोहनार्थाःसमुद्दिष्टायथार्थद्योतकास्तथेति ९ १० द्विजक्रियामूलःद्विजाश्चयज्ञादिक्रियाश्चमूलंयस्यसतथाभक्तिज्ञानादिमंतरेणकेवलंयागादिक्रिययाप्रसन्नोभवती
तिएतदासुरमतम् । विष्णुभक्तेश्चतज्ज्ञानादन्यतोमुक्तिवाचकाइत्येतदत्रापिप्रमाणम् । द्विजैःक्रियमाणं यागादिक्रियांमूलयतिप्रतिष्ठापयतिइतिद्विजक्रियामूलइत्येतद्देवमतं मूलप्रतिष्ठायामितिधातुः इ
ज्यतइतियज्ञः धर्ममयः धर्मप्रधानः दानादिधर्मेणप्रसीदतीत्येतदप्यासुरमतं यथार्थद्योतकइतिवचनाद्धारकतमइत्यन्योर्थः परायणमुत्तमाश्रयमित्येतद्देवमतम् ११

संदीपयतदहत वृश्चतछिंदत १२ कदनं कदर्हिंसा।धाम् १३ गवामावासस्थानंव्रजः गोपालवसतिर्वा आश्रमोमुनिनिवासः आकरोरत्नाद्युत्पत्तिस्थानं खेटःनाट्यस्थानं खर्वटोवसनविक्रयस्थानं घोषआभीरपल्लिः वणिग्भिरधिष्ठितंपत्तनम् १४ आजीव्यान्वृक्षान्नारिकेलक्रमुकान्पनसादीन् १५ विप्रकृतेविपरीतमापादितेविनाशिते १६ १७ कटोदकंप्रेतमुद्दिश्यदीयमानमुदकम् १८ तन्मातरंतेषांमातरंनाम्नारुशद्भानुंदितिंजननींच श्लक्ष्णयागिराइदमाहेत्यन्वयः १९ हेवधूःहेसहोदरभार्येहेपुत्राश्च परेणवधएहिकामुष्मिकजनश्लाघ्योनभवतीतिकृत्वाशोकउतात्रैवकंचित्कालंजीवानीतिअभीष्टहान्याशोकः आहोस्वित्पितृमातृपुत्रभावस्यक्षणिकतेति तत्रप्रथमद्वितीयौप्रत्याह रिपोरिति २० तृतीयंमातरंएकांकटाक्षीकृत्याह भूतानामिति इहकर्मभुवे दैवेनादृष्टेनान्यत्रहरिणावाएकत्रनीतानांसंमिलितानामुन्नीतानांपुत्रपौत्रादिसमृद्धिंप्रापितानांभूतानामेकत्र सवासःसहवासः प्रपायांपानीयशालायामिवयथाऽध्रुवस्तथाऽनित्योभवतीत्यन्वयः प्रपापानीयशालास्यान्मंत्रशालाप्रतिश्रयइत्यभिधानम् २१ भूतानांसहवासोऽनित्यश्चेत्तर्हिकेनसहवासोनित्यइत्याशंक्यसर्वगतत्वाज्जीवस्यमनआदींद्रियाधारत्वाद्धरिणासहवासोनित्यः सतासौम्यतदासंपन्नोभवति

यत्रयत्रद्विजागावोवेदावर्णाश्रमाःक्रियाः ॥ तंतंजनपदंयातसंदीपयतवृश्चत १२ इतितेभर्तृनिर्देशमादायशिरसादृताः ॥ तथाप्रजानांकदनंविदधुःकदनप्रियाः १३ पुरग्रामव्रजोद्यानक्षेत्रारामाश्रमाकरान् ॥ खेटखर्वटघोषांश्चददहुःपत्तनानिच १४ केचित्खनित्रैर्बिभिदुःसेतुप्राकारगोपुरान् ॥ आजीव्यांश्चिच्छिदुर्वृक्षान्केचित्परशुपाणयः १५ प्रादहञ्छरणान्यन्येप्रजानांज्वलितोल्मुकैः ॥ एवंविप्रकृतेलोकेदैत्येंद्रानुचरैर्मुहुः १६ दिवंदेवाःपरित्यज्य भुविचेरुरलक्षिताः ॥ हिरण्यकशिपुर्भ्रातुःसंपरेतस्यदुःखितः १७ कृत्वाकटोदकादीनिभ्रातृपुत्रानसांत्वयत् ॥ शकुनिंशंबरंधृष्टंभूतसंतापनंवृकम् १८ कालनेमिंमहानाभंहरिश्मश्रुमथोत्कलम् ॥ तन्मातरंरुशद्भानुंदितिंचजननींगिरा ॥ श्लक्ष्णयादेशकालज्ञइदमाहजनेश्वर १९ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ अंबांबहेवधूःपुत्रावीरंमार्हथशोचितुम् ॥ रिपोरभिमुखेश्लाघ्यःशूराणांवधईप्सितः २० भूतानामिहसंवासःप्रपायामिवसुव्रते ॥ दैवेनैकत्रनीतानामुन्नीतानांतथाध्रुवः २१ नित्यआत्माऽव्ययःशुद्धःसर्ववित्सर्वगःपरः ॥ धत्तेसावात्मनोलिंगंमाययाविसृजन्गुणान् २२ यथांभसाप्रचलतातरवोपिचलाइव ॥ चक्षुषाभ्राम्यमाणेनदृश्यतेभ्रमतीवभूः २३

प्राज्ञेनात्मनान्वारूढउत्सर्जयतीत्यादिनासुप्तिमरणावस्थयोरपिसहस्थित्युक्तेरन्यदाकिंवक्तव्यमित्याशयेनदैवंमतमाह नित्यइति असौ हरिरात्मनोजीवस्यमनआदींद्रियज्ञानंधत्ते तस्याधारभूतइत्यर्थः नित्यत्वादिकंस्वरूपत्वेनोच्यते । परइतिजीवव्यावर्तकं माययास्वेच्छयावा सनयावा गुणान्शब्दादीन्विसृजन्ददानः संसारिणइवचिदचित्देहेनमनआदीना नित्यसंबंधोयुज्यतइत्यतःसर्वगतइत्युक्तं प्रपायांप्राणिसहवासवत्परमात्मनोदेहसंबंधोनित्यइत्याशयेनासुरमतमप्यनेनोच्यते गुणान्विसृजन्बुभूषुरसावात्मापरमात्माआत्मनोभोगायतनंलिंगंकर्मज्ञानेंद्रियपंचवायुमनसासमुदितरूपंशरीरंधत्ते मायेत्युक्त्याऽनित्योदेहसंबंधइति २२ इतोपिअविद्यावशाद्ब्रह्मैवसंसरतीत्येतदासुरंमतमित्याशयेनाह यथेति एवगुणैर्भ्राम्यमाणेइतस्ततश्चंचलीक्रियमाणेमनस्यविकलःपुमान्पूर्णपुरुषःश्रीनारायणःतस्यजीवस्यसाम्यंदोषित्वंसंसारित्वंयातीतिप्रतीयते कथमिवालिंगवानिवजडइव मनोदोषैराभासेब्रह्मप्रतिबिंबेजीवेदूषितेतद्विषयज्ञानहीनेसातितन्महाभासिनोबिंबभूतस्यब्रह्मणो

१ आसुरमतंदर्शयति २ लिंगवानिवेत्यत्रधत्तेसावात्मनोलिङ्गंपरब्रह्मणोलिङ्गाधारकत्वेनाधाराधेयभावत्वेनलिङ्गत्वत्वात्तदुच्यतइतिभातिअतःसप्रमाणमाह जीवइति ।

पिदुष्टत्वंकल्पयतीत्यर्थः नचैतदुपपत्तिमदित्याह अलिंगइति नीरूपं तस्मादघटिताविद्याकल्पितमित्यर्थः अन्यत्रप्राकृतशरीररहितः कथमिव प्रचलितांभस्तातरवोपिप्रचलाइवदृश्यंते यथाजल
संचलनाज्जलेप्रतिबिंबितवृक्षसंचलनात्तटस्थनिश्चलवृक्षसंचलनंकल्पयत्यज्ञस्तथेति नन्वत्रप्रतिबिंबितवृक्षचलनेनतटस्थवृक्षचलनकल्पनमुन्मत्तकल्पनमेव प्रत्यक्षेणान्यथादृश्यमानत्वादित्युक्त्वादृष्टां
तांतरमाह चक्षुषेति यथापरिभ्रमतःपुरुषस्यभ्राम्यमाणेनचक्षुषाभूर्भ्रमतीवदृश्यते असमःसमतामेतिभ्रांतिदृष्ट्यैवकेवलं जीवेनब्रह्मनसमंतत्त्वदृष्ट्याकथंचन यथोदचालनाद्वृक्षप्रतिबिंबप्रचालनात्
तटस्थवृक्षचलनकल्पयेदबुधोनरः तथामनसिजैर्दोषैराभासेदूषितेनरे आभासिनोब्रह्मणश्चदोषमज्ञःप्रकल्पयेत् आत्मनश्चक्षुषोभ्रांत्यायथापश्येद्भ्रमंभुवः तथैवस्वात्मनोदोषाद्दोषवद्ब्रह्मपश्यतीत्येतत्प्र
माणसिद्धत्वादुक्तएवार्थोनत्वितरः विष्णुर्द्विजक्रियामूलइत्यारभ्योच्यमानंदैवमासुरंचेत्युभयमतज्ञापनाय विप्रयज्ञादिमूलंतुहरिरित्यासुरंमतं हरिरेवहिसर्वस्यमूलंसम्यङ्मतंनृपेत्येतद्वाक्यशेषाद्यैर
न्योदाहृतमुपर्यध्यनुसंधानायचेति २३ २४ परमात्मानमेवंजानतःकिंफलंतत्राह एषइति अलिंगेप्राकृतदेहेंद्रियादिरहिते अतएवपरतंत्रत्वादिसर्वदोषरहितेपरमात्मनियालिंगभावनाप्राकृतदेहेंद्रियात्म

एवंगुणैर्भ्राम्यमाणेमनस्यविकलःपुमान् ॥ यातितत्साम्यतांभद्रेह्यलिंगोलिंगवानिव २४ एषआत्मविपर्यासोह्यलिंगेलिंगभावना ॥ एवंप्रियाप्रियैर्योगोवि
योगःकर्मसंसृतिः २५ संभवश्चविनाशश्चशोकश्चविविधःस्मृतः ॥ अविवेकश्चचिंताचविवेकस्मृतिरेवच २६ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥
यमस्यप्रेतबंधूनांसंवादंतंनिबोधत २७ उशीनरेष्वभूद्राजासुयज्ञइतिविश्रुतः ॥ सपत्नैर्निहतोयुद्धेज्ञातयस्तमुपासत २८ विशीर्णरत्नकवचंविभ्रष्टाभरण
स्रजम् ॥ शरनिर्भिन्नहृदयंशयानमसृगाविलम् २९ विकीर्णकेशंस्तब्धाक्षंसंरंभादृष्टदच्छदम् ॥ रजःकुंठमुखांभोजंछिन्नायुधभुजंमृधे ३० उशीनरेंद्रंविधि
नातथाकृतंपतिंमहिष्यःप्रसमीक्ष्यदुःखिताः ॥ हताःस्मनाथेतिकरैरुरोभृशंघ्नंत्योमुहुस्तत्पदयोरुपापतन् ३१ रुदंत्यउच्चैर्दयितांघ्रिपंकजंसिंचंत्यअस्रैःकुचकुं
कुमारुणैः ॥ विस्रस्तकेशाभरणाःशुचंनृणांसृजंत्यआक्रंदनयाविलेपिरे ३२ अहोविधात्राऽकरुणेननःप्रभुर्भवान्प्रणीतोदृगगोचरंदशाम् ॥ उशीनराणामसिवृ
त्तिदःपुराकृतोधुनायेनशुचांविवर्धनः ३३ त्वयाकृतज्ञेनवयंमहीपतेकथंविनास्यामसुहृत्तमेन ॥ तत्रानुयानंतववीरपादयोःशुश्रूषतीनांदिशयत्रयास्य
सि ३४ एवंविलपतीनांवैपरिगृह्यमृतंपतिम् ॥ अनिच्छतीनांनिर्हारमर्कोस्तंसंन्यवर्तत ३५

त्वादिचिंता एषआत्मनःस्वस्यैवायोग्यस्यजनस्यविपर्यासस्तमःप्राप्तिलक्षणोनर्थोभवति इहापियथापरत्रतमोलक्षणोनर्थएवंप्रियाप्रियादियोगवियोगलक्षणापूर्वकर्मानुसारेणसंसृतिर्भवति २५ कीदृ
शीतिविशेष्याह संभवइति अज्ञानपूर्तिपर्यंतंपुनःपुनःसंभवस्तस्मिन्सतिस्वरूपविनाशः विवेकस्मृतिः अविवेकिनएवाविवेकभ्रांतेः ज्ञानित्वभ्रांतिः असुरसिद्धांतनिष्ठितस्यहिरण्यकशिपोरेवंदैवसिद्धा
न्तोपन्यासेनकथंस्वबंधुबोधनमितीयमाशंका अंतर्हिरण्यकादीनांभक्तिरस्त्येवकेशवे असुरावेशतस्त्वन्यान्हरिस्तोतॄन्द्विषंतिचेत्यनेनपरिहरणीयेति २६ पुत्रमित्रकलत्रादिभिःसहनिवासोदैवाधीन
इतिमत्वाशोकोनकार्यइत्यस्मिन्नर्थेइतिहासलक्षणकथास्तीत्याह अत्रेति प्रेतबंधूनांकस्यचिन्मृतस्यज्ञातीनां २७ २८ असृगाविलंरुधिरव्याप्तम् २९ स्तब्धाक्षंनिश्चलनेत्रं रजःकुंठधूलिधूसरंमुखं
भुजंयस्यसतथातं छिन्नायुधयुक्तौभुजौयस्यसतथातं ३० ३१ कुचकुंकुमधूलिभिररुणवर्णैराक्रंदनयाउच्चरोदनेननृणांशुचःशोकान्विसृजंत्यःकुर्वाणाविलेपिरे परिदेवनचक्रुः ३२ नोदृशाचक्षुषा
मगोचरमविषयंनीतःयेनविधिना ३३ स्यामसत्तांप्राप्नुमःतर्हिकिंकर्तव्यमत्राह तत्रेति यत्रयास्यसि तत्रपादयोरनुयानंदिश ३४ निर्हारंदाहम् ३५

हेत्यनेनकथांतरमसाक्तिंसूचयतिपमः ३६ माकुरुध्वंपूयंशोकं युष्मभ्यंमुयज्ञोदत्तइत्यादेरीततत्राह अहोइति लोकविधिंजन्ममरणादिप्रकारंविपश्यतामपीषांमेतबंधूनांविमोहअहोधिक् स्वयंसधर्मांःजन्मादिसमानधर्मांःअमीबंधवःयत्रयस्यमनुष्यदर्शनायोग्यात् स्वर्गनरकादन्यत्रोद्भवउत्पत्तिर्देहयोगलक्षणाभूत्तंतत्रतत् अस्मच्चक्षुरगोचरंस्वर्गादिकंगतमनुष्यमनुशोचंतीतियत्तदपार्थंव्यर्थं गतानुगतिकत्वात् अदर्शनादिहायातःपुनश्चादर्शनगतइतिवचनात् यत्रस्वर्गादेरुद्भवोयस्यसयत्रोद्भवस्तत्रगतंस्वर्गादिगतमितिवा अपार्थमनुशोचंतीतिवा सर्वस्यदैवाधीनत्वंस्वानुभवसिद्धमितिज्ञापयत्यहोइति यद्वा यत्रउत्पन्नंतत्रपृथिव्यांगतमनुष्यशरीरंप्रतिव्यर्थंअनुशोचतीति ३७ तस्मात्सर्वदैवाधीनमितिमत्वा नशोकःकार्यइत्याशयेनाह अहोवयमिति पितृभ्यां मातापितृभ्यां अबलादुर्बलाः कुतश्चितानास्तीतितत्राह सरक्षितेति योगर्भेऽस्मान्रक्षतिसभवानधुनाबहिर्गतान्रक्षिताहियस्मात्तस्मादितिशेषः ३८ नकेवलंरक्षिताऽपितुसृष्ट्यादिकर्ताप्यतोनसंशयःकार्यइतिभावेनाह यदृच्छयेति अत्रेच्छयेतीच्छाग्रहणेनसर्वत्रसृष्टिप्रसंगेमायाशब्दस्येच्छार्थोज्ञायतेहेअबलाःसृष्ट्यादिकर्तापतोअतःमरणलक्षणस्यनिग्रहस्यसंग्रहेपरिहारलक्षणे प्रभोःसमर्थस्यतस्येशितुश्चराचरं क्रीडनंलीलासाधनम् ३९ दैवाधीनंजगत्सर्वमित्युक्तेःकथमीश्वराधीनंचराचरमित्याशंक्यदिष्टदैवादिशब्देनसंरतुतोच्युतइत्याशयेनाह पथीति भक्तायाभीष्टंदिशतीति दिष्टशब्दवाच्योमुकुंदःतेनरक्षितंतेनविहत अस्यानेनहतः

तत्रहप्रेतबंधूनामाश्रुत्यपरिदेवनम् ॥ आहतान्बालकोभूत्वायमःस्वयमुपागतः ३६ ॥ यमउवाच ॥ अहोअमीषांवयसाधिकानांविपश्यतांलोकविधिंविमोहः ॥ यत्रोद्भवस्तत्रगतंमनुष्यंस्वयंसधर्माअनुशोचंत्यपार्थम् ३७ अहोवयंधन्यतमायदत्रत्यक्ताःपितृभ्यांनविचिंतयामः ॥ अभक्ष्यमाणाअबलावृकादिभिःसरक्षितारक्षतियोहिगर्भे ३८ यइच्छयेशःसृजतीदमव्ययोयएवरक्षत्यवलुंपतेयः ॥ तस्याबलाःक्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरंनिग्रहसंग्रहेप्रभोः ३९ पथिच्युतंतिष्ठतिदिष्टरक्षितंगृहेस्थितंतद्विहतंविनश्यति ॥ जीवत्यनाथोपितदीक्षितोवनेगृहेपिगुप्तोस्यहतोनजीवति ४० भूतानितैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवंतिकालेनभवंतिसर्वशः ॥ नतत्रहात्माप्रकृतावपिस्थितस्तस्यागुणैरन्यतमोनिबध्यते ४१ इदंशरीरंपुरुषस्यमोहजंयथापृथग्भौतिकमीयतेगृहम् ॥ तथोदकैःपार्थिवतैजसैर्जनःकालेनजातोविकृतोविनश्यति ४२

सकाशाद्वा ४० सृष्ट्यादिकंकुर्वन्नात्मातत्तत्प्राणिकर्माण्युल्लंघ्यकरोत्युततदनुसारेणेतितत्राह भूतानीति निजयोनिकर्मभिःस्वजानिविहितकर्मभिःभूतानिविहितकालेभवंतिनभवंतीत्यात्मप्रेरितैरितिशेषः द्रव्यंकर्मचकालश्चेत्यादेः [1]कालशब्दवाच्यपरयात्माधिकरणतयासृष्ट्यादिकमाप्नुवंतीतिवा ननु जीवात्मनोरुभयोरपिदेहस्थितेःकस्यसंसारबधाभावइतिसुहृद्भावेनपृच्छंतमाह नतत्रेति तत्रतयोर्जीवपरयोरन्यतमआत्माप्रकृतौप्रकृतिनिर्मितशरीरेस्थितोपितस्याःप्रकृतेर्गुणैः सत्त्वादिभिर्ननिबध्यते हाकिल सत्त्वंसुखेसंजयतिरजःकर्मणिभारत ज्ञानमावृत्यतुतमःप्रमादेसंजयत्युतेत्यादिवाक्यैःकबंधोनास्तीत्यर्थः हेत्यनेन तुच्छ्येनाभ्वपिहितंयदासीत्तपसस्तन्महिनाजायतैकं इतिवाक्यंसूचयति सुविरुद्धस्वरूपत्वाज्जीवादन्यतमोहरिरित्यतोहरेरन्यतमत्वंप्रामाणिकमेव परमात्मानबध्यतेऽन्यतमोबध्यतेइत्येतदुत्तरश्लोकेनपुनरुक्तंस्यादित्यन्यथाव्याख्यातमाचार्यैरन्यतमआत्मापरमात्मेति ४१ परमात्मनोबंधाभाववचनेनजीवात्मनोर्योभेदःअर्थादःप्राःसकेनप्रकारेणेत्याशंक्याह इदंशरीरमिति पुरुषस्यसंसारिणोमोहेनान्यथाज्ञानेन मुहवैचित्येइतिधातोः विपरीतज्ञानजंयस्मात्तस्मादात्मनोभिन्नमितिज्ञातव्यं तथाहि भौतिकभूतविकृतैर्वृक्षैर्विरचितंगृहं गृहस्थात्पृथग्भिन्नमीयतेयथा

---

1 तथाचकालइतिसप्तम्याअधिकरणत्वमितिसूचितम्

विनश्यतिचत्तथोदकैःपार्थिवतैजसैः परमाणुभिःकालनाम्नाहारिणाचोदितैर्विकृतोविकारंप्राप्तोजातोजन्यतइतिजनोदेहोविनश्यति स्वकारणावस्थितिमाप्नोतीतियस्मात्तस्माज्जीवाद्भिन्नइतिनिश्चीयत
नित्योनित्यानामितिश्रुतेः जीवस्यनित्यत्वात् ४२ तदेवदृष्टांतांतरेणस्पष्टयति यथेति यद्वा ननुजीवस्यशरीराद्भेदोस्तु तस्यनश्वरत्वात्परमात्मनाजीवस्याभेदःकिनस्यादितिमंदाशंकांपरिहरति य
थेति दारुषुस्थितोवह्निर्दारुभ्योभिन्नस्तद्गुणैस्तेषुनसज्जतेयथादेहिनांदेहगतोवायुर्देहात्पृथक्स्थितस्तद्गुणैश्चनलिप्यते यथासर्वगतंनभःसर्वस्माद्भिन्नंज्ञायतेसर्ववस्तुगुणैश्चनलिप्यतेयथा तथाज्ञानानं
दादिसर्वगुणाश्रयःपरःपरमात्मासर्वेषांजंतूनांगुणभूतंभोगायतनंशरीरमाश्रयोयस्यसः सर्वगुणाश्रयःसर्वजीवदेहगतःपरोविलक्षणोभिन्नइतियावत् जीवादितिशेषः प्रकृतत्वाज्जीवगुणैर्नलिप्यतइति ।
देहाद्भेदस्यप्रकृतत्वात्सएवात्रोच्यतइति किंनस्यादितीयंशंका देहदारुगतौप्राणवह्नीसर्वगतंनभः देहादिभ्योयथाभिन्नानलिप्यंतेचतद्गुणैः तथाजीवगतोविष्णुर्जीवाद्भिन्नोनतद्गुणैरितिवाक्येनपरिहर्त
व्या अत्रायंफलितार्थःभगवन्माहात्म्यकथनेनसर्वस्यतद्वशत्वात् सएवभजनीयोनशोकेनप्रयोजनमिति ४३ किंच भवच्छोकयोग्यस्यसुयज्ञस्यदृश्यमानत्वात्तंप्रतिशोकोनकार्यइतिगूढाक्षेपंकरोति
सुयज्ञइति हेमूढाःअयमनुशोचथायसुयज्ञःशेतेनिद्रांकरोति ननुनमृतःननुचस्याद्विरोधादावित्यभिधानात् शेतएवलोकांतरंनगतइतिवा प्रश्नावधारणानुज्ञानुनयामंत्रणेनान्वित्यभिधानात्अवधार
णार्थोननुशब्दः श्रोत्रादींद्रियव्यापारादर्शनादिनामरणानुमानात्कथंनमृतइत्याक्षिप्यतइतितत्राह यःश्रोतेति इहसुयज्ञशरीरेयःश्रोतायश्चानुवक्तासपरमात्माकर्हिचित्कदाचिदपिनदृश्यतेतस्यसूक्ष्म
स्वभावत्वात् तदव्यक्तमाहहीतिसूत्राच्च तस्यैवश्रोतृत्वादिकंकुतइतिचेन्न नान्योतोस्तिद्रष्टा नान्योतोस्तिश्रोतेत्यादेः ४४ ननु सुयज्ञशरीरस्थस्यमुख्यप्राणस्यश्रोतृत्वादिसंभवात् कथंतदन्ययो

यथानलोदारुषुभिन्नईयतेयथानिलोदेहगतःपृथक्स्थितः ॥ यथानभःसर्वगतंनसज्जतेतथागुणैःसर्वगुणाश्रयःपरः ४३ सुयज्ञोनन्वयंशेतेमूढायमनुशोचथ॥
यःश्रोतायोनुवक्तेहनसदृश्येतकर्हिचित् ४४ नश्रोतानानुवक्तायंमुख्योप्यत्रमहानसुः ॥ यस्त्विहेंद्रियवानात्मासचान्यःप्राणदेहयोः ४५ भूतेंद्रियमनो
लिंगान्देहानुच्चावचान्विभुः ॥ भजत्युत्सृजतिह्यान्यस्तच्चापिस्वेनतेजसा ४६

र्व्यवच्छेदःक्रियतइतितत्राह नश्रोतेति अत्रसुयज्ञदेहेश्वासोच्छ्वासादिलक्षणेनमुखेव्यज्यमानत्वान्मुख्योयोमहानसुःमुख्यप्राणःसोपिस्वतोनश्रोतानानुवक्ताच तस्यवाङ्मनसिसंपद्यतेमनःप्राणेप्रा
णस्तेजसितेजःपरस्यांदेवतायामितिश्रुतेरन्ययोगव्यवच्छेदोयुक्तइति ननुतर्हिसुयज्ञनाम्नोजीवस्यश्रोतृत्वादिकमासीत्प्राकृतादिदानीन तस्मान्मृतइतिप्राचीनशंकाशेषंकैमुत्यन्यायेनपरिहरति यस्त्विति
तुशब्देननेत्यनुकृष्यते इहसुयज्ञेत्युपलक्षणम् जीवराशिदेहेयइंद्रियवान्यश्चप्राणदेहयोरन्यःसजीवात्माश्रोतुंवक्तुंचनशक्यइतिकिंवक्तव्यम् एतद्वाणमवष्टभ्यविधारयामीतिश्रुतेः सर्वशक्तिमतोपिप्राण
स्यस्वतःश्रोतृत्वाद्युपयुक्तेरुक्तत्वात्तस्मात्सुयज्ञंप्रतिशोकेनकिंप्रयोजनं तस्माज्जीवतामपिश्रोतृत्वाद्यनुपपत्तेःप्रामाणिकत्वेनमृतोपाधित्यस्यलक्षणांतरंवक्ति अन्यइत्यनेनहरेर्माहात्म्यातिशयःप्रकटितइ
तिसूचितम् नकेवलंप्राणदेहयोरन्यःकिंतुपूर्णश्रोतृत्वादिगुणयुक्ताद्धरेश्चान्यइतिचशब्दार्थः ४५ हरेर्देहस्थितिसद्भावेनतस्मादप्यन्यइतिवक्तुंयुक्तम् तत्कुतइतितत्राह भूतेंद्रियेति भूतेंद्रियमनांसिलिंगंरू
पंयेषांतेतथातानुच्चावचान्सुरनरतिर्यगात्मनउत्तममध्यमाधमान्देहान्भजति पश्चादुत्सृजतिहियस्मात्तस्मादन्यइतिवक्तुंयुक्तम् स्पष्टंचाह अन्यइति देहयोगवियोगभाजोजीवादितिशेषः लिंगंस्वरूप
मुद्दिष्टंलिंगंज्ञापकमेवचेतिवचनाल्लिंगशब्दस्यस्वरूपार्थोयुक्तःयदिदेहभजनोत्सर्जनेहरेस्तर्हिजीवात्कोविशेषइतितत्राह तच्चेति परिच्छिन्नविषयंभजनोत्सर्जनंव्याप्तस्यविष्णोःकथंघटेतेत्यतोवाह तच्चेति
तत्त्वशब्देनजीवस्यपारतंत्र्येणेतिविशेषमाह अपिशब्देनरूपांतरेणेत्युपपत्तिमाह अत्रजीवपरमात्मनोर्भेदस्यतयोरुभयोर्देहादेर्भेदस्यच हरेरेवमुख्यश्रोतृत्वादेश्चप्रकरणात्तात्पर्यमिदस्यचज्ञापनार्थाचार्यै

पूर्वापरभावेनेंद्रियवान्जीवइत्यादिव्याख्यातं ननु जीवस्यप्राणदेहयोरन्यत्वेमरणेदेहनाशान्मुक्तौतदभावाद्विषयभोगाभावइत्याशंकापरिहारायोक्तमाचार्यैः अन्योजीवोचितोदेहात्तद्वशोदेहउच्यतेइति। जडदेहादन्यत्वंनस्वरूपभूतादुच्यतइत्यर्थः अचितोजडात् इंद्रियत्वंचामुख्यंतेषामवशत्वादभिमानादेव तद्द्रष्टुयंपश्यामीत्यभिमानोस्येत्यादेः तर्हिचक्षुरादीनिकस्याधीनानिइत्यतःप्राणाधीनानीतिद्यो तयितुं चक्षुराद्यामनोजीवइत्यादेःप्राणेपिपर्याप्तमित्युक्तं तस्यापिज्ञातृगंतृत्वंनस्वतःशक्यतेकचिदिति यस्तस्यज्ञातृगतृत्वदातासभगवानित्याद्यपिसूचितं यःश्रोतेत्यत्रप्रमाणंज्ञाताचमंताचेत्या दि ज्ञानादिददानतस्यान्यइत्येतदन्वितिसूचितं सर्वस्यज्ञानदोहरिरित्यतश्चसदृश्येतेत्यनेनसूचितं स्वविषयज्ञानदातेतिचेतिदृश्यइत्यर्थः भूतेंद्रियमनइत्यादिनाविष्णुरुच्यते नजीवइत्यत्रमानंसदे हान्भजतइत्यादिना ४६ नन्वयंजीवःकियंतंकालंदेहान्वितोभवतिइतिचोद्यंपरिहरति यावदिति यावंतंकालमन्नमयप्राणमयमनोमयलक्षणेषुलिंगेषुअन्वितोभवति आत्मापरमात्माताःतकालकर्मभिर्नि तरांबंधनंयस्यसतथाजीवः येषुदेहेषुअन्वितोभवति हिशब्दाद्धरिर्यदात्रिविधदेहानुत्सृजति तदास्वयमप्युत्सृजतीतिग्राह्यं अत्रायंविशेषः यदापरमात्मादेहंसर्वात्मनोत्सृजति तदायमपिसर्वात्म ना तदनुग्रहेणोत्सृज्यसंसारान्मुक्तोभवतिनचेदनेनसहदेहांतरंभजतीति तस्माद्ध्यानेनरूपांतरेणकृतदेहोत्सर्जनत्वादनेनापिसुयज्ञेनतदाचरितमितिदेहोत्सर्जनलक्षणमरणस्यपराधीनत्वेनापरिहार्य त्वान्नशोकेनप्रयोजनमितिभावः यावद्देहान्वितोविष्णुस्तावज्जीवइत्येतदत्रमानं यदोत्सृजतिदेहंसहारिःसर्वात्मनाविभुरितिच ननु परमात्माजीवाभिन्नःसन् देहान्भजत्पुत्सृजतीत्युच्यतेइतिकिंन स्यात् कल्पनालाघवादेकमेवब्रह्माज्ञानात्संसरतिमुच्यतइत्यंगीकाराच्चेतितत्राह ततइति तस्माद्धरेर्जीवोविपर्ययोविरुद्धःपर्ययःनिश्चयोयस्यसतथा विरुद्धलक्षणइत्यर्थःअतिभिन्नस्वरूपौतौजीवेशा

यावल्लिंगान्वितोह्यात्मातावत्कर्मनिबंधनः ॥ ततोविपर्ययःक्लेशोमायायोगोनुवर्तते ४७ वितथाभिनिवेशोयंयद्गुणेष्वर्थदृग्वचः ॥ यथामनोरथःस्व प्नःसर्वमैंद्रियकंमृषा ४८

वेकदेहगौइत्यादेः अतोब्रह्मणोज्ञानकल्पनमप्रामाणिकमितिभावः देहाभिमानीत्वेकोत्रनमानीमानदःपरइत्येतद्भेदोपपादकं इतोपिभिन्नइत्याह क्लेशइति नानाक्लेशाधिकरणत्वादभिन्नइत्यर्थः त्रिपर्य यस्तावत् क्लेशादयश्चास्येत्यादेःक्लेशफलमाह मायेति ४७ कोयंमायायोगोनामयेनासौक्लेशफलःस्यादितितत्राह वितथेति गुणेषुशब्दादिषुअर्थदृग्वचः प्रयोजनदर्शनंतद्वाचकंवचनचस्वर्गेलोके नभयंकिंचनास्तीत्यादिलक्षणंयत् अयंवितथाभिनिवेशः मिथ्याग्रहः भ्रांतिज्ञानमित्यर्थः क्लेशपरिजिहीर्षयाशब्दादिविंद्रियप्रवर्तनंतत्फलमित्युपचारः वचनाद्धिवितथाभिनिवेशोभवति गुणे ष्वर्थदर्शनस्यापितथाभिनिवेशित्वंसदृष्टांतमाह यथेति सप्तसुप्रथमेतिसूत्रात् मनोरथेकल्पितंराज्यंस्वप्नेदृष्टंरत्नंयथामृषावृथा तथासर्वमिंद्रियप्रवर्तनंमृषासदसद्विलक्षणमित्यर्थ वृथेंद्रियवृत्तयइत्येत द्विरुणद्धि इंद्रियाद्यभिमानेनतद्वान्जीवउदीर्यते अतन्मानाद्धरिःप्रोक्तस्त्वदेहोनिंद्रियस्तथा जीवानाभिमतेदेहेनविष्णुर्जीवतिस्थितः अतस्त्वदेहउद्दिष्टःपरमात्मासनातनइत्येतज्जीवपरयोर्भेदस्यजीव स्येंद्रियवत्वमौपचारिकमित्यस्यचोपपादनेप्रमाणं जीवस्येंद्रियवत्वमुपचरितंचेत्कस्यतन्मुख्यमित्याशंका लेपाभिमानीजीवस्तुस्वरूपानुभवीनच मुक्तःभाक्तेनमान्युक्तोनमानीविष्णुरुच्यते स वैममेतिपश्यन्नप्यलेपाभिमतिर्यतः सम्यक्स्वरूपानुभवात्स्वतंत्रत्वाददोषतः इत्यनेनपरिहर्तव्या स्वानधीनेवस्तुनिस्वाधीनताबुद्धिर्लेपाभिमानः सोस्यास्तीत्येतादृशदोषोवितथाभिनिवेशइत्युच्यते हरेर्जीवदेहेंद्रियादिषुस्वाधीनेषुस्वाधीनताबुद्धिर्लेपाभिमानः सगुणोयथार्थज्ञानलक्षणः तस्माद्धरेर्देहेंद्रियादौस्वामित्वेनतद्वत्त्वंमुख्यं तत्राविवेकग्रहणंकर्मनिबंधनं ततोविपर्ययइत्यादिलक्षणैर्जीवोऽनी हशःश्रीनारायणइतिस्मर्तव्यम् ४८

यस्मात्सर्वस्येश्वराधीनत्वेनजंतूनांमरणादिकमपरिहार्यंतस्मात्सर्वथादेहेंद्रियादेरनित्यत्वं नित्यत्वंचास्तु तथापिशोककरणंनपंडितमतं गतासूनगतासूंश्चनानुशोचंतिपंडिताइत्यादेरित्याह यथेति अतस्तन्मूर्खमतमितिसंतोष्टव्यंस्वभावत्वादित्याह नान्यथेति ४९ अस्मिन्नेवार्थेकंचनेतिहासमाह लुब्धकइति लुब्धको मृगयुर्निर्मितोविधिनेतिशेषः वितत्यविस्तृत्य प्रलोभनंवचनं ५० ५१ सिचा जालेनसहयंत्रितयातंत्यासूत्रेण महिषींकुलिंगभार्यां कालयंत्रिताकालाधीना अकल्पोऽसमर्थोमोचयितुमितिशेषः पर्यदेवयद्विलपितवान् ५२ ५३ दुःखंजीवतादीनेनक्षीणेनात्मनोर्द्धेनअर्धेनकिमयो जनं नकिमपि कुतोविधुरायुषाऽऽयूरहितेनात्मनोर्द्धस्यनष्टत्वात् ५४ मेप्रजाःपुत्राः ५५ शाकुनिकःपक्षिमारकः कालेनान्तकेनप्रहितःप्रेरितः निलीनोवृक्षमूलेच्छन्नः कुलिंगंदीर्घतुंडं दार्वाघाटोदार्वाघाट कुलिंगोदीर्घतुंडकइत्यभिधानं ५६ अनेनप्रकृतेकिमभूत्तत्राह एवमिति आत्मापायंयुष्मन्नाशंदेहनाशंवा ५७ किंज्ञातयोबालभाषितमित्युपेक्षांचक्रुरिति तत्राह । बालइति यद्देहादिकंनःसर्वमनित्यं मेनिरे यद्देहात्मत्वंयदयथोत्थितंस्वप्रजाग्रत्त्ववद्भ्रांतिमेनिरे अहंममाभिमानादित्वयथोत्थमनित्यकामितिस्मृतेः नन्वेवंतर्हिमहदादिजगतश्चित्प्रकृतेश्चभ्रांतिकल्पितत्वमापातं तयोरपिसर्वांतर्गतत्वादित्या

अथानित्यमनित्यंवानेहशोचंतितद्विदः ॥ नान्यथाशक्यतेकर्तुंस्वभावःशोचतामिति ४९ लुब्धकोविपिनेकश्चित्पक्षिणांनिर्मितोंतकः ॥ वितत्यजालंविदधेतत्रतत्रप्रलोभनम् ५० कुलिंगमिथुनंतत्रविचरन्समदृश्यत ॥ तयोःकुलिंगीसहसालुब्धकेनप्रलोभिता ५१ सासज्जतसिचातंत्यामहिषी कालयंत्रिता ॥ कुलिंगस्तांतथापन्नांनिरीक्ष्यभृशदुःखितः ॥ स्नेहादकल्पःकृपणांपर्यदेवयदातुरः ५२ अहोअकरुणोदेवःस्त्रियाकृपणयाविभुः ॥ कृपणं मानुशोचंत्यादीनयाकिंकरिष्यति ५३ कामंनयतुमांदेवःकिमर्द्धेनात्मनोहिमे ॥ दीनेनजीवतादुःखमंदेनविधुरायुषा ५४ कथंत्वजातपक्षास्तान्मातृही नान्बिभर्म्यहम् ॥ मंदभाग्याःप्रतीक्षंतेनीडेमेमातरंप्रजाः ५५ एवंकुलिंगंविलपंतमारात्प्रियावियोगातुरमश्रुकंठम् ॥ तदैवतंशाकुनिकःशरेणविव्याधकालप्रहितोनिलीनः ५६ एवंयूयमपश्यंत्यआत्मापायमबुद्धयः ॥ नैनंप्राप्स्यथशोचंत्यःपतिंवर्षशतैरपि ५७ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ बालएवंप्रवदतिसर्वेविस्मितचेतसः ॥ ज्ञातयोमेनिरेसर्वमनित्यमयथोत्थितम् ५८ यमएतदुपाख्यायतत्रैवांतरधीयत ॥ ज्ञातयोपिसुयज्ञस्यचक्रुर्यत्सांपरायिकम् ॥ ततः शोचतमायूयंपरंचात्मानमेवच ५९ कआत्माकःपरोवात्रस्वीयःपारक्यएवच ॥ स्वपराभिनिवेशेनविनाज्ञानेनदेहिनः ६०

शंकावक्ष्यमाणवचनेनपरिहर्तव्या तथाहि यन्महदादितत्सर्वंजगदकारवाच्यस्यहरेरनुग्रहान्नित्यं आत्परयात्मनोयथार्थत्वेनसत्यत्वेनोत्थितंसृष्टं चित्प्रधानस्यापिनित्यत्वंभगवंतमंतरेणयथाऽस्वातन्त्र्येण स्थितत्वंच तदुक्तंचमहदादियथोत्थंचनित्याचापियथोत्थिता अस्वतंत्रैवप्रकृतिःस्वतंत्रोनित्यएवच यथार्थभूतश्चपरएकएवजनार्दनइति अनेनमहदादेरप्यनित्यत्वादिकंनास्तीति किमुहरेरितिकैमुत्यन्यायोदर्शितः ५८ सांपरायिकंमृतविषयं ५९ आत्मपरावुद्दिश्यकिमितिशोकोनकार्यइति तत्राह कआत्मेति देहादिकमप्यपेक्ष्यात्मपरावाक्षिप्येते तथाहि आत्मपरयोश्चेतनत्वेननित्यत्वाद्देहादेर्भौतिकत्वेननश्वरत्वा त्किंशब्दस्याक्षेपत्वमेव नत्वनिर्वचनीयः तर्ह्यहंपरइतिव्यवहारस्यकिंमूलमितितत्राह स्वपरेति स्वःपरइतिदुराग्रहलक्षणमज्ञानमंतरेणनकिमपिकारणं तस्मादात्मनोवृद्धिः श्रीवासुदेवेदृढामनोरतिरज्ञाननाम शत्रुनाशश्चापादनीयोपुरुषेणेतिनिश्चेतव्यं नहिदेहादिरात्मास्यान्नचशत्रुरुदाहृतः अतोदैहिकवृद्धौवाक्षयेवाकिंप्रयोजनं यस्तुदेहगतोजीवःसहिनाशंनगच्छति अत शत्रुविवृद्धौवारस्नाशेशोचनंकुतः देहादि व्यतिरिक्तौतुजीवेशौप्रतिजानतां अतआत्मविवृद्धिस्तुवासुदेवेरतिःस्थिरा शत्रुनाशस्तथाऽज्ञाननाशोनान्यःकथंचनेत्यनेनतात्पर्यमनुगंतव्यमितिसिद्धं ६०

मकरध्वसमासाविविशब्दः ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तमेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥७॥ बहुकोटिसंख्यातत्कालेनानेकसंभारैरर्चितैरयोग्यंदुष्प्रापंयोग्यंचानेकविधसाधनैःसुसा
ध्यंतूष्णोभावेनत्यादिकंहिरण्यकशिपुतपश्चरणकथनव्याजेनाभिप्रेयतोस्मिन्नध्याये व्यधित्सत कर्तुमैच्छत् १ २ संवर्तार्कःप्रलयसूर्यःस्थानानिगमनवर्जनानीतस्ततोयात्रांमुक्त्वास्वस्थानानिभेजुः ३
४ ५ ६ उपशमंपरिहारम् ७ बलिहाराउपहारार्थकाः ८ किंतद्विज्ञापनमत्राह सृष्टेति ब्रह्मातपोज्ञानादिनेदंचराचरंसृष्ट्वासर्वधिष्ण्येभ्योरुद्रादिपदेभ्यः परंयन्निजासनमध्यास्ते अधिशीङ्स्थासांकर्मेतिस
प्तम्यर्थेद्वितीया अहंतदात्मनःसाधयिष्यइत्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वनाशेदुर्घटमत्राह कालात्मनोरिति कालस्यात्मनश्चेतनस्यचनित्यत्वात् अविनाशात् अन्यस्यत्वसाध्यत्वेहिरण्यक
शिपोरीदृशंकर्मनाद्भुतं यतोब्रह्माणमेकमंतरेणात्मयोग्याज्ञानेनरागादिनावामोहिताजानतोपिस्वासदृशंकर्माचरंतोदृश्यंतेतदुदित जानतामपिकर्तव्यंकर्मात्मसदृशंसदा तत्रात्मसदृशाज्ञानाद्रागाद्यै
र्वाविमोहिताः जानंतोपिह्यसदृशंकर्मकुर्युर्ऋतेविभु चतुरास्यंसनायोग्यंकर्मकुर्यात्कथंचनेति नचैतत्तपआदिसाध्यं अयोग्यत्वात् तपसाविद्ययावापिज्ञानध्यानादिनाथवा व्यस्तैःसमस्तैरथवा

॥ नारदउवाच ॥ इतिदैत्यपतेर्वाक्यंदितिराकर्ण्यसस्नुषा ॥ पुत्रशोकंक्षणात्त्यक्त्वातत्त्वेचित्तमधारयत् ६१ इतिश्रीभागवतेसप्तमस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

॥ नारदउवाच ॥ हिरण्यकशिपूराजन्नजेयमजरामरम् ॥ आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराजंव्यधित्सत १ सतेपेमंदरद्रोण्यांतपःपरमदारुणम् ॥ ऊर्ध्वबाहुर्नभो दृष्टिःपादांगुष्ठाश्रितावनिः २ जटादीधितिभीरेजेसंवर्तार्कइवांशुभिः ॥ तस्मिंस्तपस्तप्यमानेदेवाःस्थानानिभेजिरे ३ तस्यमूर्ध्नःसमुद्भूतःसधूमोग्निस्त पोमयः ॥ तिर्यगूर्ध्वमधोलोकानतपद्विष्वगीरितः ४ चुक्षुभुर्नद्युदन्वंतःसद्वीपाद्रिश्चचालभूः ॥ निपेतुःसग्रहास्ताराजज्वलुश्चदिशोदश ५ तेनतप्ता दिवंत्यक्त्वाब्रह्मलोकंययुःसुराः ॥ धात्रेविज्ञापयामासुर्देवदेवजगत्पते ॥ ६ ॥ दैत्येंद्रतपसातप्तादिविस्थातुंनशक्नुमः ॥ तस्यचोपशमंभूमन्विधेहिय दिमन्यसे ७ लोकानयावन्नंक्ष्यंतिबलिहारास्तवप्रभो ॥ तस्यायंकिलसंकल्पश्चरतोदुश्चरंतपः ८ श्रूयतांकिंनविदितंतवाथापिनिवेद्यते ॥ सृष्ट्वा चराचरमिदंतपोयोगसमाधिना ९ अध्यास्तेसर्वधिष्ण्येभ्यःपरमेष्ठीनिजासनम् ॥ तदहंवर्धमानेनतपोयज्ञसमाधिना १० कालात्मनोश्चनित्यत्वा त्साधयिष्येतथात्मनः ११ अन्यथेदंविधास्येऽहमयथापूर्वमोजसा ॥ किमन्यैःकालनिर्धूतैःकल्पांतेवैष्णवादिभिः १२ इतिशुश्रुमनिर्बंधंतपःपरममा स्थितः ॥ विधत्स्वानंतरंयुक्तंस्वयंत्रिभुवनेश्वर १३ तवासनंहिजगतांपारमेष्ठ्यंजगत्पते ॥ भवायश्रेयसेभूत्यैक्षेमायविजयायच १४

कुर्वंतापत्नमुत्तमं संभारविक्षेपशतैर्बहुकोटिभिरेवच नशक्यतेसमारोढुंस्वात्मायोग्यपदंत्विति तस्माद्योग्यमेवानुष्ठेयंनायोग्यमितिसिद्धं एवंतत्त्वंचेत्तर्हिकिमर्थंतपआदेर्विघ्नंकुर्वंतीतिचेन्न तपआ
दीनांनिष्फलत्वपरिहारार्थत्वात् तथाप्याचरतांकुर्युर्दैत्यानांसुरनायकाः विघ्नंतुतपआदीनांवैयर्थ्यस्यापनुत्तयेइतिवचनात् ११ वैष्णवाब्रह्मादिःकर्तायेषांतेतथातैर्ब्रह्मनिर्मितैरित्यर्थः ब्र
ह्मास्वयंभूर्द्रुहिणोवैष्णवःशतधृक्त्वथेतिशब्दनिर्णये तथापिसाक्षाद्विष्णोःपदमत्रोच्यतेइतिकिंनरपादत्राह कालनिर्धूतैरिति तर्हिकिंपंतकालंस्थितैरितितत्राह कल्पांतैरिति मन्वतरादिकल्पावसानिकैः
नपत्रमायानरजस्तमश्चेत्यादिनाविष्णोःपदस्यवैलक्षण्योक्तेः १२ निर्बंधमसदाग्रहं १३ ननु हिरण्यकशिपोरन्येषांपदानिविहायतवपदाकांक्षानांकोविशेषहेतुरत्राह तवेति तवासनसकलदुःखानिनि
रस्यस्थातुंयोग्यंपदंपारमेष्ठ्यंअत्यंतसुखकारणं, यस्मात्तस्माज्जगतांभवायज्ञानादिगुणसमृद्ध्यैभूत्यैसमृद्धस्यपुनर्ह्रासराहित्यायश्रेयसेसंसारान्मुक्तयेक्षेमायरक्षणायविजयायेंद्रियजयायचभवति तस्माद

स्युत्तमपदत्वाद्धिरण्यकशिपुरभीप्सत् तदुक्तं भवाप्यश्रेयस्तेनैवनकश्चित्तदपेक्षते मधुकैटभयोश्चैवहिरण्यादेस्तथैवच नान्योब्रह्मपदंवांछत्यृजून्योग्यान्विनाकश्चित् सतःश्रेयांसिवांछंतिनतुतत्पदमास्रयेइति भवोवृद्धिःसमुद्दिष्टाश्रेयोमोक्षउदाहृतः वृद्धस्यनपुनर्ह्रासोभूतिरित्येवकथ्यतइतिशब्दनिर्णये दिविस्थातुंनशक्नुमइत्यतोहिरण्यकशिपुनाब्रह्मपदावाप्त्यैसकामंतपसिस्थितमितिज्ञायते यःसकामंतपआचरतितस्यतपसातत्रलोकेस्थितिर्नघटतेसंतप्तकदाहातःस्थितिनचस्तुनिष्कामंतपःकरोतितेनसुखावाप्तिःस्यात् तदुक्तं सकामंतुतपःक्रूरंलोकानाक्षोभकृद्भवेत् इतरच्छांतयेसर्वलोकानांभवतिध्रुवमिति ब्रह्माणमभजत्ब्रह्मपदार्थंसाहिरण्यकइतिच १४ १५ कीचकैरनिलोद्भूतत्वेनस्वनद्वेणुभिःपिपीलिकाभिर्व्याप्तत्वात् कचिच्छरीरावयवैर्मेदसाकचित्त्वचाकचिच्छोणितेनचयुक्तं १६ तपंतमित्यनेनापितपसःक्रूरत्वमाह भासावितत्तं अहोदैत्यानामयोग्येवस्तुनिप्रयत्नातिशयइत्यालोच्यहसन्मंदस्मितंकुर्वन्हंसवाहनोब्रह्मा विष्णुपद्मासनावुक्तौपंडितैर्हंसवाहनावित्यभिधानम् १७ ॥ ॥ १८ हृदोहृदयस्यसारंदार्ढ्यं दंशाः सूचीमुखाःशूकाः तेतवअस्थिष्वेवशेरतेइतियस्मात्तस्मादद्भुतम् १९ इतोप्यद्भुतमित्याह नैतदिति निरंबुर्जलपानरहितः निर्निश्चयनिषेधयोरित्यमरः

इतिविज्ञापितोदेवैर्भगवानात्मभूर्नृप ॥ परीतोभृगुदक्षाद्यैर्ययौदैत्येश्वराश्रमम् १५ तंददर्शप्रतिच्छन्नंवल्मीकतृणकीचकैः ॥ पिपीलिकाभिराकीर्णंमेदस्त्वङ्मांसशोणितम् १६ तपंतंतपसालोकान्यथाभ्रावितनंरविम् ॥ विलक्ष्यविस्मितःप्राहहसंस्तंहंसवाहनः ॥ १७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेतपःसिद्धोसिकाश्यप ॥ वरदोहमनुप्राप्तोव्रियतामीप्सितोवरः १८ अद्राक्षमहमेतत्तेहृत्सारंमहदद्भुतम् ॥ दंशभक्षितदेहस्यप्राणाह्यस्थिषुशेरते १९ नैतत्पूर्वर्षयश्चक्रुर्नकरिष्यंतिचापरे ॥ निरंबुर्धारयेत्प्राणान्कोवैदिव्यसमाःशतम् २० व्यवसायेनतेनेनोदुष्करेणमनस्विभिः ॥ तपोनिष्ठेनभवताजितोऽहंदितिनंदन २१ ततस्तआशिषःसर्वाददाम्यसुरपुंगव ॥ मर्त्यस्यतेह्यमर्त्यस्यदर्शनंनचनिष्फलम् २२ ॥ नारदउवाच ॥ इत्युक्त्वादिभवोदेवोभक्षितांगंपिपीलिकैः ॥ कमंडलुजलेनौक्षद्दिव्येनामोघराधसा २३ सतत्कीचकवल्मीकात्सहओजोबलान्वितः ॥ सर्वावयवसंपन्नोवज्रसंहननोयुवा ॥ उत्थितस्तप्तहेमाभोविभावसुरिवैधसः २४ सनिरीक्ष्यांबरेदेवंहंसवाहनमास्थितम् ॥ ननामशिरसाभूमौतद्दर्शनमहोत्सवः २५ उत्थायप्रांजलिःप्रह्वईक्षमाणोदृशाविभुम् ॥ हर्षाश्रुपुलकोद्भेदोगिरागद्गदयागृणत् २६ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ कल्पांतेकालसृष्टेनयोंधेनतमसावृतम् ॥ अभिव्यनक्जगदिदंस्वयंज्योतिःस्वरोचिषा २७

स्युरेवंतुपुनर्वैवेत्यवधारणवाचकाइत्यभिधानाद्वाइत्यनेनदिव्यशतसमास्वेकापिकिंचिदूनानभवतीत्याह २० इनःसमर्थः तेनव्यवसायेन अमनस्विभिर्मनोबलरहितैः दुष्करेणदुःसाधनेनाजितावशीकृतः पराभूतवशस्थंचजितमित्युच्यतेबुधैरितिशब्दनिर्णये २१ ददामिदास्यामीतीच्छामि मर्त्यस्यमरणशीलमनुष्यशरीरंप्राप्तस्यतेतव अमर्त्यस्यजरामरणशून्यस्यदेवस्यममदर्शनमभूद्यस्मात्तस्मान्निष्फलंनैव २२ आदेर्हरेर्भवोजन्मयस्यसतथाविष्णुभूरित्यर्थः सर्वस्यादौभवतीतिवाऔक्षत्प्रोक्षितवान् दिव्यत्वमाह अमोघेति २३ एधसःइंधनात् २४ २५ प्रह्वःप्रवणः २६ मिश्रामिश्रभेदेनद्विविधास्तुतिर्वर्तते तत्राहिरण्यकशिपुमिश्रयापरोक्षात्मगतयास्तुत्यादेवतातृप्तिर्भवतीतितादृश्यास्तौति कल्पांतइत्यादिना अत्रयेचतुर्मुखस्यासंभाविताःगुणास्तेतदंतर्यामिण्येककार्यत्वेनैकस्थानस्थितेसर्वोचमेहरौयोज्याः तद्योग्यास्तत्रयोज्याःनचैतावतास्तुतेर्भिन्नाधिकरणत्वमापन्नंतस्यतदधीनत्वेननित्योपसंह्रियमाणगुणांतर्भूतत्वेनतच्छ्रवणस्मरणाभ्यामतःकरण

स्योल्लासासंभवात् तदुक्तं प्रायस्तुस्तुतिशब्देषुमिश्रावाचोहरिंविना केचिज्जीवगुणास्तत्रतन्नियंतुर्हरेःपरे एकस्यानैककार्यत्वाद्विष्णोःप्राधान्यतस्तथा जीवस्यतदधीनत्वात्तभिन्नाधिकृतंवचइति अल्प
पकालप्रवर्तकेनहरिणासृष्टेनांधेनतमसा दुर्गाभिमन्यमानेनावृतमिदंजगदभिव्यनक्अभिव्यक्तंकृतवान् स्वरोचिषास्वसामर्थ्येन १७ एतदेवविवृणोति आत्मनेति आत्मनाक्षोभितयात्रिवृता त्रिगु
णात्मिकया तेजोबन्नात्मिकयावाप्रकृत्याचेदजगत्सर्जनादिक्रियाविशिष्टंकरोति तस्मैनमइत्यन्वयः रजःसत्त्वतमोधाम्नइत्यनेनसृष्ट्यादौरजआदिगुणानाप्राधान्यसूचयति परायमहतइत्यनेनअ
णोरणीयान्महतोमहीयानितिश्रुतिसिद्धोभयविधानंसंस्मारयति दृश्यविषययानयास्तुत्या किंस्यादितिनाश्रद्धेयं तथाहि आत्मनापरमात्मनाप्रेरितोवाउपादानभूतयाप्रकृत्यारजःप्रधानयेदंसृजति स
त्त्वप्रधानयाजातैर्मन्वादिभिरिदमवति तमःप्रधानयाजातेनरुद्रेणसंहरति तस्मैमहतेमहत्तत्त्वाभिमानिने परायरुद्राच्छ्रेष्ठायभगवतेनमः २८ आद्यायपुरुषरूपेणजगदादौव्यक्ताय अन्यत्रादिकर्ताश्रीना
नारायणस्तस्माज्जातायबीजायव्यंजकायफलरूपायेतित्रा जगदुत्पत्तौबीजशक्तियुक्तायवा ज्ञानविज्ञानेएवमूर्तिर्विग्रहोयस्यसतथा तस्मै अन्यत्रज्ञानविज्ञानयोरुपदेष्टृविग्रहाय प्राणेंद्रियमनोबुद्धिलक्षणै
र्विकारैःसप्तदशकैर्व्यक्तिमीयुषे ब्रह्मांडात्तर्विराट्पुरुषतयेतिशेषः उभयत्रसमम् २९ मुख्येनप्राणेनसहत्वंस्थावरजंगमात्मकस्येशिषेप्रवर्तकोसि चित्तस्यचित्तिःस्मरणशक्तिप्रदःसाक्षीवामहाभूतानां
गुणानांशब्दादीनामाशयस्यांतःकरणस्यप्रवर्तकः पुनर्वचनंदैनंदिनप्रवृत्त्यर्थं ३० त्रय्यातन्वा प्रतिमास्थानीयेनवेदत्रयेणचातुर्होत्राख्यमंत्रप्रकाश्येचतुर्होत्रंतद्विषयया विद्ययाचरूप्रनंतूनृसप्ततून्वि

आत्मनात्रिवृताचेदंसृजत्यवतिलुंपति ॥ रजःसत्त्वतमोधाम्नेपरायमहतेनमः २८ नमआद्यायबीजायज्ञानविज्ञानमूर्तये ॥ प्राणेंद्रियमनोबुद्धिविकारै
र्व्यक्तिमीयुषे २९ त्वमीशिषेजगतस्तस्थुषश्चप्राणेनमुख्येनपतिःप्रजानाम् ॥ चित्तस्यचित्तिर्मनइंद्रियाणांपतिर्महाभूतगुणाशयेशः ३० त्वंसप्ततंतून्वि
तनोषितन्वात्रय्याचतुर्होत्रकविद्ययाच ॥ त्वमेकआत्मात्मवतामनादिरनंतपारःकविरव्ययात्मा ३१ त्वमेवकालोऽनिमिषोजनानामायुर्लवाद्यावयवैःक्षि
णोषि ॥ कूटस्थआत्मापरमेष्ठ्यजोमहान्त्वंजीवलोकस्यचजीवआत्मा ३२ त्वत्तःपरंनापरमप्यनेजदेजच्चकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्ति ॥ विद्याकलास्तेतनव
श्चसर्वाहिरण्यगर्भोसिबृहत्त्रिपृष्ठः ३३

तनोषिविस्तृत्यकरोषिद्रव्यमंत्रक्रियादेवतास्थत्वेनबाहिरुपदेष्टृत्वेनकर्तृत्वेनकारयितृत्वेनशक्त्यास्तुतिप्रायश्चित्तादिरूपयाच अग्निमीळेपुरोहितंयज्ञस्यदेवमृत्विजं होतारंरत्नधातममित्यादिश्रुतेः ५
ज्ञःसर्वोध्वरोयागःसप्ततुर्मखःक्रतुरिति आत्मवतामात्मज्ञानिनांप्रेष्ठः आत्माप्रेष्ठस्वरूपंचजीवेज्ञातरिकेशवे वायौदेहेस्वयंस्वांतेनवसुप्रोच्यतेबुधैः अनादिःकारणशून्यः पुरातनोवा अनंतपारऽप्रा
योऽव्ययेहरावात्मापनोयस्यसतथा नभारतीमेंगमृषोपलक्ष्यतइत्यादेरन्यत्राव्ययानांमुक्तानामात्मास्वामी असंसार्यव्ययोमुक्तआचिरानंदउच्यते ३१ अनिमिषइत्यनेननित्यंजाग्रत्स्वभावउच्यते
कूटस्थोनिर्विकारः आत्माव्याप्तःपरमेष्ठीसर्वोत्तमः महानज ब्रह्मणोप्यधिकइत्यनेनसर्वोत्तमत्वंनिर्णयति अन्यत्रआत्जातोतएवमहानव्यवधानेनतत्पुत्रत्वात् जीवलोकस्यजीवराशेर्जीवःप्राणधा
रकः जीवप्राणइतिधातोः कथंधत्तइत्यतउक्तं आत्मेति इष्टादानादिकर्ता अवसतर्पणइतिधातोरवतिरूपोयंशब्दःसामान्यविशेषाभ्यांयोजनीयः ३२ इदानीभगवत्येवसंभाव्यमानैर्विशेष
णैर्विशिष्टंतदंतर्यामिणमभिष्टौति त्वत्तइति परमतीतमपरमेव्यदपिवर्तमानंयत्किंचिदनेजत्स्थावरमेजज्जगमंचवस्तुतत्सर्वत्वत्तोव्यतिरिक्तंनास्ति त्वय्येवांतर्बहिश्चव्याप्तत्वात् त्वामंतरेणस्वातंत्र्येणास्थिरं
नास्तीत्यर्थः अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणःस्वयमितिश्रुतेः सर्वंखल्विदंब्रह्मेति चपरावरेषुयस्माच्चंव्यप्तोविष्णुःसनातनः तस्मात्तव्यातिरिक्तत्वमित्याहुर्वेदवादिनइत्यतस्त्वत्तोभिन्नंनास्तिकिंतुत्व

मेवेत्यर्थोनघटतइत्यतउक्तएवार्थः ज्ञानंवेदादिविषयैव तदवाप्तिरपितस्यास्त्वत्तनावाश्रितत्वात्त्वदनुग्रहमंतरेणसुशकानस्यादित्यभिप्रेत्याह विद्येति विद्याश्चकलाश्चविद्याकलाःपरावेद्यापरविद्येतितेतनवः त्ववद्युर्भिस्थितत्वात्तथोच्यंते कलाःचतुःषष्टिलक्षणात्राविद्याकलावेदांगानीत्यन्यथाप्रतीतिनिरासायाचार्यैर्विद्याश्चकलाश्चेतिविगृहीतं एतस्मिन्नर्थे महाविद्याःकलाश्चैवत्वत्तनावाश्रितायतः विद्यातनु रितिमहरतस्त्वांतत्त्ववेदिनइतिमानंचोदाहरति तस्मादयमेवार्थइति इदंचमाहात्म्यंहरेरेवयुक्तमित्याह हिरण्यगर्भइति हिरण्यमंडंगर्भेउदरेयस्यप्रतथागर्भीकृतानंतब्रह्मांडत्वात्तन्नामतवैवयुक्तं हि रण्मयकोशंरजसापरीवृतमितिश्रुतेः हिरण्मयब्रह्मांडोदराभिव्यक्तत्वाद्वातन्नामासि निर्गुणस्यहरेरेतेगुणाःकथंसंभवेयुरत्राह बृहदिति गुणपूर्तित्वाद्बृहद्ब्रह्म अथकस्मादुच्यतेब्रह्मेति बृहंतोह्यस्मि गुणाइतिश्रुतेः ननुतर्हीदंशबलंकिंनस्यादत्राह त्रिपृष्ठइति जाग्रदाद्यवस्थाअतिक्रम्यस्थितत्वात्त्रिपृष्ठइत्युच्यते त्रयाणांलोकानांपृष्ठेवर्तमानइत्यपव्याख्याननिरासायतुरीयइत्याचख्युराचार्याइति चतुर्मुखादप्यधिकंविष्णुंजानताहिरण्यकशिपुना तदंतर्यामियोग्यगुणैरयंब्रह्मानस्तूयते किंत्वंतर्यामीस्तूयतइतिज्ञापनाय तदुक्तं ब्रह्मणोप्यधिकंविष्णुंजानन्नपिहिरण्यकः ब्रह्माणंतद्गुणैःस्तौतितद्ग विष्णुविवक्षयेति बृहच्चासिमहत्तत्त्वात्मकंचासीत्येकदेशीयैरितिव्याख्यातं तत्संप्रदायज्ञैर्हरेर्महत्तत्त्वात्मकमेवंगुणत्वेनसंगच्छतइतिनिरूप्य ब्रह्माणंतद्गुणैःस्तौति तद्गविष्णुविवक्षयेत्युक्तत्वात् नचतद्व्याप्तित्वेनतदात्मकत्वमुच्यतइतिवाच्यं तर्ह्येवंव्याख्याता चतुर्मुखस्यतदभिमानित्वेनघटतां तस्याप्युक्तदोषानिस्तारादिति ३३ ज्ञानानंदादिलक्षणगुणमूर्तिंनिरूपयति व्यक्तमिति हिरण्य गर्भइत्यनेनब्रह्मांडस्यशरीरस्थानीयत्वंसूचितंतत्रातिष्ठन्गुणान्हरिःसुखलक्षणान्भुंक्तेनतुदेवदत्तवद्दुःखलक्षणानित्यतोवाह व्यक्तमिति पारमेष्ठ्येधामनिवैकुंठादिस्थानेसत्यलोकेवास्वरूपभूतेमहिम्निवास्थि

व्यक्तंविभोस्थूलमिदंशरीरंयेनेंद्रियप्राणमनोगुणांस्त्वम् ॥ भुंक्तेस्थितोधामनिपारमेष्ठ्येअव्यक्तआत्मापुरुषःपुराणः ३४ अनंताव्यक्तरूपेणयेनेदमखिलं ततम् ॥ चिदचिच्छक्तियुक्तायतस्मैभगवतेनमः ३५ यदिदास्यस्यभिमतान्वरान्मेवरदोत्तम ॥ भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्युर्माभून्ममप्रभो ३६

तःपुराणःपुरुषस्त्वंयेनशरीरेणेंद्रियप्राणमनसांगुणान्विषयानेवभुंक्ते नतुदुःखलक्षणान् कुतएतदत्राहात्मेति एषह्यानंदमादत्तेतआत्मेतीतिश्रुतेः आनंदस्वभावत्वात्तर्ह्येतद्विषयज्ञानंकथंनोत्पद्यतइति तत्राह अव्यक्तइति तदव्यक्तमाहहीतिसूत्रात्हेविभोतदिदंव्यक्तंब्रह्मांडलक्षणंतवस्थूलशरीरमाचक्षतइतिशेषः यद्वाऽनेनब्रह्माणमेवतद्योग्यैर्विशेषणैःस्तौति तथाहि पुरंशरीरमणतीतिपुराणः आ त्मेत्यभिधानादात्माचतुर्मुखः अवतारेणव्यक्तिर्नास्तीत्यव्यक्तःजगत्सृष्ट्याद्यैश्वर्यलक्षणान् गुणान् इतरत्स्पष्टम् ३४ स्थावरजंगमाख्यजगत्त्वद्व्यतिरिक्तंनास्तित्वयाव्याप्तत्वादित्यर्थतोव्याप्तिरुक्ता तदिदंकीदृशेनरूपेणव्याप्तमितिमंदाशंकापरिहारायस्पष्टमाह अनंतेति अनेनपरिच्छिन्नस्यसर्वस्यापरिच्छिन्नाद्धरेर्बहिर्दृष्टयुक्तिविरुद्धमित्युक्तंभवति तमआसीत्तमसागूळ्हमग्रेइतिश्रुतेः प्रकृत्याव्याप्त त्वप्रतीतेःकथंहरेरेवेतिविशिष्योक्तिर्घटतइतितत्राह चिदचिदितिशक्तिपदस्याद्विरावृत्तिःकर्तव्या शक्यत्वाच्छक्तयोभार्याइतिवचनात् उभयविधायाशक्तिःप्रकृतिस्तस्याःयाकार्येषुशक्तिस्तस्याआपिभग वच्छक्त्यविनाभूतत्वात्तद्व्याप्तिस्तन्नियतेत्यतएवयुक्तायेत्युक्तं नचानेनगुणभूतत्वंहरेरितिवाच्यं शिष्येणोपाध्याय आगतइत्यत्रोपाध्यायप्राधान्यवदुपपत्तेः ननुलोकेप्रतिवस्त्वेकानियतत्वादर्शनात् चिदचिदात्मकप्रपंचेकस्यचित्तदनियतत्वसंभवेनस्वातंत्र्येणसर्वव्याप्तत्वंहरेःकथंयुज्यतइत्यतोवाह चिदचिदिति द्रव्यंकर्मचकालश्चेत्यादेः परमाणुमात्रवस्तुनोपिभगवदनियतत्वासंभवात् एतादृशी शक्तिरस्यास्तीतिकुतइत्यतउक्तं भगवतइति उक्तार्थंपदं भूयिष्ठांतेनमउक्तिंविधेमेतिवाक्यार्थस्मरताहिरण्यकेननमइत्युक्तं तदुक्तेःफलाभिकत्वात् ३५ किंबहुनोक्तेनत्वद्धपीष्टंदत्याशांकित्वाह यदीति विविधत्वेनसृष्टेभ्यः ३६

अन्यस्मादपिकालात्अथवाभावादव्ययवविशिष्टात्भूतेभ्यइत्युक्तेप्यन्येभ्यःकिमित्यतोविशिनष्टि मनरैरिति ३७ व्यसुभिर्विगतप्राणैःपाषाणादिभिः असुमद्भिर्ग्राहादिभिःऐकपत्यंऐकाधिपत्यम् ३८ महिमानंवृणइतिशेषः आत्मनस्तवयोमहिमासयथानरिष्यतिननश्यतितथाममहिमास्तुयोमहिमायथाकर्हिचित्नरिष्यतितथात्मनोममहिमाननश्यत्वितिचोक्ति ३९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांतृतीयोध्यायः ३ ॥ ७ ॥ वरदानादिनासंभूतंलवणाब्धिजलवृद्धिह्रासवत् क्षणिकंभगवदभक्तैश्वर्यंश्रीनारायणप्रसादाविर्भूतमनतकालीनंशाश्वतंस्यात्तदेवापार्थंबुभूषुभिरित्यादितात्पर्यंनिरूप्यतेकतिपयेष्वध्यायेषु तत्रहिरण्यकशिपवेब्रह्मवरप्रदानप्रकारंतेनास्यसर्वविजयप्रकारंचनिरूपयति एवंवृतइत्यादिना अथशब्देननकेवलंब्रह्मणोवरदानमेवोच्यतअपितुहिरण्यकशिपुविषयाकथासाकल्येनकथ्यतइतिसूचयति १ ममसकाशाद्यदपिदुर्लभान्अंततोदुःखप्रापकान् दुरशोभनदुःखयोरितियादवः २ भगवान्पूज्यःअत्रप्रतिक्षणंदृष्टश्रुतविस्म

नांतर्बहिर्दिवानक्तमन्यस्मादपिचायुधैः ॥ नभूमौनांबरेमृत्युर्ननरैर्नमृगैरपि ३७ व्यसुभिर्वाऽसुमद्भिर्वासुरासुरमहोरगैः ॥ अप्रतिद्वंद्वतायुद्धेऐकपत्यंचदेहिनाम् ३८ सर्वेषांलोकपालानांमहिमानंतथात्मनः ॥ तपोयोगप्रभावेनयेनरिष्यतिकर्हिचित् ३९ इतिश्रीभागवतेसप्तमस्कंधेतृतीयोध्यायः ॥३॥ नारदउवाच ॥ एवंवृतःशतधृतिर्हिरण्यकशिपोरथ ॥ प्रादात्तत्तपसाप्रीतोवरांस्तस्यसुदुर्लभान् १ ब्रह्मोवाच ॥ तातेमेदुर्लभाःपुंसोयान्वृणीषेवरान्मम ॥ तथापिवितराम्यंगवरान्यद्यपिदुर्लभान् २ ततोजगामभगवानमोघानुग्रहोविभुः ॥ पूजितोऽसुरवर्येणस्तूयमानःप्रजेश्वरैः ३ एवंलब्धवरोदैत्योबिभ्रद्धेममयंवपुः ॥ भगवत्यकरोद्द्वेषंभ्रातुर्वधमनुस्मरन् ४ सविजित्यदिशःसर्वालोकांश्चत्रीन्महासुरः ॥ देवासुरमनुष्येंद्रान्गंधर्वगरुडोरगान् ५ सिद्धचारणविद्याध्रानृषीन्पितृपतीन्मनून् ॥ यक्षरक्षःपिशाचेशान्प्रेतभूतपतीनपि ६ सर्वसत्त्वपतीञ्जित्वावशमानीयविश्वजित् ॥ जहारलोकपालानांस्थानानिसहतेजसा ७ देवोद्यानश्रियाजुष्टमध्यास्तेस्मत्रिविष्टपम् ॥ महेंद्रभवनंसाक्षान्निर्मितंविश्वकर्मणा ८ त्रैलोक्यलक्ष्म्यायतनमध्युवासाखिलर्द्धिमत् ॥ यत्रविद्रुमसोपानामहामारकताभुवः ९ यत्रस्फटिककुड्यानिवैदूर्यस्तंभपंक्तयः ॥ यत्रचित्रवितानानिपद्मरागासनानिच १० पयःफेननिभाःशय्यामुक्तादामपरिच्छदाः ॥ कूजद्भिर्नूपुरैर्देव्यःशब्दयंत्यइतस्ततः ॥ रत्नस्थलेषुपश्यंतिसुदतीःसुंदरंमुखम् ११ तस्मिन्महेंद्रभवनेमहासुरोमहाबलोनिर्जितलोकएकराट् ॥ रेमेऽभिवंद्याङ्घ्रियुगःसुरादिभिःप्रतापितैरूर्जितचंडशासनः १२

रणशीलानांमंदानांस्फुरणार्थंकृतव्याख्यानांपदानांपुनरपितथावचनंनदोषायतदर्थंहीदंप्रवृत्तमिति अमोघानुग्रहःयोग्यानामितिशेषः ॥ ३ ॥ समग्रैश्वर्यादिगुणरत्नाकरेपरेद्वेषमकरोदसुरावेशाज्जयांशत्वेनस्वतोभक्तोपीतितात्पर्यं तदुक्तम् स्वतोभक्ताहिरण्याद्याःपरावेशाद्धरौद्विषइति परोरिपरमात्मनोरित्यभिधानादत्रपरःशत्रुरसुरः तदावेशादित्यर्थः ४ ५ ६ सर्वसत्त्वपतीन्सिंहादीन् बलश्रेष्ठान्वाकिंबहुनाविश्वंचराचरंविजितवानिति तेजसाप्रभावेनसहजहार ७ त्रिविष्टपंस्वर्गं स्वर्गेत्रीणिस्थानानिसंतिततोपिश्रेष्ठंमहेंद्रभवनममरावतीनामतत्स्थानापेक्षयासाक्षात्तुरीयमित्युच्यते साक्षात्प्रत्यक्षतुर्ययोरित्यभिधानात् अतएवाखिलर्द्धिमदित्युक्तम् साक्षात्प्रत्यक्षमध्युवासेत्यनेनवासंगमयितव्यम् त्रीणिविष्टपानिस्थानानिसकलसमृद्धिमंत्यस्मिन्नितित्रिविष्टपशब्दार्थपर्यालोचनयायमर्थःसंपद्यते त्रिदिवपदस्याप्ययमेवार्थः अन्यथात्रिशब्दस्यगतिर्वक्तव्येति ८ सोपानमारोहावरोहलक्षणंकुट्टिमम् ९ वितानमुपरिपिधानवस्त्रम् १० सुदतीःप्रशस्तदंतपंक्तयःस्त्रियः ११ १२

त्रिभिरादित्यवसुरुद्रैर्मरुदादिदेवानामेष्वंतर्भावविवक्षयात्रिधाभिन्नैः तदुक्तं आदित्यावसवोरुद्रास्त्रिविधाहिसुरायतः मरुतश्चैवविश्वेचसाध्याश्चैवचतद्गताः अतस्त्रयइतिप्रोक्ताश्चत्वारोमानुषाःस्मृताःउपायनं ददुःसर्वेविनादेवान्हिरण्यकेइतिवचनात् नब्रह्मविष्णुमहेश्वरैरित्यर्थोग्राह्यः किंचात्रेदंतात्पर्यं तथाहि द्विविधादेवायज्ञभागभुजस्तदभुजइति तत्रप्रथमोत्रिधाभिन्नाजातिभिन्नत्वान्मंत्रेणाह्वानेसमूहेनागम नाच चरमेषुसुरशब्दमात्रंवर्तते तदंतेवासिवद्वर्तमानाः अयज्ञभागेष्वपितुसुरशब्दःप्रयुज्यते यज्ञभागभुजस्त्वेवत्रयइत्यभिशब्दिताइतिवचनादयंविशेषःकल्प्यतइति इतोप्यत्रात्रित्वसंख्ययादित्याद यउच्यंतइत्यंगीकर्तव्यं दैत्यस्यदेवोपास्यत्वेदेवानांसदासद्यशोभाजामयशःस्यात्तदनुपपन्नं प्रमाणाविरोधात्तदितरेषांउभयभाक्त्वमितीश्वरक्लृप्तमिदमिति यत्रक्वचयशःस्थानमन्येषामितिकेशवः सर्वत्रापितु

तमंगमत्तंमधुनोरुगंधिनाविवृत्तताम्राक्षमशेषधिष्ण्यपाः ॥ उपासतोपायनपाणिभिर्विनात्रिभिस्तपोयोगबलौजसांपदम् १३ जगुर्महेंद्रासनमोजसास्थि तंविश्वावसुस्तुंबुरुरस्मदादयः ॥ गंधर्वसिद्धाऋषयोऽस्तुवन्मुहुर्विद्याधराअप्सरसश्चपांडव १४ सएववर्णाश्रमिभिःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ इज्यमानोह विर्भागानग्रहीत्स्वेनतेजसा १५ अकृष्टपच्यातस्यासीत्सप्तद्वीपवतीमही ॥ तथाकामदुघाद्यौश्चनानाश्चर्यपदंनभः १६ रत्नाकराश्चरत्नानितत्पत्न्यश्चोहु रूर्मिभिः ॥ क्षारसीधुघृतक्षौद्रदधिक्षीरामृतोदकाः १७ शैलाद्रोणीभिराक्रीडंसर्वर्तुषुगुणान्द्रुमाः ॥ दधारलोकपालानामेकएवपृथग्गुणान् १८ सइत्थंनि र्जितककुबेकराड्विषयान्प्रियान् ॥ यथोपजोषंभुंजानोनातृप्यदजितेंद्रियः १९ एवमैश्वर्यमत्तस्यदृप्तस्योच्छास्त्रवर्तिनः ॥ कालोमहान्व्यतीयायब्रह्मशा पमुपेयुषः २० तस्योग्रदंडसंविग्नाःसर्वेलोकाःसपालकाः ॥ अन्यत्राऽलब्धशरणाःशरणंययुरच्युतम् २१ तस्यैनमोस्तुकाष्ठायैयत्रात्माहरिरीश्वरः ॥ यद्गत्वान निवर्तंतेशांताःसंन्यासिनोमलाः २२ इतितेसंयतात्मानःसमाहितधियोमलाः ॥ उपतस्थुर्हृषीकेशंविनिद्रावायुभोजनाः २३ ओंनमोभगवतेमहापुरुषा यमहात्मने ॥ विशुद्धानुभवानंदसंदोहाययतोऽभयम् २४ तेषामाविरभूद्वाणीअरूपामेघनिःस्वना ॥ संनादयंतीककुभःसाधूनामभयंकरी २५ माभै ष्टविबुधश्रेष्ठाःसर्वेषांभद्रमस्तुवः ॥ मद्दर्शनंहिभूतानांसर्वश्रेयोपपत्तये २६ ज्ञातमेतस्यदौरात्म्यंदैतेयापसदस्ययत् ॥ तस्यशांतिंकरिष्यामिकालस्ता वत्प्रतीक्षताम् २७ यदावेदेषुदेवेषुगोषुविप्रेषुसाधुषु ॥ धर्मेमयिचविद्वेषःसवाआशुविनश्यति २८ निर्वैरायप्रशांतायस्वसुतायमहात्मने ॥ प्रह्लादायथदाद्रु ह्येद्धनिष्येपिवरोर्जितम् २९ ॥ नारदउवाच ॥ इत्युक्तालोकगुरुणातंप्रणम्यदिवौकसः ॥ न्यवर्ततगतोद्वेगामेनिरेचासुरंहतम् ३० तस्यदैत्यपतेःपुत्राश्च त्वारःपरमाद्भुताः ॥ प्रह्लादोभून्महांस्तेषांगुणैर्महदुपासकः ॥ ब्रह्मण्यःशीलसंपन्नःसत्यसंधोजितेंद्रियः ३१ आत्मवत्सर्वभूतानामेकःप्रियसुहृत्तमः ॥ दा सवत्सन्नतार्यांघ्रिःपितृवद्दीनवत्सलः ३२

देवानामित्यन्यान्पूजयेत्क्वचित्

इत्युक्तेश्चयोगःसन्नहनइत्यभिधानादणिमादिनानोपायस्थानीभूतः १३ १४ १५ अकृष्टपच्याउल्लेखनमंतरेणसस्यादिपरिपाकोपेता १६ तत्पत्न्यःतेषांसमुद्राणांपत्न्योनद्यः क्षारंलवणम् १७ १८ यथोपजोषंयथासुखम् १९ २० २१ २२ २३ यतोयस्माद्धरेरभयंभवतितस्माइति २४ अरूपाअशरीरिणी २५ मद्दर्शनंमद्विषयज्ञानम् २६ २७ यस्यवेदादिषुविद्वेषःसआशुसाधनसामर्थ्याम् २८ २९ ३० ३१ आत्मवत्परमात्मवत् अन्येषांहरिसाम्यंतुकिंचित्साम्यमुदीरितं सम्यक्साम्यंतुमत्स्यादेरितिशास्त्रयनिश्चयइतिवचनादत्रहरिसाम्यकथनंतात्पर्यादवगतव्यम् ३२

मानस्तंभविवर्जितः अभिमाननिमित्तस्तंभदोषरहितः ३३ गुणेषुशब्दादिषु शरीरस्यदांतत्वमुपवासादिना रहितासुरःअसुरस्वभावकर्मरहितःजात्यासुरः ३४ यथाभगवतीश्वरइत्यत्राप्यन्ये पांहरिसाम्यंतुकिंचित्साम्यमुदीरितमित्यादिप्रमाणमित्यत्रापिज्ञातव्यमिति ३५ प्रतिमानंदृष्टांतं ३६ ३७ कृष्णाख्योग्रहस्तेनवशीकृतमनाः ३८ अनुसंदधेसस्मार ३९ ४० तद्भावनायुक्तः तस्यश्रीनारायणस्यध्यानोपेतःतन्मयस्तत्प्रधानः ४१ स्पर्शेषुविषयेषुस्पृहारहितः अस्पंदप्राणःप्राणचेष्टारहितः आनंदसलिलेनसंतोषाश्रुजलेननिमिलितनकिंचिन्निमीलितनेत्रः ४२ अकिंचनानांमहतांसतांसेवालक्षणसंगेनमायया ४३ अघंमरणलक्षणव्यसनम् ४४ विद्वेषोदपितेपुत्रेकथमासीन्महात्मानि इतिस्वपृष्टंकथांतरासक्त्यानारदेनापरिहृतजानन्राजायुधिष्ठिरःपुनर

भ्रातृवत्सदृशेस्निग्धोगुरुष्वीश्वरभावनः ॥ विद्यार्थरूपजन्माढ्यैर्मानस्तंभविवर्जितः ३३ नोद्विग्नचित्तोव्यसनेषुनिस्पृहःश्रुतेषुदृष्टेषुगुणेष्ववस्तुदृक् ॥ दांतेंद्रियप्राणशरीरधीःसदाप्रशांतकामोरहितासुरोसुरः ३४ यस्मिन्महागुणाराजन्गृह्यंतेकविभिर्मुहुः ॥ नतेधुनापिधीयंतेयथाभगवतीश्वरे ३५ यंसाधुगाथासदसिरिपवोपिसुरान्नृप ॥ प्रतिमानंप्रकुर्वंतिकिमुतान्येभवादृशाः ३६ गुणैरलमसंख्येयैर्माहात्म्यंतस्यसूच्यते ॥ वासुदेवेभगवतियस्यनैसर्गिकीरतिः ३७ न्यस्तक्रीडनकोबालोजडवत्तन्मनाःसदा ॥ कृष्णग्रहगृहीतात्मानवेदजगदीदृशम् ३८ आसीनःपर्यटन्नश्नञ्छयानःप्रपिबन्ब्रुवन् ॥ नानुसंदधएतानिगोविंदपरिरंभितः ३९ क्वचिद्रोदितिगोविंदचिंताचंचलचेतनः ॥ क्वचिद्धसतितच्चिंताह्लादउद्गायतिक्वचित् ४० नदतिक्वचिदुत्कंठोविलज्जोनृत्यतिक्वचित् ॥ क्वचित्तद्भावनायुक्तस्तन्मयोनुचकारह ४१ क्वचिदुत्पुलकस्तूष्णीमशेषस्पर्शनिस्पृहः ॥ अस्पंदप्राणआनंदसलिलामीलितेक्षणः ४२ सउत्तमश्लोकपदारविंदयोर्निषेवयाकिंचनसंगलब्धया ॥ तन्वन्परांनिर्वृतिमात्मनोमुहुर्दुःसंगहीनःस्वमनःशमंव्यधात् ४३ तस्मिन्महाभागवतेमहाभागेमहात्मनि ॥ हिरण्यकशिपूराजन्नकरोदघमात्मजे ४४ युधिष्ठिरउवाच ॥ देवर्षएतदिच्छामोवेदितुंतवसुव्रत ॥ यदात्मजायशुद्धायपिताधात्साधवेअघम् ४५ पुत्रान्विप्रतिकूलांश्चपितरःपुत्रवत्सलाः ॥ उपालभंतेशिक्षार्थंनैवाघमपरेयथा ॥ किमुतानुवशान्साधूंस्तादृशान्गुरुदेवतान् ४६ एतत्कौतूहलंब्रह्मन्नस्माकंविधमप्रभो ॥ पितुःपुत्राययद्द्वेषोमरणायप्रयोजितः ॥ ४७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेसप्तमस्कंधेचतुर्थोध्यायः ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ पौरोहित्यायभगवान्वृतःकाव्यःकिलासुरैः ॥ शंडामर्कौसुतौतस्यदैत्यराजगृहांतिके १ तौराज्ञाप्रापितंबालंप्रह्लादंनयकोविदम् ॥ पाठयामासतुःपाठ्यानन्यांश्चासुरबालकान् २

विजानन्नकरोदघमात्मजइतिप्रसक्तंश्रुत्वातदेवपृच्छतिदेवर्षइति पुत्रस्यमरणकारणमासुरकर्म नतुशास्त्रीयमितिज्ञापनायसाधवेअघमितिसंहिताकार्येनकृतम् ४५ अपरेशत्रवः ४६ विधम परिहर पुत्रायप्रयोजितोविद्वेषः पितुर्मरणायाभूदितियत्तस्मात्कौतूहलमिति ॥ ४७ ॥ इति०भागवते०सप्तमस्कंधेवि०टी०चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ हिरण्यकशिपुप्रह्लादसंवादच्छलेनभक्तिस्वरूपंहरेर्निरतिशयस्वातंत्र्यंचनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये काव्यःशुक्रःशंडश्चमर्कश्चशंडामर्कौतस्यशुक्रस्यदैत्यराजगृहांतिकेन्यवसतामितिशेषः १ राज्ञाहिरण्यकशिपुना २

अपाठस्यविशेषणभूतेनहेत्यनेनसूचितंहेतुमाह नेति असाधुत्वेकिंकारणमत्राह स्वरूपेति स्वातंत्र्यात्स्वइतिप्रोक्तइत्यतःस्वस्यस्वतंत्रस्यहरेरूपस्यासत्त्वंशून्यत्वंगृह्णातीतिनिराकारोहरिरितियःपक्षःसआ
श्रयोयस्यतत्तथा निराकारपक्षविषयत्वादित्यर्थः प्रपंचस्वरूपस्यासद्ग्रहःशून्यत्वप्रतिपादकःशून्यवादः सआश्रयोयस्यतत्तथा अद्वैतविषयत्वादित्यर्थइतिवा जीवपरस्वरूपयोरसत्पृथग्भावं गृह्णातीति
स्वरूपासद्ग्रहःजीवपरमात्मानावभिन्नावितियःसिद्धांतःसआश्रयोयस्यतत्तथा अद्वैतविषयत्वादित्यर्थइतिवास्वरूपासद्ग्रहः औत्पत्तिकदुराग्रहोऽवैष्णवपक्षपातःसआश्रयोयस्यतत्तथा वैष्णवसिद्धांतविरुद्ध
त्वादित्यर्थइतिवा विन्यासभेदएवायंतात्पर्यंतस्त्वेकएवेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ हेअसुरवर्यअसद्ग्रहाद्विषयाभिनिवेशात्समुद्विग्नधियांपरवशीकृतबुद्धीनां देहिनांतत्साधुसंसारनिर्मूलसाधनमन्यइत्यन्वयः
किंतदित्तितत्राह हित्वेति आत्मपातंस्वस्यनिरयपातंअंधमज्ञानंयत्तस्यकूपंनिधानस्थानंगृहंहित्वावनंसज्जनसंगमलक्षणंगतः ५ सज्जनशिक्षार्थंप्रह्लादेनतत्त्वमुक्तंनतुतंग्राहयितु तस्यासुरावेशेनदुराग्रह
गृहीतत्वात्तत्फलमाह श्रुत्वेति परिहासःफलंपरबुद्धिभिःप्रतिपक्षबुद्धिभिः परपक्षसमीहिताःपूर्वपक्षविषयत्वेनप्रवृत्ताः ६ पुत्रस्नेहेनाभिमतोयंनहासःकिंत्वनभिमतएवेत्यभिप्रेत्याह सम्यगिति विधार्यतामव
धार्यतांविष्णुपक्षःप्रतिच्छन्नोयेषांतेतथातैर्विष्णुसिद्धांतमभिगृह्य स्थितैरित्यर्थः ७ अवशवशीकरणायचत्वारउपायाविहितास्तत्राद्विजातीनांसामोपायएवश्रेयानितिदर्शयितुंपरकृतबुद्धिभेदंचज्ञातुतत्रापि
योग्यानांभगवत्तत्त्वविषयज्ञाननिश्चयायचदैत्यभयाच्चदैत्ययाजकाःप्रह्लादमपृच्छन्नित्याह गृहमिति सामभिर्वचनैः ८ तुभ्यंतवयोबुद्धिविपर्ययएव बालान्वयस्यान्अतिक्रम्य कुतोभूदितिशेषः बालानांबुद्धि

यत्तत्रगुरुणाप्रोक्तंशुश्रुवेनपपाठह ॥ नसाधुमेनेमनसास्वरूपासद्ग्रहाश्रयम् ३ एकदासुरराट्पुत्रमंकमारोप्यपांडव ॥ पप्रच्छकथ्यतांवत्समन्यतेसाधुय
द्भवान् ४ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ तत्साधुमन्येऽसुरवर्यदेहिनांसदासमुद्विग्नधियामसद्ग्रहात् ॥ हित्वात्मपातंगृहमंधकूपंवनंगतोयद्धरिमाश्रयेत ५ ॥ नार
दउवाच ॥ श्रुत्वापुत्रगिरोदैत्यःपरपक्षसमीहिताः ॥ जहासबुद्धिर्बालानांभिद्यतेपरबुद्धिभिः ६ सम्यग्विधार्यतांबालोगुरुगेहेद्विजातिभिः ॥ विष्णुपक्षप्र
तिच्छन्नैर्नभिद्येतास्यधीर्यथा ७ गृहमानीतमाहूयप्रह्लादंदैत्ययाजकाः ॥ प्रशस्यश्लक्ष्णयावाचासमपृच्छंतसामभिः ८ वत्सप्रह्लादभद्रंतेसत्यंकथयमामृषा ॥
बालानतिकुतस्तुभ्यमेषबुद्धिविपर्ययः ९ बुद्धिभेदःपरकृतउताहोतेस्वतोभवेत् ॥ भण्यतांश्रोतुकामानांगुरूणांकुलनंदन १० ॥ प्रह्लादउवाच ॥ परःस्वश्चे
त्यसद्ग्राहःपुंसांयन्माययाकृतः ॥ विमोहितधियांदृष्टस्तस्मैभगवतेनमः ११ सयदानुगतःपुंसांपशुबुद्धिर्विभिद्यते ॥ अन्यएषतथान्योहमितिदेहगतासती १२

मतिक्रम्यैषबुद्धिभेदःकुतःकस्मात्तुभ्यंरोचितइतिवा ९ एतदेवविवृण्वंति बुद्धिभेदइति अस्माकंतत्त्वमेववक्तव्यंत्वयेत्यतोगुरूणामिति १० उत्तरंवक्ति परइति पुंसांयोयंपरस्वात्मेत्यसद्ग्राहः एकमेवाद्वितीय
मितिश्रुतेः परमार्थवस्तुनएकत्वेप्रामाणिकेसिद्धेतत्रश्रीनारायणमंतरेणपरविषयकर्तृत्वंस्वविषयकर्तृत्वमितिभेदः स्वातंत्र्यकल्पनालक्षणमन्यथाज्ञानं एषयस्येश्वरस्येच्छयाकृतःकल्पितः सर्वकर्तृत्वात्तस्य
तस्मैभगवतेमहामहिम्नेनमइत्यन्वयः तत्प्रत्यक्षमित्याह विमोहितधियामिति दृष्टःप्रत्यक्षस्तस्मात्तादृशीबुद्धिर्भवादृशैर्नकार्येतिशेषः विमोहितेत्यनेनापीश्वरकर्तृत्वंज्ञायते ११ यन्माययेत्युक्तंस्पष्टंदर्शयति
सयदेति सभगवान्यदापुंसांस्वात्मपरबुद्धिजनकत्वेनानुगतोऽनुकूलोभवति तदापशुबुद्धिरज्ञबुद्धिर्विभिद्यते तत्कथमित्यतउक्तं अन्यइति एषदेवदत्तोन्यःस्वतंत्रोऽहमन्यःस्वतंत्रइति किमस्याधिकरण
मितितत्राह देहगतेति अतएवासती वृत्तिज्ञानत्वेनमोक्षानुपयोगित्वात् अन्योसावन्योहमस्मीतिनसवेद यथापशुरितिश्रुतिप्रतीकेनानेनश्लोकेनजीवपरयोर्भेदंनिषिध्यचिदैक्यंविधीयतइतीममर्थंविधाया
र्थांतरंकल्पनायांकिंप्रमाणमितीयमाशंकास्वातंत्र्येणान्यसद्भावनिषेधाय श्रुतिस्त्वियं अन्योसावन्योहमितिपश्यनज्ञइतिस्मह आत्मानमंतर्यमयोदितिभेदंस्वरूपतः आहतद्ब्रह्मणोधीनाभिन्नाजीवाःसदैवतु
स्वरूपंस्वेच्छाकर्तृत्वंभोगोमोक्षस्तथैवच मुक्तस्यावस्थितिश्चैवसर्वंविष्णोर्वशेसदेत्यनेनपरिहृतेतिज्ञातव्यं १२

ननुयदिजीवपरौमिथोभिन्नौतर्हिकिमिति घटपटभेदज्ञानवत्तद्विषयज्ञानंनोत्पद्यतइत्याशंक्यप्रतियोगिज्ञानस्यदुःसाध्यत्वादित्यभिप्रेत्याह सएषइतियःस्वस्वकर्मानुसारेणस्वस्वयोग्यज्ञानमुत्पादयति सएषआत्मापरमात्मास्वपरेत्यबुद्धिभिःयथार्थज्ञानविरोधिज्ञानवद्भिःपुरुषैर्दुरन्वयानुक्रमणः दुरन्वयंदुर्ज्ञानमनुक्रमणंतत्तद्योग्यतानुसारेणप्रवर्तनंयस्यसतथादुर्ज्ञेयचेष्टइत्यर्थः निरुच्यतेनिश्चीयते ननुवे दाहमेतंपुरुषंमहांतमादित्यवर्णमितिश्रुतेः ब्रह्मादेस्तद्विषयज्ञानश्रवणात्कथंप्रतियोगिज्ञानस्यदुःसाध्यत्वमित्यतआह मुह्यंतीति ब्रह्मादीनांभगवद्विषयज्ञानंदुःसाध्यंकिन्वितरेषामित्यतोवाह हि शब्दोप्यर्थेहेतौवा. वेदवादेकोविदाः ब्रह्मादयोपियद्वर्त्मनियत्रस्वरूपविषयेमुह्यंतियस्मात्तस्मात्सएषदुरन्वयानुक्रमणइतिनिरुच्यते अनेनहरेरनुग्रहमंतरेणतद्विषयज्ञानंनोत्पद्यते तस्मिन्प्रतितत्स्या त् यमेवैषवृणुतेतेनलभ्यइतिश्रुतेरन्वयव्यतिरेकौदर्शितावित्युक्तंभवति ननु त्वदुक्त्यैवत्वद्बुद्धिभेदजनकःकश्चित्स्यात्सकइतिविचार्यत इतितत्राह एषइति मुह्यंतीत्येतदत्राप्यनुकूल्यतेयद्वर्त्मनिमुह्यंत्येष हरिर्ममर्मतिमिनत्तिविषयीकरोति सर्वस्यस्ववशत्वंस्वस्यानन्याधीनत्वंस्वप्रसादान्मोक्षादिसकलपुरुषार्थप्राप्तिरित्यादिबुद्धिंजनयतीतिभावः । तदुक्तं आहतद्ब्रह्मणोधीनाभिन्नाजीवाःसदैवत्वित्यादि ॥

सएषआत्मास्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरन्वयानुक्रमणोनिरुच्यते ॥ मुह्यंतियद्वर्त्मनिवेदवादिनोब्रह्मादयोह्येषभिनत्तिमेमतिम् १३ यथाभ्राम्यत्ययोब्रह्मन्स्वय माकर्षसन्निधौ ॥ तथामेभिद्यतेचेतश्चक्रपाणौयदृच्छया ॥ १४ ॥ नारदउवाच ॥ एतावद्ब्राह्मणायोक्त्वाविरराममहामतिः ॥ तंनिर्भर्त्स्यार्थकुपितःसुदी नोराजसेवकः १५ आनीयतामरेवेत्रमस्माकमयशस्करः ॥ कुलांगारस्यदुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽस्योदितोदमः १६ दैतेयचंदनवनेजातोयंकंटकद्रुमः ॥ तन्मूलो न्मूलपरशोर्विष्णोर्नालायितोर्भकः १७ इतितंविविधोपायैर्भीषयंस्तर्जनादिभिः ॥ प्राह्लादंग्राहयामासत्रिवर्गस्योपपादनम् १८ ततएनंगुरुर्ज्ञात्वा ज्ञातज्ञेयचतुष्टयम् ॥ दैत्येंद्रंदर्शयामासमातृमृष्टमलंकृतम् १९ पादयोःपतितंबालंप्रतिनंद्याशिषासुरः ॥ परिष्वज्यचिरंदोर्भ्यांपरमामापनिर्वृतिम् २० आरोप्यांकमवघ्रायमूर्धन्यश्रुकलांबुभिः ॥ आसिंचन्विकसद्वक्त्रमिदमाहयुधिष्ठिर २१ प्रह्लादानूच्यतांतातस्वधीतंकिंचिदुत्तमम् ॥ कालेनैताव तायुष्मन्यदशिक्षद्गुरोर्भवान् २२

१३ एतदर्थंसदृष्टांतमाह यथेति यथाकर्षस्यायस्कांतस्यसन्निधौसत्ययःस्वयंभ्राम्यति स्वात्मानमुद्दिश्यगमनशक्तिंकरोति तदितिशेषः तथा मेचेतोयदृच्छयातदिच्छयाचक्रपाणौभिद्यतेतद्विषयीकरणश क्तिक्रियते अयोगमनशक्तिवच्चेतनस्यापिनैसर्गिकीतिभावः एतेनसर्वंहर्यधीनमित्युक्तंभवतिएतेनहवावपयोमडभवति एतस्यवाक्षरस्यप्रशासनेगार्गिप्राच्योन्योनद्यःस्यंदंतेयआत्मानमंतर्यमयोदीतिभेदस्व रूपआहेत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यांविशेषेणचराचरस्यसर्वस्यश्रीहर्यधीनप्रवृत्त्यवगमात्पश्यन्नज्ञइत्यनेनपशुबुद्धिरबुद्धिभिरित्येतत्पदद्वयाभिप्रायोदर्शितः १४ सुदीनःवाचाशिक्षायांक्षीणोऽशक्तइत्यर्थःराजसे वकइत्यनेनभेदज्ञानासामर्थ्यंचसूचितं उभयोरपिवित्तसाध्यत्वात् १५ अयशस्करोदुष्कीर्तिकरस्यास्यचतुर्थोदमोदंडसंज्ञइति उदितइत्यर्थः १६ उन्मूलयतीत्युन्मूलःसचासौपरशुश्चोन्मूलपरशुस्तत स्वदैतेयचंदनवनस्यमूलंतन्मूलोन्मूलपरशुस्तस्यनालायितःमंडपवत्तन्वानः १७ त्रिवर्गस्योपपादनंशास्त्रम् १८ ज्ञातंज्ञेयानांधर्मादिपुरुषार्थानांचतुष्टयंयेनसततथातं ज्ञातंज्ञेयसाधनचतुष्टयंवा मातृमृष्टंशरी रमलत्यागेनस्नानंकारितम् १९ २० २१ सुष्ठुअधीतंपठितम् २२

नियंतृत्वेनात्मनिमयिस्थितोभगवानितिनितरांवेदनंज्ञानमात्मनिवेदनं मुक्तस्यापिममांतस्थोनियंत्वैवहरिःसदा इतिज्ञानंसमुद्दिष्टंसम्यगात्मनिवेदनमितिएतदात्मसमर्पणंनार्थःकिंतूक्तएवार्थः इत्युक्तप्रकारे णश्रवणादिभिर्नवभिर्लक्ष्यते असंभवव्यभिचारपरिहारेणज्ञापतइति २३ नवलक्षणाविष्णौभक्तिर्यस्मिन्शास्त्रेर्पिताप्रतिपादितापुंसासाभगवत्युत्तमश्लोकेश्रद्धानिर्व्याजेनाक्रियतेचेद्यदितर्हि तदधीतंशा स्त्रमुत्तममंन्यनोन्यदित्यन्वयः नवश्रवणादीनिलक्षणानिचिह्नानियस्यांसातथा २४ २५ तेत्वया २६ साधुत्वेनवृतस्यगुरोर्दुर्मतेइतिसंबोध्यानिंदनंकथंघटतइतितत्राह संतीति गुरोरप्यवलिप्त स्यकार्याकार्यमजानतः उत्पथंप्रतिपन्नस्यकार्यंभवतिशासनमितिवाक्यंहिशब्देनस्मारयति पातकिनांपापफलत्वेनरोगउदेतियथा तथातेषामघमपरायलक्षणंव्यसनप्रकाशतइत्यन्वयः २७ लोकेसं त्वसाधवःनाहंतादृशःयतस्त्वत्पुत्रोनमयाचारितंनापिपरेणपठत्यतइत्याह नमदिति तर्हिकस्मादियंमतिरभूदितितत्राह नैसर्गिकीति तदातस्मिन्पक्षेममात्मनःस्वरूपाभिमानोमयाग्राहितेयंमतिरितिक स्तस्मात्कोपंसंहरेति २८ पुत्रापक्रुध्यन्नाह गुरुणेति गुरुमुखीगुरुमुखादुत्पन्नेयंमतिः २९ सत्यैवमन्मतिः स्वन्मतिरेवासतीतिपितरंकटाक्षीकृत्यपरिहरति मतिरिति परतोगुर्वादिबोधनप्रयत्नेनस्वतः स्वप्रयत्नेन तत्रनिमित्तमाह गृहेति वनादिनिवासमंतरेणगृहएवावस्थानलक्षणंव्रतंयेषांतेतथातषां ननु कुटुंबीशुचौदेशेस्वाध्यायमधीयानइतिश्रुतेर्गृहस्थानामपिश्रेयःप्राप्त्युपपत्तेरितितत्राहअदां

प्रह्लादउवाच ॥ श्रवणंकीर्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनम् ॥ अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवेदनम् २३ इतिपुंसार्पिताविष्णौभक्तिश्चेन्नवलक्षणा ॥ क्रिय तेभगवत्यद्धातन्मन्येऽधीतमुत्तमम् २४ ॥ नारदउवाच ॥ निशम्यैतत्सुतवचोहिरण्यकशिपुस्तदा ॥ गुरुपुत्रमुवाचेदंरुषाप्रस्फुरिताधरः २५ ॥ हिरण्य कशिपुरुवाच ॥ ब्रह्मबंधोकिमेतत्तेविपक्षंश्रयतासता ॥ असारंग्राहितोबालोमामनादृत्यदुर्मते २६ संतिह्यसाधवोलोकेदुर्मैत्राश्छद्मवेषिणः ॥ तेषामुदेत्य घंकालेरोगःपातकिनामिव २७ ॥ गुरुपुत्रउवाच ॥ नमत्प्रणीतंनपरप्रणीतंसुतोवदत्येषतवेंद्रशत्रो ॥ नैसर्गिकीयंमतिरस्यराजन्नियच्छमन्युंकदात्म मानः २८ ॥ नारदउवाच ॥ गुरुणैवंप्रतिप्रोक्तोभूयआहासुरःसुतम् ॥ नचेद्गुरुमुखीयंतेकुतोभद्रासतीमतिः २९ प्रह्लादउवाच ॥ मतिर्नकृष्णेपरतःस्व तोपिवामिथोभिपद्येतगृहव्रतानाम् ॥ अदांतगोभिर्विशतांतमिस्रंपुनःपुनश्चर्वितचर्वणानाम् ३० नतेविदुःस्वार्थगतिंहिविष्णुंदुराशयायेबहिरर्थमानिनः ॥ अंधायथांधैरुपनीयमानावाचीशतंत्यामुरुदाम्निबद्धाः ३१

तेति अदांतानामिंद्रियनिग्रहरहितानांपुरुषाणांगोभिर्वाग्भिस्ताभिस्तंनरकसुखकल्पंविषयसुखंविशतांभुजानानां तत्रापिनूतना पूर्वभोगोनास्तीत्यभिप्रेत्याह पुनरिति पुनःपुनर्भुक्ताविषयानेवभुंजानाना मित्यर्थःअदांतगोभिरशिक्षिताभिर्वाग्भिर्वेदगताभिस्तमिस्रमतत्त्वार्थविषयमज्ञानं अन्यथाज्ञानंचविशतांगाहमानानांनतत्रापियत्नोस्तीत्याह पुनरितिवा ३० एतदेवस्पष्टमाह नतइतिदुष्टेषुप्रतीति सुंदरेषुपरिणामविषयेष्वाशयोयेषांतेतथातत्रहेतुमाह बहिरिति बहिरर्थेषुसुखतःप्रतीयमानार्थेष्ववभावस्तात्पर्यार्थनिश्चयोयेषांतेतथा श्रुतितात्पर्यार्थानभिज्ञाइत्यर्थः एतेस्वार्थगतिंपुरुषार्थस्वरू पंस्वभक्तप्रयोजनसाधकंवाकृष्णंनाविदुरित्यन्वयः अत्रकारणमाहवाचीति ईशतंत्यामीशस्यवेदरूपलक्षणतंत्यांब्राह्मणादिबहुनामाख्यलक्षणनामदाम्निबद्धाः अत्रोदाहरणमाह अंधाइति अंधै रंधैःरुपनीयमानाःउपदिश्यमानकर्ममार्गांअंधाअज्ञाउपदिष्टान्यमार्गंयथानाविदुस्तथेति अनेनांधैनैवनीयमानायथांधाइतिस्मृतिंस्मारयंति ३१

नन्वेवंतर्हिगृहव्रतानांमुक्त्युपायःकइत्याह नैषामिति यावदेषांगृहव्रतानांमतिर्महीयसांनिष्किंचनानांसंन्यासिनांपादरजोभिषेकंनवृणीत तावंतंकालमुरुक्रमस्यांघ्रिंनस्पृशतिनविषयीकरोति उरुक्रमस्यांघ्रिस्पर्शस्यकिंफलमत्राह अनर्थेति यस्यहरेरंघ्रिस्पर्शोत्थफलमनर्थापगमःसंसारनिवृत्तिः अथवानर्थापगमोयस्मात्पादरजोभिषेकादुत्थितः प्रकाशितोभवतितम् ३२ कषायीकृतलोचनःरक्तनेत्रः ३३ ३४ पितृव्यस्यहिरण्याक्षस्यहंतुः असावसमंजसःप्रल्हादः विष्णोःकिंवासाधुकारिष्यति ३५ कथमसमंजसोभूत्तत्राह सौहृदमिति ३६ परःशत्रुरप्यवश्यंद्वेषेणापिहितकृच्चेत्सएवसुतःयथाऔषधंतिक्तत्वेनहरीतकीमनुष्याणांमातेवहितकारिणीतिवचनात् स्वदेहजोपिसुतोपि आहितोऽपकारीचेत्तंछिंद्यादामयवत् किंचात्मनःस्वस्ययदहितमंगंसर्पदष्टतच्छिंद्याद्यत्तदेवविशिनष्टि यद्विवर्जनादितिशेषमंगंसुखंजीवतीत्यन्वयः ३७ संभोगोभोजनम् ३८ ३९ भैरवंनादमुद्दिश्य ४० अनिर्देश्यत्वादिगुणशालिनिहरौयुक्तात्मनिप्रयोजितमनस्केप्रल्हादे अपुण्यस्येवपापिनइवतत्क्रियाः तेषांनै

नैषांमतिस्तावदुरुक्रमांघ्रिंस्पृशत्यनर्थापगमोयदर्थः ॥ महीयसांपादरजोभिषेकंनिष्किंचनानांनवृणीतयावत् ३२ नारदउवाच ॥ इत्युक्त्वोपरतंपुत्रंहिरण्यकशिपूरुषा ॥ अंधीकृतात्मास्वोत्संगान्निरस्यतमहीतले ॥ आहामर्षरुषाविष्टःकषायीकृतलोचनः ३३ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ वध्यतामाश्वयंवध्योनिःसारयतनैरृताः ॥ अयंमेभ्रातृहाशोच्योहित्वास्वान्सुहृदोऽधमः ३४ पितृव्यहंतुःपादौयोविष्णोर्दासवदर्चति ॥ विष्णोर्वासाध्वसौकिंनुकरिष्यत्यसमंजसः ३५ सौहृदंदुस्त्यजंपित्रोरत्यजत्पंचहायनः ३६ परोप्यपत्यंहितकृद्यथौषधंस्वदेहजोप्यामयवत्सुतोऽहितः ॥ छिंद्यात्तदंगंयदुतात्मनोहितंशेषंसुखंजीवतियद्विसर्जनात् ३७ सर्वैरुपायैर्हंतव्यःसंभोगशयनाशनैः ॥ सुहृल्लिंगधरःशत्रुर्मुनेर्दुष्टमिवेंद्रियम् ३८ नैरृतास्तेसमादिष्टाभर्त्रावैशूलपाणयः ॥ तिग्मदंष्ट्राःकरालास्यास्ताम्रश्मश्रुशिरोरुहाः ३९ नदंतोभैरवंनादंछिंधिभिंधीतिवादिनः ॥ आसीनंचाहनञ्छूलैःप्रल्हादंसर्वमर्मसु ४० परेब्रह्मण्यनिर्देश्येभगवत्यखिलात्मनि ॥ युक्तात्मन्यफलाआसन्नपुण्यस्येवतत्क्रियाः ४१ प्रयासेऽपहतेतस्मिन्दैत्येंद्रःपरिशंकितः ॥ चकारतद्वधोपायान्निर्बंधेनयुधिष्ठिर ४२ दिग्गजैर्दंदशूकेंद्रैरभिचारावपातनैः ॥ मायाभिःसन्निरोधैश्चगरदानैरभोजनैः ४३ हिमवाय्वग्निसलिलैःपर्वताक्रमणैरपि नशशाकयदाहंतुमपापमसुरःसुतम् ४४ चिंतांदीर्घतमांप्राप्तस्तत्कर्तुंनाभ्यपद्यत ॥ एषमेबह्वसाधूक्तोवधोपायाश्चनिर्मिताः ४५ तैस्तैर्द्रोहैरसद्धर्मैर्मुक्तःस्वेनैवतेजसा ॥ वर्तमानोऽविदूरेवैबालोप्यजडधीरयम् ॥ नविस्मरतिमेऽनार्यंशुनःशेपइवप्रभुः ४६ अप्रमेयानुभावोयमकुतश्चिद्भयोमरः ॥ नूनमेतद्विरोधेनमृत्युर्मेभवितानवा ४७ इतितच्चिंतयाकिंचिन्म्लानश्रियमधोमुखम् ॥ शंडामर्कावौशनसौविविक्तइतिहोचतुः ४८ जितंत्वयैकेनजगत्त्रयंभ्रुवोर्विजृंभणत्रस्तसमस्तधिष्ण्यपम् ॥ नतस्यचिंत्यंतवनाथचक्ष्महेनवैशिशूनांगुणदोषयोःपदम् ४९ क्रृतानाताडनादिक्रियाः ४१ ४२ वधोपायमाह

दिग्गजैरित्यादिना अवपातनंगिरिशृंगादधःपातनं सन्निरोधैरनिर्गमगर्तगृहेनिक्षिप्यपीडनैः पर्वताक्रमणैःपर्वतारोहणैः उपरिपर्वतपातनैर्वा ४३ ४४ तत्कर्तुंहननंकर्तुं ४५ असद्धर्मैरसतांयोग्यैः अविदूरेसमीपेविदूरेवावर्तमानोऽजडधीःपटुतरबुद्धिःअनार्यंमूर्खंकर्म अन्याय्यमितिपाठेनयशास्त्रविरुद्धंयद्यपमरंशतंदत्ताहमेनंविशसिष्यामीत्याद्यजीगर्तंकृतकर्मशुनःशेपेनयथासोढुंतथेति ४६ ४७ इतिवक्ष्यमाणप्रकारंहेत्युच्यमानेर्थेतात्पर्यातिशयंवाक्ये ४८ धिष्ण्यपाश्चंद्रादित्यादयः लोकपालावा चक्ष्महे पश्यामःशिशूनांप्रेंखायागयनशीलानांबुद्धिविकाशरहितानांवा तत्करणंगुणदोषयोःपदमास्पदंनवैहिगुणदोषग्रहणबुद्धिविकासाभावादित्यर्थः शिशूनांगुणदोषयोःपदंनास्तीतिवा ४९

तर्हिकापरबुद्धिरित्यत्रोच्यते इममिति तुनाधुनेयमेवबुद्धिरितिविशिनष्टि किंपर्यंतंकालमेवमितितत्राह यावदितितावदितिशेषः ततश्चकिंतत्राह बुद्धिश्चेति पापजननीचवयसाकालविशेषविशिष्टेनायुर्ल
क्षणेनार्याणांसेवयास्यादितिशेषः ५० ५१ ५२ यथाद्वंद्वारामोपवर्णितां रागद्वेषादिव्यापृतबुद्धिभिर्व्याख्यातां ५३ यदाचार्योध्यापनात्परावृत्तउपरतः गृहमेधीयकर्मस्वग्निहोत्रादिलक्षणेषुव्यापृतो
वा तत्रतदाकृतक्षणैःकृतावसरैःवयस्यैर्बालकैःसउपहूतःक्रीडार्थमितिशेषः सोक्षिन्तुभद्राक्षुमतासोचिन्तुसर्वा सैषदाशरथीरामइत्यादिपुद्रष्टव्योयंप्रयोगः ५४ अथागतःसन् तस्यांक्रियायांनिष्ठामिच्छां
विद्वांस्तेषांवयस्यानांमिष्ठांस्वास्मिन्स्नेहाविशेषंवा ५५ द्वंद्वारामैरित्तैर्वचनैरीहितैःप्रवृत्तिभिश्चनदूषितधियः ५६ सएषोसुःसएवप्राणइतिश्रुतेः मुख्यप्राणेरमतइत्यसुरः ५७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेविजयध्वजकृ०टीकायांपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ मुकुंदचरणारविंदनिरंतरसेवैवेहामुत्रानश्वरानंदनिदाननान्यदतःसैवबुभूषुभिरनुदिनकर्तव्येतिविधीयतेस्मिन्नध्याये तत्रप्रह्लादोबालकान्किमाहेत्याशं
क्याहहंतेतिबालानुकंपायांवाक्यारंभेवा तद्वचःश्रवणात्किफलंस्यादितितत्राह वइति वःसर्वतःसर्वस्मात् शिवंसुखंस्यादितिशेषः कीदृशंवचइत्यतोवाह वइति शिवशुभंमंगलं ननुकस्मान्मगलमितितत्राह
वयस्यानिति संसारविरक्तिजनकत्वेनपुरुषार्थहेतुत्वान्मंगलमित्यर्थः अनेनाधुनास्माकंबाल्यमुत्तरत्रश्रेयःसंपादनायप्रयतामहइत्याशानिरस्तेतिज्ञायते यतोस्मदायुःकृतांतविलुलितंतस्मात्क्रीडासक्त

इमंतुपाशैर्वरुणस्यबद्ध्वानिधेहिभीतोनपलायतेयथा ॥ बुद्धिश्चपुंसोवयसार्यसेवयायावद्गुरुर्भार्गवआगमिष्यति ५० तथेतिगुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदमब्रवीत् ॥
धर्मोह्यस्योपदेष्टव्योराज्ञांयोगृहमेधिनाम् ५१ धर्ममर्थंचकामंचनितरांचानुपूर्वशः ॥ प्रह्लादायोचतूराजन्प्रश्रितावनतायच ५२ यथात्रिवर्गंगुरुभिरात्मने
उपशिक्षितम् ॥ नसाधुमेनेतच्छिक्षांद्वंद्वारामोपवर्णिताम् ५३ यदाचार्यःपरावृत्तोगृहमेधीयकर्मसु ॥ वयस्यैर्बालकैस्तत्रसोपहूतःकृतक्षणैः ५४ अथतान्श्लक्ष्ण
याबाचाप्रत्याहूयमहाबुधः ॥ उवाचविद्वांस्तन्निष्ठांकृपयाप्रहसन्निव ५५ तेतुतद्गौरवात्सर्वेत्यक्तक्रीडापरिच्छदाः ॥ बालानदूषितधियोद्वंद्वारामेरितेहितैः
५६ पर्युपासतराजेंद्रतन्न्यस्तहृदयेक्षणाः ॥ तानाहकरुणोमैत्रोमहाभागवतोसुरः ५७ ॥ इतिश्रीभागवतेसप्तमस्कंधेपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ प्रह्लादउ
वाच ॥ हंतार्भकामेशृणुतवचोवःसर्वतःशिवम् ॥ वयस्यान्पश्यतमृतान्क्रीडांधाप्रमादथ १ नपुराविवशंबालाआत्मनोर्थेप्रियैषिणः ॥ गुरूक्तम
पिनग्राह्यंयदनर्थेर्थकल्पनम् २ यदुक्त्यानप्रबुध्येतसुप्तस्त्वज्ञाननिद्रया ॥ नश्रद्दध्यात्मतंतस्ययथांधोह्यंधनायकः ३

त्वेनपुष्माद्धितविमर्शप्रमादोनकार्यइत्याह क्रीडांधाइति १ ननुबालानांक्रीडांधत्वंस्वभावइतितत्राहनेति इतःपुरातनाबालाअंतःकरणंक्रीडायांविवशंनकुर्वंतीतिशेषः तर्हिकिंकारंवर्तन्तइतितत्राह आत्मनइ
तिअर्थंजन्मप्रभृतिआत्मनोर्थे आत्मनःप्रियैषिणःपरमात्मनःज्ञानेच्छवःमोक्षलक्षणप्रियेच्छवोवा आत्मनःप्रियैषिण.स्वप्रयोजनमाकांक्षमाणाआबाल्यात्प्रवर्ततइतिवा नन्वस्माभिरपिशंडामर्काभ्यांगुरुभ्या
मुपदिष्टत्रिवर्गविषयशास्त्रश्रवणश्रेयसिप्रवर्त्यंते तत्रगुर्ववसरप्रतीक्षणायेयंक्रीडेतितत्राह गुरूक्तमिति कुतोनग्राह्यमितितत्राह यदनर्थइति संसारहेतुत्वादनर्थेत्रिवर्गलक्षणेश्रेयस्यर्थकल्पनंयत्तस्मादितिशे
षः त्रैविद्यामासोमपाःपूतपापायज्ञैरिष्ट्वास्वर्गतिंप्रार्थयंतइत्यादेः इष्टापूर्तंमन्यमानावरिष्ठंनान्यच्छ्रेयोवेदयनेप्रमूढाइत्यादेश्च २ ननुगुरूक्तेर्यथार्थत्वेनज्ञानहेतुत्वोपपत्तेःकथंतदनर्थेर्थकल्पनमितितत्राह यदु
क्त्येति अज्ञानलक्षणनिद्रयासुप्तस्त्रिवर्गविषयलक्षणग्राहलक्षणेयथार्थज्ञानविरोधित्वादज्ञानंनामनतुज्ञानमात्राभावःसुप्तस्यापिगुरूक्त्याप्रबोधोहिप्रयोजनंसनोत्पद्यतेचेत्तदुपदेशेनकिंप्रयोजनंप्रत्युतततस्तु
श्रानेनानर्थएवस्यादितिभावः अतःफलितमाह नेति अत्रोदाहरणमाह यथेति अंधोनायकोनेतायस्यसतथा हिशब्देनोभयोरप्यंधत्वान्मार्गज्ञाननोत्पद्यतेयथातथात्रापित्दस्माच्छ्रद्धानकार्या ॥ ३ ॥

ननुसमूलघातम्घ्नंतःपराञ्चोयांतिभूभृतः निक्षिप्योर्दाचपंकक्षेशेरतेतेभिमारुतं आपत्सुमित्रंजानीयात्पुत्रमुत्तरजन्मनि यउदास्तेस्वकार्येपुसांनिंद्योयत्नतोनरइत्यादिनीतिशास्त्रं शत्रुमित्रोदासलक्षणज्ञा पकंहितकारित्वादित्याभ्यांनोबोध्येततन्मतंकथंनश्रद्दध्यादित्युच्यतइतितत्राह कइति प.शत्रुःसआत्मनोममपक्षेकः नकोपीत्यादियोज्यं त्वत्पक्षेशत्र्वाद्यभावेप्यस्मत्पक्षेस्युरितितत्राह भवत्स्विति भवत्पक्ष पिकेश्नाद्यःस्युर्नकेप्यतोनयैर्नीतिशास्त्रश्रवणजनितैर्नीतिभिःकिंफलंस्यान्नकिमपीत्यर्थः नीतिभिरापत्परिहारःसंपत्प्राप्तिश्चस्यातामितितत्राह दैवमिति सर्वोत्कृष्टत्वात्श्रीनारायणएवसंपद्विपदाश्रयोन नीतिर्यास्तस्यान्वयव्यतिरेकाभावात् अस्मत्पित्रादौदर्शनात् आत्मनोदेहस्यचशत्र्वादिस्तस्यभवत्सुस्थितैर्नयैःकिंस्यादपरिहार्यत्वान्मरणादिकंप्राप्यतएव कामादिकमज्ञानसंभवंज्ञानमंतरेणननयमात्रेण परिहियतइति शेषंपूर्ववत् ४ ननुतर्हिमाभूच्छास्त्यंनीतिशास्त्रं प्रवृत्तिलक्षणधर्मशास्त्रमभ्यसनीयंश्रेयोहेतुत्वादत्राह यइति यआत्मानंपरमात्मानमुद्दिश्यधर्मकामंधर्मेच्छुर्नाहिंस्यान्नहिनस्तिनत्यजति किं चानुतिष्ठतिसोतिदुर्लभःप्रशातात्माकोटिष्वपिमहान्मतःस्तोक्तेअवशीकृतेंद्रियग्रामस्यभगवद्विषयानिवृत्तलक्षणधर्मेच्छाकथंस्यादितितत्राह स्वजनइति स्वेनसहजन्यतइति स्वजनइंद्रियग्रामस्तस्मिन्वि षयेवशोनभवति वशीकृतेंद्रियग्रामइत्यर्थः यद्वा पुत्रमित्रादिलक्षणेस्वजनेवशोनस्वानुष्ठानानुकूलपुत्रादिकइत्यर्थःअतएवमुक्ताध्यःउज्झितान्यस्वभावःनन्वैहिकामुष्मिकफलाकांक्षायांनिवृत्तिधर्ममनुतिष्ठतः कथंतत्फलावाप्तिःस्यादत्राह पुनरिति पुनश्चार्थेनिवृत्तिधर्ममनुतिष्ठन्द्वयोर्लोकयोरिहलोकपरलोकयोर्हेतुश्चभवति पुनर्निवृत्तिधर्मानुष्ठानानंतरंवा प्रवृत्तिनिवृत्तिधर्मयोरनुष्ठात्रोःपुनर्भेदोस्तिपूर्वस्यततः पा तोस्ति इमंलोकंहीनतरंवाविशंति क्षीणेपुण्येमर्त्यलोकंविशंतीत्यादेः अन्यस्यज्ञानसामग्रीसंपाद्यततःपुनरंतेवैकुंठलोकप्राप्तिश्चस्यात् सएवास्माज्जीवघनात्परात्परंपुरिशयपुरुषमीक्षतेयंलोकंमनसास्

कःशत्रुःकउदासीनःकिंमित्रंचेहआत्मनः ॥ भवत्स्वपिनयैःकिंस्याद्दैवंसंपद्विपत्पदम् ४ योनहिंस्याद्धर्मकाममात्मानंस्वजनेवशः ॥ पुनःश्चीलोकयोर्हेतुः समुक्ताध्योतिदुर्लभः ५ कौमारआचरेत्प्राज्ञोधर्मान्भागवतानिह ॥ दुर्लभंमानुषंजन्मतदप्यध्रुवमर्थदम् ६ यदाहिपुरुषस्येहविष्णोःपादापसर्पणम् ॥ यदेषसर्वभूतानांप्रियआत्मेश्वरःसुहृत् ॥ ७ ॥

॥ विभातिविशुद्धसत्त्वःकामयतेयांश्चकामान्तंतंलोकंजयतेतांश्चकामांस्तस्मादात्मज्ञंह्यर्चयेद्भूतिकामइत्यादेः पुनरप्रथमेप्रे दइत्यमरः यद्वात्मानंधर्मयुक्तःकामोयस्यसतथातंवानरोनहिंस्यान्नपीडयति स्वात्मानंप्रवृत्तिधर्मकार्श्येनपीडितनकरोतिसोतिदुर्लभःधर्मभाग्केहरौकामोयस्यसनया निवृत्तिधर्मनिरतइत्यर्थःतंनाथ पाद पतीतिवा सज्जनसेवानिरतत्वेनतद्वशश्चश्रियएहिकयाःसंपदःस्वतःसंपन्नायाःकस्यज्ञानस्यापरोक्षलक्षणस्यचपात्रंवा अत्रप्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणौधर्मावनुष्ठायतत्फलानिकृष्णेभगवद्भक्तिमनिशंकुर्वाणः पुरुषउत्तमइतितात्पर्यं ५ नन्वस्तुनिवृत्तिधर्मानुष्ठानस्यश्रेयःसाधनत्वं तस्यनेदानीमवसरःवार्धकेकर्तव्याविनाभूतत्वात् बाल्येविद्यांनिषेवेतयौवनेदारसंग्रह स्थाविरेमोक्षमातिष्ठेत्सर्वदाधर्ममाचरेदिति स्मृतेरितितत्राह कौमारइति सर्वदेतिविशेषणाद्विद्याभ्यासकालेपिमोक्षधर्मानुष्ठानंकर्तव्यमितिनतस्यस्मृतिविरोधः नानायोनिषुकायोनिःश्रेयःसाधनमितितत्राह दुर्लभमिति यन्मानुषजन्मतदपितदेवा र्थदंज्ञानादिप्रयोजनप्रदं अतएवबहुपुण्यसाधनत्वाद्दुर्लभं तर्हिचिरकालस्यापिकिंतेन्याह अध्रुवमिति सम्पद्यमानमप्यध्रुवं पश्यतेमप्यदिवश्यते पुनःअदिमर्त्यजीवितमल्पत्वमेवेत्यादिश्रुतेः अध्रुवमप्येतन्मानुषं जन्मसुदुर्लभंतत्राप्यर्थदंदुर्लभतरं एतद्धिदुर्लभतरंलोकेजन्मयदीदृशमितिश्रुतेः ६ ननुकथंकारंपुरुषार्थप्रदंतेन अन्यथातदनर्थमेवमपिपुरुषार्थःस्यात्तत्राहमंजतीति [illegible] त्तामाह यदाहीति इहमानुषे यदायदिवभूयःपुरुषस्यविष्णोःपादापसर्पणंसंभवति [illegible] असंभवत्वाद्देहानर्हत्वेनान्यासां अतःकौमारवयआरभ्यभगवत्सेवाकर्तव्यातिभावः ननुश्रीहरिमेवाहं [illegible] स्याद्देवतत्सेवैवपुरुषार्थदा नान्यसेवा तदेवत्प्रेयइतिश्रुतेः एवसर्वेश्वरइतिच ७

कोशस्थःकोशकारीकीटः एतदेवस्पष्टयति औपस्थ्यमिति १९ यदीतिकृत्स्नंनिजमात्मीयमायुर्यस्यसतथा शास्त्रविहितमर्थंश्रेयोलक्षणंनबुध्यते स्वकुटुंबेभार्यादौरामःक्रीडायस्यसतथानानिर्विद्यतेविर क्तोनभवति २० परवित्तहर्तुंश्चोरादेरिहदेहात्प्रेत्ययत्पूर्वमर्जितमथाप्यनंतरमपितच्चतदेवदुष्कर्महरते नयतीत्यन्वयःपरलोकेपिविषयेष्वलंबुद्धिर्नास्तीतिभावः २१ अनुक्तविशेषप्रदर्शनायकथितमे वार्थंविशिनष्टि विद्वानिति स्वलोकायस्वरूपमोक्षायस्वयोग्यज्ञानायवा तत्रहेतुमाह यदिति नकेवलंमोक्षायकल्पतइतिप्रत्युतानर्थंचाप्नोति तमइति विमूढोविपरीतज्ञानीयथातमःप्रतिपद्यते तथायमि त्यन्वयः २२ श्रीनारायणानुग्रहमंतरेणविद्वत्ताप्यकिंचित्करीत्याह यतइति शास्त्रगुरूपदेशेनविद्वान्संसारस्यानित्यतामितिशेषः दीनंस्वात्मानंविमोचितुमलंसमर्थोनेतियतोतइतिशेषः यदिजीवराशौ कश्चिदस्तीत्यभिमानस्तर्हिकुत्रकस्मिन्देशेकुत्रकस्मिन्कालेनकस्माच्चिदित्यर्थः कुतोत्राह वामदृशामिति अयंपुरुषोवामदृशांविहारार्थेनिर्मितक्रीडामृगइतियत्कथमयंतथाभूदितितत्राह निगडइति आसाम क्षिसर्गःकटाक्षमोक्षोयस्यनिगडःशृंखलायितः तस्मात्सइतिशेषः २३ एतावंतंदैत्यान्कटाक्षीकृत्योक्तंप्रगटयन्प्रथितार्थमाह ततइति नन्वेवंतर्हिसंसारमोक्षस्यदौर्घट्यमापादितमितिशंकामाभूद्यथार्थेना

त्यजेत्कोशस्कृदिवेहमानःकर्माणिलोभादवितृप्तकामः ॥ औपस्थ्यजैह्व्यंबहुमन्यमानःकथंविरज्येतदुरंतमोहः १९ कुटुंबपोषायवियन्निजायुर्नबुध्यतेर्थं विहितंप्रमत्तः ॥ सर्वत्रतापत्रयदुःखितात्मानिर्विद्यतेनस्वकुटुंबरामः २० वित्तेषुनित्याभिनिविष्टचेताविद्वांश्चदोषंपरवित्तहर्तुः ॥ प्रेत्येहवाथाप्यजितें द्रियस्तदशांतकामोहरतेकुटुंबी २१ विद्वानपीत्थंदनुजाःकुटुंबंपुष्णन्स्वलोकायनकल्पतेवै ॥ यत्स्वीयपारक्यविभिन्नभावस्तमःप्रपद्येतयथाविमूढः ॥ २२ यतोनकश्चित्क्वचकुत्रविद्वान्दीनंस्वमात्मानमलंसमर्थः ॥ विमोचितुंवामदृशांविहारक्रीडामृगोयंनिगडोक्षिसर्गः २३ ततोविदूरात्परिहृत्यदैत्यादै त्येषुसंगंविषयात्मकेषु ॥ उपेतनारायणमादिदेवंसमुक्तसंगैरिषितोपवर्गः २४ नह्यच्युतंप्रीणयतोबह्वायासोसुरात्मजाः ॥ आत्मत्वात्सर्वभूतानांसिद्ध त्वादिहसर्वतः २५ परावरेषुभूतेषुब्रह्मांतःस्थावरादिषु ॥ भौतिकेषुविकारेषुभूतेष्वथमहत्सुच २६ गुणेषुगुणसाम्येचगुणव्यतिकरेतथा ॥ एकएवपरो ह्यात्माभगवानीश्वरोव्ययः २७ प्रत्यगात्मस्वरूपेणकालरूपेणचस्वयम् ॥ व्याप्यव्यापकनिर्देश्योह्यनिर्देश्योविकल्पितः २८ केवलानुभवानंदस्वरूपःप रमेश्वरः ॥ माययांतर्हितैश्वर्यईड्यतेगुणसर्गया २९ तस्मात्सर्वेषुभूतेषुदयांकुरुतसौहृदम् ॥ भावमासुरमुन्मुच्ययतातुष्यत्यधोक्षजः ३०

स्तितर्ह्युपायंवदामीत्यतोवाह ततइति यतोधर्मार्थकामैर्ब्रह्मार्पणबुद्धिचिकित्सारहितैःसंसारमोक्षोनसेत्स्यति ततोदैत्येषुसंगंदूरात्परिहृत्य नारायणंशरणमुपेतयातेत्यन्वयः सोपवर्गोमुक्तसंगैःपुरुषैरिषि तआप्तोभवति इषुगतावितिधातोः २४ नेदंदुःसाध्यमित्याह नहीति सर्वभूतानामात्मत्वात्तत्प्रेष्ठत्वात्सर्वत्रव्याप्तत्वेनसुलभत्वाद्वा २५ नारायणस्यसेव्यत्वेहेतुगर्भविशेषणमाह परावरेष्विति २६ गु णसाम्येप्रलयेगुणव्यतिकरेसृष्टौ २७ व्याप्तिप्रकारमाह प्रत्यगात्मेति सर्वपदार्थानामंतःप्रत्यगात्मस्वरूपेणांतर्यामिरूपेणबहिःकालरूपेणव्याप्तेनब्रह्मापरपर्यायेण एवमेकएवव्याप्यव्यापकनिर्देश्यो विकल्पितोविविधरूपः अंतर्यामीप्रत्यगात्माव्याप्तःकालोहारिःस्मृतइतिवाक्यसिद्धोयमर्थः घटइवनिर्देश्योनेत्यनिर्देश्यरूपः २८ अचिंत्यमव्यपदेश्यमैकात्म्यप्रत्ययसारमितिश्रुतिनिरूपितरत्याह केवलेति सर्वत्रसिद्धश्चेत्किमितिनदृश्यतइतितत्राह माययेति माययाप्रकृत्या तमसागूढमग्रेइतिश्रुतेःसत्त्वादिगुणैःसर्गःसृष्टिर्यस्याःसातथातया २९ यतःसर्वभूतानिभगवन्निवासस्थानानितस्मात् यामूतदययायया आसुरंभावंद्वेषं विष्णोर्द्वेष्टत्वाद्भूतपुत्रयाकार्याविजानतेतिस्मृतेः प्रह्लिपंतोभ्यसूयकाइति ३०

भगवत्तुष्ट्याकिंप्रयोजनमितिनत्राह तुष्टइति येअनुसिद्धाः जन्मप्रभृतिप्राप्तास्तेगुणव्यतिकरैर्विषयसुखैर्हरेश्वरणयोःसारंजुषःगुणलक्षणमकरंदंसेवमानानांतद्गुणांश्चोपगायतांमस्माकं.नानांनोऽस्माकंकां क्षितेनापुणेनान्यैर्वाछितेनमोक्षेणकिं अपक्वभक्तिलभ्यमुक्तेर्भक्तिः परमानंदस्वरूपत्वात्तत्रापिसुखाधिक्यहेतुत्वात्पुनराधर्मादिभिः सुतमंगुणव्यतिकरे. फलनास्तीतिकिमुवक्तव्यं मोक्षेसुखमनाकांक्षमा नस्यपथासुखाधिक्यंभवतिदधामोक्षगतंसुखंकांक्षमाणस्यसुखंपूर्णनलभ्यतइत्यभिप्रायेणकांक्षितेनेतिविशेषणं कांक्षतांमोक्षगमपिसुखमाकांक्षनोयथेतिवचनात् ३१ ननुशास्त्रविहितानांधर्मादीनांकथं कारसाफल्यंभवतीत्याशंकांपरिहरन्नाह धर्मेति धर्मार्थकामइतिनामभित्रयोयस्त्रिवर्गः शास्त्रविहितस्तत्स्वरूपेणज्ञानमनुष्ठानंचयात्रयीत्रयोवेदान्तेयाशब्दतोऽर्थतश्च ज्ञानं योनयदमौ नीतिदंडशास्त्रे तयोरीक्षा तात्पर्यज्ञानं याचविविधावार्ताकृषिवाणिज्यादिलक्षणातदीक्षाप्रयोगज्ञानंवाऋग्वेदोयजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वणश्चतुर्थइत्याद्यारभ्यसर्वदेवयजनंविधेत्यनेनयदुक्तं तत्सर्वस्यानुकर्षणार्थश्चकारः एतदुक्तं तदेतदखिलंपरमपुरुषस्यस्वात्मसमर्पणपूर्वकसमर्पणमर्पितुमुद्दिष्टंभवतितर्हिनिगमस्यऋग्वेदादिसकलशास्त्रपाठिनस्यसत्यंयथार्थफलमितिमन्येइत्यन्वयः ३२ नेदंस्वमनीषोत्थंकिंतुसंप्रदायतः आप्तत्वाच्छ्रद्धेय मित्याह ज्ञानमिति नरसखोनरसखः अनेनविशेषणेनसनकादिभ्यउपदिष्टमिदमितिज्ञापितं किलशब्देनपुरातनत्वेनग्राह्यत्वंदर्शयति ज्ञानाधिकारिणमाह एकांतिनामिति ३३ तवकुतःप्राप्तमेतदत्रा

तुष्टेचतत्रकिमलभ्यमनंतआद्येकिंतैर्गुणव्यतिकरैरिहयेऽनुसिद्धाः ॥ धर्मादिभिःकिमगुणेनचकांक्षितेनसारंजुषांचरणयोरुपगायतांनः ३१ धर्मार्थकामइतियोविहितस्त्रिवर्गईक्षात्रयीनयदमौविविधाचवार्ता ॥ मन्येतदेतदखिलंनिगमस्यसत्यंस्वात्मार्पणंस्वसुहृदःपरमस्यपुंसः ३२ ज्ञानंतदेतदमलंदुरवापमाहनारायणोनरसखःकिलनारदाय ॥ एकांतिनांभगवतस्तदकिंचनानांपादारविंदरजसाप्लुतदेहिनांस्यात् ३३ श्रुतमेतन्मयापूर्वंज्ञानंविज्ञानसंयुतम् ॥ धर्मंभागवतंशुद्धंनारदाद्देवदर्शनात् ३४ ॥ दैत्यपुत्राऊचुः ॥ प्रह्लादत्वंवयंचापिनर्तेऽन्यंविद्महेगुरुम् ॥ एताभ्यांगुरुपुत्राभ्यांबालानामपिहीश्वरः ३५ बालस्यांतःपुरस्थस्यमहत्संगोदुरन्वयः ॥ छिंधिनःसंशयंसौम्यस्याच्चेद्विस्रंभकारणम् ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेसप्तमस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ नारदउवाच ॥ एवंदैत्यसुतैःपृष्टोमहाभागवतोऽसुरः ॥ उवाचस्मयमानस्तान्स्मरन्मदनुशासनम् १ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ पितरिप्रस्थितेस्माकंतपसेमंदराचलम् ॥ युद्धोद्योगंपरंचक्रुर्विबुधादानवान्प्रति २ पिपीलिकैरहिरिवदिष्ट्यालोकोपतापनः ॥ पापेनपापोऽभक्षीतिवादिनोवासवादयः ३ तेषामतिबलोद्योगंनिशम्यासुरयूथपाः ॥ वध्यमानाःसुरैर्भीतादुद्रुवुःसर्वतोदिशम् ४

ह श्रुतमिति ३४ एतस्मिन्नवसरेदैत्यपुत्राःप्रह्लादकथितार्थशंकयातंपृच्छंतीत्याह प्रह्लादेति एताभ्यांगुरुपुत्राभ्यांशंडामर्काभ्यामृतेनान्यंगुरुंविद्महेयस्मात्किंचविज्ञानंचेश्वरविषयंविवक्षितंतदुपाधि नापिबालानामस्माभ्यःसनिरतानामस्माकमीश्वरोनकांक्षितइतियस्मात् अन्यगुरुभावेपीश्वरउपदेष्टास्यादतोवाह बालानामिति बालानामीश्वरोऽस्त्यपिकिनास्तिप्रतिपत्त्यभावात् ३५ कस्मिं श्चिदवसरेवेशांतरेन्यगुरुसंगतिःकिंनस्यादितितत्राह बालस्येति तस्मादुत्पन्नंनःसंशयंजहीत्यन्वयः तत्रकृत्यमाहुरित्याह स्यादिति ३६ ॥ इतिसप्तमेविज०टी०षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ श्रवणस्तसाधना नांभक्तेरेवप्राधान्यंहरसेन्यप्रमादजनकत्वाद्भक्तिरेवपुरुषेणापाद्येत्यादिकंनिरूप्यनेस्मिन्नध्याये भक्तिप्रतिपादनात्मकत्वादस्यशास्त्रस्यपुनःपुनस्तत्प्रतिपादनान्नपुनरुक्तिशंकाकार्या तत्रदैत्यपुत्रैःपृष्टःप्रह्लादःकिंचकारेतिपृथिष्ठिरशंकान्वितस्तापरिहरन्नारदआह नारदइति नारदस्यममानुशासनम् १ २ अहिःसर्पःपिपीलिकैर्यथाभक्ष्यते तथालोकोपतापनः पापोहिरण्यकशिपुः स्वपापेनाभक्षितप्रायो नूनंदिष्ट्यासुखमस्तुलोकार्थमितिसुरगणाः दिष्ट्याशब्दःसुपनोसंभवेत्यमरः ३ ४

५ व्यलुंपन्जयकांक्षिणोजितयुद्धाः असुरजयेनप्रकाशमानावा ६ ७ तवोपभोक्तुंयोग्यानभवतीत्याह परपरिग्रहामिति ८ सुरद्विषोहिरण्यकशिपोर्वीर्यरेतोलक्षणम् अस्यायावत्प्रसवः ताव न्ममवशेआस्यताम् पश्चादहंमोक्ष्ये ततःपूर्वंकस्मान्नमुंचसीतितत्राह अर्थपदवीमिति ९ अनयाप्रसूतःपुत्रोहंतुंत्वयानशक्यतइत्याह नत्वयेति सस्थांमरणम् कुतोत्राह अनंतेति १० अनंतप्रियः श्रीनारायणो अस्यभक्त्याअनंतस्यहरेःप्रियाबहुमानलक्षणाभक्तिरनंतप्रियाभक्तिस्तयावा ११ तावदत्रोष्यता मित्याह यावदिति १२ अंत्यंतिके १३ अंतर्वत्नीगर्भिणी १४ गर्भक्षेमामिच्छाप्रसवं चेत्पुभयम् ईश्वरोवरप्रदानसमर्थःनारदात्छ्रुतामित्यनेननारदस्ययद्गुरुत्वमाभिप्रेतमेवंविधमित्याह धर्मस्योति धर्मस्यहरेर्भागवतसंज्ञस्यवा तत्त्वंतदुभयविधज्ञानंचयद्गर्भस्थंमामुद्दिश्यमात्रेउपदिष्टम् १५ तदुभयंतयोःकालस्यातिक्रांतत्वात् स्त्रीत्वात्शब्दादिविषयलौल्याच्चमातुस्तिरोहितमभूदित्यन्वयः अणुरेषधर्मइतिश्रुतेः धर्मोहरिस्ततस्तवकिमभूदितितत्राह ऋषिणेति ॥ १६ ॥ नतोस्माकम्

कलत्रपुत्रवित्ताप्तान्गृहान्पशुपरिच्छदान् ॥ नावेक्षमाणास्त्वरिताःसर्वेप्राणपरीप्सवः ५ व्यलुंपन्राजशिबिरममराजयकांक्षिणः ॥ इंद्रस्तुराजमहिषीं मातरंममचाग्रहीत् ६ नीयमानांभयोद्विग्नांरुदंतींकुररीमिव ॥ यदृच्छयागतस्तत्रदेवर्षिर्ददृशेपथि ७ प्राहमैनांसुरपतेनेतुमर्हस्यनागसीम् ॥ मुंचमुंचम हाभागसतींपरपरिग्रहम् ८ इंद्रउवाच ॥ आस्तेऽस्याजठरेवीर्यमविषह्यंसुरद्विषः ॥ आस्यतांयावत्प्रसवंमोक्ष्येऽर्थपदवींगतः ९ नारदउवाच ॥ अयं निष्किल्बिषःसाक्षान्महाभागवतोमहान् ॥ त्वयानप्राप्स्यतेसंस्थामनंतानुचरोबली १० इत्युक्तस्तांविहायेंद्रोदेवर्षेर्मानयन्वचः ॥ अनंतप्रियभक्त्यैनां परिक्रम्यदिवंययौ ११ ततोनोमातरमृषिःसमानीयनिजाश्रमम् ॥ आश्वास्याहोष्यतांवत्सेयावत्तेभर्तुरागमः १२ तथेत्यवात्सीद्देवर्षेरंतिसाप्यकुतोभया ॥ यावद्दैत्यपतिर्घोरात्तपसोनन्यवर्तत १३ ऋषिंपर्यचरत्तत्रभक्त्यापरमयासती ॥ अंतर्वत्नीस्वगर्भस्यक्षेमायेच्छाप्रसूतये १४ ऋषिःकारुणिकस्तस्याः प्रादादुभयमीश्वरः ॥ धर्मस्यतत्त्वंज्ञानंचमामप्युद्दिश्यनिर्मलम् १५ तत्तुकालस्यदीर्घत्वात्स्त्रीत्वान्मातुस्तिरोदधे ॥ ऋषिणानुगृहीतंमांनाधुनाप्य जहात्स्मृतिः १७ भवतामपिभूयान्मेयदिश्रद्दधतेवचः ॥ वैशारदीधीःश्रद्धातःस्त्रीबालानांचमेयथा १७ जन्माद्याःषडिमेभावादृष्टादेहस्यनात्मनः ॥ फ लानामिववृक्षस्यकालेनेश्वरमूर्तिना १८

किंप्रयोजनामितितत्राह भवतामपीति यथामेवैशारदीधीःभगवद्विषयज्ञानमभूत्तत्तथातर्हिभवतामपिभूयादित्यन्वयः नकेवलंयुष्माकमेवस्त्रीणांबालानांचश्रद्धातस्तत्स्यादित्याह श्रद्धातइति यदिस्त्रीबा लानांश्रद्धास्यादतस्तर्हितेषामिति १७ प्रह्लादस्तेषांस्ववचसिश्रद्धामुत्पाद्यनारदोक्तंज्ञानमुपदिशति जन्माद्याइति जातःकंसवधार्थायभूभारहरणायच जनितोतविष्णोरित्यादिषुहरेर्जन्मादि कंप्रतीयते तत्रजन्मादिमतोहरेरितरवहुभंगशरीरस्थस्यतच्छरीरयोग्यभोगप्राप्त्याव्याकुलचित्तस्यसर्वसमर्पणानुगुणफलदानंकथंघटतइत्यादिशंकांदैत्यपुत्रचित्तस्थापरिहरन्नित्यतोवाह जन्माद्याइति इमेषड्भावाजन्मास्तिवृद्धिपरिणामापक्षयविनाशाख्यविकारादेहस्यदृष्टाःप्रत्यक्षेणप्रमिताआत्मनःपरमात्मनोनसंतीत्यन्वयः षड्विकाराःशरीरस्यनविष्णोस्तद्गतस्यत्वित्यनेननिरस्तत्वात्दृष्टाइत्युक्तं स्पष्टयति फलानामिति वसंताद्यवयवविशेषेणकालेनवृक्षस्यचूतादिफलानांजन्मादिकंदृश्यते यथावृक्षस्यकालाधीनत्वंतथादेहस्येश्वराधीनत्वमितिज्ञापनायेश्वरमूर्तिनेत्युक्तम् देवदत्तस्यसर्वमिदंमदधीनमि

---

१ यद्यपिपरिग्रहशब्दः परिवारेरूढः पुल्लिङ्गश्च स्त्रीवाचीनभवति । तथापिपरिवारे प्रथमगृहीत्वात्तच्छद्ववाच्यत्वसाधु । महिषीचसुतोभ्राताामातुलःश्यालकस्तथा ॥ मंत्रीदूताश्चसेनाचसर्वएतेपरिग्रहाइतिवररुचिः ॥

तिमिथ्याज्ञाननिरासायोक्तमिदंतात्पर्यमितिज्ञातव्यं तदुक्तं तदधीनंशरीरंचज्ञात्वातन्ममतांत्यजेदिति १८ क्षेत्रज्ञ पुरुषोह्यात्मासंसारीचेतनोमतइत्युक्तेरात्माजीवः किंनस्यादित्यतस्तन्निवर्तकलक्षणमाह
आत्मेति परैरव्याप्त्यादिदोषरहितैरेतैर्द्वादशभिरात्मनोहरेर्लक्षणैः स्वरूपभूतैरुपेतइतिविद्वानहंममेत्यतद्भावमतत्त्वंमोहजमज्ञानजं देहादौत्यजेदित्यन्वयः नित्यः स्वरूपतोविनाशरहितः अवयवादिव्ययोना
स्तीत्यव्ययः प्रकृतिनिर्मितशरीराद्यसत्त्वेन। विचारागादिदोषविधुरत्वाच्छुद्धः एकोमुख्यः मुख्यत्वंहरेरेवस्वरूपज्ञानेनक्षेत्राख्यशरीरज्ञातृत्वात्सक्षेत्रज्ञः आश्रयउपजीव्यः अविक्रियः स्वतः परतोवापरिणामराहि
तः स्वमात्मानंस्वयमेवद्रक्ष्यतिपश्यतीतिस्वदृक् तद्ब्रह्मवेदाहंब्रह्मास्मीतिश्रुतिवशः गोपराधीनः स्वतंत्रइतियावत् वशयापयतिसर्वमितिवा व्यापकोंतर्बहिरितिशेषः आकाशोनीलिम्नोदेतिश्रुतेः भूताकाशस्यपारि
च्छिन्नत्वादव्याकृतस्यचित्प्रकृत्यात्मकत्वेनभगवदनुगृहीतत्वेनतस्याव्यापकत्वमुपचरितमनेनेतिभवत्येवव्यापकः अप्राकृतत्वादसंगी असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः अनावृतोज्ञानाद्यावरणरहितः एवंविधलक्षणो
पेतस्यविष्णोः सर्वहेतुत्वाच्छरीरस्यतदधीनत्वेनतस्मिन्देहेममतांत्यजेदित्यर्थः १९ २० हरेर्देहादिभ्योविविक्तत्वेनज्ञानोत्पत्तिप्रकारंवक्ति हेममिति यथाहेमकारोग्रावसुक्षेत्रेषुनिकषाश्मसुस्थानेषु
हेमकारः क्षेत्रेषुहेमवत्सुग्रावाणेषुवा योगैर्हेमावाप्त्युपायैः कषणाध्मानादिपरीक्षालक्षणैर्हेमप्राप्नुयादित्यन्वयः नसर्वस्यमुक्तकमित्यतउक्तं तदभिज्ञइति तथामुमुक्षुः पुरुषआत्मयोगैरौत्पत्तिकभक्त्याद्युपायैः
देहेषुक्षेत्रेषुसम्यगालोच्यविविच्यब्रह्मगतिंलभेत देहादिभ्योवैलक्षण्येनब्रह्मविषयज्ञानमाप्नोतीत्यन्वयः कोसावधिकारीत्यतउक्तं अध्यात्मविदिति तरतिशोकमात्मविदितिश्रुतेः आत्मानमधिकृत्य

आत्मानित्योऽव्ययः शुद्धएकः क्षेत्रज्ञआश्रयः ॥ अविक्रियः स्वदृग्वश्योव्यापकोऽसंगयनावृतः १९ एतैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनोलक्षणैःपरैः ॥ अहंममेत्यतद्भा
वंदेहादौमोहजंत्यजेत् २० हेमंयथाग्रावसुहेमकारः क्षेत्रेषुयोगैस्तदभिज्ञआप्नुयात् ॥ क्षेत्रेषुदेहेषुतथात्मयोगैरध्यात्मविद्ब्रह्मगतिंलभेत २१ अष्टौप्रकृतयःप्रो
क्तास्त्रयएवहितद्गुणाः ॥ विकाराःषोडशाचार्यैःपुमानेकःसमन्वयात् २२ देहस्तुसर्वसंघातोजगत्तस्थुरितिद्विधा ॥ अत्रैवमृग्यःपुरुषोनेतिनेतीत्यतत्त्यजन् २३

वर्तमानंवेदांगशास्त्रमध्यात्मंतद्वेत्तिसम्यग्जानातीतिसात्त्विकादिस्वभावोध्यात्मंतद्वेत्तीतिवा महाभूतादिर्वाध्यात्मंतद्वेत्तीतिअध्यात्मवित् २१ कानिमहाभूतादीनीतितत्राह अष्टाविति मूलप्रकृतिर्म
हदादयः सप्तैवमष्टौप्रकृतयः सत्त्वादिगुणानांप्रकृतावंतर्भावसंभवेनाष्टत्वंयुक्तमितिभावेनाह त्रयएवेति तस्याः प्रकृतेर्गुणास्तद्गुणाः प्रकृतिजत्वाद्विकाराश्चतद्ग्रहणेनगृहीताइतिनाष्टत्वासंभवइत्याशयेनाह
विकाराइति मनसासहैकादशेंद्रियाणिशब्दादिविषयाश्चेतिविकाराः षोडशेतिपूर्वाचार्यैः संख्याताइतिशेषः हरेरननुगतत्वेनाविकारसंभवादेतैः सहकिंनपठितइतितत्राह पुमानिति समन्वयादितिल्यब्लोपे
पंचमीसमन्वयमनुगतंप्राप्येकः पुमान्नारायणएवकेवलशुद्धइत्यतोविकारेषुनपठितइत्यर्थः अत्रेदंतात्पर्यमवगंतव्यं तथाहि अभिमन्यमानजडापेक्षया पुमान्जीवः पंचविंशोभिमानचेतनविवक्षयाविष्णुः षड्वि
शइतिसम्यगन्वयान्नियंतृत्वेन अनुगतिज्ञानाज्ज्ञेयइति तदुक्तं अभिमान्यपेक्षयाविष्णुः पंचविंशइतिस्मृतः जडव्यपेक्षयाजीवः सम्यग्ज्ञेयोहरिः स्मृतइति यद्वाकाशादिपंचभूतानिसत्त्वादि
त्रयोगुणाइत्यष्टौप्रकृतयः तत्रमूलप्रकृतिमहदहंकाराणामाकाशादिष्वनुगतत्वेनपृथग्ग्रहणंनक्रियते गुणानांतदात्मकत्वेनगुणग्रहणेनतद्ग्रहणोपपत्तेः शेषंपूर्ववत् २२ तत्त्वसंख्याकथनेनप्रकृतेकिं
मायातमितितत्राह देहस्त्विति सर्वेषांप्रकृतितत्कार्याणांसंघातः समूहः तन्निर्मितइत्यर्थः तत्त्वेभ्योथतदभिमानिभ्योविविच्यपरमात्माज्ञातव्यइत्यभिप्रायेणतत्त्वसंख्यानंकृतमितीममर्थंदर्शयति तुशब्देन
देहशब्देनप्रपंचोविवक्षितइतिकृत्वातदेहंविभजति जगदिति जगच्छब्दोद्विरावृत्त्याव्याख्येयः तथाहि जगत्समस्तंजगज्जंगमंतस्थुःस्थावरमितिद्विधाविभक्तं किंचातइत्यतआह अत्रेति तत्तत्त्वाद्भूत
प्रमवतीत्यतत्प्रकृत्यादिकंत्यजन् हित्वास्वतः सर्वदाभिन्नइत्यर्थः पुरुषः पूर्णः षड्गुणोत्रैवदेहलक्षणेप्रपंचेमृग्योन्वेषणीयोविचार्योज्ञातव्यइतियावत् शतृप्रत्ययेनसदाप्रकृत्यादित्यागोनकादाचित्कइतिच

---

१ शरीरेष्वितिमुद्रितपुस्तके ।

सूचयति तत्रकिंप्रमाणमितितत्राह नेति सएषनेतिनेतीत्यात्मेतिश्रुतिःप्रमाणमित्यर्थः योतत्त्यजंस्तद्वपुस्त्यजंस्तेनेतिवाअतत्त्यजतीत्यतत्त्यक्तेनातत्त्यजेतिवापाठः २३ कयायुक्त्यामृग्यतइतितत्राह अन्वयेति अन्वययुक्तव्यतिरेकेणयत्रयत्रजगत्तत्रतत्रब्रह्मेत्यन्वयः यत्रयत्रब्रह्मनतत्रतत्रजगत्परिच्छिन्नत्वादिव्यतिरेकलक्षणयुक्त्याऽऽकाशवत् जगदन्वितत्वेनयदेतदसगलक्षणपृथक्त्वेनवेतियुक्त्यानि श्चितेन विवेकेनागतेनयुक्तेनात्मनामनसा ननु व्याप्तिग्राहकप्रमाणाभावेनाभासत्वान्वयान्निर्णयोनस्यादितितत्राह सर्गेति अत्रसर्गस्थानाभ्यांसंहारादिकमुपलक्षयतेनसहितात्स्वरायैस्तेअस त्वरास्तैःसर्वेस्वराघोषवंतोबलवंतोवक्तव्याइंद्रोबलंददातीतिसर्वऊष्माणोग्रस्ताअनिरस्ताविवृतावक्तव्याःप्रजापतेरात्मानंपरिददातीतिसर्वेस्पर्शालेशेनानभिनिहितावक्तव्या मृत्योरात्मानपरिहरणीये तिश्रुतेः विमृशद्भिःविचारंकुर्वद्भिःकोनआत्माकिंब्रह्मेत्यादिश्रुतेः सर्गस्थानादिविषयैः समाम्नायैर्निर्दोषगुणोपेतैर्वेदैः यतोवाइमानिभूतानिजायंतेयेनजातानिजीवंतीत्यादिलक्षणैरंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्य नारायणःस्थितइत्यादिकैश्चानुग्रहीतव्या २४ विमृश्यनिर्णयप्रकारंदर्शयति बुद्धेरिति सत्त्वबुद्ध्यादिशब्दैस्तुजीवोपिक्वचिदीर्यते इतिवचनाद्बुद्धेर्जीवस्यजागरणाद्यावृत्तयोऽवस्थास्तायेनपरमात्म नाप्रेरितेनजीवेनानुभूयंते जाग्रदाद्याःकर्मचैवसुखदुःखेचतस्यहीतिवचनात्सपरःपुरुषोध्यक्षोजाग्रदादेःपरोद्रष्टासुखनित्योहरिःस्मृतइतिवचनात्सोध्यक्षोजाग्रदादिनाधिगतेंद्रियसुखदुःखपरोजीवःपरो विश्वादिविग्रहाद्धेरन्यइत्युत्तरार्द्धस्यार्थभेदोज्ञातव्यः एवशब्देनकालादिकंव्यावर्तयति २५ कार्यकारणबद्धौताविष्येतेविश्वतैजसौ प्राज्ञःकारणबद्धस्त्विवितिवचनाद्विश्वादिविग्रहान्नारायणादन्यत्वंजी वस्य कथंजीवधर्माक्रांतत्वात्तस्येतितत्राह एभिरिति बुद्धीनांजीवानांभेदस्तारतम्यलक्षणोयैर्ज्ञाप्यतेतैर्जीवतारतम्यज्ञापकैरतएवपर्यस्तैरेकत्रसमस्तैरेभिस्त्रिवर्णैस्त्रिधावर्णैर्वर्णनंयेषांतेतथातैर्जाग्रदादि

अन्वयव्यतिरेकेणविवेकेनागतात्मना ॥ सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरैः २४ बुद्धेर्जागरणंस्वप्नःसुषुप्तिरितिवृत्तयः ॥ तायेनैवानुभूयंतेसोऽध्यक्षः पुरुषःपरः ॥ २५ एभिस्त्रिवर्णैःपर्यस्तैर्बुद्धिभेदैःक्रियोद्भवैः ॥ सरूपमात्मनोधत्तेगंधैर्वायुरिवान्वयात् २६ एतद्वारोहिसंसारोगुणकर्मनिबंधनः ॥ अज्ञान मूलोऽपार्थोपिपुंसःस्वप्नइवाप्यते २७

भिन्नयोवर्णाः शुक्लकृष्णपीतलक्षणायेषांतेतैः सत्त्वादिगुणैर्वा सपरमात्माऽज्ञजनदृष्ट्यात्मनोजीवस्यस्वरूपंरूपेणसमानरूपंकार्यादिबद्धंधत्तइतिदृश्यते नतुप्राज्ञजनदृष्ट्यातद्दृष्ट्याज्ञानानंदादिसमानं रूपंधृत्वातत्स्वरूपंधत्तइति सजीवेनसहस्थानात्तत्स्वरूपःप्रदृश्यतइतिस्मृतेः अन्वयाद्दक्षिणाक्ष्यादिष्वनुगतत्वात्कीदृशैः क्रियोद्भवैःक्रियायाउद्भवोयेषांतेतथातैःकर्मजानितैः यद्वा क्रियायाउद्भवो येभ्योगुणेभ्यस्तेतथातैः शुक्लसत्त्वजन्यंजागरणं पीतरजोजन्यंस्वप्नं कृष्णतमोजन्यासुप्तिःकर्माण्येवंविधानि अजामेकांलोहितशुक्लकृष्णामितिश्रुतेः कुत्रायंव्यहारोदृष्टइति तत्राह गंधैरितियथागं धैरन्वयात्सौरभ्यादिगंधसंपर्कात् सुगंधोदुर्गंधोमिश्रगंधोवायुरितिव्यवह्रियतेनतावतातादात्म्यंवायोस्तथात्वेसर्वदातथास्यात् नचैवं तस्माद्भिन्नएववायुस्तथाहरिरपि यथागंधयुतोनिलइतिच तत्सृ ष्ट्वातदेवानुप्राविशत् तदनुप्रविश्यसच्चत्यच्चाभवदितिश्रुतेः देहाख्यप्रपंचसंपर्कोस्त्येवहरेरितिभावः ॥ २६ ॥ अभेददर्शनेबाधकमाह एतद्वारइति इदमभेददर्शनंद्वारंयस्यससारस्यसतथापुंसःसं सारःप्राप्यतेहियस्मात् अदृष्टेर्जीवपरयोर्भेदस्याप्नोतिसंसृतिमितिवचनात् अभेददर्शनेकारणमाह गुणेति अभेददर्शनजनकत्वेनगुणकर्मणोःसंसारनिमित्तत्वमाह तस्येति विशेषकर्मणः कारणमज्ञानंतद्वारासंसारइत्याशयेनाह अज्ञानेति अज्ञाननिमित्तकर्मपरंपरयामुग्धमनसःपुंसोऽभेदनिश्चयादंततस्तमएवशरणमित्याशयेनाह अपार्थइति अपगतनिवृत्तिस्तमसइतिशेषः अर्थःस्या द्विषयेमोक्षेशब्दवाच्येप्रयोजने व्यवहारेधनेशास्त्रेवस्तुहेतुनिवृत्तिष्वित्यभिधानात् मशकार्थेधूमइतिप्रयोगाच्च अभेदनिश्चयाद्यातितमोनात्यस्त्यत्रसंशयइतिस्मृतेः अपिशब्देननित्यदुःखभूयि ष्ठतमःप्राप्तिंसूचयति दुःखरूपोपिसंसारोबुद्धिपूर्वमवाप्यतइतिसंसारस्तमः इंद्रियार्थसंनिकर्षादर्थोपलब्धिर्जाग्रत्जाग्रदनुभवसंस्कारोपस्थापितविषयाभासोपलब्धिः स्वप्नः उपरतस्वस्ववृत्तीं द्रियविषयज्ञानं सुप्तिः अत्रजाग्रद्दृष्टश्रुतपदार्थसंस्कारकृतःस्वप्नःस्वशिरश्छेदनादिलक्षणोदुःखादिहेतुर्यथातथाजाग्रदपिराजाहवदतोनर्थपरंपराहार्द्दृष्टवज्जीवपरयोरभेदंजानतःपुंसइहामुत्रदुःखबाहुल्यहे

रित्यर्थः यथास्वप्नेशिरश्छेदंस्वयंकृत्वात्मनोवशः ततोदुःखमवाप्येततथाजागरितेपितु जानन्नप्यात्मनोदुःखमवशस्तुप्रवर्ततइतिस्मृतौदर्शनात् २७ अर्थक्रियाकारित्वात्नस्वप्नादेर्मिथ्यात्वमि त्याह मनोमयत्वादिति मनसानिर्मितकर्मनिमित्तत्वादनित्यत्वाभिप्रायेणस्वप्नजाग्रत्साम्यं अन्यथा शोकमोहभयप्रदाइत्येतदसंबद्धंस्यात् नचशुक्तिरजतादिकंवल्यकरणादियोग्यम् २८ २९ विप क्षेबाधकमुक्त्वा विपर्ययेपर्यवसानच्छलेनसंसारबीजानिर्हरणोपायमाह तस्मादिति यस्मात्पुंसोगुणकर्मनिर्मितभेददर्शनद्वारःसंसारस्तस्मादभेदनिमित्तत्रिगुणमयकर्मबीजभर्जनोपायोभवद्भिःकर्तव्य इत्यन्वयः नन्वग्निष्टोमादिकमंतरेणकर्मणांबीजभूतस्यलिंगशरिरस्यहननोपायःकोसौयमनियमादिलक्षणश्चेत्तस्योभयत्रसाधारणत्वेनानंतरंगत्वात् अतआपाकनिक्षिप्तामघटदहनयोगइवाहत्यतत्साधन वक्तव्यमितितत्राह प्रवाहइति धियःप्रवाहस्यसजातीयविजातीयप्रत्ययानंतरिततयाविषयीकरणनिपुणोपासनालक्षणस्य उंरुद्रंपातिरक्षतीत्युपः उपोधिकेचइतिसूत्रादुपः सर्वाधिकोवापरमेश्वरस्त स्मिन्नुरमणंनिरंतरश्रीनारायणचरणसरसिजसंचिंतनलक्षणोपासनात् सद्धवेत्यभिप्रायः ३० धियःप्रवाहस्यांतरंगसाधनमाह तत्रेति भगवतेत्यनेनग्राह्यत्वेआप्तमूलत्वंदर्शयति अन्यथा

मनोमयत्वात्सर्वार्थाःस्वप्नजागरयोःसमाः ॥ दृष्टानर्थानपिध्यातुःशोकमोहभयप्रदाः २८ परस्यनिर्गुणस्यापिगुणसंगाजनिर्मृतिः ॥ व्यक्तंजन्माप्ययप्रो क्तंशयानस्येवनस्वतः ॥ हरिसंचिंतयासर्वेप्रयांतिपरमंपदम् २९ तस्माद्भवद्भिःकर्तव्यःकर्मणांत्रिगुणात्मनाम् ॥ बीजनिर्हरणेयोगःप्रवाहोपरमोधियः ३० तत्रोपायसहस्राणामयंभगवतोदितः ॥ यदीश्वरेभगवतिभक्तिःस्यान्नान्यथारतिः ३१ गुरुशुश्रूषयाभक्त्यासर्वलाभार्पणेनच ॥ संगेनसाधुभक्ताना मीश्वराराधनेनच ३२ श्रद्धयातत्कथायांचकीर्तनैर्गुणकर्मणाम् ॥ तत्पदांबुरुहध्यानात्तल्लिंगेक्षार्हणादिभिः ३३ हरिःसर्वेषुभूतेषुभगवानास्तईश्वरः ॥ इतिभूतानिमनसाकामैस्तैःसाधुमानयेत् ३४ एवंनिर्जितषड्वर्गैःक्रियतेभक्तिरीश्वरे ॥ वासुदेवेभगवतियथासंलभतेरतिम् ३५ निशम्यकर्माणिगुणान तुल्यान्वीर्याणिलीलातनुभिःकृतानि ॥ यदातिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदःप्रोत्कंठउद्गायतिरौतिनृत्यति ३६ यदाग्रहग्रस्तइवक्वचिद्धसत्याक्रंदतेध्यायतिवंद तेजनम् ॥ मुहुःश्वसन्वक्तिहरेजगत्पतेनारायणेत्यात्मगतिर्गतत्रपः ३७ तदापुमान्मुक्तसमस्तबंधनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृतिः ॥ निर्दग्धबीजानुश योमहीयसाभक्तिप्रयोगेणसमेत्यधोक्षजम् ३८

बाधकमाह नेति ॥ ३१ ॥ भक्त्यागुरुशुश्रूषया यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरावितिश्रुतेः सर्वलाभार्पणेनहरावितिशेषः ब्रह्मार्पणंब्रह्महविरित्यादेः साधुभक्तानां नावैष्णवायदातव्यंनोदद्विदुंन तंडुलमित्यादेर्नियतभगवद्भक्तानांसेवालक्षणप्रसंगेन महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेरित्यादेः ईश्वराराधनेनपंचरात्रोक्तेनपंचकालीनभगवत्पूजयापंचकालपरायणं पंचकालैकमनसामित्यादेः ३२ तत्कथायांश्रद्ध या पानेनतेदेवकथासुधायामित्यादेः गुणकर्मणांसंकीर्तनैः कलौसंकीर्त्यकेशवमित्यादेः विभयविखंडध्यानविधानार्थं तत्पदांबुरुहध्यानादिति संचिंतयेद्भगवतश्चरणारविंदमित्यादेः तस्यहरेर्लिंगप्रति मास्येक्षादर्शनं अर्हणंपूजनं आदिशब्देनप्रदक्षिणादिगृह्यते बर्हायितेतेनयनेनराणामित्यादेः ३३ हरिःसर्वेषुभूतेष्वित्यादिनाहरिरेवपूज्योनतुभूतानियोग्यतातिरेकेणेतीदमेवकथ्यते ईश्वरोजीव कलयाप्रविष्टइत्यादेर्वा ३४ ययाभक्त्याहरौरतिमुपासनालभतेतयास्वरूपानंदानुभवलक्षणांरतिंलभतइतिपरंपरयायोज्यम् ३५ सृष्ट्यादीनिकर्माणि कंसवधादीनिवीर्याणि उद्गानादिकनसर्वभक्तसा धारणं तदुक्तं केचिद्भक्ताःप्रनृत्यंतिगायंतिचयथेप्सितं केचित्तूष्णींभजंत्येवकेचिच्चोभयकारिणइति ३६ ३७ एतदेवाह तद्भावेति तस्यभावेयथास्वरूपेभावोभक्तिस्तस्यानुकृतेनुकूलत्वेनप्रकाटित आशयाकृतीअंतःकरणाकारौयस्यसतथा कश्चिदुद्गानेनांतराभक्तिंप्रकटयति कश्चिद्रोदनाश्रुपातकरणेन कश्चिन्नर्तनेनकाश्चित्तूष्णींभजनेनेति तस्यब्रह्मणोभावोलीलातत्रयोभावोभक्तिस्तयारंधिताभिप्र याकारइतिवास्यानाभिप्रायआशयइतिवा निर्दग्धंकर्मबीजंयस्यसतथा सचानुशयोंतःकरणंयस्यसतथा अनुशयःसंसारोवा ३८

भक्त्यनंतरंभगवत्कथानिर्वाणसुखजननीत्याह अधोक्षजेति अधोक्षजालापंसंसृतिचक्रशातनंनाशनंतद्धरिविषयकथाकथनंब्रह्मनिर्वाणसुखंब्रह्मणोनुग्रहात्प्राप्य मुक्तिसुखंविदुरितियत्ततोदेहहृदये स्थितंजीवंहृदिस्थितमीश्वरंभजध्वामित्यन्वयः योयंबहिर्धापुरुषादाकाशोयोवैयंवावसयोयमंतः पुरुषआकाशोयोवैसोंत:पुरुषआकाशोयंवावसयोयमंतर्हृदयआकाशइतिश्रुतेः हृदीश्वरंमनःप्रेरक त्वेनतत्स्वामिनंसाहिसर्वमनोवृत्तिप्रेरकःसमुदाहृतइतिवाक्याद्वा ३९ भगवदुपासनंदवीयस्त्वेनबहुपाथेयसाध्यत्वेनभागीरथीयात्रावत् दुःसाधंकिंनेत्याह कोतिप्रयासइति अस्यात्मनोजीवस्यस्वेस्वा धीनेहृदिछिद्रवदाकाशवत्सतःस्थितस्यहरेरुपासनेकोतिप्रयासःनकोपिसर्वगतत्वेनसमीपस्थत्वात् तद्दूरेतदंतिकइतिश्रुतेःअशेषदेहिनांसामान्यतःसाधारणत्वेनहृदिस्थितत्वेनसख्युःतस्माद्विषयोपपाद नैःकिंशाश्वैरितिशेषः ४० भक्तेरंतरंगसाधनवैराग्यमेवेत्याशयेनाह रायइति ४१ विहितयज्ञसाध्यत्वेनस्वर्गादेर्नित्यत्वंसंभाव्यमितिनत्याह एवमिति एवंमर्त्यलोकवन्नानिर्मलःप्राकृतत्वात् नदृष्टंश्रुतंदूषणं यस्यसतथातं सहचरीभूतवैराग्येणैकयामुख्ययाआत्मलब्धयेस्वरूपानंदानुभवलक्षणमुक्तिप्राप्त्यथमात्मनोदेहादेर्विविच्यस्वरूपज्ञानलक्षणलाभायवा ४२ भगवदनर्पणबुद्ध्यानुष्ठितयज्ञादिकर्मानर्थानर्थहेतु रित्याशयेनाह यदर्थमिति यजेतेत्यादिविध्यंगानि विपर्यासंदुःखं अमोघंसदातनत्वेनावध्यं ४३ एतदेवाविवृणोति सुखायेति ब्रह्मार्पणलक्षणेनकरणमनीहा तदुक्तं अप्रयत्नेनकरणमनीहाप्रोच्यतेबुधैरिति

अधोक्षजालापमिहाशुभात्मनःशरीरिणःसंसृतिचक्रशातनम् ॥ तद्ब्रह्मनिर्वाणसुखंविदुर्बुधास्ततोभजध्वंहृदयेहृदीश्वरम् ३९ कोतिप्रयासोसुरबालकाहरेरुपासनेस्वेहृदिछिद्रवत्सतः ॥ अस्यात्मनःसख्युरशेषदेहिनांसामान्यतःकिंविषयोपपादनैः ४० रायःकलत्रंपशवःसुतादयोगृहामहीकुंजरकोशभूतयः ॥ सर्वार्थकामाःक्षणभंगुरायुषःकुर्वंतिमर्त्यस्यकियत्प्रियंचलाः ४१ एवंहिलोकाःक्रतुभिःकृताअमीक्षयिष्णवःसातिशयानिर्मलाः ॥ तस्माददृष्टश्रुतदूषणंपरंभक्त्यैकयेशंभजतात्मलब्धये ४२ यदर्थमिहकर्माणिविध्यंगान्यसकृन्नरः ॥ करोत्यतोविपर्यासममोघंविंदतेफलम् ४३ सुखायदुःखमोक्षायसंकल्पइहकर्मणः ॥ सदाप्नोतीहयादुःखमनीहायांसुखोन्नतिम् ४४ कामान्कामयतेकाम्यान्यदर्थमिहपूरुषः ॥ सवैदेहस्तुपारक्योभंगुरोयात्युपैतिच ४५ किमुव्यवहितापत्यदारागारधनादयः ॥ राज्यकोशगजामात्यभृत्याप्ताममतास्पदाः ४६ किमेतैरात्मनस्तुच्छैःसहदेहेननश्वरैः ॥ अनर्थैरर्थसंकाशैर्नित्यानंदमहोदधेः ४७ निरूप्यतामिहस्वार्थःकियान्देहभृतोऽसुराः ॥ निषेकादिष्ववस्थासुक्लिश्यमानस्यकर्मभिः ४८ कर्माण्यारभतेदेहीदेहेनात्मानुवर्तिना ॥ कर्मभिस्तनुतेदेहमुभयंत्वविवेकतः ४९ तस्मादर्थाश्चकामाश्चधर्माश्चयदपाश्रयाः ॥ भजतानीहयात्मानमनीहंहरिमीश्वरम् ५०

४४ शाश्वतसुखानुभवकामंविहायशरीरेसुखकामंप्रयतमानोविमूढत्वेनातिहास्योत्तुच्छैरित्याशयेनाह कामानिति काम्यान्कामान्विषयान्यदर्थंयस्यशरीरस्यार्थं पारक्यस्तुश्वसृगालादेर्विद्यमानोनस्वकीयः व्यवहिताःशरीरमपेक्ष्यदूरस्थाः ४५ ४६ ननु विषयभोगार्थंश्रीनारायणोपिविग्रहंगृह्णातीतिकेचित्तत्राह किमेतैरिति आत्मनोहरेः तस्मात्स्वताश्चिदानंदस्वरूपस्यजीवात्मनोभौतिकादिनाकिं नकिमपि कृत्यमित्यतोवाह किमेतैरिति ४७ विचारासहत्वान्नदेहादिनाप्रयोजनमित्याह निरूप्यतामिति निषेकादिषुगर्भाधानादिष्ववस्थासु कर्मभिःक्लिश्यमानस्यदेहभृतः कियान्स्वार्थइतिनिरूप्यतामित्य न्वयः ४८ संसारस्यप्रवाहरूपेणनित्यत्वान्नहरेर्ज्ञानमंतरेणनिवृत्तिःस्यादित्याशयेनाह कर्माणीति आत्मानुवर्तिनापरमात्माधीनेन कर्मदेहश्चेत्युभयमविवेकतोज्ञानात् ४९ नन्वीश्वरसेवाया भक्तिरेवप्रयोजिकाचेन्नार्थादिनाप्रयोजनमित्याशंकापरिहरन्नुपसंहरति तस्मादिति अर्थादेर्हरिविषयत्वेसाफल्यंभवतीत्यर्थः ननु प्रतीतंचेष्टाराहित्यमनीहशब्दार्थंपरित्यज्यान्यार्थकल्पनेकिंप्रमाणं उ क्तंहिप्रमाणमितिचेन्न तस्यबह्वर्थत्वाच्चित्त्वेनस्वाभिप्रेतार्थसंदेहात्करणंकारणेकार्यसाधनेनुव्रतादिष्वित्युक्तेरितितत्राह अनीहमिति श्रमसाध्यक्रियाराहित्यादनीहामित्यस्योक्तएवार्थः अप्रयत्नेनातिविशेष णाच्चश्रमसाध्यक्रियाराहित्यमेवोच्यते स्पष्टाद्युच्चारणाभेदेध्यानपद्मासनादिषु व्रतबंधेनाट्यभेदेगीतकेकर्मणोद्विषइत्युत्तरवाक्येकर्मण्यापिप्रयोगाच्च ५०

हरेरेवभजनेकारणमाह सर्वेषामिति व्यंजकत्वाद्बीजंगतइतिशेषः व्यंजनाज्जगतोविष्णुर्बीजंनपरिणामतइतिवचनान्नबीजशब्दस्याविकारोयं. अप्रयत्नेनेति अविक्रियःस्वदृग्वश्यइतिस्वोक्तेः ५१ ५२ भूतानामुत्पत्त्यादिनाभक्त्यभावेजातिविशेषोवृत्तादिविशेषोप्यकिंचित्करइत्याह नालमिति वृत्तमाचारः वृत्तंस्वरूपेचरितइतियादवः ५३ ५४ आत्मौपम्येनात्मस्नेहवत्स्नेहेन ५५ वेदांतादिशास्त्रानधिकारित्वेनपापजीवत्वं नतुपापकरणात् अच्युततांच्युतिवर्जनंमोक्षगताःसंतिहियस्मात्तस्मान्मुकुंदभक्तिरेवसंपाद्या ५६ तात्पर्यात्पुनरेतदेवाहिकरणंश्रेयइत्याह एतावानिति तस्यहरेःसर्वसत्ताप्रदत्वेनावस्थितेरीक्षणंदर्शनंज्ञानमिति यदीयंभक्तिरिति ५७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमेस्कंधेवि०टी०सप्तमोध्यायः ॥७॥ वैराग्याद्यंगोपांगरुचिरभक्तिसुंदरीसुंदरावयवसन्निवेशलक्षणपरमपुरुषार्थकरणंयदुष्करचरितमित्येतन्निदर्शयितुंनरसिंहावतारोनिरूप्यतेस्मिन्नध्याये तत्रदैत्यसुतैः प्रह्लादवर्णितंश्रुत्वाकिंकृतमितियुधिष्ठिरस्यमानसींशंकांपरिहरति अथेति निरवद्यत्वान्निर्दोषत्वात् १ एकांतेहरौसम्यक्स्थितामैक्येस्थितामभिन्नविषयामितिवा यथायथावत्साकल्येन यथातैस्तेनोक्तंगृहीतंतथेतिवा २ तनयस्यानयंस्वसिद्धांतविरुद्धसिद्धांतं ३ पापेनपापसाधनेन ४ ५ यमक्षयंयमगृहं ६ कस्यबलंयस्य

सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मेश्वरःप्रियः ॥ भूतैर्महद्भिःस्वकृतैःकृतानांबीजसंज्ञितः ५१ देवोऽसुरोमनुष्योवायक्षोगंधर्वएवच ॥ भजन्मुकुंदचरणंस्वस्तिमान्स्याद्यथावयम् ५२ नालंद्विजत्वंदेवत्वमृषित्वंवासुरात्मजाः ॥ प्रीणनायमुकुंदस्यनवृत्तंनबहुज्ञता ५३ नदानंनतपोनेज्यानशौचंनव्रतानिच ॥ प्रीयतेऽमलयाभक्त्याहरिरन्यद्विडंबनम् ५४ ततोहरौभगवतिभक्तिंकुरुतदानवाः ॥ आत्मौपम्येनसर्वत्रसर्वभूतात्मनीश्वरे ५५ दैतेयायक्षरक्षांसिस्त्रियःशूद्राव्रजौकसः ॥ खगामृगाःपापजीवाःसंतिह्यच्युततांगताः ५६ एतावानेवलोकेस्मिन्पुंसांस्वार्थःपरःस्मृतः ॥ एकांतभक्तिर्गोविंदेयत्सर्वत्रतदीक्षणम् ॥ ५७ इतिश्रीभागवतेसप्तमस्कंधेसप्तमोध्यायः ७ ॥ नारदउवाच ॥ अथदैत्यसुताःसर्वेश्रुत्वातदनुवर्णितम् ॥ जगृहुर्निरवद्यत्वान्नैवगुर्वनुशिक्षितम् १ अथाचार्यसुतस्तेषांबुद्धिमेकांतसंस्थिताम् ॥ आलक्ष्यभीतस्त्वरितोराज्ञआवेदयद्यथा २ श्रुत्वातदप्रियंदैत्योदुःसहंतनयानयम् ॥ कोपावेशचलद्गात्रःपुत्रंहंतुंमनोदधे ३ क्षिप्त्वापरुषयावाचाप्रह्लादमतदर्हणम् ॥ आहेक्षमाणःपापेनतिरश्चीनेनचक्षुषा ४ प्रश्रयावनतंदांतंबद्धांजलिमवस्थितम् ॥ सर्पःपदाहतइवश्वसन्प्रकृतिदारुणः ५ हेदुर्विनीतमंदात्मन्कुलभेदकराधम ॥ स्तब्धंमच्छासनोद्धृतंनेष्येत्वाद्ययमक्षयम् ६ क्रुद्धस्ययस्यकंपंतेत्रयोलोकाःसहेश्वराः ॥ तस्यमेऽभीतवन्मूढशासनंकिंबलोत्यगाः ७ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ नकेवलंमेभवतश्चराजन्सवैबलंबलिनांचापरेषाम् ॥ परावरेऽमीस्थिरजंगमायेब्रह्मादयोयेनवशंप्रणीताः ८ सईश्वरःकालउरुक्रमोसावोजःसहःसत्त्वबलेंद्रियात्मा ॥ सएवविश्वंपरमःस्वशक्तिभिःसृजत्यवत्यत्तिगुणत्रयेशः ९ जह्यासुरंभावमिमंस्वभावतःसमंमनोधत्स्वनसंतिविद्विषः ॥ ऋतेजितादात्मनउत्पथस्थितात्तद्धिह्यनंतस्यमहत्समर्हणम् १० सकिंबलः मद्बलमनादृत्यतवबलभूतःकइत्यर्थः ७

किंबलमित्यस्योत्तरमाह नकेवलमिति वेत्यनेनबलमानंदओजश्चसहोज्ञानमनाकुलमितिश्रुतिंसूचयति पराश्चावराश्चपरावरे एतदेवविशदयति स्थिरजगमाइत्यादिना ८ ननुस्थाणुमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वाययेदेहिनामितिश्रुतेः शिवंबलंवदंतिकेचित् कालाद्भवंतिभूतानिमन्यंतेकालचिंतकाइत्यतः कालमथकथमयंनिर्णयः परमात्मबलमितितत्राह सइति ९ कुतोनसंतिविद्विषइतितत्राह ऋतेइति उत्पथस्थितात्सत्त्वमार्गविरुद्धमार्गेनिरतादजितात् अवशीकृतादात्मनोमनआदींद्रियग्रामादृते शुद्धमनआदिनाविचार्यमाणेशत्रवोनसंतीत्यर्थः ननु तर्हीदं युद्धाद्यमपरंचक्रविबुधादानवान्प्रतीत्यादिकथंसंगच्छतइत्याशंक्ययथायोग्यतादर्शनलक्षणंसमत्वंकर्तव्यं अन्यथा शास्त्रविरोधइतिधानेनोक्तसमत्वफलमाह तद्धीति तत्त्वयोग्यतानुसारेणतन्मनोधारणंहरेःसमर्हणंविद्धीत्यन्वयः नैतद्दल्पं किं तु महदित्याह महदिति १०

एतदेवाविशदयति दस्यूनिति एकेमवादृशाःपुरंशरीरंलुंपतःषड्दस्यून्षडिंद्रियाख्यचोरानविजित्य दशदिशःस्वेनजिताइतिमन्यंतइत्यन्वयः आंतरशत्रुजयंविना कुतोवाह्यशत्रुजयइतिभावेनाह जि तेति परेबाह्यशत्रवः यद्वा एकेमादृशाः षडिंद्रियजयोनास्तिचेत् बाह्यशत्रुविषयादशदिशःसुष्ठुजिताइतिमन्यंते शेषंपूर्ववत् ११ असुरावेशोदधिमग्नत्वात्पुत्रोक्तंतत्त्वनतस्यश्रोत्रविवरगतमभूत्य त्युतार्चिष्मत्याज्यहोमवदभूदितिभावेनोत्तरमवतारयति व्यक्तमिति अतिमात्रंवक्तव्यांशादधिकंविकत्थसेऽबद्धंभाषसे विप्लुवामंडूकप्लुतिवदसंगताः १२ यदित्वदुक्तंयुक्तंस्यात्तर्हितथाप्रतीयेत तस्मादसंबद्धमितिभावेनाह यस्त्वयेति १३ अस्येदंफलितमित्याह सोहमिति गोपायेतरक्षेत १४ यदिंद्रियंजयस्वेतिवचःनहार्दमसंभावितत्वात्तत्राह एवमिति १५ स्तंभभंगेनाधेयपातेनसभ्यानांशरी रचूर्णनादिव्यथासंभावितेत्याशंक्यभगवत्सान्निधानबलाद्ब्रह्मनिष्ठुरस्तंभोत्थनिर्ह्रादोभूदित्याह तदैवेतिअस्फुटत्अभिनत् स्वधिष्ण्योपगतंस्वकीयत्वेनाभिमतंसत्यलोकंप्राप्तंस्वधामाप्ययंस्वलोकनाशं १६ तदाहिरण्यकशिपुःकिंकृतवानितितदवस्थामाह अभिक्रमन्निति पुत्रमभिक्रमन् पदविक्षेपंकुर्वन्तस्यनिर्ह्रादस्यपदंविषयंकर्तृभूतंनददर्शेत्यन्वयः येननादेन अनेनाहिरण्यकशिपोर्हृदयसारातिशयोदर्शितइति

दस्यून्पुरंषण्णविजित्यलुंपतोमन्यंतएकेस्वजितादिशोदश ॥ जितात्मनोज्ञस्यसमस्यदेहिनांसाधोःस्वमोहप्रभवाःकुतोपरे ११ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ व्यक्तंत्वंमर्तुकामोसियोतिमात्रंविकत्थसे ॥ मुमूर्षूणांहिमंदात्मन्ननुस्युर्विप्लवागिरः १२ यस्त्वयामंदभाग्योक्तोमदन्योजगदीश्वरः ॥ क्वासौयदिससर्वत्र कस्मात्स्तंभेनदृश्यते १३ सोहंविकत्थमानस्यशिरःकायाद्धरामिते ॥ गोपायेतहरिस्त्वाद्ययस्तेशरणमीप्सितः १४ ॥ नारदउवाच ॥ एवंदुरुक्तैर्मु हुरर्दयन्रुषासुतंमहाभागवतंमहासुरः ॥ खड्गंप्रगृह्योत्पतितोवरासनात्स्तंभंततांडातिबलःस्वमुष्टिना १५ तदैवतस्मिन्निनदोतिभीषणोबभूवयेनांडक टाहमस्फुटत् ॥ यंवैस्वधिष्ण्योपगतंत्वजादयःश्रुत्वास्वधामाप्ययमंगमेनिरे १६ अभिक्रमन्पुत्रवधेप्सुरोजसानिशम्यनिर्ह्रादमपूर्वमद्भुतम् ॥ अंतःसभा यांनददर्शतत्पदंवितत्रसुर्येनसुरारियूथपाः १७ सत्यंविधातुंनिजभृत्यभाषितंव्याप्तिंचभूतेष्वखिलेषुचात्मनः ॥ अदृश्यतात्यद्भुतरूपमुद्वहन्स्तंभेसभा यांनमृगंनमानुषम् १८ ससत्त्वमेवंपरितोविपश्यन्स्तंभस्यमध्यादनुनिर्जिहानम् ॥ नायंमृगोनापिनरोविचित्रमहोकिमेतन्नृमृगेंद्ररूपम् १९ मीमांस मानस्यसमुत्थितोग्रतोनृसिंहरूपस्तदलंभयानकम् ॥ प्रतप्तचामीकरचंडलोचनंस्फुरत्सटाकेसरजृंभिताननम् २० करालदंष्ट्रंकरवालचंचलंक्षुरांतजिह्वं भ्रुकुटीमुखोल्बणम् ॥ स्तब्धोर्ध्वकर्णंगिरिकंदराद्भुतव्यात्तास्यनासंहनुभेदभीषणम् २१

ज्ञायते १७ आकाशविशेषगुणस्यशब्दस्यचेतनाश्रयत्वेनदर्शनात् किमिदमितिमीमांसमानेषुसत्सुतदाश्रयोप्यदर्शि इत्याह सत्यंविधातुमिति रूपंविशिनष्टि नमृगमितिनाभावान्यविरोधेष्वितिवचनात्न मृगंकेवलंमृगस्यविद्यमानंनभवति नमानुषंमानुषस्यविद्यमानन किंतुतयोःसमाहारलक्षणम् १८ एवंविधंसत्त्वंप्राणिविशिष्टंरूपमुद्वहंस्तस्याग्रतोग्रेसमुत्थितोऽदृश्यतेत्यन्वयः किंविशिष्टस्यस्तंभस्यमध्यान्नि र्जिहानमुत्तिष्ठमानमेतन्नृमृगेंद्ररूपंकिमितिमीमांसमानस्यविचारंकुर्वतोहिरण्यकशिपोः तद्रूपंविशिनष्टि तदलमित्यादिना चामीकरंसुवर्णंसटाकेसरैःकर्णगतरोम विशेषलक्षणातर्दलैर्जृंभितंविकसितमा ननंयस्यसतथा १९ २० करालाःक्रूरादंष्ट्रायस्यसतथाकरवालवत्चंद्रहासवच्चंचलंक्षुरांतःक्षुरधारातद्वत्स्थिताजिह्वायस्यतत्तथा भ्रुकुट्यामुखेनपूर्वभागेनोल्बणंक्रूरं स्तब्धौदृढौऊर्ध्वीकृतौचकर्णौय स्यतत्तथा तद्गिरिकंदरवत् अद्भुतंव्यात्तंचास्यंनासापुटंचयस्यतत्तथा तत्हनुभेदेनविदीर्णकपोलेनभीषणंभयजनकम् २१

ग्रीवाचोरुचवक्षःस्थलंचतानितथा अदीर्घाणिपीवराणिग्रीवोरुवक्षःस्थलानियस्यतत्तथातत् चंद्रोहेमेन्द्रहिमांशौनाचंद्रकंरोचिषेपिचेत्यभिधानात् चंद्रांशुवर्णवद्गौरैररुणैस्तनूरुहैः छुरितंव्याप्तम् पीतेरुणेसि तेगौरइत्याभिधानम् विष्वक्व्याप्तैर्भुजानीकशतैर्युक्तम् बहुत्वापेक्षयानीकेत्युक्तम् २२ निजमात्मीयनित्ययोरित्यमरः निजान्यात्मीयानिनस्वापेक्षयेतराणिचक्रादीनियानितैरायुधप्रवेकैरायुधमुख्यैर्वि द्राविवादैत्यदानवायेनतत्तथोक्तंतत् यद्वा निजंसहजनखलक्षणमायुधम् इतराणिपृथक्स्थितानिचक्रादीनीतिमेऔरसारिणानिसर्गशत्रुणाहारिणाअनेनरूपेणप्रायेणममायंवधःस्मृतोनिरूपितःकिं स्मृतोव धोयंकिमितिवा कीदृशस्यमेपुत्रवधेसमुद्यतस्य पुत्रहनुर्योवधःशास्त्रेषुस्मृतोविहितः सोयमद्यप्राप्तःकिंचेति २३ एवंविमृश्यवधान्निवृत्तःकिंनेत्याह एवमिति कमभ्यपतदित्यतउक्तम् नृसिंहंप्रतीति दैत्य कुंजरोदैत्येंद्रः निदर्शनमाह अलक्षितइति अलक्षितःसाहसिकः पतंगमःशलभः २४ द्विसप्तलोकैकारेःकेवलंतुच्छीकरणभगवद्भक्तिवैशद्यान्नतत्त्वतइतिनेत्याह नतदिति सत्त्वधामनिबलज्ञानसमाहारमू र्तौपराक्रममूर्तौवाजगदादौतमःपानंपुरुषरूपेण अनेनजगदावरकतमःपानतोहरेरसुरभस्मीकरणंकिमितिदर्शितम् अथोलोकविडंबयतोहरेरसुरेणसहसमरप्रकारंवर्णयतिततइति २५ तस्यगदाशिक्षालाघ वंवक्ति सतस्येति हस्तोत्कलितःहस्ताद्गलितउत्प्लुतोवा २६ तस्यहरेर्विडंबनम् अजानताममराणांनिरूपणप्रकारंवक्ति असाध्विति हतौजसः भ्रष्टावष्टंभाइवघनेनच्छदाच्छादनयेषांतेतथा मेघच्छाया

दिविस्पृशत्कायमदीर्घपीवरग्रीवोरुवक्षःस्थलमल्पमध्यमम् ॥ चंद्रांशुगौरैश्छुरितंतनूरुहैर्विष्वग्भुजानीकशतैर्नखायुधम् २२ दुरासदंसर्वनिजेतरायुधप्र वेकविद्रावितदैत्यदानवम् ॥ प्रायेणमेऽयंहरिणौरसारिणावधःस्मृतोऽनेनसमुद्यतस्यकिम् २३ एवंब्रुवंस्त्वभ्यपतद्गदायुधोनदन्नृसिंहंप्रतिदैत्यकुंजरः ॥ अल क्षितोऽग्नौपतितःपतंगमोयथानृसिंहौजसिसोऽसुरस्तथा २४ नतद्विचित्रंखलुसत्त्वधामनिस्वतेजसायोनुपुराऽपिबत्तमः ॥ ततोऽभिपद्याभ्यहनन्महासुरोरुषानृ सिंहंगदयोरुवेगया २५ तंविक्रमंतंसगदंगदाधरोमहोरगंतार्क्ष्यसुतोयथाग्रहीत् ॥ सतस्यहस्तोत्कलितस्तदासुरोविक्रीडितोयद्वदहिर्गरुत्मतः २६ असाध्व मन्यंतहतौजसोऽमराघनच्छदाभारतसर्वधिष्ण्यपाः ॥ तंमन्यमानोनिजवीर्यशंकितंयद्धस्तमुक्तोनृहरिंमहासुरः २७ पुनस्तमासज्जतखड्गचर्मणीप्रगृह्यवेगे नगतश्रमोमृधे ॥ तंश्येनवेगंशतचंद्रवर्त्मभिश्चरंतमच्छिद्रमुपर्यधोहरिः २८ कृत्वाट्टहासंखरमुत्स्वनोल्बणंनिमीलिताक्षंजगृहेमहाजवः ॥ विष्वक्स्फुरंतं ग्रहणातुरंहरिर्व्यालोयथाखुंकुलिशाक्षतत्वचम् २९ द्वार्यूरवापात्यददारलीलयानखैर्यथाहिंगरुडोमहाविषम् ॥ संरंभदुष्प्रेक्ष्यकराललोचनोव्यात्ता ननांतंविलिहन्स्वजिह्वया ३०

यांविलीनाइवलुप्तोपमेयम् सर्वधिष्ण्यपाःसर्वनक्षत्रपपतःचंद्रादयोमराःतदसाध्वमन्यंतेत्यन्वयः तत्रहेतुस्तंमन्यमानइति नृहरेर्हस्तमुक्तोसुरः तंनृहरिंनिजवीर्यआत्मपराक्रमेशंकितंमन्यमानोभूदितियत्तदि ति २७ हरेर्हस्तमुक्तोसुरःपराद्रवत् उताभ्यपतदितिसंशयोमाभूदित्याह पुनस्तमिति आसज्जतसक्तोभूद्युद्धायसन्नद्धोभूदित्यर्थःशतचंद्रवर्मभिश्छतचंद्रवर्त्मभ्यांखड्गचर्मणीतिप्रकृतत्वात् भद्रंकर्णेभिःशृणु यामदेवाइत्यादिश्रुतेः ॥ छांदसाभिप्रायेणायंप्रयोगःसंभाव्यतेच परिभ्रमणोशिक्षाप्रकर्षद्रष्टॄणांद्वेएवबहूनिवदृश्यतइत्यतोवाबहुवचनंयुज्यते अच्छिद्रंनिरवकाशमितिक्रियाविशेषणेनैतदेवसूचयति असुरवीर्यमाशंकमानोहरिःकिमकरोदितितत्राह हरिरिति २८ विष्वक्परितःस्फुरंतंभ्रमंतमित्यनेनापिशिक्षोत्कर्षध्वनयति हरिःपुनर्ग्रहणेनातुरमकरोदितिशेषः अनेनातुरस्वरंलक्षयति तत्रदृष्टां तमाह व्यालइति व्यालःसर्पःप्वननशीलत्वादाखुः २९ ब्रह्मवररक्षणार्थमाह द्वारीति द्वार्यधस्तिरश्चीनदारुणिस्थित्वाऊरावंके उत्तानतयापात्यअत्रापिह्रस्वत्वंछांदसम् संरंभेणद्वेषादात्यंतिककोपेन दुष्प्रेक्ष्येकरालेलोचनेयस्य व्यात्ताननांतंविवृतवदनस्याधरोष्ठम् ३०

असृक्वसयारुधिरबिंदुनाक्तेरूषिते अतएवारुणकेसराननेयस्यसतथोक्तःसहरिःसिंहः नकेवलमेनमेवहतवान्किंतुतदनुचरानासुरानित्याह नखांकुरेति ३१ अहन्हतवान्नखशस्त्रपाणिभिर्नखैःशस्त्रैः पाणिभिश्चहरेर्दोर्दंडानांयूथानुपथान् निकराकृष्टान् तदवसरविक्रमवक्ति सटावधूताइति ३२ दिग्गिभादिग्गजामदंजहुस्त्यक्तवंतःप्रोत्सर्पंतप्रोदसर्पंत उद्गतेत्यर्थः ३३ सभावस्थानंतस्यवक्ति ततइति संभृततेजसराशीकृततेजसम् अलक्षितंनकेनापिदृष्टम् ३४ नन्वयंजयःकेनापिनलक्षितःतदंकुरव्यक्त्यदर्शनादित्याशंक्य पुरुषकोपोपशमनंस्त्रीणामेव,सुशकमितिभावेनसुरस्त्रीपुष्पवर्षप्रकारमाह निशम्ये ति लोकत्रयस्यमस्तकज्वरंशिरोरोगायमाणम् प्रहर्षातिरेकेणोत्कलितंविकासितमाननंयासांतास्तथाताः ३५ सुरस्त्रीवृष्टपुष्पसौरभ्याघ्राणेनांकिंचिच्छातकोपत्वादस्माकमप्ययमवसरइतिमत्वानानादे वानांनभसिविमानावलिसांकुल्यप्रकारंवक्ति तदेति ३६ सुराणामानकादुंदुभयः ३७ चंडक्षुब्धानांचित्ताह्लादकरीस्तुतिरेवेतिभावेनब्रह्मादीनामुपक्रममाह तदुपव्रज्येति येपूर्वमुपगंतुंत्रासतेब्रह्मादि

असृग्वसाक्तारुणकेसराननोयथांत्रमालीद्विपहत्ययाहरिः ॥ नखांकुरोत्पाटितहृत्सरोरुहंविसृज्यतस्यानुचरानुदायुधान् ३१ अहन्समंतान्नखशस्त्र पाणिभिर्दोर्दंडयूथानुपथान्सहस्रशः ॥ सटावधूताजलदाःपरापतन्ग्रहाश्चतद्दृष्टिविनष्टरोचिषः ३२ अंभोधयःश्वासहताविचुक्षुभुर्निर्ह्रादभीतादिगिभाज हुर्दिशः ॥ द्यौस्तत्सटोत्क्षिप्तविमानसंकुलाप्रोत्सर्पतक्ष्माचपदातिपीडिता ३३ शैलाःसमुत्पेतुरमुष्यरंहसातत्तेजसाखंककुभोनरेजिरे ॥ ततःसभायामुपविष्ट मुत्तमेनृपासनेसंभृततेजसंविभुम् ॥ अलक्षितंभैरवमत्यमर्षणंप्रचंडवक्त्रंनबभाजकश्चन ३४ निशम्यलोकत्रयमस्तकज्वरंतमादिदैत्यंहरिणाहतंमृधे ॥ प्र हर्षवेगोत्कलिताननामुहुःप्रसूनवर्षैर्ववृषुःसुरस्त्रियः ३५ तदाविमानावलिभिर्नभस्थलंदिदृक्षतांसंकुलमासनाकिनाम् ३६ सुरानकादुंदुभयोहिजघ्निरेगंध र्वमुख्याननृतुर्जगुःस्त्रियः ३७ तदुपव्रज्यविबुधाब्रह्मेंद्रगिरिशादयः ॥ ऋषयःपितरःसिद्धाविद्याधरमहोरगाः ३८ मनवःप्रजानांपतयोगंधर्वा प्सरचारणाः ॥ यक्षाःकिंपुरुषास्तातवेतालाःसहकिन्नराः ३९ तेविष्णुपार्षदाःसर्वेसुनंदकुमुदादयः ॥ मूर्ध्निबद्धांजलिपुटाआसीनंतीव्रतेजसम् ॥ ई डिरेनरशार्दूलंनातिदूरचराःपृथक् ४० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नतोस्म्यनंतायदुरंतशक्तयेविचित्रवीर्यायपवित्रकर्मणे ॥ विश्वस्यसर्गस्थितिसंयमान्गुणैःस्वलील यासंदधतेऽव्ययात्मने ४१ रुद्रउवाच ॥ कोपकालोयुगांतस्तेहतोयमसुरोल्पकः ॥ तत्सुतंपाह्युपसृतंभक्तंतेभक्तवत्सल ४२ इंद्रउवाच ॥ प्रत्यानीताःपरम भवतात्रायतानःस्वभागादैत्याक्रांतंहृदयकमलंत्वद्गृहंप्रत्यबोधि ॥ कालग्रस्तंकियदिदमहोनाथशुश्रूषतांतेमुक्तिस्तेषांनहिबहुमतानारसिंहापरैःकिम् ४३

यस्तंपृथगीडिरइत्यन्वयः ३८ नातिदूरचराःकिंचित्समीपवर्तिनः ३९ ४०, तत्रपृथक्हरिपृथक्लक्षणस्तुतिप्रकारंब्रूते नतोस्मीति गुणैःसत्त्वादिभिःस्वलीलयास्वरूपभूतलीलया अव्ययात्मनेनि त्यदेहाय ४१ येनायमसुरोहतःसकोपकालोयुगांतोयुगावसानोचितो नेदानीमत्यल्पासुरहनने तस्मात्कोपंसंहृत्यानुसृतंशरणप्राप्तंतस्यसुतंप्रह्लादंरक्षेत्यन्वयः ४२ हेपरम नस्त्रायताररक्षताभवता हे त्यहृतायज्ञेषुस्वभागाअस्मद्योग्यहविर्भागाःप्रत्यानीताइत्यन्वयः तपोबलेनदैत्येनाक्रांतंनिमीलितंचतवगृहंतववासयोग्यंहृदयकमलंप्रत्यबोधिविकसितमस्माकं भवतेतिशेषः विरक्तिभक्ति[illegible] हीकर्तुंयोग्योनान्येनेत्याशयेनाह कालेति नाथयदिदंस्वर्गादिस्थानंकालग्रस्तंकियत्सुखजनकंनकिमपीतिमत्वाभजाति तेशुश्रूषतांत्वासेवमानानांतेषांकरगतामुक्तिरपिबहुमतानहियस्मात्तस्मात् हेनारसिंहतेषांभक्तानांअपरैर्धर्मादिभिःप्राप्तैःकिमित्यन्वयः ४३

॥ ऋषयऊचुः ॥ त्वंनस्तपःपरममात्थयदात्मतेजोयेनेदमादिपुरुषात्मगतंससर्ज ॥ तद्विप्रलुप्तममुनाद्यशरण्यपालरक्षागृहीतवपुषापुनरन्ववमंस्थाः ४४ ॥ पितरऊचुः ॥ श्राद्धानिनोधिबुभुजेप्रसभंतनूजैर्दत्तानितीर्थसमयेपिपितिलान्सहाद्भिः ॥ तस्योदरान्नखविदीर्णवपाद्यआर्च्छत्तस्मैनमोभगवतेऽखिलधर्मगोप्त्रे ४५ ॥ सिद्धाऊचुः ॥ योनोगतिंयोगसिद्धामसाधुरहार्षीद्योगतपोबलेन ॥ नानादर्पंतंनखैर्निर्ददारतस्मैतुभ्यंप्रणताःस्मोनृसिंह ४६ ॥ विद्याधराऊचुः ॥ विद्यांपृथग्धारणयानुराद्धांन्यषेधदज्ञोबलवद्दवीर्यः ॥ सयेनसंख्येपशुवद्धतस्तंमहानृसिंहंप्रणताःस्मनित्यम् ४७ ॥ नागाऊचुः ॥ येनपापेनरत्नानिस्त्रीरत्नानिहृतानिनः ॥ तद्वक्षःपाटनेनासांदत्तानंदनमोस्तुते ४८ ॥ मनवऊचुः ॥ मनवोवयंतवनिदेशकारिणोदितिजेनदेवपरिभूतसेतवः ॥ भवताखलःसउपसंहृतःप्रभोकरवामतेकिमनुशाधिकिंकरान् ४९ ॥ प्रजापतयऊचुः ॥ प्रजेशावयंतेपरेशाभिसृष्टानयेनप्रजावैसृजामोनिषिद्धाः ॥ सएषत्वयाभिन्नवक्षास्तुशेतेजगन्मंगलंसत्त्वमूर्तेऽवतारः ५० गंधर्वाऊचुः ॥ वयंविभोतेनटनाट्यगायकायेनात्मसाद्वीर्यबलौजसाकृताः ॥ सएषनीतोभवतादशामिमांकिमुत्पथस्थःकुशलायकल्पते ५१ ॥ चारणाऊचुः ॥ हरेतवांघ्रिपंकजंभवापवर्गमाश्रिताः ॥ यएषसाधुहृच्छयस्त्वयासुरःसमापितः ५२ ॥ यक्षाऊचुः ॥ वयमनुचरमुख्याःकर्मभिस्तेमनोज्ञैस्तइहदितिसुतेनप्रापितावाहकत्वम् ॥ अनुजनपरितापंतत्कृतंजानतातेनरहरउपनीतःपंचतांपंचविंश ५३ किंपुरुषाऊचुः ॥ वयंकिंपुरुषास्त्वंतुमहापुरुषईश्वरः ॥ अयंकुपुरुषोनष्टोधिक्कृतःसाधुभिर्यतः ५४ ॥ वेतालाऊचुः ॥ सभासुसत्रेषुतवामलंयशोगीत्वासपर्यांमहतींलभामहे ॥ यस्तांव्यनैषीद्भृशमेषुदुर्जनोदिष्ट्याहतस्तेभगवन्यथामयः ५५ ॥ किन्नराऊचुः ॥ वयमीशकिन्नरगणास्तवानुगादितिजेनविष्टिममुनानुकारिताः ॥ भवताहरेसवृजिनोऽवसादितोनरसिंहनाथविभवायनोभव ५६

हेआदिपुरुषत्वंयदात्मतेजआत्मनोहरेर्ज्ञानलक्षणंतेजस्तपोनोस्माकंपरमश्रेयसेआत्थ येनतपसाआलोचनरूपेणमहिम्नेदंसमस्तमात्मगतंव्यधाः हेशरण्यपाल अमुनादैत्येनविप्रलुप्तंनष्टंतत्तपोऽजगद्रक्षार्थंगृहीतवपुषानरसिंहात्मना पुनरप्यस्मान्प्रतिकटाक्षमन्ववमंस्थाउद्धरिष्यामीतिशेषः तपआलोचनइतिधातोः यस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतेश्च भगवज्ज्ञानसादृश्यादस्यात्मतेजइत्यभेदवचनंयुज्यते विप्रलोपस्तिरोधानंनस्वरूपनाशः ४४ योभवान्नखविदीर्णवपाऽऽनखविदारितांत्रान्तस्यदैत्यस्योदरादाच्छंत् ऋच्छगताविितिधातोः श्राद्धान्यस्माकमगमयदित्यन्वयः ४५ योगसिद्धामणिमाद्यष्टैश्वर्यलक्षणांगतिंयोगःपवनविजयःतपःकायक्लेशलक्षणंतयोर्बलेन नानाविधोदर्पोयस्यसतथा ४६ पृथक्जगद्विलक्षणस्यहरेर्धारणयाऽखंडोपासनयाऽनुरुद्धांलब्धांविद्यामंतर्धानलक्षणाम् ४७ आसांस्त्रीणामर्थेदत्तानंद ४८ निदेशकारिणआज्ञाकारिणः ४९ हेपरेशत्वयाभिसृष्टायेनदैत्येननिषिद्धावयंप्रजानसृजामोवैसदैत्यस्त्वयैवतुइदानींभिन्नवक्षाःशेते तथायमवतारोजगन्मंगलं

जगतिशुभसारभूतः जगतोमंगलमुद्दिश्यगृहीतोवा ५० नटोनटनंकथाबंधवचनं नाट्यशृंगारादिभावदर्शनं एतयोर्गायकाःएतदुक्तं नटनंतुकथाबंधनाट्यकंभावदर्शनमिति वीर्यबलौजसायेनात्मसात् आत्माधीनाःकृताः कल्पतेसमर्थोभवति ५१ साधून्हरंतीतिसाधुहृतःसज्जनास्तेषांशयआश्रयःसाधूनांहृदयंश्रयतितापदत्वेनेतिवा समापितोविनाशंगमितः भवस्यापवर्गस्त्यागोयस्मात्तत्तथालब्धवात्संसारान्मोक्षोयस्मात्तत्तथेतिवा ५२ पंचताविनाशं हेपंचविंशचतुर्विंशानामध्यइतिशेषः ५३ किंपुरुषाःपुरुषाभासाः ५४ सत्रेषुसभासुसत्रकारिणः दिष्ट्यासुखंकर्तुं ५५ वेतनहीनतयाक्रियमाणंकर्मविष्टिर्वृजिनंदुःखंकरोतीतिवृजिनःकर्मणोऽचप्रत्ययः सअपसादितोऽपहत्यनाशितः विभवायसंसारान्मुक्तये ५६

हरिर्नरयोःसिंहनरयोरूपंविविकरोमृत्यःकिंविप्रशापादसुरयोनिमाप्तस्य ५७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेवि०टी०अष्टमोध्यायः ॥८॥ अत्रापिभक्तमाहात्म्यमेवप्रकटयति ब्रह्मादिदेवतास्तुत्यनंतरं कथंकथाप्रसंगइतिश्रोतुरांतरींशंकांपरिहर्तुमाह एवमिति एवंस्तुवंतोपि उपेतुंसमीपंगंतुं मन्युसंग्रहंकोपसारभूतं मनअवबोधनइतिधातुः ज्ञानसारंप्रत्ययसारमितिश्रुतेः ज्ञानिविवक्षयैतत् ननु तर्हिक थंसमीपंगंतुंनाशकन्नित्युच्यत इतिचेदज्ञेयत्वज्ञापनायेतितात्पर्यं नतत्रचक्षुर्गच्छतिनवाग्गच्छति तेभ्योहप्रादुर्बभूव तन्नव्यजानतेत्यादिश्रुतेरेतदेवदर्शयति सुदुरासदमिति सुखेनविषयीकर्तुमशक्यम् १ एतदेवविवृणोति साक्षादिति सरस्वत्यादिव्यावृत्त्यर्थंसाक्षादिति अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वादन्यैःसाधारणैर्जनैरितिशेषः द्वावेतौनित्यमुक्तावित्यादेः तर्हिनोपेयायशंकितेत्येतत्कथंघटतीतिचेत्मयापीश्वरः प रिच्छेद्योनभवतिकिंत्वन्यैरविज्ञापनायासुरजनमोहनायेतिवा अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वादन्यैःसाधारणैर्जनैः नृसिंहशंकितेवश्रीर्लोकमोहायनोपययाविंतवाक्यासिद्धम् २ ममेदानींप्रह्लादेवात्सल्यातिश योस्तिभक्तानांमत्सेवातिशयफलाधिकार्थमिति भगवन्मनोज्ञापनायब्रह्मणाप्रह्लादःप्रेषितइत्याशयेनाह प्रह्लादमितिअयमपिलक्ष्मीकांतसमीपागमनेहेतुरन्यथाप्रह्लादेवात्सल्यातिशयोनप्रकटितःस्यात्तदु क्तं प्रह्लादेचैववात्सल्यंदर्शनायहरेरपि ज्ञात्वामनस्तदाब्रह्माप्रह्लादंप्रेषयत्तदेति प्रकृष्टोह्लादोनिर्वृतिर्यस्यसतथाइत्यनेनप्रह्लादशब्दनिरुक्तिःसूचिता लक्ष्म्यादिवत्सलतांहित्वाप्रह्लादेतत्करणाद्धरेर्वैषम्यबु

॥ विष्णुपार्षदाऊचुः ॥ अद्यैतद्धरिनररूपमद्भुतंतेदृष्टंनःशरणदसर्वलोकशर्म ॥ सोयंतेविधिकरईशविप्रशापात्तस्येदंनिधनमनुग्रहायविद्मः ५७ इति श्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेऽष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ ९ ॥ नारदउवाच ॥ एवंसुरादयःसर्वेब्रह्मरुद्रपुरस्सराः ॥ नोपैतुमशकन्मन्युसंरम्भंसुदुरास दम् १ साक्षाच्छ्रीःप्रेषितादेवैर्दृष्ट्वातन्महदद्भुतम् ॥ अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात्सानोपेयायशंकिता २ प्रह्लादंप्रेषयामासब्रह्मावस्थितमंतिके ॥ तातप्रशमयोपे हिस्वपित्रेकुपितंप्रभुम् ३ तथेतिशनकैराजन्महाभागवतोर्भकः ॥ उपेत्यभुविकायेननननामविधृतांजलिः ४ स्वपादमूलेपतितंतमर्भकंविलोक्यदेवःकृ पयापरिप्लुतः ॥ उत्थाप्यतच्छीर्ष्ण्यदधात्कराम्बुजंकालाहिवित्रस्तधियांकृताभयम् ५ सतत्करस्पर्शधुताखिलाशुभःसपद्यभिव्यक्तपरात्मदर्शनः ॥ तत्पा दपद्मंहृदिनिर्वृतोदधौहृष्यत्तनुःक्लिन्नहृदश्रुलोचनः ६ अस्तौषीद्धरिमेकाग्रमनसासुसमाहितः ॥ प्रेमगद्गदयावाचातन्न्यस्तहृदयेक्षणः ७ ॥ प्रह्लादउवा च ॥ ब्रह्मादयःसुरगणामुनयोथसिद्धाःसत्त्वैकतानमतयोवचसांप्रवाहैः ॥ नांतंपरस्यपरतोप्यधुनापियांतिकिंतोष्टुमर्हतिसमेहरिरुग्रजातेः ८

द्धिर्नाशंकनीया असुरजनमोहनार्थंत्पपत्तेरुक्तंच एकत्रैकस्यवात्सल्यंविशेषाद्दर्शयेद्धरिः अवरस्यापिमोहायेतिभक्त्यादिदानंनैवकरोतिकिंतुवात्सल्यानुसारेणेत्यभिप्रायेणदर्शितं क्रमेणैवापिवत्सलइत्युक्तं उपेहिउपेत्य ३ ४ नृहरेःप्रह्लादेवात्सल्यातिशयंदर्शयति स्वपादमूलेइति ब्रह्मादिकरांबुजेभ्योहरेःकरांबुजंविशिनष्टि कालाहीति कालाख्याहिनानिर्दिष्टाग्रस्ताधीयेषांतेतथातेषाम् ५ इतरकरस्पर्शवै शिष्ट्यदर्शनायेशकरस्पर्शफलाभिव्यक्तिंवक्ति सतत्करइति सभगवत्करस्पर्शविधूतसमस्तपापत्वात्तत्क्षणएवसम्यगंकुरितपरमात्मज्ञानः अभिव्यक्तंपरस्यहरेरात्मनः ससारिणश्चदर्शनं स्वरूपविषयज्ञानंय स्यसतथेतिवाक्लिन्नहृद्भक्तिलक्षणामृतजलेनार्द्रीकृतांतःकरणोऽश्रुणायुक्तेलोचनेयस्यसतथा ६ तत्त्वज्ञानमस्योत्पन्नमित्यस्यकिंचिह्नमित्यतस्तत्स्तुत्याव्यज्यतइतिभावेनदर्शयति अस्तौषीदिति ७ सत्त्वेनित्याविर्भूतबलज्ञानसमाहारएकएवनान्यइतिवितानमतिर्विस्तृतबुद्धिर्येषांतेसत्त्वैकतानमतयः यद्वा सत्त्वेहरावेवनियतबुद्धयः अधुनापरतःपरस्ययस्यांतंनापिनैवयाति सहरिरुग्रजातेरसुरजाते र्मेतोष्टुंस्तोतुमर्हतिकिमित्यन्वयः नतेविष्णोविंतिश्रुतेः ८

भक्त्यानुभक्त्यैव यूथपाय गजेंद्राय सेनानेतरि नागेंद्रे यूथनाथः प्रकीर्तितइत्यभिधानं अनेनधनादिकमपिभक्त्युपबृंहितंसफलमित्युक्तंभवति ९ इतोपिभक्तिरेवहरेःप्रसादेप्रधानसाधनमित्याह विप्रादिति द्विषड्गुणाद्द्वादशगुणाएतैर्युक्तात् ज्ञानंचसत्यंचदमःशमश्चअमात्सर्यन्हीस्तितिक्षानसूया दानंचयज्ञश्चतपःश्रुतंचमहाव्रतंद्वादशब्राह्मणस्य एतेभ्यःप्रवरोद्वादशेभ्यःसर्वामपीमांपृथिवींप्रशिष्या त् त्रिभिर्द्वाभ्यामेकतोवाविशिष्टोनास्यसमोस्तीतिवेदितव्यइत्येतेभक्तिमतएवसंभवंतिनान्यस्यकचित्संभवेप्यंततोनतेभ्योर्थःस्यात् अनेवंविन्महत्पुण्यकर्मकरोति बद्धास्यांततःक्षीयतएवेतिश्रुतेः तस्माद्भक्तिरेवप्रयोजिकेतितात्पर्यं सकलंमनआदिकंपुनातिविषयोपरक्तंमलंनिरस्यदर्पणवत्स्वच्छकरोतिजगत्पुनातीतिवा यस्तुविज्ञानवान्भवतियुक्तेनमनसासदा तस्येंद्रियाणिवश्यानिसदश्वाइवसारथे रितिश्रुतेःअन्यत्रबाधकमाह नत्विति भूरिमानोहंकर्तेत्यभिमंतानैवपुनातीत्यन्वयः समर्थंमन्यसेयच्चकुंतीपुत्रंवृकोदरं तन्मिथ्याहिनमेकस्त्वंप्रभावंवेत्थभारत मत्समोहिगदायुद्धेपृथिव्यांनास्तिभारत ना सीत्कश्चिदतिक्रांतोभषितावानकश्चनेत्यादिभारतेदुर्योधनोक्ताहंकारप्रतीतेरेवंविधोभूरिमानइत्यर्थः नाविरतोदुश्चरितान्नाशांतोनासमाहितः नाशांतमानसोवापिप्रज्ञानेनैवमाप्नुयादितिश्रुतेः शमोदमस्तपः शौचंक्षांत्यार्जवंविरक्तता ज्ञानविज्ञानसंतोषाःसत्याज्येपिद्विषड्गुणाइतिकेचित् सत्यंदमस्तपःशौचंसंतोषोन्हीःक्षमार्जवं ज्ञानंशमोदयाध्यानंविप्रस्यैतेद्विषड्गुणाइतिकेचित् असंप्रदायज्ञैरुक्तत्वादत्रनग्राह्य मेतन्मतद्वयमिति १० ननुश्वपचंवरिष्ठमितीदमसंभावितंवर्णहीनत्वेनतत्कृतसपर्यास्वीकारानुपपत्तेर्नहितथाग्नियजमानहविर्विंतनैरित्यादावन्यथाकथनाच्चेतितत्राह नैवेति अयंप्रभुरविदुषोज्ञानोपदेशान धिकारिणः पूर्वचीर्णपुण्यनिचयास्तज्ज्ञानेनयथार्थंतत्त्वज्ञानिनोवर्णहीनाज्जनान्मानंपूजावृणीतेस्वीकरोति इतियत्तदात्मनोर्थेअप्राप्तप्राप्तयेनैवेत्यन्वयः कुतइत्यतउक्तं निजेति निजलाभेननित्यानंदेन

मन्येधनाभिजनरूपतपःश्रुतौजस्तेजःप्रभावबलपौरुषबुद्धियोगाः ॥ नाराधनायहिभवंतिपरस्यपुंसोभक्त्यातुतोषभगवान्ननुयूथपाय ९ विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखाच्छ्वपचंवरिष्ठम् ॥ मन्येतदर्पितमनोवचनात्मगेहप्राणःपुनातिसकलंनतुभूरिमानः १० नैवात्मनःप्रभुरयंनिजलाभपूर्णोमानंजनादविदुषःकरुणोवृणीते ॥ यद्यज्जनोभगवतेविदधीतमानंतच्चात्मनेप्रतिमुखस्ययथामुखश्रीः ११

पूर्णइति हेतुगर्भविशेषणं कोह्येवान्यात्कःप्राण्याद्योवैभूमातत्सुखमित्यादिश्रुतेःननुस्वार्थाभावेसपर्यास्वीकारेकिंकारणमितितत्राह करुणइति करुणयतीतिकरुणः देवस्यैषस्वभावोयं यमेवैषवृणुतेइत्यादि श्रुतेःकर्मणःक्षणभंगुरत्वात् कृपयातत्फलप्रदानायतत्स्वीकारोपचारइतितात्पर्यं विद्वद्भिःक्रियमाणं मानंस्वार्थमपिकिंनस्यादित्याशंक्यविशेषमाह यद्यदिति विद्वदविद्वद्भेदमंतरेणसमानोजनःभगवतेय द्यन्मानंविदधीततत्तदात्मनेचस्वप्रयोजनायैवेत्युपगंतव्यं अत्रदृष्टांतमाह प्रतिमुखस्येति तथालंकृतमुखश्रीर्दर्पणादौप्रतिफलितस्यप्रतिबिंबलक्षणमुखस्यस्वालंकारमंतरेणश्रीर्लभ्यतेतथास्वबिंबभूतपर मात्मनोनिर्दोषगुणराशिध्यानलक्षणमानेनतत्प्रतिबिंबत्वात्स्वस्यापिनिर्दोषसुखलक्षणश्रीर्लभ्यतइत्यर्थः अनेनब्रह्मादिजीवराशिरत्यंततुच्छीभूतइतिसूचितं श्वपचादपिकष्टत्वंब्रह्मेशानादयःसुराइत्यादेः अयंतुनरसिंहआत्मनएवनप्रभुःकिंतुसर्वस्याप्यतोखंडैश्वर्यत्वात् चक्रवर्तीकरमिवाविदुषोजनान्मानंवृणीते अनेनाविद्वज्जनमानांगीकारोव्याख्यातःस्वतःसिद्धत्वात्ननुजनपदादर्थादानादिनाराज्ञःस्वप्रयो जनोपलब्धिवदीश्वरस्यापितथास्यात्किंनेत्याह निजेति ननून्मत्तःकिमीश्वरइतितत्राह करुणइति कस्यार्थेमानकरणमितितत्राह यद्यदिति कथमिवयथामुखस्यमुख्यस्यस्वामिनोराज्ञोमानलक्षणा श्रीःप्रतिमुखस्यराजमुख्यमनुवर्तमानस्यजनपदस्यपरोपद्रवराहित्येनधनधान्यादिसमृद्धिलक्षणाश्रीर्भवति तथाहरिविषयाक्रियमाणामानश्रीरनुरक्तजनस्य संसारशृंखलान्मोक्षलक्षणाश्रीर्भवतीत्यर्थः। बल यानंदब्रह्मोजश्चेत्यादेः । ननु हरेर्जन्मादिमत्त्वेनविशेषमाहात्म्यायोगात्देवदत्तवदतोयुक्तंविप्रादितरजनपरिगृहीतत्वमितितत्राह नैवेति अयंनृसिंहआत्मनोदेहात्प्रभुःप्रभूतउत्पन्नोनैवाकिंतुस्तंभात् दृष्टत्वा

दितिशेषःअदेहस्यजननमायोगात् जननवद्बवएवविषयसुखानुभवोपपत्तेरतःकथंहरेर्विषयानुभूतिरितितत्राह निजेति सत्यंपरतश्चेत्प्राप्तिर्नायंतथा निजोऽलाभोयस्यसतथा स्वतःसिद्धानुभवश्चपू र्णोव्याप्तश्च नहिव्याप्तस्यपरिच्छिन्नगर्भवासादिकंयुज्यते। प्रादेशमात्रंपुरुषमित्यादौपरिच्छेदप्रतीतेरितिचेत् तस्यांतेसुषिरंसूक्ष्ममितिश्रुतेराकाशवदुपपत्तेरुपाधिकल्पनायामनवस्थादिदोषापत्तेरतः स्वभृत्यभाषितंसत्यंकर्तुंस्वस्यसर्वत्रव्याप्तिंदर्शयितुमितरत्रजातवद्दर्शनमसुरजनमोहार्थमित्यादिज्ञातव्यं स्वभृत्यभाषितस्यसत्यकरणायेत्येतत्कथमवगतमितितत्राह मानमिति अविदुषःस्वरूपाज्ञा निनोस्माज्जनान्मानंवृणीतेनकेवलमस्मज्जनात्किंतुसर्वस्मादपियोग्यादित्याशयेनाह यद्यदिति शेषंपूर्ववत् श्वपचोपिभक्तएववरीयान्नाभक्तस्तस्यद्वेषित्वेनदंभार्थत्वेनविहितपूजायाअस्वीकारादित्य तोवाह नेति अयंहरिरविदुषोनित्याज्ञानिनोसुरजनादात्मनः स्वस्यमानं लोकेदंभाभिप्रायेणकृतपूजांनैववृणीते प्रत्युतानर्थंचकरोतीत्याह करुणइति कृविक्षेपइतिधातोः असुरजननिरसनशीलत्वादं धंतमएवमापयतीत्यर्थः परापूर्वेषामितिश्रुतेः तस्मादसुरजनकृतसपर्यानर्थजननीत्याशयेनाह यद्यदिति आत्मनेअनर्थायेतिशेषः यथामुखश्रीःप्रधानभटयोग्यश्रीः प्रतिमुखस्यालपरपप्रतिभटस्या नर्थायमरणलक्षणायस्यादितिशेषः ११ तस्माद्भक्तिरेवप्रयोजिकेत्याह तस्मादिति यस्मादचिंत्यमहिमत्वात्सर्वात्मनेश्वरस्यस्वरूपंस्तोतुंनशक्नोमितस्माद्विगतविक्लवोनिर्धूतचापल्योहंयथामनीषंभ क्त्यागृणामीत्यन्वयः स्तुतेःफलमाह नीचइति अजयाप्रकृत्यानीचगुणविसर्गंसंसारमनुप्रविष्टंपुमान्येनानुवर्णितेनगुणसंकीर्तनेनपूयेतशुद्धोभवतिहियस्मात्तेनसंसारमोक्षोभवतीत्यर्थः १२ यथामनी

तस्मादहंविगतविक्लवईश्वरस्यसर्वात्मनानहिगृणामियथामनीषम् ॥ नीचोऽजयागुणविसर्गमनुप्रविष्टःपूयेतयेनहिपुमाननुवर्णितेन १२ सर्वेह्यमीवि धिकरास्तवसत्त्वधाम्नोब्रह्मादयोवयमिवेशनचोद्विजंतः ॥ क्षेमायभूतयउतात्मसुखायचास्यविक्रीडितंभगवतोरुचिरावतारैः १३ तद्यच्छमन्युमसुरश्चह तस्त्वयाद्यमोदेतसाधुरपिवृश्चिकसर्पहत्या ॥ लोकाश्चनिर्वृतिमिताःप्रतियांतुसर्वेरूपंनृसिंहविभयायजनाःस्मरंति १४

षंगृणामीत्युक्तंविवृणोति सर्वइति अमीवयंब्रह्मादयश्चसर्वेसत्त्वधाम्नस्तवविधिकराहि विष्णोस्तिष्ठंति प्रदिशाविधर्मणीतिश्रुतेः तत्रविशेषोस्ति यथावयंउद्विजंतस्तथाब्रह्मादयोनैवोद्विजंतः प्रधानभक्तत्वा त्कुतएतद्भयंविज्ञापयतइतितत्राह क्षेमायेति अस्यहरेरुचिरावतारैःविक्रीडितं अस्यजगतःक्षेमाद्यनेकप्रयोजनायस्यादितिपदनेनास्माभिघनेनास्माकमुद्वेगोब्रह्मादिरक्षणेनतेषामनुद्वेगश्चज्ञायतइत्य र्थः १३ अथैवंकर्तव्यमित्याह तद्यच्छेति अद्यत्वयासुरोहतश्चयस्मात्तस्मान्मथ्नातिकलुषीकरोतिज्ञानमिति मन्युःकोपः इतरेषामेवंविधो हरेस्तुस्वेदाधरस्फुरणादिविडंबनलक्षणादिस्तंयच्छसंह रप्रसन्नभावंदर्शयेत्यर्थः मन्युंचत्वद्विषयंज्ञानंचयच्छानुगृहाणेत्यर्थः मनुअवबोधनइतिधातोरितिवा त्वद्विषयंपूजालक्षणयज्ञमितिवा मन्युःकोपेक्रतौयुद्धेइत्यभिधानं सज्जनानंदाकांक्षापिभगवत्प्र सादकरीत्याशयेनाह मोदेतेति वृश्चिकसर्पलक्षणासुरहननेन साधुः सज्जनोपिमोदेतसाधुरपिमोदेतेतिवायोगविभागः वृश्चिकसर्पलक्षणासुरहत्यानिर्वृतिमानंदमिताः प्राप्ताः सर्वेलोकाः प्रतियांतु स्वगृहमितिशेषःगत्वाकिंकुर्वंतीतितत्राह रूपमिति हेनृसिंहजनाःतवनृसिंहाकाररूपंदुरितनिवृत्तिलक्षणायविभवायस्मरंतीत्यन्वयः साधुरहिंसापरोपिवृश्चिकादिहत्यामोदेत किंपुनःसर्वलोकोपद्रव कृत्असुरहत्यातोवाह मोदेतेति हत्यामितिपाठेसाधुः शास्त्रतत्त्वज्ञोदुष्टवृश्चिकादिहत्यांयथामोदेततथाहमपिभगवद्द्वेषित्वेनदुष्टत्वात्पितृहत्यांमोदइत्यभिप्रेत्यपतोवाह मोदेतेति नृसिंहेतिसंबोधनंना मकरणाभिप्रायेणेतिज्ञातव्यं १४

पूर्वमज्ञातनामत्वादितित्वत्कोपाकुलरूपदर्शनाद्भीत्यान्लोकस्यस्मरणंनसंभाव्यतइतितच्छमनंकर्तव्यमित्युक्तं तन्ममज्ञाततत्त्वस्यविषयोनभवति ममभयंसंसारचक्रादित्याह नाहमिति भयानकस्य तेतवरूपान्नबिभेमीत्यन्वयः कीदृशात् जिह्वेवरक्तेअग्निपुक्तेनेत्रेयस्यतत्तथा जिह्वयाभ्रुकुट्याचरभसौयस्यतत्तथाउग्रेदंष्ट्रेयस्यतत्तथा जिह्वाग्निनेत्रंचजिह्वाभ्रुकुटीरभसंचउग्रदंष्ट्रंचतत्तथा तस्मादांत्रमेवस्रक् मालायस्यतत्तथा तस्मात्क्षतजेनरुधिरेणसिक्ताः केसरायस्यतत्तथा शंकुवत्स्थूणवत्स्तब्धौकर्णौयस्यतत्तथा क्षतजकेसरंचशंकुकर्णंचतत्तथा तस्मात् निर्ह्रादेनभीतादिग्गिभादिग्गजायस्यतत्तथातस्मात् अरिभिंदिनखाग्राणियस्यतत्तथा तस्मात्अरीन्भिन्दंतीत्यरिभिंदिनखानामग्राणि दुःसहंचोग्रंचसंसारचक्रंचयत्तेनसहकदनात् हिंमालक्षणाद्युद्धादुश्त्तमसत्यकाम भीतानांअपवर्गभीतिजनकसंसारनाशनं अरणंशरणं समियांयामि १५ १६ देवादियोनौसुखसंभवाच्चस्मात्संसारचक्रात्कथंबिभेषीतितत्राह यस्मादिति देवादिसकलयोनिषुप्रियस्यवियोगोऽप्रियस्यसंयोगः तयोर्जन्मयस्यसतथा सचशोकाग्नि स्वेनाप्रियादिवियोगादिनाजन्मनाच यःशोकाग्निस्तेनवा दह्यमानोहंयत्दुःखपरिहारलक्षणंऔषधकर्मतदपिदुःखरूपामितिमत्वा अतद्धिया नतद्धीरतद्धीस्तयादुःखपरिहारौषधाज्ञानेनभ्रमामि कुत्रगतेनकेनौ षधेनवामेसुखंस्यादित्यनवस्थितिंप्राप्तोस्मीति यस्माच्चस्मादिदमेवसंसारनाशनामितिमत्वाभवंतंप्रार्थये किंतत्राह वदेति तवदास्यलक्षणंयोगमौषधंवदानुग्रहाणेत्यन्वयः१७ मदु पासनाद्युपायमंतरेणदास्य

नाहंबिभेम्यजिततेतिभयानकस्यजिह्वाग्निनेत्रभ्रुकुटीरभसोग्रदंष्ट्रात् ॥ आंत्रस्रजःक्षतजकेसरशंकुकर्णान्निर्ह्रादभीतदिगिभादरिभिन्नखाग्रात् ॥ १५ ॥
त्रस्तोस्म्यहंकृपणवत्सलदुःसहोग्रसंसारचक्रकदनात्ग्रसतांप्रणीतः ॥ बद्धःस्वकर्मभिरुशत्तमतेंघ्रिमूलंप्रीतापवर्गमरणंसामियांकदानु १६ यस्मात्प्रिया
प्रियवियोगसयोगजन्मशोकाग्निनासकलयोनिषुदह्यमानः ॥ दुःखौषधंतदपिदुःखमतद्धियाहंभूमन्भ्रमामिवदमेतवदास्ययोगम् १७ सोहंप्रियस्यसुहृदः
परदेवतायालीलाकथास्तवनृसिंहविरिंचगीताः ॥ अंजस्तराम्यनुगृणन्गुणविप्रमुक्तोदुर्गाणितेपदयुगालयहंससंगः १८ बालस्यचेहशरणंपितरौनृसिंह
आर्तस्यचागदमुदन्वतिमज्जतोनौः ॥ तप्तस्यतत्प्रतिविधिर्यइहांजसेष्टस्तद्वत्प्रभोतनुभृतांत्वदुपेक्षितानाम् १९ यस्मिन्यतोयर्हिचयेनयस्ययस्मैयथायमुत
यस्त्वपरःपरोवा ॥ भावंकरोतिविकरोतिपृथक्स्वभावःसंचोदितस्तदखिलंभवतःस्वरूपम् २०

मन्त्रेणतवाकिंस्यादित्याशंक्य बहुप्रयत्नसाध्यामुपासनामंतरेणोपायोस्तीत्याह । सोहमिति गुणमयसंसाराद्विप्रमुक्तःपादयुगलमेवालयमाश्रयोयेपातेतथा तेचहंसानिःसंगाःपरमहंसास्तेषांसंग.सेवालक्ष णोयस्यसतथा । दुर्गाणिकलत्रादीनिनरकाणिवा १८ नृसिंहआर्तस्येत्यनेनसंध्यकरणेनदृष्टांतदार्ष्टांतिकयोर्महद्वैलक्षण्यमस्तीतिज्ञापनायाज्ञानजनबुद्ध्यवतारायचेतिज्ञातव्यं निदाघतप्तस्यजलादि नातर्पणविधिराप्यायनलक्षणपरिहारः ज्वराद्यभिभूतस्यज्वरादिपरिहारप्रकारोयत् इष्टः इष्टसाधनंच १९ ब्रह्माद्यन्यतमइष्ट.किंनस्यादित्याशक्यकर्तृत्वाद्यभिमतस्यब्रह्मादेःसत्तायाअपियदायदधीनत्व मप्रामाणिकं तदासर्वस्माद्धरेरीश्वरत्वंकिंवक्तव्यमितिभावेनाह यस्मिन्निति अपरःकुलालादिर्यःपरोब्रह्मादिर्वायस्मिन्नधिष्ठानेस्थित्वायतोमृदादेर्यर्हियस्मिन्कालेयेनचक्रसलिलादिना यस्यादृष्टादेःसहायेनयस्मैज लाहरणाद्यर्थं यथाविधिनायंभावंघटादिपदार्थं करोतिविकरोतिसामान्यतोविशेषतोवा कीदृशःपृथक्स्वभावःकार्याद्भिन्नलक्षणस्वरूपःसंचोदितस्त्वादृशेनपुरुषेणप्रेरितः तदखिलंकार्यकारणलक्षणंसर्वंभवतः स्वरूपंचत्वदधीनसत्तात्मकमित्यन्वयः कर्तृकर्मक्रियादीनांसत्तावृत्तिस्त्वय्येवच विष्ण्वधीनंयत सर्वंतर्वेरूपस्तदुच्यतइतिवचनान्नाभेदोत्रेतिबोद्धव्यम् २०

संसारचक्रंभक्त्याज्ञानित श्रीहरिप्रसादंविनादुस्तरंप्रसादश्चानिगृहीतमनसांदुःसाध्योमनोमयत्वात्संसारचक्रस्यातःसएवसंपाद्यइत्याशयेनसंसारस्वरूपंनिरूपयति मायेति चित्प्रकृत्याभिमतमायाप्रकृति रुदितगुणानुमतेनोद्भूतरजआदिगुणानुसारिणाकालेनप्रेरितेनादृष्टेनचसहकारिणापुंसोजीवस्य कर्ममयंनानाविकारकोशमतएवबलीयोनिगृहीतुमशक्यछंदोमयंसंकल्पविकल्पलक्षणेच्छात्मकंयन्मनः सृजति हेअज तन्मनोमूलंसंसारचक्रंत्वदन्यस्त्वदनुग्रहरहित पुरुषःकोतितरेत् नकोपीत्यन्वयः केवलात्परिकरोपेतस्यबलाधिक्यंस्यादित्यभिप्रायेणाह अजयेति अजयाप्रकृत्यार्पिताःकल्पिताभिन्नवर्ति नामनसासहषोडशेंद्रियाणिपंचप्राणाएवारादलस्थानीयायस्यतत्तथातत् २१ मनएवमनुष्याणांकारणंबंधमोक्षयोरितिश्रुतेः सम्यक्नियुक्तमुक्तिनिमित्तंचत्वदनुग्रहेणस्यादित्याशयेनाह सत्त्वमिति यस्त्वंस्वधाम्नानित्यंविजिताआत्मनोदेहस्यगुणाजननादिलक्षणाधर्माजीवस्यवादुःखादिलक्षणायेनसतथा यश्चकलयति जानातिसर्वमितिकालो वशीकृतास्वसमवेताविसृज्यस्यसुरनरादिनाना विधस्यजगतोविसर्गेशक्तिर्विविधसृष्टिर्यस्मिन्सतथा हेईश्वर सत्त्वंषोडशारेसंसारचक्रेलिंगशरीरेवा अजयाविसृष्टमुत्पन्नमतएवदुःखेनानिष्पीड्यमान तत्परिहारायशरणंप्रपन्नंमांततोपकर्षउत्सर विभो समुद्धरणसमर्थ २२ त्वयाकस्मात्स्वर्गाद्यैश्वर्यंनेष्यतइत्याशंक्यतस्यनश्वरत्वादित्याशयेनाह दृष्टाइति अखिलानांधिष्ण्यपानामिंद्रादीनांविभवोहिरण्यलक्षणोर्थः अस्मत्पितुर्हिरण्यकशिपोःकुपितहासो

मायामनःसृजतिकर्ममयंबलीयःकालेनचोदितगुणानुमतेनपुंसः ॥ छंदोमयंयदजयार्पितषोडशारंसंसारचक्रमजकोतितरेत्त्वदन्यः २१ सत्त्वंहिनित्यवि जितात्मगुणःस्वधाम्नाकालोवशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः ॥ चक्रेविसृष्टमजयेश्वरषोडशारेनिष्पीड्यमानमुपकर्षविभोप्रपन्नम् २२ दृष्टामयादिविविभो खिलधिष्ण्यपानामायुःश्रियोविभवइच्छतियाञ्जनोयम् ॥ येस्मत्पितुःकुपितहासविजृंभितभ्रूविस्फूर्जितेनलुलिताःसतुतेनिरस्तः २३ तस्मादमूस्त नुभृतामहमाशिषोज्ञआयुःश्रियंविभवमैंद्रियमाविरिंचात् ॥ नेच्छामितेविलुलिताउरुविक्रमेणकालात्मनोपनयमांनिजभृत्यपार्श्वम् २४ कुत्राशिषःश्रु तिसुखामृगतृष्णरूपाःक्वेदंकलेवरमशेषरुजांविरोहम् ॥ निर्विद्यतेनतुजनोयदपीहविद्वान्कामानलंमधुलवैःशमयन्दुरापैः २५ क्वाहंरजःप्रभवईशतमोधि केस्मिन्जातःसुरेतरकुलेक्वतवानुकंपा ॥ नब्रह्मणोनतुभवस्यनवैरमायायन्मेर्पितःशिरसिपद्मकरप्रसादः २६

दुर्हासस्तेनविजृंभितयोःस्फुरितलक्षणयोर्भ्रुवोर्विस्फूर्जितेनविकासविशेषेणलुलिताविनाशिताःसतुहिरण्यकशिपुरपितेत्वया २३ यस्मात्क्षणभंगुरास्तस्मात्ज्ञआनित्याइतिजानन्नैंद्रियंश्रोत्रादींद्रियभोग योग्यमिंद्रियस्यविद्यमानंवा आविरिंचात्विरिंचपर्यंतं । निजभृत्यानांमुक्तानांपार्श्वं २४ इतोपिसंसारसुखंहेयमित्याह कुत्रेति श्रुतिकर्णसुखयंतीतिश्रुतिसुखाः मृगतृष्णरूपाऊष्मोदकसदृशाः अशेषाणांरुजांरोगाणांविशेषेणरोहोयस्मात्तत्तथा दुरापैर्मधुलवैरुदबिंदुकल्पैः सुखलेशैः कामाग्निंशमयन्शांतिंकर्तुमिच्छन्यदपिपर्यायेणकलेवरंविषयसुखंचेत्युभयंनश्वरंविद्वानयंजनः इहोभयस्मि न्नपिनतुनिर्विद्यते निर्वेदंनैवप्राप्नोतीत्यन्वयः २५ हरेर्भक्तवात्सल्यंप्रकटयन् प्रह्लादस्तत्त्वज्ञानदिधुरइवायोग्यजनमोहायाह क्वाहमिति हेईश्वरतमोगुणप्रचुरेरजोगुणोत्पत्तिहेतौअस्मिन्सुरेतरकुलेअसु रकुलेजातोहंक्व । भक्तानुग्रहलक्षणातवानुकंपाक्व । मिथोविरुद्धस्वभावत्वात् । किंचोद्यमत्रेतितत्राह । नब्रह्मणइति । निरंतरसेवामेदुरत्वेनेतरस्मादधिकोदयोपीदानींरमादीनांशिरसिनार्पितोममाशी रसितवपद्मकरःपद्मोवरप्रभावत्पाणिनिधानलक्षणः प्रसादोर्पितइतियत्तस्माच्चित्रंतवचरितमित्यर्थः । श्रीर्ब्रह्मब्राह्मीर्वीद्राहित्रिकंतत्स्त्रीपुरुषताः । तदन्येचक्रमात्सर्वेसदामुक्तौद्वतावपि । हरिभक्तौचत ज्ज्ञानेसुखेचतियमेनतु परतःस्वतःकर्षतोवानकथंचित्तदन्यथेतिवचनादुक्तएवार्थइति २६

सेवाधिक्यमेवफलाधिक्येकारणंनत्वभिजात्यादिकमित्यभिप्रेत्याह नैषेति यथाजंतोर्यापरावरमतिस्तथैषाभवतोनस्यान्नतुकुतआत्मसुहृदः तदेतत्प्रेयइतिश्रुतेः लोकेयद्यप्याभिजात्यादिकंपरावरत्वे निमित्तंतथापिलोकविलक्षणमहिमत्वात्भवतःप्रसादः जगतःसंसेवयासेवानुगुणः फलाधिक्योदयःस्यात् यावत्सेवापरेतच्चेतावत्सुखविशेषतेनिम्मृतेः परावरत्वंनसेवानिमित्तं शुचीनांश्रीमतांगेहेयोगभ्रष्टोभिजायतेइतिवचनात् २७ नन्वेवंसेवानुरूपफलोदयेशाश्वीपिसिद्धेत्वंकिंकरोषीतितत्राह एवमिति फलोदयस्यसेवानुविधायित्वात्सोहंतवभृत्यसेवांकथंनुविसृजेयमपिहितत्कृतत्वादिस्यतत्त्वद स्यागेकारणमाह । एवंजनमिति । प्रभवाहिकूपेजन्माख्यसर्पविषकलिलसंसारगर्ते पतितं कामाःविषयास्तानाभिकामयतइतिकामाभिकामस्तजनमनुतस्यजनस्यप्रकर्षेणसंगःजन्मकृतस्तस्मात्प्रप तन् आत्मसात्कृत्वात्मीयेष्वेकइतिबुद्धिंकृत्वासुरऋषिणागृहीतोनुगृहीतोयःसोहमितियस्मात्तस्मादितिशेषः २८ स्वभृत्यभाषितमृतंकर्तुं स्तंभादभूदितियत्सूचितंपूर्वत्र तदिदानीस्पष्टमाह मत्प्राणे ति मत्प्राणरक्षणंममपितुर्वधंचस्वभृत्यनारदऋषिवाक्यंचअसाद्विधित्सुःखड्गंप्रगृह्यहिरण्यकशिपुर्यदिदमदपरईश्वरोस्तिसत्वामवतुतस्यतवकंशिरोहरामीतियदवोचत्तत्सत्यंविधातुं अयमवतारोङ्गीतिमन्व इत्यन्वयः २९ भ्रूविजृंभणाविभ्रंशितेंद्राद्यैश्वर्यस्यमत्पितुर्हननमस्माकंचित्रंचेदापि नतवाचित्रंतस्यजगत्येकत्वात् जगच्चत्वत्सृष्टंत्वत्प्रविष्टंत्वदधीनसत्ताकमतःस्तंभादाविर्भावोपियुक्तइत्याह एकइति अयमर्थः भूतजगत्त्वमेवनान्यः कुतः एकःप्रधानः प्राधान्यंचकुतोवगम्यतइतितत्राह । अमुष्यइति । अमुष्यजगतआद्यंतयोःरुत्पत्तेःपूर्वंविनाशादूर्ध्वंचमध्यतःस्थितिकालेचत्वमेवावस्यासिसान्नि

नैषापरावरमतिर्भवतोननुस्याज्जंतोर्यथात्मसुहृदोजगतस्तथापि ॥ संसेवयासुरतरोरिवतेप्रसादःसेवानुरूपउदयोनपरावरत्वम् २७ एवंजनंनिपतितंप्रभवाहिकूपेकामाभिकाममनुयःप्रपतन्प्रसंगात् ॥ कृत्वात्मसात्सुरर्षिणाभगवन्गृहीतःसोहंकथंनुविसृजेतवभृत्यसेवाम् २८ मत्प्राणरक्षणमनंतपितुर्वधंचमन्येस्वभृत्यऋषिवाक्यमृतंविधातुम् ॥ खड्गंप्रगृह्ययदवोचदसद्विधित्सुस्त्वामीश्वरोमदपरोऽवतुकंहरामि २९ एकस्त्वमेवजगदेतदमुष्ययत्त्वमाद्यंतयोःपृथगवस्यसिमध्यतश्च ॥ सृष्ट्वागुणव्यतिकरंनिजमाययेदंनानेवतैरवसितस्तदनुप्रविष्टः ३० त्वंवाइदंसदसदीशभवांस्ततोन्योमायायदात्मपरबुद्धिरियंह्यपार्था ॥ यद्यस्यजन्मनिधनंस्थितिरीक्षणंचतद्वैतदेवखलुकालवदुष्टितर्वोः ३१

तिन्निर्णीतोसिशास्त्रतइतियस्मात् ननुजगतस्त्वद्विकारत्वेनतद्विवर्तत्वेनवात्वदवसानंयुक्तमत्राह । पृथगिति । भिन्नत्वेनेत्यर्थः पुनःसृष्टिकालेनिजमाययास्वसामर्थ्येनस्वाधीनयाचिदचित्प्रकृत्याचे दंगुणव्यतिकरंजगत्सृष्ट्वातदनुप्रविष्टस्त्वंतैर्भिन्नैःपदार्थैर्निमित्तैः नानेवभिन्नइवनतुभिन्नइत्यवसितोसीतियत्तस्माच्च । प्रतिदृशमिवनैकधार्कमेकमितिस्वोक्तेः इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतइतिश्रुतेश्च नेहना नास्तिकिंचनेत्यादिश्रुत्यानानात्वस्यनिषिद्धत्वात्नानेवानुविधावतीत्यादिनानर्थहेतुत्वाच्चभेददृष्टेः ३० हरेर्जगदन्यत्वस्यस्पष्टमप्रतीतेःतदर्थंपूर्वपद्योक्तंविशदयति । त्वंवाइति । हेईश इदंसदसच्च राचरलक्षणंजगत्त्वं । सत्तायाअपित्वदधीनत्वादयंव्यपदेशोनतादात्म्यात् । तत्त्वतस्तदात्मत्वंकिंनस्यादितितत्राह भवानिति ततोजगतोभवानन्योपिस्वतोभिन्नोपीत्यर्थः मत्स्वातंत्र्यवज्जगत्स्वा तंत्र्यमपिकिंनस्यादुभयोर्भेदोपिदृढतरःस्यादितितत्राह मायेति आत्मेत्युपलक्षणं आत्मानात्मलक्षणस्यप्रपंचस्यपरत्वबुद्धिःस्वातंत्र्यज्ञानंयत्सेयमायाऽविद्यमाना कुतइतितत्राह अपार्थेति । श्रीनारायणस्य त्वस्वातंत्र्यज्ञानंयथापुरुषार्थसाधनंतथान्यस्यस्वातंत्र्यज्ञानमनर्थहेतुरिति उभयंहिशब्देनासिद्धमितिदर्शयति स्वतंत्रजीवात्मकत्वात्स्वतंत्रंजगदित्यतोवाह मायेति आत्मनोजीवस्यपरत्वबुद्धिः जीवस्य परमैक्येपरमात्मनावजन्मादिकंकिमयंतेनदृष्टेनापिकर्तव्यम् । तदनुभवविरुद्धमतोयद्यदर्शनंजन्मादिकंतद्वस्तुवदेवेतिप्राधान्यविवक्षया अभेदव्यपदेशोपपत्तेरितिप्रकारांतरेणतद्वृत्तिमाह यद्यस्येति

अयमर्थःयस्यजगतोजन्मादिकंयच्चदधीनंतज्जगत्तदेवेत्युच्यतेइतियतस्तज्जगत्यंमेवेत्यर्थः। अस्मिन्नर्थेदृष्टांतमाह। खल्विति उष्टितवौःवृक्षदाहवृक्षयोःकालवत् कालाधीनत्ववत् एतदेवाचार्यैःसम्यग्विवृ तंयथावृक्षश्चवृक्षदाहकश्चैवकालाधीनत्वादेवंकालश्चेत्युच्यते एवंचत्वदधीनत्वात्सर्वस्यसर्वमित्युच्यतेस्वतस्तद्भिन्नोपीति। उपदाहइतियावत्। अत्रखलुशब्दःसाक्षादैक्यनिषेधेवर्तते अलंखल्वोःप्रतिषेधयोः प्राचांक्त्वेतिसूत्रात् अलमैक्यकथानिष्टत्वमित्यर्थः यएषआदित्येपुरुषोदृश्यतेसोहमस्मि सएवाहमस्मि यएषचंद्रमसि पुरुषोदृश्यतेसोहमस्मीत्यादिश्रुतौ स्वस्यान्यस्यपरमात्मत्वोपदेशःप्रतीयते अतःक थंभेदःकथ्यतेइत्यतोवाह मायेति आत्माहंचपरोन्यश्चपरश्चपरमेश्वरएवेतियाबुद्धिरियमपार्थामायाभ्रांतिस्तस्मात्तदधीनत्वात्तदंतर्यामित्वेनस्थितत्वाच्चसोहमस्मीत्युच्यतेनतुतद्रूपत्वादेतदप्याचार्यैरुक्तंअ हंचान्यश्चपरमेश्वरएवेत्यपार्थभ्रांतिस्तदधीनत्वात्सइत्युच्यते नस्वरूपत्वादित्यर्थःइतिईक्षणंज्ञानम् ३१ सत्वमाद्यंतयोरित्यत्रांतिश्रीहरिरवाशिष्यतेइत्युक्तं तंप्रकारंदर्शयति न्यस्येति विलयांत्रुमध्येइ दंजगदात्मनिस्वोदरेन्यस्यशेषासनोभूत्वातुर्येस्थितोजाग्रदाद्यवस्थाप्रवृत्तिशून्यमूर्तौस्थितस्तत्वतमःप्रकृतिंगुणान्सत्त्वादींश्चात्मनियुंक्तेननु प्रकृतिंपुरुषंचैवप्रविश्यपुरुषोत्तमः क्षोभयामासेत्यादौ प्रतीतप्र वृत्तिशून्योऽभूदित्यन्वयः निजसुखेत्यादिनातुरीयस्वभावंदर्शयति वीतनिद्रोनिरस्ताज्ञानः ३२ सृष्टेःप्रागित्युक्तंदर्शयति तस्येति यस्यतुरीयस्यास्यजगत्कारणस्यचकश्चिद्विशेषोनास्तीतिद्योतना यैवकारः आत्मानंदेहेजठरेगूढंनिलीनमिदंजगज्जगदात्मकंमहाब्जंयस्यतवनाभेरभूत्तदब्जंतस्यैवतेवपुःसन्निधानविषयत्वात्। प्रतिमास्थानीयम् । कीदृशंस्वरूपंभूतसृष्टिकालशक्त्यासंचोदितंसृष्टयेप्रे रितं कटाक्षीकृतंकीदृशस्यास्यप्रकृतिधर्मिणः प्रकृतिप्रेरकधर्मवतः प्रलयोदकेऽनंताख्यशयनादुत्थाय विरमन्समाधिंकुर्वन् समाधिर्योगनिद्रालक्षणोयस्यसतथातस्य कथमिव वटवत् वटलक्षणोंकु

न्यस्येदमात्मनिजगद्विलयांबुमध्येशेषात्मनोनिजसुखानुभवोनिरीहः ॥ योगेनमीलितदृगात्मनिवीतनिद्रस्तुर्येस्थितोननुतमोनुगुणांश्चयुंक्ते ३२ तस्यैवतेवपुरिदंनिजकालशक्त्यासंचोदितंप्रकृतिधर्मिणआत्मगूढम् ॥ अंभस्यनंतशयनाद्विरमत्समाधेर्नाभेरभूत्स्वकणिकावटवन्महाब्जम् ३३ तत्संभवःक विरतोन्यदपश्यमानस्त्वांबीजमात्मनिततंसबहिर्विचिन्वन् ॥ नाविंददब्दशतमप्सुनिमज्जमानोजातेंकुरेकथमिहोपलभेतबीजम् ३४

रोयथास्वकणिकात् उत्पत्स्यमानकणिकात् कणिकाख्यवटबीजादित्यर्थःनन्वयंविषमोदृष्टांतस्तथाहि कणिकानाम वटबीजविकारोहिवटाख्यांकुरः नचायंप्रकृतेसंभवति निर्विकारोक्षरःशुद्धइति वचनादुच्यते स्वकणिकादितिलिंगव्यत्ययेनकश्चिद्विशेषोविज्ञायते कोयमितिचेदुच्यते कणिकानामादृश्यादेवतासर्वस्थावरबीजानामभिमानिन्यपिवटाश्वत्थबीजयोर्विशेषतः सन्निहितातस्तत्तद्बीजे भ्यस्तदंकुरव्यंजनात्तत्प्रागपितत्रस्थित्वाजातेत्युच्यतेयथातथाश्रीहरेरपिप्रकृत्यादिस्वामित्वेनचतत्सन्निहितत्वेनचस्थितस्तत्कार्येष्वनुविष्टत्वेनजातइत्युच्यते आत्मनआकाशःसंभूतइत्यादौश्रुतत्वात्त चापिवटबीजाद्वटांकुरस्यसाक्षादुत्पत्तिर्वटवृक्षिणश्चेतनस्यचेतनाभिमानादुत्पत्तिः उभयाभिमानिन्यादेवतायाअभिव्यंजकत्वेनाऽभिव्यक्तिस्तथायथायोग्यंसत्त्वतमोमिश्ररजोगुणान्जगदात्मनःपद्मस्य साक्षादुद्भवः पद्मिनोहिरण्यगर्भस्याभिमानजननंहरेः पुरुषांतरेणाविर्भावइत्यादिकामिति स्थावराणांतुसर्वेषांदेवतायाभिमानिनी विशेषाद्वटबीजेचअश्वत्थेचव्यवस्थिता अदृश्याकणिकानाम सावृक्षाद्व्यंजयत्यपि अतोबीजमितिप्रोक्तासाजातेव्यंकुरेस्थिता एवंहरिःकारणेषुस्थितःकार्यजनेरनु कार्याण्यनुप्रविष्टःसन्प्रथमतत्रदृश्यतइत्यनेनोक्तविशेषोविज्ञायतइतिनकापिशंकाकार्येति तस्माद्दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोरुपपत्तिरस्तीतियुक्तएवदृष्टांतः ३३ तत्राविरिंचस्यलोकपद्मलक्षणदेहाभिमानोत्पत्तिपूर्वंहरेर्वटबीजाभिमानिदेवतावददृश्यत्वप्रकटयंस्तस्यमीमांसामाह तत्संभवइतिपद्मस्य प्रकृत्यात्मकत्वेनतस्मात्पद्मात्संभवोजननंयस्यसतथा लोकात्मकत्वेनतस्मिन्देहस्थानीयेऽभिमानसंभवोयस्यसतथा उभयोरप्यत्रविवक्षितत्वात् अतोब्जादन्यद्वस्तुनपश्यन्नप्सुनिमज्जमानोनि

मज्यमूलंविचिन्वन्लोकेबीजादंकुरेजातेनष्टंबीजमिवपृथिव्यांकथमुपलभेत पुरुषइति तांचतांदर्शयन्नेवंविधःकविर्ब्रह्मात्मनिस्वस्मिन्नव्जांतस्तस्माद्बहिश्चविततंव्यंजकत्वाद्बीजदेवतावत् बीजसं ज्ञत्वामांविदन्नोपलब्धवानित्यन्वयः ३४ आत्मापरमात्मायोनिःकारणंयस्यसतथा तुशब्देनैकस्यहरेर्बहुधाजन्मास्तीतिविशेषंदर्शयति सएवब्रह्माअब्दशतसंज्ञितेनकालेनविचिंत्यविविधपृथिव्या द्याधाराणामनुत्पन्नत्वादस्यकेनचिदाधारेणभवितव्यंलौकिकेबीजनाशवत्नाशायोगात् सत्रापिनदृश्यतेकुतूहलमेतादिति अतिविस्मितोव्जमाश्रितस्तपेतिद्व्यक्षरंश्रुतवान् तपसाहंद्रष्टुशक्तइत्य नेनोक्तमभिजानन् तीव्रेणतपसापरिशुद्धांतःकरणोभूतेंद्रियाशयेजगतिविततंत्वामात्मनिस्वस्मिन् स्थितंददर्शेत्यन्वयः कथमिव भुविव्याप्तमतिसूक्ष्मंगधंगंधाख्यदेवतास्वरूपंयथापश्यतियोगीतथेत्यर्थः गंधाख्यादेवतायद्वत्पृथिव्यांव्याप्यतिष्ठति एवंव्याप्तंजगद्विष्णुंब्रह्मात्मस्थंददर्शहेतिवाक्यम् गंधशब्देनदेवताकथनंयुक्तमितिभावः ३५ यथासूक्ष्मरूपंदृष्ट्वामुमुदे तथाविराड्रूपमपि तयोरीषदपि विशेषाभावादित्याह एवमिति अनेनब्रह्मांडशरीरीब्रह्मा पातालमेतस्यहिपादमूलमित्याद्युक्तम् यद्रूपमपश्यत्तदेवपद्मजोपीतिज्ञातव्यम् आत्मयोनिरितिविशेषणान्मायामयंज्ञानरूपम् अनिर्वाच्याविद्यामा यानामेतिकिंनस्यादित्यत्राह सदिति आनंदादिलक्षणसमुदायरूपम् अथकस्मादुच्यतेसदितिसंतोह्यस्मिन्नानदओजोबलमितिस्पष्टश्रुतेः सन्निवेशश्चयःस्तोमःसमुदायोगणःस्मृतइत्यभिधानम् आनं

सत्वात्मयोनिरतिविस्मितआश्रितोऽब्जंकालेनतीव्रतपसापरिशुद्धभावः ॥ त्वामात्मनीशभुविगंधमिवातिसूक्ष्मंभूतेंद्रियाशयमयेविततंददर्श ३५ एवंस हस्रवदनांघ्रिशिरःकरोरुनासास्यकर्णनयनाभरणायुधाढ्यम् ॥ मायामयंसदुपलक्षणसन्निवेशंदृष्ट्वामहापुरुषमापमुदंविरिंचः ३६ तस्मैभवान्हयशि रस्तनुवंचबिभ्रद्वेदद्रुहावतिबलौमधुकैटभाख्यौ ॥ हत्वानयच्छ्रुतिगणांश्चरजस्तमश्चसत्त्वंतवप्रियतमांतनुमामनंति ३७ इत्थंनृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लो कान्विभावयसिहंसिजगत्प्रतीपान् ॥ धर्मंमहापुरुषपासियुगानुवृत्तंछन्नःकलौयदभवस्त्रियुगोथसत्वम् ३८ नैतन्मनस्तवकथासुविकुंठनाथसंप्रीयतेदुरि तदुष्टमसाधुतीव्रम् ॥ कामातुरंहर्षशोकभयैषणार्तंतस्मिन्कथंतवगतिंविमृशामिदीनः ३९ जिह्वैकतोऽच्युतविकर्षतिमाऽवितृप्ताशिश्नोन्यतस्त्वगुदरंश्रव णंकुतश्चित् ॥ घ्राणोन्यतश्चपलदृक्क्वचकर्मशक्तिर्बह्व्यःसपत्न्यइवगेहपतिंलुनंति ४० एवंस्वकर्मपतितंभववैतरण्यामन्योन्यजन्ममरणाशनभीतभीतम् ॥ पश्यञ्जनंस्वपरविग्रहवैरमैत्रंहंतेतिपारमतिपीपृहिमूढसत्त्वम् ४१

दादिलक्षणानांसन्निवेशोयस्मिन्सतथातम् गुणगुणिनोरभेदात्स्वरूपत्वंसिध्यति विज्ञानमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेःलक्षणत्वज्ञापनायादिशब्देनज्ञानग्रहणम् ३६ रजस्तमःस्वभावावतिबलौवेदद्रुहौमधुकै टभाख्यौहत्वाश्रुतिगणाननयत् आनीयास्मैविरिंचायावोचदितिशेषेणान्वयः अनेनैतत्सिद्धमभूदित्याह सत्वमिति ३७ चतुष्पदधर्मंपासि यस्त्वंकलौछन्नोऽभवइतियस्मात्तस्मात्सत्वंत्रियुगइतिख्यातः ३८ एवंहरेर्भक्तवात्सल्यंविज्ञाप्यस्वाशक्तिविज्ञापयति नैतदिति यदेतन्मनस्तवकथासुनसंप्रीयतेतस्मिन्मनसितवगतिंकथंविमृशामीत्यन्वयः ईषणावित्तादीनामितिशेषः ३९ मनःसमाधानाभावा दन्येंद्रियाण्यपिमत्पुरुषार्थविरुद्धानीत्याह जिह्वेति स्पर्धाभाषणशीलत्वाज्जिह्वा दुःसंगेनपुण्यश्लथनशीलत्वात्शिश्नः त्वचसंपर्कइतिधातोःदुःसंपर्कशीलत्वात्त्वक् उदात्ककुदंनमयतीत्युदरम् कर्म शक्तिरित्यनेनकर्मेंद्रियाणिवागादीनिलक्षयति गेहपतिं देहस्वामिनम् अन्यत्रगृहपतिम् ४० स्वैःपरैश्चसहविग्रहलक्षणंवैरंविरुद्धाचरणं मैत्रंचपश्यतथातंजनपश्यन्नतस्तमसाभवस्यपारमतिपीपृ हिअतिपारंगमयमूढसत्त्वंमूढभाजिनमसुरजातित्वात् तिर्यग्जातित्वात्तामसमिवस्थितंगजेंद्रपारंनीत्वायथाऽपालयस्तथापारंचप्रापय्यमांपालयेतिवा ४१

ममसंसारपारनेतृत्वंतवदुःशकंनेत्याह कइति हेअत्रअन्यमातुरहितभगवन् ममसंसारोत्तारणेतेतवकोनुप्रयासोनकोपि अत्रजीवराशौवा। कुतोनप्रयासइतितत्राह अस्येति अस्यजगतोभवोजन्म संभवःस्थापनेनसंभावनंलोपःसंहारोयेषांहेतोःकारणस्यास्यजगतउत्तारणेतवप्रयासोनास्तिममोत्तारणेकोन्वितिवा कुतइतितत्राह भवेति भवस्यसंसारस्यसंभवउत्पत्तिस्तस्यनाशहेतोस्तवकिंमकृतइ त्याशंक्यास्मद्वात्सल्यमंतरेणनकिमपिप्रयोजनंतवेत्याह मूढेष्विति गजेंद्रकल्पातिजनबंधोमूढेष्वस्मासुयोमहदनुग्रहस्तेनतवकिंप्रयोजनंनकिमपीत्यर्थः ननुप्रयोजनाभावेकिमर्थंतथाकरणमित्याशंक्य स्वभावइत्याशयेनाह प्रियेति प्रियजनानुसेवमानस्त्वमितियत् सतवस्वभावइतिशेषः ४२ संसारभीरूणांससारवैतरण्युत्तरणोपायःकइत्याशंक्यनिरंतरवेदांतशास्त्रश्रवणमननादिर्येषामस्तितेषांतद्भ यंनास्ति अन्यथा नकदापिततउत्तरणमित्याशयेनाह नैवेति त्वत्तीर्थेत्वद्विषयेवेदांतशास्त्रेतस्यगायनंश्रुत्वामत्वाव्याख्यानंव्याख्यापनचतदेवमहामृतंयत्तेनमत्तंहृष्टविवशंवाचित्तंयस्यसतथा एवं विधोहंसंसारवैतरण्यानैवोद्विजे। नबिभेमि एवशब्देनत्वत्तीर्थसेवाभावेसंसारकदनाद्बिभेमितत्संभवेनेत्ययोगव्यवच्छेदःक्रियते अनेनासंगतंप्रह्लादस्तवनमित्येतदपिपरिहृतं सत्स्वन्यत्रततोदयेतिव चनात्। इदंचभक्तिलक्षणमितिप्रकटयन्नाह शोचइति तेत्वत्तइंद्रियार्थेभ्योविषयेभ्योमायासुखंमाकृतमस्वरूपंसुखंयत्तदर्थंभरंकुटुंबभारम् ४३ स्वेतरेषुक्रियमाणाकृपास्वाश्रितेष्वेवक र्तव्या देवादिभिःक्रियमाणत्वादित्यभिप्रेत्याह प्रायेणेति देवामुनयश्चविजनेनैकांतस्थलेनसाधनेनसहिताःकाष्ठमौनादिव्रतंचरंति कीदृशाःस्वकीयानांजनानांविमुक्तिःस्यादितिस्वविमुक्ति

कोन्वत्रतेऽखिलगुरोभगवन्प्रयासउत्तारणेस्यभवसंभवलोपहेतोः ॥ मूढेषुवैमहदनुग्रहआर्तबंधोकिंतेनतेप्रियजनाननुसेवमानः ४२ नैवोद्विजेभवदुरत्ययवैतरण्यास्त्वत्तीर्थगायनमहामृतमत्तचित्तः ॥ शोचेनुतंविमुखचेतसइंद्रियार्थमायासुखायभरमुद्वहतोविमूढान् ४३ प्रायेणदेवमुनयःस्वविमुक्तिकामा मौनंचरंतिविजनेनपरार्थनिष्ठाः ॥ नैतान्विहायकृपणान्विमुमुक्षएकोनान्यंत्वदस्यशरणंभ्रमतोनुपश्ये ४४ यन्मैथुनादिगृहमेधिसुखंहितुच्छंकंडूयनेन करयोरिवदुःखदुःखम् ॥ तृप्यंतिदेहकृपणाबहुदुःखभाजःकंडूतिवन्मनसिजंविषहेतधीरः ४५ मौनव्रतश्रुततपोध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधय आपवर्ग्याः ॥ प्रायःपरंपुरुषतेत्वजितेंद्रियाणांवार्ताभवंत्यपिनवात्रतुदांभिकानाम् ४६

कामाः समहतांस्वभावइत्याह परेति परप्रयोजनतात्पर्योपेतादेवेषुतात्त्विकैर्विशेषतोमुनिषुकैश्चिदेवेतिविशेषप्रकाशनायप्रायेणेति तदुक्तं आश्रितेषुकृपाकार्याविशेषात्तात्त्विकैःसुरैः मुनिभिश्चतथाकै श्चित्कैश्चित्कार्याखिलेष्वपि तथापितात्त्विकसुराःकृपाविषयतांगताः एतएवविमुच्यंतेतदन्येनकथंचनेति यतोदेवादयोप्याश्रितेषुकृपांकुर्वंति अतोहमप्याश्रितानेतान्कृपणान्कृपाविषयान्विहायएको नविमुमुक्षेत्वमेकोमत्प्रसादेनमुक्तोभव अन्येन्येनवर्त्मनामुक्ताःसंत्वितितत्राह नान्यमिति स्वकर्मणानानायोनिषुभ्रमतोमामाश्रितजनस्यानुकूलंत्वदन्यंशरणंनानुपश्येइत्यन्वयः ४४ सुखानुभवार्थ हिमोक्षाकांक्षातच्छब्दादिविषयेभ्योपिस्यादतोऽजागलस्तनायितमोक्षसुखायकोवाप्रेक्षावान्महाप्रयत्नंकुर्यादुन्मत्तमंतरेणेतितत्राह यन्मैथुनादीति मैथुनादिगृहस्थसुखंयत्तल्लब्ध्वा देहकृपणादेह मात्रपोषणपरायणास्तृप्यंतिनान्येप्रेक्षावंतइतिशेषः। तदपिनसुलभमित्याह बहुदुःखेति तत्रबुद्धिमतैवंकार्यमित्याह कंडूतिवदिति मनसिजंकामम् ४५ मुमुक्षुभिःप्रथमतइंद्रियजयएवसमर्थनीयो न्यथामुक्तिसाधनानामपिमौनादीनांलोकेजीवनोपायमात्रत्वंभवतीत्याह मौनेति आपवर्ग्यामुक्तिहेतवःप्रायःसम्यग्भक्त्यानुष्ठिताइतिशेषः हेपुरुषपरंनचेत्तत्तएवाजितेंद्रियाणांपुंसांवार्तास्तत्कालजीवन मात्रोपायाभवंत्युत अपिसंभावनायांत्रंनतुमुख्यतइत्यर्थः लोकमोहनार्थंमौनादिकमनुतिष्ठतांदांभिकानांतदपिनसेत्स्यतीत्याह अत्रजीवलोकेवा यथाअजितेंद्रियाणांजीवनमात्रोपायांनतथादांभिकानांभवंतीति वाविकल्पोपमानयोरित्यभिधानं नवाभवंतीत्येकंवाक्यमितिवा ४६

१ जीवनमात्रोपायानां तथेति पाठान्तरम्।

मौनादीनांक्लेशसाध्यत्वेनासर्वाधिकारिकत्वात् सर्वाधिकारिकोपासनाविषयंनिरूपयति रूपेइति इमेसदसतीकार्यकारणेतवरूपे स्वदृशत्वात्स्वसन्निधानयोग्ये अत्रप्रमाणमाह वेदेति द्वावेवब्रह्मणो

रूपेइत्यादौकार्यकारणत्वंकिंविकारभावेनानेमित्तनैमित्तिकभावेनवेत्याशंक्य यथायोग्यमित्यूहनीयमित्यत्रदृष्टांतमाह बीजेति व्याख्यातमेतत्विज्ञानमानंदंब्रह्मेतिवत् वेददृष्टेचेत्किंसाक्षाद्रूपेइतिने

त्याह नचेति अन्यद्विलक्षणंज्ञानानंदादिलक्षणंनैव । कुतोत्राह अरूपकस्येति प्राकृतरूपाभावादित्यर्थःमहतांप्रत्यक्षंचात्रप्रमाणमित्याह युक्ताइति भक्तियोगेनोभयत्ररूपद्वये युक्ताउपासनालक्षण्या

नेनेतिशेषः युक्तायोगिनः उभयत्रसन्निहितंत्वांपश्यंतीतिवा दर्शनप्रकारमाह वह्निमिति योगेनमथनाद्युपायेन अन्ययोगंनिवारयति नान्यतइति भक्तियोगादन्यतोन्येनेति ॥ साक्षात्स्वरूपादन्यत्प्रा

कृतंरूपंनैव अरूपमक्षरंब्रह्मेतिश्रुतेः अतोनसाक्षाद्रूपेइतिवायोजना साक्षात्स्वरूपापेक्षयास्वरूपादन्यद्रूपंनेत्याचार्यविवरणमत्रप्रमाणं ४७ केतेकार्यकारणेइत्यतस्तन्नामनिर्देशः तत्सत्ताप्रदत्वेनतद्वश

त्वेतद्रूपत्वाभिप्रायइत्याशयेनाह त्वमिति चिदनुग्रहश्चेतनस्तन्मनसावचसानिरुक्तं नत्वदन्यत् त्वांविनाप्रवृत्तिमन्नास्ति सगुणःसंसारीशौक्ल्यादिगुणयुक्तोवा विगुणोमुक्तउत्पन्नानंतरक्षणविशिष्टपदा

र्थोवा ४८ पृथिव्यादिमहत्तत्वांतंपदार्थजातंकार्यकारणात्मनाद्विरवेनक्रोडीकृतं भगवद्रूपंततोभिन्नमित्युक्तं इदानींतदवस्थितपरमात्मानंतदभिमानिनोदेवाअपिसाकल्येन नजानंतीत्येवंविधानतमाहा

त्म्यांबुराशिरितिनिश्चित्य तमुपासतेसंतइत्याह नेति गुणाःसत्त्वादिगुणाभिमानिनः गुणिनोगुणविकाराः सहदेवमर्त्याइत्यत्रदेवशब्देनपृथग्विग्रहवंतइंद्रादयोगृह्यंते सुधियोनिश्चितशास्त्रार्थाः शब्दाद्वे

रूपेइमेसदसतीतववेददृष्टेबीजांकुराविवनचान्यदरूपकस्य ॥ युक्ताःसमक्षमुभयत्रविचिन्वतेत्वांयोगेनवह्निमिवदारुषुनान्यतःस्यात् ४७ त्वंवायुरग्निरव

निर्वियदंबुमात्राःप्राणेंद्रियाणिहृदयंचिदनुग्रहश्च ॥ सर्वंत्वमेवसगुणोविगुणश्चभूमन्नान्यत्त्वदस्त्यपिमनोवचसानिरुक्तम् ४८ नैतेगुणानगुणिनोमहदादयो

येसर्वेमनःप्रभृतयःसहदेवमर्त्याः ॥ आद्यंतवंतउरुगायविदंतिहित्वाएवंविमृश्यसुधियोविरमंतिशब्दात् ४९ तत्त्वेमनोदर्शनेदृगपिस्तुतौचवाक्कर्मणिह्यपि

करौश्रवणंकथायाम् ॥ संसेवयात्वयिविनेतिषडंगयाकिंभक्तिंजनःपरमहंसगतौलभेत ५० ॥ नारदउवाच ॥ एतावद्वर्णितगुणोभक्त्याभक्तेननिर्गुणः ॥

प्रह्लादंप्रणतंप्रीतोगतमन्युरभाषत ५१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रह्लादभद्रभद्रंतेप्रीतोहंतेसुरोत्तम ॥ वरंवृणीष्वाभिमतंकामपूरोस्म्यहंनृणाम् ५२

दादिशब्दराशिप्रमाणादेतेआद्यंतवंतस्त्वांनविदंतीत्येवंविमृश्यविचार्योपास्यतत्प्रसादेनसहदृश्याविरमंतिसंसारादितिशेषः यद्वाचानभ्युदितमित्यादिश्रुतेः शब्दाद्विरमंतीत्यत्रशब्दत्यागोनार्थः किंतु

वेदेनानिर्णीततत्त्वस्यतत्त्वेनिरंतरस्यंदमानबुद्धिजलराशेःपुंसोहरिगुणानुस्मरणायासोनास्तीतिवा ४९ श्रीनारायणप्रसादएवपुरुषार्थसाधनमित्युक्तं तस्यभक्तिज्ञाने तयोश्चषडंगोपासनासाध्यंध्यानंवि

नानान्यदन्यथानस्यादित्याशयेनाह तत्त्वइति हिशब्देनान्यथाजीवञ्छवइत्याह ॥ अपिशब्दात् पादौतवक्षेत्रानुगमनेनियोज्याविति ग्राह्यं एवंषडंगयासेवयाविनाजनोमुमुक्षुःपरमहंसानांगतावाश्रयभू

तेत्वयिभक्तिज्ञानंचलभेतकिं साधनांतराभावान्नाप्नोतीत्यन्वयः भक्तिज्ञानयोर्हेतुहेतुमद्भावादेकग्रहणेनद्वयोर्ग्रहणंयुज्यतइतिभावः परापूर्वेषांसख्यावृणक्तीतिश्रुतेः ५० हरेरसुरेषुप्रद्वेषाशयात्प्रह्लादस्या

पितज्जातित्वेनतत्स्तुत्याकोपोपशमःस्यात्किं । प्रत्युताक्षेपकरत्वेनाग्नौशुष्कंधनप्रक्षेपणवज्ज्वलनायस्यादितितत्राह एतावदिति योग्यतानुकूल्येनभक्त्याभक्तेनेतिविशेषणद्वयेनशंकानिरस्ते

तिज्ञातव्यं जातित्वमप्रयोजकंभक्तिरेवेतिसूचनेनदेवदत्तवदुन्मत्तोनभवतिभगवानितिसिद्धं ५१ मन्युशांतेःकिंगमकमितितत्राह प्रह्लादेति वरदानसामर्थ्यंहेतुमाह कामपूरइति नृणा भक्तानामितिशेषः ५२

मत्प्रसादएवदर्शनेकारणमित्याह मामिति मामप्रीणतोऽप्रीणयतः मद्दर्शनफलंचपांथदर्शनवन्नेत्याह दृष्ट्वेति ५३ यतोनतप्राप्तैव्यातस्माद्धीरामाधवंमांप्रीणंतिप्रीणयंति केनसर्वभावेनपूर्णभक्त्या माधवइत्यस्यार्थो मंगलदेवतापतिरित्यभिप्रायेणाह सर्वेषामिति सर्वेषामविशेषेणयायाअभिलषिताआशिषस्तासांतासामाशिषांपतिंपातृत्वेनदातारमित्यर्थः ५४ प्रह्लादोपिसामान्यभक्तोनभवति किंतुभक्तोत्तमइतिप्रकटनायभगवताविप्रलुब्ध्योपितान्वरान्नैच्छदित्याह एवमिति एकांतित्वान्नैसर्गिकभक्तत्वात् ५५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधे वि०टी०नवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ७ ॥
अस्मिन्नध्यायेभक्त्यैवपुरुषार्थोनद्वेषेणेत्येतत्प्रतिपादनंपुनःपुनर्भक्तेःप्राधान्यज्ञापनायान्यदासुरमोहनायेतितात्पर्यं वराननिच्छन्प्रह्लादोहरिंकिंप्रत्युवाचेतिहार्दंयुधिष्ठिरप्रश्नंपरिहरन्नारदस्तत्रवक्तीत्याह नारद इति वयसार्भकोनतुज्ञानेनेत्येतद्विशेषप्रकाशनायहेतिविशेषणं हिहेतावित्यमरः १ ज्ञातसर्वेंद्रियवृत्तिनाहृषीकेशेनतत्रपामन्मनोगतंज्ञातमितियदतोमनःपरीक्षणार्थंएतैर्मनःप्रलोभनंनकुर्वितिप्रार्थयतइत्याशयेनाह मामेति । गुरुवचनमज्ञातेष्टबोधकत्वेनप्रमाणंस्यादिदंस्वभावतएवाज्ञातेष्टबोधकत्वाद्व्यर्थमिवप्रतिभातीत्याशयवानाह उत्पत्त्येति आसक्तमितिलोकवृत्तांतप्रदर्शनपरम् । प्रह्लादस्यार्भकावस्थामारभ्यविष्णुधर्मैकनिष्ठत्वात् यतोविषयसंगिनामनर्थपरंपराहश्यतेतत्तस्माद्विषण्णः । विषयिणोविषयासिद्ध्याताकालिकप्रसूतनिर्वेदवन्नायंनिर्वेदइत्याह मुमुक्षुरिति अनेनप्रह्लादस्याधिकारलक्षणसामग्रीविद्यतइतिदर्शितम् २ ननुभगवद्वाक्यंकापिविप्रलंभकंनभवतिअजस्यावक्रचेतसइतिश्रुतेः भवतातथैवप्रोच्यते तथाचभगवद्वाक्यस्याविश्वसनीयत्वंस्यादितितत्राह भृत्येति

मामप्रीणतआयुष्मन्दर्शनंदुर्लभंहिमे ॥ दृष्ट्वामांनपुनर्जंतुरात्मानंतप्तुमर्हति ५३ प्रीणंतिह्यथमांधीराःसर्वभावेनमाधवम् ॥ श्रेयस्कामामहाभागाःसर्वेषामाशिषांपतिम् ५४ ॥ नारदउवाच ॥ एवंप्रलोभ्यमानोपिवरैर्लोकप्रलोभनैः॥ एकांतित्वाद्भगवतिनैच्छत्तानसुरोत्तमः ५५ इतिश्रीभागवतेसप्तमस्कंधेप्रल्हादस्तुतिर्नामनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ नारदउवाच ॥ भक्तियोगस्य तत्सर्वमंतरायतयार्भकः ॥ मन्यमानोहृषीकेशंस्मयमानउवाचह १ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ मामाप्रलोभयोत्पत्त्यासक्तंकामेषुतैर्वरैः ॥ तत्संगभीतोनिर्विण्णोमुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः २ भृत्यलक्षणजिज्ञासुर्भक्तंकामेषुचोदयात् ॥ भवान्संसारबीजेषुहृदयग्रंथिषुप्रभो ३ नान्यथातेखिलगुरोर्घटतेकरुणात्मनः ॥ नष्टदृष्टेस्तमस्यंधेत्वंपारःपारदर्शिनः ४ यस्तआशिषआशास्तेनसभृत्यःसवैवणिक् ॥ सवैस्वामीसवैभृत्योगुणलुब्धौनकामुकौ ५ आशासानोनवैभृत्यःस्वामिन्याशिषआत्मनः ॥ नस्वामीभृत्यतःस्वाम्यमिच्छन्योरातिचाशिषः ६

चोदयात् चोदयति धियोयोनःप्रचोदयादितिश्रुतेः ३ वंचनार्थमेवतथोच्यतइतिकिंनस्यादत्राह नान्यथेति अखिलगुरुत्वान्यथानुपपत्त्यानवचनंयुक्तमित्यर्थः इतोपिभृत्यलक्षणजिज्ञासैवप्रयोजनंत्वद्वचनस्यान्यथातवेष्टजनघातकत्वदोषापत्तिःस्यात् सानिर्दोषत्वेननयुक्तेत्याशयवानाह नष्टेति नकेवलमितरगुरुवन्मार्गमात्रप्रदर्शकःकिंतुगम्यंचातोविप्रलोभनंनयुक्तमतोवाह नष्टेति पारदर्शिनःपारंचांतंद्रष्टुमिच्छतः ४ ननुमत्प्रसादकामायाशीर्दानवचनमस्तुनामप्रलोभनं तत्कामुकस्याभीष्टदानावचनेऽनाकांक्षिताभिधानंस्यादितितत्राह यस्तइति तेतवसकाशात् आशिषःसंपदःसेवायाः तर्हिसकइतितत्राह सइतिवनषणसंभक्ताविितिधातोः संभजनंविक्रेयंद्रव्यंप्रसार्यदानलक्षणं तत्कर्तावणिग्वै । हिप्रपंचःकिंचित्सुकृतकरणलक्षणदानेनभवादृशाज्जनात्पुण्यलक्षणफलादानंकरोतीतियस्मात्तस्माद्वणिगित्यर्थः आशास्तेइच्छति अनेनफलदस्यस्वामित्वचविघटितंभवतीतिदर्शितंतर्हिकयोःस्वामिभृत्यभावइतितत्राह सवाइति लुभगार्ध्यइतिधातोः भक्त्यादिगुणोद्रेकाकांक्षिणौगुणलुब्धौमिथःफलानिनकामुकौ ५ ननूभयोःफलकामित्वेकोदोषइतितत्राह आशासानइति स्वामिनिसमवेताआशिषआत्मनःस्वस्याशासानोयःसभृत्योनवैनैव किंतुप्रतिभटएव वरदानादिनाभृत्यास्वस्वस्वामित्वमिच्छन्योभृत्यायाशिषोरातिददातिसस्वामीनच । कल्पितस्वामित्वेनतच्छब्दस्यमुख्यार्थालाभात् ६

भक्तेर्वेकिमभूदितितत्राह अहंत्विति अनपाश्रयोभृत्यप्राप्यफलानाश्रयः स्वामीअव्याहतस्वामीत्यर्थः एतदेवद्रढयति नान्यथेति निष्कामत्वेनभृत्यत्वंमम अनपाश्रयत्वेनस्वामित्वंतव एतस्मा
दन्यथाप्रकारांतरेणावयोरर्थोनास्ति किंतत्प्रकारांतरंतत्राह राजेति इहलोकेयथाराज्ञःसेवकस्यचस्वाज्ञानातिलंघनप्रीत्यादिलक्षणश्चेतनादिलक्षणस्वार्थोऽस्ति तथेति ७ ननुशास्त्रेषुप्रतिपाद्यमानसेव्यसे
वकभावोज्ञातृज्ञेयभावोदातृस्वीकर्तृभावइत्यादिसंबंधिसंबंधलक्षणार्थसंभवादावयोरर्थोनास्तीतिनिषेधःकथंक्रियतइत्याशंकांपरिहर्तुमाह यदीति नान्यथेश्वरभाषितमितिवचनात् भवदुक्त अन्यथा
माभूदितिभीत्याचतंवृणइत्यतोवाह यदीति रादानइतिधातुः काम्यंतइतिकामाः अभिमताएववरास्तान्कामानांविषयाणाअसंरोहंसम्यगनुत्पादंनामवरंवृणइत्यन्वयः ८ केनदोषेणतेषामनुत्पा
दःप्रार्थ्यतइतितत्राह इंद्रियाणीति येषांकामानांविषयाणांजन्मनाइंद्रियादयोनश्यंतितेषामितिशेषः सर्वेंद्रियाणाजरयतितेजइतिश्रुतेः आत्माभक्तिः ९ ननुकामासंरोहोनामकाममोक्षोविवक्षित
स्तस्मात्किंफलमितितत्राह विमुंचतीति भवायपुनर्जननाय १० भवन्नमनादिलक्षणाभक्तिश्चतत्फलमित्याह नमइति भगवतइत्यनेनाकिंचित्पूज्यमात्रवस्तुसिध्यत्यतःपुरुषायेत्यनेनापिकाश्चिदेवे

अहंत्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वंचस्वाम्यनपाश्रयः ॥ नान्यथेहावयोरर्थोराजसेवकयोरिव ७ यदिरासीशमेकामान्वरांस्त्वंवरदर्षभ ॥ कामानांहृद्यसंरोहंभवत
स्तुवृणेवरम् ८ इंद्रियाणिमनःप्राणाआत्माधर्मोधृतिर्मतिः ॥ ह्रीःश्रीस्तेजःस्मृतिःसत्यंयेषांनश्यंतिजन्मना ९ विमुंचतियदाकामान्मानवोमनसिस्थितान् ॥
तर्ह्येवपुंडरीकाक्षनभवायावकल्पते ॥ नारदेनोपदिष्टंमेतवमंत्रमिमंस्मरे १० ओंनमोभगवतेतुभ्यंपुरुषायमहात्मने ॥ हरयेद्भुतसिंहायब्रह्मणेपरमात्मा
ने ११ ॥ श्रीनृसिंहउवाच ॥ नैकांतिनोमेमयिजात्विहाशिषआशासतेऽमुत्रतथाभवादृशाः ॥ तथापिमन्वंतरमेतदत्रदैत्येश्वराणामनुभुंक्ष्वभोगान्
१२ कथामदीयाजुषमाणःप्रियास्त्वमावेश्यमामात्मनिसंतमेकम् ॥ सर्वेषुभूतेष्वधियज्ञमीशंयजस्वयोगेनचकर्महिन्वन् १३ भोगेनपुण्यंकुशलेनपा
पंकलेवरंकालजवेनहित्वा ॥ कीर्तिंविशुद्धांसुरलोकगीतांवितायमामेष्यसिमुक्तबंधः १४ यएतत्कीर्तयेन्मह्यंत्वयागीतमिदंनरः ॥ त्वांचमांचस्मरन्का
लेकर्मबंधाद्विमुच्यते १५ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ वरंवरयएतत्तेवरदेशान्महेश्वर ॥ यदनिंदत्पितामेत्वामविद्वांस्तेजऐश्वरम् १६ बद्धामर्षाशयःसाक्षात्स
र्वलोकगुरुंप्रभुम् ॥ भ्रातृहेतिमृषादृष्टिस्त्वद्भक्तेमयिचाघवान् १७

स्यतोमहात्मनइति क्वोसावित्यतोहरयइति हरिशब्दस्यानेकार्थत्वादत्रकइत्यतोऽद्भुतेति तिर्यक्प्राणिनात्वयाकिंस्यादित्यतोब्रह्मणेइति अस्याप्यनेकार्थत्वादत्रकइत्यतःपरमात्मनइति ११ अह
त्वकामइत्येकांतभक्तलक्षणंयत्त्वयोक्तंतत्सत्यंतथापिमदाज्ञाकारिणस्तवपुण्याभिवृद्धिःस्यादतएतत्कर्तव्यमित्याह नैकांतिनइति किंतदितितत्राह तथापीति १२ ननु कर्दमजलस्नानानिच्छयाह्ये
तावंतंकालंमयाकंठशोषणमकारि तदरण्यरोदनवद्व्यर्थमभूद्यतस्त्वंतत्रैवस्नाहीत्युपदिशस्यतस्त्वदाज्ञानुल्लंघ्यात्त्वमेवजानासीतिशंकारोगनिर्मूलनायसुखसाध्यमौषधंविधास्यामीत्याशयवानाह क
थाइति बहुवचनेनसर्वावतारादिकथाउपलक्षयति भूतेष्वित्युपलक्षणंचरुपुरोडाशादिष्वपियज्ञमूर्तिसन्निहितइतियोगेनभक्तियुक्तध्यानेनहिन्वन्नाशयन् १३ नन्वेतावताममकिं कालांतरभाविनीत्वत्प्रा
प्तिःस्यादेवेत्याह भोगेनेति भुक्त्वावनाभिमतंपुण्यंभोगेनक्षपयित्वाप्रायश्चित्तादिकुशलकर्मणापापंनिर्मूलयित्वा वितायविस्तृत्य १४ मयातवोक्तयोगकरणाशक्तस्यानायाससाध्यंयोगमुपदिशामी
त्युपसंहरति यइति मह्यंमामुद्दिश्य युक्तकाले १५ अभिमतमित्युक्तत्वादिमंत्वदभिमतंवरंवृणेइत्याह वरमिति तेसकाशात्अनेनदातृस्वीकर्तृभावसंबंधोस्तीतिविज्ञायते १६ १७

शुद्धचर्थसाधनांतरानुष्ठानंनापेक्षितमित्याह पूतइति १८ नकेवलमयमेवपितापूतःकिंतुजन्मांतरेपिविद्यमानाः पितरःपूताःस्युरित्याशयवानाह त्रिःसप्तभिरिति॥ त्वद्विशुद्धिर्मत्कटाक्षपात्रीभूतस्त्वज्जन्मनेत्याहयत्साधोस्यति १९ एतन्न्यायमन्यत्रातिदिशति यत्रेति कीकटाइतिपाठेआभीराइत्यर्थः २० ननुत्वद्भक्तानामेवंविधमाहात्म्यंकस्मादित्याशंक्यतपोवृद्धिक्षयहेतुहिंसाद्यभावादित्याह सर्वात्मनेति। सर्वात्मनायदपिकिंचनकृकलासादिकमपि तस्मात्प्राणभृतःप्राणंनविच्छिद्यादपिकृकलासस्येतिश्रुतेः तत्रनिमित्तमाह मद्भावेनेतिईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टइतिवचनात् सर्वत्रममभावःसत्तास्तीतिभावोभावनानिरंतरानुस्मरणंतेनगतस्पृहाः नष्टस्पर्द्धाः। हिंसायाःकारणंनिमित्ताभावान्नैमित्तिकाभावइत्यर्थः २१ इहलोकेयेमद्भक्ताःपुरुषाभवंतिविद्यंतेतेनहिंसंतीत्यन्वयः मद्भक्तेष्वपितववि शेषोस्तीत्याहभवानिति प्रतिरूपधृक्दृष्टांतस्थलभूतःखलुशब्देनकांश्चिन्निषिध्यावशिष्टानांसर्वेषामित्यर्थोगम्यतेतेनयावत्तावादित्यर्थः। अतेतुतान्विकान्देवान्नारदादींस्तथैवच प्रह्लादादुत्तमःकोनुविष्णुभक्तजगत्त्रयइतिवचनात् निषेधवाक्यालंकारजिज्ञासानुनयेखल्वित्यभिधानम् २२ मत्पिताभगवद्द्वेषीतिमत्वातत्प्रेतकार्याणिनकरोमीतिमतिर्माभूत् श्रौतंस्मार्तंनलंघयेदितिवचनात् मदाज्ञयातान्यपि

तस्मात्पितामेपूयेतदुरंताद्दुस्तरादघात् ॥ पूतस्तेपांगसंदृष्टस्तदाकृपणवत्सल १८ श्रीभगवानुवाच ॥ त्रिःसप्तभिःपितापूतःपितृभिःसहतेनघ ॥ यत्साधोस्यकुलेजातोभवान्वैकुलपावनः १९ यत्रयत्रचमद्भक्ताःप्रशांताःसमदर्शिनः ॥ साधवःसमुदाचारास्तेपूयंत्यपिकीकटान् २० सर्वात्मनानहिंसंतिभूतग्रामेषुकिंचन ॥ उच्चावचेषुदैत्येंद्रमद्भावेनगतस्पृहाः २१ भवंतिपुरुषालोकेमद्भक्तास्त्वामनुव्रताः ॥ भवान्मेखलुभक्तानांसर्वेषांप्रतिरूपधृक् २२ कुरुत्वंप्रेतकार्याणिपितुःपूतस्यसर्वशः ॥ मदंगस्पर्शनेनांगलोकान्यास्यतिसुप्रजाः २३ पित्र्यंचस्थानमातिष्ठयथोक्तंब्रह्मवादिभिः ॥ मय्यावेश्यमनस्तातकुरुकर्माणिमत्परः २४॥ नारदउवाच ॥ प्रह्लादोपितथाचक्रेपितुर्यत्सांपरायिकम् ॥ यथाहभगवान्राजन्नभिषिक्तोद्विजोत्तमैः ॥ प्रह्लादस्तुतथाकार्षीद्राज्यंनिहतकंटकम् २५ प्रसादसुमुखंदृष्ट्वाब्रह्मानरहरिंहरिम् ॥ स्तुत्वावाग्भिःपवित्राभिःप्राहदेवादिभिर्वृतः २६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवदेवाखिलाध्यक्षभूतभावनपूर्वज ॥ दिष्ट्यातेनिहतःपापोलोकसंतापनोसुरः २७ योसौलब्धवरोमत्तोनवध्योममसृष्टिभिः॥ तपोयोगबलोन्नद्धःसमस्तनिगमानहन् २८ दिष्ट्यास्यतनयःसाधुर्महाभागवतोर्भकः ॥ त्वयाविमोचितोमृत्योर्दिष्ट्यात्वांतस्त्वयाधुना २९

कर्तव्यानि नावैष्णवायदातव्यंनोदबिंदुंनतंडुलमित्येतदसंबंधिविषयत्वेनसावकाशमित्याशयेनाह मदंगेति सुप्रजाःसुपुत्रः २३ पितृमेधंकृत्वाविरज्यवनंनव्रज किंतुराज्यंकुर्वित्याह पित्र्यमितिराज्यंकुर्वन्पितृवल्लोकोपद्रवंनकुरु किंतुब्रह्मवाद्युक्तधर्मेणेत्याह यथोक्तमिति नतावतापूर्यतेऽन्यच्चावश्यकमित्याह मयीति कर्माणिसामादिविषयाणिपूजादीनिवा २४ भगवदाज्ञानुल्लंघनेनभगवत्प्रीतिःस्यादितिकृत्वातदाज्ञाकरणप्रकारमाह ॥ नारदइति ॥ सांपरायिकंपारलौकिकम् २५ तत्रागतेषुदेवेष्वेकतमेनापिसल्लापोहरेरभून्नवा आद्येकेन द्वितीयेदैत्येभ्यएषांकोविशेषः किंचसेव्यसेवकादिभावाभावेनब्रह्मविद्याधिकारोप्युत्पाद्यतःस्यादित्याशंकांपरिहरति प्रसादेति देवादिभिर्वृतइत्यनेनतैरपिस्वच्छंदवचनंकृतमितिज्ञातव्यम् २६ दिष्ट्यासुखमभूत् २७ ममसकाशात्सृष्टंसर्जनमेषामस्तितेसृष्टिनस्तैर्मत्सृष्टैरित्यर्थः २८ दिष्ट्यासज्जनसुखहेतुतः अधुनातस्मैदिष्ट्यासुखलक्षणोवरोदत्तइतिशेषः २९

अनेनत्रपुत्रानकेवलंदैत्यहननमेवप्रयोजनंकिंत्वन्यच्चास्तीत्याह एतदिति ३० एवंस्तुतोभगवान्कमनुग्रहमकार्षीत्तेषामितितत्राह श्रीभगवानिति निसर्गतःक्रूराणां अमृतंपयः देवान्नेसलिलेक्षीरेत्वमृतंना
विमुक्तिमइति अत्रहिरण्यकशिपुमंतरेणान्येषांनदातव्यइत्याज्ञाक्रियते नत्वस्येहि । यथाहिरण्यकस्यादादंतःस्थितहरीरितइत्यादिनास्वप्रेरितत्वावगमादिति ३१ मद्भृत्यानामपियोग्यप्रत्यक्षत्वेहररूप
युपरिरूपव्यवहारेणध्यायंतिदेवमनुष्याइतिश्रुतेः देवस्वभावोपःसंनिहितः स्यादितिमत्वा तद्रक्षणार्थं तद्विग्रहेणादृष्टोभूदित्याह नारदइति सर्वभूतानामदृश्यइत्यनेनभक्तानुकंपित्वंप्रदर्शितम् ३२ अनंतरं
प्रह्लादेनब्रह्मादयोदेवाःसत्कृताउतात्मनोभगवदनुग्रहपात्रत्वेनाहंभावेनधिक्कृताः आद्येवैष्णवाचारःप्रवर्तितःस्यात्द्वितीयेभगवच्छिक्षणंगजस्नानवत्स्यादितितत्राह ततइति भगवतःकलालेशायेषुतेतथा
भगवतोभिन्नांशावा ३३ भगवच्चित्तज्ञेनब्रह्मणावेदमन्वग्राहीत्याह ततइति अनेनभक्तेनभगवद्भक्तेषुयथायोग्यंप्रेमकर्तव्यमितिशास्त्राचारोदर्शितः ३४ प्रह्लादवरदानानंतरंभगवतास्वाचारत्वेनयद्दर्शन
मकारितदस्माभिरप्यनुष्ठेयमितिकृत्वा ब्रह्माद्याअपिस्वगृहान्ययुरित्याह प्रतिनंद्येति ३५ इदानींविशर्कलितोक्तमर्थंनिक्षिप्योपसहरति एवमिति हृदिस्थितेनवैरभावेनहेतुनाहरिणाहतौ ३६ ३७ प्राक्तन

एतद्वपुस्तेभगवन्ध्यायतःप्रयतात्मनः ॥ सर्वतोगोप्तृसंत्रासान्मृत्योरपिजिघांसतः ३० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मैवंविभोसुराणांतेप्रदेयःपद्मसंभव ॥ वरः
क्रूरनिसर्गाणामहीनाममृतंयथा ३१ ॥ नारदउवाच ॥ इत्युक्त्वाभगवान्राजन्ततश्चांतर्दधेहरिः ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांपूजितःपरमेष्ठिना ३२ ततःसंपू
ज्यविधिवद्ववंदेपरमेष्ठिनम् ॥ भवंप्रजापतीन्देवान्प्रह्लादोभगवत्कलाः ३३ ततःकाव्यादिभिःसार्द्धंमुनिभिःकमलासनः ॥ दैत्यानांदानवानांचप्रह्लादमक
रोत्पतिम् ३४ प्रतिनंद्यततोदेवाःप्रयुज्यपरमाशिषः ॥ स्वधामानिययूराजन्ब्रह्माद्याःप्रतिपूजिताः ३५ एवंतौपार्षदौविष्णोःपुत्रत्वंप्रापितौदितेः ॥ हृ
दिस्थितेनहरिणावैरभावेनतौहतौ ३६ पुनस्तौपूर्वंशापेनराक्षसौतौबभूवतुः ॥ कुंभकर्णदशग्रीवौहतौतौरामविक्रमैः ३७ शयानौयुधिनिर्भिन्नहृदयौराम
सायकैः ॥ तच्चित्तौजहतुर्देहंयथाप्राक्तनजन्मनि ३८ ताविहाथपुनर्जातौशिशुपालकरूषजौ ॥ हरौवैरानुबंधेनपश्यतस्तेसमीयतुः ३९ एनःपूर्वकृतं
यत्तद्राजानःकृष्णवैरिणः ॥ जहुस्तेतेतदात्मानःकीटाःपेशस्कृतोयथा ४०

जन्मनिजयविजयशब्दवाच्यौ
पूर्वजन्मनियथासच्चित्तौतथात्रापीतिशेषः हिरण्यकशिपुर्हिरण्याक्षाख्योपूर्वजन्मनियथातथेतिवा ३८ वैरानुबंधेनवैरोपसर्जनेनानुबंधेनस्नेहेनसमीयतुर्हरिमितिशेषः तत्रासुरौतमईयतुरित्यनुसंधेयं सम्यक्
भक्त्यैवश्रीहरिप्राप्तिः तदभावेनतमएवेतिद्योतनायसमित्युपसर्गः मधुकैटभौभक्त्यभावाद्दूरौभगवतोमृतौ तमएवक्रमादाप्तौभक्त्याचैद्योहरिंययौइतिवचनात् ३९ अन्येषामपिसद्भावादेतदुपलक्षणा
र्थंमुक्तमित्यभिप्रेत्याह एनइति अत्रापिवैरानुबंधेनेत्यनुवर्तते येराजानः पौंड्रकादिशब्दवाच्यास्तेष्वसुरदेहेष्वात्मारूपविशेषोयेषांतेतथा तत्रापितस्मिन्कृष्णेआत्माचित्तंयेषांतेतथा तदनुष्ठितपुण्यफ
लस्वीकारार्थंतत्राविष्टास्तद्भक्ताइत्यर्थः तेभक्त्यैवयत्पूर्वंकृततत्संबंधाप्राप्तमेनःपापंतज्जहुः तद्धित्वाहयाज्ञाकरणप्राप्तपुण्यप्रचयेनतंहारिमीयुः तएवकृष्णवैरिणोनादिकालमारभ्यभगवद्द्वेषिणःकृष्णाख्य
तामसाश्चवैरिणःवैरिरूपिणोराजानोराजसाः तमःप्रकृतयोदैत्याः तदात्मानोद्वेषरूपिणःतेजन्मप्रभृतिचीर्णपदेनः तेनपापेनवैरानुबंधेनानिरंतरवैरिचिंतयापूर्वकृतंब्रह्मणापूर्वकृतंतमोजहु
र्जग्मुरित्यन्वयः ओहाङ्गतावितिधातुः इतिसखेकहास्त्वन्यस्यसमुकुलंस्तुंप्रवेकेहास्ते(?)इतिप्रयोगश्च अंतेभक्त्यादिसाधनसाध्यनंतरं । इतरत्रद्वेषपूर्त्यनंतरमित्यन्नतस्यतावद्देवाचिरामितिश्रुतेः अने

-चैविन्महत्पुण्यंकर्मकरोतितद्वास्यांततःक्षीयतइत्यादेश्च। कीटाःपेशस्कृतंचिंतनयापेशस्कृताकारमाप्नुवंति नतुतदात्मत्वं अत्रप्रमाणं पौंड्रकेनरकेचैवशाल्वेकंसेचरुक्मिणि आविष्टास्तेहरेर्भक्तास्तद्भक्त्याहरिमीयिरे असुरास्तुस्वयंतेतुमहातमसिपातिताइतिवाक्यम् ४० अत्रापितारनम्यमस्तीत्याह यथेति भिदांविशेषं भेदोविशेषेदलनइत्यभिधानं अभिदामसंप्रज्ञातसमाध्यवस्थांययुरितिवा साम्यंनिर्दोषत्वादिचतुर्भुजलक्षणं अन्यथाकीटाःपेशस्कृतोध्यानेनकेचनपेशस्कृतोभवंति नतुसएवपृथग्दृश्यमानत्वादित्ययंदृष्टांतोनर्थःस्यादिति ४१ ग्रंथाधिक्यभयादुपसंहरति आख्यातमिति अतश्चैद्यादयोदमघोषसुतादीनामित्यादिबहुवारोक्तिर्भक्तेरनादिकालसंबंधित्वद्योतनार्था अन्यथावेनादीनामित्याद्युक्तिरपिस्यात् ४२ श्रद्धाजननायस्तौति एषेति ब्रह्मण्यदेवस्यरामस्य चशब्दान्नरसिंहस्य यत्र कथायाम् ४३ भक्त्यादिकमेवमुक्तिसाधनंनद्वेषादिकमित्येतदत्रप्रतिपाद्यतइत्युपसंहरति प्रह्लादस्येति भक्त्यादिलक्षणोधर्मश्चात्रकथितइत्यन्वयः ४४ येनभक्त्यादिलक्षणधर्मेणहरिमितरेभ्योव्यावर्तयति सर्गेति अप्ययस्यपोयथास्थितत्वम् ४५ आत्मानमधिकृत्यवर्तमानमिंद्रियादिस्वरूपचकथितमस्मिन्नाख्यानइत्याहुः तदुपाख्यानइति अत्रैवंपार्षदौविष्णोरित्यावृतानुकथनचभक्त्यादि

यथायथाभागवताभक्त्यापरमयाभिदाम् ॥ नृपाश्चैद्यादयःसाम्यंहरेस्तच्चिंतयाययुः ४१ आख्यातंसर्वमेतत्तेयन्मांत्वंपरिपृष्टवान् ॥ दमघोषसुतादीनांहरेःसाम्यमपिद्विषाम् ४२ एषाब्रह्मण्यदेवस्यकृष्णस्यचमहात्मनः ॥ अवतारकथापुण्यावधोयत्रादिदैत्ययोः ४३ प्रह्लादस्यानुचरितंमहाभागवतस्यच ॥ भक्तिर्ज्ञानंविरक्तिश्चयाथात्म्यंचास्यवैहरेः ४४ सर्गस्थित्यप्ययेशस्यगुणकर्मानुवर्णनम् ॥ परावरेषांस्थानानांकालेनाव्यत्ययोमहान् ४५ धर्मोभागवतानांचभगवान्येनगम्यते ॥ आख्यानेस्मिन्समाख्यातमाध्यात्मिकमशेषतः ४६ यएतत्पुण्यमाख्यानंविष्णोर्वीर्योपबृंहितम् ॥ कीर्तयेच्छ्रद्धयाश्रुत्वाकर्मपाशैर्विमुच्यते ४७ एतद्यआद्यपुरुषस्यमृगेंद्रलीलांदैत्येंद्रयूथपवधंप्रयतःपठेत ॥ दैत्यात्मजस्यचसतांप्रवरस्यपुण्यंश्रुत्वानुभावमकुतोभयमेतिलोकम् ४८ यूयंनृलोकेबतभूरिभागालोकंपुनानामुनयोभियांति ॥ एषांगृहानावसतीतिसाक्षाद्गूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगम् ४९ सवाअयंब्रह्ममहद्विमृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः ॥ प्रियःसुहृद्वःखलुमातुलेयआत्मार्हणीयोविधिकृद्गुरुश्च ५०

कंमुक्तिसाधनंनद्वेषादिकमितिज्ञापनाय येनभागवतधर्मेणैवभगवान्गम्यतेनद्वेषादिनेतिशेषः भक्तिर्ज्ञानविरक्तिश्चनवकंश्रवणादिकं धर्मोभागवतःप्रोक्तस्तद्भक्तेषुतथानवेतिवचनात् भागवतधर्मेणैवश्रीहरिर्गम्यतइति कथमुच्यते भक्त्यादिनाविनेतीयमाशंकापरिहृता भक्त्यादेर्धर्मशब्दवाच्यत्वात् श्रवणंकीर्तनंविष्णोरित्यादिश्रवणादिनवकम् ४६ अधुनाख्यानकीर्तनादिनायत्पुण्यंतदाह यइति ४७ सामान्यतउक्तंविवृणोति एतदिति ४८ ननुप्रह्लादानुभवस्यात्युत्तमत्ववर्णनेनयुधिष्ठिरादीनांततोऽवमत्वंप्रतीयतइतिमंदाशंकांपरिहरति यूयमिति मुनयएतानिति यथावीत्यवर्तयंति बत विस्मये खेदानुकंपासंतोषविस्मयामंत्रणेबतेति ४९ ननुपरब्रह्मणिमुक्तिगाइत्यतःपरब्रह्मशब्देनविष्णुत्वनिश्चयःकथमिति तत्राह सवाइति कैवल्येनानासक्तत्वेनयन्निर्वाणसुखमशरीरसुखं तस्यानुभूतिरनुभवोयस्यसतथा अनन्ययोग्यस्वरूपानंदमनुभवतीत्यर्थः अनेनविष्णुत्वंनिरणायि विधिकृदाज्ञाकारी गुरुर्हितोपदेष्टा ५०

ननुदुर्ज्ञेयरूपत्वंहिविष्णुलिंगंनहिसुज्ञेयमणुर्ह्येषआत्मासइतिश्रुते स्वरूपानंदानुभवित्वंसायुज्यभाजोप्यस्त्यतःकथंनिर्णयइतितत्राह नयस्येति ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेविज०कृतटीकायां दशमोध्यायः॥ १०॥ अस्मिन्नध्यायेहरौभक्तिविधानार्थंरुद्रमाहात्म्यकथनव्याजेनतन्माहात्म्यंप्रतिपाद्यते अधुनातत्रैकोरुद्रोनाद्वितीयोवतस्थइत्यादिश्रुते. प्रतीयमानरुद्रस्याद्वितीयार्थत्वंप्रतिपाद्यमानैर्ज्ञैर्भैक्ष्याद्रव्यव्ययेनपूज्यमानस्येशानःसर्वविद्यानामीश्वरःसर्वभूतानामित्यादिमंत्रैःस्तूयमानस्यसतःरुद्रस्यासुरावेशात्संशयोबभूव इदंसर्वंभगवदधीनंनवेति तत्रदयालुर्भक्तवत्सलःश्रीनारायणोरुद्रस्यतंसंशयमपाचक्र कथंकेनेतितत्राह सएषइति सभगवान्नृसिंहात्मनाब्रह्मदत्तवरेणदृप्तंहिरण्यकशिपुपुरःसरासुरजातिंनिर्मूलयित्वाप्रह्लादादिभक्तसमुदायस्यानुग्रहीतासएषयुष्मद्बंधुभूतःश्रीकृष्णःपुराकल्पविशेषे देवस्य । हरेःस्तुतिध्यानादिकंकुर्वाणस्य । रुद्रस्यरोदनाद्यवगततल्लक्षणस्यातएवतन्नाम्नःशिवस्यानंतमायिनानेकशतसहस्रमायावताऽतएवार्थादल्पेनमयेनवक्ष्यमाणप्रतीकारकृत्वातस्यरुद्रस्यभगवद्भक्तप्रधानइत्यादियशोवितत्तंत्रिपुरनाशनेनव्याप्तमकरोदात्मनोतिशयस्वामित्वेनतदनुग्राहकत्वेनचविमलमकृतेत्यन्वयः १ नापृष्टःकस्यचिद्ब्रूयादितिवचनात्प्रसक्तंप्रमेयंविस्तृत्यश्रोतुंराजापृच्छति कस्मिन्कर्म

नयस्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णितम् ॥ मौनेनभक्त्योपशमेनपूजितःप्रसीदतामेषमसात्वतांपतिः ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे सप्तमस्कंधेदशमोध्यायः॥ १० ॥ नारदउवाच ॥ सएषभगवान्राजन्व्यतनोद्वितंयशः ॥ पुरारुद्रस्यदेवस्यमयेनानंतमायिना १॥ राजोवाच ॥ कस्मिन्कर्मणिदेवस्ययशोमूज्जगदीशितुः ॥ यथाचोपचिताकीर्तिःकृष्णेनानेनकथ्यताम् २ ॥ नारदउवाच ॥ निर्जिताअसुरादेवैर्युध्यनेनोपबृंहितैः॥ मायिनांपरमाचार्यंमयंशरणमाययुः ३ सनिर्ममेपुरस्तिस्रोहैमरौप्यायसीर्विभुः ॥ दुर्लक्ष्यापायसंयोगादुर्वितर्क्यपरिच्छदाः ४ ताभिस्तेऽसुरसेनान्योलोकांस्त्रीन्सेश्वरान्नृप ॥ स्मरंतोनाशयांचक्रुःपूर्ववैरमलक्षिताः ५ ततस्तेसेश्वरालोकाउपासाद्येश्वरंततः ॥ त्राहिनस्तावकान्देवविनष्टांस्त्रिपुरालयैः ६ अथानुगृह्यभगवान्माभैष्टेतिसुरान्विभुः ॥ शरंधनुषिसंधायपुर्यामस्त्रंव्यमुंचत ७ ततोग्निवर्णाइषवउत्पेतुःसूर्यमंडलात् ॥ यथामयूखसंदोहानादृश्यंतपुरोयतः ८ तैःस्पृष्टाव्यसवःसर्वेनिपेतुस्त्रिपुरौकसः ॥ तानानीयमहायोगीमयःकूपरसेऽक्षिपत् ॥ ९ ॥ सिद्धामृतरसस्पृष्टावज्रसारामहौजसः ॥ उत्तस्थुर्मेघदलनाद्वैद्युताइववह्नयः ॥ १० ॥

णीति कस्मिन्कर्मणिमयोविपरीतं चकार येनेशितुर्देवस्ययशोभूत् साचकीर्तिःकृष्णेनयथायथमुपचिता प्रचिता सकथाविशेषोममकथ्यतामित्यन्वयः २ नारदः प्रश्नंपरिहरति निर्जिताइति अनेनहरिणोपबृंहितैःअन्यसहायेनासुराजिताइत्येतदेवानानदोषायविष्णवेक्षणस्यस्वतःसिद्धत्वाद्देवानांसापेक्षंनतुदोषाय यत्रासिद्धमपेक्षितमितिवचनात् ३ मयेनत्रिपुरनिर्माणकर्मविपरीतंकृतमित्याह सनिर्ममइति सातिस्रः दुर्लक्ष्योदुर्ज्ञेयोऽपायसंयोगोनाशसंबंधोंतःप्रवेशसंबंधोयासातास्तथातएवादृश्यबहुतरायुधादिपरिकराः ४ असुरसेनान्यः असुरसेनानायकाः ५ सेश्वराःसहरय. अत्रापिविष्णुसहितदेवानांरुद्रापेक्षित्वंनदोषायत्रिपुरहननंरुद्रेणकार्यमितिहरिणाक्षमत्वात् इंद्रादिभिर्वा ६ विभुःशिवः माभैष्टेत्युक्त्वा पुर्यामित्येकवचनंजातिविवक्षया ७ ततोधनुषोमयूखसंदोहारश्मिराशयः यतोयैः शरैः पुरःपुराणि ८ स्पृष्टास्तमाऽयसरःगतप्राणाः इदंचमयेनकृतंविपरीतमित्याशयवानाह तानिति ९ सिद्धामृतरसोमृतसंजीवनरसः तस्मिन्स्पृष्टाःस्नाताःवैद्युताःविद्युत्संबंधिनः चशब्देनजलादिना यथानाशोनास्ति तथैवामितिमूचयति १०

कथंकृष्णेनोपचिताकीर्तिरितीमंप्रश्नंपरिहर्तुमाह विलोक्येति ११ कोसावितितत्राह वत्सइति हिशब्देनविष्णुर्ब्रह्माणमपेक्षतेइतिनदोषायेतितत्संक्षेपकारित्वेनासिद्धत्वादेतिसूचयति कालेमध्यंदिने ग्रंथांतरसिद्धत्वाद्धिशब्देनभगवन्मायायास्तन्मायातोऽपरिमितमाहात्म्यमस्तीतिसूचयति ॥ १२ ॥ स्वकृतापराधप्रहाणायस्वस्यभगवद्भक्तिप्रकटनायचमयस्तद्विषयज्ञानंचममास्तीत्याभिप्रायेणाह तदिति तद्दैत्यवधोपायकरणं किंचित्कालमसुराणांजयदायिनीमिदानींदेवानामितिदैवगतिम् १३ किंजगादेतितत्राह देवइति आत्मनःस्वस्यअन्यस्यदेवदत्तस्यचेतिद्वयोर्दैवेनविष्णुनादिष्टं क्रमंव्यपोहितुं अन्यथाकर्तुं इहजीवराशौदेवोसुरोन्योवाकश्चनेश्वरःसमर्थोनास्तीत्यतस्तूष्णींभावएववरीयानित्यर्थः १४ मनुसिद्धरसपानंव्यर्थमिवप्रतिभाति त्रिपुराणामनाशादित्याशंक्यतन्ना शसाधनमाह अथेति अथदैत्यजीवसाधनरसनाशानंतरंस्वाभिःशक्तिभिःभूम्यादिभिःशंभोःप्राधानिकयुद्धसाधनरथादिकंव्यधादित्यन्वयः । धर्मादिबलोपेतत्वात् अभेद्याभिः १५ ।किंतत्प्राधानिकमिति

विलोक्यभग्नसंकल्पंविमनस्कंवृषध्वजम् ॥ तदायंभगवान्विष्णुस्तस्योपायमकल्पयत् ११ वत्सआसीत्तदाब्रह्मास्वयंविष्णुरयंहिगौः ॥ प्रविश्यत्रिपुरंकाले रसकूपामृतंपपौ ॥ तेऽसुराह्यपिपश्यंतोनन्यषेधन्विमोहिताः १२ तद्विज्ञायमहायोगीरसपालानिदंजगौ ॥ स्मरन्विशोकःशोकार्तान्स्मरन्दैवगतिंचताम् १३ देवोसुरोनरोन्योवानेश्वरोस्तीहकश्चन ॥ आत्मनोन्यस्यवादिष्टंदैवेनापोहितुंद्वयोः १४ अथासौशक्तिभिःस्वाभिःशंभोःप्राधानिकंव्यधात् ॥ धर्मज्ञानविरक्त्यादितपोविद्याक्रियादिभिः १५ रथंसूतंध्वजंवाहंधनुर्वर्मशरादियत् ॥ सन्नद्धोरथमास्थायसशरंधनुराददे १६ शरंधनुषिसंधायमुहूर्तेऽभिजितीश्वरः ॥ ददाहतेनदुर्भेद्याहरोथत्रिपुरंनृप १७ दिविदुंदुभयोनेदुर्विमानशतसंकुले ॥ देवर्षिपितृसिद्धेशाजयेतिकुसुमोत्करैः १८ अवाकिरञ्जगुर्हृष्टाननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ एवंदग्ध्वापुरस्तिस्रोभगवान्पुरहान्नृप १९ ब्रह्मादिभिःस्तूयमानःस्वधामप्रत्यपद्यत २० एवंविधान्यस्यहरेःस्वमाययाविडंबमानस्यनृलोकमात्मनः ॥ वीर्याणिगीतान्यृषिभिर्जगद्गुरोर्लोकान्पुनानान्यपरंवदामिकिम् २१ इतिश्रीभागवतेम०सप्तमस्कंधेएकादशोध्यायः ११ ॥ छ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ श्रुत्वेहितंसाधुसभासभाजितंमहत्तमाग्रण्यउरुक्रमात्मनः ॥ युधिष्ठिरोदैत्यपतेर्मुदान्वितःपप्रच्छभूयस्तनयंस्वयंभुवः १ युधिष्ठिरउवाच ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिनृणांधर्मंसनातनम् ॥ वर्णाश्रमाचारयुतंयत्पुमान्विंदतेपरम् २ भवान्प्रजापतेःसाक्षादात्मजःपरमेष्ठिनः ॥ सुतानांसंमतोब्रह्मंस्तपोज्ञानसमाधिभिः ३ नारायणपराविप्राधर्मंगुह्यंयथाविदुः ॥ करुणाःसाधवःशांतास्त्वद्विधानतथापरे ४

तदाहरथमिति भगवतोहरेस्तेजसागुप्तोरक्षितः १६ १७ यशोवितातिप्रकारमाह दिवीति जयेत्युक्त्वाजगुरित्यनेनयशोवितातिज्ञायते १८ १९ ब्रह्मादिभिर्ब्रह्मोत्पन्नैःसनकादिभिः इमारुद्रायस्थिरधन्विनेगिरःक्षिप्रेषवइत्यादिवेदवाक्यैर्वा २० शंभोःपुरदहनमाहात्म्यंयत्तत् श्रीनारायणैकनिष्ठमित्याशयेनोपसंहरति एवंविधानीति अपरंभगवच्चरितंतद्वदेतिशेषः अपरमन्यद्वस्त्वेवंविधमाहात्म्योपेतंकिंवदामिनाकिमपीतिवा २१ ॥ इतिश्रीभागवतेसप्तमस्कंधे.विज०कृ०टी०एकादशोध्यायः ११ ॥ भगवद्भक्त्यायथावद्गीतवर्णाश्रमाचाराचरणेनसुमुत्पन्नापरोक्षज्ञानेनप्रसन्नोहरिःस्वस्वयोग्यांभुक्तिंददातीत्येतदर्थमुत्तरेषामध्यायानामारंभः तत्रवर्णाश्रमधर्मान्छ्रोतुकामोयुधिष्ठिरोनारदंपृच्छतीत्याह श्रुत्वेति महत्तमानामग्रण्यस्यश्रेष्ठस्यउरुक्रमेहरावात्मामनोयस्यसतथातस्य दैत्यपतेः प्रल्हादस्य ईहितंचरितंसाधुसभासुसभाजितंसंभावितं महत्तमानांब्रह्मादीनां उत्तमस्यदैत्यानामपिपत्युरुरुक्रमात्मनोनरसिंहस्येतिवा १ धर्मंविशिनष्टि वर्णेति वर्णाश्रमाचारयुतं युमिश्रणइतिधातुः १ ३ ४

५ पुरुषार्थोपयोगित्वाद्वक्तुमिच्छामीत्याह योवतीर्येति दाक्षायण्यांनाम्नामूर्तौ धर्मतोधर्मप्रवर्तनार्थं स्यादध्याधिकईश्वरइत्यभिधानादीश्वरतपउद्दिश्यबदरिकाश्रमआस्तइत्यन्वयः बदरिकाश्रमेत पोभ्यास्तइतिवा ६ तत्रानुष्ठानधर्मविषयेज्ञातेक्षिप्रप्रवृत्तिःस्यादधिकारिणामितितमाह धर्ममूलमिति धर्ममूलंधर्मविषयः सर्ववेदमयःसर्ववेदप्रतिपाद्येषुप्रधानः अनेनरुद्रादयोनिवृत्ताइतिज्ञातव्यं नकेवलंधर्मविषयएव तत्प्रतिष्ठापकश्चेत्यतोधर्ममूलमित्यत्रप्रमाणंसर्ववेदमयइतिप्रमाणांतरंचास्तीत्याह स्मृतिरिति प्रमाणमितिशेषः भगवत्प्रसादहेतुत्वात्प्रमाणमित्याह येनेति अनेनभगवत्त त्त्वज्ञैःस्मृतोधर्मोनकपिलादिभिरित्युक्तंभवति ७ विषयंनिरूप्यसर्वसाधारणंसर्वधर्मसाधनमाह सत्यमिति सत्यादिचतुष्टयमंतरंगातितिक्षादिकमुपागमितिज्ञातव्यम् ८ ग्राम्येहोपरमःग्राम्यभोगे च्छानिवृत्तिःविषयाविपर्ययेहेक्षाप्राणिनांस्वतएवनिषिद्धकर्मचेष्टाईहातस्याःपर्यालोचनंमोक्षविपरीतप्रवृत्तिदर्शनंवा मौनंमंत्रार्थचिंतनं प्रलापवर्जनंवा आत्मविमर्शनमात्मविचारः ९ तेषुनृषुआत्म देवताबुद्धिःपरमात्मास्थितइतिज्ञानं सुतरामित्यनेननृषुविशेषतःकर्तव्यमितिसूचयति अहिंसासत्यमस्तेयंशौचमिंद्रियसंयमः दमःक्षमार्जवंदानंसर्वेषांधर्मसाधनमितिस्मृतत्वादेषांधर्मांगत्वं नतुधर्म त्वमितिज्ञातव्यम् १० ननुतर्हिकोयंधर्मोनामेत्याशंक्यसर्वसाधारणंधर्ममाह श्रवणमिति महतांगतिःस्थितिस्तस्याःसेवा संगतेःसेवेतिवा । दास्यात्मसमर्पणयोरेकार्थत्वात् कथंपृथग्ग्रह

नारदउवाच ॥ नत्वाभगवतेऽजायलोकानांधर्महेतवे ॥ वक्ष्येसनातनंधर्मंनारायणमुखाच्छ्रुतम् ५ योवतीर्यात्मनोंशेनदाक्षायण्यांतुधर्मतः ॥ लोकानांस्वस्तयेध्यास्तेतपोबदरिकाश्रमे ६ धर्ममूलंहिभगवान्सर्ववेदमयोहरिः ॥ स्मृतिश्चतद्विदांराजन्येनचात्माप्रसीदति ७ सत्यंदयातपःशौचंतितिक्षेक्षाशमोदमः ॥ अहिंसाब्रह्मचर्यंचत्यागःस्वाध्यायआर्जवम् ८ संतोषःसमदृक्सेवाग्राम्येहोपरमःशनैः ॥ नृणांविपर्ययेहेक्षामौनमात्मविमर्शनम् ९ अन्नाद्यादेःसंविभागोभूतेभ्यश्चयथार्हतः ॥ तेष्वात्मदेवताबुद्धिःसुतरांनृषुपांडव १० श्रवणंकीर्तनंचास्यस्मरणंमहतांगतेः ॥ सेवेज्यावनतिःसख्यंदास्यमात्मसमर्पणम् ११ नृणामयंपरोधर्मःसर्वेषांसमुदाहृतः ॥ त्रिंशल्लक्षणसंयुक्तःसर्वात्मायेनतुष्यति १२ संस्कारायत्राविच्छिन्नाःसद्विजोवैदिकादयः ॥ इज्याध्ययनदानानिविहितानिद्विजन्मनाम् १३

णंकृतमित्याशंका अनाद्यनंतकालेषुमुक्तौसंसारएवच मयिस्थश्चोदयत्येकोविष्णुर्मांसर्वदैवतु इतिसंप्रीतिकंज्ञानंविद्यादात्मसमर्पणं बहिश्चेश्वरदासत्वंदास्यमित्युच्यतेबुधैरित्यनेनपरिहरणीया अनाद्य नंतकालंमयिस्थित्वाविष्णुःसर्वत्रमांप्रेरयतीतिप्रीतिपूर्वकज्ञानमात्मसमर्पणं । प्रतिमादिसन्निहितभगवद्दासत्वज्ञानंदास्यम् ११ तारतम्यज्ञानार्थंब्रह्मादिविषयश्रवणादिरपिधर्मःस्यादतोविशिष्यो च्यतइत्यतउक्तं परइति एषमेसर्वधर्माणांधर्मोधिकतमोमतइतिवचनात्समुदाहृतइति समीचीनत्वंकुतोत्राह त्रिंशल्लक्षणेति अनंतलक्षणस्यहरेस्त्रिंशल्लक्षणयुक्तत्वं तथापिपुरुषाकारोभक्तानांत्वंप्र काशसइतिवचनात् भक्तप्रकाश्याकाराविषयविवक्षया सप्तपादश्चतुर्हस्तइत्यादिशास्त्रेषुपुरुषलक्षणस्यनिरूपितत्वात् । इदंचभक्तिप्रचयायप्रोक्तमितिज्ञायते अनेनभगवत्तोषकरोधर्मोनान्यइत्युक्तंभव ति १२ एवंधर्मस्वरूपंनिरूप्यतदधिकारिणंनिरूपयति संस्काराइति निषेकादिश्मशानांतायेसंस्कारास्तेयस्याविच्छिन्नाअखंडिताःसद्विजःसएवाधिकार्यत्रेतिशेषः अविच्छेद्यत्वेनकर्तव्यत्वेको हेतुरित्यत्राह वैदिकेति वेदप्रतिपाद्यत्वेनप्रामाणिकत्वेनकर्तव्याइत्यर्थः नान्विदंद्विजमात्रसामान्यंकिंत्वित्याह आदयइति स्त्रीणांब्राह्मणजातित्वेपिमंत्रेणक्रियाएताइतियद्दत्तःशिष्टाचारत्वेनसंगृहीतत्वात् इदंचवैदिकत्वेपिकर्तव्यत्वंनतुस्त्रीणांवैदिकसंस्काराभावेपागानधिकारित्वमित्यस्येदमेवोत्तरं वैदिकादयइतिवैदिकाअवैदिकाश्चसंतीत्यर्थः तदुक्तं निषेकाद्याःश्मशानांतास्तेषांवैमंत्रतःक्रियाः गर्भाधान

मृत्तौपुंसवनंचस्पंदनात्पुरा षष्टेटमेवासीमंतोमासतोजातकर्मच अहन्येकादशेनामचतुर्थेमासिनिष्क्रमः षष्ठेन्नप्राशनंमासेचूडाकार्यायथाकुलं एवमेनःगर्भयातिबीजगर्भसमुद्भवं तूष्णीमेता क्रिया स्त्री
णांविवाहस्तुसमंत्रकइत्यादि तांपूषञ्छिवतमामेरयस्वयस्यांबीजंमनुष्यावपंति यानऊरुउशतीविश्रयातेयस्यामुशंत-प्रहरामशेपं उशोयमेशरामूरस्थमामेदश्राणिमन्यथा सर्वाहमाश्मिरो
मशागंधारीणामिवांबिकाइत्यादिसंस्कारमंत्राः ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चत्वारोवर्णास्तेषां आद्यास्त्रयोद्विजाः तेषांसाधारणधर्ममाह इज्येति ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रावर्णास्त्वाद्यास्त्रयोद्विजाइतिस्मृतेः
इज्याध्यापनदानानिविप्रस्यक्षत्रियस्यचेत्यादेः १३ एतान्यपिद्विजमात्रस्यनकिंतुविशिष्टानामित्याशयेनाह जन्मेति जन्मनाकर्मणावावदातानांकारीर्यायजेतवृष्टिकामःपलवद्वासमानसंवदेदित्यादिवे
दोदिताःक्रियाश्चविहिताइत्याह क्रियाइति । विशेषधर्ममाह विप्रस्येति अध्यापनयाजनप्रतिग्रहाः ततोब्राह्मणादन्यस्यक्षत्रियादेरप्रतिग्रहःप्रतिग्रहाधिकोविप्रोयाजनाध्यापनेतथेतिवचनात् १४ प्रतिग्रहा
दिनापिप्रवृत्तिमभिप्रेत्यराजादिवृत्तिमाह राज्ञइति आदिशब्देनन्यायप्राप्तोदंडाद्यागतंधनंगृह्णतेप्रजागोप्तुरित्यनेनप्रजागुप्त्यैवततोधनमाहर्तव्यं अन्यथादुष्कृतमेवादत्तइतिसूचयति वाशब्देनदेवागृह्णंते देववि

जन्मकर्मावदातानांक्रियाश्चनिगमोदिताः ॥ विप्रस्याध्यपनादीनिततोन्यस्याप्रतिग्रहः १४ राज्ञोवृत्तिःप्रजागोप्तुरविप्राद्वाकरादिभिः ॥ वैश्यस्तुवार्ता
वृत्तिःस्यान्नित्यंब्रह्मकुलानुगः १५ शूद्रस्यद्विजशुश्रूषावृत्तिश्चस्वामिनोभवेत् ॥ वार्ताविचित्रशालीनंयायावरंशिलोंछनम् १६ विप्रवृत्तिश्चतुर्धेयंश्रेय
सीचोत्तरोत्तरा ॥ जघन्योनोत्तमांवृत्तिमनापदिभजेन्नरः १७ ऋतेराजन्यमापत्सुसर्वेषामपिसर्वशः ॥ ऋतामृताभ्यांजीवेतमृतेनप्रमृतेनवा १८ सत्यानृताभ्यां
जीवेतनश्ववृत्त्याकथंचन ॥ ऋतमुंछशिलंप्रोक्तममृतंयदयाचितम् १९ मृतंतुनित्ययाच्ञास्यात्प्रमृतंकर्षणंस्मृतम् ॥ सत्यानृतंतुवाणिज्यंश्ववृत्तिर्नीच
सेवनम् २० वर्जयेत्तांसदाविप्रोराजन्यश्चजुगुप्सिताम् ॥ सर्ववेदमयोविप्रःसर्वदेवमयोनृपः २१ शमोदमस्तपःशौचंसंतोषःक्षांतिरार्जवम् ॥ दानंदया
च्युतात्मत्वंसत्यंचब्रह्मलक्षणम् २२ शौर्यंवीर्यंधृतिस्तेजस्त्यागआत्मजयःक्षमा ॥ ब्रह्मण्यताप्रसादश्चरक्षाचक्षत्रलक्षणम् २३ देवगुर्वर्यगोभक्तिस्त्रिवर्ग
परितोषणम् ॥ आस्तिक्यमुद्यमोनित्यंनैपुण्यंवैश्यलक्षणम् २४

प्रैर्वेनेत्यर्थः दंडार्हविप्रमंतरेणचेति वार्ताकृषिगोरक्षवाणिज्यलक्षणा १५ स्वामिनःसकाशाज्जीवनंचेतिशेषः भृत्यानांस्वामिनःऽशुश्रूषाचवृत्तिरितिवाविप्रवृत्तिंकंठोक्त्याह वार्तेति अत्रवार्तादिक्रमापदी
तिग्राह्यं १६ विप्रानुज्ञयाक्षत्रियवैश्ययोस्तत्त्वविज्ञापनंधर्मइत्युच्यते तदभावेशूद्रस्यकथमितितत्राह जघन्यइति जघन्योनरःशूद्रोनापदितत्सद्भावेउत्तमांवृत्तिंतत्त्वज्ञानलक्षणांनभजेन्नकुर्यादित्यन्वयः आ
पदितदभावेतदनुज्ञयाकुर्यादित्यतोनापदीतिविशेषणंपालनादिवृत्तिंवा ननुवर्णहीनस्यकथमित्यस्येदमेवोत्तरं जघन्योवर्णहीनोनापद्यप्युत्तमांवृत्तिंनभजेत् वर्णेष्वज्ञेषुवर्णस्तुनज्ञानीस्यात्कथंचनेतिश्रुतिः
१७ राजानंविनासर्वेषांविप्रादीनामापद्युक्तसर्ववृत्तिभिर्जीवनेदोषोनास्तीत्याह ऋतेराजन्यमिति १८ ऋतादीनामप्रतीतार्थत्वाद्व्याचष्टे ऋतमित्यादिना १९ कर्षणंकृषि. २० श्ववृत्तिवर्जनेहेतुमाह स
र्वेति सर्वादेवतावेदविदिब्राह्मणेवसतीतिश्रुतेः नाविष्णुःपृथिवीपतिरित्यादेश्च २१ विप्रादीनांत्रिविधप्रज्ञानेप्रथमंलक्षणमाह शमइत्यादिनाऽच्युतात्मत्वमच्युतमनस्कत्वम् २२ त्यागोदातव्येमुक्तहस्त
ता आत्मजयोमनोजयः २३ त्रिवर्गैर्धर्मार्थकामैः ईश्वरपरितोषणं त्रयोवर्गायेषांतेत्रिवर्गाः तेषांद्रव्यादिनापरितोषणम् २४

शूद्रस्यांततःसकृत्स्पृष्टाभिरद्भिराचमनलक्षणंशौचम् हृत्कंठतालुगाभिस्तुयथासंख्यंद्विजातयः शुध्येरन्स्त्रीचशूद्रश्चसकृत्स्पृष्टाभिरंततइतिवचनात् । केशश्मश्रुनखाद्यधारणंमौढ्येन २५ स्त्रीणांसामान्य लक्षणमाह स्त्रीणामिति अनुकूलतोक्तकारित्वम् यत्रानुकूल्यंदंपत्योस्त्रिवर्गस्तत्रवर्धते स्त्रीभिर्भर्तृवचःकार्यमेषधर्मःपरःस्त्रियः इतिवचनात् तद्बंधुषुभर्तृबंधुषु भागिनेयादिषु तद्व्रतधारणंपातिव्रत्यम् यस्ययद्व्रतंतदेवाम्यास्तामितिवा २६ गृहमंडनवर्तनैर्गृहालंकारकरणैः २७ कामैर्विषयैः २८ अलोलुपाअयोग्याभिलाषरहिता अपतितंब्रह्महत्यादिपानकरहितम् २९ अस्मिन्पत्यौहरिः सन्निहितइतियाबुद्धिः सहरिभावः हरिरस्मिन्स्थितइतिस्त्रीणांभर्तरिभावना शिष्याणांचगुरौनित्यंशूद्राणांब्राह्मणादिषु भृत्यानांस्वामिनितथाहरिभावइतीरितइतिवचनात्तयोरैक्यार्थः हर्यात्म नाहरेर्विशेषसन्निधानवतापत्यासह ३० क्षत्रियाद्विप्रस्त्रीसूतानांविप्रात्क्षत्रियस्त्रीजातानांक्षत्रियाद्वैश्यस्त्रीसूतानांवैश्याच्छूद्रस्त्रीसूतानामित्येवंजातानांकावृत्तिरितितत्राह वृत्तिरिति येषांजाति विशेषाः अंबष्ठनिषादपारशरादिनाम्नाज्ञातव्याः । तदुक्तम् । विप्रान्मूर्द्धावसिक्तास्त्रीराज्ञोबंष्ठविशांगनेत्यादि अध्ययनमंतरेणाबष्ठादीनांसंस्कारादिकंतत्कुलानुकूल्येन । तेषांगुणमाह अचौराणामिति यस्ययस्याविहितंतत्करणंचौर्यंतद्रहितम् शूद्राद्ब्राह्मण्यांजाताअंत्यजाःरजकादिसप्तकारवस्ततोजाताअंतेवसायिनःपुल्कसमतंगादयः येषांतत्कुलविहितएवधर्मः ब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूतोवैश्याद्वैदेहि

शूद्रस्यअंततःशौचंसेवास्वामिन्यमायया ॥ अमंत्रयज्ञोह्यस्तेयंमोक्ष्यंगोविप्ररक्षणम् २५ स्त्रीणांतुपतिदेवानांतच्छुश्रूषानुकूलता ॥ तद्बंधुष्वनुवृत्तिश्च नित्यंतद्व्रतधारणम् २६ संमार्जनोपलेपाभ्यांगृहमंडनवर्तनैः ॥ स्वयंचमंडितानित्यंपरिमृष्टपरिच्छदा २७ कामैरुच्चावचैःसाध्वीप्रश्रयेणदमेनच ॥ वाक्यैःसत्यैःप्रियैःप्रेम्णाकालेकालेभजेत्पतिम् २८ संतुष्टालोलुपादक्षाधर्मज्ञाप्रियसत्यवाक् ॥ अप्रमत्ताशुचिःस्निग्धापतिंत्वपतितंभजेत् २९ यापतिं हरिभावेनभजेच्छ्रीरिवतत्परा ॥ हर्यात्मनाहरेर्लोकेपत्याश्रीरिवमोदते ३० वृत्तिःसंकरजातीनांतत्तत्कुलकृताभवेत् ॥ अचौराणामपापानामंत्यजांतेव सायिनाम् ३१ प्रायःस्वभावविहितोनृणांधर्मोयुगेयुगे ॥ वेददृग्भिःस्मृतोराजन्प्रेत्यचेहचशर्मकृत् ३२ वृत्त्यास्वभावकृतयावर्तमानःस्वकर्मणि ॥ हि त्वास्वभावजंकर्मशनैर्निर्गुणतामियात् ३३

कस्तथा शूद्राज्जातस्तुचांडालःसर्ववर्णविगर्हितइतिच ३१ तत्तद्वर्णैस्तत्तत्स्वभावेनानुष्ठितस्यधर्मस्यफलमाह प्रायइति सात्त्विकादिस्वभावानुसारेणब्राह्मणानांविहितः अत्रप्रमाणमाह वेदेति स्मृतो ग्रंथस्वरूपेणकृतः । प्रेत्यपरलोके नाश्रमःकारणंधर्मेक्रियमाणोभवेद्धिसः । अतोयदात्मनःपथ्यंपरस्यनतदाचरेत् । सर्वधर्मान्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रजेत्यादिवचनात् । भक्त्युपबृंहितस्यधर्मस्यापेक्षिता शेषपुरुषार्थहेतुत्वं नकेवलस्येत्यभिप्रायेणप्रायइत्युक्तम् तत्रतत्तद्विशेषणवर्णनेग्रंथबाहुल्यंस्यादित्युपरम्यते ३२ नकेवलमनेनधर्मेणस्वर्गादिप्राप्तिरपितुभक्त्यादिसाधनपूर्णेनमुक्तिरपिस्यादित्याह वृ त्त्येति स्वभावेनस्वात्मनाकृतयाप्रेरितया सात्त्विकादिस्वभावपूर्णया वा । वृत्त्याजडलक्षणयाभक्त्यावा । योग्यतयास्वविहितकर्मणिवर्तमानःपुरुषः शनैःशनैर्बहूनांजन्मनामंते स्वभावजकर्मपुण्यपा पलक्षणंमुक्त्वानिर्गुणतामुक्तिम् । यदेवविद्ययाकरोतिश्रद्धयोपनिषदातदेववीर्यवत्तरंभवतीतिश्रुतेः ज्ञानपूर्वकमनुष्ठितोनित्यानंदाविर्भावलक्षणपुरुषार्थस्यहेतुः यदप्यनेवंविन्महत्पुण्यंकर्मकरोति तद्धा स्यांततःक्षीयतएवेतिश्रुतेःतच्चाज्ञानपूर्वकंभगवद्भक्त्यद्वेषोपरक्तःप्रवृद्धोधर्मोनित्यदुःखाविर्भावलक्षणपुरुषार्थस्य त्रैविद्यामांसोमपाःपूतपापायज्ञैरिष्ट्वास्वर्गतिंप्रार्थयंतइत्यादिनित्यंप्रार्थनादिगुणोपर क्तोनित्यसत्त्वगुणानिमित्तसुखलक्षणस्येत्यादि ३३

ननुसगुणोधर्मःसगुणपुरुषार्थहेतुर्भवत्वनुकूलत्वान्निर्गुणपुरुषार्थस्यकथंविरुद्धत्वादित्याशंक्यमनोहिपुरुषार्थकारणंतद्विषयोपरक्तं । दुःखोदर्कविषयसुखायस्यात्तदेवविषयाणांक्षणभंगुराणांदुःखोदर्काणां दुःसाधनत्वाचिंतयावैराग्यानलभर्जितंपुनस्तदंकुरीभावासमर्थं । भगवच्चरणारविंदभक्तिसलिलासिक्तंचेत्तज्ज्ञानांकुरीकरणनिदानंभवतीत्येतमर्थंसदृष्टांतमाह ॥ उप्यमानमिति ॥ यथाबीजैरुप्यमानं पुनःमेदुरसाधनहीनंक्षेत्रंकेदारलक्षणंनिर्वीर्यतांसस्यजननशक्तिराहित्यमेति तदेवस्फुटयति पुनरिति सूत्यैउत्पत्त्यै । नकेवलमुत्पादनासमर्थंकिंतुबीजनाशहेतुश्च ३४ एवं यथा कामाशयं कामाशाविश्रमं चित्तं । विषयसेवासमयेदुःखस्यतदभावेसुखस्यचस्मरणसमर्थंमनःकामानांविषयाणामतिसेवयाक्षयरोगादिहेतुभूतया । द्रव्यादिनाशकारणानित्यसुखायविरज्येत विरक्तंभवति असारत्वाबुद्धिमाप्नोतिइदंचयोग्यानामेव । नायोग्यानामिति ॥ किंचिद्विषयसेवयाकिंस्यादितितत्राह । यथेति । कामानांबिंदुभिःकिंचित्सेवितैः मनोयथावत्पुरुषार्थहेतुतया नविरज्यते विरक्तंनभवति । पुनःतृष्णातिशयःस्यात् । कथमिव । सुखकांतिहेतुत्वात्कामःआज्यंतद्बिंदुभिर्यथाअग्निर्वर्धते । तथेतिभावः ॥ ३५ ॥ नन्वत्रवर्णादिज्ञानं । यथातारतम्यतत्पूजापितद्योग्यस्यनिःश्रेयसी । यस्यएतदभावे तद्धितकरणाद्यभीष्टासिद्धिःस्यादितितत्राह । यस्येति । यस्यब्राह्मणादेःब्राह्मणत्वादिव्यंजकम् शमदमादिलक्षणम् प्रोक्तंशास्त्रतइतिशेषः । तल्लक्षणम् यद्यन्यत्रव्यक्तंदृश्येत । अपिशब्देनाव्या

उप्यमानंमुहुःक्षेत्रंस्वयंनिर्वीर्यतामियात् ॥ नकल्पतेपुनःसूत्यैउप्तंबीजंचनश्यति ३४ एवंकामाशयंचित्तंकामानामतिसेवया ॥ विरज्येतयथाराजन्नाग्निवत्कामबिंदुभिः ३५ यस्ययल्लक्षणंप्रोक्तंपुंसोवर्णादिव्यंजकम् ॥ यदन्यत्रापिदृश्येततत्तेनैवविनिर्दिशेत् ३६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे सप्तमस्कंधेद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ ७ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ब्रह्मचारीगुरुकुलेवसेद्दांतोगुरोर्हितम् ॥ आचरन्दासवन्नीचोगुरौसुदृढसौहृदः १ सायंप्रातरुपासीतगुर्वग्न्यर्कसुरोत्तमान् ॥ संध्येउभेचयतवाग्जपन्ब्रह्मसमाहितः २ छंदांस्यधीयेतगुरोराहूतश्चेत्सुयंत्रितः ॥ उपक्रमेवसानेचचरणौशिरसानमेत् ३ मेखलाजिनवासांसिजटादंडकमंडलून् ॥ बिभृयादुपवीतंचदर्भपाणिर्यथोदितम् ४ सायंप्रातश्चरेद्भैक्ष्यंगुरवेतन्निवेदयेत् ॥ भुंजीतयद्यनुज्ञातोनोचेदुपवसेत्क्वचित् ५ सुशीलोमितभुग्दक्षःश्रद्दधानोजितेंद्रियः ॥ यावदर्थंव्यवहरेत्स्त्रीषुस्त्रीनिर्जितेषुच ६ वर्जयेत्प्रमदागाथामगृहस्थोबृहद्व्रतः ॥ इंद्रियाणिप्रमाथीनिहरंत्यपियतेर्मनः ७ केशप्रसाधनोन्मर्दस्नपनाभ्यंजनादिकम् ॥ गुरुस्त्रीभिर्युवतिभिःकारयेन्नात्मनोयुवा ८

प्त्यादिदोषाभावंसूचयति ॥ तर्हीतरलक्षणेनैव तद्वस्तु ब्राह्मणादिकमितिनिर्दिशेत् उपदिशेत् गोःकिंलक्षणमितिपृष्टः सास्नादिमान्गौरितिउपदिशतियदातदापुच्छवत्त्वशृंगवत्त्वादिव्यभिचारीविहाय यंगोपिंडंसास्नादिमंतंपश्यति । तदेवगौरितियथाप्रत्येति । तत्प्रयुक्तंव्यवहारंकरोति । आप्तायोपदिशतिच । तथात्रापि विरक्तिवद्भक्तिरेव ब्राह्मणादेःमुक्तिसाधनंलक्षणमितिसकलशास्त्रतात्पर्यार्थः । ततःसैवबुभूषुभिः संपादनीयेतिभावः ३६ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेविज०कृ०टी०द्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ ७ ॥ ॥ नीचःआश्रितःहितंहिताचरणं ॥ मनोवाक्कायकर्मभिरितिशेषः १ २ ३ ४ क्वचिदपराधेसति । एकान्नादनवर्जनार्थमुपवसेदित्युक्तम् ५ स्वार्थमात्रसिद्धिः तन्मात्रंयावदिति ६ बृहद्व्रतोब्रह्मचारी स्त्र्यादिव्यवहारवर्जननिमित्तमाह इंद्रियाणीति निर्जितेंद्रियग्रामोयतिः । येनिर्जितेंद्रियग्रामायतिनोयतयश्चतेइत्यभिधानात् ७ प्रसाधनंसंस्करणं मधुमांसोच्छुनोच्छिष्टशुक्तस्त्रीप्राणिहिंसनं भास्करालोकनाश्लीलपरिवादांश्चवर्जयेत् इत्यपव्याख्यानंनकर्तव्यम् ८

कुतोनकार्यमत्राह नन्विति अन्यदा व्यवहारयोग्यसमये ९ ननु बंधनिवृत्त्यर्थंभगवदर्पणबुद्ध्याधर्मोनुष्ठेयइतिविधीयते तस्यमिथ्यात्वेनस्वतएवनिवृत्त्युपपत्तेर्नतद्विधानमत्रावश्यकमित्याशंक्येश्वर कल्पितस्यमिथ्यात्वासंभवेन यद्बुद्ध्यायस्यशृंखलाबंधस्तस्यतत्प्रसादेनतन्निवृत्तिवदीश्वरप्रसादजनकधर्मग्रामोविधेयोन्यथाबंधानुत्थितिरित्याशयवांस्तस्येश्वरकल्पितत्वमाह कल्पयेदिति यावंतं कालमीश्वरआत्मनोजीवस्यज्ञानलक्षणरहितंज्ञानवदवभासमानमिदमाभासमज्ञानंकल्पयेत्तावंतंकालंद्वैतमयथार्थज्ञानंनाविरमेन्नापगच्छेत् ततोऽज्ञानादस्यविपर्ययोबंधोनुवर्ततेइतिशेषः तदुक्तं बहु त्वेनैववस्तूनांयथार्थज्ञानमुच्यते अद्वैतज्ञानमित्येवद्वैतज्ञानंतदन्यथा यथाज्ञानंतथावस्तुयथावस्तुतथामतिः । नैवज्ञानार्थयोर्भेदस्ततएकत्ववेदनमितिच । ननु वर्णादेर्विहितोधर्मग्रामःकियंतं कालमनुष्ठेयो बहुसमयसाध्यत्वेदुःखप्रयासत्वेनाशक्त्यविरक्त्यानधिकारिकःस्यादित्याशंक्याह कल्पयेदिति यावदीश्वरइदमाभासमिथ्याभूतंजगत्कल्पयेत् तावद्द्वैतवर्णाश्रमादिधर्मलक्षणंनविर मेत् नापगच्छेत् ततोधिष्ठानंज्ञानंस्यात्ततोविहितधर्मग्रामस्यविपर्ययोनिवृत्तिरित्ययमर्थो हिशब्दसूचितया सत्यसृष्टावशक्ताहिमायासृष्टिंवितन्वतइतिस्मृत्याविरुद्धत्वेना नुपपन्नः ईश्वरइत्यनेनसत्य सृष्टिसामर्थ्यंसूचयति तात्पर्येणविधानंचानुपपन्नंयतउक्तएवार्थः १० नन्वयंधर्मोब्रह्मचारिणोभवेदुतान्यस्यापिसंभवति नाद्यः अतिव्याप्तेः नद्वितीयः । पृथग्विधानानुपपत्तिरित्यतोतिदेशन्या

नन्वग्निःप्रमदानामघृतकुंभःपुमान्यतः ॥ सुतामपिरहोजह्यादन्यदायावदर्थकृत् ९ कल्पयेदात्मनोयावदाभासमिदमीश्वरः ॥ द्वैतंतावन्नविरमेत्ततोह्य स्यविपर्ययः १० एतत्सर्वंगृहस्थस्यसमाम्नातंयतेरपि ॥ गुरुवृत्तिर्विकल्पेनगृहस्थस्यर्तुगामिनः ११ अंजनाभ्यंजनोन्मर्दस्त्र्यवलेपामिषंमधु ॥ स्रग्गंधलेपालंकारांस्त्यजेयुर्येधृतव्रताः १२ उषित्वैवंगुरुकुलेद्विजोधीत्यावबुध्यच ॥ त्रयींसांगोपनिषदंयावदर्थंयथाबलम् १३ दत्त्वावरमनुज्ञातोगु रोःकामंयदीश्वरः ॥ गृहंवनंवाप्रविशेत्प्रव्रजेत्तत्रवावसेत् १४ अग्नौगुरावात्मनिचसर्वभूतेष्वधोक्षजम् ॥ भूतैःस्वधामभिःपश्येदप्रविष्टंप्रविष्टवत् १५

येनयथासंभवमन्यस्यापीत्याह । एतदिति । अन्यद्वक्ष्यमाणं । नकेवलंगृहस्थस्यैवकिंतुयतेरपीत्याह यतेरपीति यथासंभवमित्युक्तंविवृणोति गुरुवृत्तिरिति गुरुवृत्तिर्गुरौवासः ब्रह्मचर्यभिक्षा वृत्तिरित्येतत्सर्वंगृहस्थस्यानिवर्ततेइत्यर्थः विकल्पेनव्यवस्थितविकल्पेनोदितानुदितहोमवदित्यर्थः कुतोनिवर्ततेइतितत्राह ऋतुगामिनइति ११ पंचयज्ञाद्याचरणायासेनकालयापनंकुर्वतोगृहस्थ स्यापिव्रतधारणेब्रह्मचारिवदभ्यंजनादिकंवर्जनीयमित्याह अंजनेति अवलेपंदर्पं १२ अवबुध्य अर्थविचारंकृत्वा तत्त्वंज्ञात्वा १३ गार्हस्थ्यधर्मस्यवानप्रस्थधर्मस्ययतिधर्मस्यचानुष्ठानेनसमर्थश्चेदे ष्वभीष्टंकुर्यादित्याह यदीति नैष्ठिकोब्रह्मचारीतुवसेदाचार्यसन्निधौ तदभावेस्यतनयेपत्न्यांवैश्वानरेपिचेतिवचनात् एतादृशस्यगुरौवासोनुज्ञायते अन्यस्यगुरोराज्ञयादूरंगत्वागृहाश्रमइति त दुक्तं गुरोराज्ञानुरोधेनदूरस्थोवागृहीभवेदितिचेति १४ भगवदर्पणबुद्ध्याग्न्यादौक्रियमाणंकर्मतस्यबुद्ध्याकर्तव्यंनतुतदैक्यबुद्ध्येत्याशयेनाह अग्नाविति सगुरुर्यःक्रियाःकृत्वावेदमस्मैददातिच उपनीयददेद्वेदमाचार्यःसउदाहृतः एकदेशउपाध्यायऋत्विग्यज्ञकृदुच्यते एतेमान्यायथापूर्वमेभ्योमातागरीयसीतिवचनात् गुरुशब्देन सर्वएतेविवक्ष्यंतेस्वधामभिरावासस्थानभूतैरप्रविष्टंसर्वगतंप्र विष्टवत्स्थितं अनुरूपवंतं । अप्रविष्टःसर्वगतःप्रविष्टस्त्वनुरूपवान् एवंद्विरूपोभगवान्हरिरेकोजनार्दनइतिवचनात् १५

---

१ वस्तूनांबहुत्वेन । यथार्थज्ञानमेवाद्वैतज्ञानमित्युच्यते । वस्तूनामैक्येनायथार्थज्ञानम् नचैतद्विरुद्ध । अद्वैतज्ञानस्यैववस्त्वैक्यज्ञानत्वेनवक्तव्यत्वादित्याशंक्यतद्रूढयति । यथेति । ज्ञानार्थयो. सादृश्यलक्षण मैक्यमादायाद्वैतज्ञानंभेदज्ञानमित्युच्यते । नतुवस्त्वैक्यविषयंज्ञानम् ।

एवंप्रकारेणक्रियमाणस्यकर्मणःफलमाह एवंविधइति १६ ब्रह्मचारिवानप्रस्थनियमानांकृच्छ्रसाध्यत्वेनसाम्यात्प्रथमाश्रमधर्मकथनानंतरवानप्रस्थधर्मानाह वानप्रस्थस्येति ऋषे.सर्वज्ञस्य लोकेवैकुंठं त्वमग्रेप्रथमोअंगिराऋषिरितिश्रुतेः ऋषिर्हरीतापसेचज्ञानवत्यपिकीर्तितइति १७ कृष्टपच्यंकर्षणादिनापक्वंव्रीह्यन्न अकालतोविहितकालमुल्लंघ्य आममग्न्यादिनानातपाक आमलकादि १८ वन्यैर्देवब्रीह्यादिभिः कालचोदितान्तत्तत्कालविहितान् १९ अग्न्यर्थमग्निरक्षार्थं उटजंपर्णशालां शरणंगृहं अभ्यदाहिमादिकश्रयेत आतपनमातपः २० अग्निपरिच्छदादर्भादयः २१ नविपचेतक्लिष्टेनभवेत् ॥ २२ ॥ अकल्पोऽसमर्थः आन्वीक्षिक्यां आत्मविचारलक्षणायां अनशनमशनत्यागः तत्राशक्तौमासेगतेऽक्षेशादिवसेवाश्नीयादित्यादिकमादिपदेनगृहीतं यथाह याज्ञवल्क्यः । पक्षेगतेवाप्याश्नीयान्मासेवाहनिवागतइति २३ ध्रियमाणेनपुरुषेणाध्यात्मंकार्यकारणजातं यत्तत्रेदकार्यमेतस्मिन्कारणेविलीयतइतिध्यानंकर्तव्यमित्यभिप्रायेणाह कारणे ष्विति संघातंकार्यजातं न्यासोज्ञानपूर्वकंध्यानंकार्यस्यकारणरूपज्ञानमात्रंविलापनमितिवचनात् २४ यथार्हतइत्युक्तंविवृणोति खखानीति खेआकाशेखानिशरीरावच्छिन्नाकाशानि श्वासंशरी

एवंविधोब्रह्मचारीवानप्रस्थोयतिर्गृही ॥ परंविंदतिविज्ञानंपरंब्रह्माधिगच्छति १६ वानप्रस्थस्यवक्ष्यामिनियमान्मुनिसंमतान् ॥ यानातिष्ठन्मुनिर्गच्छेदृषिलोकमिहांजसा १७ नकृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टंवाप्यकालतः ॥ अग्निपक्वमथामंवाअर्कपक्वमुताहरेत् १८ वन्यैश्चरुपुरोडाशान्निर्वपेत्कालचोदितान् ॥ लब्धेनयेनचान्नेनपुराणंतुपरित्यजेत् १९ अग्न्यर्थमेवशरणमुटजंवाद्रिकंदरम् ॥ श्रयेतहिमवाय्वग्निवर्षार्कातपनान्स्वयम् २० केशरोमनखश्मश्रुमलानिजटिलोदधत् ॥ कमंडल्वजिनेदंडवल्कलाग्निपरिच्छदान् २१ चरेद्वनेद्वादशाद्बानशैवाचतुरोमुनिः ॥ द्वावेकंवायथाबुद्धिर्नविपद्येतकृच्छ्रतः २२ यदाऽकल्पःस्वक्रियायांव्याधिभिर्जरयाथवा ॥ आन्वीक्षिक्यांचविद्यायांकुर्यादनशनादिकम् २३ आत्मन्यग्नीन्समारोप्यसंन्यस्याहंममात्मताम् ॥ कारणेषुन्यसेत्सम्यक्संघातंतुयथार्हतः २४ खेखानिवायौनिःश्वासांस्तेजस्यूष्माणमात्मवान् ॥ अप्स्वसृक्श्लेष्मपूयानिक्षितौशेषंयथोद्भवम् २५ वाचमग्नौसवक्तव्यमिंद्रेशिल्पंकरावपि ॥ पदानिगतिभिर्विष्णौरत्योपस्थंप्रजापतौ ॥ मृत्यौपायुंविसर्गंचयथास्थानंविनिर्दिशेत् २६ दिक्षुश्रोत्रंसनादेनस्पर्शेनाध्यात्मनित्वचम् ॥ रूपाणिचक्षुषाराजन्ज्योतिष्वभिनिवेशयेत् २७ अप्सुप्रवेशयेज्जिह्वांघ्रेयैर्घ्राणंक्षितौन्यसेत् ॥ मनोमनोरथैश्चंद्रेबुद्धिंबोध्यैःकवौपरे २८ कर्माण्यध्यात्मनारुद्रेयदहंसंमताःक्रियाः ॥ सत्त्वेनचित्तंक्षेत्रज्ञेगुणैर्वैकारिकंपरे २९

रवायुबाह्यवायौ शारीरमूष्माणंकारणतेजसि आत्मवान्परमात्मज्ञानवान् वशीकृतमनावा श्लेष्मपूयासृक्कार्याण्यप्सुलीयंतइतिचिंतयेत् शेषंगंधंक्षितौ । नन्वाकाशादेर्लाघवादीनामुत्पत्तेःकथमियतामेवरूपश्चित्यतइतितत्राह यथोद्भवमिति आकाशाल्लाघवंसौक्ष्म्यंशब्दंश्रोत्रंतथाबलं वायोस्तुप्रेरणाचेष्टाव्यूहनंसौक्ष्म्यमेवच अग्नेस्तुदर्शनंशक्तिरौष्ण्यंरूपमप्रकाशकं रसेभ्योरसनंशैत्यंस्नेहक्लेदनमार्दवं भूमेर्गंधस्तथाघ्राणंगौरवंमूर्तिरेवचेतिवचनात् उत्पत्त्यनुसारेणलयश्चिंतनीयइत्यर्थः २५ इदानींवागादींद्रियाणां अग्न्यादिदेवताधीनत्वमपिचिंतनीयमित्याह । वाचमिति । सवक्तव्यमितिक्रियाविशेषणं प्रजापतौदक्षे यथास्थानमित्यनेनाभिमानिनामभिमन्यमानानांचतदुत्पत्तिकारणमनुसृत्येत्युच्यते २६ सनादेनश्रोतव्येनसह त्वचंत्वगिंद्रियंस्पर्शेनसहवायावितिशेषः ज्योतिष्वादित्येनिवेशयेत् निविशन्तीतिचिंतयेत् २७ जिह्वांरसमनेनेतिशेषः परेकवौबृहस्पतौ उशनसोपिकविशब्दवाच्यत्वात्तद्व्यावृत्त्यर्थंपरइति २८ अध्यात्मनाहंकारेणसहकर्माणिरुद्रे तत्रहेतुर्यदहमितिक्रियायत्

अहंसंमताअहंकारादुत्पन्नत्वेनसंमताइतिपत्तस्मादितिशेषः सत्वेनसाधुपुण्यकर्मणासहाचित्तंक्षेत्रज्ञंहिरण्यगर्भेनिवेश्य एतल्लक्षणंविल्यंरमृत्वावैकारिकनामानंहिरण्यगर्भंगुणैःसहक्षेत्रज्ञाख्येपरेपरमा त्मनिविलयंबुद्धयाराख्यमार्गंचिंतयेत् चित्तंहिरण्यगर्भेतुविलाप्यपरमात्मनि क्षेत्रज्ञाख्येलापयेच्चततोनान्यत्स्मरेद्बुधइतिचात्रमानं २९ इदानीमवादीनांलयप्रकारंनिरूपयति अग्स्वितिं तच्चनभःकूटस्थे वैकारिकतैजसतामसकूटरूपेऽहंकारतत्त्वे। तदहंकारतत्त्वं महति महत्तत्त्वे । तन्महत्तत्वमव्यक्ते । तदव्यक्तमक्षरेहरौविलयप्रकारंस्मरेत् । जडस्यस्वकारणैक्यमभिमानिनोजीवस्यप्रवेशलक्षणं वक्तव्यमैस्यहिरण्यगर्भस्योत्तररूपेणैक्यंहिरण्यगर्भस्यहरेरप्युत्तरोत्तररूपैकीकरणमितिलयभेदंतुशब्दोज्ञापयति ३० इतिशब्दोलयसमाप्तिसूचकः कूटस्थोक्षरउच्यतइतिवचनात् अक्षरनाम्न्यां चित्प्रकृतौस्थित्वाऽक्षरलक्षणनित्यत्वहेतुत्वादक्षरनामत्वेनस्थितमात्मानंपरमात्मानंचिन्मात्रमवशेषितंसृष्ट्यादिव्यापारोदासीनंज्ञात्वाऽद्वयोहरिव्यतिरिक्तवस्तुस्वातन्त्र्यस्मरणरहितोथकृत्याद्विरमेदित्य न्वयः । कृत्याद्विरमोक्तिरत्रकथमित्याह दग्धयोनिरिति दग्धायोनिरिंधनलक्षणायेनसतथा यथाग्नेरिंधनदहनात्परंकृत्यंनास्ति तथाश्रीनारायणोपासकस्यसविकासंतत्त्वज्ञानात्परंकृत्यंनेतिभावः । नश्वरंस्वतःकृत्यंदग्धेंधनहुताशवदितिवचनात् ३१ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेस०वि०टी०त्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ ७ ॥ ॥ क्रमप्राप्तंयतिधर्मंनिरूपयति कल्पइति एवमुक्तंकृच्छ्रंसोढुंकल्पः अन्यथैवतुशब्दस्तर्हिंपरिव्रज्यसंन्यस्यमहींचरेदित्यन्वयः । देहमात्रावशेषितइत्यनेनप्रव्रजनंविशिनष्टि अधीतवेदोजपकृत्पुत्रवानन्नदोग्निमान् शक्त्याचयज्ञकृन्मोक्षेमनःकुर्यात्तुनान्यथेतिनियमंतुश ब्देनवारयति यदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदितिविशेषविधानात् ब्रह्मचारिणोपि तुर्याश्रमग्रहणोपपत्तेरतएवकल्पइत्युक्तं कामक्रोधादिसहजशत्रुजयसमर्थइत्यर्थः उपनीयगुरुःशिष्यंमहाव्याहृतिपू

अप्स्वक्षितिमपोज्योतिष्यदोवायौनभस्यमुम् ॥ कूटस्थेतच्चमहतितदव्यक्तेऽक्षरेतुतत् ३० इत्यक्षरतयात्मानंचिन्मात्रमवशेषितम् ॥ ज्ञात्वाद्वयोथविर मेद्दग्धयोनिरिवानलः ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ नारदउवाच ॥ कल्पस्त्वेवंपरिव्रज्यदेहमात्रावशेषितः ॥ ग्रामैकरात्रविधिनानिरपेक्षश्चरेन्महीम् १ बिभृयाद्यद्यसौवासःकौपीनाच्छादनंपरम् ॥ त्यक्तंनलिंगदंडाभ्यामन्यत्किंचिदनापदि २ एकएवचरेद्भिक्षुरा त्मारामोऽनपाश्रयः ॥ सर्वभूतसुहृच्छांतोनारायणपरायणः ३ पश्येदात्मन्यदोविश्वंपरेसदसतोव्यये ॥ आत्मानंचपरंब्रह्मसर्वत्रसदसन्मये ४

र्वकं वेदमध्यापयेत्पश्चाच्छौचाचारांश्चशिक्षयेदितिवचनात् ब्रह्मचारिणोध्ययनप्रारंभेगायत्रीवेदत्वंयुज्यतइतिवासंन्यासाश्रमश्चतुर्धाभिद्यते कुटीचकोबहूदकोहंसःपरमहंसइति तत्रपरमहंसधर्मः कथ्यतइत्यर्थंद्योतकोवातुशब्दोनिरपेक्षः अलोलुपः १ देहमात्रावशेषितइत्यस्यापवादमाह बिभृयादिति यद्यसौभिक्षुरप्सुत्यक्तंवासःपरंपश्चात्पतितंनिधिलक्षणंबिभृयाद्धर्तुमिच्छेत्त र्हिकौपीनलक्षणमाच्छादनंबिभृयादथवाकौपीनंशीतातपनिवारकमेकमाच्छादनंचबिभृयात्परंनाबिभृयादित्यर्थः सीतातपनिवारार्थमेकमाच्छादनंयते. कौपीनात्परमित्याहुरेकेनान्याद्विनावपुरितिवचनात् कौपीनाच्छादनंचेत्येकवद्भावः नन्वयंयतिरितिकेनज्ञातुंशक्यतेतत्राह नालिंगेति लिंगदंडाभ्यांविनाकिंचित्नाबिभृयात् लिंगंचक्रशंखादिमुद्राधारणं कमंडल्वादिकंवा सर्वभूताहितःशांतस्त्रिदंडीसक मंडलुरितिवचनात् वाक्कायचेतसांयमनंत्रिदंडित्वं लिंगदंडाभ्यामितिविशेषणादेकएवतुलक्षणोदंडोन्यथापरमहंसत्वंनस्यात् दंडोवाग्देहचेतसामितिवक्ष्यति २ अनपाश्रयः ग्रामाद्यावासवि धुरः यथाहयाज्ञवल्क्यः एकारामःपरिव्रज्यभैक्षार्थंग्राममाश्रयेत् अप्रमत्तश्चरेद्भैक्ष्यंसायाह्नेनुपलक्षितइतिवचनात् ३ नारायणपरत्वंदर्शयति पश्येदिति अदोविश्वमात्मनिपश्येत् तदाधारत्वे नस्थितमितिविशेषःआत्मनीतिजीवंगंकिनस्यादितितत्राह परइति सदसतःपरेउत्कर्षवाचित्वेनविकल्पात्सर्वनामसंज्ञानास्ति जीवस्यसंसारित्वेनानुत्कृष्टत्वान्नैताहशोन्योस्तीत्याह अव्ययइति नैतावता पूर्वंतद्रूपमात्र आत्मानंचेति सर्वत्रसदसन्मयेजगतिअवस्थितमात्मानंपरंब्रह्मपश्येदीदृशंनामचिंतनं ४

सुप्तप्रबोधयोःसुप्तिजाग्रतोःसंधौअरुणोदयकालेशयनप्रारंभकालेचात्मनःस्वस्यगतिं सतासोम्यतदासंपन्नोभवति अतःप्रबोधोस्मादित्यादिप्रमाणबलात्परमात्माधीनलक्षणांस्थितिंहरेश्चस्वातंत्र्यलक्ष णंपश्यन्बंधंमोक्षंमायामात्रमयंहरेरिच्छयानिर्मितंत्रातंपश्यन्वस्तुतः स्वातंत्र्येणनान्याधीनत्वेनपश्येत् ५ मृत्युंध्रुवमितिनाभिनंदेत् । स्वजीवितंवाऽध्रुवमिति तर्हिकथंनिश्चयइतितत्राह कालमि ति भूतानांप्रभवाप्ययंकालाख्यभगवदधीनंप्रतीक्षेत किंबहुनासर्वंभगवदधीनमितिपश्येत् ६ जीविकाचेतनादिलक्षणां वेदवादमतीत्यतर्कान्वैशेषिकादिशास्त्रनिष्ठितान् अप्रयोजकपक्षसिद्धांतं नाप्रयोजनपक्षीस्यात्वृथाशिष्यबंधकृत् नचोदासीनशास्त्राणिनाविरुद्धानिवाभ्यसेत् ७ नव्याख्ययोपजीवेतननिषिद्धान्समाचरेत् एवंभूतोयतिर्यतितदेकशरणोहारिमितिनिर्णीतमानं बहून्ग्रंथान्वै ष्णवाभासान्मोक्षविरुद्धान्वात्स्यायनादीन्ज्योतिःशास्त्रादीन् व्याख्ययोपजीवनंनकुर्यात् आरभान्निषिद्धान्कृष्यादीन् ८ कृष्यादिनोत्पन्नद्रव्येणदानादिधर्मसंपादनोपपत्तेःकथमारंभान्नारभेतत्यु च्यतइतितत्राह नयतेरिति प्रायोयतेराश्रमोधर्महेतुर्नभवति किंतु निरंतरोपासनयाज्ञानहेतुः ज्ञानाधिकारेप्रवृत्तस्यकर्माधिकारप्रवृत्तिरधःपातहेतुःस्यात् ईश्वराज्ञोल्लंघनदोषापातात् समेब्रह्मणि चित्तंसततस्मरणसमर्थमंतःकरणंयस्यसतथातस्यैवंविधस्ययतेः आश्रमलक्षणदंडादिसाधारणंनचावश्यकमित्याह विभृयादिति यदाहयाज्ञवल्क्यः नाश्रमःकारणंधर्मेक्रियमाणोभवेद्धिसः अतोयदा

सुप्तप्रबोधयोःसंधावात्मनोगतिमात्मदृक् ॥ पश्यन्बंधंचमोक्षंचमायामात्रंचवस्तुतः ५ नाभिनंदेद्ध्रुवंमृत्युमध्रुवंवास्वजीवितम् ॥ कालंपरंप्रतीक्षेतभू तानांप्रभवाप्ययम् ६ नासच्छास्त्रेषुसज्जेतनोपजीवेतजीविकाम् ॥ अतिवादांस्त्यजेत्तर्कान्पक्षंकंचिन्नसंश्रयेत् ७ नशिष्याननुबध्नीतग्रंथान्नैवाभ्यसेद्बहू न् ॥ नव्याख्यामुपजीवेतनारंभानारभेत्क्वचित् ८ नयतेराश्रमःप्रायोधर्महेतुर्महात्मनः ॥ शांतस्यसमचित्तस्यबिभृयादुतवात्यजेत् ९ अव्यक्तलिंगो व्यक्तार्थोमनीष्युन्मत्तबालवत् ॥ कविर्मूकवदात्मानमदृश्योदर्शयेन्नृणाम् १० अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ प्रह्लादस्यचसंवादंमुनेराजगर स्यच ११ तंशयानंधरोपस्थेकावेर्यांसह्यसानुनि ॥ रजस्वलैस्तनूदेशैर्निगूढामलतेजसम् १२ ददर्शलोकान्विचरन्लोकतत्त्वविवित्सया ॥ वृतोमात्यैः कतिपयैःप्रह्लादोभगवत्प्रियः १३ कर्मणाकृतिभिर्वाचालिंगैर्वर्णाश्रमादिभिः ॥ नाविंदतजनोयंवैसोसावितिनचेतिच १४ तंनत्वाभ्यर्च्यविधिवत्पाद योःशिरसास्पृशन् ॥ विवित्सुरिदमप्राक्षीन्महाभागवतोसुरः १५ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ बिभर्षिकायंपीवानंसोद्यमोभोगवान्यथा ॥ वित्तंनैवोद्यमवतो भोगोवित्तवतामिह १६ भोगिनांखलुदेहोयंपीवाभवतिनान्यथा १७

त्मनःपथ्यंपरस्यनतदाचरेत् ९ बाह्यलिंगाभावेप्यांतरंलिंगमस्तीत्याह अव्यक्तेति अव्यक्तंजनेनाज्ञातंआनसंज्ञंलिंगंयस्यसतथा विद्यातपआदिभिरप्रकटितस्वरूपोवा तर्ह्यस्यविवक्तव्यमत्राह व्यक्तार्थइति अपरोक्षीकृतभगवत्स्वरूपलक्षणपुरुषार्थः अनेनालिंगादिदंडधारणमेवंविधस्यनावश्यकमन्यस्येत्युक्तंभवति मनीषीनिरंतरमननशीलः अव्यक्तस्वरूपंदर्शयति अदृश्यः प्राकृ तजनाज्ञेयः कविरतिक्रांतदर्शी १० अत्रापरोक्षज्ञानाययत्याचारे । इतिहासशब्दार्थमाह पुरातनमिति आजगरस्यअजगरव्रतधारिणः ११ सह्यसानुनिसह्याख्यपर्वततटे कावेर्यांकावेर्यु त्पत्तिक्षेत्रे तनूदेशैःशरीरावयवैः १२ विवित्सयावेदितुमिच्छया १३ सएवदेवदत्तोसौनवेतिनाविंदत नज्ञातवान् १४ १५ भोगवान्संपन्नः ननुपरिणममानस्यदेहस्यपीनत्वविशेषःपारिणा मिकस्याचित्स्यान्यादिरोगेण्यस्यैवाकिमत्रचोद्यमत्राह वित्तमिति सत्यंकृष्याद्युद्योगवतोदेहिनोव्रीह्यादिवित्तंभवतीहलोकेतद्वतांभोगःखलु भोगिनामयंदेहःपीनोभवति हेत्वंतरंनास्ती त्याह नान्यथेति १६ १७

मकृतेपितथास्यापेक्षितमाह नतइति अर्थोवित्तं यतोवित्तात्पीवोपि यत्तस्मात् बतविस्मयोजायते लोकेनिमित्तांतराभावेसतिपीनत्वंभोगित्वेनदृष्टं अत्रभोगित्वंनदृश्यतेपीनत्वंतुदृश्यते तस्मि
न्निमित्तांतरमस्ति तदस्माकंश्रोतुंक्षमंचेद्वदेत्यन्वयः १८ इतोपिनिमित्तांतरेणभाव्यमन्यथाकवित्वादयोभोगिगुणानस्युरित्याह कविरिति नचेत्तर्हि वेदाननुभवसि अन्नमयंहिसोम्यमनआपो
मयःप्राणस्तेजोमयीवागितिश्रुतेः यःकंटकैर्वितुदतिचंदनैर्यश्चलिंपति अक्रुष्टोपरिक्रुष्टश्चसमस्तस्यचतस्यचेतिश्रुतेः सर्वस्यसमः नद्वेक्षिनद्वेषंकरोषिनौषि स्तुतिंकरोषि अनेनसमत्वंविवृतं १९ इत्थं
श्रीविरक्त्याश्रीनारायणचरणारविंदस्मरणमकरंदपानमेवपीनत्वेनिमित्तमितिपरिहारमभिप्रेत्यप्रह्लादंप्रतिब्रूतेइत्याह नारदइति २० ज्ञानिष्वेकोभवानिदंवेदेत्यन्वयः इदमितिकिंकेनसाधनेनवेदअत्रा
ह वेदेति भवानध्यात्मचक्षुषापरमात्मानुग्रहोत्पन्नज्ञानेननृणामीहोपरमयोःप्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणयोर्मार्गयोःपदंनिश्चितंविषयस्थानंवेदेतिशेषः २१ देहिनामज्ञानसंभवात्तेष्वेकत्वात्तममापितद्विषयं
ज्ञानंनास्तीतिकिंनस्यादित्याशंक्यसत्यंविशेषोस्तितवेत्याह यस्येति हृद्गतत्वंसामान्यमितिमत्वाश्लिष्टइत्युक्तं केवलयाफलानामाकांक्षया ध्वांतमज्ञानलक्षणं अन्यत्रांधकारमज्ञानं तत्त्वाप्रतिप
त्तौकारणत्वेनदृष्टंयतस्तवनास्ति तस्माद्भवान्ज्ञानातीत्यर्थः २२ यद्यपिवक्तव्यांशोनास्त्यथापीदमप्राक्षीदित्येकविषयप्रश्नःकृतःपरिहारेप्रश्नानित्याद्यनेकविषयःकथमयंसंगच्छतइतिचेत् निरुद्य
मस्यवित्तंकथं निर्वित्तस्यभोगःकथमभोगिनःपीनत्वंकथमितिप्रश्नानामपिबहुत्वात् इदमित्यस्याव्ययत्वेनजातिविशेषत्वेनचोपपत्तेः । तवप्रश्नान्ब्रूमहत्यनेनतदनुवादःक्रियतेऽतपरिहारः । ना

नतेशयानस्यनिरुद्यमस्यब्रह्मन्निहार्थोयतएवभोगाः ॥ अभोगिनोयंतवविप्रदेहःपीवायतस्तद्वदनःक्षमंचेत् १८ कविःकल्पोनिपुणदृक्चित्रप्रियक
थःसमः ॥ लोकस्यकुर्वतःकर्मशेषेनद्वेक्षिनौषिवा १९ ॥ नारदउवाच ॥ सइत्थंदैत्यपतिनापरिपृष्टोमहामुनिः ॥ स्मयमानस्तमभ्याहतद्वागमृतयंत्रितः
२० ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ वेदेदमसुरश्रेष्ठभवान्नन्वार्यसंमतः ॥ ईहोपरमयोर्नृणांपदान्यध्यात्मचक्षुषा २१ यस्यनारायणोदेवोभगवान्हृद्गतःसदा ॥ भक्त्या
केवलयाश्लिष्टोधुनोतिध्वांतमर्कवत् २२ अथापिब्रूमहेप्रश्नांस्तवराजन्यथाश्रुतम् ॥ संभाषणीयोहिभवानात्मनःशुद्धिमिच्छता २३ तृष्णयाभववाहि
न्याप्राप्यकामैरपूर्णया ॥ कर्माणिकार्यमाणोहंनानायोनिषुयोजितः २४ यदृच्छयालोकमिमंप्रापितःकर्मभिर्भ्रमन् ॥ स्वर्गापवर्गयोर्द्वारंतिरश्चांपुनरस्य
च २५ अत्रापिदंपतीनांचसुखायान्यापनुत्तये ॥ कर्माणिकुर्वतांदृष्ट्वानिवृत्तोस्मिविपर्ययम् २६

योऽदर्शनात् द्वितीयोपितद्वाचकपदप्रयोगाभावादनुपपन्नः तवप्रश्नानुद्दिश्यपरिहारान्ब्रूमहइतिपक्षोपिगौरवादयुक्तइतिचेदुच्यते ब्रूञ्व्यक्तायांवाचीतिधातोर्व्यक्तिर्नामस्पष्टीकरणंतस्यपरिहारार्थोप
पत्तेः यथाश्रुतमित्यनेनापिस्पष्टीकरणप्रतीतेरिति ननुयदज्ञातज्ञापकंतदेवोपादेयं नचेदंतथा । प्रह्लादस्यभगवदनुग्रहेणज्ञाताशेषार्थत्वादतःकस्मैस्पष्टीक्रियतइत्याशंक्यतदज्ञातमस्माभिर्नबोध्यते
किंतुमहत्संभाषणलक्षणार्थसेवयांतःकरणशुद्धिःस्यादितिमत्वास्पष्टीक्रियतइत्याह संभाषणीयइति अनेनब्रूमहइत्यात्मनेपदार्थोविवृतइतिज्ञायते २३ निवृत्तिमार्गएवसंसारोन्मूलनहेतुरितिवक्तुं प्रवृ
त्तिमार्गस्तुनानादुःखहेतुत्वेनहेयःप्रेक्षावतेत्येतत्स्वानुभवसिद्धमित्याह तृष्णयेति भववाहिन्यानदीवद्वर्तमानयासंसारापादिकयावा इतरनदीनामृतुभेदेनपूर्त्यपूर्त्ती स्यातां नास्याःकदापिपूर्तिरित्याह
प्राप्येति २४ यदृच्छयादैवेच्छया लोकंशरीरंयस्माल्लोकारभ्यतेतिश्रुतेः नकेवलंस्वर्गादेर्द्वारंकिंतुतिर्यगादिजन्मनोपिकारणमित्याह तिरश्चामिति अस्यमनुष्यशरीरस्यापिद्वारमितिशेषः २५ कृष्या
द्युद्योगवतोवित्तंस्यादित्यादिनायदुक्तंसुखंस्यादितितत्परिहरति अत्रापीति अत्रापिमनुष्यशरीरेपिदंपतीनांविपर्ययंदुःखंदृष्ट्वानिवृत्तिमार्गमाश्रितोस्मीत्यन्वयः अन्यापनुत्तयेसुखादन्यस्यदुःखस्यनि
रासाय । सुखायकर्माणिकरोतिलोकोनतैःसुखंनान्यदुपारमंवेतिस्वोक्तेः २६

कर्मयोनिवृत्तस्य दुःखस्यनिरासाय सुखावाप्तौ किंबतरंगमित्याशंक्ययदि सुखंस्वरूपद्धि संतर्हितत्प्राप्तौयत्नःकर्तव्योनचैवंस्वरूपत्वात् सुखस्यतद्भवकौस्वरूपाच्छादकसर्वनिषिद्धकर्मनिवृत्त्याविर्भूतंभगव त्प्रसादएवसुखपनिमित्तमित्याह सुखमिति बलमानंदओजश्चसहोज्ञानमनाकुलम् स्वरूपाण्येवतुजीवस्यव्यज्यंतेपरमाद्विभोरित्यादिहिशब्देनदर्शयति अस्यात्मनोजीवस्यस्वरूपभूतंयत्सुखंतत्सर्वेहोपरतेः प्रसन्नात्सर्वापूर्वेहाचेष्टायस्यससर्वेहः । कोह्येवान्यादितिश्रुतेः । उपाऽधिकाऽस्युद्रिक्तारतिरानंदोयस्यसउपरतिःयदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेःसर्वेहश्चउपरतिश्चसर्वेहोपरातिस्तस्माद्धरेराविर्भवतीति शेषः उपोधिकइतिसूत्रात् ततःकिंतत्राह मनःसंस्पर्शजानिति मनोधिष्ठितेंद्रियाणांविषयैः संस्पर्शनात्संबंधात् । जाताश्चछस्तान्स्रगादिभोगान्नसंविशेत्नसेवेत । बुद्धिमानितिशेषः २७ एतदंगी कारांवरुद्धस्यबाधकमाह इतीति । आत्मनइत्येतदुक्तमित्येवंतत्प्रसिद्धमितिशेषःइतिशब्दःप्रकारवचनः । तत्रपुमान्संतंसदातनंस्वार्थंपुरुषार्थंविस्मृत्याऽसतिभगवत्प्रसादेननिवर्तमाने द्वैतेऽन्यथाज्ञाने विषये । विचित्रांसुरनरादिनानायोनिविषयांघोरांसंसृतिमाप्नोतीत्यन्वयः २८ स्वतृष्णायामनिवृत्तकत्वात्संसारस्यघोरत्वमितीममर्थंसदृष्टांतमाह जलमिति । तदुद्भवैर्जलोद्भवैः शैवलादिभिरज्ञोज्ञानर हितोऽजितेंद्रियोमृगतृष्णांसूर्यमरीचिसंपृक्तसलिलयथोपधावेत्तथा स्वतःस्वतंत्राद्धरेरन्यत्रदेवदत्तादावर्थदृक्पुरुषार्थदर्शी २९ ननुपुरुषार्थसाधनत्वेनजातैर्देहादिभिरनुष्ठिताः क्रियाःसुखादिहेतवःस्युरि

सुखमस्यात्मनोरूपंसर्वेहोपरतेर्हियत् ॥ मनःसंस्पर्शजान्दृष्ट्वाभोगाञ्छस्तान्नसंविशेत् २७ इत्येतदात्मनःस्वार्थंसंतंविस्मृत्यवैपुमान् ॥ विचित्रामसति द्वैतेघोरामाप्नोतिसंसृतिम् २८ जलंतदुद्भवैश्छन्नंहित्वाज्ञोजलकाम्यया ॥ मृगतृष्णामुपाधावेत्तथान्यत्रार्थदृक्सतः २९ देहादिभिर्दैवतंत्रैरात्मनःसुख मीहतः ॥ दुःखात्ययंचानीशस्यक्रियामोघाःकृताकृताः ३० आध्यात्मिकादिभिर्दुःखैरविमुक्तस्यकर्हिचित् ॥ मर्त्यस्यकृच्छ्रोपनतैरर्थैःकामैःक्रिये तकिम् ३१ पश्यामिधनिनांक्लेशंलुब्धानामजितात्मनाम् ॥ भयादलब्धनिद्राणांसर्वतोपिविशंकिनाम् ३२ राजतश्चोरतःशत्रोःस्वजनात्पशुपक्षितः ॥ अर्थिभ्यःकालतःस्वस्मान्नित्यंप्राणार्थवद्भयम् ३३ शोकमोहभयक्रोधारागक्लैब्यश्रमादयः ॥ यन्मूलाःस्युर्नृणांजह्यात्स्पृहांप्राणार्थयोर्बुधः ३४ मधुकार महासर्पौलोकेस्मिन्नोगुरूत्तमौ ॥ वैराग्यंपरितोषंचप्राप्तायच्छिक्षयावयम् ३५

त्याशंक्य भगवदर्पणबुद्धिचिकित्सारहिताव्यर्थाइत्यात्याह देहादिभिरिति । याया: कृताकृताः क्रियास्तास्ताः सर्वाअपिमोघाः तत्रहेतुगर्भंविशेषणम् अनीशस्येशविरुद्धस्य ३० इतोपिवित्तापाद नेनप्रयतनीयम् आध्यात्मिकादिक्लेशग्राहगृहीतत्वेनडुंडुभग्रस्तमंडूकवत्समृद्धशारीरबलाभावात् कृतांतपाशबद्धगलस्यपुरुषस्यपुरतोनिहितक्षीरासववद्व्यर्थंचित्तमित्याह आध्यात्मिकादिभिरिति कामैः शब्दादिविषयैः ३१ कस्यचिददृष्टबलादुपार्जितवित्तस्यसमृद्धशारीरबलस्यापिलोभाभिभूतमनस्कत्वेनापिभोगोदुर्घटइत्याह । पश्यामीति ३५ प्राणार्थवद्भयम् अर्थवतः प्राणभयंभवतिप्राणव तोर्थवतश्चेतिवा ३३ ननुसर्वानर्थशमनेकिंकारणमित्याशंक्यस्पृहासर्वापदोनिदानमतस्तत्त्यागएवप्रथमतःकारणमित्याह शोकेति । यास्पृहामूलंयेषांतेतथाप्राणेऽर्थेचस्पृहां । वैष्णवासिद्धांतेतद्वि रोधिनोजनात् प्राणसंकटेप्राप्तेप्राणरक्षणेस्पृहापिनकार्याकिमुतार्थइतिप्रदर्शनायप्राणग्रहणम् ३४ वित्तवतःप्राणभयंवित्तस्पृहयाशोकादिकंस्यादित्युक्तमर्थंमधुकराजगरदृष्टांतेनबोधयति मधुकरेति । गुरूत्तमाथाशिक्षालाऽऽभ्यामेवाप्तेतिगुरूत्तमावित्यूचे ३५

---

१ सर्वानर्थशमनेइतिपाठान्तरंतदास्पदेहेत्यत्रान्वयः २ वैष्णवानाम् तत्सिद्धान्त विरोधिजनादित्यर्थः

यथावर्तैमधुव्रतंहत्वान्योमधुहरति तथा वित्तापादकंहत्वाकृच्छ्रादार्जितंराजाद्यन्यतमोहरेत् मधुव्रतस्थितिंदृष्ट्वासर्वकामेभ्योविरागःशिक्षितः ३६ उदरपोषणप्रयत्नशून्योनीहः । नोचेद्यदृच्छयाऽप्रा
प्तंचेन्महाहिरजगरः ३७ भूरिगुणोपेतंकस्मिंश्चिदिवाह्यचेवभुक्त्वानक्तंभुंजेकस्मिंश्चिद्दिनेनक्तंअभुक्त्वाह्निभुंजे ३८ ३९ क्षौमंदुकूलमित्यादिकमेकस्मिञ्जन्मनिबहुजन्मनिचेतियथायोग्यमंगीकर्तव्यं
दैवलब्धेनभुंजेइतिदिष्टभुक् । क्षौमाद्याच्छादनंगजादिभिश्चरणक्षत्रजन्मनि प्रासादादिशयनम् । भूपृष्ठशयनंचपश्वादिजन्मनि । भस्मादौशयनंश्वानादिजन्मनि बाल्येचअजिनादि अजिनाद्याच्छाद
नमृग्यादिजन्मनि अस्मिन्जन्मनि जन्मांतरेवा । दिग्वासाःदिगंबरः ४० ४१ ४२ सत्त्वादिगुणस्वभावेनविषमसात्त्विकराजसतामसभेदभिन्नंसर्वेभ्योभयंमत्तइतिचातिधर्मत्वात्भूतानाभद्रमेवाशा
से तत्रापिभगवत्स्वामित्वंनविस्मरामीत्याह आशासइति उतेत्याशासइत्यनुवर्तते जगतएकएवस्वामीतिभावमैकात्म्यं उताशासेकस्मिन्विषयेमहात्मनिभगवद्विषयइत्यर्थः ४३ तुर्याश्रमस्थेनावि
हितोपासनानंतरमिदंचकर्तव्यंब्रह्मप्राप्तिमार्गत्वादित्याह । विकल्पमिति । विकल्पंजगच्चित्तेमनोवृत्त्याभिमानिविन्यसेज्जुहुयात् । जगच्चित्ताख्याग्न्याधीनमितिचिंतयेत् । चित्तमग्निमर्थैर्भ्रमभ्रममाणे

विरागःसर्वकामेभ्यःशिक्षितोमेमधुव्रतात् ॥ कृच्छ्रासंमधुतद्वित्तंहत्वाप्यन्योहरेत्पतिम् ३६ अनीहःपरितुष्टात्मायदृच्छोपनतादहम् ॥ नोचेच्छयेब
ह्वहानिमहाहिरिवसत्त्ववान् ॥ ३७ ॥ क्वचिदल्पंक्वचिद्भूरिभुंजेन्नंसाध्वसाधुवा ॥ क्वचिद्भूरिगुणोपेतंगुणहीनमुतक्वचित् ॥ ३८॥ श्रद्धयोपहृतंक्वापिक
दाचिन्मानवर्जितम् ॥ भुंजेभुक्त्वाथकस्मिंश्चिदिवानक्तंयदृच्छया ३९ क्षौमंदुकूलमजिनंचीरंवल्कलमेववा ॥ वसेन्यदपिसंप्राप्तंदिष्टभुक्तुष्टधीरहम् ४०
क्वचिच्छयेधरोपस्थेतृणपर्णाश्मभस्मसु ॥ क्वचित्प्रासादपर्यंकेकशिपौवापरेच्छया ॥ ४१ ॥ क्वचित्स्नातोनुलिप्तांगःसुवासाःस्रग्वलंकृतः ॥ रथेभाश्वैश्चर
न्क्वापिदिग्वासाग्रहवत्क्वचित् ॥ ४२ ॥ नाहंनिंदेचनस्तौमिस्वभावविषमंजनम् ॥ एतेषांश्रेयआशासेउतैकात्म्यंमहात्मनि ॥ ४३ विकल्पंजुहुयाच्चि
त्तौतन्मनस्यर्थविभ्रमे ॥ मनोवैकारिकेहुत्वामायायांवैजुहोत्यमुम् ॥ ४४ ॥ आत्मानुभूतौतांमायांजुहुयात्सत्यदृङ्मुनिः ॥ ततोनिरीहोविरमेत्स्वानु
भूत्यात्मनिस्थितः ॥ ४५ ॥ स्वात्मवृत्तंमयेत्थंतेसुगुप्तमनुवर्णितम् ॥ व्यपेतंलोकशास्त्राभ्यांभवान्हिभगवत्प्रियः ४६

भगवत्युपाधावमानेमनसिमनोनाभिंद्राधीनतयातिष्ठतीतिचिंतयेत् । मनइंद्रवैकारिकेरुद्रेहुत्वासांचिंत्यामुंरुद्रंमायायांप्रकृतिविकारेमहत्तत्त्वेविरिंचेसांचिंत्यतांमायांतांविरिंचवात्मानुभूतौचित्प्रकृतौजुहुया
त्चिंतयेत् । चित्ताख्याग्नेरधीनंहिजगदेतद्धिचिंतयेत् । मनोनाभेंद्रवशगमग्निंचप्रतिचिंतयेदितिवावाक्यात्सर्वमवगंतव्यं अत्रजडकार्यस्यजडकारणात्मकत्व चेतनस्यचेतनाधीनत्वं चिंतनीयमि
त्यर्थः । तामात्मानुभूतौस्वानुभूतेर्लक्ष्म्याआत्मनिस्वामिनिपत्यौनिरंतरंचिंतयेत् ततोमुनिरनंतरंकृतकृत्यः वेत्तावेद्यस्यसर्वस्यमुनिःसद्भिरुदाहृतः इत्युक्तमालावचनात् । किंचसत्यंसाधुगुणंपूर्ण
विष्णुंपश्यतीतिसत्यदृक् स्वानंदानुभवात्मनिस्वमहिम्निस्थितः । महिम्निस्वेमहीयतइतिवचनात् । स्वरूपानंदज्ञानात्मनिब्रह्मणिस्थितइतिवा निरीहोनिषिद्धचेष्टारहितोविरमेत् कृत्यादितिशेषः
४४ ४५ प्रतिपादितमर्थंनिगमयति स्वात्मेति मयास्वात्मनोममवृत्तंतुभ्यमनुवर्णितमित्यन्वयः । स्वात्मनोजीवस्यवापरमात्मनोवा । कीदृशं मुखतोलोकशास्त्राभ्यांव्यपेतंरहितं । आतरतोविपरी
तत्वेनप्रायंशास्त्रसिद्धत्वाच्छास्त्रीयमित्यर्थः । अशास्त्रीयत्वान्मुखतःशास्त्रापेतमिदंविदुः । शास्त्रनिर्णयगम्यत्वाच्छास्त्रीयमभिधीयतइतिवचनादुक्तएवार्थः । इदंसिद्धमित्यभिप्रेत्याह भवानिति ४६

१ तुर्यावस्थेनेति पाठान्तरम् १ मुखतः आपाततः अशास्त्रीयत्वात् शास्त्रेणापनीतत्वात् शास्त्रव्यपेतम् । शास्त्रनिर्णयगम्यत्वाच्छास्त्रीयमेवेतिभावः । टी०

गनांविद्यमानम् ४७ इति श्रीभागवतेम० सप्तमस्कंधवि० टी० चतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ सर्ववर्णाश्रमाणांगृहाश्रमभू
त्र नापृष्टःकस्यचिद्ब्रूयादितिन्यायात् युधिष्ठिर पृच्छतीत्याह । युधिष्ठिरइति । एतांगदवीमन्याश्रमविषयां विधि
भसिद्धयर्थीविद्यांचाध्यात्मिकींजपेत् बलिकर्मस्वधाहोमस्वाध्यायातिथिसत्क्रियाः । भूतपित्रमरब्रह्ममनुष्याणांम
नाहृतंकामितम् ४ स्वप्नंदृष्ट्वोत्थित स्वप्नदृष्टपदार्थसंगंयथाजहाति तथाजायादिसंगंमुचेदित्यन्वयः ५ यावद
र्त्तंवंन्यसेत्त्यजेत् । पतिर्भवेदित्यर्थः ६ ७ अंतरिक्षंद्यावापृथिव्योर्मध्यभवमच्युतेननिर्मितंयद्वित्तमुपयुंजीरन्
१ । यावदिति जठरंयावदन्नंभ्रियेतगृह्णाति तावदन्नंस्वत्वस्वकीयमितिस्वीकुर्यात् । ततोधिकादानेदंडयोग्यमि

प्रीतआमंत्र्यप्रययौगृहान् ॥ ४७ ॥ इति श्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेचतुर्दशो
ध्यायः ॥ १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ गृहस्थएतांपदवींविधिनायेनचांजसा ॥ यायादेवऋषेब्रूहिमादृशोगृहमूढधीः ॥ १ ॥ नारदउवाच ॥ साधुपृष्टंमहा
भागल्लोकानामनुगृह्णता ॥ तत्वेनतदहंवक्ष्येनैष्कर्म्येयेनकर्मणाम् ॥ २ ॥ गृहेष्वेवास्थितोराजन्क्रियाःकुर्वन्गृहोचिताः ॥ वासुदेवार्पणंसाक्षादुपासीतम
हामुनीन् ॥ ३ ॥ शृण्वन्भगवतोभीक्ष्णमवतारकथामृतम् ॥ श्रद्दधानोयथाकालमुपशांतजनावृतम् ४ तत्संगाच्छनकैःसंगमात्मजायात्मजादिषु ॥
विमुंचेन्मुंचमानेषुस्वयंस्वप्नवदुत्थितः ५ यावदर्थमुपासीनोदेहेगेहेचपंडितः ॥ विरक्तोरक्तवत्तत्रनृलोकेनरतांन्यसेत् ६ ज्ञातयःपितरौपुत्राभ्रा
तरःसुहृदोपरे ॥ यद्वदंतियदिच्छंतिअनुमोदेतानिर्ममः ७ दिव्यंभौमंचांतरिक्षंवित्तमच्युतनिर्मितम् ॥ तत्सर्वमुपयुंजीरन्नस्वीकुर्यात्स्वतोबुधः ८ याव
द्भ्रियेतजठरंतावत्स्वत्वंहिदेहिनाम् ॥ अधिकंयोभिमन्येतसस्तेनोदंडमर्हति ९ मृगोष्ट्रखराश्वमर्काखुमरीसृपविमक्षिकान् ॥ आत्मनःपुत्रवत्पश्येत्तैरेषा
मंतरंकियत् १० त्रिवर्गंनातिकृच्छ्रेणभजेतगृहमेध्यपि ॥ यथादेशंयथाकालंयावद्दैवोपपादितम् ११ आश्वभ्योंतेवसायिभ्यःकामान्संविभजेद्यथा ॥
अप्येवैतान्महतोदारान्नृणांसत्वग्रहेहोयतः १२ जह्याद्यदर्थेस्वान्प्राणान्हन्याद्वापितरंगुरुम् ॥ तस्यांस्वत्वंस्त्रियांजह्याद्यस्तेनह्यजितोजितः १३

स्यात् अधिकमिति ९ आखुमुकुद्रपदंशश्चमार्जारोमर्कउच्यतइत्यभिधानं । वयःपक्षिणः अंतरंभेदः कियानकोपिपराधीनत्वाविशेषात् १० अतिकृच्छ्रेणशास्त्राविहितमार्गेणशूद्रप्रतिग्रहादिलक्षणेन गृह
मेधीगृहस्थः । अपिसर्वोश्रयत्वेपिदैवोपपादितंयवादिव्रीहिजातमयाचितोपपन्नंवा ११ कर्मांगंचेद्दारग्रहणंप्रयोजनग्राम्यभोगः तथात्वेतदाशापूरणस्यदुःसाध्यत्वेनतत्प्रयत्नेमहान्दोषआपद्येत त
दभिप्रायेणाह । आश्वेति । यदर्थेयेषामर्थैकामपूरणार्थंस्वप्राणान्जह्यात्पितरंवागुरुंवाहन्यात्तद्विरोधेमतीतिशेषः किंच यतोयेभ्योनृणांसत्त्वग्रहोसत्त्वगुणग्राहोधैर्यनिग्रहोभवतीतिशेषः तानेतान्म
हतोदारान्वाकामान्यथायोग्यंसंविभज्यश्वपचेघटेनेतिषः १२ यच्चांगनामाणाद्यपहारिणीतिहितपाश्रयसेघटनकथमित्याशंक्याह तस्यामिति सत्त्वग्रहइत्यादिकमुत्तरत्रापिसंबध्यते अजितोपि
यस्याःसत्वग्रहस्तस्यांस्त्रियांतिनसत्वेनजितोवशंगतःसपुमांस्तस्यांस्त्रियांसत्वंजह्यादित्यन्वयः यदिस्वात्मानमुत्सृज्यसावर्ततेतर्हितस्यास्त्यागएवस्वर्गेयानिति । इममर्थंहिशब्देनदर्शयति । हताधिकारांमपि

१५

नांपिकमात्रोपजीविनीम् । परिभूतामधःशय्यांवासयेद्व्यभिचारिणीमितिच यत्रानुकूल्यंदंपत्योस्त्रिवर्गस्तस्यवर्धते मृतेजीवतिवापत्यौयानान्यमुगच्छति । सेहकीर्तिमवाप्नोतिमोदतेचोमयासह स्त्रीभिर्भर्तृवचःकार्यमेषधर्मःपरःस्त्रियइतिच १३ ग्राम्यधर्मेणशरीरमेवानित्यंक्षणिकंभयग्रस्तंभयमुत्पादयते । ननुनिरयमतश्चनिन्द्यदुःखंशरीरंचक्रिमिविड्भस्मावसायिनवरूनेना काशशरीरब्रह्मज्ञानंदुरुत्पादमेतत्कर्मांतरेणातोदुःखहेतुत्वाद्दुश्चरित्रस्त्रीत्यागएवश्रेयानित्याशयवानाह ॥ कृमीति । तदीयदेहेनाक्रियमा गारतिर्यस्याःसानथा : आत्मान्रमात्मा । अत्रात्माजीवःशरीरान्तरान्छरीरप्रसंगादित्यनउक्तम् नभश्छदिरिति । नभसश्छदिराच्छादनंयस्यसतथा नभोव्याप्यावस्थितइत्यर्थः । आकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रुतेः । अणुर्ह्येषआत्मायंवाएतेसनीत 'पुण्यंचपापंचेतिश्रु तेर्जीवस्याणुपरिमाणत्वेनासिद्धत्वात् १४ यजदेवपूजासंगतिकरणदानेष्वितिधातोः यज्ञोनारायणाख्यदेवपूजातत्करणावशेषितैः सिद्धैर्ज्ञानसाधनयोग्यैरर्थैः स्ववृत्तिंदेहयात्रालक्षणांकल्पयेत् । तत्रापिशेषेऽवशिष्टवस्तुनिस्वत्वंस्वकीयत्वंत्यजेद्यःसप्राज्ञोमहतांसंन्यासिनांपदवीमाप्नोतीत्यन्वयः १५ देवादिषागेषुतदंतर्यामित्वेनततोभिन्नत्वेनभगवत्पूजैवविधेयेत्याशयेनाह । देवानिति १६ योहयदास्ययज्ञाधिकारोस्तियदातासर्वायज्ञसंपदः स्युस्तदावैतानिकविधिनाग्निहोत्रविधिनावायजेदित्यन्वयः १७ ननुमुख्यंहोमादिकरणंभगवत्प्रीतिजनकंकिंतत्राह नहीति १८ उपसंहारमुखेनोक्तार्थंनिर्धारयति । तस्मादिति ब्राह्मणआननंयस्यसतथातं

कृमिविड्भस्मनिष्ठांतंक्वेदंतुच्छंकलेवरम् ॥ क्वतदीयरतिर्भार्याक्वायमात्मानभश्छदिः १४ सिद्धैर्यज्ञावशिष्टार्थैःकल्पयेद्वृत्तिमात्मनः ॥ शेषेस्वत्वंत्यजेत्प्राज्ञःपदवींमहतामियात् १५ देवानृषीन्नृभूतानिपितॄनात्मानमन्वहम् ॥ स्ववृत्त्यागतवित्तेनयजेत्पुरुषंपृथक् १६ यर्ह्यात्मनोधिकारोस्तिसर्वाःस्युर्यज्ञसंपदः ॥ वैतानिकेनविधिनाअग्निहोत्रादिनायजेत् १७ नह्यग्निमुखतोयंवैभगवान्सर्वयज्ञभुक् ॥ इज्येतहविषाराजन्यथाविप्रमुखेहुतैः १८ तस्माद्ब्राह्मणदेवेषुमर्त्यादिषुयथार्हतः ॥ तैस्तैःकामैर्यजस्वैनंक्षेत्रज्ञंब्राह्मणाननम् १९ कुर्यादपरपक्षीयंमासिप्रौष्ठपदेद्विजः ॥ श्राद्धंपित्रोर्यथावित्तंतद्बंधूनांचवित्तवान् २० अयनेविषुवेकुर्याद्व्यतीपातेदिनक्षये ॥ चंद्रादित्योपरागेचद्वादश्यांश्रवणेषुच २१ तृतीयायांशुक्लपक्षेनवम्यामथकार्तिके ॥ चतसृष्वप्यष्टकासुहेमंतेशिशिरेतथा २२ माघेचसितसप्तम्यांमघाराकासमागमे ॥ राकयाचानुमत्याचामासर्क्षाणियुतान्यपि २३ द्वादश्यामनुराधास्याच्छ्रवणास्तिस्रउत्तराः ॥ तिसृष्वेकादशीचासुजन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् २४ तएतेश्रेयसःकालानृणांश्रेयोविवर्धनाः ॥ कुर्यात्सर्वात्मनैतेषुश्रेयोऽमोघंतदायुषः २५

१९ननुयज्ञसंभारेसतिविशिष्टफलप्रदःकालःकइतितत्राह कुर्यादिति । प्रोष्ठपदेकन्याख्येसिंहमासामावास्यामारभ्यकन्यामावास्यापर्यंते । तत्राप्यपरपक्षीयकालेश्राद्धंकुर्यादित्युत्तरार्धंप्यन्वेतव्यम् तद्बंधूनांपितृमातृबंधूनापैतामहमातामहादीनाम् २० अयनेउत्तरदक्षिणसंज्ञे । विषुवेसंवत्सरातसंक्रमणे । कुह्वाममावास्यायांश्रवणेषुश्रवणादित्रिषु । चशब्दात्सप्तम्यादित्रिषुत्रयोदश्यांच । तदुक्तम्सप्तम्यादित्रयंचैवतथाचैवत्रयोदशी । चतस्रस्त्वष्टकाःप्रोक्ताःसर्वपक्षाद्विशेषतइति २१ वृश्चिकमासामावास्यामारभ्यमकरमासामावास्यापर्यंतःकालोहेमंत. तदुपरिकालःशिशिरःहेमंतेशिशिरेचैवनित्यश्राद्धेगुणोत्तरमितिवचनात् अयमपिविशिष्टकालः २२ राकापौर्णमासीमघापौर्णमास्योःसंगमे शशिनिसिनीवालीस्यान्नष्टेनष्टेकुहूरमावास्या अनुमतिर्ह्यनेराकासंपूर्णपौर्णमासीचेतिहलायुधःराकयानुमत्यायुतानिमासनक्षत्राणि २३ यास्तिस्रःश्रवणादितारासुतारासुयासैकादशीपुण्यकालोऽत्रश्राद्धकरणंचविकल्पः । एकादश्याश्राद्धकरणस्यानिषिद्धत्वान्नवैष्णवसिद्धांतिनरतदाचरंतिनैवचाचरंतिचवा यथैकादशीपुण्यदिनम् अत्रक्रियमाणंकर्मसफलंतथातिसृष्वपितारास्वितिवा जन्मनक्षत्रंश्राद्धकालइतिशेषः । सौम्ययोगयुक्मृगशिरसंबंधियुक्तंदिनंच २४ २५

२६ २७ २८ सत्पात्रंविशिनष्टि विश्वमिति यस्मिन्देशेभागवतस्तस्मिंश्चराचरंसर्वंजगदस्तीतिज्ञातव्यं यतिर्यस्यगृहेभुंक्तेतत्रभुंक्तेहरिःस्वयं हरिर्यस्यगृहेभुंक्तेतत्रभुंक्तेजगत्त्रयमितिवचनात् २९ अर्चाशालग्रामादिप्रतिमा पुराणेषुभागवतादिषु विश्रुताः ३० कृष्णावेण्यादयश्चक्षेत्राणि पुरुषोत्तमादीनि अर्हैःपूज्यैरगस्त्यादिभिराश्रितान्यधिष्ठितानि ३१ फल्गुनस्थानंहरपुरंकन्यातीर्थंवा। कन्यापुरंफल्गुनंरयात्स्थानंहरपुरंचतदित्यभिधानं वाराणसीपुरीकाची ३२ ३३ हरेरर्चाश्रिताः हरिक्षेत्रादयः पुनर्वचनंसर्वस्मात्तेषाश्रैष्ठ्यद्योतनाय ३४ एतद्देशानिषेवणेनाकिंविशेषफलमि तितत्राह धर्मइति कृष्णातरंगसंभूतपवनस्पर्शमात्रतः निर्धूतपातकाःसर्वेजनाविष्णुपदंययुरित्यादिशास्त्रेषुसहस्राधिकफलोदयत्वेनोदितः पात्रेष्वपितारतम्यमस्तितत्रमुख्यपात्रंहरिरित्याह पात्र मिति पात्रतारतम्यवित्तमैःकविभिःपात्रंचनिरुक्तं वैमुख्यत्वेननिर्णीतमित्यन्वयः ३५ किंतदित्यतउक्तं हरिरिति चराचरंयन्मयंयत्स्वामिकंयद्व्याप्तंसर्वंयस्मात्तस्माद्धरिरेवमुख्यंपात्रमित्यन्वयः इदंभवतोपिसिद्धमित्याह देवेति ब्रह्मात्मजादिषुसत्सुदेवाश्चऋषयश्चदेवर्षयस्तएवार्हतःपूजायोग्यायेष्वपिसत्सुतत्रतत्रयज्ञशालायामच्युतोगुणतोवयतःस्वरूपतश्चच्युतिरहितत्वात्श्रीनारायणोग्रपूजाया

येषुस्नानंजपोहोमोव्रतंदेवद्विजार्चनम् ॥ पितृदेवनृभूतेभ्योयद्दत्तंतद्ध्यनश्वरम् २६ संस्कारकालोजायायाअपत्यस्यात्मनस्तथा ॥ प्रेतसंस्थामृताहःसुक र्मण्यभ्युदयेनृप २७ अथदेशान्प्रवक्ष्यामिधर्मादिश्रेयआवहान् ॥ सवैपुण्यतमोदेशःसत्पात्रंयत्रलभ्यते २८ विश्वंभागवतोयत्रजगदेतच्चराचरम् ॥ य त्रहब्राह्मणकुलंतपोविद्यादयान्वितम् २९ यत्रयत्रहरेरर्चासदेशःश्रेयसांपदम् ॥ यत्रगंगादयोनद्यःपुराणेषुचविश्रुताः ३० सरांसिपुष्करादीनिक्षेत्राण्य र्हाश्रितान्युत ॥ कुरुक्षेत्रंगयाशिरःप्रयागःपुलहाश्रमः ३१ नैमिषंफल्गुनंसेतुःप्रभासोथकुशस्थली ॥ वाराणसीमधुपुरीपंपाबिंदुसरस्तथा ३२ नाराय णाश्रमोनंदासीतारामाश्रमादयः ॥ सर्वेकुलाचलाराजन्महेंद्रमलयादयः ३३ एतेपुण्यतमादेशाहरेरर्चाश्रिताःपुनः ॥ एतान्देशान्निषेवेतश्रेयस्कामोह्य भीक्ष्णशः ३४ धर्मोह्यत्रोदितःपुंसांसहस्राधिफलोदयः ॥ पात्रंचात्रनिरुक्तंवैकविभिःपात्रवित्तमैः ३५ हरिरेवैकउर्वीशयन्मयंवैचराचरम् ॥ देवर्ष्यर्हत्सुवै सत्सुतत्रब्रह्मात्मजादिषु ॥ राजन्यदग्रपूजायांमतःपात्रतयाच्युतः ३६ जीवराशिभिराकीर्णआंडकोशांघ्रिपोमहान् ॥ तन्मूलत्वादच्युतेज्यासर्वजीवात्म तर्पणम् ३७ पुराण्यनेनसृष्टानिनृतिर्यगृषिदेवताः ॥ शेतेजीवेनरूपेणपुरेषुपुरुषोह्यसौ ३८ तेष्वीशोभगवान्राजंस्तारतम्येनवर्तते ॥ तस्मात्पात्रंहिपुरु षोयावानात्मायथेयते ३९

पात्रतयामतस्त्वयाज्ञातइतिपदतोमुख्यपात्रंहरिरित्यवधारणायुक्ता ३६ किंचप्रत्येकंपूजापिनविधेयाभगवत्पूजयातत्तृप्तिसंभवात्तन्मूलत्वात्तेषां तरुमूलनिषेचनंशाखानामिवेतिमुख्यवैष्णवसि द्धांतमाह जीवराशिभिरिति ३७ ननुमुख्यपात्रालाभेविहितकर्मानुष्ठानविषयाभावेनतद्विधानंव्यर्थमित्याशंक्यतत्तद्योग्यपात्रंवक्तुंकंचनसृष्टिप्रकारमाह पुराणीति अनेनदयालुनाहरिणानृतिर्य गादिसंज्ञितानिपुराणिशरीराणिसृष्टानीत्यन्वयः ततःकिंतत्राह शेतइति श्रीहरिरेषु पुरेषुभोगायतनेषुजीवेनरूपेणस्वप्रतिबिंबेनसहशेतेइतियत्तस्मादसौपुरुषइत्युच्यते जीवोपितन्नामेतिशेषः पुरिशयनात्पुरुषइतिश्रुतिहिशब्देनसूचयति ३८ ईशोभगवांस्तेषुपुरेषुस्थितःपुरुषनामसुजीवेषुचतारतम्येनतत्तद्भक्त्यादिगुणतारतम्यानुसारेणसान्निधानतारतम्येनवर्ततइति यस्मात्तस्मात्तद्यो ग्यानुसारेणपुरुषोजीवराशिश्चपात्रं। तदंतर्यामिहरिस्मरणपूर्वकमितिशेषः अत्रसान्निधानतारतम्यमेवहरेर्नतुस्वरूपतारतम्यं तदुक्तं ब्रह्मादिस्थावरांतेषुनविशेषोहरेःक्वचित् । व्यक्तिमात्रविशेषेणतार तम्यंवदंतिचेतिअत्रापीत्थंभावमाह यावानिति पुरुषेतुस्थितआत्मायावान् महिम्नायथायेनप्रकारेणज्ञायते तदानुकूल्येनजीवराशिःपात्रमित्यर्थः ३९

हरिप्रतिमापूजायाः पुरुषस्थितपुरुषनाम्नोहरेः पूजासम्यक्फलवतीत्याशयेनाह दृष्ट्वेति कविभिस्तेषांनृणांमिथआत्मनोहरेरवज्ञांदृष्ट्वात्रेतायांसपर्या क्रियायैहरेरर्चाकृतायस्मात् ४० ततःकेचि त्संश्रद्धयासपर्ययाअर्चायांहरिमुपासतेयेतेषांपुरुषस्थितहरिद्विषां सोपासैहिकफलमंतरेणपरमपुरुषार्थप्रदानभवतीत्यन्वयः ४१ मुख्यपात्रमाह पुरुषेष्विति । कीदृशोब्राह्मणोमुख्यंपात्रमित्य तस्ताद्विशिनष्टि तपसेति । तनुप्रतिमास्थ,नं अत्र शिलावत्प्रतिमाःसंतोविप्राद्याश्चहरेःस्मृताइतिवचनात् विप्रादिमात्रंह,रेशिलास्थानीयंनकिंतुतपआदिगुणविशिष्टब्राह्मणकुलं अन्यथाहरेरवैषासापु रुषार्थप्रदानस्यादितितदुपासांविनिंद्यसुपात्रंब्राह्मणविदुरितिकथनंव्यर्थंस्यादतएवब्राह्मणतीतिब्राह्मणइतितत्पदप्रायोजि ४२ ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेविजयध्वजटीकायांपंचदशोध्यायः ॥१५॥ कर्ममार्गोज्ञानमार्गश्चकार्याणांकारणेषुलयःप्रवेशलक्षणंचतत्साधनंचप्रपंचस्वरूपंचानिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्रप्रथमतोब्राह्मणादपिज्ञाननिष्ठमुत्तमंपात्रं दैवोपलब्धेनद्रव्येणैवानित्यनैमित्तिकाक्रियाकरणं धर्माधर्मविवेकश्चकथ्यते । तत्रब्राह्मणान्विवेचयति कर्मेति । कर्मनिष्ठागृहस्थाः तपोनिष्ठावानप्रस्थाः स्वाध्यायनिष्ठाब्रह्मचारिणः प्रवचननिष्ठाः कुटीचकाः बहूदकाश्च योगनिष्ठा हंसाः ज्ञाननिष्ठाः परम हंसाः १ तत्रसंततेरानंत्यंमुक्तिंचेच्छताज्ञाननिष्ठायपरमहंसायकव्यानिपितृभ्योदीयमानान्यन्नानिदातव्यानीतिविधिरित्यन्वयः दैवेकर्मणिचतस्माइतिशेषः तदभावेपरमहंसाभावेइतरेभ्योहंसादिभ्यः

दृष्ट्वातेषांमिथोनृणामवज्ञामात्मनोनृप ॥ त्रेतादिषुहरेरर्चाक्रियायैकविभिःकृता ४० ततोर्चायांहरिंकेचित्संश्रद्धयाचसपर्यया ॥ उपासतउपासापिनार्थदापुरुषद्विषाम् ४१ पुरुषेष्वपिराजेंद्रसुपात्रंब्राह्मणंविदुः ॥ तपसाविद्ययातुष्ट्याधत्तेवेदंहरेस्तनुम् ४२ नन्वस्यब्राह्मणाराजन्कृष्णस्यजगदात्मनः ॥ पुनंतःपादरजसात्रिलोकींदैवतंमहत् ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेपंचदशोध्यायः ॥१५॥ ॥ नारदउवाच ॥ कर्मनिष्ठाद्विजाःकेचित्तपोनिष्ठानृपापरे ॥ स्वाध्यायेन्येप्रवचनेअन्येचज्ञानयोगयोः १ ज्ञाननिष्ठायदेयानिकव्यान्यानंत्यमिच्छता ॥ दैवेचतदभावेस्यादितरेभ्योयथार्हतः २ द्वौदैवेपितृकार्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा ॥ भोजयेत्सुसमृद्धोपिश्राद्धेकुर्यान्नविस्तरम् ३ देशकालोचितश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानिच ॥ सम्यग्भवंतिनैतानि विस्तरात्स्वजनार्पणात् ४ देशेकालेचसंप्राप्तमुन्यन्नंहरिदैवतम् ॥ श्रद्धयाविधिवत्पात्रेन्यस्तंकामधुगक्षयम् ५ देवर्षिपितृभूतेभ्यआत्मनेस्वजनायच ॥ अन्नंसंविभजन्पश्येत्सर्वंतत्पुरुषात्मकम् ६ नदद्यादामिषंश्राद्धेनचाद्याद्धर्मतत्त्ववित् ॥ मुनीनांस्यात्पराप्रीतिर्यथानपशुहिंसया ७

श्राद्धादिदानंस्यात् तत्रापियथार्हतः यथायोग्यं २ अत्रभोक्तृसंख्यानियमानाह द्वाविति ३ कुतोविस्तारोनकर्तव्यइतितत्राह देशेति स्वजनार्पणात्आत्मीयार्पणलक्षणात् विस्तारादेतानिदेशकालो चितश्राद्धादीनिसम्यग्नभवंतीतियत्तस्माद्विस्तारंनकुर्यादितिपूर्वेणान्वयः ४ ५ ६ यतःश्राद्धभोजनेमुख्याधिकारित्वेमांसविधानंकथमुपपद्यतइतितदपवादत्वेनाविधत्ते नदद्यादिति शास्त्रांतरविधिमोहि तेनकेनचित्कामपरिमोक्षणेनमस्कारिगानभोक्तव्यमितिनिषिध्यते । नचेति । नचश्राद्धभगइत्याह धर्मेति विनामांसेनमधुनाविनादक्षिणयाशिरा अक्षयंभवतिश्राद्धंयतिपुश्राद्धभोजिषु ग्रामेवानगरे रण्येज्ञातभिक्षुर्वसेद्यदि तमंतरेणयच्छ्राद्धंतदासुरमथोभवेदित्यादिस्मृतेः तद्विधायकशास्त्रमासुरजनमोहनार्थत्वेनदेशकालविशेषविषयत्वेनवायोजनीयं । आमिषाभावेभोक्तुः सौहित्याभावेनपितृणा सौहित्यंनस्यादितितत्राह मुनीनामिति मुनीनांसंयमिनांयथामांसानदनेनपराप्रीतिःसौहित्यंस्यात्तथापशुहिंसयाजातमांसेननस्यात् । यथामुनीनांपितृणायतिभोजनेनपराप्रीतिस्तथापशुहिंसाजाता मिषभोजनेननस्यादितिविद्विरावृत्त्यायोजनीयं । वाचंयमेषुसर्वज्ञमुनिशब्दःपितृष्वपिइत्यभिधानं मुनीनांसर्वज्ञानादेवानांयथापरमाप्रीतिः तथापशुहिंसालक्षणेनयागेननेतिवा ७

श्राद्धेचतुर्थाश्रम्येवपूज्यइतिनियमः प्रायिकःतद्धर्मोयस्यास्तिसोपिमान्यइत्याशयेनाह नैतादृशइति सद्धर्ममिच्छतांनृणांभूतेषुमनोवाक्कायकर्मजस्यदंडस्यन्यासः संत्यागो यः एतादृशोधर्मः परोन्यो नास्ति अयमेवमुख्योधर्मः तस्मादेतादृशधर्मोपिश्राद्धेमान्यइत्याशयः । वेणुभिर्नैववेद्यतिरितिवक्ष्यति नकेवलंपश्वालंभनलक्षणहिंसाभावान्मुनीनांप्रीतिजनकोपितुमनआदिनाक्रियमाणदंडलक्षण हिंसाभावोपीत्यतोवाह नेति ८ श्राद्धादिकर्मग्रामोपत्यादिपात्रमुद्दिश्यकर्तव्यमित्यभिहितं अधुनापरमभागवतास्तदपिनकुर्वंतीत्याशयेनाह एकइति सर्वधर्मान्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रजेतिशि क्षिताः एकेभगवदेकार्पितदेहयात्राज्ञानिनः कर्ममयान्श्राद्धादियज्ञानात्मसंयमनेमनःसंयमनाग्नौजुह्वतिमानसयागंकुर्वंतीत्यन्वयः आत्मसंयमनविशिनष्टि ज्ञानेति ज्ञानेंधनदीपितेयज्ञवित्तमाः मानसयज्ञप्रयोगपटवः अनीहाइतिहेतुगर्भविशेषणं निवृत्तमार्गप्रवृत्तत्वादित्यर्थः ॥ ९ ॥ ननुद्रव्ययज्ञंसंत्यज्यज्ञानयज्ञकरणेकिंकारणमित्याशंक्यभूतभयजनकहेतुत्वेननिरयहेतुरयमित्याशये नाह द्रव्येति एषद्रव्ययज्ञकारिसमुदायो मामांहन्यादितिभूतानिबिभ्यतीत्यन्वयः । अग्नीषोमीयंपशुमालभेतेतिविहितत्वात्तदुक्त कुर्वतोदृष्ट्वाकथंभयंस्यादित्यतउक्तमतज्ज्ञइति विध्यभिप्रायमजानन् ब्रह्मार्पणंब्रह्महविरित्यादिविहितविधेरभिप्रायः अतएवाकरुणइत्युक्तं एतादृशोसुरदेश्यइत्याशयेनोक्तमसुतृबिति नीहारेणप्रावृताजल्प्याचासुतृपउक्थशासश्चरंतीतिश्रुतिर्हीत्यनेनगृह्यते ध्रुवमित्ययंशब्दः श्रीहरिर्विपुलस्यानर्थंनिश्चाययंति असुन्वंतंसमंजहिदूणाशंयोनतेमयइतिश्रुतेः तेमयस्त्वत्प्रधानकः दूणाशंदुर्नाशंअसुन्वंतंसुन्वाद्विरोधिनं अन्यथासुन्वतंवा परा चिच्छीर्षावृजुस्तइंद्रायज्वानोयज्वभिः

नैतादृशःपरोधर्मोनृणांसद्धर्ममिच्छताम् ॥ न्यासोदंडस्यभूतेषुमनोवाक्कायजस्ययः ८ एकेकर्ममयान्यज्ञान्ज्ञानिनोयज्ञवित्तमाः ॥ आत्मसंयमनेऽनीहाजुह्वतिज्ञानदीपिते ९ द्रव्ययज्ञैर्यक्ष्यमाणंदृष्ट्वाभूतानिबिभ्यति ॥ एषमाकरुणोहन्यादतज्ज्ञोह्यसुतृप्ध्रुवम् १० तस्माद्दैवोपपन्नेनमुन्यन्नेनैवधर्मवित् ॥ संतुष्टोहरहःकुर्यान्नित्यनैमित्तिकाःक्रियाः ११ विधर्मःपरधर्मश्चआभासउपमाछलः ॥ अधर्मशाखाःपंचेमाधर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत् १२ धर्मबाधोविधर्मःस्यात्परधर्मोऽन्यचोदितः ॥ उपधर्मस्तुपाखंडोदंभोवाधर्मभिच्छलः १३ यस्त्विच्छयाकृतःपुंभिराभासोह्याश्रमात्पृथक् ॥ स्वभावविहितोधर्मःकस्यनेष्टःप्रशांतये १४ धर्मार्थमपिनेहेतयात्रार्थंवाऽधनोधनम् ॥ अनीहानीहमानस्यमहाहेरिववृत्तिदा १५

स्पर्द्धमानाइतिश्रुतेः १० ननुतर्हिनित्यनैमित्तिकेकुर्वात्प्रत्यवायजिहासयेतिविधानंव्यर्थमितितदुपायमाह तस्मादिति दैवोपपन्नेनअयाचितादिविधिनाप्राप्तेननीवारादिनातदभावेउत्पन्नेनफल शाकादिना ११ धर्मवित्त्वंनामतत्प्रतिपक्षधर्मभेदलक्षणेज्ञातेशुद्धंस्यादित्यतस्तच्छाखाआह विधर्मइति १२ अधर्मवद्विधर्मादीनांस्वरूपंदर्शयति धर्मेति अधर्मवद्धर्मपीडनंविधर्मः अन्य स्यक्षत्रियादेश्चोदितोविहितोधर्मोब्राह्मणेनानुष्ठीयमानःपरधर्मः दंभेनाक्रियमाणोधर्मोदंभः सचोपधर्मइत्युच्यते धर्मशब्दार्थमिच्छतांयारकोहिधर्मस्तमर्थंभिनत्तीतिसछलधर्मइत्युच्यते १३ पुंभिः काम्यफलेच्छयाकृतोयोधर्मःसआभासइत्युच्यतेहिशब्दः इयानेषाभेदइत्याह धर्मप्रतिपक्षभेदस्वरूपमुक्त्वाधर्मप्रयोजनमाह आश्रमइति हिशब्दउत्तरत्रापिसबध्यते तेनवर्णलक्ष्यति योब्राह्मणा दिवर्णोयश्चब्रह्मचर्याद्याश्रमः अत्रतत्तत्स्वभावानुसारेणभगवदर्पणबुद्ध्यापृथक्पृथग्विहितोयोधर्मःसजीवस्योपशांतयेससारनिर्मूलनायकल्प्यते समर्थ्यतेशास्त्रेष्वितिशेषः स्वभावपदसामर्थ्या त्सात्विकोधर्मोमुक्तिहेतुर्नान्यः राजसतामसःस्वर्गनरकादिहेतुः धर्मोभवत्यधर्मोपिकृतोभक्तैस्तवाच्युत पापंभवतिधर्मोपियोनभक्तैःकृतोहरेरितिवचनात् अस्यजीवस्योपशांतये मोक्षायेतिवा १४ ननुनिष्कर्मणापुरुषेणधर्मकरणंदुःसाध्यं अर्थाभावात्तस्मादधनेनतदर्थंकृष्यादिकंकर्मकर्तव्यमितितत्राह धर्मार्थमिति तर्हिदेहादियात्रार्थंकर्मकर्तव्यं अन्यथातन्नाशेनपुरुषार्थानुदयइतितत्राह यात्रार्थमिति नन्वेवंचेत्कथंदेहयात्रासिद्धिरितितत्राह अनीहेति अत्रानीहास्वदेहपोषणायासनिवृत्तिः महाहेरजगरस्य १५

निरंतरंभगवदुपासनामृतपायिनोनीहापरमानंदकारणमित्याह संतुष्टस्येति यदृच्छयासंतुष्टस्ययत्सुखं । कामलोभेन कामभोगेच्छयार्थेहयाधनयाचनप्रवृत्त्याचादिशोधावतः पुंसःकुतःकस्मात्कर्मण
स्तत्सुखंलभ्यतइत्यन्वयः १६ दुस्त्यजेषुविषयेषुसर्वतोदिशंजाग्रत्सुनिष्कर्मणःकथंसुखमुपलभ्यतइतितत्राह सदेति यस्त्वात्मरतिरेवस्यादात्मतृप्तश्चमानवइत्यादेः एतमर्थंनिदर्शयति शर्करेति शि
वंसुखमाप्नोतीतिशेषः शर्कराःपाषाणशकलानि १७ अन्नाद्यर्जनायासाभावेपिप्राणधारणार्थंपानीयादिप्रयत्नःस्यादेवआपोमयःप्राणइतिश्रुतेः इतितत्राह संतुष्टइति केनवायेनकेनापिप्रयत्न
मंतरेणोपनतेनद्रव्येणलोकविलक्षणेनपरमात्मनावासंतुष्टः विषयालंबुद्धिमान् वारिणापिनवर्तेतेत्यन्वयः । ननु सर्वात्मनासर्वनिषेधस्यकोभिप्रायइत्याशंक्यकिंचिदभ्यनुज्ञातेमहान्दोषःस्याज्जलस्यं
दनवत् विधिंविनास्वतंत्रवज्जनस्यकार्पण्यदर्शनाच्चेत्याह औपस्थ्येति । गृहंपालयतेसौगृहपालःसारमेयस्तद्वच्चरति । कृशःकाणःखंजःश्रवणरहितःपुच्छविकलोव्रणीपूयक्लिन्नःकृमिकुलशतैरावृततनुः
क्षुधाक्रांतोजीर्णोह्यपिवरकपालार्पितगलःशुनीमन्वेतिश्वाहतमपिचहंत्येवमदनइत्यादेः १८ उक्तार्थानंगीकारेबाधकमाह असंतुष्टस्येति । तेजः शापानुग्रहशक्तिःरेतोलक्षणंवा । विद्याशास्त्रविषय
ज्ञानंमनोत्थमत्वंवंशाख्यातुपोक्षि दीपज्वालानिभमवकीर्यतेविक्षिप्यते शिलानिक्षिप्तपांसुपिंडवन्नश्यतीत्यर्थः । कृविक्षेपइतिधातोः वृषभविषाणाहतसेतुवत् सुडागमाभावश्छांदसः अवकीर्णोक्षतव्र
तः इत्यभिधानं असंतुष्टस्य विषयानलंबुद्धेः १९ अत्रानलंबुद्धिर्द्वेधाविषयाणामुपर्युपरिभोगतृष्णैकाद्वितीयाविश्रांतात्रिश्राणनेतत्पर्याप्तंभवतीत्यतोनव्ययामिकिंतुराशीकरोमीत्याकांक्षातत्रप्रथमा

संतुष्टस्यनिरीहस्यस्वात्मारामस्ययत्सुखम् ॥ कुतस्तत्कामलोभेनधावतोर्थेहयादिशः १६ सदासंतुष्टमनसःसर्वाःशिवमयादिशः ॥ शर्कराकंटकादिभ्यो यथोपानत्पदःशिवम् १७ संतुष्टःकेनवाराजन्नवर्तेतापिवारिणा ॥ औपस्थ्यजैह्व्यकार्पण्याद्गृहपालायतेजनः १८ असंतुष्टस्यविप्रस्यतेजोविद्यातपो यशः ॥ स्रवंतींद्रियलौल्येनज्ञानंचैवावकीर्यते १९ कामस्यांतंहिक्षुत्तृड्भ्यांक्रोधस्यैतत्फलोदयात् ॥ जनोयातिनलोभस्यजित्वाभुक्त्वादिशोभुवः २० पंडिताबहवोराजन्बहुज्ञाःसंशयच्छिदः ॥ सदसस्पतयोप्येकेअसंतोषात्पतंत्यधः २१

याअलाभेकामः क्रोधश्च तयोरुभयोःशांतिरनायाससाध्या द्वितीयायालोभापरपर्यायानाशोदुःसाध्यइत्याह कामस्येति जनोंकुरिताभ्यांक्षुत्तृड्भ्यांकामस्योपस्थादिविषयतृष्णापरपर्यायस्यांतंना
शंयाति । कुतइत्यतउक्तंहीति । विषयाविनिवर्तंतेनिराहारस्यदेहिनः इतिस्मृतेःप्रसिद्धेः । एतत्फलोदयात् एतयोः क्षुत्तृषोरशनपानलक्षणभोगाभ्यांतृप्तिलक्षणफलोत्पत्तेः तदलाभोत्पन्नस्यक्रो
धस्यचशांतिंयाति दिशोजित्वाभुवोभुक्त्वापि लोभस्यांतंयागाद्युपाधिनावित्तव्ययेच्छालक्षणं नयातीत्यन्वयः २० ननुबहुत्यागेनवित्तव्ययेनस्वयंनष्टःस्यात् । अल्पसारस्तुयोमोहाद्विस्तारंकर्तुमिच्छ
ति सविनश्यतिदुर्मेधानारिकेलांबुकंयथेतिवचनात् तस्माल्लोभोमहान्गुणोदेहयात्राहेतुत्वादित्याह पंडिताइति पांडित्यनामसभाकंपादिदोषराहित्यं तत्पूर्वस्यापिकिंनस्यादित्यतउक्तंबहुज्ञाइति ।
सार्वज्ञ्यघटदीपप्रभावन्नेत्याह संशयच्छिदइति । एवंविधधर्मवंतःकइतितत्राह सदसस्पतयइति । एतादृशाश्चकेचनेत्याह एकइति । एवविधाअपि असंतोषाल्लोभादधःकीटादियोनौपततीतियस्मात्तस्मा
द्वैष्णवाविषयएवलोभोगुणोनतुवैष्णवविषयइतिभावः । एकेअसंतोषादिति संधिकार्याभावोयाइतिहिंइतिपदद्वयाध्याहारसूचनार्थः । यद्येवंविधाअसंतोषाद्यथायोग्यंयथालब्धद्रव्यंयथापात्रंननियुंजते
द्भ्यंधःपतंतीत्यभ्युपगमसिद्धांतोयं । नकेवलमसंतुष्टस्यविद्यादिनाशोपित्वधःपातःस्यादित्यतोवाह पंडिताइति २१

इदानींकामादिजयोपायमाह असंकल्पादिति अत्रसंकल्पोपिद्विविधः पुण्यपापविषयश्चेति अत्रासंकल्पात्पापविरुद्धपुण्यविषयादित्यर्थः कामान्निषिद्धान् क्रोधःकामितालाभकारणकः कारण नाशेनकार्यनाशइत्यर्थः अनर्थकार्यस्यलोभस्यनाशः केनेतितत्राह अर्थेति अर्थेषुराजादिनिमित्तानर्थदर्शनेनासद्व्ययेनश्वरफलहेतुरीतिनिरीक्षणेनचतत्त्वावमर्शनात्तत्त्वज्ञानाद्भयंवैष्णवसिद्धांतसंच लनं भीभयसंचलनयोरितिधातुः २२ शोकमोहौदेहगतांतःकरणस्यैवनान्यस्य स्वतश्चिदानंदस्वरूपस्यासंभवात् इत्यादिकया । आन्वीक्षिक्याअनुकूलतर्कोपेतव्याप्तिज्ञानेन । आत्मन्यविद्यमान महिमारोपोदंभः महतांप्रावण्यादिगुणाकाराणांआत्मस्तुतिलज्जितानांपुरुषाणां निरंतरनिषेवयासद्गुणाभ्यासलक्षणयायोगांतरायान् भगवदुपासनाविघ्नान्मौनेनसंभाषणवर्जनेनजयेदितिशेषः कामाद्य नीहयाकामादिनिषिद्धेच्छाराहित्येन विवादलक्षणांहिंसांजयतइत्यन्वयः २३ भूतजंभौतिकंदुःखमुन्मादादिकंवा कृपयामंत्रौषधसामर्थ्येन कृपूसामर्थ्यइतिधातुः । अनुक्रोशलक्षणगुणेनवा दैवमा धिदैविकंदुःखंसमाधिनेंद्रादिदेवताध्यानेन । यस्यैदेवतायैहविर्गृहीतस्यात्तांध्यायेद्वषट्करिष्यन् । कारीर्यापजेतवृष्टिकामइतिश्रुतेः । अनावृष्ट्यादिदुःखंजह्यात् क्षीरसागरतरंगसीकराप्लुतश्रीनाराय णध्यानेनवा । आत्मजमाध्यात्मिकंदुःखं । योगवीर्येणअष्टांगसामर्थ्येनपवनवशीकरणेनेत्यर्थः । सत्त्वनिषेवयासात्त्विकपुरुषनिषेवया । निद्रामज्ञानम् २४ सत्त्वगुणेनरजस्तमसी । उपशमेनभगवन्निष्ठ

असंकल्पाज्जयेत्कामंक्रोधंकामविवर्जनात् ॥ अर्थानर्थेक्षयालोभंभयंतत्त्वावमर्शनात् २२ आन्वीक्षिक्याशोकमोहौदंभंमहदुपाश्रयात् ॥ योगांतरा यान्मौनेनहिंसांकामाद्यनीहया २३ कृपयाभूतजंदुःखंदैवंजह्यात्समाधिना ॥ आत्मजंयोगवीर्येणनिद्रांसत्त्वनिषेवया २४ रजस्तमश्चसत्त्वेन सत्त्वंचोपशमेनच ॥ एतत्सर्वंगुरौभक्त्यापुरुषोमनसाजयेत् २५ यस्यसाक्षाद्भगवतिज्ञानदीपप्रदेगुरौ ॥ अभिसंधिःश्रुतस्तस्यसर्वंकुंजरशौचवत् २६ एषवैभगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ योगेश्वरैर्विमृग्यांघ्रिर्लोकोयंमन्यतेनरम् २७ षड्वर्गसंयमैकांताःसर्वानिगमचोदनाः ॥ तदंतायदिनोयोगमावहेयुः श्रमावहाः २८ यथावार्तादयोविद्याःपुंसःस्वार्थंनबिभ्रति ॥ अनर्थायभवेयुश्चपूर्तमिष्टंतथाऽसतः २९

यासर्वत्रापिभगवद्भक्तिरेवमयोक्तिकेत्याशयेनाह एतदिति २५ विपक्षेबाधकमाह यस्येति । अभिसंधिरतिक्रमणं भक्त्यनुसंधानराहित्यं अवज्ञतेतियावत् २६ कथमवज्ञाप्रकारइतितत्राह एषइति । एषएवंविधमाहात्म्योपेतोलोकोयंनरंसुखदुःखभोक्तारंमन्यतइत्येवमवज्ञाप्रकारइत्यर्थः २७ ननुहरेःप्रकृतिनिलीनत्वेननरत्वंसंभाव्यते तुच्छ्येनाभ्वपिहितंयदासीत्प्रकृतौलीनःसंसार मेतिसच्चत्यच्चाभवदितिश्रुतेः । इतितत्राह षड्वर्गेति सर्वानिगमचोदनाःसंध्यामुपासीतेत्यादिवेदविधयोपिहरौभक्तियोगंनकुर्युः तर्हिश्रमावहाःक्लेशहेतवएवेत्यन्वयः आवहंतिचेत्कथकारमित्यत उक्तं षडिति । षडिंद्रियाणांसंयमोविषयादाहृत्यहृषीकाविषयीकरणलक्षणः तस्मिन्नेवैकांतोनिश्चयेनतात्पर्यंयासांताः । तथान्यत्तात्पर्यंकिन्नस्यादितितत्राह तदंताइति । तस्यभक्तियोगस्यांतोनिर्णयो यासांतास्तथा । यथा । षड्वर्गसंयमैकांताःसर्वानिगमचोदनाः । तदंतानिगमायदियोगंनोआवहेयुरितिवा २८ इष्टापूर्तादिनापुरुषस्यपुरुषार्थंसंभवेनतद्विधायिवेदःपूर्णार्थोलभवइत्यतोवेदस्यश्रमावह त्वंकथमत्राह यथेति । यस्यपुंसोयावार्तादयोविद्यास्ताअर्थंनबिभ्रति प्रत्युतानर्थायभवेयुश्चतयाऽसतस्तस्यपूर्तमिष्टंचार्थंनविभ्रतीत्यन्वयः । पूर्तादेरनित्यफलहेतुत्वेनानिंदितत्वात् । तदर्थविधायित्ववेद स्यजुगुप्सितम् । अतस्तद्विधानेश्रमावहत्वंप्रकटमित्यर्थः । इष्टापूर्तंमन्यमानावरिष्ठमित्यादिश्रुतेः २९

यदिनोयोगमित्यत्रयोगशब्देनध्यानंचोच्यतेतदातद्ध्यानम् । ध्येयेमनोनिधायोपासनापरपर्यायंभवेत्तत्रजलचरस्येवानवस्थानस्यमनसोजये नसफलंस्यादतस्तदुपायमाह यश्चित्तेति यश्चित्तविजयेच्छुः स्यात्सओमितिमंत्रमुच्चार्यतस्मिन्नासीतेत्यन्वयः तद्विजयोपायमाह निःसंगइति । निःसंगत्वंकथमत्राह निष्परिग्रहइतितत्फलमेकइति । एकस्यापिस्वजनरहितस्यजनतामध्यस्थितस्य नानावार्ताश्रवणे नविक्षिप्तस्यपुंसोमनोजयःकथमुपपद्यतइत्यतउक्तम् विविक्ते एतदपिगृहस्थस्यनघटइत्यतउक्तम् भिक्षुरिति तस्याशनचिंतयाद्वितीयापेक्षयोक्तंनयुक्तमित्यतउक्तम् भैक्ष्येति भैक्ष्यमपिबहुसंपन्नंनयोगोपयोगिस्यादित्यतउक्तम् मितेति ३० ऋज्वंगःसमीकृतकायशिरोग्रीवः ३१ ३२ उपाहृत्यहृदिस्थितेहरौ ३३ इंधनरहितोवह्निर्यथानिर्वाणंनाशंयाति तथाचित्तंप्राकृतंनाशमेति अप्राकृतंस्वरूपभूतंशरीराभिमानरहितंब्रह्मयातीत्यन्वयः बाणंशरीरंसंप्रोक्तंबाणोवालिसुतेशरइत्यभिधानम् निर्वाणममृतमक्षरंब्रह्मेत्यभिधानम् ३४ एवंविषयीकृतब्रह्मणोऽप्राकृतस्यचित्तस्यस्वभावफलमाह कामादिभिरितियच्चित्तंकामादिभिरनाविद्धत्वात् प्रशांताखिलवृत्तित्वाच्च ब्रह्मपूर्णसुखरूपंस्पृष्टंविषयीकुर्वत् तत्कर्हिचित्ततोनोत्तिष्ठेत्ततोन्यत्रनगच्छतीत्यर्थः ३५ ननुकस्यचिच्चेतोन्यत्रगच्छतिचेत्किंदूषणमित्याशंक्यतस्यपापकरणत्वेनसर्वहास्यत्वंदूषणमित्याशयेनाह यःप्रव्रज्येति त्रिवर्गावपनाद्धर्मार्थकामबीजानामावपनक्षेत्रभूतात् तान्कामादीन् । यदासेवेततर्हीतिशेषः ३६ एवंविधाअसुरजात

यश्चित्तविजयेच्छुःस्यान्निःसंगोनिष्परिग्रहः ॥ एकोविविक्तशरणोभिक्षुर्भैक्ष्यमिताशनः ३० शुचौदेशेसमेराजन्संस्थाप्यासनमात्मनः ॥ स्थिरंसुखंसमंतस्मिन्नासीतर्ज्वंगओमिति ३१ प्राणापानौसन्निरुंध्यात्पूरकुंभकरेचकैः ॥ यावन्मनस्त्यजेत्कामान्स्वनासाग्रनिरीक्षणः ३२ यतोयतोनिःसरतिमनःकामहतंभ्रमत् ॥ ततस्ततउपाहृत्यहृदिरुंध्याच्छनैर्बुधः ३३ एवमभ्यसतश्चित्तंकालेनाल्पीयसामुनेः ॥ अविषण्णंचनिर्वाणंयात्यनिंधनवह्निवत् ३४ कामादिभिरनाविद्धंप्रशांताखिलवृत्तियत् ॥ चित्तंब्रह्मसुखस्पृष्टंनैवोत्तिष्ठेतकर्हिचित् ३५ यःप्रव्रज्यगृहात्पूर्वंत्रिवर्गावपनात्पुनः ॥ यदासेवेततान्भिक्षुःसपापोनिरपत्रपः ३६ यस्यदेहःस्मृतोनात्मामर्त्योविट्कृमिभस्मवत् ॥ तमेवस्वात्मसात्कृत्वाश्लाघयंतिह्यसत्तमाः ३७ गृहस्थस्यक्रियात्यागोव्रतत्यागोवटोरपि ॥ तपस्विनोग्रामसेवाभिक्षोरिंद्रियलौल्यता ३८ आश्रमापसदाह्येतेखल्वाश्रमविडंबिनः ॥ देवमायाविमूढांस्तानुपेक्षेतानुकंपया ३९ आत्मानंचेद्विजानीयादेवंज्ञानधृताशयः ॥ किमिच्छन्कस्यवाहेतोर्देहंपुष्णातिलंपटः ४०

यइत्याभिप्रायेणाह यस्येति यस्यदेहिनः । अनात्मादेहोविट्कृमिभस्मवत्स्मृतः तस्यतमेवदेहंतत्सदृशमेवभोगायतनंस्वात्मसात्कृत्वाहमेवात्मेतिकृत्वायेदेहंश्लाघयंतितेअसत्तमाअसुराइत्यन्वयः आत्मैवमहीयान्इतिश्रुतिंहिशब्देनसूचयतियैःस्वदेहइतिपाठे यैर्मर्त्यैरनात्मास्वदेहोविट्कृमिभस्मवत्स्मृतः तेतमेवस्वात्मसात्कृत्वाश्लाघयंतितर्हिअसत्तमाइत्यन्वयः ३७ नकेवलंयतेराश्रमत्यागेदूषणमपितुगृहस्थानामपिस्वधर्मत्यागेदोषःस्यादित्याह गृहस्थस्येति यत्यादेःकस्यकस्यधर्मत्यागेदोषःस्यादित्यतोवाह गृहस्थस्येति बटोर्ब्रह्मचारिणःयदिगृहस्थादीनांक्रियात्यागादयःसंतितर्ह्येते आश्रमापसदाहीत्यन्वयः ३८ नन्वेतावतापिफलंस्यात्किन्नेत्याह खल्विति आश्रमान्विडंबयतिअनुकुर्वतीत्याश्रमविडंबिनःखलु आश्रमफलाहेतुत्वादित्यर्थः निषेधवाक्यालंकारादौखलुशब्दप्रयोगात् नचैतेपुण्याशयामान्याइत्याह देवेति अतोभगवन्माहिमेति भगवद्विषयैवानुकंपाप्रेमविशेषः ३९ यतःस्वधर्मत्यागीनिंद्योतोविहितातिरेकेणदेहपोषोनयुक्तइत्याह आत्मानमिति विवेकज्ञानेनधृताशयःवशीकृतांतःकरणःपुरुषःआत्मानंस्वस्वरूपंपरमात्मानंचविजानीयात् चेत्तर्हिसकिंसुखमिच्छन्कस्यहेतोःसुखस्यार्थेवालंपटोरागींद्रियलोलुपोभूत्वादेहंपुष्णातीत्यन्वयः सुखार्थीवात्यजेद्धि त्वांविद्यार्थीवासुखंत्यजेदितिवचनात् ४०

नन्वयंदेहो हेयश्चेत्किमनेनार्थइत्याशंक्यमहाप्रयोजनमस्त्येवंकृतंचेदित्याशयेनाह । आहुरिति । अभीषुंप्रग्रहं । इंद्रियेशंश्रोत्रादींद्रियनेतारम् । मात्राःविषयाः धिषणाबुद्धिः ईशस्यधामग्रहस्थानीयं सत्त्वमंतःकरणविशेषम् ४१ दशप्राणंप्राणदशकम्अक्षमाहुरितिसर्वत्रयोज्यं । प्राणापानव्यानोदानसमाननागकूर्मकृकलदेवदत्तधनंजयनामानोदशप्राणाः । अधर्मंधर्मौपापपुण्यलक्षणेचक्रेशकटपद स्थानीयेअभिमानमहंकारलक्षणंजीवंराथिनंपठंतीत्यन्वयः शरंतुजीवमित्यत्रतुशब्देनैतत्प्रवृत्तिविशेषभेदंसूचयति नतुस्वरूपभेदं प्रणवोधनुःशरोह्यात्मेतिश्रुतेः । अथदेवरथस्तस्यवाग्बुद्धिरीतिचपरंब्र ह्म ४२ अस्यराथिनोजेतव्यानाह रागइत्यादिना अपूज्येपूज्यबुद्धिस्तुमानःसद्भिरुदाहृतइति मानोभिमानोवज्ञेचपरिमाणेचपूजनइतिच अभिमानोर्थादिदर्पेज्ञानेप्रणयहिंसयोरितिच मायाकैतवंरा गादयआंतरीयाःशत्रवः । बाह्याःशत्रवः सहोदरादयः । आदिशब्देनदुंदुभ्यादयः सुग्रीववाल्यादयः । तेसर्वेशत्रवोरागादयउपायेनपरिहर्तव्याइतिशेषः ४३ ४४ एवंवर्णनोपयोगमाह यावदिति नृकायरथंमनुष्यशरीराख्यरथंरथगतावितिधातोर्ज्ञानसाधनत्वाच्चच्छब्दशब्दितम् । यावदात्मवशोपकल्पंस्ववशत्वेनकल्पितंधत्ते । तावद्वरिष्ठचरणार्चनयामहापुरुषश्रीपादपूजनेननिशातंधौतं ज्ञाना सिंदधदच्युतोबलंयस्यसतथा अक्षीरितंबलंयस्यसतथेतिवाअस्तशत्रुः निरस्तरागादिशत्रुः स्वाराज्येनेश्वरेणहृष्टेनतुष्टोविषयालंबुद्धिमानुपशांतः पूर्वस्मादाधिक्येनोपात्तभगवन्निष्ठः पुरुषःइदंसंसाररूपंदे

आहुःशरीरंरथमिंद्रियाणिहयानभीषुंमनइंद्रियेशम् ॥ वर्त्मानिमात्राधिषणांचसूतंसत्त्वंबृहद्बंधुरमीशधाम ४१ अक्षंदशप्राणमधर्मधर्मौचक्रेभिमानं रथिनंचजीवम् ॥ धनुर्हितस्यप्रणवंपठंतिशरंतुजीवंपरमेवलक्ष्यम् ४२ रागोद्वेषश्चलोभश्चशोकमोहौभयंमदः ॥ मानोभिमानोसूयाचमायाहिंसाचमत्सरः ४३ रजःप्रमादःक्षुन्निद्राशत्रवस्त्वेवमादयः ॥ रजस्तमःप्रकृतयःसत्त्वप्रकृतयःक्वचित् ४४ यावन्नृकायरथमात्मवशोपकल्पंधत्तेगरिष्ठचरणार्चनयानिशातम् ज्ञानासिमच्युतबलंदधदस्तशत्रुःस्वाराज्यतुष्टउपशांतइदंविजह्यात् ४५ नोचेत्प्रमत्तमसदिंद्रियवाजिसूतानीत्वोत्पथंविषयदस्युषुनिक्षिपंति ॥ तेदस्यवः सहयसूतममुंतमोंधेसंसारकूपउरुमृत्युभयेक्षिपंति ४६ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचद्विविधंकर्मवैदिकम् ॥ आवर्ततेप्रवृत्तेननिवृत्तेनाश्नुतेमृतम् ४७ हिंस्रंद्रव्यमयं काम्यमग्निहोत्राद्यशांतिदम् ॥ दर्शश्चपूर्णमासश्चचातुर्मास्यंपशुःसुतः ४८ एतदिष्टंप्रवृत्ताख्यंहुतंप्रहुतमेवच ॥ पूर्तंसुरालयारामकूपाजीव्यादिल क्षणम् ४९

यत्वेनसर्पनिर्मोकवत्क्लेशंवस्तुजह्यादित्यन्वयः ४५ इतोन्यथास्यमुक्तिरेवनसेत्स्यतीत्याह । नोचेदिति नोचेदिंद्रियग्राममात्मवशंकृत्वाज्ञानासिनासंसारानुच्छेदः शब्दादिविषयाभिलाषश्चेद्यदितर्हि असंतोषिणइंद्रियहयबुद्धिसूताः । प्रमत्तंरागांधीभूतचक्षुषममुंरथिनं उत्पथमशास्त्रमार्गंनीत्वा शब्दादिविषयलक्षणेषुदस्युषुदुःखाकारेषुचौरेषुनिक्षिपंति तेविषयचौराःसहयसूतं इंद्रियबुद्धिसूतमिमंरथमु रुमृत्युभयेतमोलक्षणाज्ञानांधेचक्षुरविषयेसंसारकूपेक्षिपंतीत्यन्वयः ४६ ननुस्वर्गकामोयजेतेत्यादिशक्यार्थश्रवणसमनंतरं तदुक्तकर्मणिप्रवर्तमानंदुष्पापारसंसारकूपेपातयतीतिकथमुच्यते । त स्यापिवैदिकत्वेनांगीकार्यत्वादन्यस्यसर्वधर्मपरित्यागस्यावैदिकस्यापिसारोच्छेदकत्वंचकथंसर्वधर्मान्परित्यज्योतिरमृतेरितितत्राह प्रवृत्तंचेति चःसमुच्चये द्विविधमित्यनेनात्यंताभिन्नविषयत्वंदर्शयति यद्यप्यनेवंविन्महापुण्यंकर्मकरोति तद्धास्यांततःक्षीयते नारायणोसौपरमोविचिंत्यइत्यादिनावैदिकत्वाच्च ४७ कीदृशंतत्प्रवृत्तंयेनानुष्ठितेनपुनरावृत्तिःस्यादितितत्राह हिंस्रमित्यादिना अश्वत्थादि द्रव्यच्छेदनात्मकत्वाद्धिंस्रमशांतिदंमुक्तिविपरीतफलप्रदम् ४८ हुतंवैश्वदेव । प्रहुतंहुत्वाबलिहरणमेतद्द्वयमिष्टम् । सुरालयाःशिवविष्णवालयाः । पूर्तम् । आजीव्याःसर्वसेव्याःकुट्टिमभूलावस्तु तडागासातरवः४९

द्रव्यसूक्ष्मविपाकः पुरोडाशादिद्रव्यजनितापूर्वफलम् । धूमइत्यादिनाधूमादिशब्दवाच्यादेवताश्चात्रगृह्यंतेइतिज्ञातव्यम् । अपक्षयःकृष्णपक्षः । सोमश्चंद्रः । पर्वंदर्शशब्देनतत्प्रयुक्तकर्मविशेषोत्रतुतदभि मानिदेवाउच्यंते । अनेनमार्गेणगतस्यगतिप्रकारमाह औषधीति । पितृयानगतः अंबुवृष्ट्यादिद्वारेणभुवंप्राप्तः ओषध्यादिर्भवति ५० अन्नरूपेणपितरंप्रविश्यरेतोरूपेणमातरंचेतिपुनःपुनर्भव तीतिपुनर्भवः स्यादितिशेषः । नकेवलमोषध्यादिभावोस्यकिंतुधूमादिभावोप्यस्तीतिभावेनोक्तंविशदयति एकैकस्येति अत्रानुपूर्व्यात्क्रमात् अथइमेग्रामइष्टापूर्तेदत्तमित्युपासतेतेधूममभिसंभवंतीत्युप क्रम्ययोषोवाग्नमचियोरेतःसिंचतितद्रूपएवभवत्यंते अनेनायमर्थः प्रपंच्यते ५१ अत्रचतइहरमणीयचरणाभ्याशोहयत्तेरमणीयायोनिमापद्येरन् ब्राह्मणयोनिंवाइत्यादेरभिप्रायंदर्शयति निषेका दीति । निषेकोरेतःसेकः अनेनापिपुनर्भवइत्यस्यभावोविवृतइतिज्ञायते देवयानापरपर्यायार्चिरादिमार्गाभिमानिदेवचक्रवदिष्यंस्तन्मार्गगतानित्थंभूतसाधनमाह इंद्रियेष्विति । क्रियायज्ञान् क्रिया त्मकयज्ञाभिमानिदेवान् । ज्ञानंदीपयंतिजनयंतीतिज्ञानदीपानि ज्ञानमेवदीपोयेषांतानि । तथातेष्विंद्रियेष्विंद्रियाभिमानिदेवेषुजुह्वति । हवनंनामतत्तद्वशत्वेनस्मरणं तदुक्तं यज्ञाभिमानिनोदेवान्स्म रतींद्रियमानिनं वशगांस्तान्मनोमानिसुरेंद्रस्यवशेस्थितान् वेदात्मिकायाःपार्वत्यास्तंतांरुद्रवशेस्थितां वर्णत्रयात्मकंरुद्रंशेषेतुप्रणवात्मके बिंदुरूपेसरस्वत्यांतंतांतस्यांपुनर्न्यसेद् मूलस्थनादरूपा यांतांवायौतंजनार्दने प्रकृत्यामथवाप्राणंतामेवपुरुषोत्तमइति ५२ इंद्रियाणितदभिमानिदेवान्मनसिमनोभिमानींद्रवशेतानेवंपूर्ववत्स्मरंतीतिशेषः । विशिष्टाकारपराक्रमलक्षणंकर्मास्यास्ती तिवैकारिकंमनोभिमानिनमिंद्रंवाचिवेदाभिमानिन्यांपार्वत्यांतामुमांवर्णसमाम्नायेपदवर्णस्वरक्रमाणांसम्यगाम्नायःसंप्रदायोनन्यथापाठलक्षणोयस्मिन्सतथा अकारोकारमकाराणांत्रयाणांवर्णानांस

द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्चधूमोरात्रिरपक्षयः ॥ अयनंदक्षिणंसोमोदर्शओषधिवीरुधः ५० अन्नंरेतइतिक्ष्मेशपितृयानंपुनर्भवः ॥ एकैकस्यानुपूर्व्यात्तुभूत्वाभू त्वेहजायते ५१ निषेकादिश्मशानांतैःसंस्कारैःसंस्कृतोद्विजः ॥ इंद्रियेषुक्रियायज्ञान्ज्ञानदीपेषुजुह्वति ५२ इंद्रियाणिमनस्येवंवाचिवैकारिकंमनः ॥ तांतुवर्णसमाम्नायेतमोंकारेस्वरेन्यसेत् ५३ ओंकारंबिंदुनादेतुतंतुप्राणेमहत्यमुम् ॥ अग्निःसूर्योदिवावायुःशुक्लोराकोत्तरःस्वराट् ५४ विश्वोथतैजसःप्रा ज्ञस्तुर्यआत्मासमन्वयः ॥ देवयानमिदंप्राहुर्भूत्वाभूत्वानुपूर्वशः ५५

माम्नायोमेलनंयस्मिन् । ओंकारेसतथातस्मिन्तदभिमानिनिरुद्रेस्थितामितिशेषः तुशब्देनभार्याभर्तृभावंपूर्वस्माद्विशिनष्टि । तंरुद्रमोंकाराभिमानिनिस्वंपरमात्मानंरमयतीतिस्वरःशेषः तस्मिन्नास्थितंन्य सेत्मनस्तद्विषयंकरोति ५३ तमोंकारंशेषंबिंदुनादेबिंदुनादरूपसरस्वत्यांतदाधारत्वेनास्थितं तुशब्देनपूर्वयोरेकत्रत्वमत्रस्वस्वामिभावंसूचयति तांबिंदुरूपांमूलाधारस्थनादरूपायांप्रकृतिनाम्न्यां सरस्वत्यामेकीभूय स्थितिशब्देनतयोरेकत्वंदर्शयति तंतांनादरूपां प्राणेप्रकृष्टानंदरूपेवायौस्थितां अत्रापितुनाभार्याभर्तृभावमाह अमुंवायुंमहतिजनार्दनेस्थितस्मरेत् अथवा प्राणनामानंवायुंमह तिप्रधानेप्रकृतिशब्दवाच्येस्थितं अमुमक्षरंप्रकृतिनामानंमहतिपुरुषोत्तमेस्थितमितिमहतिशब्दोद्विरावृत्त्याव्याख्येयः एतत्सर्वं बिंदुरूपसरस्वत्यातंतांतस्यांपुनर्न्यसेत् इत्यादिपूर्वोक्तेनप्रमाणेनसविस्तर मुक्तम् । इदानीमर्चिरादिमार्गेदेहादुत्क्रांतस्यज्ञानिनःप्राप्यान्देवानाह अग्निरिति । दिवादिवसाभिमानी शुक्लःशुक्लपक्षाभिमानी राकापूर्णमास्यभिमानिनी उत्तरमुत्तरायणाभिमानिनी स्वराडिंद्रः ५४ अत्रनकेवलमग्न्यादयएवप्राप्याअपितुविश्वाद्याअनिरुद्धाद्याभगवतोमूर्तिविशेषाश्चप्राप्याइत्याशयेनाह विश्वइति । अथशब्देनानिरुद्धादिग्रहणं तेषामुभयेषांविष्णुरूपत्वंसूचयति विश्वाद्याअनिरुद्धाद्या स्तेद्विधासंप्रकीर्तिताः विष्णुरूपास्तदन्येचतान्सर्वान्यातिमोक्षगइत्युक्तेःकिंचान्येचदिवस्पुत्रास्तन्निकटवर्तिनः संतितेप्यथशब्देनसूचिताः । तदन्येचदिवस्पुत्राःसर्वेचद्युसमीपगाः तेदिवंप्रापयत्येनसवा युंसहहरिंपृथक् विश्वादिरूपंतुर्यश्चवासुदेवश्चनापरइत्युक्तेः गतिक्रमोप्यनेनज्ञातव्यः । नपरंविश्वादिकमेवाप्तव्यंकिंतुतन्मूलरूपोहरिराप्तव्यइत्याह आत्मेति । आत्माविश्वादिरूपोहरिःसम्यगन्वीयतेऽनेन

ज्ञानेनेतिसमन्वयः तदुक्तं सहरिंपृथग्विश्वादिरूपामिति वासुदेवोतुर्यादन्योनेत्याह तुर्यइति । तुर्यआत्मावासुदेवः । अतसातत्यगमनइतिधातोः सततगमनंव्याप्तिः यश्चास्यसततोभावइतिश्रुतेः सर्वत्रवसनशीलत्वात् क्रीडारूपत्वात् जपाकुसुमाद्युपाध्यनाविद्धस्फटिकवन्निर्मलज्ञानरूपत्वाद्वासुदेवः शुद्धस्फटिकसंकाशंवासुदेवनिरंजनमितिस्मृतिः ऐकात्म्यप्रत्ययंसारंप्रपंचोपशमंशिवं अद्वैतंतुर्यंमन्यंतेसआत्मासविज्ञेयइतिस्मृतेः तुर्यश्चवासुदेव अनापरइतिच । किंच मार्गस्थानांसर्वेषांदेवानामपिपरमात्मनिसमन्वयोस्तीतिज्ञापनायसमन्वयइत्युक्तं । एतस्यनामनिर्दिशति देवयानमिति संवत्सरोवैप्रजापतिस्तस्यायनेदक्षिणंचोत्तरंचेत्यारभ्यएतस्मान्नपुनरावर्तंतइत्येषनिरोधइत्यंतंवेदांताःप्राहुरित्यन्वयः । अस्यफलमाह भूत्वेति । अनुपूर्वशः क्रमेणोपर्युपरिसुखादिभिरधिकोभूत्वात्मस्थोमुक्तोन निवर्ततइत्यन्वयः ५५ कुतःआत्मयाजीपरमात्मपूजकत्वात् । पुनरावृत्तीच्छापितस्यनास्तीतिभावेनाह उपशांतात्मेति पूर्णानंदस्वरूपःधूमादिमार्गवदस्यापिपुनरावृत्तिभीरस्तिकिमित्यतोभूत्वेति । ननु किमेतज्ज्ञानेनप्रयोजनं येनावश्यंवक्तव्यतामियादितितत्राह यएतइति जनस्थोदेहस्थः तद्यइत्थंविदुर्येचेमेरण्येश्रद्धातपइत्युपासतेतेधिषमभिसंभवतीत्यादिनाशास्त्रेणनकेवलंमोहंप्राप्नोतिनीचांगतिमपिनयातीत्यतोपीत्युक्तं । भक्तिमान्मार्गविन्नैवनीचांगातिमवाप्नुयादितिस्मृतेः ५६ जाग्रदाद्यवस्थाप्रवर्तकविश्वादीन्कल्पितानतिक्रम्यप्रपंचोपशमंतुर्यात्माभूत्वानिर्द्वंद्वआस्तेइतिकेचिद्व्याचक्षतेतन्मतदूषणायाह आदाविति आदावुत्पत्तिकालेमुक्तिकालेचयज्जनानाशंजननंविनाशंच । जनीप्रादुर्भावइत्यस्मात्पचाद्यचिअजादित्वाट्टापिकृतेजनेतिरूपंसिध्यति । वध्यघातकभावोमार्जारमूषकवत् । यच्चबहिरंतर्विद्यमानं । परावरमुत्तमाधमं भूतंभविष्यद्वा । यच्चज्ञानादिकं । सर्वस्यग्लापकत्वात्ग्लानिजनकत्वात्तमः । प्रज्ञातिर्ज्योतिस्तदवभासकः स्वप्रकाशश्चयस्तदेतत्सर्वंस्व

आत्मयाज्युपशांतात्माह्यात्मस्थोननिवर्तते ॥ यएतेपितृदेवानामयनेदेवनिर्मिते ॥ शास्त्रेणचक्षुषावेदजनस्थोपिनमुह्यति ५६ आदावंतेजनानाशंबाहिरंतःपरावरम् ॥ ज्ञानंज्ञेयंवचोवाच्यंतमोज्योतिश्वसत्स्वयम् ५७ अबाधितोपिह्याभासोयथावस्तुतयास्मृतः ॥ दुर्घटत्वादैंद्रियकंतद्वदर्थविकल्पितम् ५८

यंतुर्यात्माश्रीहरिस्तत्सत्तायाअपितदधीनत्वात्सइत्युच्यतेनतुतदात्मकत्वात् पुरुषएवेदंसर्वमितिश्रुतेः । आदौयथातदधीनत्वंअंतर्यातेपिश्रीनारायणाधीनत्वमित्यतोवाह आदाविति उक्तार्थः श्लोकः । निरुपमचरितापराधीनत्वंहरेरेवनमुक्तस्यापीत्यतोवाह आदाविति आदावंतेउत्पत्तेःप्रागूर्ध्वं अयंपरमात्मावर्ततइतिशेषः । कथंकारमत्राह जनेति जनकत्वेननाशकत्वेनेत्यादिरूपेणसर्वकर्तृत्वस्वातंत्र्येणतच्छब्दवाच्यत्वंहरेरप्युक्तं तमःशब्दस्यग्लापकत्वादितिणिच्प्रत्ययांतत्वेनविवरणादयमर्थोज्ञायतइति ५७ ननुसत्तायास्तदधीनत्वंप्रामाणिकंचेत्ब्रह्मत्वेनोक्तिर्घटेत ततःकात्रयुक्तिरित्याशंक्योपपादयति अबाधितइति प्राकृतवैकृतलक्षणकार्येषुविशिष्टकांतिमत्तयाभासतेविद्योततइत्याभासोदेहः प्रतिबिंबलक्षणोयथावस्तुतया । वसनाद्वासयेद्वस्तुनित्याप्रतिहतत्वतइतिस्मृतेर्वस्तुपरमात्मातत्त्वेन स्मृतः । इदंहिविश्वंभगवानिवेतरः इंद्रोमायाभिरित्यादिना । ननुदेहस्यसत्त्वेतत्सत्तायाभगवदधीनत्वेनतद्वक्तुंयुक्तंतस्यदग्धपटाभासवदर्थक्रियानर्हत्वादितितत्राह अबाधितइति शुक्तिकायांप्रतिभासितंरजतंवलयकरणाद्यर्थक्रियानर्हत्वेनेनेदंरजतमितिबाधितंस्याद्यथानतथायंबाधितः । हानोपादानाद्यर्थक्रियायोग्यत्वात् । अपिशब्दोत्रस्वातंत्र्यशंकांसूचयति । हिशब्देनप्रत्यक्षसिद्धत्वेनदग्धपटाभासवैलक्षण्यंदर्शयति । तद्वत्तथैंद्रियकमिंद्रियविषयंघटपटादिक । अर्थशब्दोभावप्रधानः अर्थत्वेनार्थक्रियाख्यंप्रयोजनतयाकल्पितंसमर्थितं । परमात्मनेतिशेषः । कर्तृकर्मक्रियादीनासत्तावृत्तिस्तथैवच विष्ण्वधीनंयतइतिवचनादर्थक्रियासामर्थ्यस्यभगवदधीनत्वेनसर्वंखल्विदंब्रह्मेतिसर्वस्यतत्त्वंयुक्तमितिभावः । एवमनंगीकारेबाधकमाह दुर्घटत्वादिति ईश्वरान्येनकर्तुमशक्यत्वात् ५८

दुर्घटत्वमेवदर्शयति क्षित्यादीनामिति क्षित्यादीनामर्थानांपदार्थानां कतमापिछाया कतमोपिप्रकारो विचार्यमाणेसतिनघटतइतिशेषः। छायारीति प्रकाशश्चभावश्चेत्यभिधीयतेइत्यभिधानंइहकार्य प्रपंचे हिशब्दोहेत्वर्थः निर्द्धारणार्थवाचिनातमप्प्रत्ययेनकस्यापिप्रकारस्यासंभवोक्तेः परमेश्वरकल्पितत्वेनैतत्कार्यंसन् इतिवक्तुंयुक्तं । प्रकाराभावमुपपादयति नसंघातइति । पर मेश्वरकल्पनामंतरेणकार्यंभवतीतिवदन्प्रष्टव्योभवति क्षितिलक्षणंकार्यंकेवलमपांपुंजः तद्विकारोवा तद्व्यतिरेकेणोत्पन्नंवा वृक्षद्वयसंयोगवदुभयोःसयोगमात्रंवा । नप्रथमइत्याह नेति अयंसं घातोन । असंभवात् । क्षितेःकठिनावयवारब्धत्वात्केवलमपांद्रवत्वेनतत्कार्यैपर्वतादीनांमज्जनापत्त्याक्षितेःस्वरूपलयप्राप्तेः आधाराभावेनसर्वप्राणिप्राणनाशप्रसंगात् । नद्वितीयइत्याह विका रइति अत्रनञोऽध्याहारःकर्तव्यःअपांविकारोपिनोपपद्यते। कालुष्यादिलक्षणविकारमात्रेणक्षितित्वानुपपत्तेः । नतृतीयइत्याह । नपृथगिति। अद्भ्यःक्षितेःपृथक्स्थित्यदर्शनात् नापिचतुर्थ इत्याह। नान्वितइति सहावस्थानमात्रेणकार्योत्पत्त्यदर्शनात्। क्षित्यादीनामर्थानांपदार्थानांमध्येकनमापिछायाकतमोपिभावः पदार्थःकार्यजननशक्तिमान्नघटते। विचारासहत्वात्। तथाहि अ द्भ्यःपृथिवीतिश्रूयते तत्रप्रस्तुतात्मशक्तिमंतरेणकेवलानामपांपृथिवीजनकत्वंकथमितिवा । शेषंपूर्ववत् ५९ ननुविश्लिष्टानांपदार्थानामन्योन्यंमहत्कार्योत्पत्तावसामर्थ्यमस्तु । सान्निध्यानानेयमनुपप त्तिरित्याशंक्यश्रीनारायणकटाक्षबीजमंतरेणावयवावयविनोरप्यनुपपत्तिःस्यादेवेत्याह धातवइति धातवःक्षित्यादिपंचभूतादिपदार्थाः। तन्मात्रावयवैर्विना। गंधादिव्यतिरेकेण । सुरभिगंधवती पृथिवीशुक्लभास्वरंसलिलमित्यादिव्यावर्तकधर्माभावेस्वरूपाभावप्राप्तिरेवस्यादित्यर्थःअवयवित्वादिति । नह्यवयविनोऽवयवाभावेअवयविव्यवहारोयुक्तस्तस्मात् चशब्दएवार्थेसमुच्चयार्थेवा प्रत्यक्षसि द्धत्वादवयवित्वाच्चेति अयंनिर्णयःकुत्रदृष्टइतितत्राह असतीति इवयथा आसमंतात्सन्नावयवाःसर्वात्मनातंतुलक्षणाः अवयवानष्टापदितर्ह्यसदवयविनितंतुरहितेपटेपटव्यवहारोपिनष्टइतिशेषः तंतुव्य

क्षित्यादीनामिहार्थानांछायानकतमापिहि ॥ नसंघातोविकारोपिनपृथङ्नान्वितोपिवा ५९ धातवोऽवयवित्वाच्चतन्मात्रावयवैर्विना ॥ नस्युर्ह्यस त्यवयविन्यासन्नावयवाइव ६० स्यात्सादृश्यभ्रमस्तावद्विकल्पेसतिवस्तुनः ॥ जाग्रत्स्वप्नौयथास्वप्नेतथाविधिनिषेधता ६१

तिरेकेणपटाभावात्। यथावयवाभावेऽवयवीनास्तितथा अवयविनिनिवृत्तेऽवयवाअपिनिवृत्ताःस्युरित्यतोवाह आसन्नावयवाअपि नष्टाःस्युरित्यर्थः यथाऽऽसन्नावयवा आतानवितानावयवत्वसंसर्ग प्राप्तास्तंतुलक्षणाअवयवाःप्रागसत्यवयविनिपटेपटव्यवहारंनजनयंति तथागंधाद्यवयवाः प्रागसत्सुक्षित्यादिषु पश्चात्क्षित्यादिव्यवहारंनजनयंतीत्यतस्तदभावेतदभावःस्पष्टइत्यन्वयव्यतिरेकौदर्शिता विति ज्ञातव्यमिति । एवंदुर्घटत्वेनाविद्याकल्पितप्रपंचस्याविद्याबाधानंतरमनुवृत्तस्यापिनवस्तुतत्त्वमितिकल्पनमनुपपन्नं विश्वंसत्यंमघवानायुवोरिदापश्चनप्रमिनंतिव्रतंवां पद्धियुक्त्याविरुध्येततदाशक्त तमेवहीतिश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धांयुक्तिंहिशब्देनदर्शयति । असत्यस्यावयविन्यासन्नावयवानचेतिकेचित्पठंति। अयमर्थःगंधाद्यवयवव्यतिरेकेणपृथिव्याद्यवयविनोनस्युश्चेत्किंनश्छिन्नमितितत्राह असतीति क्षित्याद्यवयविन्यसतिगंधाद्यवयवाएवनासन्नित्यन्वयः अवयवाभावेऽवयव्यभावेनकारणाभावापत्त्यासर्वासत्त्वप्रसंगलक्षणोच्छेदइतिभावः ६० नन्ववयवावयविनोःसादृश्यमात्रेणतस्यायमवयवइति व्यवहारस्तस्माच्चद्व्यतिरेकेणसोपिनास्तीतिकथमापद्यतइतितत्राह स्यादिति सत्यंसादृश्यभ्रमःस्यात्तावत्कस्मिन्सतीतितत्राह विकल्पइतिवस्तुनोविकल्पेभेदेसतीत्यन्वयः यथापट्टणादिषुरूप्यमवलो क्यतत्संस्कारवतःसहस्रकिरणसंपर्केणचकाशमानंक्वापिशुक्तिकाशकलंसंदृश्यद्वयोःसादृश्यमात्रादिदंरजतमितिभ्रमोदृश्यतेतथाक्षित्यादेर्गंधादेर्भेदेवस्तुसादृश्यमात्रेणव्यवहारःस्यात् नचात्रभेदोयुज्यते स्वरूपहानेरतोवयवाभावेऽवयव्यभावआपद्यतेस्वरूपत्वादितिभावः। पटस्यप्रत्येकंतंतुनाभेदेपिसमुदायरूपेणाभेदादुक्तंयुक्तमिति । नन्ववयविपदार्थसद्भावेइयंचिंता । सएवनास्ति । परमाणवएवपुं जीभूय कार्यंजनयंतीत्यंगीकार्यत्वात्प्रतिक्षणंविनाशाच्च अभेदग्राहिप्रत्यभिज्ञायाश्चसंस्कारजनितसादृश्यमात्रविषयतयाभ्रांतित्वादित्यतोवाह । स्यादिति वस्तुनोभेदेसतितदुक्तंसत्यंस्यात्तदेवनास्ति

एकत्वस्यसाक्षिप्रत्यक्षेणानुभूयमानत्वात् साक्षिणोभ्रांतित्वेनसर्वस्यविनाशसाधकस्यापिव्याप्तिग्राहकप्रमाणप्रामाण्यस्यसाम्यात्परमाणुपुंजपक्षेपिनिगदितदोषानिस्तारात् परमाणुभिर्विनापुंजाभावेनरव रूपंनस्यादतोदुर्घटघटकेनकेनचिद्भवितव्यं सचादृष्टकर्मणोश्चेतनाश्रयत्वेनपृथक्सामर्थ्याभावाच्चेतनएवभवेत् चेतनसामान्यस्यहिताकरणादिनापारतंत्र्यप्रतीतेर्निरवयवत्वेनप्रवृत्त्यनुपपत्तेश्चतत्प्रवर्तकत्वे नाघटितघटकत्वेनमाहात्म्याकरपरमचेतनपरिकल्पनयैवशरीरपदार्थोपादानभूतपृथिव्यादियोगोदृश्यतइतिसिद्धं । कार्यकारणवस्तूनांविशेषोनानिरूपितः तथापीशेच्छयैवासौदृश्यतेनियतोपिचे तिस्मृतेः एतादृशोविशेषः कुत्रदृष्टइतितत्राह जाग्रदिति यथास्वप्नेजाग्रदिदमयंस्वप्नइतिविशेषईश्वरेच्छयादृश्यते यएषस्वप्नान्दर्शयतीतिश्रुतेः नतत्ररथानरथयोगानपथानोभवंति । अथरथान् रथयोगान्पथः सृजतइत्यादेःस्वप्नेप्रतीयमानंसर्वमीश्वरेच्छाकर्तृकमितिज्ञापते तथाविधिनिषेधविशेषोपीश्वरकल्पनयैवप्रवर्ततइत्याह तथेति अग्निष्टोमेनस्वर्गकामोयजेतेत्यादिम्ह विधित्वं अरुण यापिंगाक्ष्यैकहायिन्यागवासोमंक्रीणातीत्याद्यवांतरविधित्वं । तथाब्राह्मणोनहंतव्यइत्यादिमहानिषेधत्वं । नमृषावदेदित्याद्यवांतरनिषेधत्वचेश्वरेच्छाक्लृप्तमित्यन्वयः सइदंसर्वमसृजतेत्यादेः संको चेकारणाभावान्मुख्यार्थएवांगीकर्तव्यः । अत्रतत्ताद्विशेषस्यपरमेश्वरकृतत्वनिश्चयायमिथ्याभूतजाग्रत्स्वप्नग्रहणंनतुतद्वत्स्वप्नस्यापिमिथ्यात्वनिश्चयाय । तस्यार्थक्रियाकारित्वेनसत्यत्वनिश्चयात् । अनन सर्वस्यमिथ्यात्वेरज्जुसर्पस्यमिथ्यात्वंरज्जुखंडसत्यमितीयंव्यवस्थाकुतइत्याशंक्यमिथ्याभूतस्वप्नेपिजाग्रत्स्वप्नव्यवहारवन् व्यवहारमात्रमत्रचेत्यादिश्रुत्योच्यतइति ६१ एवंसर्वस्मादात्मनउपका रकत्वेनभेष्ठत्वाद्येनविनातत्प्रसादोनभवेद्यस्मिन्सतिसंजायतीतिभगवति तत्समर्पणसमयेतंभावनाप्रकारंदर्शयति । भावेति मुनिःशास्त्रतत्त्वज्ञानी आत्मनः भावाद्वैतंक्रियाद्वैतंतथाद्रव्याद्वैतंचैत्रवर्त

भावाद्वैतंक्रियाद्वैतंद्रव्याद्वैतंतथात्मनः ॥ वर्तयन्स्वानुभूत्येहत्रीन्स्वप्नान्धुनुतेमुनिः ६२ कार्यकारणवस्त्वैक्यदर्शनंपटतंतुवत् ॥ अवस्तुत्वाद्विकल्पस्य भावाद्वैतंतदुच्यते ६३ यद्ब्रह्मणिपरेसाक्षात्सर्वकर्मसमर्पणम् ॥ मनोवाक्तनुभिःपार्थक्रियाद्वैतंतदुच्यते ६४ आत्मजायासुतादीनामन्येषांसर्वदेहिनाम् ॥ यत्स्वार्थकामयोरैक्यंद्रव्याद्वैतंतदुच्यते ६५ यद्यस्यवानिषिद्धंस्याद्येनयत्रयतोनृप ॥ सतेनेहेतकर्माणिनरोनान्यैरनापदि ६६

यन् स्मरणंकुर्वन्स्वानुभूत्याविर्भूतस्वरूपज्ञानेन । इहजगतिसतस्त्रीन्स्वप्नान् जाग्रदाद्यवस्थानुभवनिमित्ताज्ञानशब्दवाच्यानर्थान्धुनुतेनिरस्यतीत्यन्वयः ६२ किंतद्भावाद्वैतादिकंयेनतदवश्यमनु ध्येयमितितदाह । कार्यकारणेति । महदादिकार्येषुप्रकृतितद्गुणाख्यकारणेषुचस्थितस्यवस्तुनोनित्याप्रतिहतस्यहरेरेकत्वदर्शनम् । तत्कथमिवपटतंतुवत् पटस्यतंतूनांचाभेदलक्षणैकत्वंयथाप्रामा णिकंतथेत्यर्थः । प्रकृतिंपुरुषंचैवप्रविश्यपुरुषोत्तमइत्यादेः । मृद्घटइतिसामानाधिकरण्येनकार्यकारणयोरभेदोक्त्याश्रीहरिसंबंधाप्रतीतेःप्रकृतासंगतंस्यात्रिदर्शनंचैकत्वप्रदर्शनपरमित्युक्तएवार्थः । प्रतीतार्थंपरित्यज्यामतीतार्थकथनेकिंकारणमत्राह अवस्तुत्वादिति घटादिप्रपंचस्यानित्यत्वेनप्रतिहतत्वात्स्वतएवकार्योत्पादनसामर्थ्याभावादवस्तुत्वादसामर्थ्यत्वाद्विशिष्टत्वान्मिलितत्वात्कार्यज नगशक्त्यभावाद्वा इदंचभगवन्माहात्म्यप्रकटनं गणंयुगपदाविशदितिस्वोक्तेःकार्यकारणानुविष्टानांभगवद्रूपाणामत्यैक्यमेकत्वं तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशत् समाधेगेतास्मिविधूतभेदमोहइत्यादिश्रुति स्मृतिभिरुच्यतइतिज्ञानपूर्वकमुपासनंकार्यमितिशेषः ६३ नकृतेत्वत्क्रियतेकिंचनारेमहामकंमघवंचित्रमर्चेति क्रियाद्वैतम् ६४ आत्मजायादीनामन्येषांचदेवदत्तादीनांभगवदधीनत्वदर्शनंयद्यद्वा र्थकामयोरैक्यंभगवद्विषयत्वदर्शनंतत्सर्वंद्रव्याद्वैतं मन्येतदर्पितमनोवचनात्मगेहप्राणःपुनातीत्यादिनोच्यतइत्यन्वयः अनेनजीवस्यश्रीहरिणाद्वैतमुच्यते तत्रैवचाद्वैतशब्दार्थग्रहणं नतुस्वरूपैक्य मितिशिक्षाप्राज्ञेतिज्ञापतइति ६५ उपासनाप्रकारंनिरूप्याधुनार्चनादिप्रकारंदर्शयति यद्यस्येति यस्यपुरुषस्ययेनद्रव्येणयत्रयस्मिन्देशेकालेवायतोयस्मादुपात्तमनिषिद्धंश्रुतिस्मृतिलोकाविहितं सनरस्तेनतस्मिन्देशेकालेवातस्मात्पुरुषादात्तेनकर्माणिपूजालक्षणानीहेतकुर्यात् अन्यैर्निषिद्धैर्नकुर्यादित्यन्वयः नन्वेतंतर्ह्यापद्युपरमएवप्राप्तइतितत्राह अनापदीति ६६

एतैरनापदिविहितैरन्यैरापदिविहितैः अस्यहरेर्गतिंज्ञानंस्थानंवायायादितिलब्ध्वैलिङ्आप्नोतीत्यर्थः ६७ उक्तमर्थमनुभवसिद्धंकरोति यथेति दिग्गजशब्देनदिक्पालानुपलक्षयति तस्यसेवाकर्तव्ये विशेषः ६८ ममाप्यनुभवसिद्धंदर्शयितुंस्वचरितमाह अहमिति कश्चिदित्यात्मानंनिंदयत्यथनाम्नोपबर्हणोगंधर्वइति पूर्वे अतीतेमहाकल्पेअतीतब्रह्मकाले । ब्राह्मंकालः परश्चेतिमहाकल्पश्चकीर्तित इति ६९ तत्पुरलंपटः तासांपुरेगृहेलंपटः स्थातुमुत्सुकमनाः ७० गंधर्वादिगणाअगायन् ७१ तद्विदित्वागतःस्त्रीभिःपरिवृतोऽगायं हेलनंविश्वसृजांपुरतःस्त्रीभिःसंभूयमदोपरक्तगानल क्षणं ७२ तावत्तदानीमेव अनुसंगेननिरंतरसेवालक्षणसंगेनभक्त्यावा तीव्रस्नेहोनुषंगोथनैरंतर्यानुसेवनमित्यभिधानात् ७३ अतइत्येतदपास्तानिगमयति धर्मइति । न्यासिनापदवीनिवृत्तिमार्गं

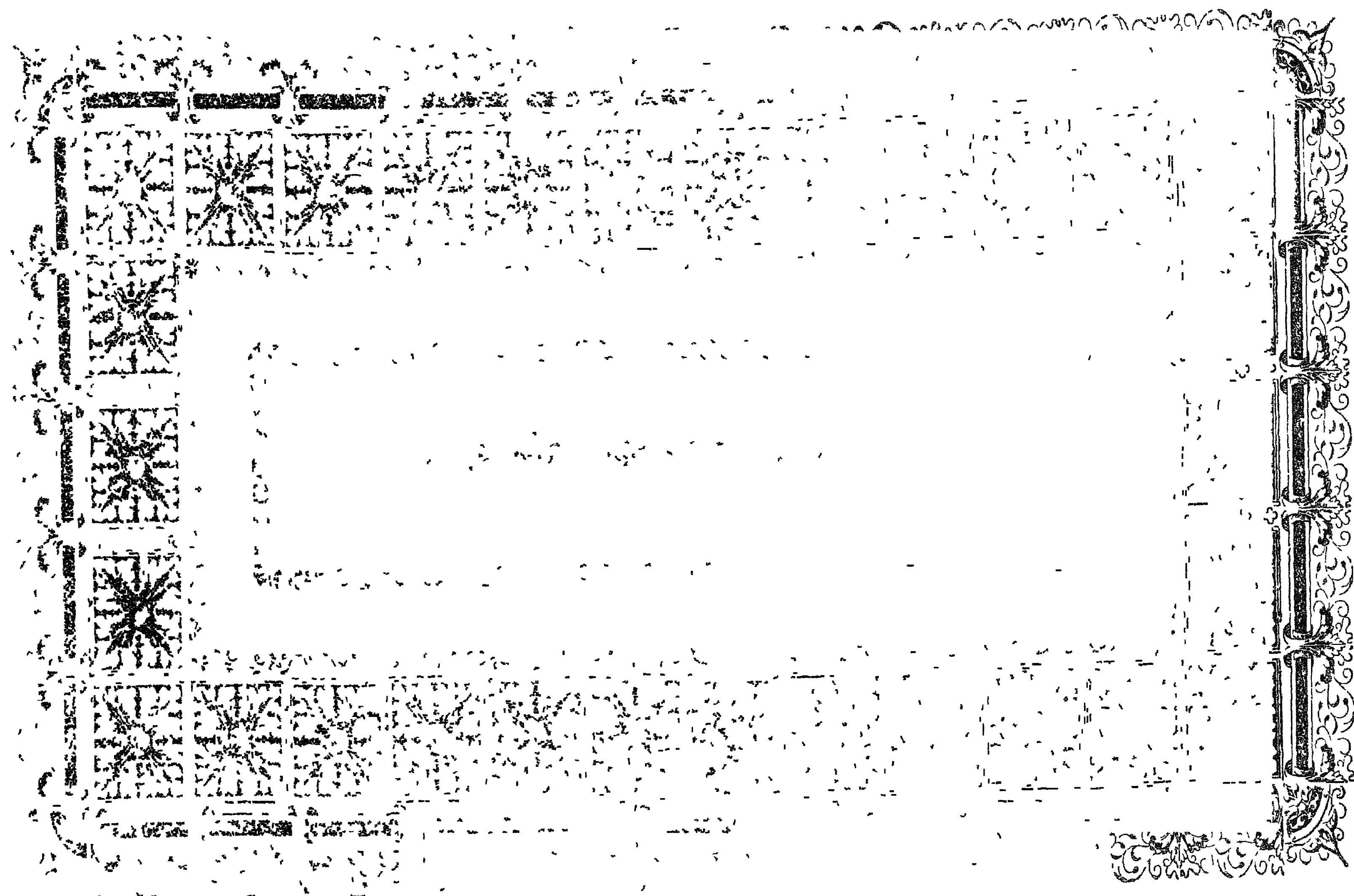
एतैरन्यैश्चवेदोक्तैर्वर्तमानःस्वकर्मभिः ॥ गृहेप्यस्यगतिंयायाद्राजंस्तद्भक्तिभाङ्नरः ६७ यथाहियूयंनृपदेवदुस्त्यजादापद्गणादुत्तरिताननुप्रभो ॥ यत्पा दपंकेरुहसेवयाभवानहार्षीन्निर्जितदिग्गजःक्रतुः ६८ अहंपुराभवंकश्चिद्गंधर्वउपबर्हणः ॥ नाम्नातीतेमहाकल्पेगंधर्वाणांसुसंमतः ६९ रूपपेशलमाधु र्यसौगंध्यप्रियदर्शनः ॥ स्त्रीणांप्रियतमोनित्यंमत्तस्तत्पुरलंपटः ७० एकदादेवसत्रेतुगंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ उपहूताविश्वसृग्भिर्हरिगाथोपगायने ७१ अगायंस्तद्विदित्वाहंस्त्रीभिःपरिवृतोगतः ॥ ज्ञात्वाविश्वसृजस्तन्मेहेलनंशेपुरोजसा ७२ याहित्वंशूद्रतामाशुनष्टश्रीःकृतहेलनः ॥ तावद्दास्यामहंजज्ञे तत्रापिब्रह्मवादिनाम् ॥ शुश्रूषयानुसंगेनप्राप्तोहंब्रह्मपुत्रताम् ७३ धर्मस्तेगृहमेधीयोवर्णितःपापनाशनः ॥ गृहस्थोयेनपदवीमंजसान्यासिनामियात् ७४ यूयंनृलोकेबतभूरिभागालोकंपुनानामुनयोभियांति ॥ येषांगृहानावसतीतिसाक्षाद्गूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगम् ७५ सवाअयंब्रह्ममहद्विमृग्यंकैवल्यनिर्वा णसुखानुभूतिः ॥ प्रियःसुहृद्वःखलुमातुलेयआत्मार्हणीयोविधिकृद्गुरुश्च ७६ नयस्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णितम् ॥ मौनेनभ क्त्योपशमेनपूजितःप्रसीदतामेषससात्वतांपतिः ७७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिदेवर्षिणाप्रोक्तंनिशम्यभरतर्षभः ॥ पूजयामाससुप्रीतःकृष्णंचप्रेमविह्वलः ७८ कृष्णपार्थावुपामंत्र्यपूजितःप्रययौमुनिः ॥ श्रुत्वाकृष्णंपरंब्रह्मपार्थःपरमविस्मितः ७९ इतिदाक्षायणीनांतेपृथग्वंशाःप्रकीर्तिताः ॥ देवासुरमनुष्याद्या लोकायत्रचराचराः ॥ ८० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपारमहंस्यांसंहितायांसप्तमस्कंधेषोडशोध्यायः ॥१६॥ समाप्तोयंस्कंधः ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

अर्चिरादिमार्गेणवैकुंठंवा ७४ यूयमित्यादिपद्यमुक्तार्थम् ७५ कैवल्येनप्रकृतिप्राकृतमिश्रराहित्येनाप्यंयन्निर्वाणसुखंस्वरूपसुखंतस्यानुभूतिरनुभवोयस्यसतथा ७६ ७७ यत्रयस्यप्रेमरसस्तत्रसस्ना तः ७८ ७९ परमप्रमेयमुपसंहरति इतीति दाक्षायणीवंशस्यशाखोपशाखाभेदेनवर्णितत्वादितिशब्दःसमाप्तिवचनः यत्रयेषुवंशेषु ज्ञानमात्रंविहायस्थावरसंग्रहणायचराचराइति ८० भुज विलसितशौर्यंभुजंगदमजितंविष्णुं । वंदेभुजगशयनंभुजयुगकल्पितग्रीवं । पदरत्नावलिर्भैषासप्तमस्कंधसंगता । तुलसीवद्धरेःप्रीत्यैभूयाद्धिभववारिधेः । इतिश्रीमन्महेंद्रतीर्थपूज्यपादशिष्यविज यध्वजतीर्थमुनींद्रकृतायांपदरत्नावल्यांश्रीमद्भागवतटीकायांसप्तमस्कंधेषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

---

१ ब्रह्मणश्चतुर्मुखस्य शतवर्षपरिमितःकालः परइत्युच्यते । कालंपर स्वमनुभूय परः स्वयंभूरित्युक्तः । महाकल्पश्चोच्यते ।

॥ इति श्रीमद्भागवते सप्तमः स्कंधः समाप्तः ॥

श्रीवेदव्यासायनमः । अस्ताविश्रुतिमस्तकेनमनुनास्वायंभुवेनापियोयेनाराक्षिजगत्रयंचमुनिभिःस्वात्मानुविद्वात्मभिः ॥ यंनामोचिगजाधिपःककचवज्रकेणनक्रान नात्क्षीरांभोधिरमंथियेनधृतभूःसोयंह
रिःपातुनः ॥ १ । येनाधारिगिरिःपपेचाविबुधैर्येनामृतंप्रेरितैर्येनातापिसुरद्विषांचहृदयंशर्वोप्यमोहिस्त्रिया ॥ येनामायिजगत्यबंधिचबालिर्येनाप्यदायिश्रुतिधात्रेयेनानिहत्यमत्स्यवपुषादैत्यंतमीडेहरिम्
॥ २ ॥ सप्तमस्कंधवाराशौनिमज्योन्मज्यशुद्धधीः ॥ अष्टमस्कंधसद्व्याख्यामृतंपातुमुपक्रमे ॥ ३ ॥ अत्रापिहरिभक्तिरेवभगवन्मनःकर्षणनिपुणेति विधातुमनंतोपनिपदर्थभूतस्यहरेर्जगद्रक्षणादिमाहात्म्यं
निरूप्यते तत्रापिविमलतरगुरुमथनदुरितहरचरितामृतपानाप्यायितप्राणोविस्मृतानशनक्लेशःपरीक्षिच्छुकमच्युतकथानुवादपूर्वकमभिलषितात्यंतश्रोतव्यकथांप्रार्थयते । राजेति । अन्यान्
स्वायंभुवव्यतिरिक्तान् १ तत्रापितत्प्रसंगविशेषकथापिवक्तव्येत्याह यत्रेति महीयस महत्तमस्यहरेः २ ३ अस्मिन्वैवस्वतांतरेस्वायंभुवप्रभृतिवैवस्वतांताःसप्तमनवोऽव्यतीतप्रायाउच्यते
अत्रस्वयम्भुआद्यःकथितइत्यन्वयः ४ अत्रापिशतरूपापतिपालनादिविषयमनुदितंयज्ञमूर्तिचरितंवक्तुमाह आकूत्यामिति ५ कपिलस्यहरेःकृतंचरितं पुरातृतीयस्कंधे ६ ७ सुनं
दायांत्रिधाभिन्नायांविष्णुपद्यांएतस्यांअन्वाहस्तुतिरूपामुपनिषदमाह ८ कीदृशीत्यतोर्थंतस्तामुपलक्षयति येनेति अयमादित्योयेनहरिणाप्रेरितोविश्वंतपतेप्रकाशयति विश्वस्यवीर्यंवी

राजोवाच ॥ स्वायंभुवस्येहमनोर्वंशोयंविस्तराच्छ्रुतः ॥ यत्रविश्वसृजांसर्गोमनूनन्यान्वदस्वनः १ यत्रधर्माहिविविधाश्चतुर्वर्णाश्रिताःशुभाः ॥ मन्वं
तरेहरेर्जन्मकर्माणिचमहीयसः २ गृणंतिकवयोब्रह्मन्तानिनोवदशृण्वताम् ॥ यद्यस्मिन्नंतरेब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः ॥ कृतवान्कुरुतेकर्ताह्यतीतेऽ
नागतेऽद्यवा ३ ऋषिरुवाच ॥ मनवोऽस्मिन्व्यतीताःषट्कल्पेस्वायंभुवादयः ॥ आद्यस्तेकथितोयत्रदेवादीनांचसंभवः ४ आकूत्यांदेवहूत्यांचदुहि
त्रोस्तस्यवैमनोः ॥ धर्मज्ञानोपदेशार्थंभगवान्पुत्रतांगतः ५ कृतंपुराभगवतःकपिलस्यानुवर्णितम् ॥ आख्यास्येभगवान्यज्ञोयच्चकारकुरूद्वह ६
विरक्तःकामभोगेषुशतरूपापतिःप्रभुः ॥ विसृज्यराज्यंतपसेसभार्योवनमाविशत् ७ सुनंदायांवर्षशतंपदैकेनभुवंस्पृशन् ॥ तप्यमानस्तपोघोरमिदमा
हसभारत ८ मनुरुवाच ॥ येनायंतपतेविश्वंविश्ववीर्येयतस्तपः ॥ योजागर्तिशयानेस्मिन्नायंतंवेदवेदसः ९ आत्मावास्यमिदंविश्वंयज्जगत्यांजगन्मनः ॥
तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यचिद्धनम् १०

र्यमदंतपोयतोभवति अस्मिन्सूर्येशयानेनिद्रामाचरतिसतियोहरिर्जागर्तिअयंसूर्यस्तंहरिंनवेदस हरिस्तमादित्यंवेदेत्यन्वयः भयात्तपतिसूर्यःभीषोदेतिसूर्यइतिश्रुतेः योनवेदेतिवेदेतिच अनेन आमाद्या
वापृथिवीअंतरिक्षंइत्यादिश्रुतिप्रतीतसर्वाधिपत्यादित्यस्यश्रीहर्यधीनत्ववर्णनेननिरतिशयमाहात्म्यंयुक्तंहरेरितिज्ञातव्यं अयंजीवोयेननियतोविश्वंसुखदुःखादिकंतपतेअनुभवति तपआलोचनइति
धातुःआलोचनंज्ञानंसएवानुभवः स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीतीतिश्रुतेः । हरिनियतअनुभवतीतिकुतइतितत्राह विश्ववीर्यमिति विश्वस्यवीर्यभूतंतपोनुभवोयस्माद्भवति एषह्येवआनंदयतीति
श्रुतेः आनंदयतिसुखयतिजीवमितिशेषः तस्मादित्यर्थः अस्मिन्जीवेशयानेसति सतासौम्येतिश्रुतेः योजागर्ति ननिद्रांनैवचस्वप्नंतुयेपश्यंतिनिश्चिताइतिश्रुतेः तस्मादेनंस्वपितीत्याचक्षतइतिच
अयंजीवस्तंनवेदनतत्रचक्षुर्गच्छतिनवाक्वागच्छतिनमनोनविद्मनविजानीमइतिश्रुतेः सहरिःसर्वंवेद यःसर्वज्ञइतिश्रुतेः इतिवा ९ नराजादिवत्सूर्यप्रेरकत्वंहरेःकिंतु तदंतःस्थितत्वेनापीत्यभिप्रेत्याह
आत्मेति इदंसूर्यादिविश्वंआत्मनईशस्यावास्यंआवासयोग्यंस्वसृष्टत्वात् इदानींत्यनेनाकिंपरकवलीक्रियतइतितत्राह यज्जगत्यामिति जगत्यांप्रकृतौयज्जगत्स्थावरजंगमलक्षणं प्रकृतावित्युक्त्योपन्नमनु

त्पकंचयत्सर्वंस्वव्यतिरिक्तंकवलीक्रियते प्रकृतिरावासयोग्येतिकैमुत्यन्यायेनसिद्धा प्रकृतिंपुरुषंचेतिवचनाच्च अस्त्वावासयोग्यत्वंततःकिंतत्राह मनइति हेमनःयतइदमीशस्यविद्यमानंतेनकारणेनतेनेशे नत्यक्तेनदत्तेनधनेनभुंजीथाःस्वीकुरुशरीरयात्रामितिशेषःयतस्त्वंतदधीनसत्ताकअतएवंनकुर्वित्याह मागृधइति कस्यपरमानंदरूपस्यहरेश्चिदानंदस्वरूपज्ञानलक्षणंधनंमागृधः तेनैक्ययाप्रवानीत्याकांक्षां नकुर्वंतोनर्थहेतुत्वादित्यर्थःभगवतादत्तंकस्यचिद्धनंमदीयमितिश्रद्धांनकुर्वीतवा ईशावास्यमितिश्रुतिः १० ननुकिमस्यलक्षणंयेनतत्सद्भावेनेदंतदावास्यंस्यादितितत्राह यन्नेतिस्वप्रमादमंतरेणाज्ञे यत्वंसर्वज्ञत्वंनित्याविनष्टचक्षुष्ट्वंचतस्यैवलक्षणंमुख्यं अदृश्येनात्म्येनिरुक्तेनिलयनेभ्रष्टप्रतिष्ठांविंदते यच्चक्षुर्नपश्यतियेनचक्षूंषिपश्यतीतिश्रुतेः नरिष्यतिननश्यति सुपर्णंपूर्णानंदंउपधावतभजत ११ लक्षणांतरमाह यस्येति परइत्युपलक्षणं अपरोपिपरोपिचअत्रपरापरवस्तुनोःस्वातंत्र्यंनिषिद्ध्यते नतुशून्यत्वंतदृतंमहद्ब्रह्मेत्यर्थः । तदेवर्तंतदुसत्यमाहुरितिश्रुतिः १२ इदंचब्रह्मलक्षण मित्याह सविश्वेति आत्मशक्त्याआत्मभार्ययाप्रकृत्यास्यजगतोजन्मादिधत्ते यश्चतांप्रकृतिंविद्ययोदस्यनिरस्यनिरीहसृष्ट्यादिशून्यआस्तेसब्रह्मनामापरमात्मेत्यन्वयःप्रलयेविश्वंकायेयस्यविश्व कायःउदरांतर्गतप्रपंचइत्यर्थः सृष्टौविश्वमेवकायःशरीरंयस्यसतथाप्रतिमास्थानीयप्रपंचइत्यर्थः अतःपुरुहूतःपुरूणिबहूनिहुतानिनामानियस्यसतथासर्वनामासर्वकर्मेतिश्रुतिः सर्वनामवाच्यत्वेहेतुरी शइति तत्तच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तसामर्थ्योपेतइत्यर्थः नैतदौपचारिकमित्यभिप्रेत्याह सत्यमिति तत्तन्नामवाच्यतत्तत्साधुगुणसद्भावेसामर्थ्यमिदमस्तीतिवक्तुमुचितंसएवकथमित्यतोवाह सत्यमिति साधु

यन्नपश्यंतिपश्यंतंचक्षुर्यस्यनरिष्यति ॥ तंभूतनिलयंदेवंसुपर्णमुपधावत ११ यस्याद्यंतौनमध्यंचस्वःपरोनांतरंबहिः ॥ विश्वस्यामूनियद्यस्माद्विश्वं चतदृतंमहत् १२ सविश्वकायःपुरुहूतईशःसत्यंपरंज्योतिरजःपुराणः ॥ धत्तेऽस्यजन्माद्यजयात्मशक्त्यातांविद्ययोदस्यनिरीहआस्ते १३ अथाग्र ऋषयःकर्माणीहंतेकर्महंतवे ॥ ईहमानोहिपुरुषःप्रायोनीहांप्रपद्यते १४ ईहतेभगवानीशोनहितत्रविषज्जते ॥ आत्मलाभेनपूर्णार्थोनावसीदंतियेनुन म् १५ तमीहमानंनिरहंकृतंबुधैर्निराशिषंपूर्णमनन्यचोदितम् ॥ तच्छिक्षयंतंनिजवर्त्ममूढान्प्रभुंप्रपद्येखिलधर्मभावनम् १६ श्रीशुकउवाच ॥ इतिमं त्रोपनिषदंव्याहरंतंसमाहितम् ॥ दृष्ट्वासुरायातुधानाजग्धुमभ्यद्रवन्क्षुधा १७ तांस्तथावसितान्वीक्ष्ययज्ञःसर्वगतोहरिः ॥ यामैःपरिवृतोदेवैर्हत्वा शासत्त्रिविष्टपम् १८ स्वारोचिषोद्वितीयस्तुमनुरग्नेःसुतोभवत् ॥ द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्यचात्मजाः १९

गुणपूर्णइदंचलक्षणांतरपरंज्योतिरिति । परंज्योतीरूपंसंपद्यतेइतिश्रुत्यामुक्तप्राप्यत्वंमुच्यतेतदेवानेनोच्यतेइति परंज्योतिः सूर्यादन्यतमःकिंनस्यादित्यतोजःपुराणइति १३ एवंसिद्धेवस्तुनि तत्साधनज्ञानेसाधनमाह अथेति यतोज्ञानप्रतिबंधकेदुष्कर्मणिसतिसर्वदुःसाधनंस्यात् इत्यथलोकसंग्रहार्थंऋषयोग्रेकर्महंतवेदुष्कर्मपरिहारायययागादिकर्माणीहंतेकुर्वंतीतिविज्ञायज्ञानार्थीपुरुषईह मानः कर्मकुर्वाणोविधूतदुष्कर्मानीहांनिवृत्तिपदवींप्राप्यप्रायोबहुलंज्ञानंप्रपद्यतइत्यन्वयः कश्चित्फलार्थीअन्यथाभिभवतीतिप्रायइत्युक्तंअनेनकुर्वन्नेवेहकर्माणीतिश्रुतिर्गृहीताआचार्यकुलाद्वेदमधीत्ययथावि धानंगुरोःकर्मातिशेषेणसमावृत्य कुटुंबेशुचौदेशेस्वाध्यायमधीयानोधार्मिकान्विदधदात्मनिसर्वेंद्रियाणिसंप्रतिष्ठाप्याहिंसन्सर्वभूतान्यन्यत्रतीर्थेभ्यःसखल्वेवंवर्तयन्यावदायुषमिति श्रुति र्हिशब्देनगृहीता ॥ १४ ॥ नकेवलमृषयएवलोकसंग्रहार्थंकर्माण्याचरंति अपितुश्रीहरिरपीतिभावेनआह ईहतेइति कर्मानभिषंगेकैमुत्यन्यायमाह नावसीदंतीति येतमनुवर्तंतेतेपिनावसीदंती तिकिमुतश्रीहरिरित्यन्वयः १५ पुरुषेणफलानिच्छुनाकर्मकर्तव्यमात्माविदेतिभावेनस्तौतीत्याह तमीहमानमिति बुधैरीहमानंनिजवर्त्ममूढास्तत्कर्माशिक्षयंतंप्रभुंप्रपद्यइत्यन्वयः १६ मंत्रवर्णैनयु क्तोपनिषदम् १७ १८ तस्यस्वारोचिषस्य १९

श्रीवेदव्यासायनमः । अस्ताविश्रुतिमस्तकेनमनुनास्वायंभुवेनापियोयेनारक्षिजगत्रयंचमुनिभिःस्वात्मानुविद्धात्मभिः ॥ येनामोचिगजाधिपःक्रकचवच्चक्रेणनक्रान्नात्क्षीरांभोधिरमाथियेनधृतभूःसोयह रिःपातुनः ॥ १ ॥ येनाधारिगिरिःपपेचविबुधैर्येनामृतंप्रेरितैर्येनातापिसुरद्विषांचहृदयंशर्वोप्यमोहित्रिया ॥ येनामायिजगत्त्रयंबंधिचबालेर्येनाप्यदायिश्रुतिर्धात्रेयेनानिहत्यमत्स्यवपुषादैत्यंतमीडेहरिम् ॥ २ ॥ सप्तमस्कंधचागशौनिमज्योन्मज्यशुद्धधीः ॥ अष्टमस्कंधसद्व्याख्यामृतंपातुमुपक्रमे ॥ ३ ॥ अत्रापिहरिभक्तिरेवभगवन्मनःकर्षणनिपुणेतिविधातुमनंतोपनिषदर्थभूतस्यहरेर्जगद्रक्षणादिमाहात्म्यं निरूप्यते तत्रापिविमलतरगुरुमथनदुरितहरचरितामृतपानाप्यायितप्राणोविस्मृतानशनक्लेशःपरीक्षिच्छुकमच्युतकथानुवादपूर्वकमभिलषितात्यंतश्रोतव्यकथांप्रार्थयते । राजेति । अन्यान् स्वायंभुवव्यतिरिक्तान् १ तत्रापितत्प्रसंगेविशेषकथापिवक्तव्येत्याह यत्रेति महीयसःमहत्तमस्यहरेः २ ३ अस्मिन्वैवस्वतांतरेस्वायंभुवप्रभृतिवैवस्वतांताःसप्तमनवोव्यतीतप्रायाउच्यंते अत्रसप्तसुआद्यःकथितइत्यन्वयः ४ अत्रापिशतरूपापतिपालनादिविषयमनुदितंयज्ञमूर्तिचरितंवक्तुमाह आकूत्यामिति ५ कपिलस्यहरेःकृतंचरितं पुरातृतीयस्कंधे ६ ७ सुनंदायांत्रिवाभिन्नायांविष्णुपद्यांएतस्यांअन्वाहस्तुतिरूपामुपनिषदमाह ८ कीदृशीत्यतोर्थतस्तामुपलक्षयति येनेति अयमादित्योयेनहरिणाप्रेरितोविश्वंतपतेप्रकाशयति विश्वस्यवीर्यंवी

राजोवाच ॥ स्वायंभुवस्येहमनोर्वंशोयंविस्तराच्छ्रुतः ॥ यत्रविश्वसृजांसर्गोमनूनन्यान्वदस्वनः १ यत्रधर्माहिविविधाश्चतुर्वर्णाश्रिताःशुभाः ॥ मन्वंतरेहरेर्जन्मकर्माणिचमहीयसः २ गृणंतिकवयोब्रह्मन्तानिनोवदशृण्वताम् ॥ यद्यस्मिन्नंतरेब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः ॥ कृतवान्कुरुतेकर्ताह्यतीतेऽनागतेद्यवा ३ ऋषिरुवाच ॥ मनवोऽस्मिन्व्यतीताःषट्कल्पेस्वायंभुवादयः ॥ आद्यस्तेकथितोयत्रदेवादीनांचसंभवः ४ आकूत्यांदेवहूत्यांचदुहित्रोस्तस्यवैमनोः ॥ धर्मज्ञानोपदेशार्थंभगवान्पुत्रतांगतः ५ कृतंपुराभगवतःकपिलस्यानुवर्णितम् ॥ आख्यास्येभगवान्यज्ञोयच्चकारकुरूद्वह ६ विरक्तःकामभोगेषुशतरूपापतिःप्रभुः ॥ विसृज्यराज्यंतपसेसभार्योवनमाविशत् ७ सुनंदायांवर्षशतंपदैकेनभुवंस्पृशन् ॥ तप्यमानस्तपोघोरमिदमाहसभारत ८ मनुरुवाच ॥ येनायंतपतेविश्वंविश्ववीर्योयतस्तपः ॥ योजागर्तिशयानेस्मिन्नायंतंवेदवेदसः ९ आत्मावास्यमिदंविश्वंयज्जगत्यांजगन्मनः ॥ तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यचिद्धनम् १०

र्यप्रदंतपोयतोभवति अस्मिन्सूर्येशयानेनिद्रामाचरतिसतियोहरिर्जागर्तिअयंसूर्यस्तंहरिंनवेदस हरिस्तमादित्यंवेदेत्यन्वयः भयात्तपतिसूर्यःभीषोदेतिसूर्यइतिश्रुतेः योनवेदेतिवेदेतिच अनेन आप्राद्या वापृथिवीअंतरिक्षंइत्यादिश्रुतिप्रतीतसर्वाधिपत्यादित्यस्यश्रीहर्यधीनत्ववर्णनेननिरतिशयमाहात्म्यंयुक्तंहरेरितिज्ञातव्यं अयंजीवोयेननियतोविश्वंसुखदुःखादिकंतपतेअनुभवति तपआलोचनइति धातुःआलोचनंज्ञानंसएवानुभवः स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीतीतिश्रुतेः । हरिर्नियतअनुभवतीतिकुतइतितत्राह विश्ववीर्यमिति विश्वस्यवीर्यभूतंतपोनुभवोयस्माद्भवति एषह्येवआनंदयातीति श्रुतेः आनंदयतिसुखयतिजीवमितिशेषः तस्मादित्यर्थः अस्मिन्जीवेशयानेसति सतासौम्येतिश्रुतेः योजागर्ति ननिद्रांनैवचस्वप्नंतुयेपश्यंतिनिश्चिताइतिश्रुतेः तस्मादेनंस्वपितीत्याचक्षतइतिच अयंजीवस्तंनवेदनतत्रचक्षुर्गच्छतिनवाक्गच्छतिनमनोनविद्मनविजानीमइतिश्रुतेः सहरिःसर्ववेद यःसर्वज्ञइतिश्रुतेः इतिवा ९ नराजादिवत्सूर्यप्रेरकत्वंहरेःकिंतु तदंतःस्थितत्वेनापीत्यभिप्रेत्याह आत्मेति इदंसूर्यादिविश्वंआत्मनईशस्यावास्यंआवासयोग्यंस्वसृष्टत्वात् इदमित्यनेनाकिंपरकंवलीक्रियतइतितत्राह यज्जगत्यामिति जगत्यांप्रकृतौयज्जगत्स्थावरजंगमलक्षणं प्रकृताविप्युक्त्योत्पन्नमनु

त्पकंचयत्सर्वंस्वव्यतिरिक्तंकवलीक्रियते प्रकृतिरावासयोग्येतिकैमुत्यन्यायेनसिद्धा प्रकृतिंपुरुषंचेतिवचनाच्च अस्त्वावासयोग्यत्वंततःकिंतत्राह मनइति हेमनःयत्इदमीशस्यविद्यमानंतेनकारणेनतेनेशे
नत्यक्तेनदत्तेनधनेनभुंजीथाःस्वीकुरुशरीरयात्रामितिशेषःयतस्त्वंतदधीनसत्ताकअतएवंनकुर्वित्याह मागृधइति कस्यपरमानंदरूपस्यहरेश्चिदानंदस्वरूपज्ञानलक्षणंधनंमागृधः तेनैक्यमाप्नवानीत्याकांक्षां
नकुर्वितोनर्थहेतुत्वादित्यर्थःभगवतादत्तंकस्यापिद्धनंमदीयमितिश्रद्धांनकुर्वितिवा ईशावास्यमितिश्रुतिः १० ननुकिमस्यलक्षणंयेनतत्सद्भावेनेदंतदावास्यंस्यादितितत्राह यत्रेतिस्वप्रमादमंतरेणाज्ञे
यत्वंसर्वज्ञत्वंनित्यत्वादिनष्टचक्षुर्धनस्यैवलक्षणंमुख्यं अदृश्येनात्म्येनिरुक्तेनिलयनेभ्रष्टप्रतिष्ठांविंदते यच्चक्षुर्नपश्यतियेनचक्षूंषिपश्यतीतिश्रुतेः नारिष्यतिननश्यति सुपर्णंपूर्णानंदंउपधावतभजत
११ लक्षणांतरमाह यस्येति परइत्युपलक्षणं अपरोपिपरोपिचअत्रपरापरवस्तुनोःस्वातंत्र्यंनिषिद्ध्यते नतुशून्यत्वंतदृतंमहद्ब्रह्मेत्यर्थः । तदेवर्तंतदुसत्यमाहुरितिश्रुतिः १२ इदंचब्रह्मलक्षण
मित्याह सविश्वेति आत्मशक्त्याआत्मभार्ययाप्रकृत्यास्यजगतोजन्मादिधत्ते यश्चतांप्रकृतिंविद्ययोदस्यानिरस्यनिरीहःसृष्ट्यादिशून्यआस्तेसब्रह्मनामापरमात्मेत्यन्वयःप्रलयेविश्वंकायेयस्यविश्व
कायःउदरांतर्गतप्रपंचइत्यर्थः सृष्टौविश्वमेवकायःशरीरंयस्यसतथाप्रतिमास्थानीयप्रपंचइत्यर्थः अतःपुरुहूतःपुरूणिबहूनिहुतानिनामानियस्यसतथासर्वनामासर्वकर्मेतिश्रुतिः सर्वनामवाच्यत्वेहेतुरी
शइति तत्तच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तसामर्थ्योपेतइत्यर्थः नैतदौपचारिकमित्यभिप्रेत्याह सत्यमिति तत्तन्नामवाच्यतत्तत्साधुगुणसद्भावेसामर्थ्यमिदमस्तीतिवक्तुमुचितंसएवकथमित्यतोवाह सत्यमिति साधु

यन्नपश्यंतिपश्यंतंचक्षुर्यस्यनरिष्यति ॥ तंभूतनिलयंदेवंसुपर्णमुपधावत ११ यस्याद्यंतौनमध्यंचस्वःपरोनांतरंबहिः ॥ विश्वस्यामूनियद्यस्माद्विश्वं
चतदृतंमहत् १२ सविश्वकायःपुरुहूतईशःसत्यंपरंज्योतिरजःपुराणः ॥ धत्तेऽस्यजन्माद्यजयात्मशक्त्यातांविद्ययोदस्यनिरीहआस्ते १३ अथाग्र
ऋषयःकर्माणीहंतेकर्महेतवे ॥ ईहमानोहिपुरुषःप्रायोनीहांप्रपद्यते १४ ईहतेभगवानीशोनहितत्रविषज्जते ॥ आत्मलाभेनपूर्णार्थोनावसीदंतियेनुन
म् १५ तमीहमानंनिरहंकृतंबुधैर्निराशिषंपूर्णमनन्यचोदितम् ॥ तच्छिक्षयंतंनिजवर्त्ममूढान्प्रभुंप्रपद्येखिलधर्मभावनम् १६ श्रीशुकउवाच ॥ इतिमं
त्रोपनिषदंव्याहरंतंसमाहितम् ॥ दृष्ट्वासुरायातुधानाजग्धुमभ्यद्रवन्क्षुधा १७ तांस्तथावसितान्वीक्ष्ययज्ञःसर्वगतोहरिः ॥ यामैःपरिवृतोदेवैर्हत्वा
शासत्त्रिविष्टपम् १८ स्वारोचिषोद्वितीयस्तुमनुरग्नेःसुतोभवत् ॥ द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्यचात्मजाः १९

गुणपुर्णइदंचलक्षणांतरंपरंज्योतिरिति । परंज्योतीरूपंसंपद्यतेइतिश्रुत्यामुक्तप्राप्यत्वंमुच्यतेतदेवानेनोच्यतेइति परंज्योतिः सूर्यादन्यत्तमःकिंनस्यादित्यतोजःपुराणइति १३ एवंसिद्धेवस्तुनि
तत्साधनज्ञानेसाधनमाह अथेति यतोज्ञानप्रतिबंधकेदुष्कर्मणिसतिसर्वदुःसाधनंस्यात् इत्यथलोकसंग्रहार्थंऋषयोग्रेकर्महंतवेदुष्कर्मपरिहारायपागादिकर्माणीहंतेकुर्वंतीतिविज्ञापज्ञानार्थीपुरुषईह
मानः कर्मकुर्वाणोविधूतदुष्कर्मानीहांनिवृत्तिपदवींप्राप्यप्रायोबहुलंज्ञानंप्रपद्यतइत्यन्वयः कश्चित्फलार्थीअन्यथाभिभवतीतिप्रायइत्युक्तंअनेनकुर्वन्नेवेहकर्माणीतिश्रुतिर्गृहीताआचार्यकुलाद्वेदमधीत्ययथावि
धानंगुरोःकर्मातिशेषेणसमावृत्य कुटुंबेशुचौदेशेस्वाध्यायमधीयानोधार्मिकान्विदधदात्मनिसर्वेंद्रियाणिसंप्रतिष्ठाप्याहिंसन्सर्वभूतान्यन्यत्रतीर्थेभ्यःसखल्वेवंवर्तयन्यावदायुषमिति श्रुति
र्ह्वैशब्देनगृहीता ॥ १४ ॥ नकेवलमृषयएवलोकसंग्रहार्थंकर्माण्याचरंति अपितुश्रीहरिरपीतिभावेनआह ईहतेइति कर्मानभिपंनकैमुत्यन्यायमाह नावसीदंतीति येतमनुवर्तंतेतेपिनावसीदंती
तिकिमुतश्रीहरिरित्यन्वयः १५ पुरुषेणफलानिच्छयाकर्मकर्तव्यमात्मविदांविभागेनस्त्वौतीत्याह तमीहमानमिति बुधैरीहमानंनिजवर्त्ममूढांस्तत्कर्मशिक्षयंतंप्रभुंप्रपद्यइत्यन्वयः १६ मंत्रवर्णैनयु
क्तोपनिषदम् १७ १८ तस्यस्वारोचिषस्य १९

नाम्नारोचनः २० नाम्नाविभुः २१ तस्यविभोः २२ २३ २४ २५ सत्यजिर्तैद्रेणस्तुतः २६ २७ २८ २९ आहुतः आहूतः ३० ३१ ३२ हेविप्राःइतिसूतःशौनकादीन्संबोधयति ३३ इतिश्रीमहाभागवतेअष्टमस्कंधेवि०कृ०टी०प्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ अत्रशरण्येपुशश्वदप्रतिहतशरण्यःश्रीभगवानेवेतिदर्शनायगजेंद्रविषयइतिहासःकथ्यते । क्षीरोदन क्षीरसमुद्रेण पर्यक्परिवृतः १ रौप्यायसाहिरण्मयैःरजतायोहेममयैस्त्रिभिःशृंगैःपयोनिधिंदिशश्चरोचयन्विद्योतयन् २ अन्यैर्नानाधातुमयैःशृंगैश्चरोचयन्नितिशेषः ३ निर्णिज्यमानाघ्रिःप्रक्षाल्यमानप्रत्यंतपर्वतःशुभैरन्याश्मनाविद्धे

तत्रेंद्रोरोचनश्चासीद्देवाश्चतुषितादयः ॥ ओजस्तंभादयःसप्तऋषयोब्रह्मवादिनः २० ऋषेस्तुवेदशिरसस्तुषितानामपत्न्यभूत् ॥ तस्यांजज्ञेततोदेवोविभुरित्यभिविश्रुतः २१ अष्टाशीतिसहस्राणिमुनयोयेधृतव्रताः ॥ अन्वशिक्षन्व्रतंतस्यकौमारब्रह्मचारिणः २२ तृतीयउत्तमोनामप्रियव्रतसुतोमनुः ॥ पवनःसृंजयोयज्ञहोत्राद्यास्तत्सुतान्नृप २३ वसिष्ठतनयाःसप्तऋषयःप्रमदादयः ॥ सत्यावेदश्रुताभद्रादेवाइंद्रस्तुसत्यजित् २४ धर्मस्यसूनृतायांतुभगवान्पुरुषोत्तमः ॥ सत्यसेनइतिख्यातोजातःसत्यव्रतैःसह २५ सोनृतव्रतदुःशीलानसतोयक्षराक्षसान् ॥ भूतद्रुहोभूतगणांस्त्ववधीत्सत्यजित्सखः २६ चतुर्थउत्तमभ्रातामनुर्नाम्नाचतापसः ॥ पृथुःख्यातिर्नरःकेतुरित्याद्यादशतत्सुताः २७ सत्यकाहरयोवीरादेवास्त्रिशिखईश्वरः ॥ ज्योतिर्धामादयःसप्तऋषयस्तापसेंतरे २८ देवावैधृतयोनामविधृतेस्तनयान्नृप ॥ नष्टाःकालेनयैर्वेदाविधृताःस्वेनतेजसा २९ तत्रापिजज्ञेभगवान्हरिण्यांहरिमेधसः ॥ हरिरित्याहृतोयेनगजेंद्रोमोचितोग्रहात् ३० ॥ राजोवाच ॥ बादरायणएतत्तेश्रोतुमिच्छामहेवयम् ॥ हरिर्यथागजपतिंग्राहग्रस्तममूमुचत् ३१ तत्कथाःसुमहापुण्याधन्याःस्वस्त्ययनःशुभाः ॥ यत्रयत्रोत्तमश्लोकोभगवान्गीयतेहरिः ३२ ॥ सूतउवाच ॥ परीक्षितैवंसतुबादरायणिःप्रायोपविष्टेनकथासुचोदितः ॥ उवाचविप्राःप्रतिनंद्यपार्थिवंमुदामुनीनांसदसिस्मशृण्वताम् ३३ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ आसीद्गिरिवरोराजन्त्रिकूटइतिविश्रुतः ॥ क्षीरोदेनावृतःश्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः १ तावतावित्तृतःपर्यक्त्रिभिःशृंगैःपयोनिधिम् ॥ दिशश्चरोचयन्नास्तेरौप्यायसहिरण्मयैः २ अन्यैश्चककुभःसर्वारत्नधातुविचित्रितैः ॥ नानाद्रुमलतागुल्मैर्निर्घोषैर्निर्झरांभसाम् ३ सदानिर्णिज्यमानांघ्रिःसमंतात्पयऊर्मिभिः ॥ करोतिश्यामलांभूमिंशुभैर्मरकताश्मभिः ४ सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरमहोरगैः ॥ किन्नरैरप्सरोभिश्चक्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः ५ यत्रसंगीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्षया ॥ अभिगर्जंतिहरयःश्लाघिनःपरशंकया ६ नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः ॥ चित्रद्रुमसुरोद्यानकलकंठविहंगमः ७ सरित्सरोभिरच्छोदैःपुलिनैर्मणिवालुकैः ॥ देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभाम्ब्वनिलैर्युतः ८

मरकताश्मभिरिंद्रनीलरत्नैर्भूमिंश्यामलांनीलांकरोतीति ४ यश्चसिद्धादिभिर्नित्यनिषेवितगुहः ५ किन्नरादिसंगीतसन्नादैःनदद्गुहंप्रतिध्वनितगुहंस्थलमभ्युदिश्यप्रतिगजशंकयामर्षयाअसह्यमानबुद्ध्याश्लाघिनःप्रशस्याहरयः सिंहाः गर्जंति ६ चित्राद्रुमायेषुतथातानिचसुराणामुद्यानानिचित्रद्रुमसुरोद्यानानितेषु कलकंठाख्याःविहंगमापत्रसतथा ७ अच्छोदैर्निर्मलजलैर्मणिलक्षणानिवालुकानियेषुतानितथातैः । देवस्त्रीणांमज्जनादुत्पन्नोयआमोदःतस्मादुद्भूतंयत्सौरभंपरिमललक्षणंतेनाक्ताभाविताअनिलायैस्ते । आमोदोत्यःपरिमलइत्यमरः ८

आक्रीडंक्रीडारंगम् ९ चूतोंगनाप्रियः । प्रियालःस्फुटोनामवृक्षः । द्रुमिलदेशभवःचूतोवाआम्रःपिकोदरोमाकंदनामामचूतः । आम्रातक आम्रवृक्षः । सालःसर्जविशेषः । अरिष्टोवृहत्पत्रः पिचुमंदावि शेषः । किंशुकःपलाशः १० ११ १२ पिचुमंदःन्हस्वपत्रःरोमशनामावा । सरलःजीर्णवृक्षःगुग्गुलुर्वा १३ १४ १५ १६ १७ अशोकःसितरक्तपुष्पभेदेनाद्विविधः । कुरबकःकुटजः । कुब्जकंभ्रम रीपुष्पंस्वर्णःकृतमालः१८ कमलात्पृथक् शतपत्रं जालकंमुकुलिकालता अलंद्रुमःसविज्ञेयोनित्यपुष्पफलोद्रुमइत्यभिधानं। तस्मिन्नुद्यानेसरोवरोस्तीत्यन्वय तत्रोद्यानेतत्सरोवराभ्याशमाद्रवादित्यन्वयः

तस्यद्रोण्यांभगवतोवरुणस्यमहात्मनः ॥ उद्यानमृतुमन्नामआक्रीडंसुरयोषिताम् ९ सर्वतोलंकृतंदिव्यैर्नित्यपुष्पफलद्रुमैः ॥ मंदारैःपारिजातैश्चपाटला शोकचंपकैः १० चूतैःप्रियालैःपनसैराम्रैराम्रातकैरपि ॥ क्रमुकैर्नारिकेलैश्चखर्जूरैर्बीजपूरकैः ११ मधुकैःसालतालैश्चतमालैरसनार्जुनैः ॥ अरिष्टोदुंबर प्लक्षैर्वटैःकिंशुकचंदनैः १२ पिचुमंदैःकोविदारैःसरलैःसुरदारुभिः ॥ द्राक्षेक्षुरंभाजंबूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः १३ बिल्वैःकपित्थैर्जंबीरैर्वृतोभल्लातकादिभिः ॥ तस्मिन्सरःसुविपुलंलसत्कांचनपंकजम् १४ कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रश्रियोर्जितम् ॥ मत्तषट्पदनिर्जुष्टंशकुंतैःकलनिस्वनैः १५ हंसकारंडवाकीर्णंच क्राह्वैःसारसैरपि ॥ जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितम् १६ मत्स्यकच्छपसंचारचलत्पद्मरजःपयः ॥ कदंबवेतसरलनीपवंजुलकैर्वृतम् १७ कुंदैःकुर बकाशोकैःशिरीषैःकुटजेंगुदैः ॥ कुब्जकैःस्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः १८ मल्लिकाशतपत्रैश्चमाधवीजालकादिभिः ॥ शोभितंतीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तु भिरलंद्रुमैः १९ तत्रैकदातद्गिरिकाननाश्रयःकरेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् ॥ सकंटकंकीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मंप्ररुजन्वनस्पतीन् २० यद्गंधमा त्राद्धरयोगजेंद्राव्याघ्रादयोव्यालमृगाःसखड्गाः ॥ महोरगाश्चापिभयाद्द्रवंतिसगौरकृष्णाःशरभाश्चमर्यः २१ वृषावराहामहिषर्क्षशल्यागोपुच्छशालावृकम र्कटाश्च ॥ अन्येचक्षुद्राहरिणाःशशादयश्चरंत्यभीतायदनुग्रहेण २२ सघर्मतप्तःकरिभिःकरेणुभिर्वृतोमदच्युत्कलभैरनुद्रुतः ॥ गिरिंगरिम्णापरितःप्रकंपय न्निषेव्यमाणोलिकुलैर्मदाशनैः २३ सरोनिलंपंकजरेणुरूषितंजिघ्रन्नदूरान्मदविह्वलेक्षणः ॥ वृतश्चयूथेनतृषार्दितेनतत्सरोवराभ्याशमथागमद्द्रुतम् २४ विगाह्यतस्मिन्नमृतांबुनिर्मलंहेमारविंदोत्पलरेणुवासितम् ॥ पपौनिकामंनिजपुष्करोद्धृतमात्मानमद्भिःस्नपयन्गतक्लमः २५ तंतत्रकश्चिन्नृपदैवचोदितो ग्राहोबलीयांश्चरणेरुषाग्रहीत् ॥ यदृच्छयैवंव्यसनंगतोगजोयथाबलंसोतिबलोविचक्रमे २६ तथातुरंयूथपतिंकरेणवोविकृष्यमाणंतरसाबलीयसा ॥ विचुक्रुशुर्दीनधियोपरेगजाःपार्ष्णिग्रहास्तारयितुंनचाशकन् २७ नियुध्यतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतोबहिर्मिथः ॥ समाःसहस्रंव्यगमन्महीपतेसप्राणयोश्चित्रममंसतामराः २८

१९ सकंटकंविशालगुल्मं वनस्पतींश्चप्ररुजन् २० हरिप्रभृतिमर्कटांताःयस्यगंधमात्रात्अद्भुतभयात्द्रवंतीत्यन्वयःखड्गोमृगविशेषःव्यालमृगःसर्पाकारोमृगः । उक्तेभ्योन्येन्हस्वक्षुद्राहरिणादयोमृ गविशेषायदनुग्रहेणाभीताश्चरंतिसिंहादिभयराहित्यात् २१ २२ २३ सरःसंबंधिवायुं २४ २५ हेनृप पादाक्रांतिनिमित्तरुषायथाबलंयथाशक्ति विचक्रमेविक्रमकृतवान् २६ २७ २८

इंद्रियादीनामवसादनमाप्तावुत्तमनशक्तिःसहः प्राणशक्तिर्बलं शरीरसामर्थ्यमोजः २९ अपारयन्पारंगंतुमशक्तः ३० कर्मलक्षणपाशेनग्राहेणरुद्धः उपद्रवंप्राप्तःविधातुर्दैवान्मोक्षितुम् ३१ कश्चनलोकविलक्षणः यईशः बलिनोंतकाख्यसर्पाद्भीतंप्रपन्नंप्रपाति यस्यभयान्मृत्युरंतकोदुर्गात्राप्रधावति । मृत्युर्धावतिपंचमइतिश्रुतेःतमीशमरणंशरणमीमहिप्राप्नुमइत्यन्वयः ३२ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवि०कृ०टी०द्वितीयोध्यायः ॥२॥ ध्यानपूर्वकस्तुत्याप्रपन्नाद्धरेर्गजेंद्रस्यग्राहापदोमोक्षोयथाभूत्तथासंसारग्राहादपिमोक्षोभगवत्प्रसादनस्यादितिप्रदर्शनायतन्मोक्षप्रकारोनिरूप्यतेस्मिन्नध्याये । किंप्रकारोगजेंद्रःशरणमयासीदितितंप्रकारंदर्शयितुमाह एवमिति । जाप्यंमंत्रंतिर्यग्योनेरनधिकारिणएतदसंभावितमितितत्राह प्रागिति १ एतच्चिदानंदात्मकचेतनजातंयतोयस्मादेवास्त्राभिष्टंतस्माइति हिशब्देनपुरुषादिविशेषणानांपरात्परंपुरुशयंपुरुषमीक्षतइतिश्रुतिसिद्धंदर्शयति २ मंत्रोक्तविशेषणविवरणपूर्वकंध्यानमाह यस्मिन्निति ।इदंजगद्यस्मिन्हरौप्रतीयतेयत्प्रयंतीतिश्रुतेः । इदंयतोयस्माच्चैवजायतेयतोवाइमानिभूतानीतिश्रुतेः । चशब्देनान्यस्मादुत्पादंनिवारयति । इदंयेनब्रह्मणाप्रवर्ततेयेनजातंजीवतीतिश्रुतेः ।इदंविश्वंयःस्वयंप्राप्तसत्तादिकः सर्वंखल्विदमितिश्रुतेःननुयःस्वयमित्यनेनतादात्म्यंकिंनस्यादितितत्राह अस्मादिति । अस्मात्प्रत्यक्षप्रपंचात्परस्मात्परोक्षान्मुक्तप्रपंचाच्चपरउत्तमोयस्तंस्वयंभुवंस्वतएवप्राप्तसत्ताकशरणप्रपद्यइत्यन्वयः । उत्पन्नस्या

ततोगजेंद्रस्यसहोबलौजसांकालेनदीर्घेणमहानभूद्व्ययः ॥ विकृष्यमाणस्यजलेऽवसीदतोविपर्ययोभूत्सकलंजलौकसाम् २९ इत्थंगजेंद्रःसयदापसंकटंप्राणस्यदेहीविवशोयदृच्छया ॥ अपारयन्नात्मविमोक्षणेचिरंदध्याविमांबुद्धिमथाभ्यपद्यत ३० नमामिमेज्ञातयआतुरंगजाःकुतःकरिण्यःप्रभवंतिमोचितुम् ॥ ग्राहेणपाशेनविधातुरावृतोप्यहंचतंयामिपरंपरायणम् ३१ यःकश्चनेशोबलिनोंतकोरगात्प्रचंडवेगादभिधावतोभृशम् ॥ भीतंप्रपन्नंपरिपातियद्भयान्मृत्युःप्रधावत्यरणंतमीमहि ३२ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंव्यवसितोबुद्ध्यासमाधायमनोहृदि ॥ जजापपरमंजाप्यंप्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् १ ॥ गजेंद्रउवाच ॥ ॐनमोभगवतेतस्मैयतएतच्चिदात्मकम् ॥ पुरुषायादिबीजायपरेशायचधीमहि २ यस्मिन्निदंयतश्चेदंयेनेदंयइदंस्वयम् ॥ योस्मात्परस्माच्चपरस्तंप्रपद्येस्वयंभुवम् ३ यःस्वात्मनीदंनिजमाययार्पितंक्वचिद्विभातंक्वचतत्तिरोहितम् ॥ अविद्धदृक्साक्ष्युभयंतदीक्षतेसआत्ममूलोऽवतुमांपरात्परः ४ कालेनपंचत्वमितेषुकृत्स्नशोलोकेषुलीनेषुचसर्वहेतुषु ॥ तमस्तदासीद्गहनंगभीरंयस्तस्यपारेऽभिविराजतेविभुः ५

पियत्सत्त्वाहरेस्तत्सङतीयते । हरेर्विश्वंभिन्नमपिपरमोसौयतोविभुरितिवचनान्नतादात्म्यमत्रोच्यते । किमुततःप्राप्तसत्ताकंजगदिति ३ पूर्वोक्तार्थभेदस्पष्टीकरणायविवृणोति यःस्वात्मनीति । योभवान्क्वचिज्जाग्रतिविभातंक्वचसुषुप्तौतिरोहितंअप्रकाशितंतदुभयंतादिदंजगत्निजमाययास्वेच्छयास्वात्मनिस्वोदरेअर्पितमीक्षतइत्यन्वयः । ननुशरीरेस्थित्वाईक्षतेचेज्जीववल्लुप्तज्ञानत्वेनेक्षणायोगःस्यादितितत्राह अविद्धदृगिति । तर्हिकथमीक्षतइतितत्राह साक्षीति । समामवत्वित्यन्वयः ।आत्मास्वयमेवमूलंकारणंप्रतिष्ठाचसत्तावांस्तथाअनेनस्वयंभूशब्दोविवृतः स्वेमहिम्नीतिश्रुतेःअक्षरात्परतःपरइतिचक्वचित्तुमुखादौविभातंक्वचास्मदादौतिरोहितंइतिवा ४ परात्परत्वंस्पष्टयन्दुर्ज्ञेयत्वमाह कालेनेत्यादिश्लोकद्वयेन लोकेषुपृथिव्यादिभूतकार्येषुसाकल्येनपंचत्वंपृथिव्यादिपंचभूतात्मतामितेषुसर्वहेतुषुपृथिव्यादिसर्वकारणेषुचशब्दान्महदादिषुलीनेषुस्वस्वकारणतामाप्तेषुसत्सुयत्तद्गहनदुर्ज्ञेयगंभीरअतएवागाधंतमआसीत्योविभुःतस्यतमसः पारेतमःसंपर्करहितदेशेऽभिविराजते स्वतोनेत्याह कालेनेति कालनाम्नाहारिणा ५

देवादयोपस्यपदंनविदुरितियदत.पुनःकोजंतुःतत्पदंगंतुंईरितुंवक्तुमर्हतीत्यन्वयः । हनुमदाद्याकृतिभिः तत्तदाकारानुसारेणविचेष्टमानस्यनटस्यस्वरूपंयथानज्ञायतेतथेति सदुरत्ययानुक्रमणोदुर्ज्ञेयप रिक्रमणोहरिर्मामवत्वित्यन्वयः ६ हरेरेवंविधस्वरूपसद्भावेमानमाह दिदृक्षवइतिअव्रणमक्षतंअलोकव्रतंलोकैःकर्तुमशक्यंमृष्ट्यादिव्रतंयस्यसतथातम् ७ देवदत्तवज्जन्माद्यभावाद्दुर्ज्ञेयत्वयुक्त मित्यभिप्रेत्याह नविद्यतइति । आमघटादिश्यामादिगुणवन्नश्वरगुणोनास्तिदोष.कुतएव । शब्देननिरनिष्ठोनिरवद्यइतिश्रुतिंमूचयति । सत्वादिनिमित्तदोषश्चनास्तीतिवादोषोनास्त्येव गुणयुक्तदोषश्च नास्तीतिवा । यद्यपिदेवदत्तस्येवहरेर्जन्मादिकंनास्तितथापिस्वमाययास्वमहिम्नास्वेच्छयावालोकस्यतदाश्रयप्राणिनांचसंभवायसुखादिप्राप्तिलक्षणजननायतानिजन्मादीनिसर्जनादिकालमनुसृत्यऋ च्छतिप्राप्नोतीत्यन्वयः । लोकत्रयसंभवायेतिकेचित्पठंति ८ अनंतरातीतश्लोकोक्तार्थविवरणपूर्वकंयच्छब्दविशिष्टंतच्छब्दावच्छिन्नंचनमति तस्माइति ९ अरूपायेत्युक्तंविवृणोति नमआत्मेति आत्मप्रदीपायस्वतःप्रकाशाय आत्मनःजीवस्यस्वरूपज्ञापनप्रकाशायवा १० अरूपप्राप्तिसाधनज्ञानंतत्सद्भावेज्ञानिप्राप्यत्वलक्षणंगमानमित्यभिप्रायेणनमति सत्वेनेति । विपश्चितांसत्वेनज्ञाने

नयस्यदेवाऋषयःपदंविदुर्जंतुःपुनःकोर्हतिगंतुमीरितुम् ॥ यथानटस्याकृतिभिर्विचेष्टतोदुरत्ययानुक्रमणःसमावतु ६ दिदृक्षवोयस्यपदंसुमंगलंविमुक्त संगामुनयःसुसाधवः ॥ चरंत्यलोकव्रतमव्रणंवनेसर्वात्मभूतःसुहृदःसमेगतिः ७ नविद्यतेयस्यचजन्मकर्मवानननामरूपेगुणदोषएववा ॥ तथापिलोकस्यच संभवाययःस्वमाययातान्यनुकालमृच्छति ८ तस्मैनमःपरेशायब्रह्मणेनंतशक्तये ॥ अरूपायोरुरूपायनमआश्चर्यकर्मणे ९ नमआत्मप्रदीपायसाक्षिणेपर मात्मने ॥ नमोगिरांविदूरायमनसश्चेतसामपि १० सत्वेनप्रतिलभ्यायनैष्कर्म्येणविपश्चिताम् ॥ नमःकैवल्यनाथायनिर्वाणसुखसंविदे ११ नमःशांताय घोरायमूढायगुणकर्मणे ॥ निर्विशेषायसाम्यायनमोज्ञानघनायच १२ क्षेत्रज्ञायनमस्तुभ्यंसर्वाध्यक्षायसाक्षिणे ॥ पुरुषायात्ममूलायमूलप्रकृतयेनमः १३ सर्वेंद्रियगुणद्रष्ट्रेसर्वप्रत्ययहेतवे ॥ असत्याच्छविमुक्तायसदाभासायतेनमः १४ नमोनमस्तेखिलकारणायनारायणायार्तिविनाशनाय ॥ सर्वागमाम्ना यमहार्णवायनमोपवर्गायपरायणाय १५ गुणारणिच्छन्नचिदुष्मपायतत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय ॥ युक्तात्मभिःस्वहृदयेपरिभाविताययज्ञानात्म नेभगवतेनमईश्वराय १६ ॥

नप्रतिलभ्यायप्राप्याय बलज्ञानसमाहारः सत्वंकेवलमेवचेत्यभिधानम् नैष्कर्म्येणनिवृत्तिधर्मलक्षणेन ११ उरुरूपायेत्युक्तरूपविशिष्टंतात्पर्यादरूपविशिष्टं चनमति शांतायेत्यनेनसत्वप्रवर्तकवासुदेवादिरूपंलक्षयतिघोरायेत्यनेनरजःप्रवर्तकजामदग्न्यादिरूपम्। मूढायेत्यनेनतमःप्रवर्तकवराहादिरूपम् । गुणकर्मणइत्यनेनतत्तद्योनिविशिष्टगुणकर्मवते । ज्ञानघ नायेत्यनेनारूपस्यशून्यत्वंनिवारयति सत्वेनेत्याद्युक्तविशेषणसमुच्चयार्थश्चकारः ॥ १२ ॥ रूपरूपित्वेननिरूप्यमाणस्यहरेर्मिथोनकोपिविशेषोस्तीतिज्ञापयितुमुभययोग्यविशेषणविशिष्टत्वेननमति क्षेत्रज्ञायेति सर्वाध्यक्षायसर्वस्वामिने आत्मैवमूलंयस्यतथातस्मैआत्मनांमूलायवा १३ साक्षिशब्दविवरणपूर्वकमस्मदादिज्ञानेहेतुत्वेनास्मदादिप्रपंचाद्भिन्नंनमति सर्वेति । असत्यादस्वतंत्रात्प्रपं चाद्विमुक्तायसन्निर्दोषोआभासोदेहोयस्यसतथातस्मै । सत्देहःसुखगंधश्चेत्यादेःअतेनप्राकृतरूपनास्तीत्युक्तभवति । सन्नाभासःप्रकाशोयस्यसतथातस्माइतिवा परंज्योतिरुपसंपद्यतेइतिश्रुतेः १४ अखिलकारणत्वादिविशिष्टत्वेनोक्तःकइत्याशंक्यश्रीनारायणएवनान्यइतितन्नामनिर्देशपूर्वकंपूर्वोक्तानुक्तविशेषणविशिष्टत्वेननमति नमोनमइति । सर्वागमैः पंचरात्रादिभिः आम्नायैर्ऋगादि भिर्वेदैश्चसमुद्राय १५ सर्वप्रत्ययहेतवइत्येतद्विशेषणंविवृण्वन्नाह गुणेति । गुणारणिच्छन्नंसत्वादिगुणलक्षणकाष्ठेछन्नंचिदुष्मज्ञानाख्यंज्योतिर्यतःपातिरक्षतीतिसःतस्मै । बलमानंदओजश्चेत्यादेः

अन्यथातद्रक्षणकथनंव्यर्थंस्यात् । ज्ञातायइत्यादिनायद्गुणलुब्धत्वंतत्विडंबनमात्रमित्यभिमेत्याह तत्क्षोभेति । तत्क्षोभेगुणविक्षोभेपि विस्फूर्जितंसमुच्छ्रसितंमानसंयस्यसतथातस्मै । गुणशक्त्युद्रेकावस्थायामपिमनोविकाररहितायेत्यर्थः स्वतंत्रोपिभक्तवश्योभवतीत्याह युक्तात्मभिरिति । वशीकृतमनआदींद्रियैःपुरुषैः । ज्ञानघनायेत्यनेनज्ञानंकिंस्वरूपमुतभिन्नमुच्यतइतिविकल्पावकाशोनास्तीत्याह ज्ञानेति । नकेवलंज्ञानंगुणोस्यअन्येपिसंतीत्याशेनाह भगवतइति । गुणानांगुणिनोभेदेविज्ञानमानंदंब्रह्मेतिव्यवहारानुपपत्तिरित्याशंक्योभयविधव्यवहारघटकत्वशक्तियोगोस्यास्तीत्याशयेनाह ईश्वरायेति १६ मोक्षादिसर्वपुरुषार्थप्राप्तिरप्यस्मादेवस्यात्तदर्थमन्यसेवानकार्येत्याशयेनाह यमिति । यंभजतेतत्प्रसादादिष्टांगतिमाप्नुवंतीत्यन्वयः । नन्वज्ञांतरपुत्राद्याशाप्राप्तयेन्यसेवापेक्षितेतितत्राह किंचेति । पुत्राद्याशिषोपिप्राप्नुवंतीतिशेषः । मोक्षंददातीतिननिराकारलक्षणंकिंत्वनाद्यंतकालीनंसाकारंददातीत्याह रातीति । रातिददाति । मयोक्तस्याशीष्विषयमेवाशीःप्रार्थ्यतइत्याह करोत्विति १७ आशीःप्रार्थनंअल्पभक्तलक्षणंयतएकांतभक्तैस्तन्नक्रियतइत्याह एकांतिनइति । येएकांतिनस्तेयस्यसकाशात्किंचनपदार्थंनवांछंतितत्परेशंईडइत्यन्वयः । एकांतिनइत्यस्यविवरणंभगवत्प्रधानाइति अनाकांक्षणेनिमित्तमाह यच्चरितमिति १८ अक्षरात्संभवतीहविश्वं एतस्यवाअक्षरस्यब्रह्मविदाप्नोति । परंपरात्परंपरमः पराद्ध्यः । अव्यक्तमचलंशांतम् । अध्यात्मयोगेनसुनिष्ठितेनमत्वादेवंशोकमोहौजहाति विप्रेकणींपतयतः । सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरंप्रपश्येतद्दूरेतद्वदंतिकेइत्याद्युपनिषत्प्रतिपाद्यमपास्तूपतइतिद्योतनायाक्षरादिशब्दप्रयोगइत्यनेननपुनरुक्तिःपदानामितिज्ञायते । नक्षरतीत्यक्षरंजीव

यंधर्मकामार्थविमुक्तकामाभजंतइष्टांगतिमाप्नुवंति ॥ किंचाशिषोरात्यपिदेहमव्ययंकरोतुमेऽदभ्रदयोविमोक्षणम् १७ एकांतिनोयस्यनकिंचनार्थंवांछंति येवैभगवत्प्रधानाः ॥ अत्यद्भुतंयच्चरितंसुमंगलंगायंतआनंदसमुद्रमग्नाः १८ तमक्षरंब्रह्मपरंपरेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् ॥ अतींद्रियंसूक्ष्ममिवातिदूरमनंतमाद्यंपरिपूर्णमीडे १९ यस्यब्रह्मादयोदेवावेदालोकाश्चराचराः ॥ नामरूपविभेदेनजल्प्याचकलयाकृताः २० यथार्चिषोग्नेःसवितुर्गभस्तयोनिर्यांतिसंयात्यसकृत्स्वरोचिषः ॥ तथायतोयंगुणसंप्रवाहोबुद्धिर्मनःखानिशरीरसर्गाः २१ सवैनदेवासुरमर्त्यतिर्यङ्नस्त्रीनषंढोनपुमान्नजंतुः नायंगुणःकर्मनसन्नचासन्निषेधशेषोजयतादशेषः २२

र्थ्यावृत्त्यर्थंपरंब्रह्मेति । ब्रह्मणिमुक्तव्यावृत्त्यर्थंपरेशमितिआराधनेप्यनुग्रहमंतरेणनव्यज्यतइति । अव्यक्तंप्रसादेसतिज्ञायतइत्यध्यात्मयोगगम्यमितिवागादींद्रियमतीत्यवर्तमानत्वादतींद्रियम् । यतोवाचोनिवर्ततइतिश्रुतेः । यथासूक्ष्मंतथामहांतमितिसूचनायइवशब्दः । अणोरणीयानितिश्रुतेः । आनंत्यघटनायपरिपूर्णमिति १९ ब्रह्मादिस्थावरांतंजगद्यस्यभिन्नांशोनतुस्वरूपांशोइतिज्ञानमुक्तिसाधनंनान्यदित्याशयेनाह यस्येति । यस्यकलयाजल्प्यावचसावाचेतिपाठेप्ययमेवार्थः । गीर्वाग्वाणीभारतीचब्राह्मीलागौःसरस्वतीत्यभिधानम् २० गुणसंप्रवाहइत्यस्यविवरणंबुद्धिरित्यादि । अनेनजगत्प्रवाहस्यनित्यत्वंज्ञापितमितिज्ञातव्यम् २१ अधुनाश्रीनारायणसद्भावेप्रमाणदर्शनपूर्वकंस्तौति सइति । यस्माद्गुणसंप्रवाहःसःदेवासुरमर्त्यतिर्यक्जातिर्नैवयस्मादित्यन्वयः । यतोबहुव्यक्त्यभावात् विशेषतोनिषेधति नस्त्रीति । नियतक्रियाद्याकाराभावान्नजंतुःकर्मिलक्षणः । अमूर्ताकारोपिनास्तीत्याह नायमिति । देवादिशरीरकारणपृथिव्याद्यन्यतमोपिनस्यादित्याह नसन्निति । इतिमूर्तामूर्तनिषेधेनशेषोयस्यसानिषेधशेषः ततोविलक्षत्वेनपरिशेषप्रमाणसिद्धः । सजयतान्ममानर्थभूतसंसारमभिभूयवर्ततामित्यन्वयःतत्स्वरूपमाह अशेषइति । परिपूर्णत्वेनसिद्धः । निषेधशिष्टश्चेदुच्छिष्टवत्त्यागयोग्यइत्यतोवाह अशेषइति । परिपूर्णत्वेनसिद्धःसएषआत्मानेतिनेतीत्यादिश्रुतेः २२

ज्ञानसाधनमंतरेणानेनशरीरेणचिरंरक्षितेनाकिंप्रयोजनमित्याशयेनाह जिजीविषइति । अहंशरीरंतर्बहिश्चावृतयामुयेभयोन्याप्रकृत्याकि नाकिमपि इतियस्मात्तस्मादिह तन्निमित्तेशरीरेचिरंनजिजीवि
षेनजीवितुमिच्छामीत्यन्वयः । स्वारंभककर्मक्षयेस्वयंनाशात्किमर्थंनजिजीविषइत्यर्थतइत्यतोलिंगशरीरनाशएवप्रार्थ्यतइत्याह इच्छामीति । तस्यात्मलोकावरणस्यस्वज्ञानावरकस्यालिंगशरीरस्य
मोक्षपंनाशमिच्छामीत्यन्वयः । अस्यापिकालेननाशःकिंनस्यादत्राह कालेनेति । विप्लवेनाशःअनेनात्मज्ञानमंतरेणालिंगशरीरस्यनाशोनास्ति । सतितस्मिन्तस्यादित्युक्तंभवति तस्मिन्दृष्टेप
रावरइतिश्रुतेः २३ ननुगुणोपसंहारलक्षणोपासनावेदांतज्ञानेनसंभवेत्तिर्यग्योनित्वेनतदनधिकारादात्मज्ञानासभवाल्लिंगशरीरनाशेआशामात्रतवस्यादित्याशंक्यास्मज्जातीविहितप्रणामेनापिप्रसन्ने
श्वरप्रसादादुत्पन्नज्ञानेनतत्स्यादित्यतस्तमाचरति सोहमिति । योहंलिंगशरीरमोक्षमाकांक्षेसोहंपरंपदंप्राप्तव्योत्तमंप्रणतोस्मीत्यन्वयःसर्वस्मादस्योत्तमत्वंकुतइत्यतस्तदुपपादकविशेषणैःसिद्धमित्याह
विश्वसृजमित्यादिना । विश्वसृजत्वाद्विश्वं तर्हिमृद्धटवत्तदात्मकत्वमापन्नमितिनेत्याह । अविश्वमिति जगतोविलक्षणं स्वसृष्टपदार्थप्रविष्टत्वाद्विश्वंबहिष्ठत्वादविश्वमितिवा । दुर्भगशरीरस्थत्वेपिज्ञानलो
पोनेत्याह विश्ववेदसमिति विश्वंवेत्तीतिसर्वज्ञमित्यर्थः । सर्वज्ञत्वंचास्यैवसुलभमित्याह विश्वेति । विश्वंव्याप्यवर्तमानंविश्वंआदत्तइतिवा विश्वस्यस्वामीतिवाविश्वात्मान जगत्स्रष्टुरस्यजगदाकारेणप
रिणामःकिंनेत्याह अजमिति । अहंकारात्मारुद्रोप्युच्यतइतिनेत्याह ब्रह्मेति । वेदोनेत्याह परमिति मुक्तोनेत्याह । पदमिति २४ ज्ञानप्रत्यक्षमीश्वरसद्भावेप्रमाणमित्याशयेननमति योगेति । योगे

जिजीविषेनाहमिहामुयाकिमंतर्बहिश्चावृतयेभयोन्या ॥ इच्छामिकालेननयस्यविप्लवस्तस्यात्मलोकावरणस्यमोक्षणम् २३ सोहंविश्वसृजंविश्वमवि
श्वंविश्ववेदसम् ॥ विश्वात्मानमजंब्रह्मप्रणतोस्मिपरंपदम् २४ योगरंधितकर्माणोहृदियोगविभाविते ॥ योगिनोयंप्रपश्यंतियोगेशंतंनतोस्म्यहम् २५
नमोनमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय ॥ प्रपन्नपालायदुरंतशक्तयेदुर्बुद्धींद्रियाणामनवाप्यवर्त्मने २६ नायंवेदस्वमात्मानंयच्छक्त्याहंधि
याहतः ॥ तंदुरत्ययमाहात्म्यंभगवंतंनतोस्म्यहम् २७ श्रीशुकउवाच ॥ एवंगजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषंब्रह्मादयोविविधलिंगभिदाभिमानाः ॥ नैतेयदो
पससृपुर्निखिलात्मकत्वात्तत्राखिलामरवरोहरिराविरासीत् २८ तंतद्वदार्तमुपलभ्यजगन्निवासःस्तोत्रंनिशम्यदिविजैःसहसंस्तुवद्भिः ॥ छंदोमयेनगरुडे
नसमुह्यमानश्चक्रायुधोभ्यगमदाशुयतोगजेंद्रः २९

नरंधितानिदग्धानिकर्माणियेषांतेतथा २५ ननुतत्तच्छक्तिमतस्तत्तत्कर्मदृष्टं हरेस्तुसृष्ट्यादिकर्मकथमित्याशंक्यतत्तच्छक्तिविशिष्टत्वेनतंनमति नमइति । असह्योवेगोयासांताः तथाताहशीनांशक्तीनां
उत्पत्तिस्थितिसंहारविषयाणांउत्साहमंत्रप्रभुविषयाणांवात्रयंयस्यसतथा तस्मै उत्पत्त्यादिशक्तयश्चज्ञानवतएवयुक्तादित्याह अखिलेति । नचैताःशक्तयोदेवदत्तशक्तिवत्परिमिताइत्याशयवानाह
दुरंतेति । परिच्छिन्नत्वमनुमानेनसाध्यतइतिचेत्तत्राह बुद्धीति । हेतोराश्रयासिद्धत्वेनानुमानानुदयात् २६ हरेःस्तुतिफलंदर्शयति नायमिति । यःस्वमात्मानंनवेद नजानातिपूर्वमितिशेषः ।
२७ अनंतरंकिमभूदत्राह एवमिति उपवर्णितंनिर्विशेषंसमंब्रह्मयेनसतथातंपृथिव्यादिविलक्षणंब्रह्मयेनसतथातामितिवा अवतारमूलरूपयोर्विशेषोनास्तीतिवानिर्विशेषतदितिवा । पूर्णमदःपूर्ण
मिदमितिश्रुतेःविविधानिलिंगानिपद्मवज्रादीनिवाहंसवृषभादीनिवा । एवंभिदयाभेदेनजातोभिमानोहपद्मपाणिरहंवज्रपाणिरित्यादिलक्षणोयेषांतथास्रष्टृत्वसंहर्तृत्वादिलक्षणोवायेब्रह्मादयएतेयदागजेंद्रं
नोपससृपुःतदासकलदेवनाथोहरिःयत्रगजेंद्रस्तत्राविरासीत्तत्रस्थएवतत्रप्रत्यक्षीभूतोनतुदूरादागत्य कुतइतितत्राह निखिलेति सर्वव्यापकत्वात् निखिलगुरोःनहिपरिच्छिन्नस्यसर्वगुरुत्वंघटते इत्यादि
हेतुगर्भविशेषणं नहिगुरोराज्ञामंतरेणगच्छंतिसंतःयद्वा ब्रह्मादीनामनागमेनिमित्तमाह निखिलेति हरेःसर्वस्वामित्वाद्धरेःपूर्वमागमनेप्रयोजनासिद्धेरित्यर्थः २८ तद्वद्यथादर्शनेकपोदेतितथातम् २९

अखिलगुरो नहिपरिच्छिन्नस्यसर्वगुरुत्वंघटतइतिनारायणेत्यादेर्हेतुगर्भविशेषणम् ३० ततःफलितमाह तंवीक्ष्येति उस्रियाणांदेवानाम् उस्रियाविजयादेवाश्चादित्याअमराःसुराइत्यभिधानम् ३१
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवि०कृ०टी०तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ प्रनष्टदुरितस्यहरौनिरतिशयभक्तिःस्यादितितन्नाशसाधनादिनिरूप्यतेस्मिन्नध्याये तत्रप्रथमंदेवादीनांपुष्पवर्षादिकंभगवत्प्रीति
साधनमाह तदेति यदागजेंद्रममूमुचत्तदा १ २ सपश्चात्पूर्वचीर्णपुण्योदयेनाविर्भूतज्ञानोहरिंस्तुत्वातत्प्रसादेनदेवलशापेन तृतीयापंचम्यर्थे तस्माच्छापान्मुक्तःपरमाश्चर्यरूपधृक्हारिशि
रसाप्रणम्ययशोधामागायतेत्यन्वयः कीर्तनीयागुणरूपाःसत्यःकथायस्यसतथातंयशस्तथेतिवा अनेनहरिगुणकीर्तनरूपंगानंगायकशापादिमोक्षसमर्थमित्युक्तंभवति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

सोंतःसरस्युरुबलेनगृहीतआर्तोदृष्ट्वागरुत्मतिहरिंखउपात्तचक्रम् ॥ उत्क्षिप्यसांबुजकरंगिरमाहकृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरोभगवन्नमस्ते ३० तंवीक्ष्यपी
डितमजःसहसावतीर्यसग्राहमाशुसरसःकृपयोज्जहार ॥ ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणागजेंद्रंसंपश्यतांहरिरमूमुचदुस्रियानाम् ३१ ॥ इतिश्रीभा० अ० तृ
तीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तदादेवर्षिगंधर्वाब्रह्मेशानपुरोगमाः ॥ मुमुचुःकुसुमासारंशंसंतःकर्मतद्धरेः १ नेदुर्दुंदुभयोदिव्यागंधर्वाननृतुर्जगुः
ऋषयश्चारणाःसिद्धास्तुष्टुवुःपुरुषोत्तमम् २ योसौग्राहःसवैसद्यःपरमाश्चर्यरूपधृक् ॥ मुक्तोदेवलशापेनहूहूर्गंधर्वसत्तमः ३ प्रणम्यशिरसाधीशमुत्त
मश्लोकमव्ययम् ॥ अगायतयशोधामकीर्तन्यगुणसत्कथम् ४ सोनुकंपितईशेनपरिक्रम्यप्रणम्यतम् ॥ लोकस्यपश्यतोलोकंस्वमगान्मुक्तकिल्बिषः ५
गजेंद्रोभगवत्स्पर्शाद्विमुक्तोऽज्ञानबंधनात् ॥ प्राप्तोभगवतोरूपंपीतवासाश्चतुर्भुजः ६ सवैपूर्वमभूद्राजापांड्योद्रविडसत्तमः ॥ इंद्रद्युम्नइतिख्यातोविष्णु
व्रतपरायणः ७ सएकदाराधनकालआत्मवान्गृहीतमौनव्रतईश्वरंहरिम् ॥ जटाधरस्तापसआप्लुतोऽच्युतंसमर्चयामासकुलाचलाश्रयः ८ यदृच्छयात
त्रमहायशामुनिःसमागमच्छिष्यगणैःपरिश्रितः ॥ तंवीक्ष्यतुष्णीमकृतार्हणादिकंरहस्युपासीनमृषिश्चुकोपह ९ तस्मादिमंशापमदादसाधुरयंदुरात्माऽ
कृतबुद्धिरद्य ॥ मद्वेलनात्प्राविशतांतमिस्रंयथागजःस्तब्धमतिःसदोषः १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंशप्त्वागतोगस्त्योभगवान्नृपसानुगः ॥ इंद्रद्युम्नो
पिराजर्षिर्दिष्टंतदुपधारयत् ११ आपन्नःकौंजरींयोनिमात्मस्मृतिविनाशिनीम् ॥ हर्यर्चनानुभावेनयद्गजत्वेप्यनुस्मृतिः १२ एवंविमोक्ष्यगजयू
थपमब्जनाभस्तेनापिपार्षदगतिंगमितेनयुक्तः ॥ गंधर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुतंस्वभुवनंगरुडासनोगात् १३ एवंमहाराजतवेरितोमयाकृष्णानुभा
वोगजराजमोक्षणम् ॥ स्वर्ग्यंयशस्यंकलिकल्मषापहंदुःस्वप्ननाशंकुरुवर्यशृण्वताम् १४ अथानुकीर्तयंत्येतच्छ्रेयस्कामाद्विजातयः ॥ शुचयःप्रातरुत्थाय
दुःस्वप्नाद्युपशांतये १५ इदमाहहरिःप्रीतोगजेंद्रंकुरुसत्तम ॥ शृण्वतांसर्वभूतानांसर्वभूतमयोविभुः १६

ननु किमनेनान्यगुणकीर्तनेनइदानींगजेंद्रस्यभगवत्स्तुत्याकिमभूदित्याशंक्यस्तुत्याप्रसन्नस्यहरेर्दर्शनेनमुक्तकिल्बिषस्यतत्सारूप्यंफलमभूदित्याह गजेंद्रइति ६ हरेर्नाममात्रतोवाप्तविष्णुप्रसादः
पूर्वंकइतितत्राह सवाइति ७ गजेंद्रयोनिप्राप्तिनिमित्तंवक्तुमुपोद्घातंरचयति सएकदेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ उपगीयमानानिकर्माणियस्यसतथा अगाल्लोकदृष्ट्यातु तत्रैवां
तर्धेइत्यर्थः १३ दुःस्वप्नस्यनाशोयस्माद्गजेंद्रमोक्षणात्तथातम् ॥ १४ ॥ १५ १६ ॥

१७ १८ १९ २० २१ २२ २३ अपररात्रांतेअरुणोदयप्रारंभेउत्थायत्वांमांचेत्यादिकंस्मरंतितेसर्वस्मादंहसोमुच्यंतइत्यन्वयः २४ नन्वस्तुपापक्षयोस्मात्तद्विषयज्ञानंकस्मादित्यतस्तत्साधनमाह येषामिति प्राणात्ययेदेहोत्क्रमणे २५ जलजोत्तमंशंखोत्तमम् ॥ २६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवि० कृ० टीकायांचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भक्त्यास्तुवतःपुरुषस्यापिप्रसन्नोभवतिहरिरित्ययमर्थः प्रतिपाद्यतेस्मिन्नध्याये तत्रादौक्रमप्राप्तमन्वंतराधिपकथांप्रसंजयति राजन्निति रेवतस्यविद्यमानंरैवतम् १ बलविंध्यावादीयेषांतेतथाअर्जुनपूर्वःप्रधानोयेषांतेतथा २ वि

श्रीभगवानुवाच ॥ येमांत्वांचसरश्चेदंगिरिकंदरकाननम्॥ वेत्रकीचकवेणूनांगुल्मानिसुरपादपान् १७ शृंगाणीमानिधिष्ण्यानिब्रह्मणोमेशिवस्यच ॥ क्षीरोदंमेप्रियंधामश्वेतद्वीपंचभास्वरम् १८ श्रीवत्संकौस्तुभंमालांगदांकौमोदकींमम ॥ सुदर्शनंपांचजन्यंसुपर्णंपतगेश्वरम् १९ शेषंचमत्कलांसूक्ष्मांश्रियंदेवींमदाश्रयाम् ॥ ब्रह्माणंनारदमृषिंभवंप्रह्लादमेवच २० मत्स्यकूर्मवराहाद्यैरवतारैःकृतानिमे ॥ कर्माण्यनंतपुण्यानिसूर्यंसोमंहुताशनम् २१ प्रणवंसत्यमव्यक्तंगोविप्रान्धर्ममक्षयम् ॥ दाक्षायणीर्धर्मपत्नीःसोमकश्यपयोरपि २२ गंगांसरस्वतींनंदांकालिंदींसितवारणम् ॥ ध्रुवंब्रह्मऋषीन्सप्तपुण्यश्लोकांश्चमानवान् २३ उत्थायापररात्रांतेप्रयताःसुसमाहिताः ॥ स्मरंतिममरूपाणिमुच्यंतेतेंऽहसोखिलात् २४ येमांस्तुवंत्यनेनांगप्रतिबुद्ध्यनिशात्यये ॥ तेषांप्राणात्ययेचाहंददामिविमलांगतिम् २५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यादिश्यहृषीकेशःप्राध्मायजलजोत्तमम्॥ हर्षयन्विबुधानीकमारुरोहखगाधिपम् ॥ २६ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेगजेंद्रमोक्षणंनामचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ राजन्नुदितमेतत्तेहरेःकर्माघनाशनम् ॥ गजेंद्रमोक्षणंपुण्यंरैवतंत्वंतरंशृणु १ पंचमोरैवतोनाममनुस्तापससोदरः ॥ बलविंध्यादयस्तस्यसुताअर्जुनपूर्वकाः २ विभुरिंद्रःसुरगणाराजन्भूतरयादयः ॥ हिरण्यरोमावेदशिराऊर्ध्वबाह्वादयोद्विजाः ३ पत्नीविकुंठाशुभ्रस्यवैकुंठैःसुरसत्तमैः ॥ तयोःस्वकलयाजज्ञेवैकुंठोभगवान्स्वयम् ४ वैकुंठःकल्पितोयेनलोकोलोकनमस्कृतः ॥ रमयाप्रार्थ्यमानेनदेव्यातत्प्रियकाम्यया ५ तस्यानुभावःकथितोगुणाश्चपरमोदयाः ॥ भौमान्रेणून्सविममेयोविष्णोर्वर्णयेद्गुणान् ६ षष्ठश्चचक्षुषःपुत्रश्चाक्षुषोनाममैमनुः ॥ पुत्राःपुरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः ७ इंद्रोमंत्रद्रुमस्तत्रदेवाआप्यादयोगणाः ॥ मुनयस्तत्रवैराजन्हविष्मद्वीरकादयः ८ तत्रापिदेवःसंभूत्यांवैराजस्याभवत्सुतः ॥ अजितोनामभगवानंशेनजगतःपतिः ९ पयोब्धिंयेननिर्मथ्यसुराणांसाधितासुधा ॥ भ्रममाणोंभसिधृतःकूर्मरूपेणमंदरः १० राजोवाच ॥ यथाभगवताब्रह्मन्मथितःक्षीरसागरः ॥ यदर्थंवायतश्चाद्रिंदधारांबुचरात्मना ११ यथामृतंसुरैःप्राप्तंकिमन्यदभवत्ततः ॥ एतद्भगवतःकर्मवदस्वपरमाद्भुतम् १२

भुर्विभुनामाहरिः । द्विजाःसप्तर्षयः ३ विकुंठायाःपुत्रोवैकुंठः तयोर्विकुंठाशुभ्रयोः कलयांशेन ४ ५ भौमान्रेणून्पृथ्वीरजांसिविममे मानंसंख्याकरोति ६ पुत्राउच्यंतेइतिशेषः चाक्षुषात्मजाःपुरुषादयइत्यन्वयः ७ अत्रादिशब्दार्थोग्रंथांतरादवगंतव्यः ८ ९ १० यथाकथं यतःकुतःअंबुचरात्मनाकूर्मरूपेण ११ १२

तापैराध्यात्मिकादिदुःखैःतापितंक्लेशितम् १३ सूतःशौनकादिसंवादाविस्मरणार्थंराज्ञापृष्टः । श्रीशुकस्तस्यचोद्यंपरिहर्तुमुपक्रमतइत्याह सूतइति १४ कथमुपक्रांतवानितितत्राह यदेति गता सवः माणबलरहिताः यदाचनोत्तिष्ठेरन्यदाचनिःश्रीकाअभवन्तत्रतदाइज्यादयःक्रियानेशुरित्यन्वयः १५ १६ यदादेवानिश्चयंनाध्यगच्छन्ततस्तदाब्रह्मसभांजग्मुरित्यन्वयः १७ १८ १९ परं पूर्वंसृष्टेचेतिशेषः २० धर्मजातयःस्वेदजाः २१ यस्यवध्यादयोनसंति २२ तस्यहरेरयंकालःस्थितिपालनावसरःधास्यतिददाति शंसुखम् २३ अजितस्यहरेः २४ नित्यत्वेनाद्भुताभिः देवस्यहरेःविद्यमानाभिर्हरिगुणगणान्प्रतिपादिकाभिःनन्वादरणीयपक्षोनास्तीतिकथंसंगच्छते परापूर्वेषांइतिश्रुतेः देवानांभगवत्पक्षत्वावगमादत्रापिदेवार्थममृतमथनादिदितिचेन्न भक्तिवशःपुरुषःयमेवैषवृणुतेतेनलभ्यइत्यादिश्रुतेः देवानामनुग्राह्यत्वात्तत्पक्षत्वंस्वार्थंनेतिविवेकात् अनुग्राह्यतयापक्षादेवानात्मार्थतोहरेरितिवचनात् २५ वेदशिरोविशारदानामस्मिस्तोत्रेधिका

स्त्वयेत्थंकथ्यमानेनमहिम्नासात्वतांपतेः ॥ नातितृप्यतिमेचित्तंसुचिरंतापतापितम् १३ सूतउवाच ॥ संपृष्टोभगवानेवंद्वैपायनसुतोद्विजाः ॥ अभिनंद्य हरेर्वीर्यमभ्याचष्टुंप्रचक्रमे १४ श्रीशुकउवाच ॥ यदायुद्धेऽसुरैर्देवाबाध्यमानाःशितायुधैः ॥ गतासवोनिपतितानोत्तिष्ठेरन्स्मभूयशः १५ यदादुर्वास शापेनसेंद्रालोकास्त्रयोनृप ॥ निःश्रीकाश्चाभवंस्तत्रनेशुरिज्यादयःक्रियाः १६ निशाम्यैतत्सुरगणामहेंद्रवरुणादयः ॥ नाध्यगच्छन्स्वयंमंत्रैर्मंत्रयंतोविनिश्चयम् १७ ततोब्रह्मसभांजग्मुर्मेरोर्मूर्धनिसर्वशः ॥ सर्वंविज्ञापयांचक्रुःप्रणताःपरमेष्ठिने १८ सविलोक्येंद्रवाय्वादीन्निःसत्वान्विगतप्रभान् ॥ लोकानमंगलप्रायान्सुरांश्चैवयथाविभुः १९ समाहितेनमनसासंस्मरन्पुरुषंपरम् ॥ उवाचोत्फुल्लवदनोदेवान्सभगवान्परः २० अहंभवायूयमथासुरादयोमनुष्यतिर्यक्द्रुमघर्मजातयः ॥ यस्यावतारांशकलाविसर्जितावजामसर्वेशरणंतमव्ययम् २१ नयस्यवध्योनचरक्षणीयोनोपेक्षणीयादरणीयपक्षः ॥ अथापिसर्गस्थितिसंयमार्थंधत्तेरजःसत्वतमांसिकाले २२ अयंतुतस्यस्थितिपालनक्षणःसत्वंजुषाणस्यभवायदेहिनाम् ॥ तस्माद्व्रजामःशरणंजगद्गुरुंस्वानांसनोधास्यतिशंसुरप्रियः २३ श्रीशुकउवाच ॥ इत्याभाष्यसुरान्वेधाःसहदेवैररिंदम ॥ अजितस्यपदंसाक्षाज्जगामतमसःपरम् २४ तत्रादृष्टस्वरूपायश्रुतपूर्वायचाभ्यधात् ॥ स्तुतिमब्रुतदैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेंद्रियः २५ ब्रह्मोवाच॥ अविक्रियंसत्यमनंतमाद्यंगुहाशयंनिष्कलमप्रतर्क्यम् ॥ मनोग्रयाणंवचसानिरुक्तंनमामहेदेववरंवरेण्यम् २६ विपश्चितंप्राणमनोधियात्मनामर्थेंद्रियाभासमनिद्रमव्रणम् ॥ छायातपौयत्रनगृध्रपक्षौतमक्षरंखंत्रियुगंव्रजामहे २७

रइतिज्ञापयन् ब्रह्मावेदांतोक्तविशेषणविशिष्टत्वेनस्तौतीत्याह ब्रह्मेति निष्कलंनिष्क्रियंशांतंसत्यंज्ञानमनंतं आत्मावाइदमेकएवाग्रआसीत्हृदयआहितंयन्त्रैषात र्केणमतिरापनेयानाहिसुज्ञेयमणुरेषध र्मः महद्भूतस्यनिःश्वसितमेतदृग्वेदः विद्यानांप्रथमोवक्तायद्वाचानभ्युदितंयोदेवानांनामधाएकएव तत्सवितुर्वरेण्यमित्यादिश्रुतयःप्रतीकतोग्राह्याः बहुश्रुतिसंग्रहरूपत्वात्पूर्वोत्तरसंबंधोत्रनान्वेषणीयः २६ प्राणमनोधियात्मनांविपश्चितंवेदितारंयःप्राणेतिष्ठन्प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरित्यादय आत्मनितिष्ठन्नित्यादिअर्थानींद्रियाणिचाभासयतिदीपयतीत्यर्थेंद्रियाभासःअर्थेंद्रियाणांसन्निकर्षेउत्पाद्यत द्विषयंज्ञानंजनयतीत्यर्थः यस्यभासासर्वमिदंविभातियस्ततोभयविच्छेदःएवमस्यामेतंदिवि अनिद्रंअस्वप्नमव्रणंअकायांलिंगशरीररहितंअक्षतंवा । यत्रयस्मिन्हरौगृध्रस्यसर्वकांक्षमाणस्यजीव स्यपक्षौपतत्रवद्वर्तमानौपृथक्अधोर्ध्वमार्गहेतू छायातपौअविद्याशास्त्रजन्यविद्यालक्षणौनस्तः छायात्वविद्यासंप्रोक्ताजन्यविद्यातपःस्मृत जीवगृध्रस्यतौपक्षावधऊर्ध्वपथोःपृथक् तौविष्णोस्तुनविद्येते

नित्यविद्यास्वरूपिणइतिवचनादुक्तएवार्थइति तंत्रियुगंप्रजामहइत्यन्वयः त्रीणियुगानियस्यसतथातंतेष्ववतारादिति स्वयंभूस्त्रियुगःकृष्ण.शार्ङ्गीदामोदरस्तथेत्यभिधानं अक्षात्संभवतीहविश्वंए
तद्धचेवाक्षरंब्रह्मसंसुखरूपंज्ञानरूपंवा कंब्रह्मखंब्रह्म २७ अजस्यविष्णोरधीनंचक्रंपुनःप्रवाहरूपेणपरिवर्तमानत्वाच्चक्रसंज्ञंजगत् यःकेशवोक्षमक्षस्थानीयोयस्यतत्यदक्षमाहुः तमृतंप्रपद्यइत्यन्वयः
चक्रंनवृत्तंतदेववर्तमित्यादि । चक्रंचेत्केनचिदीर्यमाणंपरिवर्ततेअस्यकिंप्रेरकमित्यतउक्त अजयेति कार्यतेह्यवशःकर्मसर्वःप्रकृतिजैर्गुणैरिति अस्यवैलक्षण्यमाह मनोमयमिति कान्यस्याराणीत्य
त्राह पंचदशारमिति श्रोत्रादीनिदश शब्दादय पंच पृथिव्यादीनिवा प्राणादयोवापंच एतएवाराणिदलानियस्यतत्तथातत् आशुशीघ्रभ्रमंव्यापकंवात्रिणाभित्रयोगुणाःसत्वादयोनाभियंस्यतत्तथा य
दक्षमित्यनेनोक्तंकेशवाधारत्वंस्पष्टयति विद्युच्चलमित्यादिना । विद्युद्विशेषणद्योतमानत्वात् ब्रह्मबलमाधारोयस्यतत्तथा विद्युद्ब्रह्मेत्युपासीत जगच्चक्रस्याक्षभूतोबलरूपश्चकेशवइतिचदेवासु
रमनुष्यादयोष्टौनेमिर्यस्यतत्तथातत् २८ इदानींतुरीयमूर्तिंनमति यदिति एकोवर्णोयस्यतदेकवर्णं स्वरव्यजनविभागाविवक्ष।मंतरेणव्यक्तेरेकत्वं अन्यथाषोडशस्वराइतिसंख्यानुपपत्तिःओमित्ये
तदक्षरमिदंसर्वं प्रणवंहीश्वरंविद्यात्सर्वस्यहृदयेस्थितं सर्वव्यापिनमोंकारं तमसोज्ञानात्परंतद्रहितमित्यर्थः तुरीयंतत्सर्वदृक् सदाप्रकृतेःपरवा अक्षरात्परतःपरःकूटस्थोक्षरउच्यतेउत्तमपुरुषः सत्स
त्यंज्ञानंअवसादयतिनाशयत्यज्ञानं नानिद्रांनैवचस्वप्नंतुर्येपश्यंतिनिश्चिताः निर्दोषज्ञानंवाएकात्म्यप्रत्ययसारं षट्लगतावितिधातुः अलोकंलोकव्यवहाराविषयं अदृष्टमव्यवहार्यमलक्षणमचिंत्यमव्यपदे
श्यंअतएवाव्यक्तंअनंतपारंअंतपारवर्जितं पारंपूरणंसमुदायोमात्राणामितिशेषः अनंतमात्रमित्यर्थइतिवा अमात्रोनंतमात्रश्च धीरायोगरथेनभक्तिपूर्वकध्यानलक्षणरथेनयदुपासतेभजंति ओंकारं

अजस्यचक्रंत्वजयेर्यमाणंमनोमयंपंचदशारमाशु ॥ त्रिणाभिविद्युच्चलमष्टनेमियदक्षमाहुस्तमृतंप्रपद्ये २८ यदेकवर्णंतमसःपरंसदलोकमव्यक्तमनं तपारम् ॥ आसांचकारोपसुपर्णपत्रमुपासतेयोगरथेनधीराः २९ नयस्यकश्चातिपिपर्तिमायांययाजनोमुह्यतिवेदनार्थम् ॥ तंनिर्जितात्मात्मगुणंपरे शंनमामिभूतेषुसमंचरंतम् ३० इमेवयंयत्कृपयैवतन्वासत्वेनसृष्टाबहिरंतरंविभो ॥ गतिंनसूक्ष्मामृषयश्चविद्महेकुतोऽसुराद्याइतरप्रधानाः ३१ पादौमहीयंस्वकृतैवयस्यचतुर्विधोयत्रहिभूतसर्गः ॥ सवैमहापूरुषआत्मतंत्रःप्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः ३२

आत्मैवसंविशत्यात्मनात्मानंयएवंवेद यश्चोपसुपर्णपत्रंसुपर्णपक्षसमीपेजीवाख्यवाहनपृष्ठेआसांचकारउपाविवेश सर्वस्यहृदयास्थितः यआत्मनितिष्ठन्द्वासुपर्णासयुजा २९ जनोयया
माययावेदनार्थंज्ञानविषयंहरिंप्रतिज्ञानाख्यपुरुषार्थंवामुह्यतिअनीशयाशोचतिमुह्यमानः कश्चनतामसप्रकृतिर्यस्यतांमायानातिपिपर्तिनातिक्रमति अत्येतुंसमर्थोनभवति सात्विकश्चेदस्यप्रसादे
नजानाति अनादिमाययासुप्तोयदाजीवःप्रबुद्धचते यमेवैषवृणुतेतंनमामीत्यन्वयः नितरांजितआत्माआत्मगुणाश्चयेनसतथातं निवृत्तेःसर्वदुःखानामीशानःप्रभुरव्ययः एकोदेवःसर्वदेवेषुगू
ढः सएषसर्वेश्वरः एषसर्वएषोंतर्याम्येवयोनिःसर्वस्य ३० सात्विकानामपिभगवत्कटाक्षवीक्षामंतरेणतज्ज्ञानंदुरापमित्यर्थादुक्तंतत्स्पष्टमाह इमइति विभोयत्कृपयैवयेनसत्वेनगुणे
नसृष्टायेनबहिरंतरंचसृष्टाश्चेमेवयंयस्यतत्वसूक्ष्मांगतिंविश्वव्यापिनींसच्चिदानदाकृतिंनविद्महेयदनुग्रहमंतरेणेतिशेषः नचज्ञानाभावात्तज्ज्ञानाभावइत्याह ऋषयश्चज्ञानिनोपि अन्यथाब्रह्मादीनांअ
प्राधान्यंस्यात्कैमुत्यन्यायमाह कुतइति हेतुगर्भविशेषणमाह इतरेति इतरस्तमोगुणःप्रधानोयेषांतेतथा ३१ स्वकृतेयंमहीयस्यपादाविवनरवरूपपादौयत्रयस्यांमह्यांजरायुजादिचतुर्विधोभूतस
र्गःसवैसएवप्रसीदतामित्यन्वयः महापुरुषःपुरुषोत्तमः महाद्धिविधभवनंयस्यसतथा विविधभवनमेकस्यकथमुपपद्यतइतितत्राह ब्रह्मअपिरिच्छिन्नगुणपूर्णत्वात् अथकस्मादुच्यतेब्रह्मेतिबृंहतोह्यस्मिन्
गुणाइतिश्रुतेः पद्भ्यांभूमिरित्यनेनपादोस्यविश्वाभूतानीतिश्रुत्युक्तार्थः पातालमेतस्यहिपादमूलमितिस्मृत्युक्तार्थश्चेत्युभयंवक्ष्यतइतिज्ञातव्यं ३२

इदंचैकंमहाविभूतित्वंहरेर्युक्तमित्याह अंभइति त्रयोलोकाअथाखिललोकपालाश्चोदारवीर्यंउत्कृष्टबलंयदंभोयस्यरेतोभवतितेनवर्धमानः सिद्ध्यंतीतिसिद्धाअवाप्तफलाभवंति जीवंत्युतअंतरमपितृप्तिलक्षणंजी वनमायुर्वंत्यपिसोर्चेतपरंतस्यार्चंतआपोजायंत आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः यद्वत्प्रथमममृतंतद्वसवउपजीवंतीत्यादिसूर्यंसोमयमेंद्रादीन्वासोममहेंद्रादीन्विनान्येखिललोकपालाअद्भिर्जीवंति किंचापांसोमस्यचजीवनप्रदाइंद्राद्याइतीमंविशेषंतुशब्दोज्ञापयति इममेवविशेषंतुशब्दोज्ञापयतीतिकुतःअन्यस्त्किनस्यादितीयंशंका सूर्यसोमयमेंद्रादीनृतेन्येलोकपाअपि अद्भिर्जीवंतिसोमाच्चमहेंद्रादीनृ तेखिलाः अपांसोमस्यचेंद्राद्याःसर्वेवैजीवनप्रदाइत्यनयापरिरिःहतेतिज्ञापतेमहतीविभूतिः सूर्यसोमविधिविशेषकल्पकैश्वर्यलक्षणायस्यसतथा एवंविधःकइतितत्राह ब्रह्मेति ३३ योदिवौकसां बलमंधआयुर्वैबलाद्यभिवृद्धिहेतुः यश्चनगानांवृक्षाणांअंकुरजननसामर्थ्यप्रदत्वेनेशः यश्चप्रजानांप्रजनःसुरतानंदगर्भलक्षणहेतुस्तंसोमं यस्यमनःसमामनंतीत्यन्वयःतंदेवानामन्नामिंद्रादीनृतइति शेषःअथयच्चतुर्थममृतंतन्महतःउपजीवंतिसोमेनसुखेनइति सोमंयस्यमनःसमामनंतियोदेवानांबलादिहेतुः यश्चनगानामीशोयश्चप्रजानांप्रजनःसहरिःप्रसीदतांइतिवा सोमेनदेवादिबलप्रदत्वेनम हाविभूतिः सोमोददद्गंधर्वाय सोमःप्रथमः ब्रह्मादेवानांपदवीःकवीनामृषिर्विप्राणांमहिषोमृगाणां श्येनोगृध्राणांस्वधितिर्वनानांसोमःपवित्रमत्येतिरेभन् अथवादेवादिबलप्रदमहा विभूतिः ३४ अग्निर्यस्यमुखंमुखाज्जातः सप्तमुप्रथमेतिपंचम्यर्थेप्रथमा मुखमाश्रित्यवर्ततेच अग्रणीत्वादग्निरित्यग्निशब्दस्यान्यत्रप्रवृत्तिसंभवात्कथंनिर्णयःस्यादितितत्राह जातवेदाइति अ

अंभस्तुयद्रेतउदारवीर्यंसिद्ध्यंतिजीवंत्युतवर्द्धमानाः ॥ लोकास्त्रयोथाखिललोकपालाःप्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः ३३ सोमंमनोयस्यसमामनंतिदिवौकसांवैबलमंधआयुः ॥ ईशोनगानांप्रजनःप्रजानांप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३४ अग्निर्मुखंयस्यतुजातवेदाजातःक्रियाकांडनिमित्तजन्मा ॥ अंतःसमुद्रेपचतःस्वधातून्प्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ॥ ३५ ॥ यच्चक्षुरासीत्तरणिर्देवयानंत्रयीमयोब्रह्मणएषधिष्ण्यम् ॥ द्वारंचमुक्तेरमृतस्यमृत्योःप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३६

ग्निर्वाअहमस्मीत्यब्रवीज्जातवेदावाअहमस्मीति जातंसर्वंवेत्तीतिजातवेदश्शब्दस्यापिसावकाशत्वेनपूर्वोक्तसंशयानिस्तारःस्यादितितत्राह क्रियाकांडमेवनिमित्तंतत्तथातेनजन्मयस्यसतथा अग्नि र्वैदेवानांमुखंहृदयतमइतिश्रुतेःअग्निमुखेनेंद्रादिदेवानां स्वहविर्भागप्राप्त्यर्थमग्निहोत्रादौमथनादिनाअग्नेःप्रसिद्धस्यजन्मोपपत्तिरितितद्वसवउपजीवंति अग्निनैवमुखेनेतिच अग्नेःपाचकत्वशक्तिरपि श्रीहरेरिनियतेत्यभिप्रायेणाह अंतःसमुद्रेउदरांतःस्थित्वास्वधातून्स्वाधीनानिचतुर्विधान्यन्नानिपचतःजरयतः अन्नमशितंत्रेधाविधीयतेतस्ययःस्थविष्ठोधातुः तत्पुरीषंभवतियोमध्यमस्तन्मां संयोणुस्तन्मनइति पचाम्यन्नंचतुर्विधमितिसर्वोपकारकाग्निजनकत्वलक्षणमहाविभूतिः तुनावाचोपिहरेर्मुखक्षेत्रमितिसूचयति वाचोवह्नेर्मुखंक्षेत्रमितिस्वोक्तेः ३५ तरणिःसूर्यःयस्यचक्षुषःआसीदित्यन्व यःचक्षोःसूर्योअजायत तरंत्यनेनसंसारंपुरुषाइतितरणिरितिनामसूचितमर्थंस्पष्टमाह देवेति देवानांसंसारंमुक्त्वागतानांयानंमार्गंउत्तरायणमार्गंदेवतेत्यर्थः अथोत्तरेणतपसाब्रह्मचर्येणश्रद्धयाविद्ययात्मा नमन्विष्यादित्यमभिजायते । त्रय्यामीयतइतित्रयीमयःवेदप्रतिपाद्येषुप्रधानंवा त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणेएषतरणिर्ब्रह्मणःपरमात्मनोधिष्ण्यमभिव्यक्तिस्थानंयश्चासावादित्येध्येयःसदासवितृमंड लमध्यवर्ती । मृत्योःसंसारान्मुक्तेर्द्वारं द्वयोः मुक्तयोःकस्याइतितत्राह अमृतस्येति विदुषांविषयस्येत्यर्थः सयावत्क्षिप्येन्मनस्तावदादित्यंगच्छत्येतद्वैखलुलोकद्वारंविदुषांप्रपदनंनिरोधोविदुषां श्चामृतस्यमुक्तेर्मृत्योश्चप्राप्तिहेतुरितिवा एवंविधमाहात्म्योपेतसूर्यजनकमहाविभूतिः ३६

चराचराणांसहोबलौजोहेतुःस्वयंचताद्दग्गुणः आधिभौतिकंवायुरध्यात्मंप्राणोयस्यहरेःप्राणात्सहः आदिगुणवदात्मनोभूत् आत्मनएषप्राणोजायतेतान्वरिष्ठप्राणउवाचमामोहमापद्यथअहमेवैतत्पंच विधमात्मानंविभज्यैतद्बाणमवष्टभ्यविधारयामीतितेप्रीताः प्राणस्तुवंत्येयेग्निस्तपत्येषसूर्यःप्राणैकऋषिरत्रविश्वस्यसत्पतिः वयमासाद्यदातारःपितात्वंमातरिश्वनः वयंयंचसंम्राजमन्वास्मवयंप्राणनामानं चक्रवर्तिनमनुवर्तिमाहवइव प्राणचतुर्मुखयोरेकत्वादिवेत्यन्यत्रावधारणार्थंयथासम्राडेवाधिकृतान्नियुंक्तएतान्ग्रामानधितिष्ठस्वैतान्ग्रामानधितिष्ठस्वेत्येवमेवैषप्राणइतरान्प्राणान्पृथगेवसन्निधत्ते । पायू पस्थेपानंचक्षुःश्रोत्रेमुखनासिकाभ्यांप्राणःस्वयंप्रतिष्ठितइतिशेषः संम्राजंयंभगवंतमन्वास्मैवेतिवा सर्वोत्तमप्राणजनकमहाविभूतिःप्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुः ३७ यस्यश्रोत्रादिशोयस्यहृदयाच्च खानींद्रियाणियस्यपुरुषस्यनाभेश्चखमाकाशइत्येतेप्रजज्ञिरेइत्यन्वयः अत्रचंद्रमामनसोजातइत्यारभ्यदिशःश्रोत्रादित्यंतंवाक्यप्रमाणंदर्शयति तैजसाहंकारणगुणव्यंजकहृदयादींद्रियाणीत्यर्थः तै जसानींद्रियाणीत्युक्तेःसहस्रशीर्षापुरुषःप्रसन्नोभवत्वित्यन्वयः प्राणेंद्रियाणिव्याप्यतिष्ठतीतिप्राणेंद्रियात्माब्रह्मणोवाएतानिकरणानिएततसर्वंपरेआत्मनिसंप्रतिष्ठतेपृथिवीचेत्यारभ्यप्राणश्चविधारयित व्यंचेत्यनेनकाठकोपनिषद्गतेनवाक्येनसविस्तरउच्यतेस्वशरीरभूतायाःपृथिव्याबंधुः यस्यपृथिवीशरीरं दिङ्नामदेवतादिसर्जनप्रतीतमहाविभूतिः ३८ गुणगुणिनोरभेदाभिप्रायेणाह बलादिति ब

प्राणादमूद्यस्यचराचराणांप्राणःसहोवैबलमोजश्चवायुः ॥ अन्वास्मसम्राजमिवानुगावयंप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३७ श्रोत्राद्दिशोयस्यहृदश्चखा निप्रजज्ञिरेखंपुरुषस्यनाभेः॥ प्राणेंद्रियात्मास्वशरीरबंधुःप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३८ बलान्महेंद्रस्त्रिदशाःप्रसादान्मन्योर्गिरीशोऽशरणाद्विरिंचः॥ खे भ्यश्चछंदांस्यृषयोमेढ्रतस्तुप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३९ श्रीर्वक्षसःपितरश्छाययासन्धर्मस्तनादितरःपृष्ठतोभूत् ॥ द्यौर्यस्यशीर्ष्णोप्सरसोविहारा त्प्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४० विप्रोमुखाद्ब्रह्मचयस्यगुह्यंराजन्यआसीद्भुजयोर्बलंच ॥ ऊर्वोर्विशोंघ्रेरभवंश्चशूद्राःप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४१ लो मोधरात्प्रीतिरुपर्यभूद्द्युतिर्नस्तःपशव्यंस्पर्शेनकामः॥ भ्रुवोर्यमःपक्ष्मभवस्तुकालःप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४२ द्रव्यंवयःकर्मगुणाश्चशेषंयद्योगमा याविहताःपतंति ॥ यद्दुर्विभाव्यंप्रबुधावबोधंप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४३

लादिगुणेभ्यइंद्रादीनामुद्भवःनिर्दोषत्वेनमन्युराहितस्यनमन्युस्वभावस्तादृक्स्वभावरूपीतिसर्जनाभिप्रायादर्शितः कारणगुणः कार्येपुसमवैतीतिन्यायरक्षणार्थंच । अशरणात्स्वाधिष्ठानाल्लयोदधौपृ थिव्याद्यधिष्ठानाभावात्स्वमहिम्नएवेत्यर्थः किंस्विदासीदधिष्ठानमारंभणेस्वेमहिम्नि धिषणादितिकेचित्पठंति सप्तेंद्रियैःसप्तछंदांसि ऋषयःप्रजापतयः कस्तस्यमेढ्रादित्युक्तेःविरिंचादिदेवजनकमहा विभूतिः ३९ ४० ४१ उपर्युत्तरोष्ठात्प्रीतिःद्युतिःकांतिश्चपशव्यंपशुर्जीवनं नस्तोनासिकायाःस्पर्शेनगुणेनजातःकामःस्त्रीविषयःकालोमृत्युः ४२ द्रव्यंभूतपंचकं वयआयुर्लक्षणंकर्मत्रिविधंगुणा भक्त्यादयःशुक्लादयोवाशेषंस्वभावजीवकालादयः यस्यहरेर्योगमाययास्वरूपभूतेच्छयाविहताउपेक्षिताःपतंतिप्रच्युताभवंतीत्यन्वयः द्रव्यंकर्मचकालश्चेति किंच यद्दुर्विभाव्यमेवंविधमितिभावयितु मशक्यं सवाएषआत्मानेति किंचप्रबुद्धज्ञानिनांअवबोधोज्ञानंयस्मात्तथाअनेनस्वानुग्रहेणस्वविषयज्ञानंसुशकामित्युक्तंभवति अज्ञानांज्ञानदोविष्णुर्यमेवैषवृणुतइत्यादि द्रव्यादिसत्ताप्रदत्वेनब्रह्माद्य चिंत्यमहिमत्वेनज्ञानदातृत्वेनपरिपूर्णैश्वर्यःप्रसीदतामित्यत्वयः नवत्वसंख्याविशिष्टंद्रव्यंवयगतावितिधातोःवयत्यवगच्छत्यनेननीलोत्पलमित्यादिव्यवहारंपुरुषइतिवयःसमवायः उत्क्षेपणादीनिपंचकर्मा णि शब्दस्पर्शरूपरसगंधादिचतुर्विंशतिगुणाः सामान्यविशेषौशेषमित्यनेनोच्यते एतेयद्योगमाययाविहताः अहितांकृताः रंतिपातयंत्यधःपुरुषामितिशेषःनरकहेतवइत्यर्थःविषकंठकणभक्षशंकरोत्रि

दशबल्लपंचशिखाक्षपादवादान्महदपिसुविचार्यलोकतंत्रंभगवदुपास्तिमृतेनासिद्धिरस्तीतिप्रमितेनायमुक्तार्थइतिसिद्धम् कणादाक्षपादमतज्ञानात्सिद्धिर्माभूदद्वैतज्ञानेनस्यादितितत्राह यदिति अद्वैतमवोक्तविषयाभावयितुमशक्यंअनेनान्येपिदुर्वादिवादाअपिनिरस्ताइतिज्ञातव्यंकर्मणापुरुषार्थसिद्धिःस्यात्तर्हीतिनेत्याह प्रबुधेतिअनेनभाट्टादिमतमपिप्रत्युक्तम् ४३ उपास्तसर्वाधिकाद्विष्णोः शांताआनंदमूर्तयोयासांताःतादृश्यः शक्तयोभार्यायस्यसतथातस्मैनिवृत्तस्पष्टशक्तयइतिच स्वाराज्यलाभःस्वयंप्रकाशमानानंदस्तेनपरिपूरितआत्मायस्यसतथातस्मैनित्याविर्भूतानंदस्वरूपायेत्यर्थः मायया स्वाधीनप्रकृत्यारचितेषुनिर्मितेषुगुणेषुविषयेषुवाप्रवर्तमानायापितद्योग्याभिर्वृत्तिभिर्दुःखलक्षणाभिर्नसज्जमानायनिरवद्यत्वेनदुःखानुभूतिरहितायेत्यर्थःस्वभूतयेस्वयंभुवेस्वरूपपूर्णैश्वर्यायेतिवा ४४ अस्मत्करणगोचरोस्मदिंद्रियविषयोभूत्वा ॥ ४५ ॥ भक्तानुकंपामंतरेणतवान्यत्कृत्यंनविद्यतेइत्याशयेनाह तैस्तैरिति हेविभोयद्यदानोस्माकंदुर्विषहंसोढुमशक्यंकर्मदुःखलक्षणमसुरादेः स्यादितिशेषःतदाभगवान्स्वयमसुरादेर्दुर्विषहंकर्मपराक्रमलक्षणंकरोतिवाइत्यन्वयःकथंस्वेच्छाकृतैस्तैस्तैरूपैःयदायदाहिधर्मस्येतिस्मृतिर्हिशब्देनगृहीता ॥ ४६ ॥ ज्ञानमेवमुक्तिसाधनंनकर्म तन्मतद्दूषणादित्यभिप्रायोयदितर्हिकर्मकरणंव्यर्थमित्याशंक्यसत्यंभगवदर्पणाख्यचिकित्साभावेसास्तिचेत्फलवदित्याशयेनाह क्लेशेति विषयार्तानांदेहिनांकर्माणिविफलानिविरुद्धफलान्यनभीष्टफ

नमोस्तुतस्माउपशांतशक्तयेस्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्मने ॥ गुणेषुमायारचितेषुवृत्तिभिर्नसज्जमानायनमःस्वभूतये ४४ सत्वंनोदर्शयात्मानमस्मत्करणगोचरः ॥ प्रपन्नानांदिदृक्षूणांसस्मितंतेमुखांबुजम् ४५ तैस्तैःस्वेच्छाकृतैरूपैःकालेकालेस्वयंविभो ॥ कर्मदुर्विषहंयन्नोभगवांस्तत्करोतिहि ४६ क्लेशभूर्यल्पसाराणिकर्माणिविफलानिच ॥ देहिनांविषयार्तानांनतथैवार्पितंत्वयि ४७ नावमःकर्मकल्पोपिविफलायेश्वरार्पितः ॥ कल्पतेपुरुषस्यैवसह्यात्मादयितोहितः ४८ यथाहिस्कंधशाखानांतरोर्मूलावसेचनम् ॥ एवमाराधनंविष्णोःसर्वेषामात्मनश्चहि ४९ नमस्तुभ्यमनंतायदुर्वितर्क्यात्मकर्मणे ॥ निर्गुणायगुणेशायसत्त्वस्थायचसांप्रतम् ५० इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ॥

लानीत्यन्वयःकथंभूरिक्लेशानिअल्पसाराणिच ईश्वरार्पितंकर्मतथाऽनर्पितवद्विफलंनस्यादित्यन्वयः ४७ सांगंकर्मईश्वरार्पितंसफलमस्तुअनंगंकथमितितत्राह नेति पुरुषस्यकर्मकल्पःकर्माभासअंगसाकल्येनरहितःअतएवाधमोपियदीश्वरार्पितःतर्हिविफलायनकल्पतेकिंतुफलवानेवस्यादित्यन्वयःतत्रकिंकारणमत्राह सइति यत्मात्स्वैकर्मकरोतिसआत्मापरमात्माहितःप्रेक्ष्येष्टकारी दयितो निमित्तबंधुःहियस्मात्तस्मादितिशेषःनाधमइतिकेचित्पठंति स्मृत्याविहितःसर्वधर्मान्परित्यज्येत्युक्तेः ४८ ननुयजतेत्यादिविहितकर्मपरित्यज्यभगवदेकाराधनायामितरदेवतातृप्त्यभावेनापुरुषार्थस्यादितितत्राह यथेति स्कंधानांशाखानांतृप्तिंजनयतीतिशेषःतेनांकुरफलपुष्पसमृद्धिलक्षणपुरुषार्थोयथाभवतितथासर्वेषामिंद्रादीनामात्मनःस्वस्यापितृप्त्यानंदानुभवलक्षणपुरुषार्थःस्यादितिभावः मुखादिंद्रश्चाग्निश्चेत्यादिवाक्यंहिशब्देनदर्शयतितेनेंद्रादीनांश्रीनारायणशाखिशाखात्वंदर्शितंभवति तथाहीतिवत्यथाहीत्येकंवाक्यं ४९ अनंतायेत्यनेनमुखांबुजमितिपरिच्छिन्नत्वशंकानिवारयति दुर्वितर्क्येत्यादिनानस्वरूपस्यानंत्यमपितुतत्कर्मणामप्युच्यतेनिर्गुणायेत्यनेनसबकत्वंनिवारयतिगुणेशायेत्यनेनगुणैःप्रवर्तमानस्यापिगुणसंपर्कप्राप्तदोषंनिरुणद्धिसत्त्वस्थायेत्यनेनगुणैर्यौगपद्यप्रतीतिंनिवारयति सांप्रतमित्यनेनसत्त्वगुणयुक्तत्वंस्थितिकालंचदर्शयति यतस्त्वंसत्त्वगुणप्रवर्तकोधुनातस्मादस्मानापदःपालयेतिचार्थः ५० इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेवि०कृ०टीकायांपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥

ज्ञानवत्ज्ञानपूर्वकंयथातत्त्वस्तुतिरपिहरेःप्रीतिजननीत्येतमर्थंप्रपंचयत्यस्मिन्नध्याये तत्रादौहरेराविर्भावप्रकारंवक्ति एवमित्यादिना ब्रह्माणंपुरस्कृत्येतिशेषः १ आत्मानंस्वान् जातावेकवचनंअग्रतःस्थितम् २ ३ अवदातेनपीतेनअवदातोरुणेपीतेश्वेतेश्यामेचकथ्यतइति वाससोपलक्षितम् ४ कपोलश्रियायुक्तमुखाम्बुजम् ५ कलापोभूषणंलक्ष्मलांछनंश्रीवत्सनाम ६ देवप्रवरोब्रह्मा ७ अजायाविष्णवे अजाविष्णुहरच्छागाइत्यतोऽजशब्दस्योभयत्रवृत्तावप्यत्रविष्णुरेवोच्यते सर्वैतिसर्वकारत्वेननिर्देशात्ततोपरत्वप्रतीतेः जन्मास्थितिसंयमायजन्मादीनांत्वदेकाधीनत्वात्तथोक्तिर्गुणायविज्ञानमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेरभिप्रायाद्गुणत्वोक्तिःनिर्वाणसुखार्णवायशरीराभिमानानुत्थसुखसमुद्राय अपरिगण्यमहिम्ने ८ हेपुरुषर्षभ मोक्षादिपुरुषार्थाकांक्षिभिः वैदिकैस्तांत्रिकैश्चयदेतत्तवरूपं हेधातः अमुष्मिन्रूपेयोगेनसहत्रिलोकान्पश्यामि हेविश्वमूर्तेत्वंनःशरणंभवेत्यन्वयः भुवीतिपाठेआधारइत्यर्थः ९ इवयथाघटस्यादिरंतोमध्यंचमृत्स्नाप्रशस्तामृदेवोत्तमकारणं सलिलाद्यवांतरं तथात्वमप्यस्यजगतःआद्यादिःपरस्मात्परउत्तमहेतुः अत्रमृद्वदुपादानकारणंनब्रह्मकिंतुतदधीनसत्ताकत्वाद्दृष्टांतोपादानमित्याशयेनाह त्वमेवेति चशब्देनब्रह्मोपादानकत्वेसर्वस्यचेतनत्वापत्ति

श्रीशुकउवाच ॥ एवंस्तुतःसुरगणैर्भगवान्हरिरीश्वरः ॥ तेषामाविरभूद्राजन्सहस्रार्कोदयद्युतिः १ तेनैवसहसासर्वेदेवाःप्रतिहतेक्षणाः ॥ नापश्यन्खंदिशःक्षोणीमात्मानंचाग्रतोविभुम् २ विरिंचोभगवान्दृष्ट्वासहशर्वेणभारत ॥ स्वच्छंमरकतश्यामंकंजगर्भारुणेक्षणम् ३ तप्तहेमावदातेनलसत्कौशेयवाससा ॥ प्रसन्नचारुसर्वांगंसुमुखंसुंदरभ्रुवम् ४ महामणिकिरीटेनकेयूराभ्यांचभूषितम् ॥ कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबुजम् ५ कांचीकलापवलयहारनूपुरशोभितम् ॥ कौस्तुभाभरणंलक्ष्मविभ्रतंवनमालिनम् ६ सुदर्शनादिभिश्चास्त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपासितम् ॥ तुष्टावदेवप्रवरःसशर्वःपुरुषंपरम् ॥ सर्वामरगणैःसार्धंसर्वांगैरवनिंगतैः ७ ब्रह्मोवाच ॥ अजायजन्मस्थितिसंयमायगुणायनिर्वाणसुखार्णवाय ॥ अणोरणिम्नेपरिगण्यधाम्नेमहानुभावायनमोनमस्ते ८ रूपंतवैतत्पुरुषर्षभेज्यंश्रेयोर्थिभिर्वैदिकतांत्रिकैश्च ॥ योगेनधातःसहनस्त्रिलोकान्पश्याम्यमुष्मिन्भवविश्वमूर्ते ९ त्वय्यग्रआसीदिदमात्मतंत्रे त्वमादिरंतोजगतोस्यमध्यम् ॥ घटस्यमृत्स्नेवपरःपरस्मात्त्वमेवचाशेषमशेषनामा १० त्वंमाययात्माश्रययास्वयेदंनिर्मायविश्वंतदनुप्रविष्टः ॥ पश्यंतियुक्तामनसामनीषिणोगुणव्यवायेप्यगुणंविपश्चितः ११

प्रसंगंसूचयति अयमर्थोत्रविवक्षितइतिकुतोवगतमितितत्राह अशेषेति १० ननुसृष्टिसंहृतिकर्तृत्वात्तदाद्यंतत्वमस्तुमध्यत्वंकथमितितत्राह त्वामिति आत्मैवआश्रयोयस्याः सातथातयाऽतएवस्वयास्वकीयत्वेनाभिमतयामाययाप्रकृत्याइदंविश्वंनिर्मायत्वंतदनुप्रविष्टइतियस्मात्त्वांमध्यवदंतीतिशेषः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतिः अत्रकिंमानमितितत्राह पश्यंतीति मनीषिणोबुद्धिमंतोमनसामननलक्षणविचारेणयुक्ताएवंपश्यंतीतियत्तद्दर्शनंमानमित्यन्वयः नन्वेवंतर्हिगुणसंपर्किणोगुणदोषलेपःस्यात् नस्यादत्रापीदमेवमानमित्याह गुणेति विपश्चितोगुणव्यवायेगुणकार्यसमूहेस्थितमप्यगुणंगुणानिमित्तदोषरहितंत्वापश्यंतीतिशेषः इतोपिब्रह्मोपादानकारणंनकिंतुनिमित्तमेवेत्याशयेनाह त्वामिति माययेदंविश्वंनिर्मायतदनुप्रविष्टइतिमनसायुक्तामनीषिणोगुणकार्येजगतिविषयेअगुणंगुणव्यतिरिक्तंकारणंनिमित्तमेवत्वांपश्यंतीत्यन्वयः विपश्चितःपंडिताःदर्शनपटवइत्यर्थःअनेनविद्वद्दर्शनमत्रप्रमाणमितिदर्शितम् ११

गुणकार्यैस्थितंगुणदोषरहितंपश्यंतीत्युक्तंकथंतत्रपश्यंतीतितत्राह यथेति यथाएधआदिष्वग्न्यादीनाधियंतिअधिगच्छंति तथाकवयोबुद्ध्यागुणेषुत्वामवयंतिजानंतीत्यन्वयः उर्व्याउत्खननेसतिअंबुयथा तथाशब्दःसमुच्चयेअमृतंक्षीरंघृतंतत्राभेदस्यदोषलेपराहित्यस्यचज्ञापनायाग्निनिदर्शनं सर्वस्मात्सारःस्वभक्तमुक्तिदइतिज्ञापनायामृतदृष्टांतः उपजीव्यत्वज्ञापनायान्नयथेतिभूयस्त्वतापहरत्वदर्शनायां बुयथेति १२ यस्त्वंसर्वोत्तमत्वोपजीव्यत्वादिगुणसंपन्नोवयंतंत्वांदृष्ट्वाद्यनिर्वृतिंगताइत्यन्वयः अतिचिरेणकालेनवांछितार्थसमुज्जिहानंविचार्यमाणेसतिसर्वोत्तमंभगवतउन्नतींकुर्वाणंदवार्तावनवह्नि क्लिष्टाःगांगंगगासंबंधि १३ योर्थोयेषांतेयदर्थाःयत्प्रयोजनाअखिललोकपालावयंतवपादमूलंसमागताःसत्वंतमर्थमस्मभ्यंविधत्स्वेत्यन्वयः तर्हिसोर्थःकइतितत्राहतेबहिरिति हेआत्मन्स्वात्मन्बहिरंतः साक्षिणःतेतवाद्यविज्ञाप्यंकिंवास्तिनकिमपीत्यन्वयः अतोस्मदभीष्टंभवतःसिद्धमित्यर्थः १४ इतोप्यस्माभिर्विज्ञाप्यंनास्तियतोवयंतवकिंकराइतिभावेनाह अहमिति यथाकेतवःज्वालाःअग्नेरुत्पद्यंते तमेवाश्रिताः एवंमदादयः सर्वेत्वदुत्पन्नत्वात्त्वत्किंकराइत्यर्थः किंकरत्वंविशदयति किंवेति ईशसृष्ट्यादिकर्तृत्वेनपृथक्पृथग्विभाताःप्रख्यातावयंकिंवाविधेम कांतवाज्ञांकुर्मःहेद्विजदेवमित्रनोस्माकंत

यथाग्निमेधस्यमृतंचगोषुभुव्यन्नमंबूद्यमनेतथोर्व्याः ॥ योगैर्मनुष्याअधियंतिहित्वागुणेषुबुद्ध्याकवयोवदंति १२ तंत्वावयंनाथसमुज्जिहानंसरोजनाभातिचिरेप्सितार्थम् ॥ दृष्ट्वागतानिर्वृतिमद्यसर्वेगजादवार्ताइवगांगमंभः १३ सत्वंविधत्स्वाखिललोकपालावयंयदर्थास्तवपादमूलम् ॥ समागतास्ते बहिरंतरात्मन्किंवान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः १४ अहंगिरित्रश्चसुरादयोयेदक्षादयोग्नेरिवकेतवस्ते ॥ किंवाविधेमेशपृथग्विभाविताविधत्स्वशंनोद्विज देवमित्र १५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ॥ एवंविरिंच्यादिभिरीडितस्तद्विज्ञायतेषांहृदयंयथैव ॥ जगादजीमूतगभीरयागिराबद्धांजलीन्संवृतसर्वकामा न् १६ एकएवेश्वरस्तस्मिन्सुरकार्येसुरेश्वरः ॥ विहर्तुकामस्तानाहसमुद्रोन्मथनादिभिः १७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हंतब्रह्मन्नहोशंभोहेदेवाममभाषितम् शृणुतावहिताःसर्वेश्रेयोवःस्याद्यथापुरा १८ यातुधानैश्चदैतेयैस्तावत्संधिर्विधीयताम् ॥ कालेनानुगृहीतैस्तैर्यावद्वोभवआत्मनः १९ अरयोपिहिसं धेयाःसतिकार्यार्थगौरवे ॥ अहिमूषकवद्देवाह्यर्थस्यपदवींगतैः २० अमृतोत्पादनेयत्नःक्रियतामविलंबितम् ॥ यस्यपीतस्यवैजंतुर्मृत्युग्रस्तोमरोभवेत् २१

वाज्ञाकरणलक्षणंशंविधत्स्वइदंकुरुध्वमित्याज्ञापय गिरित्रःसदाशिवः १५ हृदयमभिप्रायंजीमूतोमेघःसंवृतसर्वकामान्अप्रकाशितस्वाभिप्रायान् १६ यतोब्रह्मादयःश्रीनारायणंशरणंप्रापुःतस्मादेकए वेश्वरः सुरकार्यविषयेईश्वरःसमर्थः १७ आरंभेयथायेनविधिनायुष्माकंश्रेयःस्यात्तंविधिं यातुधानैःराक्षसैःअनुगृहीतैःऐकमत्येनगृहीतैर्वैआत्मनोयुष्मदात्मनोभवःश्रेयःवृद्धिर्वा १८ १९ हेदेवाःकार्यार्थगौरवेकर्तव्यस्यप्रयोजनस्यगुरुत्वेसतिअर्थस्यप्रयोजनस्यपदवींगतैर्भवद्भिरसुराअरयोपिसंधेयाहीत्यन्वयः । कथमिवअहिमूशकयोरिव । यावन्मयूरसंत्रस्तःसर्पोमूषकवेश्मनि निली यन्निर्भयःपश्चाद्भक्षित्वामूषकंगतइतितांत्रिकायां । संतिकार्यार्थगौरवादितिपाठेकार्यार्थगौरवादरयोपिसंधेयाइतिन्यायाःसंतीत्यन्वयः अहिमूषकसंधानमिवसर्पग्राहिणासर्पमूषकौगृहीत्वाफलको ध्वंद्वारस्थवंमंजूषायांनिहितौ । तत्रोषितःसर्पोमनुतएकमूषिकादनाद्दूरमनेनसंधिंकृत्वेतोनिर्याणमिति । मूषकमभाषतहेमूषकोन्नतीभूतमत्फणाग्रस्थित्वात्वरक्तफलकरंध्रेणावानिर्गच्छावततोस्वस्थौ स्यावेतितेनतौनिर्गत्यास्थितंमार्जारगीतंमूषकंभक्षयित्वासर्पोप्ययासीदितिकिंवदंती २० अविलंबितशीघ्रंयस्यशक्त्या । वैशब्देनयोग्यतांसूचयति २१

नेत्रंरज्जुं रज्जौचक्षुषिनेत्रंस्याज्जटायामपिनेतरादित्यभिधानम् २१ २३ इच्छंतिकार्यसिद्धिमितिशेषःसंधानंत्रा सरंभेणद्वेषेणकोपेनवा सांत्वयाक्रियया २४ वोयुष्माभिः २५ ते षांपश्यताम् २६ २७ क्ष्वेलोदर्पःसिंहनादोवा । स्वोनायकोयेषांतेतथा २८ २९ ३० तेसुराःदैत्यस्यभृत्याः ३१ संविदंसंधिलक्षणवार्ता ३२ दुर्मदाःदुःसहमदाः ३३ दूरदेशंप्रतिभारोभरणंयस्यसदूरभारोगिरिस्तस्योद्वहोवहनंतेनश्रांताः अपारयंतःपारंगंतुमशक्नुवंतः ३४ ३५ नाम्नागरुडध्वजइतिरूपधारीबभूव ३६ ३७ ३८ सुपर्णोग रुडःजलांतेजलमध्ये । अत्रसुपर्णइतिकथनेनेदंतात्पर्यमवबोद्धव्यं वैवस्वतरैवतमन्वोरंतरयोरमृतमथनमस्ति । तत्रवैवस्वतमन्वंतरेऽनंतनाम्नागरुडेनोढोगिरिः.सुपर्णनाम्नोढो रैवतमन्वंतरे । अनंतो

क्षिप्त्वाक्षीरोदधौसर्वावीरुत्तृणलतौषधीः ॥ मंथानंमंदरंकृत्वानेत्रंकृत्वातुवासुकिम् २२ सहायेनमयादेवानिर्मंथध्वमतंद्रिताः ॥ क्लेशभाजोभविष्यंतिदैत्या यूयंफलग्रहाः २३ यूयंतदनुमोदध्वंयदिच्छंत्यसुराःसुराः ॥ नसंरंभेणसिद्ध्यंतिसर्वेर्थाःसांत्वयायथा २४ नभेतव्यंकालकूटाद्विषाज्जलधिसंभवात् ॥ लोभःकार्योनवोजातुरोषःकामस्तुवस्तुषु २५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिदेवान्समादिश्यभगवान्पुरुषोत्तमः ॥ तेषामंतर्दधेराजन्स्वच्छंदगतिरीश्वरः २६ अथतस्मैभगवतेनमस्कृत्यपितामहः ॥ भवश्चजग्मतुःस्वंस्वंधामचेयुर्बलिंसुराः २७ दृष्ट्वारीनप्यसंयत्तान्जातक्षोभान्स्वनायकान् ॥ न्यषेधद्दैत्यराट् श्लोक्यःसंधिविग्रहकालवित् २८ तेवैरोचनिमासीनंगुप्तंचासुरयूथपैः ॥ श्रियापरमयाजुष्टंजिताशेषमुपागमन् २९ महेंद्रःश्लक्ष्णयावाचासांत्वयित्वामहाम तिः ॥ अभ्यभाषततत्सर्वंशिक्षितंपुरुषोत्तमात् ३० तत्त्वरोचतदैत्यस्यतत्रान्येयेसुराधिपाः ॥ शंबरोरिष्टनेमिश्चयेचत्रिपुरवासिनः ३१ ततोदेवासु राःकृत्वासंविदंकृतसौहृदाः ॥ उद्यमंपरमंचक्रुरमृतार्थेपरंतप ३२ ततस्तेमंदरगिरिमोजसोत्पाट्यदुर्मदाः ॥ नदंतउदधिंनिन्युःशक्ताःपरिघबाहवः ३३ दूरभारोद्वहश्रांताःशक्रवैरोचनादयः ॥ अपारयंतस्तंवोढुंविवशाविजहुःपथि ३४ निपतन्सगिरिस्तत्रबहूनमरदानवान् ॥ चूर्णयामासमहताभा रेणकनकाचलः ३५ तांस्तथाभग्नमनसोभग्नबाहूरुकंधरान् ॥ विज्ञायभगवांस्तत्रबभूवगरुडध्वजः ३६ गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदानवा न् ॥ ईक्षयाजीवयामासनिर्जरान्निर्व्रणान्यथा ३७ गिरिंचारोप्यगरुडेहस्तेनैकेनलीलया ॥ आरुह्यप्रययावब्धिंसुरासुरगणैर्वृतः ३८ अवरोप्यगिरिं स्कंधात्सुपर्णःपततांवरः ॥ ययौजलांतउत्सृज्यहरिणासविसर्जितः ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेमंदराचलनयनेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तेनागराजमामंत्र्यफलभागेनवासुकिम् ॥ परिवीयगिरौतस्मिन्नेत्रमब्धिंमुदान्विताः १ आरेभिरेसुरायत्ताअमृतार्थेकुरूद्वह ॥ ह रिःपुरस्ताज्जगृहेपूर्वंदेवास्ततोभवन् २ तन्नैच्छन्दैत्यपतयोमहापुरुषचेष्टितम् ॥ नगृह्णीमोवयंपुच्छमहेरंगममंगलम् ३

ढोमंदरस्तुपदावैवस्वतांतरं । अमृतार्थेसुपर्णोढोरैवतस्यांतरेमनोरित्यनेनेतिनिश्चयोक्तिरिति ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेविजयध्वजकृतटीकायामष्टमस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ हाला हलंनामतमोगुणजन्यमन्यथाज्ञानलक्षणंसुरानामराजसाअज्ञानलक्षणाअमृतंनामसात्विकंज्ञानलक्षणंमुक्तिसाधनमित्यादिव्याप्तिकथनेनमाहात्म्यंस्पष्टयतत्राध्यायद्वये तत्रादौमथनप्रकारंशत्रुश्रवणलक्षणं कथयति । तेनागराजेति परिवीयपरिवेष्टयित्वा १ देवास्ततःपूर्वमभवन्नित्यन्वयः २ ३

अर्थवादेनामंगलत्वमुपपादयति स्वाध्यायेति ४ ५ अपोविशज्जलमध्यंप्रविष्टः ६ ७ विघ्नेशेनाधोगतिर्यस्यसतथातंगिरिंकाच्छपंकच्छपस्यविद्यमानम् ८ ९ तस्यगिरेरावर्तनंप
रिभ्रमणंकंडूयनंमेनइत्यन्वयः १० तमोगुणप्रवर्तकंरूपंयस्यसअबोधरूपःतिर्यग्रूपइतिवा ११ १२ आत्मन्यंतः १३ अहींद्रस्यसाहस्रसंख्यांगतानिकरालानिचादिशइवविस्तृ
तानिचमुखान्यहींद्रसाहस्रकरालदिङ्मुखानितेषांनिःश्वासाएवाग्नयःनिःश्वासाग्नयस्तेषांधूमैराहतंवर्चोयेषांतेतथा १४ अंबरंवस्त्रम् कंचुकःकूर्पासकम् १५ १६ कनकपरिधिःकनककांचीकः

स्वाध्यायश्रुतसंपन्नाःप्रख्याताजन्मकर्मभिः ॥ इतितूष्णींस्थितान्दैत्यान्विलोक्यपुरुषोत्तमः ४ स्मयमानोविसृज्याग्रंपुच्छंजग्राहसामरः ॥ कृतस्था
नविभागास्तेएवंकश्यपनंदनाः ५ ममंथुःपरमायत्ताअमृतार्थेपयोनिधिम् ॥ मथ्यमानेऽर्णवेसोद्रिरनाधारोह्यपोविशत् ६ ध्रियमाणोपिबलिभिर्गौरवा
त्पांडुनंदन ॥ तेसुनिर्विण्णमनसःपरिम्लानमुखश्रियः ॥ आसन्स्वपौरुषेनष्टेदैवेनातिबलीयसा ७ विलोक्यविघ्नेशगतिंतदेश्वरोदुरंतवीर्योवितथाभि
संधिः ॥ कृत्वावपुःकाच्छपमद्भुतंमहत्प्रविश्यतोयंगिरिमुज्जहार ८ तमुत्थितंवीक्ष्यकुलाचलंपुनःसमुद्यतानिर्मथितुंसुरासुराः ॥ दधारपृष्ठेनसलक्षयोज
नप्रस्तारिणाद्वीपइवापरोमहान् ९ सुरासुरेंद्रैर्भुजवीर्यवेपितंपरिभ्रमंतंगिरिमंगपृष्ठतः ॥ बिभ्रत्तदावर्तनमादिकच्छपोमेनेंगकंडूयनमप्रमेयः १० तथासु
राणांविशदासुरेणरूपेणतेषांबलवीर्यमीरयत् ॥ उद्दीपयन्देवगणांश्चविष्णुर्दैवेननागेंद्रमबोधरूपः ११ उपर्यगेंद्रंगिरिराडिवान्यआक्रम्यहस्तेनसहस्र
बाहुः ॥ तस्थौदिविब्रह्मभवेंद्रमुख्यैरभिष्टुवद्भिःसुमनोभिवृष्टचा १२ उपर्यधश्चात्मनिनेत्रगोत्रयोःपरेणतेप्राविशतासमेधिताः ॥ ममंथुरब्धिंतरसामदो
त्कटामहाद्रिणाक्षोभितनक्रचक्रम् १३ अहींद्रसाहस्रकरालदृङ्मुखश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोऽसुराः ॥ पौलोमकालेयबलील्वलादयोदवाग्निदग्धाःश
लभाइवापतन् १४ देवांश्चतच्छ्वासशिखाहतप्रभान्धूम्रांबरस्रग्वरकंचुकाननान् ॥ समभ्यवर्षन्भगवद्वशाघनाववुःसमुद्रोर्म्युपगूढवायवः १५ मथ्य
मानात्तदासिंधोर्देवासुरवरूथपैः ॥ यदासुधानजायेतनिर्ममंथाजितःस्वयम् १६ मेघश्यामःकनकपरिधिःकर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्निभ्राजद्विलुलितवनस्र
ग्धरोरक्तनेत्रः ॥ जैत्रैर्दोर्भिर्जगदभयदैर्दंदशूकंगृहीत्वामथ्नन्मन्थ्नाप्रतिगिरिरिवाशोभताथोधृताद्रिः १७ निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विषंमहोल्बणंहा
लहलाह्वमग्रतः ॥ संभ्रांतमीनोन्मकराहिकच्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगिलाकुलात् १८ तदुग्रवेगंदिशिदिश्युपर्यधोविसर्पदुत्सर्पदसह्यवीर्यम् ॥ भीताः
प्रजादुद्रुवुरंगसेश्वराअरक्ष्यमाणाःशरणंसदाशिवम् १९ विलोक्यतंदेववरंत्रिलोक्याभवायदेव्याभिमतंमुनीनाम् ॥ आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपोजुषाणः
स्तुतिभिःप्रणेमुः २० प्रजाऊचुः ॥ देवदेवमहादेवभूतात्मन्भूतभावन ॥ त्राहिनःशरणापन्नांस्त्रैलोक्यदहनाद्विषात् २१

कर्णविद्योतविद्युदितिलुप्तोपमेयमिति कर्णशब्दप्रयोगेनकुंडलद्वयमुपलक्ष्यते तेनैवंयोजनीयम् विशिष्टोद्योतोययोस्तेविद्योते कर्णयोर्विद्योतेविशिष्टदीप्तिनी विद्युद्रूपेइवकुंडलेयस्यसतथा विलुलिताव
चलितावनस्रग्वनमालातांधारयतीतिमूर्ध्निशोभमानविलुलितवनस्रग्धरःदंदशूकंनागेंद्रम् मथ्नामंदराख्येन १७ उन्मकराःउन्मुखमकराःउत्तिमयः । उत्पतिततिमिमत्स्याःसंभ्रांतैर्मीनादिभिःआकुला
दब्धेः १८ दुद्रुवुःशीघ्रंजग्मुः १९ २० २१

२२ यदास्सर्गादीन्धत्सेतदाब्रह्माद्यभिधांधत्से २३ सदसद्भावादेवासुरतिर्यगादयस्तान्भावयत्युत्पादयतिवर्धयतिवशीकरोतिचेति । अतःसदसद्भावभावनंअनेनब्रह्माशिवयोरंतर्यामित्वेनास्थितमेव जगदु
त्पत्त्यादिकरोतीतिनिरणायि नानाशक्तिभिःआभासःआसमंताद्भासोभासनयस्यसतथा २४ शब्दयोनिर्ज्ञप्तिकारणंयस्यसतथा प्राणादिसत्ताप्रदःतत्तत्स्वभावप्रवर्तकः । क्रतुःसत्यकामःसंक
ल्पप्रवर्तकोवासत्यंसच्चिदानंदरूपऋतमेकप्रकारंधारकत्वाद्धर्मःयत्त्रिवृदकारादिवर्णत्रयात्मकंतदक्षरंप्रणवलक्षणंत्वयित्वद्वाचकत्वेनप्रवर्ततइत्यामनंति । ओमित्येकाक्षरमित्यादिवेदांताः २५ अखिलदे
वतात्माअखिलदेवताभ्योहविर्भागदाता हेलोकभवजगत्कर्तः अखिलदेवतांतर्यामिणः २६ द्रुहिणस्तवात्मासत्वलक्षणंचित्तम् २७ २८ ईशानःसर्वविद्यानामित्यादिपंचमंत्राःयैर्मंत्रैस्त्रिंश
दष्टोत्तरमंत्रवर्गःअष्टत्रिंशत्कलालक्षणोमंत्रसमूहउत्पन्नइतिशेषः यच्छिवाख्यंतद्वस्तुतेवस्थितिरवस्थानंतदनुग्रहादितिशेषः २९ यैःसत्वादिभिः सर्गोभवतितानिसत्वादीनितवनेत्रत्रयं साक्षा
न्मनुःशास्त्रकृतः तवेक्षा ततोजातः देवर्षिस्तवच्छंदोमयः इच्छातोजातः ३० यत्तवपरंज्योतिःरूपंतद्विरिंच्यादिभिर्गम्यंनसर्वात्मनेतिशेषः निरस्तभेदं नेहनानास्तिकिंचनेतिश्रुतेः ३१ कामाद्यनेकभूत

त्वमेकःसर्वजगतईश्वरोबंधमोक्षयोः ॥ तंत्वामर्चंतिकुशलाःप्रपन्नार्तिहरंगुरुम् २२ गुणमय्यास्वशक्त्यास्यसर्गस्थित्यप्ययान्विभो ॥ धत्सेयदास्वदृक्
भूमन्ब्रह्माविष्णुशिवाभिधाम् २३ त्वंब्रह्मपरमंगुह्यंसदसद्भावभावनम् ॥ नानाशक्तिभिराभासस्त्वमात्माजगदीश्वरः २४ त्वंशब्दयोनिर्जगदादिरात्माप्रा
णेंद्रियद्रव्यगुणस्वभावः ॥ कालःक्रतुःसत्यमृतंचधर्मस्त्वय्यक्षरंयत्त्रिवृदामनंति २५ अग्निर्मुखंतेखिलदेवतात्माक्षितिंविदुर्लोकभवांघ्रिपंकजम् ॥ कालो
गतिस्तेखिलदेवतात्मनोदिशश्चकर्णौरसनंजलेशः २६ नाभिर्नभस्तेश्वसनंनभस्वान्सूर्यश्चचक्षूंषिजलंस्मरेतः ॥ परावरात्माद्रुहिणस्तवात्मासोमोम
नोद्यौर्भगवन्शिरस्ते २७ कुक्षिःसमुद्रागिरयोस्थिसंघारोमाणिसर्वौषधिवीरुधस्ते ॥ छंदांसिसाक्षात्तवसप्तधातवस्त्रयीमयात्मन्हृदयंसधर्मः २८
मुखानिपंचोपनिषत्तवेशयैस्त्रिंशदष्टोत्तरमंत्रवर्गः ॥ यत्तच्छिवाख्यंपरमात्मतत्त्वंदेवस्वयंज्योतिरवस्थितिस्ते २९ छायात्वधर्मोर्मिषुयैर्विसर्गोनेत्रत्रयंसत्व
रजस्तमांसि ॥ साक्षान्मनुःशास्त्रकृतस्तवेक्षाछंदोमयोदेवऋषिःपुराणः ३० नतेगिरित्राखिललोकपालविरिंचवैकुंठसुरेंद्रगम्यम् ॥ ज्योतिःपरंयत्ररज
स्तमश्चसत्त्वंनयद्ब्रह्मनिरस्तभेदम् ३१ कामाध्वरत्रिपुरकालहराद्यनेकभूतद्रुहःक्षपयतःस्तुतयेनतत्ते ॥ यस्त्वंतकालइदमात्मकृतंस्वनेत्रवह्निस्फुलिंगशिख
याभसितंनवेश ३२ येत्वात्मरामगुरुभिर्हृदिचिंतितांघ्रिद्वंद्वंचरंतमुमयातपसाभितप्तम् ॥ कत्थंतउग्रपरुषंनिरतंश्मशानेतेनूनमूतिमविदंस्तवहीनलज्जाः
३३ तत्तस्यतेसदसतोःपरतःपरस्यनांतःस्वरूपगमनेप्रभवंतिभूम्नः ॥ ब्रह्मादयःकिमुतसंस्तवनेवयंतुतत्सर्गसर्गविषयाअपिभक्तिमात्रम् ३४

हिंसकस्यक्षपयतः संहरतस्तवस्तुतयेतज्जगन्नशक्तं कुतइतितत्राह यदिति । हेईशप्रलयकालेतवस्वस्यनेत्रस्यनेत्रवह्नेःस्फुलिंगशिखयाभसितंभक्षितमिदमात्मकृतजगदितियत्तस्मादित्यन्वयःअत्रहरे
तिपदोपादानादियंस्तुतिःश्रीहरिविषयेतिज्ञायतेसर्वात्माप्रीयतेहरिरितिवक्ष्यमाणवाक्याच्च तत्रतत्रस्तुतिपदेहरिरेवतुतद्गतःस्तूयतेतोयुक्तमेवगुणाधिक्यवचोपितुइतिवचनाच्च ३२ येत्वामुमयोमायाअर्थे
तपसेचरंतमतएवाभितप्तंश्मशानेनिरतमतएवोग्रपरुषंघोराकारंकत्थंतिभाषंतेतेतवभूतमूर्तिपूर्णैश्वर्यंअविदोनजानंतोऽतएवनिर्लज्जाः ३३ यतस्तवचर्यादुर्बोधातस्मात्सदसतोःपरतःप्रकृतेःपरस्यतस्यभूम्नः
तेस्वरूपगमनेब्रह्मादयोंतर्यामिविषयेविरिंचादयः अन्यत्रसनकादयोनांजःप्रभवंति वयंब्रह्मपुत्राःस्तवनेनप्रभवामइतिकिमुतवयनतान्निकटवर्तिनोपीत्याह तत्सर्गेति तस्यब्रह्मणःसृष्टिप्रवाहेनिपतिताः
तर्हिक्रियमाणाकेयमितितत्राह भक्तिमात्रमिति अस्मत्स्तुतिर्भक्तिप्रकटनमात्रमित्यर्थः तुशब्दोदैन्यद्योतकः ३४

अव्यक्तकर्मणस्तेव्यक्तिर्लोकस्यमृडनायपालनायेत्येतत्परंकेवलंप्रपश्यामःपरमन्यत्तवप्रयोजनंनपश्यामइत्यन्वयः । हेमहेश्वरपरंतवैतद्रूपंपश्यामः तवांतर्यामिरूपंपरंहरिंनपश्यामः एतद्रूपप्रयोजनमाह मृडनायेति व्यक्तिस्त्रिनेत्रादिलक्षणाकृतिः ३५ ३६ वैशसंनाशलक्षणम् ३७ ३८ पांतिरक्षति ३९ कृपयतःकृपांकुर्वतः ४० गरंविषम् ४१ भवान्यास्तदात्मार्यत्वाद्विषभोजनेकिंनानिवारितमितितत्राह तत्प्रभावज्ञेति ४२ गलेकंठेकल्मषयस्यसतथातस्याविषस्य । स्ववीर्यंस्वरूपभूतवीर्यम् ४३ किंतद्वीर्यमितितत्राह यदिति साधोर्देवस्यभूषणमभून्नदूषणमित्यर्थः ४४ लोकोपकारार्थमेवविषपानमित्याशयेनाह तप्यंतइति । अनेनकिमस्यप्रयोजनमितितत्राह परमेति ४५ शशंसिरेइत्यनेनरुद्रस्ययशोर्थंहरिणाविषंनपीतमितिज्ञायते । रुद्रस्ययशसोर्थायस्वयं

एतत्परंपपश्यामोनपरंतेमहेश्वर ॥ मृडनायहिलोकस्यव्यक्तिस्तेव्यक्तकर्मणः ३५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तद्वीक्ष्यव्यसनंतासांकृपयाभृशपीडितः ॥ सर्वभूतसुहृद्देवइदमाहसतींप्रियाम् ३६ अहोबतभवान्येतत्प्रजानांपश्यवैशसम् ॥ क्षीरोदमथनोद्भूतात्कालकूटादुपस्थितम् ३७ आसांप्राणपरीप्सूनांविधेयमभयंहिमे ॥ एतावान्हिप्रभोरर्थोयद्दीनपरिपालनम् ३८ प्राणैःस्वैःप्राणिनःपांतिसाधवःक्षणभंगुरैः ॥ बद्धवैरेषुभूतेषुमोहितेष्वात्ममायया ३९ पुंसःकृपयतोभद्रेसर्वात्माप्रीयतेहरिः ॥ प्रीतेहरौभगवतिप्रीयेहंसचराचरः ४० तस्मादिदंगरंभुंजेप्रजानांस्वस्तिरस्तुमे ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमामंत्र्यभगवान्भवानींविश्वभावनः ४१ तद्विषंजग्धुमारेभेप्रभावज्ञान्वमोदत ॥ ततःकरतलीकृत्यव्यापिहालाहलंविषम् ४२ अभक्षयन्महादेवःकृपयाभूतभावनः ॥ तस्यापिदर्शयामासस्ववीर्यंजलकल्मषः ४३ यच्चकारगलेनीलंतच्चसाधोर्विभूषणम् ४४ तप्यंतेलोकतापेनसाधवःप्रायशोजनाः ॥ परमाराधनंतद्धिपुरुषस्याखिलात्मनः ४५ निशम्यकर्मतच्छंभोर्देवदेवस्यमीढुषः ॥ प्रजादाक्षायणीब्रह्मावैकुंठश्चशशंसिरे ४६ प्रस्कन्नंपिबतःपाणेर्यत्किंचिज्जगृहुःस्मतत् ॥ वृश्चिकाहिविषौषध्योदंदशूकाश्चयेपरे ४७ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेअमृतमंथनेसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पीतेगरेवृषांकेणप्रीतास्तेमरदानवाः ॥ ममंथुस्तरसासिंधुंहविर्धानीततोभवत् १ तामग्निहोत्रीमृषयोजगृहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ यज्ञस्यदेवयानस्यमेध्यायहविषेनृप २ ततउच्चैःश्रवानामहयोभूच्चंद्रपांडुरः ॥ तस्मिन्बलिःस्पृहांचक्रेनेंद्रईश्वरशिक्षया ३ ततऐरावतोनामवारणेंद्रोविनिर्गतः ॥ दंतैश्चतुर्भिःश्वेताद्रेर्हरिस्तंतुसमग्रहीत् ४ ततोभवत्पारिजातःसुरलोकविभूषणः ॥ पूरयत्यर्थिनोयोर्थैःशश्वद्भुवियथाभवान् ५ ततश्चाप्सरसोजाताःनिष्ककंठ्यःसुवाससः ॥ रमण्यःस्वर्गिणांवल्गुगतिलीलावलोकनैः ६ ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्रीरमाभगवत्परा ॥ रंजयंतीदिशःकांत्याविद्युत्सौदामनीयथा ७ तस्यांचक्रुःस्पृहांसर्वेससुरासुरमानवाः ॥ रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ८

विष्णुर्विषंविभुः नसंजज्ञेसमर्थोपिवायुंचोचेमशांतयइतिवचनाच्च ४६ विषौषध्यःलांगलीप्रभृतयः ४७ ॥ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेविजध्व०टीकायांसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ १ किमर्थंजगृहुरितितत्राह यज्ञस्येति । हविषेयज्ञस्यदेवानांसोमपानस्यचमेध्याय देवानांसोमपानंयस्मिंस्तथातस्येति २ ३ ४ सुरलोकंविभूषयतीतिसुरलोकविभूषणः ५ निष्कमाभरणविशेषः रमण्योरमणीयाः ६ रुच्याविशिष्टंद्योतयतीतिविद्युत्साचसौदामनी ७ रूपादिमहिम्ना ८

९ अभिषेचनिकाः अभिषेकयोग्यसाधनानि पंचपवित्राणिगोमयादीनि माधवंस्वकालसंभवम् १० ११ शंखादीनांतुमुल निःस्वनोयेषुतेतथा १२ १३ १४ १५ वक्रांसमंस्त नद्वयंचदधती १६ १७ आत्मनःस्वस्यनिर्दोषंगंधर्वादिषुपदंस्थानंपतिलक्षणंस्थानंनान्वविंदतेत्यन्वयः १८ ननुपदमनुपलभ्यापिपुंश्चलीजातेत्याशंकांश्लोकद्वयेनपरिहरति नूनमिति यस्य तपोस्तितस्यमन्युनिर्जयोनास्तिनूनंनिश्चये नूनंतर्केर्थनिश्चयइत्यभिधानात्इतितर्कयामिवा विधिनोक्तेनमार्गेणकृच्छ्रचांद्रायणादिभिः शरीरशोषणंप्राहुस्तापसास्तपउत्तममिति अनेनक्रोपितयाना रदादयःप्रतिषिद्धाःकचित्पुंसिज्ञानमस्तितस्यज्ञानंसंगवर्जितंफलस्नेहरहितंनस्यात्नूनमित्यत्राप्यनुकृष्यते अनेनबृहस्पत्यादयोनिषिद्धाः कश्चिद्ब्रह्मातत्रमहानस्तितस्यब्रह्मणःकामनिर्जयोनास्तिप्रजा पतिःस्वांदुहितरंअभ्यध्यायादितिश्रुतेः कस्मैदेवायहविषाविधेमेतिचयःपरतोव्यपाश्रयःपरमन्यमाश्रयतइतिसईश्वरःकिंनैवअनेनरुद्रादिर्निवारितः १९ तर्हिदंडपाणिःस्यादितितत्राह धर्मइतिक्वचि त्स्वंपमिन्पांधर्मोस्तितस्यधर्मस्यभूतेषुदयानास्तिनिरनुक्रोशाधिकारप्रवृत्तत्वात् क्वचित्कस्मिंश्चित्पुंसिपुण्यलक्षणोधर्मोस्तितस्यप्राणिषुसौहृदंदंदुर्लभमितिसामान्यनिषेधोवा तच्चत्यजनंचअर्थिभ्योदेव

तस्याश्चासनमानिन्येमहेंद्रोमहदद्भुतम् ॥ मूर्तिमत्यःसरिच्छ्रेष्ठाहेमकुंभैर्जलंशुचि ९ अभिषेचनिकाभूमिराहरत्सकलौषधीः ॥ गावःपंचपवित्राणिवसं तोमधुमाधवम् १० ऋषयःकल्पयांचक्रुरभिषेकंयथाविधि ॥ जगुर्भद्राणिगंधर्वानार्यश्चननृतुर्जगुः ११ मेघामृदंगपणवमुरजानकगोमुखान् ॥ व्यना दयन्शंखवेणुवीणातुमुलनिःस्वनान् १२ ततोभिषिषिचुर्देवींश्रियंपद्मकरांसतीम् ॥ दिगिभाःपूर्णकलशैःसूक्तवाक्यैर्द्विजेरितैः १३ समुद्रःपीतकौशे यवाससीसमुपाहरत् ॥ वरुणःस्रजंवैजयंतींमधुनामत्तषट्पदाम् १४ भूषणानिविचित्राणिविश्वकर्माप्रजापतिः ॥ हारंसरस्वतीपद्ममजोनागाश्चकुंडले १५ ततःकृतस्वस्त्ययनोत्पलस्रजंनदद्द्विरेफांपरिगृह्यपाणिना ॥ चचालवक्त्रंसुकपोलकुंडलंसव्रीडहासंदधतीसुशोभनम् १६ स्तनद्वयंचातिकृशोदरी समंनिरंतरंचंदनकुंकुमोक्षितम् ॥ ततस्ततोनूपुरवल्गुसिंजितैर्विसर्पतीहैमलतेवसाबभौ १७ विलोकयंतीनिरवद्यमात्मनःपदंध्रुवंचाव्यभिचारिसद्गुणम् ॥ गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषुनान्वविंदत १८ नूनंतपोयस्यनमन्युनिर्जयोज्ञानंक्वचित्तच्चनसंगवर्जितम् ॥ कश्चिन्महांस्तस्यनकामनिर्जयः सईश्वरःकिंपरतोव्यपाश्रयः १९ धर्मःक्वचित्तस्यनभूतसौहृदंत्यागःक्वचित्तच्चनमुक्तिकारणम् ॥ वीर्यंनपुंसोस्त्यजवेगनिष्कृतंनहिद्वितीयोगुणसंगवर्जि तः २० क्वचिच्चिरायुर्नहिशीलमंगलंक्वचित्तदप्यस्तिनवेद्यमायुषः ॥ यत्रोभयंकुत्रचसोप्यमंगलःसुमंगलःकश्चनकांक्षतेहिमाम् २१ श्रीशुकउवाच एवंविमृश्याव्यभिचारिसद्गुणंपदंनिजैकाश्रयिसद्गुणाश्रयम् ॥ वव्रेवरंसर्वगुणैरपेक्षितंरमामुकुंदंनिरपेक्षमीप्सितम् २२

तादिभ्योवान्यायार्जितधनादिदानंत्यागःतच्चमुक्तिकारणंनभवति भगवदर्पणबुद्ध्यानानुष्ठितत्वात्ज्ञानोपादानाद्विलक्षणत्यागाधिकारित्वाद्वायुरपिमुक्तिकारणंन मोक्षदस्तुजनार्दनइतिवचनाद्वा अनेनवायुर्लक्ष्यतेक्वचित्पुंसोवीर्यंतापादिदुःखनिवारकमस्तितदजवेगनिष्कृतंनकालचक्रविजायिनभवति अनेनचंद्रोनिवारितः क्षीणःक्षीणःप्रविशतीतिवचनात् गुणसंगवर्जितोद्वितीयोनहिहरिविनेतिशे षः २० क्वचिद्वस्तुनिचिरायुरस्तिचेत्तस्यशीलमंगलंनहिचिरजीविवत् क्वचिद्वस्तुनितच्छीलमप्यस्तितद्ध्यायुषोनवेद्यंआयुर्ज्ञानंदुःशकमित्यर्थः कुत्रचक्वापियत्रयस्मिन्पुंसिउभयमायुःशीलचसोपिपु मानमंगलगर्वितः सुमंगलःकश्चनलोकविलक्षणोमुक्तजातीयोमांकांक्षतेयदिसोपिनभवतीतिशेषः २१ एवमिंद्रादीनपिविमृश्यदोषानुक्त्वारमामुकुंदंपरपदंवव्रेइत्यन्वयः अव्यभिचारिणोनाति व्याप्ताःसंतःअव्यान्यसंभवाख्यदोषरहितागुणाल्लक्षणानियस्यसतथातम् निजाश्चैकाश्रयिणश्चैकस्मिन्नेववर्तमानाश्चसंतश्चतपआदिगुणायेपांतेतथातेषांपुंसामाश्रयनिजत्वादेकाश्रयित्वमुनिजमात्मीयनि

त्ययोरितित्तत्तत्तामदत्वेनतदाश्रयत्वंयुक्तं । भक्त्यादिसर्वगुणैरपेक्षितत्वंनत्वन्यथा सौशील्यादिगुणैर्वा काचनकांक्षतइत्यस्यापवादमाह निरपेक्षमिति । तर्हिनकश्चनतस्मिन्नादरंकरोतीतितत्राह ईप्सितमिति एषब्रह्मातिवृद्धस्तपातिदिनपतिश्चंचलोमातरिश्वादिग्वासानीलकंठस्त्रिदशपतिरसौगर्वितःक्षीयतेब्जः । इत्थंदेव्याविविंचसभ्रमरकुलकलागीतशब्दप्रफुल्लादत्तामालामुरारेःसुरतरुकुसुमालंकृता पातुयुष्मानितिपुराणज्ञाव्याचक्षते २२ तस्यहरेरंसेमालांनिवीयनिधायतस्थावित्यन्वयः । उशतीमिष्टसाधनीभूताकांतांवा सव्रीडःसचासौहास व्रीडयासहवर्तमानः सव्रीडहासः । तेनविकासितनयनेनस्वस्याःधामतस्यहरे उरःपश्यतीतिशेषः । भीताशरीरकंपोपेता अयंचशृंगारविशेषः । अनाद्यनंतकालंचविष्णुमेवाश्रितारमा अन्येषांज्ञापनार्थायदोषांनुक्त्वेतरान्जहावितिवचनात् । अधुनाहरे

तस्यांसदेशउशतींनवकंजमालांमाद्यन्मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टाम् ॥ तस्थौनिवीयनिकटेतदुरःस्वधामसव्रीडहासविकसन्नयनेनभीता २३ स्वस्याःस्त्रियस्त्रिजगतोजनकोजनन्यावक्षोनिवासमकरोत्परमंविभूतेः ॥ श्रीःस्वप्रजाःसकरुणेननिरीक्षणेनयत्रस्थितैधयतसाधिपतींस्त्रिलोकान् २४ शंखतूर्यमृदंगानांवादित्राणांपृथक्स्वनः ॥ देवानुगानांसस्त्रीणांनृत्यतांगायतामभूत् २५ ब्रह्मरुद्रांगिरोमुख्याःसर्वेविश्वसृजोविभुम् ॥ ईडिरेवितथैर्मंत्रैस्तल्लिंगैःपुष्पवर्षिणः २६ श्रियावलोकितादेवाःसप्रजापतयःप्रजाः ॥ शीलादिगुणसंपन्नालेभिरेनिर्वृतिंपराम् २७ निःसत्वालोलुपाराजन्निरुद्योगागतत्रपाः ॥ यदाचोपेक्षितालक्ष्म्याबभूवुर्दैत्यदानवाः २८ अथासीद्वारुणीदेवीकन्याकमललोचना ॥ असुराजगृहुस्तांवैहरेरनुमतेनते २९ अथोदधेर्मथ्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः ॥ उदतिष्ठन्महाराजपुरुषःपरमाद्भुतः ३० दीर्घपीवरदोर्दंडःकंबुग्रीवोरुणेक्षणः ॥ श्यामलस्तरुणःस्रग्वीसर्वाभरणभूषितः ३१ पीतवासामहोरस्कःसुमृष्टमणिकुंडलः ॥ नीलकुंचितकेशांतःसुभगःसिंहविक्रमः ३२ अमृतस्यपूर्णकलशंबिभ्रद्वलयभूषितः ॥ सवैभगवतःसाक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः ३३ धन्वंतरिरितिख्यातोआयुर्वेदद्दगिज्यभाक् ॥ तमालोक्यासुराःसर्वेकलशंचामृताहृतम् ३४ लिप्संतःसर्ववस्तूनिकलशंतरसाहरन् ॥ नीयमानेऽसुरैस्तस्मिन्कलशेऽमृतभाजने ३५ विषण्णमनसोदेवाहरिंशरणमाययुः ॥ इतितद्दैन्यमालोक्यभगवान्भृत्यकामकृत् ॥ माखिद्यतमिथोर्थंवःसाधयिष्येस्वमायया ३६ मिथःकलिरभूत्तेषांतदर्थेतर्षचेतसाम् ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वंनत्वंनत्वमितिप्रभो ३७ देवाःस्वभागमर्हंतियेतुल्यायासहेतवः ॥ सत्रयागइवैतस्मिन्नेषधर्मःसनातनः ३८ इतिस्वान्प्रत्यषेधन्वैदैतेयाजातमत्सराः ॥ दुर्बलाःप्रबलान्राजन्गृहीतकलशान्मुहुः ३९

लक्ष्मीप्राप्तिर्नपूर्वमितिशंकापरिहर्तव्या स्वस्याःस्त्रियःइत्युत्तरश्लोकविशेषणसामर्थ्याच्च २३ ऐधयतअवर्धयत् २४ काहलेगोमुखेतूर्यंदुंदुभौचमचक्षतइतिच २५ तल्लिंगैःश्रीलक्षणोपेतैःश्रीसूक्तैरित्यर्थः २६ २७ २८ वारुणीसुराभिमानिनीदेवताच २९ काश्यपैर्देवासुरैःपरमसुत्तममद्भुताश्चर्यमाहात्म्यंयस्यसतथा ३० कंबुग्रीवःरेखात्रयांकितगलः ३१ नीलकुंचितकेशांतःनीलकुंचितकेशस्वभावः । अंतस्त्ववसितेमृत्यौस्वभावेपरमात्मनीति ३२ अमृतस्येतिषष्ठीतृतीयार्थे अमृतेनपूर्णकलशमित्यर्थः ३३ इज्यभाक्अमृतलक्षणम्।हृतमाहारोयस्मिन्सतथा तेषां सत्याच्चालनार्थंहरिर्धन्वंतरिर्विभुः समर्थोप्यसुराणांचस्वहस्तादमुचत्सुधामितिवचनात् दैत्यैर्हरिहस्तादमृतंहृतंनस्वशक्तत्वादितिदर्शनरहस्यम् ३४ ३५ ३६ तर्षचेतसांतृष्णायुक्तमनसाम् ३७ यथासत्रयागेसर्वेषांसमानफलम् ३८ ३९

१ भगवदितरेषु दोषाःसन्ति इतिसर्वेषामन्येषाज्ञापनार्थं तेषुदोषोक्तिर्नतुस्वपतित्वेनप्रसक्तौतन्निराकरणार्थम् इतिभावः ।

...त्वनासिकयायुक्तमाननंयस्यतत्तथा ४१ नवयौवनेननिष्पंदतोनिश्चलतोस्तनयोर्भारेणकृशंतनुतरंउदरंयस्यतत्तथा मुखपरिमलेनुरक्तानांनिरतानाअलीनांभृंगाणांहुंकारे
...तेलोचनेयस्यतत्तथा। सुष्ठुशोभनाग्रीवायस्यतत्तथा। शोभनंकंठाभरणंयस्यतत्तथा। शोभनैर्भुजांगदैर्विभूषितम् ४२ ४३ वधूनांविद्यमानावध्वीयातयाशोभयाचित्रं कांच्याचवि
...भ्रमानंवा यथावल्गुकर्णरमणीयंतथास्फुटंतीशब्दंकुर्वतीचरणनूपुरेयस्यतत्तथा ४४ सव्रीडस्मितेनविक्षिप्तैर्भ्रूविलासैर्युक्तैरवलोकनैःउद्दीपयन्उज्वलयन् ४५ ४६ ४७ ४८

...विष्णुःसर्वोपायविदीश्वरः॥ योषिद्रूपमनिर्देश्यंदधारपरमाद्भुतम् ४० प्रेक्षणीयोत्पलश्यामंसर्वावयवसुंदरम् ॥ समानकर्णाभरणंसुकपोलो ...ननम् ४१ नवयौवननिष्पंदस्तनभारकृशोदरम् ॥ मुखामोदानुरक्तालिझंकारोद्विग्नलोचनम् ४२ बिभ्रत्स्वकेशभारेणमालामुत्फुल्लमल्लिकाम् ॥ सुग्रीवकंठाभरणंसुभुजांगदभूषणम् ४३ विरजांबरसंवीतंचित्रंवध्वीयशोभया ॥ कांच्याप्रविलसद्वल्गुस्फुटच्चरणनूपुरम् ४४ सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः ॥ दैत्ययूथपचेतःसुकाममुद्दीपयन्मुहुः ४५ तेन्योन्यतःसुधापात्रंहरंतस्त्यक्तसौहृदाः ॥ क्षिपंतोदस्युधर्मेणआयांतींददृशुःस्त्रियम् ४६ अहो रूपमहोधामअहोअस्यानवंवयः ॥ इतितेतामभिद्रुत्यपप्रच्छुर्जातहृच्छयाः ४७ कात्वंकंजपलाशाक्षिकुतोवाकिंचिकीर्षसि ॥ कस्या ...मथ्नतीवमनांसिनः ४८ नवयंत्वामरैर्दैत्यैःसिद्धगंधर्वचारणैः॥ स्पृष्टपूर्वांतुजानीमोलोकेशैश्चकुतोनृभिः ४९ नूनंत्वंविधिनासुभ्रुप्रेषिता ...णाम् ॥ सर्वेंद्रियमनःप्रीतिंविधातुंसघृणेनकिम् ५० सात्वंनःस्पर्धमानानामेकवस्तुनिभामिनि ॥ ज्ञातीनांबद्धवैराणांशंविधत्स्वसुमध्यमे ५१ ...दायादाभ्रातरःकृतपौरुषाः ॥ विभजस्वयथान्यायंनैवभेदोयथाभवेत् ५२ इत्युपामंत्रितोदैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः ॥ प्रहस्यरुचिरापांगैर्निरीक्ष ...दमब्रवीत् ५३ श्रीभगवानुवाच ॥ कथंकश्यपदायादाःपुंश्चल्यांमयिसंगताः ॥ विश्वासंपंडिताजातुकामिनीषुनयांतिहि ५४ सालावृकाणांस्त्रीणांच ...णांमुरद्विषः ॥ सख्यान्याहुरनित्यानिनूत्नंनूत्नंविचिन्वताम् ५५ श्रीशुकउवाच ॥ इतितेक्ष्वेलितैस्तस्याआश्वस्तमनसोऽसुराः ॥ जहसुर्भावगंभी ...मृतभाजनम् ५६ ततोगृहीत्वामृतभाजनंहरिर्बभाषईषत्स्मितशोभयागिरा ॥ यद्यभ्युपेतंक्वचसाध्वसाधुवाकृतंमयावोविभजेसुधामिमाम् ५७ ...व्याहृतंतस्याआकर्ण्यासुरपुंगवाः ॥ अप्रमाणविदस्तस्यास्तत्तथेत्यन्वमंसत ५८ अथोपोष्यकृतस्नानाहुत्वाचहविषानलम् ॥ दत्त्वागोवि ...तस्वस्त्ययनाद्द्विजैः ५९ यथोपजोषंवासांसिपरिधायाहतानिते ॥ कुशेषुप्राविशन्सर्वेप्रागग्रेष्वभिभूषिताः ६० प्राङ्मुखेषूपविष्टेषुसुरेषु ...च ॥ धूपामोदितशालायांजुष्टायांमाल्यधूपकैः ६१ तस्यांनरेंद्रकलभोरुलसद्दुकूलश्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलाक्षी ॥ साकूजतीकनकनूपुर ...स्तनीकलशपाणिरथाविवेश ६२

त्वात्वाम् ४९ विधिनाविरिंचेन ५० शंविधत्स्वशंविधानंमनःसंतोषकुरु ५१ ५२ मायायाइच्छयाअंगीकृतस्त्रीदेहः ५३
...गुणवत्याम् ५४ नूत्नंनूतनम् ५५ क्ष्वेलितैःछलमिश्रवचनैः ५६ अभ्युपेतंअंगीकृतम् ५७ प्रमाणमियत्ता ५८ ५९ ६० ६१ कलभोगजपोतःतत्करवच्छोभयानयोरूर्वोर्लसत्दुकूले
...यासा कलभोवंशांकुरस्तद्वद्वर्तमानयोर्वा अलसगतिःअलसामंदागतिर्यस्याःसातथा सिंजितेनशब्दितेन सिंजिअव्यक्तेशब्देइतिधातुः ६२

कनककुंडलचारुकर्णाभ्यांनासाकपोलाभ्यांचयुक्तंवदनंयस्याःसातथाताम् ६३ सुधापयसिदेवान्गेगुणपक्वपयोमृदीतिवचनात् सर्पाणांपयोदानमिवतामुद्दिश्य ६४ आलीश्रोणीस्त्रियांपंक्तिरुभयोस्तत्रिरुच्यतइति ६५ उपसंचरैः समीपगमनादिनर्मव्यवहारैः ६६ कृतस्नेहाःछिन्नस्नेहाः कृञ्छेदनइतिधातुः । पूर्वंसंपन्नस्नेहाअधुनानष्टस्नेहाइत्यर्थः ६७ प्रणयस्यापायउपशमनंसंभवतीतिकातराःभीताः ६८ ६९ ७० ७१ ७२ समादेशादयोयेषांते । तथापिविफलैर्विशिष्टफलैर्विकल्पाः । विकल्पयोग्याः अभूवन् । कथंतत्राह तत्रेति तत्रापिहेतुमाह यत्पादेति । फलवैकल्पेविशेषणविशिष्टकल्पनार्हाइति ७३ नन्वसुरादीनामपिशिवादिदेवार्चनादिसद्भावात्कथंतैर्विशिष्टफलंनावाप्तमित्याशंक्यश्रीहरिचरणारविंदप्रणामाभावान्नाप्तमित्याशयेनाह यदीति नृभिःपुरुषैः । पुरस्तादुद्यतेषुफलदानाभिमुखेषुदेवात्मजादिषुयदर्चनादिकं वित्तादिभिःक्रियते यदितर्ह्यपितदसत्कर्मविशिष्टफलंनभवति कुतइतितत्राह उद्यतेष्विति । उत्कृष्टफलमुद्दिश्ययत्तेषूपरतेषु

तांश्रीमुखींकनककुंडलचारुकर्णनासाकपोलवदनांपरदेवताख्याम् ॥ संवीक्ष्यसंमुमुहुरुत्स्मितवीक्षणेनदेवासुराविगलितस्तनपट्टिकांताम् ६३ असुराणांसुधापानंसर्पाणामिवदुर्नयम् ॥ मत्वाजातिनृशंसानांनतान्व्यभजदच्युतः ६४ कल्पयित्वापृथक्पंक्तीरुभयेषांजगत्पतिः ॥ तांश्चोपवेशयामासस्वासुस्वासुचपंक्तिषु ६५ दैत्यान्गृहीतकलशोवंचयन्नुपसंचरैः ॥ दूरस्थान्पाययामासजरामृत्युहरंसुरान् ६६ तेपालयंतःसमयमसुराःस्वकृतंनृप ॥ तूष्णीमासन्कृतस्नेहाःस्त्रीविवादजुगुप्सया ६७ तस्यांकृतातिप्रणयाःप्रणयापायकातराः ॥ बहुमानेनचाबद्धानोचुःकिंचनविप्रियम् ६८ देवलिंगप्रतिच्छन्नःस्वर्भानुर्देवसंसदि ॥ प्रविश्यसोममपिबच्चंद्रार्काभ्यांचसूचितः ६९ चक्रेणक्षुरधारेणजहारपिबतःशिरः ॥ हरिस्तस्यकबंधस्तुसुधयाप्लावितोपतत् ॥ ७० शिरस्त्वमरतांनीतमजोग्रहमचीक्लृपत् ॥ यस्तुपर्वणिचंद्रार्कावभिधावतिवैरधीः ७१ पीतप्रायेमृतेदेवैर्भगवाँल्लोकभावनः ॥ पश्यतामसुरेंद्राणांस्वरूपंजगृहेविभुः ७२ एवंसुरासुरगणाःसमदेशकालहेत्वर्थयोगगतयोपिफलेविकल्पाः ॥ तत्रामृतंसुरगणाःफलमंजसापुर्यत्पादपंकजरजःश्रयणान्नदैत्याः ७३ यद्युज्यतेषुचसुकर्ममनोवचोभिर्देवात्मजादिषुनृभिस्तदसत्पुरस्तात् ॥ तैरेवसद्भवतियत्क्रियतेचतस्मिन्सर्वस्यतद्भवतिमूलनिषेचनंयत् ७४ इति श्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेऽष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिदानवदैतेयानाविंदन्नमृतंनृप ॥ युक्ताःकर्मणियत्ताश्चवासुदेवपराङ्मुखाः १ साधयित्वामृतंराजन्पाययित्वामृतंसुरान् ॥ पश्यतांसर्वभूतानांययौगरुडवाहनः २

विशिष्टशक्त्यभावादित्यद्विरावृत्त्यायोजनीयं । तर्हिकथंकारंतद्भवतीतितत्राह तैरिति । यदीत्यनुवर्तते यदितैःपूर्वोक्तैर्वित्तादिभिरेवचास्मिन्हरौयत्कर्मक्रियतेतर्हितत्पूर्णफलंभवतिहरिभक्तिमात्रेणदेवामुद्दिश्यद्रव्यैस्तदर्चनाभावेकथंतत्पूर्णफलंस्यादितितत्राह सर्वस्येति । यन्मूलभूतस्यहरेरर्चनलक्षणं निषेचनंतत्सर्वस्यदेवतादेस्तन्निषेचनफलंभवति । हरिभक्तिमंतरेणशिवाद्यर्चनेनासुराणांविशिष्टफलंनाभूत्तस्मात्तद्भक्त्याभाव्यमितीदंमुक्तिमसोर्निदर्शनायोक्तमितिज्ञातव्यम् । देहात्मजादिष्वेवमहादराद्धरौतदभावादात्मामहनीयइतिवचनादित्यतोवाह यदीति देहात्मजादिष्विति केचित्पठंति तत्रैवंयोजनिका । पुरस्ताद्देहांतरावाप्तेःपूर्वमेवासन्वित्तादिव्ययएवनान्यदित्यर्थःइति शेषं समं ७४ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेवि०कृ०टीकायामष्टमोध्यायः ॥८ ॥ भगवत्प्रसादजातेनज्ञानेनपापप्रणाशोभवत्येवनान्येनेत्येतन्निदर्शनायदेवासुरयुद्धंवर्णयत्यध्यायद्वयेन । तत्रादौहरेरदर्शनप्रकारमाह इतीति १ यथावदस्याभूदिति २

३ एधितावर्धिताः ४ उदन्वतःसमुद्रस्य रोधसितीरे ५ ६ ७ ८ तेषामारोहसाधनान्याह उष्ट्रैरित्यादिना । द्विजैः पक्षिभिः ९ खड्गैर्मृगविशेषैः अरुणैर्वनसत्वविशेषैः १० ११ १२ बार्हचामरैः पिच्छविरचितचामरैः १३ १४ वीचिमालाभिःयादसांजलजंतूनांवक्षोथिनीयथा १५ १६ सांग्रामिकंयुद्धसाधनम् १७ १८ १९ २० २१ २२ सोमस्यामृतस्य २३ उत्सिक्तान्ब

सपत्नानांपरामृद्धिंदृष्ट्वाचादितिनंदनाः ॥ अमृष्यमाणाउत्पेतुर्देवान्प्रत्युद्यतायुधाः ३ ततःसुरगणाःसर्वैसुधयापीतयैधिताः ॥ प्रतिसंयुयुधुःशस्त्रैर्नाराय
णपरायणाः ४ तत्रदेवासुरोनामरणःपरमदारुणः ॥ रोधस्युदन्वतोराजन्तुमुलोरोमहर्षणः ५ तत्रान्योन्यंसपत्नास्तेसंरब्धमनसोरणे ॥ समासाद्या
सिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः ६ शंखतूर्यमृदंगानांभेरीडमरिणांमहान् ॥ हस्त्यश्वरथपत्तीनांनदतांनिःस्वनोभवत् ७ रथिनोरथिभिस्तत्रपत्तिभिः
सहपत्तयः ॥ हयाहयैरिभैश्चेभाःसमसज्जतसंयुगे ८ उष्ट्रैःकेचिद्द्विजैःकेचिदपरेभिययुःखरैः ॥ केचिद्गौरमृगैर्ऋक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः ९ गृध्रैःकंकै
र्बकैरन्येश्येनभासैस्तिमिंगिलैः ॥ शरभैर्महिषैःखड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः १० शिवाभिराखुभिःकेचित्कृकलासैःशशैर्नरैः ॥ बस्तैरेकेकृष्णसारैर्हंसैरन्येचसूकरैः
११ अन्येजलस्थलखगैःसत्वैर्विकृतविग्रहैः ॥ सेनयोरुभयोराजन्विविशुस्तेग्रतोग्रतः १२ चित्रध्वजपटैराजन्नातपत्रैःसितामलैः ॥ महाधनैर्वज्रदंडैर्वि
भ्राजन्बर्हिचामरैः १३ वातोद्धूततमोष्णीषैःसत्कृतैर्वर्मभूषणैः ॥ स्फुरद्भिर्विशदैःशस्त्रैःसुतरांसूर्यरश्मिभिः १४ देवदानववीराणांध्वजिन्यौपांडुनंदन॥ रे
जतुर्वीचिमालाभिर्यादसामिवसागरे १५ वैरोचनिर्बलिःसंख्येसोसुराणांचमूपतिः ॥ यानंवैहायसंनामकामगंमयनिर्मितम् १६ सर्वसांग्रामिकोपेतं
सर्वाश्चर्यमयंप्रभो ॥ अप्रतर्क्यमनिर्देश्यंदृश्यमानमदर्शनम् १७ आस्थितस्तद्विमानाग्र्यंसर्वानीकाधिपैर्वृतः ॥ वालव्यजनछत्राग्र्यैरेजेचंद्रइवोदये १८
तस्यासन्सर्वतोयानैर्यूथानांपतयोसुराः ॥ नमुचिःशंबरोबाणोविप्रचित्तिरयोमुखः १९ द्विमूर्धाकालनाभोथप्रहेतिर्हेतिरिल्वलः ॥ शकुनिर्भूतसंतापो
वज्रदंष्ट्रोविरोचनः २० हयग्रीवःशंकुशिराःकपिलोमेघदुंदुभिः ॥ तारकश्चक्रदृक्शुंभोनिशुंभोजंभउत्कलः २१ अरिष्टोरिष्टनेमिश्चमयश्चत्रिपुराधिपः ॥
अन्येपौलोमकालेयानिवातकवचादयः २२ अलब्धभागाःसोमस्यकेवलंक्लेशभागिनः ॥ सर्वएतेरणमुखेबहुशोनिर्जितामराः २३ सिंहनादंविमुंचंतः
शंखान्दध्मुर्महारवान् ॥ दृष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्बलभित्कुपितोभृशम् २४ ऐरावतंदिक्करिणमारूढोवियतिस्वराट् ॥ यथास्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्प
तिः २५ तस्यासन्सर्वतोदेवानानावाहध्वजायुधाः ॥ लोकपालाःसहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः २६ तेन्योन्यमभिसंसृत्यक्षिपंतोनामभिर्मिथः ॥ आह्व
यंतोविशंतोग्रेयुयुधुर्द्वंद्वयोधिनः २७ युयोधबलिरिंद्रेणतारकेणदिवस्पतिः ॥ वरुणोहेतिनायुध्यन्मित्रोराजन्प्रहेतिना २८ यमस्तुकालनाभेनविश्वकर्मा
मयेनवै ॥ शंबरोयुयुधेत्वष्ट्रासवित्रातुविरोचनः २९

लगार्वितान् २४ स्रवत्प्रस्रवणच्योतत्प्रस्रावणं च्योतन्मदजलं । अन्यत्रनिरंतरस्यंदमानानिर्झरं अहर्पतिःसूर्यः २५ २६ २७ २८ २९

३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ज्ययामौर्व्याथासंआसनंयत्तद्धनुः तनुत्रंकवचम् ३७ ३८ उद्धृत्तंविपर्यस्तंराहितंवा दच्छदैरोष्ठैः संप्रास्तृतासच्छादिता ३९ कबंधाः शिरोरहितदेहाः ४० ४१ ४२

अपराजितेननमुचिरश्विनौवृषपर्वणा ॥ सूर्योबलिसुतैर्देवोबाणज्येष्ठशतेनसः ३० राहुणाचतथासोमः पुलोम्नायुयुधेनलः ॥ निशुंभशुंभयोर्देवीभद्रकालीनराशनी ३१ वृषाकपिस्तुजंभेनमहिषेणविभावसुः ॥ इल्वलः सहवातापिर्ब्रह्मपुत्रैररिंदमः ३२ कामदेवेनदुर्मर्षउत्कलोमातृभिः सह ॥ बृहस्पतिस्तूशनसानरकेणशनैश्चरः ३३ मरुतोनिवातकवचैः कालेयैर्वसवोऽमराः ॥ विश्वेदेवास्तुपौलोमैरुद्राःक्रोधवशैः सह ३४ तएवमाजावसुराः सुरेंद्राद्वंद्वेनसंहत्यचयुद्धयमानाः ॥ अन्योन्यमासाद्यनिजघ्नुरोजसाजिगीषवस्तीक्ष्णशरांश्चचिक्षिपुः ३५ भुशुंडिभिश्चक्रगदार्ष्टिपट्टिशैः शक्त्युल्मुकैः प्रासपरश्वधैरपि ॥ निस्त्रिंशभल्लैः परिघैः समुद्गरैः सभिंडिपालैश्चशिरांसिचिच्छिदुः ३६ गजास्तुरंगाः सरथाः पदातयः सारोहवाहाविविधाविखंडिताः ॥ निकृत्तबाहूरुशिरोधरांघ्रयश्छिन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः ३७ तेषांपदाघातरथांगचूर्णितादायोधनादुल्बणउच्छ्रितस्तदा ॥ रेणुर्दिशः खंद्युमणिंचछादयन्न्यवर्ततासृक्स्रुतिभिः परिप्लुतः ३८ शिरोभिरुद्धूतकिरीटकुंडलैः संरंभदृग्भिः परिदष्टदच्छदैः ॥ महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः संप्रास्तृताभूः करभोरुभिर्बभौ ३९ कबंधास्तत्रचोत्पेतुः पतितैश्वशिरोक्षिभिः ॥ उद्यतायुधदोर्दंडैराधावंतोभटान्मृधे ४० बलिर्महेंद्रंदशभिस्त्रिभिरैरावतंशरैः ॥ चतुर्भिश्चतुरोवाहानेकेनारोहमार्छयत् ४१ सतानापततः शक्रस्तावद्भिः शीघ्रविक्रमः ॥ चिच्छेदनिशितैर्भल्लैरसंप्राप्तान्हसन्निव ४२ तस्यकर्मोत्तमंवीक्ष्यदुर्मर्षः शक्तिमाददे ॥ तांज्वलंतींमहोल्काभांहस्तस्थामच्छिनद्धरिः ४३ ततः शूलंततः प्रासंततस्तोमरमृष्टयः ॥ यद्यच्छस्त्रंसमादद्यात्सर्वंतदच्छिनद्विभुः ४४ ससर्जाथासुरींमायामंतर्धानगतोसुरः ॥ ततः प्रादुरभूच्छैलः सुरानीकोपरिप्रभो ४५ ततोनिपेतुस्तरवोदह्यमानादवाग्निना ॥ शिलाविटंकशिखराश्चूर्णयंतोद्विषद्बलम् ४६ महोरगाः समुत्पेतुर्दंदशूकाः सवृश्चिकाः ॥ सिंहव्याघ्रवराहाश्चमर्दयंतोमहासुरान् ४७ यातुधान्यश्चशतशः शूलहस्ताविवाससः ॥ छिंधिभिंधीतिवादिन्यस्तथारक्षोगणाविभो ४८ ततोमहाघनाव्योम्निगंभीरपरुषस्वनाः ॥ अंगारान्मुमुचुर्वातैराहताः स्तनयित्नवः ॥ ४९ सृष्टोदैत्येनसुमहान्वह्निः श्वसतसारथिः ॥ सांवर्तकइवात्युग्रोविबुधध्वजिनीमधाक् ५० ततः समुद्रउद्वेलः सर्वतः प्रत्यदृश्यत ॥ प्रचंडवातैरुद्धूततरंगावर्तभीषणः ५१ एवंदैत्यैर्महामायैरलक्ष्यगतिभीषणैः ॥ सृज्यमानासुमायासुविषेदुः सुरसैनिकाः ५२ नतत्प्रतिविधिंयत्रविदुरिंद्रादयोनृप ॥ ध्यातः प्रादुरभूत्तत्रभगवान्विश्वभावनः ५३ ततः सुपर्णांसकृतांघ्रिपल्लवः पिशंगवासानवकंजलोचनः ॥ अदृश्यताष्टायुधबाहुरुल्लसच्छ्रीकौस्तुभानर्घ्यकिरीटकुंडलः ५४

हरिरिंद्रः ४३ ऋष्टयः ऋष्टीः ४४ ४५ विटंकशिखराः उन्नतशृंगाः विस्तृतमाग्रावा ४६ महोरगाअजगराः दंदशूकाः दंशनशीलाः सर्पाः ४७ ४८ स्तनयित्नवः सनिर्घातामेघाः ४९ सांवर्तकः प्रलयाग्निः अधाक् अदहत् ५० उद्वेलः तीरमतिक्रांतः ५१ ५२ यत्रपदातदाध्यातः ५३ ५४

असुरकूटकर्मजाः असुरकपटकर्मजाताः अत्रकैमुत्यन्यायमाह हरिस्मृतिरितिसर्वविपद्विनाशिनीकिमुतहरिरितीति ५५ अहिनोत्आहितान्अमुंचत् अरीनसुरान्वहतीत्यरिवाहः कुंभकारशब्दवद् ण्प्रत्ययांतः । आरिःसिंहोवाहोयस्यसतथा इभारिवाहइतिपाठेस्पष्टोर्थः ५६ आहत्यभ्रामयित्वांडजेंद्रोगरुडः । आद्योहरिररिणाचक्रेणनदतोरेःकालनेमेःशिरोच्छिनदित्यन्वयः । अच्छिनदितिक्रिया पदशक्तेर्द्विवारंकालनेम्यादीन्हतवान्हरिरित्येषोर्थोभिविज्ञायते छिदिद्वैधीभावइतिद्वैधीभावश्रवणात्उशनाजीवयामासेत्युत्तरवाक्याच्चद्विवारंहतिरस्तिकालनेम्यादयः सर्वेहरिणानिहताअपि ॥ शुक्रे णोज्जीविताःसंतःपुनस्तेवैनिपातिताइतिवचनाच्चनिश्चितोयमर्थइति ५७॥ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेवि०क्र०टी०नवमोध्यायः ॥९॥ देवासुरयुद्धमुपक्रम्यहरिणाचक्रेणकालनेमेःशिरोच्छिनदित्युपसंहृतं त्रामराममृताउतपलायिताः विनष्टमरणधर्माणांतेषांविनाशायोगात्पलायनमेवग्राह्यं भगवतानुगृहीतबलानांतदप्ययुक्तंअतस्तैःकिमकारीतितत्राह अथोइति। अनेनहरेरनुग्रहेणैवजयोन्यथापराजयइत्यय

तस्मिन्प्रविष्टेसुरकूटकर्मजामायाविनेशुर्महतांमहीयसि ॥ स्वाप्नोयथाहिःप्रतिबोधआगतेहरिस्मृतिःसर्वविपद्विमोक्षणी ५५ दृष्ट्वामृधेगरुडवाहमिहारि वाहआविध्यशूलमहिनोदथकालनेमिः ॥ तल्लीलयागरुडमूर्ध्निपतद्गृहीत्वातेनाहनन्नृपसवाहमरिंत्र्यधीशः ५६ मालीसुमाल्यतिबलौयुधिपेततुर्यच्चक्रेण कृत्तशिरसावथमाल्यवांस्तम् ॥ आहत्यतिग्मगदयाहनदंडजेंद्रंतावच्छिरोच्छिनदरेर्नदतोरिणाद्यः ५७॥ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेनवमोध्यायः॥ ९ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथोसुराःप्रत्युपलब्धचेतसःपरस्यपुंसःपरयानुकंपया ॥ जघ्नुर्भृशंशक्रसमीरणादयस्तांस्तान्रणेयैरभिसंहताःपुरा १ वैरोचना यसंरब्धोभगवान्पाकशासनः ॥ उदयच्छद्यदावज्रंप्रजाहाहेतिचुक्रुशुः २ वज्रपाणिस्तमाहेदंतिरस्कृत्यपुरःस्थितम् ॥ मनस्विनंसुसंपन्नंविचरंतंमहामृधे ३ नटवन्मूढमायाभिर्मायेशान्नोजिगीषसि ॥ जित्वाबालान्निबद्धाक्षान्नटोहरतितद्धनम् ४ आरुरुक्षंतिमायाभिरुत्सिसृक्षंतियेदिवम् ॥ तान्दस्यून्विधुनोम्यज्ञान्पूर्वस्माच्चपदादधः ५ सोहंदुर्मायिनस्तेद्यवज्रेणशतपर्वणा ॥ शिरोहरिष्येमंदात्मन्घटस्वज्ञातिभिःसह ६ ॥ बलिरुवाच ॥ संग्रामेवर्तमानानांकालनोदितकर्मणाम् ॥ कीर्तिर्जयोऽजयोमृत्युःसर्वेषांस्युरनुक्रमात् ७ तमिमंकालरशनंजनाःपश्यंतिसूरयः ॥ नहृष्यंतिनशोचंतितत्रयूयमपंडिताः ८ नवयंमन्यमानानामात्मानंतत्रसाधनम् ॥ गिरोवःसाधुशोच्यानांगृह्णीमोमर्मताडनाः ९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्याक्षिप्यविभुंवीरोनाराचैर्वीरमर्दनः ॥ आकर्णपूर्णैरहनदाशुगैराहतंपुनः १० एवंनिराकृतोदेवोवैरिणातथ्यवादिना ॥ नामृष्यत्तदधिक्षेपंतोत्राहतइवद्विपः ११

मर्थःस्पष्टितइतिध्वनयति १ तत्रबलिवासवयोःप्रसक्तंयुद्धंकिमभूदत्राह वैरोचनायेति २ तत्रशत्रुंप्रहरिष्यतायोधेनस्वपौरुषंप्रकाश्यप्रहर्तव्यमितिन्यायमनुसंदधानोवज्रमुद्धृत्यवज्रपाणिस्तंवक्ति वज्रपा णिरिति ३ स्वपौरुषप्रकटनमपिप्रतिभटनिंदापूर्वकमित्यतस्तंनिंदति जित्वेति । कश्चित्खलइंद्रजालादिनानिबद्धाक्षान्बालान्जित्वानभआकाशंवाच्छाद्यतेषांधनंयथाहरति तथायेमायाभिःकपटासि अन्नैः । दिवंपरलोकमारुरुक्षंति ततोप्युत्सिसृक्षंतिऊर्ध्वंगंतुमिच्छंतिअहंतान्दस्यून्पूर्वस्माच्चक्रवर्तिपदादधोविधुनोमि चशब्दात्ततस्ततोविधूयाधोनिक्षिपामिकदाप्यूर्ध्वदर्शनरहितान्करोमीत्यर्थः । यत्रनायंपच्यवमुपच्यवंचशिक्षतइत्यत्रयथोपमालुप्तातथात्रापि मायाभिस्तूत्सिसृप्संतमिंद्राद्यामारुरुक्षतः अवदस्यूनरधूनुथाः इत्यृचप्रमाणयति ४ ५ ६ ७ रशनंरज्जुः ८ तत्रजयादौआत्मानंस्वंका रणंमन्यमानानांवोगिरः साध्वितिनगृह्णीमः । मर्मण्येवताडनंयासांतास्तथोक्ताः ९ १० ११

 ११ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ शताभ्यांशतद्वयेनसंधानयुक्तमोक्षेणमौर्व्यांसंधानंततोमोक्षणंचतक्रयुगपदितितत्कर्मकरणमपश्यतामितिशेषः २२ २३ २४ भिन्ननवःभिन्ननावः २५ तुराषांडिद्रःआखंडलस्तुराषाडितिहलायुधः २६ २७ २८ २९ ३० ३१ हरिरिंद्रः आकाशतलेआपतन्महावेगंशूलमिषुभिःसहस्रधानिचिच्छेदेनितरामाच्छिनत्कंधरेकंठे शिरेहरंश्छिदंस्तमहन

१५ प्राहरत्कुलिशंतस्मा अमोघंपरमर्दनम् ॥ सयानोन्यपतद्भूमौछिन्नपक्षइवाचलः १२ सखायंपतितंदृष्ट्वाजंभोबलिसखःसुहृत ॥ अभ्ययात्सौहृदंसख्युर्ह तस्यापिस्वमाचरन् १३ ससिंहवाहआसाद्यगदामुद्यम्यरंहसा ॥ जत्रावताडयच्छक्रंगजंचसुमहाबलः १४ गदाप्रहारव्यथितोभृशंविह्वलितोगजः ॥ जानुभ्यांधरणींस्पृष्ट्वाकश्मलंपरमंययौ १५ ततोरथोमातलिनाहरिर्दशशतैर्वृतः ॥ आनीतोद्विपमुत्सृज्यरथमारुरुहेविभुः १६ तस्यतत्पूजयन्कर्मशत्रो र्दानवसत्तमः ॥ शूलेनज्वलतातंतुस्मयमानोहनन्मृधे १७ सेहेरुजंसुदुर्मर्षंसत्वमालंब्यमातलिः ॥ इंद्रोजंभस्यसंक्रुद्धोवज्रेणापाहरच्छिरः १८ जंभंश्रु त्वाहतंतस्यज्ञातयोनारदादृषेः ॥ नमुचिश्चबलःपाकस्तत्रापेतुस्त्वरान्विताः १९ वचोभिःपरुषैरिंद्रमर्दयंतोस्यमर्मसु ॥ शरैरवाकिरन्मेघाधाराभिरिवप र्वतम् २० हरीन्दशशतान्याजौहर्यश्वस्यबलःशरैः ॥ तावद्भिरर्दयामासयुगपल्लघुहस्तवान् २१ शताभ्यांमातलिंपाकोरथंसावयवंपृथक् ॥ सकृत्सं धानमोक्षेणतदद्भुतमभूद्रणे २२ नमुचिःपंचदशभिःस्वर्णपुंखैर्महेषुभिः ॥ आहत्यव्यनदत्संख्येसतोयइवतोयदः २३ सर्वतःशरकूटेनशक्रंसरथसारथिं ॥ छादयामासुरसुराःप्रावृट्सूर्यमिवांबुदाः २४ अलक्षयंतस्तमतीवविह्वलाविचुक्रुशुर्देवगणाःसहानुगाः ॥ अनायकाःशत्रुबलेननिर्जितावणिक्पथाभि न्ननवोयथार्णवे २५ ततस्तुराषाडिषुबद्धपंजराद्विनिर्गतःसाश्वरथध्वजाग्रणीः ॥ बभौदिशःखंपृथिवींचरोचयन्स्वतेजसासूर्यइवक्षपात्यये २६ निरीक्ष्य पृतनांदेवःपरैरभ्यर्दितांरणे ॥ उदयच्छद्रिपुंहंतुंवज्रंवज्रधरोरुषा २७ सतेनैवाष्टधारेणशिरसीबलपाकयोः ॥ ज्ञातीनांपश्यतांराजन्जहारजनयन्भयम् २८ नमुचिस्तद्वधंदृष्ट्वाशोकामर्षरुषान्वितः ॥ जिघांसुरिंद्रंनृपतेचकारपरमोद्यमम् २९ अश्मसारमयंशूलंघंटावद्धेमभूषणम् ॥ प्रगृह्याभ्यद्रव त्क्रुद्धोनमुचिर्दानवोत्तमः ३० तदाविद्ध्यमहावीर्योहतोसीतिविसर्जयन् ॥ प्राहिणोद्देवराजायनिनदन्मृगराडिव ३१ तदापतद्गगनतलेमहाजवंवि चिच्छिदेहरिरिषुभिःसहस्रधा ॥ तमाहनन्नृपकुलिशेनकंधरेरुषान्वितस्त्रिदशपतिःशिरोहरन् ३२ ततोस्यनत्वचमपिवज्रऊर्जितोबिभेदयःसुर पतिनौजसेरितः ॥ तदद्भुतंपरमतिवीर्यवृत्रभित्तिरस्कृतोनमुचिशिरोधरत्वचा ३३ तस्मादिंद्रोबिभेच्छत्रोर्वज्रःप्रतिहतोयतः ॥ किमिदंदैवयोगेन भूतंलोकविमोहनम् ३४ येनमेपूर्वमद्रीणांपक्षच्छेदःप्रजात्यये ॥ कृतोनिविशतांभारैःपतत्रैःपततांभुवि ३५ तपःसारमयंत्वाष्ट्रंवृत्रोयेनविपाटितः ॥ अन्येचापिबलोपेताःसर्वास्त्रैरक्षतत्वचः ३६ सोयंप्रतिहतोवज्रोमयामुक्तोसुरेल्पके ॥ नाहंतदाददेदंडंब्रह्मतेजोप्यकारणम् ३७ १० १५

दित्यन्वयः ३२ ततःकिमभूत्तत्राह ततइति तिरस्कृतोधिकृतः ३३ भूतंग्रहलक्षणम् ३४ पतत्रैःपततांभारैः भुविनिविशतामद्रीणाम् ३५ तपःसारंअयामितिपदच्छेदः ३६ ३७

३८ कुतोनार्हतिवधमत्राह मयेति कोयंवरइतितत्राह मृत्युरिति ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ तेचअनुचरैःसंगीयमानाइत्यर्थःसंरंभंद्वेषोद्रेकम् ४७ ४८ ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवि०क्र०टी०दशमोध्यायः ॥ १० ॥ भगवज्ज्ञानसाधनभक्तिविधानार्थंदेवोत्तमरुद्रादिसंभाव्यमहिमावर्ण्यतेस्मिन्नध्याये । तत्रविष्णुशिवयोःसंवादप्रकारंवक्तुमाह वृषध्वजइति हरिःसुरगणान्सोममपाययदितियदिदंनिशम्य १ २ सःउमया सोषामविंदत्तस्यासोअग्निसोअर्केणविवबाधेनमांसिसेदभवोपमवथयूयामिंद्रश्चमर्त्यइत्यादिवत् ३ हेतुर्नैमित्तकारणंअदृष्टादिवन्नेत्याह आत्मेति नजीवइत्याह ईश्वरइति ४ ईश्वरश्चेच्छिवःकिंनतस्यस्वातंत्र्येणोपास्यमानत्वासंभवात् अस्यमोक्षार्थिभिस्तथात्वादित्याह तवेति ५ उपास्यमानमपिशबलंकिंनस्यादितितत्राह त्वंब्रह्मेति । ब्रह्मपदार्थमाह

इतिशक्रंविषीदंतमाहवागशरीरिणी ॥ नायंशुष्कैरथोनार्द्रैर्वधमर्हतिदानवः ३८ मयास्मैयद्वरोदत्तोमृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः ॥ अतोन्यश्चिंतनीयस्तेउपायोमघवन्रिपोः ३९ तांदैवींगिरमाकर्ण्यमघवान्सुसमाहितः ॥ ध्यायन्फेनमथापश्यदुपायमुभयात्मकम् ४० नशुष्केणनचार्द्रेणजहारनमुचेःशिरः ॥ तंतुष्टुवुर्मुनिगणामाल्यैश्चावाकिरन्विभुम् ४१ गंधर्वमुख्यौजगतुर्विश्वावसुपरावसू ॥ देवदुंदुभयोनेदुर्नर्तक्योननृतुर्मुदा ४२ अन्येप्येवंप्रतिद्वंद्वान्वाय्वग्निवरुणादयः ॥ सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान्केसरिणोयथा ४३ ब्रह्मणाप्रेषितोदेवान्देवर्षिर्नारदोनृप ॥ वारयामासविबुधान्दृष्ट्वादानवसंक्षयम् ४४ नारदउवाच ॥ भवद्भिरमृतंप्राप्तंनारायणभुजाश्रयैः ॥ श्रियासमेधिताःसर्वेउपारमतविग्रहात् ४५ श्रीशुकउवाच ॥ येऽवशिष्टारणेतस्मिन्नारदानुमतेनते ॥ बलिंविपन्नमादायअस्तंगिरिमुपागमन् ४६ संयम्यमन्युसंरंभंमानयंतोमुनेर्वचः ॥ गीयमानाअनुचरैर्ययुःसर्वेत्रिविष्टपम् ४७ तत्रापिनष्टावयवान्विद्यमानशिरोधरान् ॥ उशनाजीवयामाससंजीविन्यास्वविद्यया ४८ बलिश्चोशनसास्पृष्टःप्रत्यापन्नेंद्रियस्मृतिः ॥ पराजितोपिनाखिद्यल्लोकतत्त्वविचक्षणः ॥ ४९ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेदशमोध्यायः ॥ १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वृषध्वजोनिशम्येदंयोषिद्रूपेणदानवान् ॥ मोहयित्वासुरगणान्हरिःसोममपाययत् १ वृषमारुह्यगिरिशःसर्वभूतगणैर्वृतः ॥ सहदेव्याययौद्रष्टुंयत्रास्तेमधुसूदनः २ सभाजितोभगवतासादरंसोमयाभवः ॥ सूपविष्टउवाचेदंप्रतिपूज्यस्मयन्हरिम् ३ देवदेवजगद्व्यापिन्जगदीशजगन्मय ॥ सर्वेषामेवभावानांत्वमात्माहेतुरीश्वरः ४ तवैवचरणांभोजंश्रेयस्कामानिराशिषः ॥ विसृज्योभयतःसंगंमुनयःसमुपासते ५ त्वंब्रह्मपूर्णममृतंविगुणंविशोकमानंदमात्रमविकारमनन्यदन्यत् ॥ विश्वस्यहेतुरुदयस्थितिसंयमानामात्मेश्वरश्चतदुपेक्षतयानपेक्षः ६

पूर्णमिति । अविनाशिनःपूर्णत्वंयुक्तमित्याह अमृतमिति । अमृतत्वंकुतइतितत्राह विगुणमिति । अतएवविशोकंआनंदमात्रमतोपिशोकोनास्त्यरयषड्विकाररहितंएतादृशमन्यन्नास्तीत्याह अनन्यदिति स्वगतभेदविवर्जितंवाअन्यज्जगतइतिशेषःसर्वस्माद्भिन्नमित्यर्थः । जगत्कारणस्यतदुदासीनस्यचैकत्वप्रकटनायपुनरुक्तमाह विश्वस्येति । एवंविधब्रह्मप्रकृत्यादिकमपेक्ष्यापिकर्तुंसमर्थइत्याह तदुपेक्षतयेति ६

एतत्कथमितितत्राह एकइति । यथाकुंडलाद्यात्मनाकृतंप्रकृत्यात्मनात्वकृतंस्वर्णमेकमेवेहस्वर्णेवस्तुतोभेदोनास्ति तथासदादिवस्तुषुस्थितत्वात्तत्तस्वभावप्रवर्तकत्वेनसदादिशब्दवाच्यस्त्वमप्येकएव इ दमपिसामर्थ्याभावे नयुक्तमथोनिरतिशयसामर्थ्यमस्यावगम्यतइतिभावः स्थानभेदादेकस्यपरमात्मनोभेदकल्पनमज्ञानमूलमित्याह अज्ञानतइति जनैरज्ञानतस्त्वयिविकल्पोभेदोविहितोयस्मात्तस्मा दवस्तुभूतइतिशेषः विहतइतिपाठेअज्ञानतस्त्वयिविकल्पइतियस्मात्तस्माद्विहतोनष्टइत्यर्थःभेदकल्पनायांकामापितिरितितत्राह गुणेति । गुणानांव्यतिकरोमिथःकार्यार्थसमवायविशेषोयस्मात्सतत्त त्कार्येषुतत्तत्प्रवर्तकत्वेनतत्स्थत्वात्तदाशंकेतिभावः। ननुस्वतोभेदाभावेप्युपाधिभेदात्सस्यादितितत्राह निरुपाधिकइति । उपाधिसद्भावेतद्भेदात्सोस्तीति शंकितुंशक्यते सएवनास्तिआनंदमात्रमितिनि र्धारितत्वात् । पुनर्वचनंमंदाशंकानिवारणार्थमिति ७ एकस्यनानामतविषयत्वंनभिन्नस्येत्याह त्वामिति । केचिद्वेदांतिनःत्वांब्रह्मेत्यवयंत्यवगच्छंतिएकेस्मार्ताःधारकत्वाद्धर्मं एकेपौराणिकाःपरेशंत्वां सदसतोःपरंपुरुषं । अन्येपांचरात्रिकाःत्वांविमलोत्कर्षणीज्ञानेत्यादिनवशक्तियुतंपरंवदंति केचिदेकांतिनःत्वामव्ययमात्मतंत्रंमहापुरुषमभिवदंतीत्यन्वयः ८ तद्विषयज्ञानसामग्र्यभावान्नाल्पक

एकस्त्वमेवसदसद्द्वयमद्वयंचस्वर्णंकृताकृतमिवेहनवस्तुभेदः ॥ अज्ञानतस्त्वयिजनैर्विहितोविकल्पोयस्माद्गुणव्यतिकरोनिरुपाधिकश्च ७ त्वांब्रह्मकेचि दवयंत्युतधर्ममेकएकेपरंसदसतोःपुरुषंपरेशम् ॥ अन्येवदंतिनवशक्तियुतंपरंत्वांकेचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतंत्रम् ८ नाहंपरायुर्ऋषयोनमरीचिमुख्या जानंतियद्विरचितंखलुसत्त्वसर्गाः ॥ यन्माययामुषितचेतसईशदैत्यमर्त्यादयःकिमुतशश्वदभद्रवृत्ताः ९ सत्वंसमीहसिततःस्थितिजन्मनाशान्भूतेहितंचजगतोभवबंधमोक्षौ ॥ वायुर्यथाविशतिखंचचराचराख्यंसर्वंत्वदात्मकतयावगमोनुतिस्ते १० अवतारामयादृष्टारममाणस्यतेगुणैः ॥ सोयंतद्द्रष्टु मिच्छामियत्तेयोषिद्वपुर्धृतम् ११ येनसंमोहितादैत्याःपायिताश्चामृतंसुराः ॥ तद्दिदृक्षवआयाताःपरंकौतूहलंहिनः १२ श्रीशुकउवाच ॥ एवमभ्यर्थि तोविष्णुर्भगवान्शूलपाणिना ॥ प्रहस्यभावगंभीरंगिरिशंप्रत्यभाषत १३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कौतूहलायदैत्यानांयोषिद्वेषोमयाकृतः ॥ पश्यता सुरकार्याणिहृतेपीयूषभाजने १४ तत्तेहंदर्शयिष्यामिदिदृक्षोःसुरसत्तम ॥ तत्कामिनांचमंतव्यंसंकल्पप्रभवोदयम् १५ श्रीशुकउवाच ॥ इतिब्रुवा णोभगवांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भवआस्तेसहोमया १६ ततोददर्शोपवनेवरस्त्रियंविचित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे ॥ विक्रीडतींकंदुकली लयालसद्दुकूलपर्यस्तनितंबमेखलाम् १७

ल्पनाइत्याशयेनाह नाहमिति । सत्वसर्गाःसात्विकाःअत्रापिनिमित्तमाह यन्माययेति ९ जन्मस्थित्यादीनांभिन्नकर्तृत्वेननानात्वंकिंनस्यादितितत्राह सत्वमिति । योब्रह्माद्यविज्ञातस्वरूपः । सज गतः स्थितिजन्मनाशान्भूतैरीहितंचबंधमोक्षावपिसमीहसिकरोषिहियस्मात्तस्मात्वात्मकत्वंभ्रांतिरितिभावः नन्वासुकल्पनास्त्वेकविषयाततोन्याकिंतवस्तुतिरितितत्राह वायुरिति । यथावायुःखंच राचराख्यंसर्वंप्रविशति ततोभिन्नश्चतथासर्वस्यत्वदात्मकतयात्वद्व्याप्यत्वेनावगमोज्ञानंतेतवनुतिःस्तुतिःस्यादित्यन्वयः । अनेनधर्मादिप्रवर्तकत्वेनतत्तच्छब्दवाच्यत्वावगमःस्तुतिरित्युक्तंभवति १० तवस्तुत्याकोभिप्रायइतितत्राह अवताराइति अस्तुदृष्टिस्ततः किमिदानीमपेक्षितमितितत्राह सोहमिति ११ १२ १३ १४ संकल्पप्रभवस्यकामस्योदयोयस्माद्वपुषस्तत्तथा तद्वपुःकामिनीनां चमंतव्यमितिप्रयोगोगंतव्यातेवसतिरलकेतिवत्कृद्योगेषष्ठी । चशब्दादकामिनामितिग्राह्यम् १५ १६ लसंतीनितंबेपर्यस्तापरिवृतादुकूलोपरिमेखलायस्याःसातथाताम् १७

आवर्तनमवाङ्ग्यनमुद्वर्तनमुन्नमनंताभ्यांकंपितयोरारव्यचंचलयोस्तनयोर्गुणतः प्रकृष्टहारस्यचोरुभरैः। पदेपदेमध्यप्रदेशेभज्यमानामिवस्थितांततस्ततस्तत्रतत्र चलत्पदपल्लवंनयंतींप्रचालयंतीं १८भ्रमतः कंदुकस्यचापलैः चलभावैः प्रोद्विग्नेचंचलेतारेकनीनिकेययोस्तेप्रोद्विग्नतारेतेचायतेचलोलेचलोचनेयस्याःसातथातां स्वकर्णयोर्विभ्राजितेच लोलकुंडलेचस्वकर्णविभ्राजितलोलकुंडलेताभ्यांःउल्लसद्भ्यां कपोलाभ्यांअलकैश्चमंडितमाननंयस्याःसा तथाताम् १९ संनह्यतींबध्नतींआत्ममाययास्वरूपशोभावैचित्र्येण २० व्रीडासहितेन स्मितेनस्फुटेनप्रफुल्लेनविसृष्टेनदिक्षुमुक्तेनचकटाक्षेणमूढः स्त्रीप्रेक्षण समीक्षणाभ्यांनिवृतआह्लादितआत्मायस्यसतथासः २१ स्त्रीरुद्रंपश्यतिरुद्रःस्त्रियंपश्यतीतिभावेनतंकंदुकमनुव्रजंत्याःस्त्रियः २२ विलज्जंत्यांलज्जाभावंकुर्वत्याम् २३ २४ नान्वतिष्ठतना

आवर्त्तनोद्वर्तनकंपितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरैःपदेपदे ॥ विभज्यमानामिवमध्यतश्चलत्पदप्रवालंनयतींततस्ततः १८ दिक्षुभ्रमत्कंदुकचापलैर्भृशंप्रोद्विग्नतारायतलोललोचनाम् ॥ स्वकर्णविभ्राजितलोलकुंडलोल्लसत्कपोलालकमंडिताननाम् १९ श्लथद्दुकूलांकबरींचविच्युतांसनह्यतींवामकरेणवल्गुना ॥ विनिघ्नतीमन्यकरेणकंदुकांविमोहयंतींजगदात्ममायया २० तांवीक्ष्यदेवइतिकंदुकलीलयेषद्व्रीडास्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमूढः ॥ स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविव्हलात्मानात्मानमंतिकउमांस्वगणांश्चवेद २१ तस्याःकराग्रात्सतुकंदुकोयदागतोविदूरंतमनुव्रजंत्याः ॥ वासःससूक्ष्मंलघुमारुतोहरद्भवस्यदेवस्यकिलानुपश्यतः २२ एवंतांरुचिरापांगींदर्शनीयांमनोरमाम् ॥ दृष्ट्वातस्यांमनश्चक्रेविलज्जंत्यांभवःकिल २३ तयापहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविह्वलः ॥ भवान्याअपिपश्यंत्यागतह्रीस्तत्पदंययौ २४ सातमायांतमालोक्यविवस्त्राव्रीडिताभृशम् ॥ निलीयमानावृक्षेषुहसंतीनान्वतिष्ठत २५ तामन्वगच्छद्भगवान्भवःप्रमथितेंद्रियः ॥ कामस्यचवशंनीतःकरेणुमिवयूथपः २६ सोनुव्रज्यातिवेगेनगृहीत्वानिच्छतींस्त्रियम् ॥ केशबंधउपानीयबाहुभ्यांपरिषस्वजे २७ सोपगूढाभगवताकरिणाकरिणीयथा ॥ इतस्ततःप्रसर्पंतीविप्रकीर्णशिरोरुहा २८ आत्मानंमोचयित्वांगसुरर्षभभुजांतरात् ॥ प्राद्रवत्साप्रथुश्रोणीमायादेवविनिर्मिता २९ तस्यासौपदवींरुद्रोविष्णोरद्भुतकर्मणः ॥ प्रत्यपद्यतकामेनवैरिणाचविनिर्जितः ३० तस्यानुधावतोरेतश्चस्कंदामोघरेतसः ॥ शुष्मिणोयूथपस्येववासितामनुधावतः ३१ यत्रयत्रापतन्मह्यांरेतस्तस्यमहात्मनः ॥ तानिरुद्रस्यहेम्नश्चक्षेत्राण्यासन्महीपते ३२ सरित्सरःसुशैलेषुवनेषूपवनेषुच ॥ यत्रक्वचासन्नृषयस्तत्रसन्निहितोहरः ३३ स्कन्नेरेतसिसोपश्यदात्मानंदेवमायया ॥ जडीकृतंनृपश्रेष्ठसन्न्यवर्ततकश्मलात् ३४ अथावगतमाहात्म्यआत्मनोजगदात्मनः ॥ अपरिज्ञेयवीर्यस्यनमेनेतदुदाहृतम् ३५ तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्यमधुसूदनः ॥ उवाचपरमप्रीतोबिभ्रत्स्वांपौरुषींतनुम् ३६ श्रीभगवानुवाच ॥ दिष्ट्यात्वंविबुधश्रेष्ठस्वांनिष्ठामात्मनास्थितः ॥ यतोदुस्तरयास्वैरंमोहितोस्यंगमायया ३७

नुकूलाभूत् २५ २६ २७ २८ २९ वैरिणापुरुषार्थविरोधिनाविरुद्धप्रेरणावतावा ३० शुष्मिणोवीर्यवतःवासितांमैथुनेच्छावतींकरेणुम् ३१ रुद्रस्यक्षेत्राणिहेम्नश्चक्षेत्राणिस्वर्णाकाराण्यासन् ३२ क्वचयत्रक्वचसरिदादिषुरेतःक्षेत्रेषुऋषयआसन् तत्रभवश्चसन्निहितोभवत् ३३ ३४ बुद्धिभ्रंशकरंकश्मलंनिवृत्तमितियस्मादयतस्मात्तदुदाहृततांगाम्भोक्षिम् ३५ अविक्लवंस्वस्थंअव्रीडंकामजनकलज्जारहितं ३६ स्वनिष्ठांभक्तिलक्षणां आत्मनामनसा कुतइतितत्राह यतइति ३७

दुरंतेजविराशौकश्चिन्मायांतरेत्वैचित्र्यादितितत्राहकृतेत्वदिति । विषयेविषक्तः येयेविषयपाशबंधकास्तांस्तान्भावान्कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षतेतिश्रुतेःमायावरणपटूनांसद्भावात्कथंकोन्वि त्याक्षिप्यतइतितत्राह दुस्तरामिति ३८ मदनुग्रहवतःसुतरेत्याह सेयमितिभागशःएकदेशेनापि ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ भागशएकदेशेनापिउत्तमश्लोकस्यहरेर्गुणानुवर्णनंस मस्तसंसारपरिभ्रमविनाशनमितियद्यस्मात्तस्मान्निरंतरमेतदनुशृण्वतःकीर्तयतःपुरुषस्यसमुद्यमःसमीचीनःप्रयत्नोजातुनरिष्यतेननश्यति रीङ्क्षये ४५ निरंतरमनुस्मरणार्थंपूर्वोक्तगुणविशिष्टत्वेन तंश्रीनारायणंनमति असदविषयमिति योभावेनभक्त्यागम्यंप्राप्यंचासतामभक्तानामविषयमंघ्रिंप्रपन्नानमरवर्यान्सिंधोर्मंथनोद्भूतममृतमाशयदपाययत्कीदृशःकपटयुवतिवेषः सुरारीन्असुरान्मोह

कोनुमेतितरेन्मायांविषक्तस्त्वदृतेपुमान् ॥ तांस्तान्विसृजतींभावान्दुस्तरामकृतात्मभिः ३८ सेयंगुणमयीमायानत्वामभिभविष्यति ॥ मयासमेताका लेनकालरूपेणभागशः ३९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंभगवताराजन्श्रीवत्सांकेनसत्कृतः ॥ आमंत्र्यतंपरिक्रम्यसगणःस्वालयंययौ ४० आत्मांशभूतां तांमायांभवानींभगवान्भवः ॥ शंसतामृषिमुख्यानांप्रीत्यातुष्टावुवाचह ४१ अयिव्यपश्यस्त्वमजस्यमायांपरस्यपुंसःपरदेवतायाः ॥ अहंकलाना मृषभोविमुह्येययावशोन्येकिमुतास्वतंत्राः ४२ यंमामपृच्छस्त्वमुपेत्ययोगात्समाःसहस्रांतउपारतंवै ॥ सएषसाक्षात्पुरुषःपुराणोनयत्रकालोविशते नवेदः ४३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतितेभिहितस्तातविक्रमःशार्ङ्गधन्वनः ॥ सिंधोर्निर्मथनेयेनधृतःपृष्ठेमहाचलः ४४ एतन्मुहुःकीर्तयतोनुशृण्वतोनरिष्य तेजातुसमुद्यमःक्वचित् ॥ यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनंसमस्तसंसारपरिश्रमापहम् ४५ असदविषयमंघ्रिंभावगम्यंप्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत्सिंधुमथ्य म् ॥ कपटयुवतिवेषोमोहयन्यःसुरारीन्तमहमुपसृतानांकामपूरंनतोस्मि ४६ ॥इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेएकादशोध्यायः ॥११॥ श्रीशुकउवाच ॥ मनुर्विवस्वतःपुत्रःश्राद्धदेवइतिश्रुतः ॥ सप्तमोवर्तमानोयस्तदपत्यानिमेशृणु १ इक्ष्वाकुर्नभगश्चैवधृष्टःशर्यातिरेवच ॥ नरिष्यंतोथनाभागःसप्तमोदिष्ट उच्यते २ करूषश्चपृषध्रश्चदशमोवसुमान्स्मृतः ॥ मनोर्वैवस्वतस्यैतेदशपुत्राःपरंतप ३ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः ॥ अश्विनावृभवोरा जन्निंद्रस्तेषांपुरंदरः ४ कश्यपोत्रिर्वसिष्ठश्चविश्वामित्रोथगौतमः ॥ जमदग्निर्भरद्वाजइतिसप्तर्षयःस्मृताः ५ अत्रापिभगवज्जन्मकश्यपाददितेरभूत् ॥ आ दित्यानामवरजोविष्णुर्वामनरूपधृक् ६ संक्षेपतोमयोक्तानिसप्तमन्वंतराणिते ॥ भविष्याण्यथवक्ष्यामिविष्णोःशक्त्यन्वितानिच ७ विवस्वतश्चद्वेजा यैविश्वकर्मसुतेउभे ॥ संज्ञाछायाचराजेंद्रयेप्रागभिहितेतव ८ तृतीयावडवामतासांसंज्ञासुतास्त्रयः ॥ यमोयमीश्राद्धदेवश्छायायाश्चसुताञ्छृणु ९

यन्उपसृतानांशरणंगतानांपुंसांकामपूरंअभीष्टदंतमिमंश्रीनारायणंनतोस्मीत्यन्वयःअनेनैवंविधेभगवतिभक्तिःकर्तव्येतिसिद्धमित्युक्तंभवति ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवि०कृ०टीकायांए कादशोध्यायः ॥ ११ ॥ प्रासंगिकंसमाप्यावशिष्टश्राद्धदेवादिमनुकथाकथनेनहरेर्माहात्म्यमेववर्णयतिकतिपयैरुत्तरैरध्यायैः तत्रश्राद्धदेवःकस्यपुत्रइतितत्राह मनुरिति १ श्राद्धदेवस्यापत्यानितत्र देवनामानिसप्तऋषिनामानिहरेरवतारविशेषंचवक्ति इक्ष्वाकुरित्यादिना २ ३ ४ ५ ६ मंदानांप्रमेयविज्ञानार्थंउत्तरमन्वंतराणिप्रतिजानीते भविष्याणीति ७ ८ तासांसंज्ञाछायावडवानांमध्येसंज्ञा सुताएतइत्याह यमइति ९

१० ११ १२ बलेरैंद्रपदानंतरंकासिद्धिरितितत्राह दत्त्वेमामिति पदत्रयंयाचमानायविष्णवेइमांपृथिवींदत्त्वाराद्धांसिद्धामैंद्रपदंहित्वायोबलिस्ततःसिद्धिंमुक्तिमवाप्स्यतीत्यन्वयः १३ इदानीं कुत्रास्तइत्यतआह यइति स्वराडिवइंद्रइव १४ १५ स्वयोगतःअच्युतनिष्ठालक्षणयोगात् इदानींकुत्रासतइतितत्राह इदानीमिति १६ स्थानंस्वर्गं १७ १८ १९ अंबुधारायांत्रियांये

सावर्णिस्तपतीकन्याभार्यासंवरणस्ययया ॥ शनैश्वरस्तृतीयोभूदश्विनौवडवात्मजौ १० अष्टमेअंतरेयातेसावर्णिर्भविता मनुः ॥ निर्मोहविरजस्काद्याःसा वर्णैस्तनयानृप ११ तत्रदेवाःसुतपसोविरजाअमितप्रजाः ॥ तेषांविरोचनसुतोबलिरिंद्रोभविष्यति १२ दत्त्वेमांयाचमानायविष्णवेयःपदत्रयम् ॥ राद्धमैं द्रपदंहित्वाततःसिद्धिमवाप्स्यसि १३ योसौभगवताबद्धःप्रीतेनसुतलेपुनः ॥ निवेशितोधिकेस्वर्गादधुनास्तेस्वराडिव १४ गालवोदीप्तिमान्रामोद्रो णपुत्रःकृपस्तथा ॥ ऋष्यशृंगःपितास्माकंभगवान्बादरायणः १५ इमेसप्तर्षयस्तत्रभविष्यंतिस्वयोगतः ॥ इदानीमासतेराजन्स्वेस्वेआश्रममंडले १६ देवगुह्यात्सरस्वत्यांसार्वभौमइतिप्रभुः ॥ स्थानंपुरंदराद्धृत्वाबलयेदास्यतीश्वरः १७ नवमोदक्षसावर्णिर्मनुर्वरुणसंभवः ॥ भूतकेतुर्दीप्तकेतुरित्या द्यास्तत्सुतानृप १८ परामरीचिगर्भाद्यादेवाइंद्रोद्भुतःस्मृतः ॥ द्युतिमत्प्रमुखास्तत्रभविष्यंत्यृषयस्ततः १९ आयुष्मतोंबुधारायामृषभोभगवा न्किल ॥ भवितायेनसंत्रातोत्रिलोकींभोक्ष्यतेऽद्भुतः २० दशमोब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतोमहान् ॥ तत्सुताभूरिषेणाद्याहविष्मत्प्रमुखाद्विजाः २१ तत्रापिजन्मभविताहरेर्विश्वसृजांगृहे ॥ श्रीमूर्तिरितिविख्यातोयेनाप्यायेतवैजगत् २२ हविष्मान्सुकृतःसत्योजयोमूर्तिस्तदाद्विजाः ॥ सुवासनविरुद्धा द्यादेवाःशंभुःसुरेश्वरः २३ विष्वक्सेनोविषूच्यांतुशंभोःसख्यंकरिष्यति ॥ जातःशांतस्तुभगवान्गृहेविश्वसृजांविभुः २४ मनुर्वैधर्मसावर्णिरेकाद शमआत्मवान् ॥ अनागतस्तत्सुताश्चसत्यधर्मादयोदश २५ विहंगमाःकामगमानिर्वाणरुचयःसुराः ॥ इंद्रश्चैववधृतिस्तेषामृषयश्चारुणादयः २६ आर्यक स्यसुतस्तत्रधर्मसेतुरितिस्मृतः ॥ वैधृतायांहरेरंशस्त्रिलोकींधारयिष्यति २७ भवितामेरुसावर्णीराजन्द्वादशमोमनुः ॥ देववानुपदेवश्चदेवश्रेष्ठादयःसु ताः २८ ऋतधामाचतत्रेंद्रोदेवाश्चहरितादयः ॥ ऋषयश्चतपोमूर्तितपश्चाग्नीध्रकादयः २९ स्वधामाख्योहरेरंशःसाधयिष्यतितन्मनोः ॥ अंत रंसत्यसहसःसूनृतायाःसुतोविभुः ३० मनुस्त्रयोदशोभाव्योदेवसावर्णिरात्मवान् ॥ चित्रसेनविचित्राद्यादेवसावर्णिदेहजाः ३१ देवाःसुकर्मसुत्रामसं ज्ञाइंद्रोदिवस्पतिः ॥ निर्मोकतत्त्वदर्शाद्याभविष्यंत्यृषयस्तदा ३२ देवहोत्रस्यतनयउपहर्तादिवस्पतेः ॥ योगेश्वरोहरेरंशोबृहत्यांसंभविष्यति ३३ मनुर्वाइंद्रसावर्णिश्चतुर्दशमएष्यते ॥ जंतुभीरववर्याद्याइंद्रसावर्णिवीर्यजाः ३४ विचित्राश्चाक्षुषादेवाःशुचिरिंद्रोभविष्यति ॥ अग्निबाहुःशुचिःशुद्धो मागधाद्यास्तपस्विनः ३५ नारायणस्यतनयोबृहद्भानुरतदाहरिः ॥ विनतायांमहाराजक्रियातंतून्वितायिता ३६

नऋषभेणसंत्रातोऽद्भुतोनामेंद्रः २० २१ २२ २३ शंभोरिंद्रस्यशांतःशांताख्यः २४ अनागतोभविष्यन् २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ दिवस्पतिःनामा ३२ ३३ ३४ ३५ क्रियातंतून्क्रियास मुदायान्वितायिताविस्तारंकारयिता ३६

त्रिकालानुगतानिअतीतवर्तमानभविष्यत्संज्ञांस्त्रिकालान्मनुवर्तमानानीतित्रिलोकानुगतानीतिपाठेस्पष्टोर्थः तेतवामितःप्रमाणीकृतः ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेविज०कृतटीकायांद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ यथाकथंप्रवृत्तइतिशेषः येइमेमन्वादयोयेनपुरुषेणयस्मिन्कर्मणिनियुक्ताःप्रेरितावर्ततेतत्सर्वं १ २ कोयंपुरुषइतितत्राह यज्ञादयइति मन्वादिकालमारभ्यतेनयज्ञनाम्नाहरिणाप्रचोदितामन्वादयोजगद्यात्रांजगत्स्थितिंनयंतीत्यन्वयः यतः श्रुतिगणेभ्यःसनातनोधर्मःसिद्धः ऋषयस्तान्श्रुतिगणान्यथावत्तपसापश्यन् ४ ततस्तदुक्तविधिनाहरिणाचोदितामनवस्तंचतुष्पादंधर्ममद्धासंचारयंति ५ प्रजापालान्नृपाश्चस्वस्वकालेविभागशोयावदंतंकर्मक्षयपर्यंतंमहींपालयंतीत्यन्वयः ६ ७ सिद्धस्वरूपःज्ञानमुपदिशति ऋषिरूपधरोहरिः कर्मयोगेश्वररूपधृग्योगम् ८ प्रजापतिरूपेणसर्गकरोतिस्वराड्वपुःक्षत्रवपुःदस्यून्हंतिपृथग्गुणःअयथार्थज्ञानजनकतमोगुणप्रवर्तकः ९ एभिर्ऋष्यादिभिःस्तूयमानोदृश्यतेनामरूपरहितयाअदृश्यत्वादिस्वभावविशिष्टयामाययाअव्यक्तशब्दवाच्ययामोहिता

राजन्चतुर्दशैतानित्रिकालानुगतानिते ॥ प्रोक्तान्येभिर्मितःकल्पोयुगसाहस्रपर्ययः ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेद्वादशोध्यायः १२ ॥ राजोवाच ॥ मन्वंतरेषुभगवान्यथामन्वादयस्त्विमे ॥ यस्मिन्कर्मणियेयेननियुक्तास्तद्वदस्वमे १ ॥ ऋषिरुवाच ॥ मनवोमनुपुत्राश्चमुनयश्चमहीपते ॥ इंद्राःसुरगणाश्चैवसर्वेपुरुषशासनाः २ यज्ञादयोयाःकथिताःपौरुष्यस्तनवोनृप ॥ मन्वादयोजगद्यात्रांनयंत्याभिःप्रचोदिताः ३ चतुर्युगांतेकालेनग्रस्तान्श्रुतिगणान्यथा ॥ तपसाऋषयोपश्यन्यतोधर्मःसनातनः ४ ततोधर्मंचतुष्पादंमनवोहरिणोदिताः ॥ युक्ताःसंचारयंत्यद्धास्वेस्वेकालेमहींनृपाः ५ पालयंतिप्रजापालायावदंतंविभागशः ॥ यज्ञभागभुजोदेवायेचतत्रानुकीर्तिताः ६ इंद्रोभगवतादत्तांत्रैलोक्यश्रियमूर्जिताम् ॥ भुंजानःपातिलोकांस्त्रीन्कामंलोकेप्रवर्षति ७ ज्ञानंचातुर्युगंब्रूतेहरिःसिद्धस्वरूपधृक् ॥ ऋषिरूपधरःकर्मयोगंयोगेशरूपधृक् ८ सर्गंप्रजेशरूपेणदस्यून्हंतिस्वराड्वपुः ॥ कालरूपेणसर्वेषामभवायपृथग्गुणः ९ स्तूयमानोजनैरेभिर्माययानामरूपया ॥ विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्नचदृश्यते १० एतत्कल्पविकल्पस्यप्रमाणंपरिकीर्तितम् ॥ यत्रमन्वंतराण्याहुश्चतुर्दशपुराविदः ११ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेऽष्टमस्कंधेत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ राजोवाच ॥ बलेःपदत्रयंभूमेःकस्माद्धरिरयाचत ॥ भूतेश्वरःकृपणवल्लब्धार्थोपिबबंधतम् १ एतद्वेदितुमिच्छामोमहत्कौतूहलंहिनः ॥ याञ्चेश्वरस्यपूर्णस्यबंधनंवाप्यनागसः २ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पराजितश्रीरसुभिश्चहापितइंद्रेणराजन्भृगुभिःसजीवितः ॥ सर्वात्मनातानभजद्भृगून्बलिःशिष्योमहान्स्वार्थनिवेदनेन ३ तंब्राह्मणाभृगवःप्रीयमाणाअयाजयन्विश्वजितात्रिलोकम् ॥ जिगीषमाणंविधिनाभिषिच्यमहाभिषेकेणमहानुभावाः ४

त्मभिर्जनैःकल्पितैर्नानादर्शनैरद्वैतादिनानाविधशास्त्रैर्नदृश्यतेनज्ञायते चशब्दाद्द्वैतज्ञानेनदृश्यतइतिग्राह्यंअन्यमीशस्यमहिमानमितिवीतशोकइतिश्रुतेः १० उपसंहरति एतदिति पुराविदोयत्रयस्मिन्कल्पेचतुर्दशमन्वंतराण्याहुस्तस्यकल्पस्यैतत्प्रमाणमुक्तं यस्मिन्नवांतरमन्वंतराण्याहुस्तस्यविकल्पस्यैतत्प्रमाणंपरिकीर्तितंशास्त्रांतरइतिशेषः इतिकल्पविकल्पस्यकल्पभेदस्येतिवा ११ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवि०कृतटीकायांत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ लब्धार्थःस्वीकृतत्रैलोक्यः १ पूर्णस्यईश्वरस्ययाच्ञाअनागसोबलेर्बंधनंयत्एतत् २ असुभिःप्राणैर्हापितोविजितःस्वार्थनिवेदनेनसर्वस्वसमर्पणेनअभीष्टार्थविज्ञापनेनवातान्भृगून्सर्वात्मनाअभजत् ३ विश्वजितासर्वस्वदक्षिणात्मनायागेन महाभिषेकेणमंत्रपूतस्नानविशेषेण ४

हर्यश्वस्यइंद्रस्यतुरंगाणांवर्णोयेषांतेतथाइंद्राश्ववर्णसदृशवर्णाइत्यर्थः इष्टादीष्टात् ५ पुरटोपनद्धंसुवर्णबद्धं अरिक्तौबाणैरशून्यौअक्षयसायकावित्यर्थः जलजंशंखम् ६ योधनार्थोयुद्धसाधनंविप्राद्भृगोः
७ स्रग्वरोमालाधरः ८ धिष्ण्यस्थःआहवनीयादिस्थानेस्थितः हव्यवाडग्निः ९ १० ११ १२ १३ यत्रेंद्रपुर्यांयत्रनलिनीषुपरिखभूतयादीर्घिकावद्वर्तमानया १४ पट्टमुपरिबंधः १५ न्यर्बुदै

ततोरथःकांचनपट्टबद्धोहयाश्वहर्यश्वतुरंगवर्णाः ॥ ध्वजश्चसिंहेनविराजमानोहुताशनादासहविर्भिरिष्टात् ५ धनुश्चदिव्यंपुरटोपनद्धंतूणावरिक्तौकवचं
चदिव्यम् ॥ पितामहस्तस्यददौचमालामम्लानपुष्पांजलजंचशुक्रः ६ एवंसविप्रार्जितयोधनार्थस्तैःकल्पितस्वस्त्ययनोथविप्रान् ॥ प्रदक्षिणीकृत्यकृ
तप्रणामःप्रह्लादमामंत्र्यनमश्चकार ७ अथारुह्यरथंदिव्यंभृगुदत्तंमहारथः ॥ सुस्रग्धरोथसंनद्धधन्वीखड्गीधृतेषुधिः ८ हेमांगदलसद्बाहुःस्फुरन्मकरकुंड
लः ॥ रराजरथमारूढोधिष्ण्यस्थइवहव्यवाट् ९ तुल्यैश्वर्यवयःश्रीभिःस्वयूथैर्दैत्ययूथपैः ॥ पिबद्भिरिवखंदृग्भिर्दहद्भिःपरिधीनिव १० वृतोविकर्ष
न्महतीमासुरींध्वजिनींविभुः ॥ ययाविंद्रपुरीमृद्धांकंपयन्निवरोदसीम् ११ रम्यामुपवनोद्यानैःश्रीमद्भिर्नंदनादिभिः ॥ कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः
१२ प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखामरद्रुमैः ॥ हंससारसचक्राह्वकारंडवकुलाकुलाः १३ नलिन्योयत्रक्रीडंतिप्रमदाःसुरसेविताः ॥ आकाशगंगयादेव्यावृतां
परिखभूतया १४ प्राकारेणाग्निवर्णेनसाट्टालेनोन्नतेनच ॥ रुक्मपट्टकपाटैश्चद्वारैःस्फाटिकगोपुरैः १५ जुष्टांविभक्तप्रपथांविश्वकर्मविनिर्मिताम् ॥ सभा
चत्वररथ्याढ्यांविमानैर्न्यर्बुदैर्युताम् १६ शृंगाटकैर्मणिमयैर्वज्रविद्रुमवेदिभिः ॥ यत्रनित्यवयोरूपाःश्यामाविरजवाससः ॥ भ्राजंतेरूपवन्नार्योअर्चिर्भिरि
ववह्नयः १७ सुरस्त्रीकेशविभ्रष्टनवसौगंधिकस्रजाम् ॥ यत्रामोदमुपादायमार्गआवातिमारुतः १८ हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धूमेनागुरुगंधिना ॥ पांडुरेणप्र
तिच्छन्नमार्गेयांतिसुरप्रियः १९मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभिर्नानापताकावलभीभिरावृताम् ॥ शिखंडिपारावतभृंगनादितांवैमानिकस्त्रीकलगीतमंगला
म् २० मृदंगशंखानकदुंदुभिस्वनैःसतालवीणामुरजर्ष्टिवेणुभिः ॥ नृत्यैःसवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमांस्वप्रभयाजितग्रहाम् २१ यान्नव्रजंत्यधर्मिष्ठाःख
लाभूतद्रुहःशठाः ॥ मानिनःकामिनोलुब्धाएभिर्हीनाव्रजंत्युत २२ तांदेवधानींसवरूथिनीपतिर्बहिःसमंताद्रुरुधेपृतन्यया ॥ आचार्यदत्तंजलजंमहास्व
नंदध्मौप्रयुंजन्भयमिंद्रयोषिताम् २३ मघवांस्तदभिप्रेत्यबलेःपरममुद्यमम् ॥ सर्वदेवगणोपेतोगुरुमेतदुवाचह २४भगवन्नुद्यतोभूयान्बलेर्नःपूर्ववैरिणः ॥
अविषह्यमिदंमन्येकेनासीत्तेजसासमः २५ नैनंकश्चित्कुतोवापिप्रतिवोढुमधीश्वरः ॥ पिबन्निवमुखेनेदंलिहन्निवदिशोदश २६ दहन्निवदिशोदृग्भिःसंव
र्ताग्निरिवोत्थितः ॥ ब्रूहिकारणमेतस्यदुर्धर्षत्वस्यमद्रिपोः ॥ ओजःसहोबलंतेजोयतएवसमुद्यमः २७

रित्युपलक्षणंअनेकैरित्यर्थः १६ शृंगाटकैश्चत्वरमंडपैःवज्ररत्नविद्रुमखचितवेदिभिः श्यामाःषोडशवर्षाः १७ सौगंधिकैःस्थलचंपकैःरचिताःस्रजःतासामामोदंपरिमलमुपादाय १८ जालाक्षंगवाक्षं
१९ २० जितसूर्यादिग्रहाम् २१ एभिरधर्मादिभिः २२ पृतन्ययापृतनया २३ २४ असौबलिस्तेजसाकेनब्रह्मणाममःकेनकेनापीतिवा २५ प्रतिवोढुंप्रतियोद्धुंवारयितुंवाइदंजगद्यतः २६
ओजआदयएषसमुद्यमश्चयतःमद्रिपोःएतस्यदुर्धर्षत्वस्यकारणंब्रूहीत्यन्वयः २७

गुरुभिर्भृगुभिर्यतः कारणात् २८ २९ त्रीणिविष्टपानिमहरादिस्थानानियस्मिंस्तत्तथा ३० एषबलिविप्राणांबललक्षणमुत्तरफलंयस्यसतथाकुतइतितत्राह संप्रतीति ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ द्विजाः भृगवस्तएवममीष्टदातृत्वेनदेवाः उपलंभितांप्रापिताम् ३६ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेवि०कृ०टीकायां चतुर्दशोध्यायः ॥१४॥ १ तस्याअदित्याः २ ३ आदित्यलोके विप्राणामभद्रंनागतमपिकिंधर्मस्याभद्रंनागतमपिकिंअर्थस्याभद्रंनागतमपि छंदानुवर्तिनोमृत्योःसकाशादभद्रंलोकस्यनागतंकिंअयोगिनांसंसारिणांयत्रयेषुधर्मादियोगोस्तितेषुकिंचिदप्यकुशलंनहीतितत्राद्यकर्पःकर्तव्यः ४ ५ ६

गुरुरुवाच ॥ जानामिमघवञ्छत्रोरुन्नतेरस्यकारणम् ॥ शिष्यायोपभृतंतेजोभृगुभिर्ब्रह्मवादिभिः २८ भवद्विधोभवान्वापिवर्जयित्वेश्वरंहरिम् ॥ नास्यशक्तःपुरःस्थातुंकृतांतस्ययथाजनाः २९ तस्मान्निलयमुत्सृज्ययूयंसर्वेत्रिविष्टपम् ॥ यातकालंप्रतीक्षंतोयतःशत्रोर्विपर्ययः ३० एषविप्रबलोदर्कःसंप्रत्यूर्जितविक्रमः ॥ एषामेवावमानेनसानुबंधोविनंक्ष्यति ३१ एवंसुमंत्रितार्थास्तेगुरुणार्थानुदर्शिना ॥ हित्वात्रिविष्टपंजग्मुर्गीर्वाणाःकामरूपिणः ३२ देवेष्वतिविलीनेषुबलिर्वैरोचनःपुरीम् ॥ देवधानीमधिष्ठायवशंनिन्येजगत्त्रयम् ३३ तंविश्वजयिनंशिष्यंभृगवःशिष्यवत्सलाः ॥ शतेनहयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ३४ ततस्तदनुभावेनभुवनत्रयविश्रुताम् ॥ कीर्तिंदिक्षुवितन्वानःसरेजउडुराडिव ३५ बुभुजेचश्रियंऋद्धांद्विजदेवोपलंभिताम् ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यमानोमहामनाः ३६ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेबलिविजयेचतुर्दशोध्यायः ॥१४॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंपुत्रेषुनष्टेषुदेवमातादितिस्तदा ॥ हृतेत्रिविष्टपेदैत्यैःपर्यतप्यदनाथवत् १ एकदाकश्यपस्तस्याआश्रमंभगवानगात् ॥ निरुत्सवंनिरानंदंसमाधेर्विरताश्चिरात् २ सपत्नींदीनवदनांकृतासनपरिग्रहः ॥ सभाजितोयथान्यायमिदमाहकुरूद्वह ३ अप्यभद्रंनविप्राणांभद्रेलोकेधुनागतम् ॥ नधर्मस्यनलोकस्यमृत्योश्छंदानुवर्तिनः ४ अपिवाकुशलंकिंचिद्गृहेषुगृहमेधिनाम् ॥ धर्मस्यार्थस्यकामस्ययत्रयोगोह्ययोगिनाम् ५ अपिवातिथयोभ्येत्यकुटुंबासक्तयात्वया ॥ गृहादपूजितायाताःप्रत्युत्थानेनवाक्वचित् ६ गृहेषुयेष्वतिथयोनार्चिताःसलिलैरपि ॥ यदिनिर्यांतितेनूनंफेरुराजगृहोपमाः ७ अप्यग्नयस्तुवेलायांनहुताहविषासति ॥ त्वयोद्विग्नधियाभद्रेप्रोषितेमयिकर्हिचित् ८ यत्पूजयाकामदुघान्यांतिलोकान्गृहान्विताः ॥ ब्राह्मणोग्निश्चवैविष्णोःसर्वदेवात्मनोमुखम् ९ अपिसर्वेकुशलिनस्तवपुत्रामनस्विनि ॥ लक्षयेऽस्वस्थमात्मानंभवत्यालक्षणैरहम् १० अदितिरुवाच ॥ भद्रंद्विजगवांब्रह्मन्धर्मस्यास्यजनस्यच ॥ त्रिवर्गस्यपरंक्षेत्रंगृहमेधिन्गृहाइमे ११ अग्नयोतिथयोभृत्याभिक्षवोयेचलिप्सवः ॥ सर्वंभगवतोब्रह्मन्ननुध्यानान्नरिष्यति १२ कोनुमेभगवन्कामोनसंपद्येतमानसः ॥ यस्याभवान्प्रजाध्यक्षएवंधर्मान्प्रभाषते १३

प्रेतराजगृहोपमाःश्मशानतुल्याः ७ वेलायामिति योग्यकालेप्रोषितेगृहादन्यत्रस्थिते ८ सर्वदेवात्मनोविष्णोर्मुखंब्राह्मणोग्निश्चेतिद्वयम् ९ हियस्मात् अस्वस्थम् १० ११ इमेगृहाअग्नयश्चेत्यादिसर्वंभगवतोनुध्यानान्नरिष्यतिनक्षिणोति १२ यस्यामम प्रजानांकुशलाकुशलयोरध्यक्षः साक्षित्वेनद्रष्टाभगवानेवंविधान्धर्मान्प्रवक्तीतिपत् १३

यथाविभागंसत्वादिगुणानुकूल्येनअघदैत्यानांमनोरथंसाधयतीत्यभिप्रायः १४ अंशंदेवताभागम् तवदेहादैव्यवहारार्थंवा हृतस्थानाः हृतस्वर्गस्थानाः १५ पुनरुक्तमेवविशिनष्टि परैरिति ममपुत्राणा मितिशेषः १६ १७ १८ अनात्माजडात्मकः मोहोऽज्ञानम् १९ २० इतराइतरदेवादिविषया २१ सत्यसकल्पोहरिः २२ तदुपधावनंतस्यहरेःसेवाविषयम् आशुतुष्यतियेनेतिशेषः २३ यदेतद्व्रतं तद्वक्ष्यामि २४ पयोव्रतइतिपुल्लिंगप्रयोगःसर्वसाधनत्वज्ञापनार्थःमृदोविशेषमाह क्रोडेति वराहखातया स्रोतःस्यंदमानंजलंतत्रस्नानंकुर्यादित्यर्थः २५ रसायाःरसातलात् स्थानमिच्छताभू

तवैवमारीचमनःशरीरजाःप्रजाइमाःसत्वरजस्तमोजुषः ॥ मनोरथंतासुसुरादिषुप्रभोयथाविभागंभजतेमहेश्वरः १४ तस्मादंशंभजंत्यामेश्रेयश्चिंतयसुव्रत हृतश्रियोहृतस्थानाःसपत्नैःपाहिनःप्रभो १५ परैर्विवासितासाहंमग्नाव्यसनसागरे ॥ ऐश्वर्यंश्रीर्यशःस्थानंहृतानिप्रबलैर्मम १६ यथातानिपुनःसाधोप्रपद्ये रन्ममात्मजाः ॥ तथाविधेहिकल्याणंधियाकल्याणकृत्तम १७ श्रीशुकउवाच ॥ एवमभ्यर्थितोदित्याकस्तामाहस्मयन्निव ॥ अहोमायाबलंविष्णोःस्नेहबद्ध मिदंजगत् १८ क्वदेहोभौतिकोनात्माक्वचात्माप्रकृतेःपरः ॥ कस्यकेपतिपुत्राद्यामोहएवहिकारणम् १९ उपातिष्ठस्वपुरुषंभगवंतंजनार्दनम् ॥ सर्वभूतगुहावा संवासुदेवंजगद्गुरुम् २० सविधास्यतितेकामान्हरिर्दीनानुकंपनः ॥ अमोघाभगवद्भक्तिर्नेतरेतिमतिर्मम २१ अदितिरुवाच ॥ केनाहंविधिनाब्रह्मन्नुपस्था स्येजगत्पतिम् ॥ यथामेसत्यसंकल्पोविदधातिमनोरथम् २२ आदिशत्वंद्विजश्रेष्ठविधिंतदुपधावनम् ॥ आशुतुष्यतिमेदेवःसीदंत्याःसहपुत्रकैः २३ कश्यप उवाच ॥ एतन्मेभगवान्पृष्टःप्रजाकामस्यपद्मजः ॥ यदहंतेप्रवक्ष्यामिव्रतंकेशवतोषणम् २४ फाल्गुनस्यामलेपक्षेद्वादशाहंपयोव्रतः ॥ अर्चयेदरविंदाक्षंभक्त्या परमयान्वितः ॥ सिनीवाल्यांमृदालिप्यस्नायात्क्रोडविदीर्णया २५ यदिलभ्येतवैस्रोतस्येतंमंत्रमुदीरयेत् ॥ त्वंदेव्यादिवराहेणरसायाःस्थानमिच्छता २६ उद्धृतासिनमस्तुभ्यंपाप्मानंमेप्रणाशय ॥ निर्वर्तितात्मनियमोदेवमर्चेत्समाहितः २७ अर्चायांस्थंडिलेसूर्येजलेवह्नौगुरावपि ॥ नमस्तुभ्यंभग वतेपुरुषायमहीयसे ॥ सर्वभूतनिवासायवासुदेवायसाक्षिणे २८ नमोऽव्यक्तायसूक्ष्मायप्रधानपुरुषायच ॥ चतुर्विंशद्गुणज्ञायगुणसंख्यानहेतवे २९ नमोद्वि शीर्षेत्रिपदेचतुःशृंगायतंतवे ॥ सप्तहस्ताययज्ञायत्रयीविद्यात्मनेनमः ३० नमःशिवायरुद्रायनमःशक्तिधरायच ॥ सर्वविद्याधिपतयेभूतानांपतये नमः ३१ नमोहिरण्यगर्भायप्राणायजगदात्मने ॥ योगैश्वर्यशरीरायनमस्तेयोगहेतवे ३२ नमस्तेआदिदेवायदेवदेवायतेनमः ॥ नारायणायऋषयेनराय हरयेनमः ३३ नमोमरकतश्यामवपुषेधिगतश्रिये ॥ केशवायनमस्तुभ्यंनमस्तेपीतवाससे ३४

तानामितिशेषः २६ निर्वर्तितात्मनियमःकृतसंध्योपासनादिकः २७ २८ गुणसंख्यानहेतवेकपिलात्मने २९ द्वेशीर्षेचत्वारिशृंगेतिश्रुतेः चत्वारिशृंगावेदास्त्रयःपादास्त्रिसवनानिच प्रायणीयोदयनीयेद्वेशिरसीसप्तहस्ताःसप्तच्छंदांसित्रेधाबद्धइतिफलान्यसौ मंत्रब्राह्मणकल्पैस्तुत्रिधाबद्धइतीर्यते शस्त्रोद्गातृस्तुतिरवैरोरवीत्यृत्विजोमुखात् वृषभोमहान्स्वधर्मतःदेवस्तुकृ भावनात् इति तंतवेव्याप्तायसंततिहेतवेचत्रयीविद्यानांसोमयागानांआत्मनेअंतर्यामिणे ३० ३१ हिनोतिदुःखंरातिसुखमितिहिरण्यंरेतोलक्षणंगर्भेयस्यसतथातस्मै ३२ ३३ ३४

षतोवरदर्षभः अतः ३५ श्रियाविनिर्जितेपद्मयोस्तौतथातयोः पादयोरामोदंस्पृहयंतांदेवायमन्ववर्ततसभगवान् ३६ उपस्पर्शनमाचमनम् ३७ ३८ द्वादशाक्षरविद्ययाॐनमोभगवतेवासुदेवायेतिपयसिश्रुतंपायसाख्यम् ३९ ४० ४१ तच्छेषंपुण्यंद्रव्यमाणम् ४२ द्व्यवरानवरपक्षेपिद्वावपेक्षितौ मुख्यपक्षस्तुद्वादशेति ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ स्नापकैःस्नानसाधनैः

त्वंसर्ववरदःपुंसांवरेण्यवरदर्षभ ॥ अतस्तेतपसाधीराःपादरेणुमुपासते ३५ अन्ववर्ततयंदेवाःश्रीविनिर्जितपद्मयोः ॥ स्पृहयंतइवामोदंभगवान्मेप्रसीदताम् ३६ एतैर्मंत्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरःसरम् ॥ अर्चयेच्छ्रद्धयायुक्तःपाद्योपस्पर्शनादिभिः ३७ अर्चित्वागंधमाल्याद्यैःपयसास्नापयेद्विभुम् ॥ वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः ३८ गंधधूपादिभिश्चार्चेद्द्वादशाक्षरविद्यया ॥ शृतंपयसिनैवेद्यंशाल्यन्नंविभवेसति ३९ ससर्पिःसगुडंदत्वाजुहुयान्मूलविद्यया ॥ निवेदितंतद्भक्तायदद्याद्भुंजीतवास्वयम् ४० दत्वाचमनमर्चित्वातांबूलंचनिवेदयेत् ॥ जपेदष्टोत्तरशतंस्तुवीतस्तुतिभिःप्रभुम् ४१ कृत्वाप्रदक्षिणांभूमौप्रणमेद्दंडवन्मुदा ॥ कृत्वाशिरसितच्छेषंदेवमुद्वासयेत्ततः ४२ द्व्यवरान्भोजयेद्विप्रान्पायसेनयथोचितम् ॥ भुंजीततैरनुज्ञातोहुतशेषंसभाजितैः ४३ ब्रह्मचार्यथतद्रात्र्यांश्वोभूतेप्रथमेहनि ॥ प्रातःशुचिर्यथोक्तेनविधिनासुसमाहितः ४४ पयसास्नापयित्वार्चेद्यावद्व्रतसमापनम् ॥ पयोभक्षोव्रतमिदंचरेद्विष्ण्वर्चनादृतः ४५ पूर्ववज्जुहुयादग्निंब्राह्मणांश्चापिभोजयेत् ॥ एवंत्वहरहःकुर्याद्द्वादशाहंपयोव्रतम् ४६ हरेराराधनंहोममर्हणंद्विजतर्पणम् ॥ प्रतिपद्दिनमारभ्ययावच्छुक्लचतुर्दशी ४७ ब्रह्मचर्यमधःस्वापंस्नानंत्रिषवणंचरेत् ॥ वर्जयेदसदालापंभोगानुच्चावचांस्तथा ४८ अहिंस्रःसर्वभूतानांवासुदेवपरायणः ॥ त्रयोदश्यामथोविष्णोःस्नापनंस्नापकैर्विभोः ४९ कारयेच्छास्त्रदृष्टेनविधिनाविधिकोविदैः ॥ पूजांचमहतींकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ५० चरुंनिरूप्यपयसिशिपिविष्टायविष्णवे ॥ शृतेनतेनपुरुषंयजेतसुसमाहितः ५१ नैवेद्यंचापिगुणवद्दद्यात्पुरुषतुष्टिदम् ॥ आचार्यंज्ञानसंपन्नंवस्त्राभरणधेनुभिः ५२ तोषयेदृत्विजश्चैवतद्विध्याराधनंहरेः ॥ भोजयेत्तान्गुणवतासदन्नेनशुचिस्मिते ५३ अन्यांश्चब्राह्मणाञ्शक्त्यायेचतत्रसमागताः ॥ दक्षिणांगुरवेदद्यादृत्विग्भ्यश्चयथार्हतः ५४ अन्नाद्येनाश्वपाकांश्चप्रीणयेत्समुपागतान् ॥ भुक्तवत्सुचविप्रेषुदीनांधकृपणादिषु ५५ विष्णोस्तत्प्रीणनंविद्वान्स्वभुंजीतबंधुभिः ॥ नृत्यवादित्रगीतैश्चस्तुतिभिःस्वस्तिवाचनैः ५६ कारयेत्तत्कथाभिश्चपूजांभगवतोन्वहम् ॥ एतत्पयोव्रतंनामपुरुषाराधनंपरम् ५७ पितामहेनाभिहितंमयातेसमुदाहृतम् ॥ त्वंचानेनमहाभागेसम्यक्चीर्णेनकेशवम् ५८ आत्मनाशुद्धभावेनभजनीयंभजाव्ययम् ॥ अयंवैसर्वयज्ञाख्योसर्वव्रतमिदंश्रुतम् ५९ तपःसारमिदंभद्रेदानंचेश्वरतर्पणम् ॥ तएवनियमाःसाक्षात्तएवचयमोत्तमाः ६० तपोदानंव्रतंयज्ञोयेनतुष्यत्यधोक्षजः ॥ तस्माद्देवंव्रतंभद्रेप्रयताश्रद्धयाचर ६१

४९ ५० शिपिषुरश्मिषुविष्टःशिपिविष्टःशिपौगरुडेविष्टःतस्मैवा ५१ मधुरादिगुणवत् ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ तपःसंतोषआस्तिक्यंदानमीश्वरपूजनम् सिद्धांतश्रवणंचैवन्ह्रीर्मतिश्चजपोव्रतम् एतेतुनियमाःप्रोक्तास्तांश्चसर्वान्पृथक्शृणु अहिंसासत्यमस्तेयंब्रह्मचर्यंदयार्जवम् क्षमाधृतिर्मिताहारःशौचंवैतेयमाःस्मृताइति ६० ६१

६२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवि०कृ०टीकायांपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ अव्यक्तस्वभावोपिभक्त्याभजमानस्यपुंसःप्रत्यक्षोभवतिभगवानित्येतमर्थंदर्शयत्यध्यायद्वयेन । तन्नक्तादित्याःभक्त्या
व्रताचरणप्रकारंवक्तिइत्युक्तेति १ २ ३ तद्व्रताचरणफलमाह तस्याइति ४ ५ तस्याःभक्तिलक्षणंदर्शयति । सेति पुलकेनरोमांचेनाकुलाव्याप्ताआकृतिस्तनुर्यस्याःसातथा पुनस्तस्याःकिंप्रकारीनिद
र्शनाह तद्दर्शनेति तद्दर्शनमेवात्युत्सवःतत्रिमित्तोगात्रवेपथुर्देहकंपोयस्याःसातथा ६ तस्याःमुग्धभावंदर्शयति उद्वीक्षतीति ७ स्वाभीष्टोदयकरगुणविशिष्टत्वेनस्तौति यज्ञेशेति यज्ञपुरुषश्च
स्युतश्चइत्यनेनगुणांतराणिसमुच्चिनोति । तानिकानीतितत्राह तीर्थपादेत्यादितीर्थंस्यशास्त्रस्यश्रवःश्रवणंयाभ्यांतेतीर्थश्रवसीतेचश्रवणेचेति । तीर्थश्रवःश्रवणेतेमंगलयतीतितीर्थश्रवःश्रवणमंग
लं तच्चनामधेयंनामयस्यसतथा तस्यसंबुद्धिस्तीर्थश्रवःश्रवणमंगलनामधेय । आपन्नस्यलोकस्यवृजिनंदुःखंतस्योपशमनार्थंपरिहारार्थंमुदयोऽवतारोयस्यसतथा । तस्यसंबुद्धिस्तथा कृधिकुरु अव

भगवान्परितुष्टस्तेवरानाशुविधास्यति ॥ ६२ ॥ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेव्रतोपदेशोनामपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्ता
सादितीराजन्स्वभर्त्राकश्यपेनवै ॥ अन्वतिष्ठद्व्रतमिदंद्वादशाहमतंद्रिता १ चिंतयत्येकयाबुद्ध्याभगवंतमधोक्षजम् ॥ प्रगृह्येंद्रियदुष्टाश्वान्मनसाबु
द्धिसारथिः २ मनश्चैकाग्रयाबुद्ध्याभगवत्यखिलात्मनि ॥ वासुदेवेसमाधायचचारहपयोव्रतम् ३ तस्याःप्रादुरभूत्तातभगवानादिपूरुषः ॥ पीतवासा
श्चतुर्बाहुःशंखचक्रगदाधरः ४ तंनेत्रगोचरंवीक्ष्यसहसोत्थायसादरम् ॥ ननामभुविकायेनदंडवत्प्रीतिविह्वला ५ सोत्थायबद्धांजलिरीडितुंस्थि
तानोत्सेहआनंदजलाकुलेक्षणा ॥ बभूवतूष्णींपुलकाकुलाकृतिस्तद्दर्शनात्युत्सवगात्रवेपथुः ६ प्रीत्याशनैर्गद्गदयागिराहरिंतुष्टावसादेव्यदितिःकु
रूद्वह ॥ उद्वीक्षतीसापिबतीवचक्षुषारमापतिंयज्ञपतिंजगत्पतिम् ७ अदितिरुवाच ॥ यज्ञेशयज्ञपुरुषाच्युततीर्थपादतीर्थश्रवःश्रवणमंगलनामधेय ॥
आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयाद्यशंनःकृधीशभगवन्नसिदीननाथ ८ विश्वायविश्वभवनस्थितिसंयमायस्वैरंगृहीतपुरुशक्तिगुणायभूम्ने ॥ स्वस्थायश
श्वदुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्मतमसेहरयेनमस्ते ९ आयुःपरंवपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्यौर्भूरसाःसकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ॥ ज्ञानंचकेवलमनंतभवंतितु
ष्टात्त्वत्तोनृणांकिमुसपत्नजनाधिनाशः १० श्रीशुकउवाच ॥ अदित्यैवंस्तुतोराजन्भगवान्पुष्करेक्षणः ॥ क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानामितिहोवाचभारत ११
श्रीभगवानुवाच ॥ देवमातर्भवत्यामेविज्ञातंचिरकांक्षितम् ॥ यत्सपत्नैर्हृतश्रीणांबाधितानांस्वधामतः १२ तान्विनिर्जित्यसमरेदुर्मदानसुरर्षभान् ॥
प्रतिलब्धजयश्रीभिःपुत्रैरिच्छस्युपासितुम् १३ इंद्रज्येष्ठैश्चतनयैर्हतानांयुधिविद्विषाम् ॥ स्त्रियोरुदंतीरासाद्यद्रष्टुमिच्छसिदुःखिताः १४

सन्ननाथक्षीणजनरक्षक ८ विश्वनाम्नेविश्वस्यभवनस्थितिसंहारायस्मात्सतथातस्मै स्वैरंस्वेच्छया गुणाःसत्वादयः व्यापादितात्मतमसेविनाशिताज्ञानाय ९ परमायुर्द्विपरार्द्धावसा
नलक्षणंचयच्चतदादयोनृणांतुष्टात्त्वत्तोभवंतियत्तस्मादुपसन्नजनाधिनाशःकिम् । शरणागतजनमनोदुःखनाशोभवतीतिकिंवक्तव्य योगगुणोऽणिमादिः १० ११ भवत्याःसपत्नैःस्वर्गाद्वा
धितानांउच्चाटितानांहृतश्रीणांआकृष्टसंपदांपुत्राणामर्थेयच्चिरंकांक्षितंतन्मयाविज्ञातमित्यन्वयः १२ किंतदितितत्राह तान्विनिर्जित्येति उपासितुंमामितिशेषः १३ हृदयाकांक्षितमित्या
ह इंद्रेति इंद्रःज्येष्ठोयेषांतेतथातैः १४

१५ नैतत्क्षिप्रसाध्यमित्याह प्रायइति कुतोत्राह यत्तइति अनुकूलैरीश्वरविप्रैर्गुप्तारक्षिताइतियत्तस्मात्तत्रतेषु १६ तर्ह्युपायाभावादुपरमएवश्रेयानितितत्राह अथेति ममसकाशान्ममव्रतचर्यया वा श्रद्धानुरूपमितिक्रियाविशेषणं ममार्चनमन्यथाफलराहित्येनगंतुंनार्हतियथाश्रद्धातथाफलहेतुकत्वात् पुरुषार्थलक्षणफलस्यनिमित्तत्वात्कप्रत्ययः स्वार्थप्रतिसाधयाति १७ १८ उपाधावउपास्व अपत्यंअपत्यत्वेन १९ परस्मैशत्रवे २० २१ २२ किमवबुद्धमितितत्राह प्रविष्टमिति २३ २४ २५ पृश्न्यांगर्भोयस्यसतथातस्मै वेदगर्भायसद्योजन्मप्रशक्तये त्रीणिपृष्ठानिवैकुंठादीनियस्य

आत्मजान्सुसमृद्धान्स्वान्प्रत्याहृतयशःश्रियः ॥ नाकपृष्ठमधिष्ठायक्रीडतोद्रष्टुमिच्छसि १५ प्रायोधुनातेसुरयूथनाथाअवारणीयाइतिदेविमेमतिः ॥ यत्तेनुकूलेश्वरविप्रगुप्तानविक्रमस्तत्रसुखंददाति १६ अथाप्युपायोममदेविचिंत्यःसंतोषितस्यव्रतचर्ययाते ॥ ममार्चनंनार्हतिगंतुमन्यथाश्रद्धानुरूपंफलहेतुकत्वात् १७ त्वयार्चितश्चाहमपत्यगुप्तयेपयोव्रतेनानुगुणंसमीडितः ॥ स्वांशेनपुत्रत्वमुपेत्यतेसुतान्पातास्मिमारीचतपस्यधिष्ठितः १८ उपाधावपतिंभद्रेप्रजापतिमकल्मषम् ॥ मांचभावयतेपत्यमेवंरूपमवस्थितम् १९ नैतत्परस्माआख्येयंदेवगुह्यंकथंचन ॥ सर्वंसंपद्यतेदेविदेवगुह्यंसुसंवृतात् २० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एतावदुक्त्वाभगवान्तत्रैवांतरधीयत ॥ अदितिर्दुर्लभंलब्ध्वाहरेर्जन्मात्मनिप्रभोः २१ उपाधावत्पतिंभक्त्यापरयाकृतकृत्यवत् ॥ सवैसमाधियोगेनकश्यपस्तदबुध्यत २२ प्रविष्टमात्मनिहरेरंशंह्यवितथेक्षणः ॥ सोदित्यांवीर्यमाधत्ततपसाचिरसंचितम् २३ समाहितमनाराजन्दारुण्यग्निंयथानिलः ॥ अदित्यांनिहितंगर्भंभगवंतंसनातनम् २४ हिरण्यगर्भोविज्ञायसमीडेगुह्यनामभिः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ जयोरुगायभगवन्नुरुक्रमनमोस्तुते ॥ नमोब्रह्मण्यदेवायत्रिगुणायनमोस्तुते २५ पृश्निगर्भायदेवायवेदगर्भायवेधसे ॥ त्रिगुणायत्रिपृष्ठायशिपिविष्टायविष्णवे २६ त्वमादिरंतोभुवनस्यमध्यमनंतशक्तिंपुरुषंयमाहुः ॥ कालोभवानाक्षिपतीशविश्वंस्रोतोयथांभःपतितंगभीरम् २७ त्वंवैप्रजानांस्थिरजंगमानांप्रजापतीनामसिसंप्रविष्टः ॥ दिवौकसांदेवदिवश्च्युतानांपरायणंनौरिवमज्जतोप्सु २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअदितिवरदानंनामषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥

श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंविरिंचिस्तुतकर्मवीर्यःप्रादुर्बभूवामृतभूरदित्याम् ॥ चतुर्भुजःशंखगदाब्जचक्रःपिशंगवासानलिनायतेक्षणः १ श्यामावदातोझषराजकुंडलत्विषोल्लसच्छ्रीवदनांबुजःपुमान् ॥ श्रीवत्सवक्षावलयांगदोल्लसत्किरीटकांचीगुणचारुनूपुरः २ मधुव्रतव्रातविघुष्टयास्वयाविराजितश्रीवनमालयाहरिः ॥ प्रजापतेर्वेश्मतमःस्वरोचिषाविनाशयन्कंठनिविष्टकौस्तुभः ३ दिशःप्रसेदुःसलिलाशयास्तदाप्रजाःप्रहृष्टाऋतवोगुणान्विताः ॥ द्यौरंतरिक्षंक्षितिरग्निजिह्वागावोद्विजाःसंजहृषुर्नगाश्च ४ श्रोणायांश्रवणद्वादश्यांमुहूर्तेऽभिजितिप्रभुः ॥ सर्वेनक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्मदक्षिणम् ५ द्वादश्यांसवितातिष्ठन्मध्यंदिनगतोनृप ॥ विजयानामसाप्रोक्तायस्यांजन्मविदुर्हरेः ६

सतथातस्मै २६ गभीरंस्रोतोनदी आक्षिपतितीरंप्रतिनयति २७ २८ इतिश्रीभा०अष्टमस्कंधवि०टी०षोडशोध्यायः ॥१६॥ अमृतभूःमुक्ताश्रयोविष्णुः १ झषराजोमत्स्यश्रेष्ठःमकरस्तदाकारकुंडलत्विषा २ वेश्मतमःगृहांधकारः ३ सलिलाशयाःह्रदाःअग्निजिह्वादेवाः ४ श्रोणायांश्रावणेमासि अभिजितिमध्यंदिने ५ श्रवणद्वादश्यामतिष्ठत्तदासाद्वादशीविजयानाम अनेनसंज्ञांतरंविधीयते ६

शखादयोनेदुरितिशेषः ७ ८ सुपर्णःभुजगोत्तमाश्च ९ १० ११ यत्स्वभावतोऽव्यक्तवदव्यक्तमेवतद्वपुरनुकंपया विभूषणायुधैर्व्यक्तंभाति हरिस्तादृशंवपुरधारयत् यद्वपुरव्यक्तवद्भातिहरिस्तद्वपुर्विभूष णायुधैर्व्यक्तमधारयदितिवा । सएवदिव्यगतिरनाभिभूतज्ञानोहरिस्तेनाविभूषणायुधविशिष्टेनरूपेणपित्रोःसंपश्यतोसतोर्वामनोबटुर्बभूवेत्यन्वयः । मूलरूपावताररूपयोरभेदज्ञापनायैवमुच्यतेयथानटइति

शंखदुंदुभयोभेर्योमृदंगपणवानकाः ॥ चित्रवादित्रतूर्याणांनिर्घोषस्तुमुलोऽभवत् ७ प्रीताश्चाप्सरसोनृत्यन्गंधर्वपतयोजगुः ॥ तुष्टुवुर्मुनयोदेवामनवःपि तरोग्नयः ८ सिद्धविद्याधरगणाःसकिंपुरुषकिन्नराः ॥ चारणायक्षरक्षांसिसुपर्णाभुजगोत्तमाः ९ गायंतोतिप्रशंसंतोनृत्यंतोविबुधानराः ॥ अदित्याआ श्रमपदंकुसुमैःसमवाकिरन् १० दृष्ट्वादितिस्तंनिजगर्भसंभवंपरंपुमांसंमुदमापविस्मिता ॥ गृहीतदेहंनिजयोगमाययाप्रजापतिश्चाहजयेतिविस्मितः ११ यत्तद्वपुर्भातिविभूषणायुधैरव्यक्तवद्व्यक्तमधारयद्धरिः ॥ बभूवतेनैवसवामनोबटुःसंपश्यतोर्दिव्यगतिर्यथानटः १२ तंबटुंवामनंदृष्ट्वामोदमानामह र्षयःकर्माणिकारयामासुःपुरस्कृत्यप्रजापतिम् १३ तस्योपनीयमानस्यसावित्रींसवितात्रवीत् ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रंमेखलांकश्यपोददौ १४ ददौ कृष्णाजिनंभूमिर्दंडंसोमोवनस्पतिः ॥ कौपीनाच्छादनंमाताद्यौश्छत्रंजगतःपतेः १५ कमंडलुंवेदगर्भःकुशान्सप्तर्षयोददुः ॥ अक्षमालांमहाराजसरस्वत्य क्षयात्मनः १५ तस्माइत्युपनीतायवक्षराट्पात्रिकामदात् ॥ भिक्षांभगवतीसाक्षादुमादादंबिकासती १७ सब्रह्मवर्चसेनैवसभांसंभावितोबटुः ॥ ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टामत्यरोचतमारिषः ॥ समिद्धमाहितंवह्निंकृत्वापरिसमूहनम् ॥ परिस्तीर्यसमभ्यर्च्यसमिद्भिरजुहोद्द्विजः १९ श्रुत्वाश्वमेधैर्यजमानमूर्जितंब लिंभृगूणामुपकल्पितैस्ततः ॥ जगामतत्राखिलसारसंभृतोभारेणगांसन्नमयन्पदेपदे २० तंनर्मदायास्तटउत्तरेबलेर्यऋत्विजस्तेभृगुवत्ससंज्ञिके ॥ प्र वर्तयंतोभृगवःक्रतूत्तमंव्यचक्षताराडुदितंयथारविम् २१ तऋत्विजोयजमानःसदस्याहततत्विषोवामनतेजसानृप ॥ सूर्यःकिलायात्यथवाविभावसुःसनत्कु मारोथदिदृक्षयाक्रतोः २२ इत्थंसशिष्येषुभृगुष्वनेकधावितर्क्यमाणोभगवान्सवामनः ॥ सदंडछत्रंसजलंकमंडलुंविवेशबिभ्रद्धयमेधवाटम् २३ मौंज्यामेखलयावीतमुपवीताजिनोत्तरम् । जटिलंवामनंविप्रंमायामाणवकंहरिम् २४ प्रविष्टंवीक्ष्यभृगवःसशिष्यास्तेसहाग्निभिः ॥ प्रत्यगृह्ण न्समुत्थायसंक्षिप्तास्तस्यतेजसा २५ यजमानःप्रमुदितोदर्शनीयंमनोरमम् ॥ रूपानुरूपावयवंतस्माआसनमाहरत् २६ स्वागतेनाभिनंद्याथपादौभग वतोबलिः ॥ अवनिज्यार्चयामासमुक्तसंगंमनोरमम् २७ तत्पादशौचंकलिकल्मषापहंसधर्मविन्मूर्ध्न्यदधात्सुमंगलम् ॥ यद्देवदेवोगिरिशश्चंद्रमौलि र्दधारमूर्ध्नापरयाचभक्त्या २८ बलिरुवाच ॥ स्वागतंतेनमस्तुभ्यंब्रह्मन्किंकरवामते ॥ ब्रह्मर्षीणांतपःसाक्षान्मन्येत्वार्यवपुर्धरम् २९

तदभिप्रायेण १२ १३ १४ १५ १६ पात्रिकांभिक्षापात्रंउमा उमेतिसस्यविशेषव्यावृत्त्यर्थंअंबिकेति १७ सभांप्राप्यात्यरोचतसभामरोचयदितिवा मारिषःपूज्यः १८ १९ भृगूणामुपकल्पितैःअश्वमेधैः यजमानंपश्चाद्बलिंश्रुत्वातत्रजगाम अखिलसारैर्गुणैःसंभृतःपूर्णः भारेणगरिम्णा २० भृगुवत्सेतिसंज्ञायस्यसतथातस्मिन् २१ २२वाटंशालां २३ आवीतंपरिवृतं २४ २५ २६ २७ २८ २९

३० तनुभिः रेणुभिः कोमलैर्वा ३१ प्रतीच्छगृहाण ३२ ३३ इतिश्रीभागवते अष्टमस्कंधेवि०टी०सप्तदशोध्यायः ॥१७॥ अनेनाध्यायद्वयेनबलेर्भक्तिविशेषंदर्शयति इत्थीति इतिशब्देनहरेर्माहात्म्यसूचकंवाक्यमुक्तमितिसूचयति १ जनदेवनृप सांपरायेपितामहःप्रमाणम् २ सर्वेस्तुतिप्रसन्नाएवाभीष्टंकुर्वंतीत्यतस्तत्सिद्धिप्रकारंवचनंवाकि नहीति यःपुमानितिप्रत्येकमभिसंबद्ध्यते प्रत्याख्यातानास्तीतिवक्ता अदाता ३ तीर्थेपात्रेअर्थिनाधनंयुद्धंचार्थ्यमानेनपराङ्मुखाअमनस्विनइत्येतद्विशेषणद्वयंयथायोग्यंसंबंधितव्यं अमनस्विनोहीनमनस्काःयस्मात्उद्भातिउत्कृष्टतयाद्योतते उडुपश्चंद्रः ४ ५ कृच्छ्रेणेतियोहवचनं कृतःकृतिनस्तान्श्रयतेयत्तेनपराक्रमेणेत्यर्थइतिवा । क्ष्मायाःभूमेःउद्धारेउद्धरणकालेकृच्छ्रेणागतेप्राप्तेसतिभूरितरस्यवीर्यंपराक्रममनुस्मरन्नपि आत्मानंजयिनंतदानीमेवात्मज

अद्यनःपितरस्तृप्ताअद्यनःपावितंकुलम् ॥ अद्यास्विष्टःक्रतुरयंयद्भवानागतोगृहान् ३० अद्याग्नयोमेसुहुतायथाविधिद्विजात्मजत्वच्चरणावनेजनैः ॥ हतांहसोवार्भिरियंचभूमिरह्नापुनीतातनुभिःपदैस्तव ३१ यद्यद्वटोवांच्छसितत्प्रतीच्छमेत्वामर्थिनंविप्रसुतानुतर्कये ॥ गांकांचनंगुणवद्धामधाममृष्टंतथान्नमुतवाविप्रकन्याम् ३२ ग्रामान्समृद्धांस्तुरगानगजान्वारथांस्तथार्हत्तमसंप्रतीच्छ ३३ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेसप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिवैरोचनेर्वाक्यंधर्मयुक्तंससूनृतम् ॥ निशम्यभगवान्प्रीतःप्रतिनंद्येदमब्रवीत् १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वचस्तवैतज्जनदेवसूनृतंकुलोचितंधर्मयुतंयशस्करम् ॥ यस्यप्रमाणंभृगवःसांपरायेपितामहःकुलवृद्धःप्रशांतः २ नह्येतस्मिन्कुलेकश्चिन्निःसत्वःकृपणःपुमान् ॥ प्रत्याख्याताप्रतिश्रुत्ययोवाऽदाताद्विजातये ३ नसंतितीर्थेयुधिवार्थिनार्थिताःपराङ्मुखायेत्वमनस्विनोनृप ॥ युष्मत्कुलेयद्यशसामलेनप्रह्लादउद्भातियथोडुपःखे ४ यतोजातोहिरण्याक्षश्चरन्नेकइमांमहीम् ॥ प्रतिवीरंदिग्विजयेनाविंदतगदायुधः ५ यंविनिर्जित्यकृच्छ्रेणविष्णुःक्ष्मोद्धारआगते ॥ नात्मानंजयिनंमेनेतद्वीर्यंभूर्यनुस्मरन् ६ निशम्यतद्वधंभ्राताहिरण्यकशिपुःपुरा ॥ हंतुंभ्रातृहणंक्रुद्धोजगामनिलयंहरेः ७ तमायांतंसमालोक्यशूलपाणिंकृतांतवत् ॥ चिंतयामासकालज्ञोविष्णुर्मायाविनांवरः ८ यतोयतोहंतत्रासौमृत्युःप्राणभृतामिव ॥ अतोहमस्यहृदयंप्रवेक्ष्यामिपराग्दृशः ९ एवंसनिश्चित्यरिपोःशरीरंमायावतोनिर्विविशेसुरेंद्र ॥ श्वासानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरंध्रेणविविग्नचेताः १० सतन्निकेतंपरिमृश्यशून्यमपश्यमानःकुपितोननाद ॥ क्ष्मांद्यांदिशःखंविवरान्समुद्रान्विष्णुंविचिन्वन्नददर्शवीरः ११ अपश्यन्नितिहोवाचमयान्विष्टमिदंजगत् ॥ भ्रातृहामेगतोनूनंयतोनावर्ततेपुमान् १२ वैरानुबंधएतावानामृत्योरिहदेहिनाम् ॥ अज्ञानप्रभवोमन्युरहंमानोपबृंहितः १३ पिताप्रह्लादपुत्रस्तेताद्विद्वान्द्विजवत्सलः ॥ स्वमायुर्द्विजलिंगेभ्योदेवेभ्योदात्सयाचितः १४

यंनयेनेकिंतुनिस्यजयिनंमेनेइत्यर्थः यद्वा क्ष्मायाउद्धारोयेनसतथासाविष्णुनापरमपुरुषोयंविनिर्जित्यतत्स्वकीयंवीर्यंतद्भूर्यनंतमनुस्मरन्नात्मानंजयिनंजयशीलोपेतंमेनइति ६ ७ मायाविनाज्ञानिनांवरः मोक्षादिवरदाता ८ पराग्दृशःबाह्यदृष्टेःपरांचिखानिव्यतृणोदितिश्रुतेः परंदूरमंचतीतिपराग्दूरस्थंवस्तु पश्यतिइतिपराग्दृक्तस्यदूरस्थवस्तुदर्शिनइत्यर्थइतिवा ९ तद्घ्राणरंध्रेणतस्यघ्राणद्वारेण १० निकेतंजगतामितिशेषः तस्यहरेर्वैकुंठंपरिमृश्येतिवा ११ यतोगतस्ततः १२ क्रोधहेतुकोवैरानुबंधइत्याह अज्ञानेति १३ प्रह्लादस्ययःपुत्रःसतवपिताविरोचनः तान्द्विजरूपिणोदेवान्विद्वान्द्विजानांलिंगंवेषोयेषांतेतथा तेभ्योदेवेभ्यःस्वमायुरदादित्यन्वयः १४

किंच यद्ब्राह्मणैरनुष्ठितंतन्ममाभीष्टमितिप्रकटनायभवानप्याचरतीत्याह भवानिति आचरितानुष्ठाता अन्यैराजादिभिः १५ यस्मात्त्वंपुण्यवतांकुलेजातोधर्मकर्त्तातस्मात् पदानीतिबहुवचनोक्तयाभी तिर्माभूदित्याह त्रीणीति तथांचमहत्त्वेनभयशंकातदवस्थेतितत्राह संमितानीति १६ इतोपिमहत्तरंकामवदस्वदास्यामीतितत्राह नेति वदान्यादानशीलात् । राजप्रतिग्रहाच्चदोषोनस्यात्किंने त्याह नेति यावतामतिग्रहेणस्वप्रयोजनंसिद्ध्यतितावतःप्रतिग्रहात् आदानात् अजीविष्याम्निमाश्वसादन्निति श्रुतेः विद्वान्प्रतिग्रहदोषदहनपटुज्ञानवान् १७ अवृद्धसंमताः कुतोत्राह त्वमिति बुद्धिवै शस्येबालत्वमप्रयोजकमत्राह बालिशेति जडमतिःस्वप्रयोजनंज्ञातुंनशक्यतइत्यर्थः १८ कथमेतदवगतमत्राह मांवचोभिरिति अबुद्धिमान्दाशुषंदानशीलंबुद्धिमानितिव्यतिरेकोवा १९ कुतो मामपहससीतितत्राह नपुमानिति २० यदुक्तंवृत्तकरींभूमिंप्रतिगृहाणेतितदजितेंद्रियंप्रतिव्यर्थमित्याशयेनाह श्रीभगवानिति अजितेंद्रियमलंबुद्धिरहितंपुरुषमितिशेषः २१ एतदेवोपपादय ति त्रिभिरिति ननदीद्वीपोत्रकथ्यतइत्याह

भवानाचरिताधर्मानास्थितान्गृहमेधिभिः ॥ ब्राह्मणैःपूर्वजैःशूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः १५ तस्मात्त्वत्तोमहीमीषद्वृणेहंवरदर्षभ ॥ पदानित्रीणिदैत्येंद्र संमितानिपदामम १६ नान्यंतेकामयेराजन्वदान्याज्जगदीश्वरात् ॥ नैनःप्राप्नोतिवैविद्वान्यावदर्थप्रतिग्रहात् १७ बलिरुवाच ॥ अहोब्राह्मणदायाद वाचस्तेऽवृद्धसंमताः ॥ त्वंबालोबालिशमतिःस्वार्थंप्रत्यबुधोयथा १८ मांवचोभिःसमाराध्यलोकानामेकमीश्वरम् ॥ पदत्रयंवृणीतेयोबुद्धिमान्द्वीपदाशुषम् १९ नपुमान्मामनुव्रज्यभूयोयाचितुमर्हति ॥ तस्माद्वृत्तिकरींभूमिंबटोकामंप्रतीच्छमे २० श्रीभगवानुवाच ॥ यावंतोविषयाःप्रेष्ठास्त्रिलोक्यामजितेंद्रियम् ॥ नशक्नुवंतितेसर्वेप्रतिपूरयितुंनृप २१ त्रिभिःक्रमैरसंतुष्टोद्वीपेनापिनपूर्यते ॥ नववर्षसमेतेनसप्तद्वीपवरेच्छया २२ सप्तद्वीपाधिपतयोनृपावैन्यगदादयः ॥ अर्थैःकामैर्गतानांतंतृष्णायाइतिनःश्रुतम् २३ यदृच्छयोपपन्नेनसंतुष्टोवर्ततेसुखम् ॥ नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः २४ पुंसोयंसंसृतेर्हेतुरसंतोषोर्थकामयोः ॥ यदृच्छयोपपन्नेनसंतोषोमुक्तयेस्मृतः २५ यदृच्छालाभतुष्टस्यतेजोविप्रस्यवर्धते ॥ तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः २६ तस्मात्त्रीणिपदान्येववृणेत्वद्वरदर्षभात् ॥ एतावतैवसिद्धोहंवित्तंयावत्प्रयोजनम् २७ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तःसहसन्प्राहवांछितंप्रतिगृह्यताम् ॥ वामनायमहींदातुंजग्राहजलभाजनम् २८ विष्णवेक्ष्मांप्रदास्यंतमुशनाअसुरेश्वरम् ॥ जानंश्चिकीर्षितंविष्णोःशिष्यंप्राहविदांवरः २९ उशनाउवाच ॥ एषवैरोचनेसाक्षाद्भगवान्विष्णुरव्ययः ॥ कश्यपाददितेर्जातोदेवानांकार्यसाधकः ३० प्रतिश्रुतंत्वयैतस्मैयदनर्थमजानता ॥ नसाधुमन्येदैत्यानांमहानुपगतोनयः ३१

नवेति कुतोत्राह सप्तेति २२ नैतावतापिपूर्तिरित्याह सप्तेति अंतमवसानम् अर्थैःकामैःअर्थसंपादितकामैर्वा २३ संतोषशब्दाभिप्रायंवदन्नलंबुद्धिरेवसुखसाधनमित्याह यदृच्छयेति व्यतिरेकमाह नासंतुष्टइति उपसादितैरवाप्तैःसुखंनवर्त्ततइतिपूर्वेणान्वयः २४ इतोपिसंतोषएवापाद्यः सुखहेतुत्वादन्यस्यानर्थहेतुत्वाच्चेत्याह पुंसइति अर्थकामयोरसंतोषः २५ तेजोबलादिकं तेजोबले प्रभावेचज्योतिष्यर्चिषिरेतसि नवनीतेनलेधर्मेदानेहरितमदेपिचेति तत्तेजः आशुशुक्षणिःअग्निः आशुशुक्षणिरकैश्रैयजनेथाश्रुतौबलेइति २६ यतःसंतुष्टोहंतस्माद्यावत्प्रयोजनंवित्तंस्वीकुर्यामितिशेषः २७ २८ उशनाविदुषागुरुणाशिष्यायहितोपदेशःकर्तव्यइतिशिक्षयन्नाह । विष्णवइति २९ ३० बंधनाद्यनर्थमजानतात्वयाएतस्मैवामनायप्रतिज्ञातयत्तत्साधुनमन्यइत्यन्वयः कुतोत्राह दैत्यानामितिअनयोर्दुःखहेतुरनीतिः ३१

तदुपपादयति एषइति विश्वकायः३२ ३३ त्रिपदक्रमणप्रकारंस्पष्टयति क्रमतइति तार्तीयस्यतृतीयपदस्य ३४ प्रतिश्रुतमदातुः निष्ठांतंप्रतिश्रुतदानपर्यंतंनरकदुःखंमन्ये नरकमेवोपपादयति प्रतिश्रुतस्येति ३५ तस्यतवदानं कुतोनप्रशंसंतीतितत्राह येनेति वृत्तिर्जीवनंविपद्यतेनश्यतीतियेनतस्मादितिशेषः । संभावितस्यचाऽकीर्तिर्मरणादतिरिच्यतइतिस्मृतेर्वृत्तिर्जीवनसाधनंवानष्टंस्यात्तत्राशेषिकिंछिन्नमत्राह दानमिति ३६ अर्थायकोशवृद्ध्येक्रियादिव्यवहारायवा ३७ किमन्यत्त्वदुक्तेःप्रमाणमित्याशंक्यबह्वृचांवाक्यंप्रमाणमित्याह अत्रापीति बह्वृचैःऋग्वेदिभिःकिंतद्गीतमित्यर्थंतःप्रतीकयति सत्यमिति ओमितियत्प्रोक्तंअर्थिनंप्रतितत्सत्यंतथेतिसंवेदनीयामित्यर्थः नेतियदाहअर्थिनंप्रतितदनृतं हिशब्दउभयोर्विरोधमाह ३८ कुतोत्राह सत्यामिति पुष्पमेवफलंयस्यतत्पुष्पफलं जीवतःप्राणधारकस्यात्माख्यवृक्षस्यसत्यंपुष्पफलंविद्यात् पुष्पंचफलंचपुष्पफलमितिवा यथाऽशुष्कस्यवृक्षस्यपुष्पफलेस्यातांतथात्मनः सत्यलक्षणेपुष्पफलेविद्यादित्यर्थः तदुक्तं पुष्पंहिफलंवाचःसत्यंवदतीतिआत्मवृक्षेऽजीवतिशुष्कलक्षणमरणेसतितत्सत्यलक्षणंपुष्पफलंनस्यात् आत्मनःआत्मवृक्षस्यअनृतंसर्वस्वादानलक्षणंमूलंस्थितिकारणं अथैतन्मूलंवा

एषतेस्थानमैश्वर्यंश्रियंतेजोयशःश्रुतम् ॥ दास्यत्याच्छिद्यशक्रायमायामाणवकोहरिः ३२ त्रिभिःक्रमैरिमाँल्लोकान्विश्वकायःक्रमिष्यति ॥ सर्वस्वंविष्णवेदत्वामूढवर्तिष्यसेकथम् ३३ क्रमतोगांपदैकेनद्वितीयेनदिवंविभो ॥ खंचकायेनमहतातार्तीयस्यकुतोगतिः ३४ निष्ठांतेनरकंमन्येह्यप्रदातुःप्रतिश्रुतम् ॥ प्रतिश्रुतस्ययोनीशःप्रतिपादयितुंभवान् ३५ नतद्दानंप्रशंसंतियेनवृत्तिर्विपद्यते ॥ दानंयज्ञस्तपःकर्मलोकवृत्तिमतोयतः ३६ धर्माययशसेऽर्थायकामायस्वजनायच ॥ पंचधाविभजन्वित्तमिहामुत्रचमोदते ३७ अत्रापिबह्वृचैर्गीतंशृणुष्वासुरसत्तम ॥ सत्यमोमितियत्प्रोक्तंयन्नेत्याहानृतंहितत् ३८ सत्यंपुष्पफलंविद्यादात्मवृक्षस्यजीवतः ॥ वृक्षेजीवतितन्नस्यादनृतंमूलमात्मनः ३९ तद्यथावृक्षउन्मूलःशुष्यत्युद्वर्ततेचिरात् ॥ एवंनष्टानृतःसद्यआत्माशुष्येन्नसंशयः ४० पराग्रिक्तमपूर्णंवाअक्षरंयत्तदोमिति ॥ यत्किंचोमितिब्रूयात्तेनरिष्येतवैपुमान् ४१ भिक्षवेसर्वमोंकुर्वन्नालंकामेभ्यआत्मने ॥ अथैतत्पूर्णमभ्यात्मंयच्चनेत्यनृतंवचः ४२

चायदनृतंयितिच ३९ विपक्षेबाधकमाह तद्यथेति तद्यथातथोदाहरिष्यामः उन्मूलःउत्खातशिफःवृक्षःशुष्यति अचिरादुद्वर्त्ततेनश्यतिच एवंनष्टानृतःनष्टमूलः सद्यस्तत्क्षणमेवशुष्येत्शुष्यतिनश्यति तद्यथावृक्षआविर्मूलःशुष्यतिसउद्वर्त्ततएवमेवानृतंवदन्नाविर्मूलमात्मानंकरोतिसशुष्यतिसउद्वर्तते तस्मादनृतंनवदेदितिच ४० यत्तदोमित्यक्षरमेतदपूर्णंसर्वस्वंपराक्परविषयंरिक्तंपृथक्कृतंअर्थिनंसर्वस्वंदत्तमित्यर्थस्यवाचकंवदेदित्यर्थःपराग्वाएतद्रिक्तमक्षरंयदेतदोमितिच फलितमाह तदिति तत्तस्मात्पुमान्यत्किंचस्वजीवनातिरिक्तंधनंओंदास्यामीतिब्रूयात्ब्रवीतिसनरिष्येतवैनेनश्यतीत्यन्वयः तर्ह्यत्किंचोमित्याहात्रैवास्मैतद्रिच्यतइतिरिच्यतेसंपन्नोभवतीत्यर्थः ४१ तात्पर्यादुक्तंबाधकांतरेणद्रढयति भिक्षवइति भिक्षवेयाचमानायसर्वमोंकुर्वन्सर्वस्वददन्कामेभ्योविषयाणांदत्तस्वादात्मनेनालंआत्मनोभोज्याभावेनपर्याप्तोनभवतिनष्टोभवतीत्यर्थःअथतस्मान्नेत्यनृतंयद्वचएतदभ्यात्मंआत्मानंप्रतिपूर्णंसर्वस्वादानेस्वजीवनंसंपन्नंभवतीत्यर्थः अतिथिंप्रतिसर्वंनदास्यामीतिब्रूयात्तर्हिआत्मानंपूर्णंसर्वंस्वंजीवनंसमृद्धंभवतीतिपूर्वेणसंबंधःपूर्णस्यपञ्चम् ४२

किंच मेत्यतिथिंप्रतिब्रूयादितियोगविभागःकर्तव्यः तथाहि अतिथिंप्रतिकिंचननदास्यामीतिब्रूयात्तर्हिसदुष्कीर्तिश्वसन्मृतोजीवन्मृतश्चभवतिएतदुक्तंभवति याचकायसर्वस्वदानेस्वजीवनाशःकिंचिद
प्यदानेचअदृष्टविरोधेनदुष्कीर्त्याजीवन्मृतत्वंस्यात्तस्माद्यथावद्विहितंकर्तव्यमिति सयत्सर्वमोंकुर्यादित्रिच्यादात्मानंसकामेभ्योनालंस्यादथैतत्पूर्णमभ्यात्मंयन्नेतिब्रूयात्पापिकास्यकीर्तिर्जायेत सैनतत्रैव
हन्यात्तस्मात्कालएवदद्यात्कालेनदद्यात्तत्सत्यानृतेमिथुनीकरोति तयोर्मिथुनात्प्रजायतेभूयान्भवतियोवैतांवाचंवेदेति । आत्मानंरिच्यात्शून्यंकुर्यात् ननुप्रतिश्रुताप्रदानेमहान्दोषःस्यादित्याशंक्यपेन
स्यादित्याह स्त्रीष्वितिनर्मैनर्माणिहिंसायांत्रैवर्णिकविषयायां नस्त्रीषुराजन्नविवाहकालेप्राणात्ययेसर्वधनापहारइत्यादिसिद्धमेतत् ४३ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेवि॰कृ॰टी॰अष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥ प्र
त्तिविधानार्थंत्रिविक्रमावतारमाहात्म्यंवक्त्यस्मिन्नध्याये तत्रादौबलेःसत्यसंधानिश्चयमाह बलिरिति १ योदानादिधर्मार्थादिकंस्वजीवनसाधनंनबाधेतननश्यतिसोयंगृहस्थानांधर्मःइतियदुक्तंतत्स
त्यंअबाधितमित्यन्वयः २ तथैवानुष्ठेयोधर्मइतिनेत्याहसइति योददामीतिप्रतिज्ञायास्थितःसोहंप्रत्याचक्षेनदास्यामीतिनिषेधंकरोमीति कुतःप्राह्लादिःकितवोधूर्तः ३ ४ ५ ननुवित्तलोभाभा

सर्वैनेत्यर्थिनंब्रूयात्सदुष्कीर्तिश्वसन्मृतः ॥ स्त्रीषुनर्मविवाहेचवृत्त्यर्थेप्राणसंकटे ॥ गोब्राह्मणार्थेहिंसायां नानृतंस्याज्जुगुप्सितम् ४३ इतिश्रीभागवतेअ
ष्टमस्कंधेअष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ छ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बलिरेवंगृहपतिःकुलाचार्येणभाषितः ॥ तूष्णींभूत्वाक्षणंराजन्नुवाचावहितोगुरुम् १ ब
लिरुवाच ॥ सत्यंभगवताप्रोक्तंधर्मोयंगृहमेधिनां ॥ अर्थंकामंयशोवृत्तंयोनबाधेतकर्हिचित् २ सचाहंवित्तलोभेनप्रत्याचक्षेकथंद्विजम् ॥ प्रतिश्रुत्यद
दामीतिप्राह्लादिःकितवोयथा ३ नह्यसत्यात्परोधर्मइतिहोवाचभूरियम् ॥ सर्वंवोढुमलंमन्येऋतेऽलीकपरंनरम् ४ नाहंबिभेमिनिरयान्नाधन्यर्थादसु
खार्णवात् ॥ नस्थानच्यवनान्मृत्योर्यथाविप्रप्रलोभनात् ५ यद्यद्धास्यतिलोकेस्मिन्संपरेतोधरादिकम् ॥ तस्यत्यागेनिमित्तंकिंविप्रस्तुष्येततेनचेत्
६ श्रेयःकुर्वंतिभूतानांसाधवोदुस्त्यजासुभिः ॥ दध्यङ्शिबिप्रभृतयःकोविकल्पोधरादिषु ७ यैरियंबुभुजेब्रह्मन्दैत्येंद्रैरनिवर्तिभिः ॥ तेषांकालोग्रसी
ल्लोकान्नयशोधिगतंभुवि ८ सुलभायुधिविप्रर्षेह्यनिवृत्तास्तनुत्यजः ॥ नतथातीर्थआयातेश्रद्धयायेधनत्यजः ९

वेस्वजीवनहानिःस्यादित्याशंक्यदानेनाविप्रालंबुद्धिरेवप्रयोजिकानान्येत्याशयेनाह तस्येति यत्प्रतिश्रुतंतेनवित्तेनविप्रोयदितुष्येततर्हितस्यवित्तस्यात्यागेअदानेनिमित्तंकारणंकिंनकिमपि ६ स्व
जीवनंकारणंचेन्नेत्याह श्रेयइति केतेसाधवइतितत्राह दध्याङिति दध्यङाथर्वणोदेवेभ्यःस्वदेहंशिबिःकपोताय ततःप्रकृतेकिंतत्राह कोविकल्पइति दित्सितेषुधरादिषुविकल्पःदास्यामिनवेति
संशयःकःनकोपीत्यर्थः ७ सतिविभवेर्थिनिचप्राप्तेलोभाददातॄणामैहिकामुष्मिकसुखनसेत्स्यतीत्याशयेनाह यैरियमिति अनिवर्तिभिःयुद्धइतिशेषः कालोयमःस्वर्गादिलोकानग्रसीत्ग्रस्तवान्
येलोकदानशीलानांसतानाप्नोतिपुष्कलानितिस्मृतिसिद्धलोकानसंतीत्यर्थः ८ पात्राभावान्नदास्यामितिचेत्तस्मिन्सातिदातारःसुलभाइतितत्राह यथायुधियुद्धादानिवृत्तास्तनुत्यजःशरीरत्यागिनःसुलभा
स्तथातीर्थेपात्रेप्राप्तेश्रद्धयाधनत्यजः धनदातारोनसुलभाइत्यन्वयः तीर्थंमंत्राद्युपाध्यायेशास्त्रेष्वंभसिपावने पात्रोपायावतारेषुस्त्रीपुण्येयोनियज्ञयोरितियादवः पराचिच्छीर्षावनूजुरतइंद्रायज्वा
नोयज्वाभिःस्पर्धमानाइति ९

ननुसर्वस्वदानेस्वजीवनहानिलक्षणक्लेशःस्यादितियदुक्तंतत्राह मनस्विनइति अर्थकामाययाचमानायकामितार्थदानेनोपनयोयद्दंप्रतिप्रस्थापनंयत्तेनदुर्गतिर्दारिद्र्यलक्षणनाशोभवतीतियत्तत्कारुणिकस्यमनस्विनउदारस्यशोभनमिहामुत्रसुखसाधनंस्यात् भवादृशांब्रह्मविदांसर्वस्वदानात्क्लेशःसुखहेतुरिति किंपुनःकिमुवक्तव्यं फलितमाह ततइति १० अयंबटुरपियःकश्चननभवतीतिदर्शयन्स्वस्यहरिविषयंज्ञानंसूचयन्नाह यजंतीतिक्रतुभिःसंकल्पैःसप्ततंतुसंज्ञैर्वा ११ ब्रह्मतनुंब्राह्मणंबटु १२ जिहासतित्यक्तुमिच्छति मामा एनांगां १३ अश्राद्धितंअश्रद्धयोपेतमहितःप्रेरितः सत्यसंधसत्यप्रतिज्ञ १४ १५ १६ जालकैःकुड्मलैःकृतामालास्याअस्तीतिजालकमालिनीजालककोरकंकलिकाकुड्मलमुकुलानितुल्यानीतिहलायुधः अपाभृतपूर्णजलअवनेजनीप्रक्षालनमिच्छती १७ १८ आर्यज्ञानि

मनस्विनःकारुणिकस्यशोभनंयदर्थिकामोपनयेनदुर्गतिः ॥ कुतःपुनर्ब्रह्मविदांभवादृशांततोबटोरस्यददामिवांछितम् १० यजंतियज्ञक्रतुभिर्यमादृताभवंतआम्नायविधानकोविदाः ॥ सएषविष्णुर्वरदोस्तुवापरोदास्याम्यमुष्मैक्षितिमीप्सितांमुने ११ यद्यप्यसावधर्मेणमांबध्नीयादनागसम् ॥ तथाप्येनंनहिंसिष्येभीतंब्रह्मतनुंरिपुम् १२ एषवाउत्तमश्लोकोनजिहासतियद्यशः ॥ हत्वामैनांहरेद्युद्धेशयीतानिहतोमया १३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवमश्राद्धितंशिष्यमनादेशकरंगुरुः ॥ शशापदैवप्रहितःसत्यसंधंमनस्विनम् १४ दृढंपंडितमान्यज्ञस्तब्धोस्यस्मदुपेक्षया ॥ मच्छासनातिगोयस्त्वमचिराद्भ्रश्यसेश्रियः १५ एवंशप्तःस्वगुरुणासत्यान्नचलितोमहान् ॥ वामनायददावेतामर्चित्वोदकपूर्वकम् १६ विंध्यावलिस्तदागत्यपत्नीजालकमालिनी ॥ आनिन्येकलशंहैममवनेजन्यपांभृतम् १७ यजमानःस्वयंतस्यश्रीमत्पादयुगंमुदा ॥ अवनिज्यावहन्मूर्ध्नितदपोविश्वपावनीः १८ तदासुरेंद्रंदिविदेवतागणागंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः ॥ तत्कर्मसर्वेभिगृणंतआर्जवंप्रसूनवर्षैर्ववृषुर्मुदान्विताः १९ नेदुर्मुहुर्दुंदुभयःसहस्रशोगंधर्वकिंपूरुषकिन्नराजगुः ॥ मनस्विनानेनकृतंसुदुष्करंविद्वानदाद्यद्रिपवेजगत्त्रयम् २० तद्वामनंरूपमवर्धताद्भुतंहरेरनंतस्यगुणत्रयात्मकम् ॥ भूःखंदिशोद्यौर्विवराःपयोधयस्तिर्यङ्नृदेवाऋषयोयदासन् २१ कायेबलिस्तस्यमहाविभूतेःसहर्त्विगाचार्यसदस्यएतत् ॥ ददर्शविश्वंत्रिगुणंगुणात्मकेभूतेंद्रियार्थाशयजीवयुक्तम् २२ रसामचष्टांघ्रितलेथपादयोर्महींमहीध्रान्पुरुषस्यजंघयोः ॥ पतत्त्रिणोजानुनिविश्वमूर्तेरूर्वोर्गणंमरुतामिंद्रसेनः २३ संध्यांविभोर्वाससिगुह्यऐक्षत्प्रजापतीन्जघनेस्वात्ममुख्यम् ॥ नाभ्यांनभःकुक्षिषुसप्तसिंधूनुरुक्रमस्योरसिऋक्षमालाम् २४ हृद्यंगधर्मंस्तनयोर्मुरारेर्ऋतंचसत्यंचमनस्यथेंदुम् ॥ श्रियंचवक्षस्यरविंदहस्तांकंठेचसामानिसमस्तरेफान् २५ इंद्रप्रधानानमरान्भुजेषुतत्कर्णयोःककुभोद्यौश्चमूर्ध्नि ॥ केशेषुमेघाञ्छ्वसनंनासिकायामक्ष्णोश्चसूर्यंवदनेचवह्निम् २६

नंअसुरेंद्रम् १९ विद्वान्दानफलंशत्रुरितिवा स्वजातिरिपवेवामनायजगत्त्रयमदादितियत्तस्मादनेनमनस्विनाबलिनासुदुष्करंकृतमित्युक्त्वाजगुः २० भूखादयोयस्मिन्रूपेआसन्सावकाशंस्थिताःतद्वामनमणुनरंरूपमवर्धतेत्यन्वयः गुणत्रयस्यात्माकार्येयेनतत्तथाभूतं आत्माजीवेकृतौदेहेस्वभावेपरमात्मनि यत्नेर्केग्नौमतौवातेप्याखुःसूकरमूषकावितियादवाः २१ अर्थाःशब्दादयःआशयोमनोबुद्धिर्वा २२ महीधान्पर्वतान् इंद्रसेनोबलिः २३ स्वात्ममुख्यंभृत्येषुमुख्यं ऋक्षमालांनक्षत्रपंक्तिम् २४ समस्तरेफान्सर्वशब्दान् २५ २६

रसैरसनायांमन्युक्रोधाभिमानिनंदेवं २७ रेतसउद्भूतं २८ २९ ३० वैद्याधरोविद्याधरसंबंधी ३१ ३२ कियत्पर्यंतमवर्धतेतितत्राह क्षितिमिति ३३ ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवि०टी० एकोनविंशोध्यायः ॥ १२ ॥ सर्वस्वापहरणेपिभगवद्भक्तस्याण्वपिमनोदुःखंनस्यादितिदर्शयितुमुत्तराध्यायारंभः तत्रादौब्रह्मणोतिथेरागमनेपादार्चनादिगार्हस्थ्यधर्मप्रदर्शनप्रकारंवक्ति सतमिति हतास्वधाम्न.सत्यनाम्नोद्युतिर्यस्यसतथा नखेंदुभिर्हरेरितिशेषः आवृतःपरिवारैरितिशेषः अभ्यगात्पाददेशमितिशेषः १ २ यस्यहरेःस्मरणानुभावःनिरंतरोपास्तिप्रभावस्तस्मात् । अनुभावःप्रभावेस्या

वाण्यांचछंदांसिरसेजलेशंभ्रुवोर्निषेधंचविधिंचपक्ष्मसु ॥ अहश्चरात्रिंचपरस्यपुंसोमन्युंललाटेधरएवलोभम् २७ स्पर्शंचकामंनृपरेतसोंभःपृष्ठेत्वधर्मं क्रमणेषुयज्ञम् ॥ छायासुमृत्युंहसितेचमायांतनूरुहेष्वौषधिवीरुधश्च २८ नदाश्चनाडीषुशिलानखेषुबुद्धावजंदेवगणानृषींश्च ॥ प्राणेषुगात्रेस्थिरजंगमा निक्षणार्धमात्रेणविरुद्धमूर्तेः २९ सर्वात्मनीदंभुवनंनिरीक्ष्यसर्वेऽसुराःकश्मलमापुरंग ॥ सुदर्शनंचक्रमसह्यतेजोधनुश्चशार्ङ्गंस्तनयित्नुघोषम् ३० पर्ज न्यघोषोजलजःपांचजन्यःकौमोदकीविष्णुगदातरस्विनी ॥ वैद्याधरोसिःशतचंद्रयुक्तस्तूणोत्तमावक्षयसायकौच ३१ सुनंदमुख्याउपतस्थुरीशंस्वपार्ष दमुख्याःसहलोकपालाः ॥ स्फुरत्किरीटांगदमीनकुंडलश्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांबरैः ३२ मधुव्रतस्रग्वनमालयावृतोरराजराजन्भगवानुरुक्रमः ॥ क्षि तिंपदैकेनबलेर्विचक्रमेनभःशरीरेणदिशश्चबाहुभिः ३३ पदंद्वितीयंक्रमतस्त्रिविष्टपंनवैतृतीयस्यतदीयमण्वपि ॥ उरुक्रमस्यांघ्रिरुपर्युपर्यथोदिवोमहर्जना भ्यांतपसःपरंगतः ३४ ॥ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेएकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सतंसमीक्ष्याब्जभवोनखेंदुभिर्हतस्वधामद्युतिरावृतो भ्यगात् ॥ मरीचिमिश्राऋषयोबृहद्व्रताःसनंदनाद्यानरदेवयोगिनः १ वेदोपवेदानियमायमान्वितास्तर्केतिहासांगपुराणसंहिताः ॥ येचापरेयोगसमीरदीपि तज्ञानाग्निनारंधितकर्मकल्मषाः २ ववंदिरेयत्स्मरणानुभावतःस्वायंभुवंधामगताअकर्मकम् ॥ अथांघ्रयेप्रोन्नमितायविष्णोरुपाहरत्पद्मभवोर्हणादिकम् ३ समर्च्यभक्त्याभ्यगृणाच्छुचिश्रवायन्नाभिपंकेरुहसंभवःस्वयम् ४ धातुःकमंडलुजलंतदुरुक्रमस्यपादावनेजनपवित्रतयानरेंद्र ॥ स्वर्धुन्यभून्नभसिसापत तीनिमार्ष्टिलोकत्रयंभगवतोविशदेवकीर्तिः ५ ब्रह्मादयोलोकनाथाःस्वनाथायसमादृताः ॥ सानुगाबलिमाजहुःसंक्षिप्तात्मविभूतये ६ तोयैःसमर्हणैः स्रग्भिर्दिव्यगंधानुलेपनैः ॥ धूपैर्दीपैःसुरभिभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः ७ स्तवनैर्जयशब्दैश्चकीर्तिभिर्नियमांकितैः ॥ नृत्तवादित्रगीतैश्चशंखदुंदुभिनिः स्वनैः ८ जांबवानृक्षराजस्तुभेरीशब्दैर्मनोजवः ॥ विजयंदिक्षुसर्वासुमहोत्सवमघोषयत् ९ महींसर्वांहृतांदृष्ट्वात्रिपदव्याजयाच्ञया ॥ ऊचुःस्वभर्तुर सुरादीक्षितस्यात्यमर्षिताः १० नवाअयंब्रह्मबंधुर्विष्णुर्मायाविनांवरः ॥ द्विजरूपप्रतिच्छन्नोदेवकार्यंचिकीर्षति ११ त्रिश्चयेभावसूचकइतियादवः ।

स्वायंभुवंस्वयंभुवोब्रह्मणोविद्यमानंधामगृहंसत्यलोकंगताःमरीचिप्रधानास्तस्यअकर्मणाज्ञानेनाप्यंयत्तत्पदंववंदिरइत्यन्वयः ३ यस्यहरेस्तस्यविष्णोस्तत्कमंडलुजलंस्वर्धुनीस्वर्गगानदीअभूत् निमार्ष्टिशुद्धंकरोति ४ ५ असंक्षिप्तासंकोचरहिता अपरिमितात्मभूतिःस्वरूपश्रीर्यैनसतथातस्मैभूतिःश्रीर्जन्मभस्मानिइतिच ६ ७ ८ ९ १० अयंब्रह्मबंधुर्नवैकिंस्विद्विष्णुः ११

११ १३ १४ १५ १६ १७ स्वांस्वांस्वस्यप्राप्तांअसुरसेनां १८ १९ २० पौरुषैःपुरुषकारैः २१ २२ २३ २४ २५ रसांरसातलं २६ विराट्पक्षिराट्क्रतोःसौत्येहानिक्रतोःसोमपानदिवसे २७ २८ २९ ३० पदत्रयमितंभूरमिताऽतःकथंतृतीयमुपकल्पयेत्युच्यतइतितत्राह यावदिति ३१ अस्तुभूमेरियत्तातथापिलक्षणशास्त्रलक्षितपदस्याणुत्वेनतन्मितत्वेनकिमनुपपन्नमित्याशंक्येदंपदमलौकिकमित्याशयेनापूर्वमाह पदेति ३२ आत्मनाप्रतिश्रुतंस्वविक्तमदातुस्तवयतोनष्टप्रतिज्ञस्तस्मात् ३३ किंच यःप्रतिश्रुतंनपूरयतितस्यस्वर्गमाप्रवानीतिमनोरथोमृषाभवति प्रतिश्रुतैकदेशदाने

अनेनयाचमानेनशत्रुणावटुरूपिणा ॥ सर्वस्वंनोहृतंभर्तुर्न्यस्तदंडस्यबर्हिषि ११ सत्यव्रतस्यसततंदीक्षितस्यविशेषतः ॥ नानृतंभाषितुंशक्यंब्रह्मण्यस्यदयावतः १२ तस्मादस्यवधोधर्मोभर्तुःशुश्रूषणंचनः ॥ इत्यायुधानिजगृहुर्बलेरनुचरासुराः १३ तेसर्वेवामनंहंतुंशूलपट्टिशपाणयः ॥ अनिच्छतोबलेराजन्प्राद्रवन्जातमन्यवः १४ तानभिद्रवतोदृष्ट्वादितिजानीकपान्नृप ॥ प्रहस्यानुचराविष्णोःप्रत्यषेधन्नुदायुधाः १५ नंदःसुनंदोथजयोविजयःप्रबलोबलः ॥ कुमुदःकुमुदाक्षश्चविष्वक्सेनःपतत्रिराट् १६ जयंतःश्रुतदेवश्चपुष्पदंतोथसात्वतः ॥ सर्वेनागायुतप्राणाःस्वांस्वांतेजघ्नुरासुरीम् १७ हन्यमानान्स्वकान्दृष्ट्वापुरुषानुचरैर्बलिः ॥ वारयामाससंरब्धान्काव्यशापमनुस्मरन् १८ हेविप्रचित्तेहेराहोहेहेतेश्रूयतांवचः ॥ मायुध्यतानिवर्तध्वंननःकालोयमर्थकृत् १९ यःप्रभुःसर्वभूतानांसुखदुःखोपपत्तये ॥ तंनातिवर्तितुंदैत्याःपौरुषैरीश्वरःपुमान् २० योनोभवायप्रागासीदभवायदिवौकसाम् ॥ सएवभगवानद्यवर्ततेतद्विपर्ययः २१ बलेनसचिवैर्बुद्ध्यादुर्गैर्मंत्रौषधादिभिः ॥ सामादिभिरुपायैश्चकालंनात्येतिवैजनः २२ भवद्भिर्निर्जिताह्येतेबहुशोनुचराहरेः ॥ दैवरुद्धास्तएवाद्ययुधिजित्वानदंतिनः २३ एतान्वयंविजेष्यामोयदिदैवंप्रसीदति ॥ तस्मात्कालंप्रतीक्षध्वंयोनोर्थत्वायकल्पते २४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पत्युर्निगदितंश्रुत्वादैत्यदानवयूथपाः ॥ रसांनिर्विविशूराजन्विष्णुपार्षदताडिताः २५ अथतार्क्ष्यसुतोज्ञात्वाविराड्प्रभुचिकीर्षितम् ॥ बबंधवारुणैःपाशैर्बलिंसौत्येहनिक्रतोः २६ हाहाकारोमहानासीद्रोदस्योःसर्वतोदिशम् ॥ गृह्यमाणेसुरपतौविष्णुनाप्रभविष्णुना २७ तंबद्धंवारुणैःपाशैर्भगवानाहवामनः ॥ नष्टश्रियंस्थिरप्रज्ञमुदारयशसंनृप २८ पदानित्रीणिदत्तानिभूमेर्मह्यंत्वयासुर ॥ द्वाभ्यांक्रांतामहीसर्वातृतीयमुपकल्पय २९ यावत्तपत्यसौगोभिर्यावदिंदुःसहोडुभिः ॥ यावद्वर्षतिपर्जन्यस्तावतीभूरियंतव ३० पदैकेनमयाक्रांतोभूर्लोकोखंदिशस्तनोः ॥ स्वर्लोकस्तुद्वितीयेनपश्यतस्तेमयात्मना ३१ प्रतिश्रुतमदातुस्तेनिरयेवासइष्यते ॥ विशत्वंनिरयंतस्माद्गुरुणाचानुमोदितः ३२ विप्रायप्रतियोश्रुत्यनतदर्पयतेकचित् ॥ वृथामनोरथस्तस्यदूरंस्वर्गात्पतत्यधः ३३ विप्रलब्धोददामीतित्वयाहंचाढ्यमानिना ॥ तद्व्यलीकफलंभुंक्ष्वनिरयंकतिचित्समाः ३४ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेविंशोध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नापिमनोरथःस्यादितिचेत्सत्यंतत्फलंस्वर्गमाप्नोति पुनस्ततोऽदानदोषेणनिकृष्टांतिरश्चांयोनिमाप्नोतीत्याह दूरमिति अधःपतित्वादूरंयातीत्यर्थः ३४ प्रतिश्रुतैकदेशदानात्फलप्राप्तिःस्यादित्यभ्युपगम्यचेदमुक्तं तवतदपिनस्यात्किंतुनिरयनिवासएवविप्रलंभदोषादित्याह विप्रलब्धइतितत्तस्माद्व्यलीकफलमनृतफलं ३५ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेवि०कृ०टी०विंशोध्यायः ॥ २० ॥

बलिःस्वात्मनोलीकंप्रकारांतरेणपरिहर्तुमाह एवमिति १ प्रलंभनंवंचकफलम् । विप्रलंभनंकथंनभवेदितितत्राह पदमिति २ स्वात्मनोऽह्रीलक्षणसामग्रीमाह बिभेमीति ३ अभिज्ञात्मत्वंदर्शयति पुंसा मिति ४ पारोक्ष्यंसाक्षात्कारमंतरेणतस्यमदस्यभ्रंशोयेनतत्तथा ५ ततोवैरानुबंधेनवैरयुनस्नेहेन ६ ७ ननुकुतोव्यथाद्यभावइत्याशंक्यश्रुतप्रह्लादमाहात्म्यानुस्मरणादित्याशयेनाह पितामहइति साधुरि तिवादःसाधुवादःस्तुतिलक्षणःविचित्रवैशसंनानाहिंसनंत्वमेवपरमोपस्यसतथा ८ श्रीप्रह्लादःकपाचर्ययाअतिप्रियदेहादिकमुत्सृज्यश्रीहरिचरणैकशरणमापेतितत्राह किमिति योयेनात्मनादेहेनमुद जहातितद्वियोगलक्षणमरणेनेतिशेषःतस्यपुंसःतेनदेहेनाकिंनकिमपिप्रयोजनमित्यर्थःरिक्थहारैःपितृधनस्वीकारयोग्यैरेभिरायुषोव्ययोनाशइतियत्तस्माद्दुर्जनसगाद्भीतःस्वपक्षोऽसुरजनः तस्यनाशकस्य

श्रीशुकउवाच ॥ एवंविप्रकृतोराजन्बलिर्भगवतासुरः ॥ भिद्यमानोप्यभिन्नात्माप्रत्याहाविक्लवंवचः १ बलिरुवाच ॥ यद्युत्तमश्लोकभवान्ममेरितंव चोव्यलीकंसुरर्षभमन्यसे ॥ करोम्यृतंतन्नभवेत्प्रलंभनंपदंतृतीयंकुरुशीर्ष्णिमेनिजम् २ बिभेमिनाहंनिरयात्पदच्च्युतोनपाशबंधाद्व्यसनाद्दुरत्ययात् ॥ नैवार्थकृच्छ्राद्भवतोविनिग्रहादसाधुवादाद्भृशमुद्विजेयथा ३ पुंसांश्लाघ्यतमंमन्येदंडमर्हत्तमार्पितम् ॥ यंनमातापिताभ्रातासुहृदश्चादिशंतिहि ४ त्वंनूनमसुराणांनःपारोक्ष्यःपरमोगुरुः ॥ योनोनेकमदांधानांविभ्रंशंचक्षुरादिशः ५ यस्मिन्वैरानुबंधेनरूढेनविबुधेतराः ॥ बहवोलेभिरेसिद्धिंयामिहै कांतयोगिनः ६ तेनाहंनिगृहीतोस्मिभवताभूरिकर्मणा ॥ बद्धश्चवारुणैःपाशैर्नव्रीडेनचाविव्यथे ७ पितामहोमेभवदीयसंमतःप्रह्लादआविष्कृत साधुवादः ॥ भवद्विपक्षेणविचित्रवैशसंसंप्रापितस्त्वत्परमःस्वपित्रा ८ किमात्मनानेनजहातियोमुदंकिंरिक्थहारैःस्वजनाख्यदस्युभिः ॥ किंजाय यासंसृतिहेतुभूतयामर्त्यस्यगेहैःकिमिहायुषोव्ययः ९ इत्थंसनिश्चित्यपितामहोमहानगाधबोधोभवतःपादपद्मम् ॥ ध्रुवंप्रपेदेह्यकुतोभयंजनाद्भीतः स्वपक्षक्षपणस्यसत्तमः १० अथाहमप्यात्मरिपोस्तवांतिकंदैवेननीतःप्रसभंत्याजितश्रीः ॥ इदंकृतांतांतिकवर्तिजीवितंययाध्रुवंस्तब्धमतिर्नबुध्यते ११ श्रीशुकउवाच ॥ तस्येत्थंभाषमाणस्यप्रह्लादोभगवत्प्रियः ॥ आजगामकुरुश्रेष्ठराकापतिरिवोत्थितः १२ तमिंद्रसेनःस्वपितामहंश्रियाविराजमानंनलि नायतेक्षणम् ॥ प्रांशुंपिशंगांबरमंजनत्विषंप्रलंबबाहुंसुभगंसमैक्षत १३ तस्मैबलिर्वारुणपाशयंत्रितःसमर्हणंनोपजहारपूर्ववत् ॥ ननाममूर्ध्नाश्रुविलोल लोचनःसव्रीडनीचीनमुखोबभूवह १४ सतत्रहासीनमुदीक्ष्यसत्पतिंसुनंदनंदाद्यनुगैरुपासितम् ॥ उपेत्यभूमौशिरसामहामनानानाममूर्ध्नापुलकाश्रुविक्ल वः १५ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ त्वयैवदत्तंपदमैंद्रमूर्जितंहृतंतदेवाद्यतथैवशोभनम् ॥ मन्येमहानस्यकृतोह्यनुग्रहोविभ्रंशितोयच्छ्रियआत्ममोहनात् १६

९ १० मगाप्ययमेवनिश्चयइतिभावेनाह अथेति असुरजातित्वान्ममशत्रुभूतस्य । त्वयात्याजितराज्यश्रीः बुभुपुणेयंश्रीर्बलादपित्याज्याअन्यथानर्थयोगएवेतिभावेनाह इदमिति ययाश्रियास्तब्ध मतिःकृतांतांतिकवर्तीदंजीवितंनजानातीत्यन्वयः ११ शुकःप्रह्लादस्यभक्त्यतिशयंदर्शयितुंबलेःस्तवनेनभगवद्भक्तिविशेषमाज्ञायागमनमितितदागमनमाह शुकइति १२ प्रांशुमुन्नतम् १३ सव्री डत्वेननीचीनमर्वाचीनंमुखंयस्यसतथा १४ १५ आत्मनोमोहहेतुभूतयाश्रियाविभ्रंशितोविगलितइतियदयंमहाननुग्रहोस्यकृतइतिमन्ये तत्तस्मात्कःपुमानात्मनोगतिंयथावदभिचक्षेनकोऽपि यथात्मनः स्वस्यगतिंसर्वत्रस्वातंत्र्यलक्षणामभिचष्टेतथाकःपरमात्मनोगतिंस्थितिंस्वातंत्र्यलक्षणांपश्यति श्रीमदांधत्वान्नपश्यतीतिवा १६

१७ १८ स्वभर्तृगर्वोद्रेकं कटाक्षीकृत्य भगवंतंसमीडे क्रीडार्थमिति वेत्वयेदंत्रिजगदात्मनःक्रीडार्थंकृतमितिसांगिरंतंकेचित् क्रीडार्थंसृष्टिरित्येकइतिश्रुतेः हेईशतत्रापरेकुधियोऽसुरप्रकृतयः आत्मनः स्वाम्यकुर्युः वयमस्यस्वामिनइतिजल्पंतिजल्पंकुर्वंति तत्रापितुशब्दोमहाविशेषंप्रकाशयति तेनतवस्वाम्यस्यनकामपिहानिमापादयंतिइत्याह कर्तुरिति त्वयाऽवरोपितोविचालितोहंकर्त्तेतिविवादोयेषांतेतथा अतएवत्यक्तलज्जास्तेकुधियोस्यजगतःकर्त्तुःप्रभोराधिपतेस्तवकिमावहंति नाकिमपिहानिंकुर्वंतीत्यर्थः समर्थोधिपतौप्रभुरितिच १९ २० २१ २२ बंधनादिकमासुरजन्मदोषापहरणायत्वयाकृतंनतुद्वेषादन्यथातववैषम्यनैर्घृण्येस्यातांनतद्युक्तमित्याशयेनाह यत्पादयोरिति नविक्लवमनाःसर्वस्वदानादप्यहीनमनाः २३ यद्यपिब्रह्माभगवदभिप्रायंवेत्तितथापीतरेषांतज्ज्ञापनायस्वाभिप्रायंवक्ति ब्रह्मन्निति ब्रह्मन्प्रजापतेयन्मदःयद्विचिनिमित्तमदः २४ नानायोनिभ्यउत्तमत्वेनमदोद्रेकहेतोरपिपुरुषयोनेर्यदृच्छयाप्राप्तौमदनुगृहीतस्यपुंसोमदोनैवोत्पद्यतइत्याह यदा

१६

यथाहिविद्वानपिमुह्यतेजनस्तत्कोभिचष्टेगतिमात्मनोयथा ॥ तस्मैनमस्तेजगदीश्वरायवैनारायणायाखिललोकसाक्षिणे १७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बद्धंवीक्ष्यपतिंसाध्वीतत्पत्नीभयविह्वला ॥ प्रांजलिःप्रणतोपेंद्रंबभाषेवाङ्मुखीनृप १८ ॥ विंध्यावलिरुवाच ॥ क्रीडार्थमात्मनइदंत्रिजगत्कृतंतेस्वाम्यंतुतत्रकुधियोपरईशकुर्युः ॥ कर्तुःप्रभोस्तवकिमस्यतआवहंतित्यक्तह्रियस्त्वदवरोपितकर्तृवादाः १९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तस्यानुशृण्वतोराजन्प्रह्लादस्यकृतांजलेः ॥ हिरण्यगर्भोभगवानुवाचमधुसूदनम् २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भूतभावनभूतेशदेवदेवजगन्मय ॥ मुंचैनंहृतसर्वस्वंनायमर्हतिनिग्रहम् २१ कृत्स्नातेऽनेनदत्ताभूर्लोकाःकर्मार्जिताश्चये ॥ निवेदितंचसर्वस्वमात्माविक्लवयाधिया २२ यत्पादयोरशठधीःसलिलंप्रदायदूर्वांकुरैरपिविधायसतींसपर्याम् ॥ अप्युत्तमांगतिमसौभजतेत्रिलोकींदत्वानविक्लवमनाःकथमार्तिमृच्छेत् २३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मन्यमनुगृह्णामितद्विशोविधुनोम्यहम् ॥ यन्मदःपुरुषस्तब्धोलोकंमांचावमन्यते २४ यदाकदाचिज्जीवात्मासंसरन्निजकर्मभिः ॥ नानायोनिष्वनीशोयंपौरुषींगतिमाव्रजेत् २५ जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः ॥ यद्यस्यनभवेत्स्तंभस्तत्रायंमदनुग्रहः २६ मानस्तंभनिमित्तानांजन्मादीनांसमंततः ॥ सर्वश्रेयःप्रतीपानांहंतमुह्येन्नमत्परः २८ एषदानवदैत्यानामग्रणीःकीर्तिवर्धनः ॥ अजैषीदजयांमायांसीदन्नपिनमुह्यति २८ क्षणाद्विभ्रंशितःस्थानात्क्षिप्तोबद्धश्चशत्रुभिः ॥ ज्ञातिभिश्चपरित्यक्तोयातनामनुयापितः २९ गुरुणाभर्त्सितःशप्तोजहौसत्यंनसुव्रतः ॥ छलैरुक्तोमयाधर्मोनायंत्यजतिसत्यवाक् ३० एवंमेप्रापितःस्थानंदुःप्रापममरैरपि ॥ सावर्णेरंतरस्यायंभवितेंद्रोमदाश्रयः ३१

कदाचिदिति अयंजीवात्मानिजकर्मभिर्नानायोनिषुसंसरन्कदाचिद्दैववशात्पौरुषींगतिमाव्रजेत् २५ तत्रपौरुषगतौयद्यस्यजीवात्मनोमदर्चनादौस्तंभस्तंद्रीलक्षणानभवेत्तर्ह्ययंमदनुग्रहःमत्कटाक्षस्तल्लक्षणइतिज्ञातव्यम् २६ स्वभक्तलक्षणमाह मानस्तंभेति पंचम्यर्थेजन्मादीनामितिषष्ठी २७ एतल्लक्षणदर्शनायदवीयान्मार्गोनगंतव्यःकिंत्वत्रैवेतिभावेनाह एषदानवेति अजया अजेयां नजयोयस्याःसाजयेति २८ यातनातीव्रवेदनाम् २९ सत्यत्यागनिमित्तक्षीणत्वादिकंप्राप्तोपिसत्यंनत्यक्तवानित्यन्वयः ३० भवतास्मैकिमनुगृह्यतेत्वद्भक्तायेतितत्राह एवमिति किंतत्स्थानमत्राह सावर्णेरिति ३१

तर्हितावत्पर्यंतमाशायोद्रेकवदेवंविधक्लेशमनुभूयस्थीयतांकिंतत्राह तावत्सुतलमिति तत्रान्येषामपिक्लेशानुभवोनास्तिकिंपुनरस्येतिभावेनवक्ति यत्राधयइति ३२ उपसर्गाउपद्रवाः भवदाज्ञामंतरेणेमंक
र्थंगमिष्यामीतिशंकामाभूदित्याह इंद्रसेनेति ३३ मृतवदेकःकथंगमिष्यामीत्यतउक्तं ज्ञातिभिरिति स्वर्गस्थैरर्थ्यैचेत्स्पर्द्धयालोकेशामामुपद्रविष्यंतीतितत्राह नत्वामिति ३४ राज्यंत्यक्त्वागतस्यतव
शासनेवयंनतिष्ठामइतितिष्ठतांदंडमाह त्वच्छासनेति किंबहुनोक्तेनसर्वतोभद्रक्षावज्जंतवास्तीत्याह सर्वतइति ३५ नकेवलंसन्निधानविशेषाद्रक्ष्यामिकिंतुप्रत्यक्षतएवेत्यतउक्तं तत्रमामिति तत्राप्ययमन
र्थस्तदवस्थएवदानवादीनांसंसर्गादितिचशंकामाभूदित्याह तत्रदानवेति ३६ सद्यःकुंठइत्येकंपदंसद्यःकुंठःछेदोयस्यसतथाअवनंक्ष्यतीति विनक्ष्यतीतिपाठेनिर्मूलोभविष्यतीत्यर्थः ३७ इ० भा० अष्टमस्कं
धेवि० टी० एकविंशोध्यायः ॥२१॥ भगवतिभक्तिमतःपुरुषस्यकिमपिदुःसाध्यंनास्तीत्येतत्प्रपंच्यतेस्मिन्नध्याये तत्रबलेर्हर्याज्ञाकरणवक्तुमाह इत्युक्तवंतमिति भक्तेरुत्कलउद्रेकोयस्यसतथा १ समुद्यतःऊ

तावत्सुतलमध्यास्तांविश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ यत्राधयोव्याधयश्चक्लमस्तंद्रीपराभवः ३२ नोपसर्गानिवसतांसंभवंतिममेच्छया ॥ इंद्रसेनमहाराजया
हिभोभद्रमस्तुते ३३ सुतलंस्वर्गिभिःप्रार्थ्यंज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ नत्वामभिभविष्यंतिलोकेशाःकिमुतापरे ३४ त्वच्छासनातिगान्दैत्यांश्चक्रंमेसू
दयिष्यति ॥ रक्षिष्येसर्वतोहंत्वांसानुगंसपरिच्छदम् ३५ सदासन्निहितंवीरतत्रमांद्रक्ष्यतेभवान् ॥ तत्रदानवदैत्यानांसंगात्तेभावआसुरः ३६ दृष्ट्वाम
दनुभावंवैसद्यःकुंठोविनंक्ष्यति ३७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेबलिविमोक्षणंनामएकविंशोध्यायः ॥२१॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तवंतंपुरुषंपुरा
तनंमहानुभावोखिलसाधुसंमतः ॥ बद्धांजलिर्बाष्पकलाकुलेक्षणोभक्त्युत्कलोगद्गदयागिराब्रवीत् १ बलिरुवाच ॥ अहोप्रसादोस्यकृतःसमुद्यतःप्रपन्न
भक्तार्थेविधौसमाहितः ॥ यल्लोकपालैस्तदनुग्रहोमरैरलब्धपूर्वोपसदेऽसुरेर्पितः २ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वाहरिमानम्यब्रह्माणंसभवंततः ॥ विवेशसु
तलंप्रीतोबलिर्मुक्तःसहासुरैः ३ एवमिंद्रायभगवान्प्रीत्यानीयत्रिविष्टपम् ॥ पूरयित्वादितेःकाममशासत्सकलंजगत् ४ लब्धप्रसादंनिर्मुक्तंपौत्रंवंशधरं
बलिम् ॥ निशाम्यभक्तिप्रवणःप्रह्लादइदमब्रवीत् ५ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ ॥ नेमंविरिंचोलभतेप्रसादंनश्रीर्नशर्वःकिमुतापरेते ॥ यन्नोसुराणाम
सिदुर्गपालोविश्वाभिवंद्यैरभिवंदितांघ्रिः ६ यत्पादपद्ममकरंदनिषेवणेनब्रह्मादयःशरणदाश्नुवतेविभूतीः ॥ कस्माद्वयंकुसृतयःखलयोनयस्तेदाक्षिण्यदृ
ष्टिपदवींभवतःप्रणीताः ७

ध्वंवर्धमानस्यास्यतवप्रसादोअहो कुतोविस्मयइत्यतउक्तं कृतइति स्वेनेतिशेषः इतोपिविस्मयइत्याह प्रपन्नइति समाहितःएकाग्रीकृतोन्यत्रानवसरदुस्थइत्यर्थः त्वमपितेष्वेकःकिंनस्यादित्यतआत्मा
नंधिक्करोति यल्लोकेति असुरजातावप्यपसदेअधमेअलब्धपूर्वइतियथायोग्यमितिज्ञातव्यं २ ३ ४ लब्धप्रसादश्चानिर्मुक्तश्चतं ५ विश्वाभिवंद्यैर्ब्रह्मादिभिरभिवंदितांघ्रिःश्रीकांतोसुराणामपिनोदुर्गपालो
द्वारपालआसीदिति यदिमंप्रसादंविरिंचादिभिर्नलभ्यतेइत्यन्वयः ६ कुसृतयःकुत्सितमार्गास्तत्रहेतुमाह खलयोनयइति तस्यतेतवकस्माद्धेतोर्दाक्षिण्यदृष्टिपदवींप्रणीताःभक्तानुकंपित्वमंतरेणेतिशेषः
यमेवैषवृणुतेतेनलभ्यइतिश्रुतेः ७

भवत्स्वरूपत्वादाहितमपिलोकविलक्षणामितिभावेनाह चित्रमिति तवचित्रंनानाविधमीहितंचेष्टितमहो अहोहिहाविस्मयइतियादवःतत्कथमितितत्राह विषमेति विषमस्वभावोसिभक्तप्रियोसिकल्पतरुस्वभावोसियत्तस्माद्विस्मयःसमदृशोविषमस्वभावत्वंसर्वात्मनोभक्तप्रियत्वेनकल्पतरुस्वभावत्वंचविस्मयहेतुरित्यर्थः ८ बलिप्रह्लादयोर्भगवद्भक्तत्वेपिबलेर्बंधनादिदुःखमभूत्किंनिमित्तमितिशंकाबलिरप्यसुरावेशात्स्तुवन्नपिजनार्दनम् आक्षिपत्यंतराकापिप्रह्लादोनेत्यभक्तिमानित्यनेनपरिहर्तव्या आक्षेपफलंदुःखमित्यर्थः ९ १० ११ १२ १३ कर्मवितन्वतोस्ययत्तद्ब्रह्मभिर्ब्राह्मणैर्दृष्टंनिरूपितंकर्मसुवैषम्यमंतरायोपहतिःयथासमंविहितफलप्रदत्वेनसमर्थंभवेत्तथातवशिष्यस्यबलेः कर्मणोवैषम्यलक्षणमपराधंसंतनुपरिरक्षतंकुरु कर्मरंध्रसमुन्नतंकुरुवा छिद्रंरंध्रापराधयोरित्यभिधानंब्र

चित्रंतवेहितमहोमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्यविशारदस्य ॥ सर्वात्मनःसमदृशोविषमस्वभावोभक्तप्रियोयदसिकल्पतरुस्वभावः ८ श्रीभगवानुवाच ॥ वत्सप्रह्लादभद्रंतेप्रयाहिसुतलातलम् ॥ मोदमानःस्वपौत्रेणज्ञातीनांसुखमावह ९ नित्यंद्रष्टासिमांतत्रगदापाणिमवस्थितम् ॥ मद्दर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबंधनः १० श्रीशुकउवाच ॥ आज्ञांभगवतोराजन्प्रह्लादोबलिनासह ॥ बाढमित्यमलप्रज्ञोमूर्ध्न्याधायकृतांजलिः ११ परिक्रम्यादिपुरुषंसर्वासुरचमूपतिः ॥ प्रणतस्तदनुज्ञातःप्रविवेशमहाबिलम् १२ अथाहोशनसंराजन्हरिर्नारायणोंतिके ॥ आसीनमृत्विजांमध्येसदसिब्रह्मवादिनाम् १३ ब्रह्मन्संतनुशिष्यस्यकर्मच्छिद्रंवितन्वतः ॥ यत्तत्कर्मसुवैषम्यंब्रह्मदृष्टंसमंभवेत् १४ शुक्रउवाच ॥ कुतस्तत्कर्मवैषम्यंयस्यकर्मेश्वरोभवान् ॥ यज्ञेशोयज्ञपुरुषःसर्वभावेनपूजितः १५ मंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रंदेशकालार्हवस्तुतः ॥ सर्वंकरोतिनिश्छिद्रमनुसंकीर्तनंतव १६ तथापिवदतोभूमन्करिष्याम्यनुशासनम् ॥ एतच्छ्रेयःपरंपुंसांयत्तवाज्ञानुपालनम् १७ अभिनंद्यहरेराज्ञामुशनाभगवानिति ॥ यज्ञच्छिद्रंसमाधत्तबलेर्विप्रर्षिभिःसह १८ एवंबलेर्महींराजन्भिक्षित्वावामनोहरिः ॥ ददौभ्रात्रेमहेंद्रायत्रिदिवंयत्परैर्हृतम् १९ प्रजापतिपतिर्ब्रह्मादेवर्षिपितृभूमिपैः ॥ दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैःकुमारेणभवेनच २० कश्यपस्यादितेःप्रीत्यैसर्वभूतभवायच ॥ लोकानांलोकपालानामकरोद्वामनंपतिम् २१ वेदानांसर्वदेवानांधर्मस्ययशसःश्रियः ॥ मंगलानांव्रतानांचकल्पंस्वर्गापवर्गयोः २२ उपेंद्रंकल्पयांचक्रेपतिंसर्वविभूतये ॥ तदासर्वाणिभूतानिभृशंमुमुदिरेनृप २३ ततस्त्विंद्रःपुरस्कृत्यदेवयानेनवामनम् ॥ लोकपालैर्दिवंनिन्येब्रह्मणाचानुमोदितः २४ प्राप्यत्रिभुवनंचेंद्रउपेंद्रभुजपालितम् ॥ श्रियापरमयाजुष्टोमुमुदेगतसाध्वसः २५ ब्रह्माशर्वःकुमारश्चभृग्वाद्यामुनयोनृप ॥ पितरःसर्वभूतानिसिद्धावैमानिकाश्चये २६ सुमहत्कर्मतद्विष्णोर्गायंतःपरमाद्भुतम् ॥ धिष्ण्यानिस्वानितेजग्मुरदितिंचशशंसिरे २७ सर्वमेतन्मयाख्यातंभवतःकुलनंदन ॥ उरुक्रमस्यचरितंश्रोतॄणामघमोचनम् २८

ह्मणादृष्टंवा १४ सतिछिद्रेतत्परिहारस्तदेवनास्ति अस्तिचेदपितवनामसंकीर्तनंनिश्छिद्रंकरोतीतिवक्तव्यशनेत्याह शुक्रइति यज्ञपुरुषोभवान्यस्यबलेःकर्मेश्वरःकुत-यज्ञेशइति अनेनसर्वयज्ञस्वामित्वंतवविचर्तेकिमुतैतद्यज्ञस्वामित्वंबलेस्त्वद्भक्तत्वादितिसूचितं तस्यबलेःकर्मवैषम्यकुतोहेतोःस्यादित्यन्वयः सर्वभावेनसर्वदानेनपूजितइत्यस्माच्च १५ तवानुसंकीर्तनंमंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रंसर्वदेशकालोचितवस्तुतोयथातथानिश्छिद्रंपूर्णंकरोतीत्यन्वयः १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ ततःबलियज्ञशालायाः २४ २५ २६ २७ २८

ब्रह्मादेर्महिमातिरिक्तमहिमत्वेमुरारेश्चरितस्यसंसाराख्याघसंघातविघातदक्षत्वंघटतामपितत्कथमित्याशंक्यप्रमाणपूर्वकंतदाह पारंमहिम्नइतित्रिभिः गानुकंत्रयाणिप्रबोच नतेविष्णोजायमानोनजातइति मंत्रदृग्वेदद्रष्टाऋषिरेवाह यस्यपुरुषस्ययोमर्त्यःपार्थिवानिरजांसिपार्थिवपरमाणून्विममेगानंकरोत्यपि छंदसिउपत्ययोवहुलमितिवचनाल्लडर्थेलिट्जातोजायमानःउतजनिष्यमाणोवासमर्थःमहि म्नःपारंसमाप्तिउपैतीतिकिंनैवोपैतीत्यन्वयःपुरुषःकइतितत्राह मुरारिरिति सपदुतिलकइतिनेत्याह उरुविक्रमतइति उरुमहद्यथाभवतितथेतिक्रियाविशेषणंकविरप्यतिक्रांतदर्श्यपीतिवा २९ यस्तस्याद्भुतकर्मणोदेवदेवस्यहरेरवतारानुचरितंशृण्वन्नर्तितेसपरांगतिंवैकुंठाख्यांयातीत्यन्वयः ३० अन्यविषयकर्मसमयेपिकीर्त्यमानमिदंभगवत्कर्मपूर्णफलप्रदंकरोतीत्याह क्रियमाणइति अथ मंगलेदैवप्रभृतिकर्मणिक्रियमाणेसतीदमवतारानुचरितंयत्रयत्रकर्मणिकीर्त्यैततेषांपुंसांतत्तत्कर्मसुकृतंपूर्णफलदानसमर्थंविदुर्ज्ञानिनइतिशेषः ३१ इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेवि०टी०द्वाविंशोध्यायः॥२२॥

पारंमहिम्नउरुविक्रमतोमुरारेर्यःपार्थिवान्यपिकविर्विममेरजांसि ॥ किंजायमानउतजातउपैतिमर्त्यइत्याहमंत्रदृगृषिःपुरुषस्ययस्य २९ यइदंदेवदेवस्यहरेरद्भुतकर्मणः ॥ अवतारानुचरितंशृण्वन्यातिपरांगतिम् ३० क्रियमाणेकर्मणीदंदैवेपित्र्येथमानवे ॥ यत्रयत्रानुकीर्त्यैततत्तेषांसुकृतंविदुः ३१ ॥ इति श्रीभागवतेअष्टमस्कंधेद्वाविंशोध्यायः ॥२२॥ राजोवाच ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिहरेरद्भुतकर्मणः ॥ अवतारकथामाद्यांमायामत्स्यविडंबनाम् १ यदर्थमदधद्रूपंमात्स्यंलोकजुगुप्सितम् ॥ तमःप्रकृतिदुर्मर्षंकर्मग्रस्तइवेश्वरः २ एतन्नोभगवन्सर्वंयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ उत्तमश्लोकचरितंसर्वलोकसुखावहम् ३ सूतउवाच ॥ इत्युक्तोविष्णुरातेनभगवान्बादरायणिः ॥ उवाचचरितंविष्णोर्मत्स्यरूपेणयत्कृतम् ४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ गोविप्रसुरसाधूनांछंदसामपिचेश्वरः ॥ रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्तेधर्मस्यार्थस्यचैवहि ५ उच्चावचेषुभूतेषुचरन्वायुरिवेश्वरः ॥ नोच्चावचत्वंभजतेनिर्गुणत्वाद्धियोगुणैः ६ आसीदतीतकल्पांतेब्राह्मोनैमित्तिकोलयः ॥ समुद्रोपप्लुतास्तत्रलोकाभूरादयोनव ७ कालेनागतनिद्रस्यधातुःशिशयिषोर्बली ॥ मुखतोनिःसृतान्वेदान्हयग्रीवोंतिकेहरत् ८ ज्ञात्वातद्दानवेंद्रस्यहयग्रीवस्यचेष्टितम् ॥ दधारशफरीरूपंभगवान्हरिरीश्वरः ९ तत्रराजऋषिःकश्चिन्नाम्नासत्यव्रतोमहान् ॥ नारायणपरोतप्यत्तपस्तत्सलिलाशये १०योसावस्मिन्महाकल्पेतनयःसविवस्वतः ॥ श्राद्धदेवइतिख्यातोमनुत्वेहरिणार्पितः ११ एकदाकृतमालायांकुर्वतोजलतर्पणम् ॥ तस्यांजल्युदकेकाचिच्छफर्येकाभ्यपद्यत १२

अंशिज्ञानवदंशज्ञानमपिमुक्तिसाधनंगुणाद्यविशेषादितिदर्शनायमत्स्यावतारचरितमनुवर्तयत्यस्मिन्नध्याये तत्रश्रुतवामनावतारचरितसुधापानाद्वितृष्णइवपुनरपिराजादशावताराणामादित्वेनमत्स्यावतारमाहात्म्यंश्रोतुंपृच्छतिराजेति मायामत्स्यस्यविडंबनंयस्यांसातथा १ कथंजुगुप्सितमभूदितितत्राह तमःप्रकृतीति तमःस्वभावोयस्यसतथा दुर्मर्षसांढुमशक्यं कर्मग्रस्तोजीवः २ लोकजुगुप्सितंचेत्किमितिवक्तव्यमत्राह उत्तमेति ३ ४ ५ ननूच्चावचेषुसुरनरादिसंज्ञेषुभोगायतनशरीरेषुवर्तमानस्यहरेरिंद्रियगुणैरवलेपोपिसंभाव्यतेदेवदत्तवदितितत्राह उच्चावचेष्विति धीशब्देनेंद्रियाण्युपलक्षयति ६ आदितएववक्तुमुपक्रमते आसीदिति समुद्रैरुपप्लुताआलीनाः ७ अंतिकेविदूरतः ८ ९ १० कोसौसत्यव्रतइतितत्राह योसाविति ११ १२

अंजलितोयेन १३ १४ सःमनुःशफर्याःरक्षणार्थाय १५ १६ अलब्ध्यात्मावकाशमितिक्रियाविशेषणम् १७ १८ उदंचनंमणिकपं हस्तत्रयंव्यामत्रयम् १९ पदंस्थानम् २० तत्सरोवरंआत्मनाश रीरेणावृत्यव्याप्य २१ अविदासिनिअगाधेअभिवसेतौवा २२ अनंतरंकिमकरोदिति तत्राह इत्युक्तइति जलाशयेन्हदे असंमितमसमानंसंमितंसमानंवा २३ २४ २५ एवंविधंवीर्यंयस्यसःएवंवीर्यः अह्नायझटिति व्यानशेव्याप्तः २६ विशेषसंबंधित्वात्पारंज्ञानंतदयनंयस्यसतथा ज्ञानाश्रयःकश्चिच्चेतनएवनारायणः किंनस्यादित्यतःसाक्षाद्धरिरितितुरीयमूर्तिः २७ २८ यदर्थंयत्प्रयोजनायभवतादे

सत्यव्रतोंजलिगतांसहतोयेनभारत ॥ उत्ससर्जनदीतोयेशफरींद्राविडेश्वरः १३ तमाहसातिकरुणंमहाकारुणिकंनृपम् ॥ यादोभ्योज्ञातिघातिभ्योदीनांमांदीनवत्सल ॥ कथंविसृजसेराजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले १४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सआत्मनोनुग्रहार्थंप्रीत्यामत्स्यवपुर्धरम् ॥ अजानन्रक्षणार्थायशफर्याःसमनोदधे १५ तस्यादीनतरंवाक्यमाश्रुत्यसमहीपतिः ॥ कलशाप्सुनिधायैनांदयालुर्निन्यआश्रमम् १६ सातुतत्रैकरात्रेणवर्धमानाकमंडलौ ॥ अलब्ध्वात्मावकाशंवाइदमाहमहीपतिम् १७ नाहंकमंडलावस्मिन्कृच्छ्रंवस्तुमिहोत्सहे ॥ कल्पयौकःसुविपुलंयत्राहंनिवसेसुखम् १८ सएनांततआदायन्यधादौदंचनोदके ॥ तत्रक्षिप्तामुहूर्तेनहस्तत्रयमवर्धत १९ नमएतदलंराजन्सुखंवस्तुमुदंचनम् ॥ पृथुदेहिपदंमह्यंयत्त्वाहंशरणंगता २० ततआदायसाराज्ञाक्षिप्ताराजन्सरोवरे ॥ तदावृत्यात्मनासर्वंमहामीनोन्ववर्धत २१ ॥ मीनउवाच ॥ नैतन्मेस्वस्तयेराजन्नुदकंसलिलौकसः ॥ निधेहिरक्षायोगेनह्रदेमामविदासिनि २२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तःसोनयन्मत्स्यंतत्रतत्राविदासिनि ॥ जलाशयेसंमितंतंसमुद्रेप्राक्षिपज्झषम् २३ क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिहमांमकरादयः ॥ अदंत्यतिबलावीरमांनेहोत्स्रष्टुमर्हसि २४ एवंविमोहितस्तेनवदतावल्गुभारतीम् ॥ तमाहकोभवानस्मान्मत्स्यरूपेणमोहयन् २५ नैवंवीर्योजलचरोदृष्टोस्माभिःश्रुतोपिवा ॥ योभवान्योजनशतमह्नायव्यानशेसरः २६ नूनंत्वंभगवान्साक्षाद्धरिर्नारायणोव्ययः ॥ अनुग्रहायभूतानांधत्सेरूपंजलौकसाम् २७ नमस्तेपुरुषश्रेष्ठस्थित्युत्पत्त्यप्ययेश्वर ॥ भक्तानांनःप्रपन्नानांमुख्योह्यात्मागतिर्विभो २८ सर्वेलीलावतारास्तेभूतानांभूतिहेतवे ॥ ज्ञातुमिच्छाम्यदोरूपंयदर्थंभवताधृतम् २९ नतेरविंदाक्षपदोपसर्पणंमृषाभवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः ॥ यथेतरेषांपृथगात्मनांसतामदीदृशोयद्वपुरद्भुतंहिनः ३०

मत्स्यरूपंधृतंतत्प्रयोजनपूर्वकंज्ञातुमिच्छामीत्यन्वयः २९ अहंत्वत्स्वरूपज्ञानेयोग्यइत्याह नतइति हेअरविंदाक्षयथापृथगात्मनांभिन्नविषयबुद्धीनांइतरेषांतेतवपदोपसर्पणंमुधावृथाभवेत्तदप्यनेवंविन्महत्पुण्यंकर्मकरोति तद्वास्यांततःक्षीयतइतिश्रुतिरतएवपृथगित्युक्तं सतांतथानस्यात्तत्रहेतुमाह अदीदृशइति तवाद्भुतंनोऽस्माकंइतरमत्स्यविलक्षणत्वादाश्चर्यंयद्वपुःद्भुवप्बीजसंतानइतिधातोःजगदुत्पादनसमर्थंरूपंअदीदृशःदर्शितवानिति हियस्मात्संतएतद्रूपज्ञानेयोग्याइत्यर्थःतवविषमस्वभावत्वात्तथात्वमितिनेत्याह सर्वेति ३०

विषयसुखंप्रेरकत्वात्प्रियःतदेतत्प्रेयमितिश्रुतेः ३१ अद्यतनादह्नऊर्ध्वंसप्तमेहनिनिमंक्ष्यतिनिमग्नंभविष्यति अप्ययांभोधौप्रलयसमुद्रे ३२ संवर्ताम्भसिलयजले उपस्थास्यतिसमीपमागमिष्यति ३३ सर्वैः
सत्वैःप्राणिभिःउपबृंहितः पूरितः ३४ निरालोकेतमःप्रायेऋषीणांवर्चसाप्रकाशेनैवनान्येन ३५ दोधूयमानांइतस्ततोत्यतकंप्यमानांनिबध्नीहिनिबंधनंमहाहिनापाशेन ३६ ब्राह्मीब्रह्मसंबंधिनी ३७ तव
सम्यक्प्रश्नैःहृदिविवृतंस्पष्टीकृतंमयानुगृहीतंमदीयंब्रह्मेतिशब्दितंमहिमानंज्ञास्यसि ३८ अन्ववैक्षतप्रतीक्ष्यस्थितः ३९ ४० ४१ ४२ अविनाशंविनाशविरोधिजीवानांशंसुखअविनाशंसुखयुक्तंपदंविधास्य
तीतिवा ४३ ४४ वरत्रेणपाशेनमधुवन्मधुसंसारंसूदितवानितिमधुसूदनःतम् ४५ अनाद्यविद्योपहतात्मसंवित्परमात्मज्ञानयेषांतेतथासाविद्यामूलकारणयस्यसतन्मूलःसचसंसारस्तन्मूलसंसारस्तस्मिन्प

इतिब्रुवाणंनृपतिंजगत्पतिःसत्यव्रतंमत्स्यवपुर्युगक्षये ॥ विहर्तुकामःप्रलयार्णवेब्रवीच्चिकीर्षितंकांतजनप्रियःप्रभुः ३१ श्रीभगवानुवाच ॥ सप्तमेद्यत
नादूर्ध्वमहन्येतदरिंदम ॥ निमंक्ष्यत्यप्ययांभोधौत्रैलोक्यंभूर्भुवादिकम् ३२ त्रिलोक्यांलीयमानायांसंवर्ताम्भसिवैतदा ॥ उपस्थास्यतिनौःकाचिद्विशा
लात्वांमयेरिता ३३ त्वंतावदोषधीःसर्वाबीजान्युच्चावचानिच ॥ सप्तर्षिभिःपरिवृतःसर्वसत्वोपबृंहितः ३४ आरुह्यबृहतींनावंविचरिष्यस्यविक्लवः ॥ ए
कार्णवेनिरालोकेऋषीणामेववर्चसा ३५ दोधूयमानांतांनावंसमीरेणबलीयसा ॥ उपस्थितस्यमेशृंगेनिबध्नीहिमहाहिना ३६ अहंत्वामृषिभिःसाकंस
हनावमुदन्वति ॥ विकर्षन्विचरिष्यामियावद्ब्राह्मीनिशाप्रभो ३७ मदीयंमहिमानंचपरंब्रह्मेतिशब्दितम् ॥ वेत्स्यस्यनुगृहीतंमेसंप्रश्नैर्विवृतंहृदि ३८ श्रीशु
कउवाच ॥ इत्थमादिश्यराजानंहरिरंतरधीयत ॥ सोन्ववैक्षततंकालंयंहृषीकेशआदिशत् ३९ आस्तीर्यदर्भान्प्राक्कूलान्राजर्षिःप्रागुदङ्मुखः ॥ निष
सादहरेःपादौचिंतयन्मत्स्यरूपिणः ४० ततःसमुद्रउद्वेलःसर्वतःप्लावयन्महीम् ॥ वर्धमानोमहामेघैर्वर्षद्भिःसमदृश्यत ४१ ध्यायन्भगवदादेशंददृशेनाव
मागताम् ॥ तामारुरोहविप्रेंद्रैरादायौषधिवीरुधः ४२ तमूचुर्मुनयःप्रीताराजन्ध्यायस्वकेशवम् ॥ सवैनःसंकटादस्मादविनाशंविधास्यति ४३ सोनु
ध्यातस्ततोराज्ञाप्रादुरासीन्महार्णवे ॥ एकशृंगधरोमत्स्योहैमोनियुतयोजनः ४४ निबध्यनावंतच्छृंगेयथोक्तोहरिणापुरा ॥ वरत्रेणाहिनातुष्टस्तुष्टावम
धुसूदनम् ४५ राजोवाच ॥ अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः ॥ यदृच्छयेहोपसृतायमाप्नुयुर्विमुक्तिदोनःपरमोगुरुर्भवान् ४६
जनोबुधोयंनिजकर्मबंधनःसुखेच्छयाकर्मसमीहतेऽसुखम् ॥ यत्सेवयातांविधुनोत्यसन्मतिंग्रंथिंविभिंद्याद्धृदयेसनोगुरुः ४७

रिश्रमस्ततोआतुराःक्लिष्टाःयदृच्छयापूर्वजन्मार्जितपुण्याभिमुखीभूतदेवेच्छयाइहलोकेविशिष्टजन्मोपसृताः पुरुषाःयमाप्नुयुः सपरमोगुरुर्भवान्नोविमुक्तिदोस्त्वित्यन्वयः ४६ कर्मनिर्मूलनंभगवत्सेवनमे
वेत्याह जनइति आत्मीयकर्मणाबंधनंयस्यसतथाअयमबुधोजनः सुखमाप्नवानीतीच्छयाकर्मसमीहतेततोसुखदुःखमाप्नोतिइतियत्ततोबुधोजनोयस्येश्वरस्यसेवयाकर्मविषयामसन्मतिं विधुनोति अतः
कर्मनिर्मूलनंचाप्नोतिगुरुर्ज्ञानोपदेष्टासनोहृदयेस्थितांग्रंथिंकर्मपाशकृतांभिंद्यादित्यन्वयः ४७

यथपुमान्यत्सेवयाआत्मनस्तमोलक्षणंमलंविजह्याज्जहातिनिजंवर्णंपरमात्मगतिं आनंदस्वरूपंचभजेतभजते कथमिव अग्निदाहलक्षणसेवयारुद्ररोदनंहिरण्यंस्वमलंदशविधंजह्यात्जहातिनिजवर्णंशास्त्रसि
द्धंस्वरूपंभजतियथातथेत्यर्थः किंच सजीव.पुनरव्ययोऽसंवृतः आवरणरहितोभवति व्येञ्संवरणइतिधातोःगुरोर्गुरुःसपरमोनोमुक्तिदोभूयादित्यन्वयः ईशः मुक्तिदानसमर्थःईर्लक्ष्मीःतस्याःशंयस्मा
त्सइतिवाजातरूपंश्रीमुकुटंहिरण्यंरुद्ररोदनमित्यभिधानं सगभवानव्ययइतिवा ४८ अन्येदेवाःअन्येगुरवोजनाश्चस्वयंसमेतामिलिताःपुंसःयस्यहरेःप्रसादायुतभागलेशकर्तुंनप्रभवंतितदनुग्रहमंतरेणे
तिशेषः अहंतंत्वामीश्वरंशरणंयामीत्यन्वयः ४९ यथांधस्यपुंसःसचक्षुर्दृष्टिमानग्रणीः अग्रतोगंताकृतःयथावाविदुषोजनस्यबुधोजनोगुरुःकृतःशास्त्रविशारदैरितिशेषः तथासुगतिंबुभुत्सतांबोद्धु
मिच्छतांनोर्थदृक्पुरुषार्थद्रष्टासर्वदृशांसर्वेंद्रियाणांसमीक्षणःसाक्षीत्वंगुरुर्वृतःज्ञानोपदेशकत्वेनेतिशेषःअचक्षुरितिपाठेअयमर्थः त्वामंतरेणेतरेषांगुरुत्वंपुरुषार्थानुपयोगिसम्यग्ज्ञानहीनत्वादित्याह
अचक्षुरितियथांधस्याचक्षुषोंधोग्रणीःकृतोभवतितथाऽविदुषोजनस्याबुधएवगुरुर्भवति अंधेनैवनीयमानायथांधाःउभावप्यश्रुतग्रंथाउभावपिजडात्मकावित्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यःत्वंचार्थदृक्शिष्यस्या
पेक्षितपुरुषार्थदर्शीकुतःदर्शनसाधनत्वेनदृशोपींद्रियाणितेषांसाक्षित्वादस्माकंगुरुत्वेनवृतइति ५० एतदेवविवृणोति जनइति जनोजननाद्यभिमानीतादृगस्यजनस्यासतींगतिंइहामुत्रचोरुफलदंज्ञा
नमादिशति यथायेनज्ञानेनदुरत्ययंतमःनित्यदुःखात्मकमंधंतमःप्राप्नोति तादृशमितिशेषः यथेतिपाठेयथोपदिष्टेनदुरत्ययंतमःप्राप्येततथोपदिशति नसन्नासन्नसदसदित्याद्याकारेणेत्यर्थः अंधंतमःप्रवि

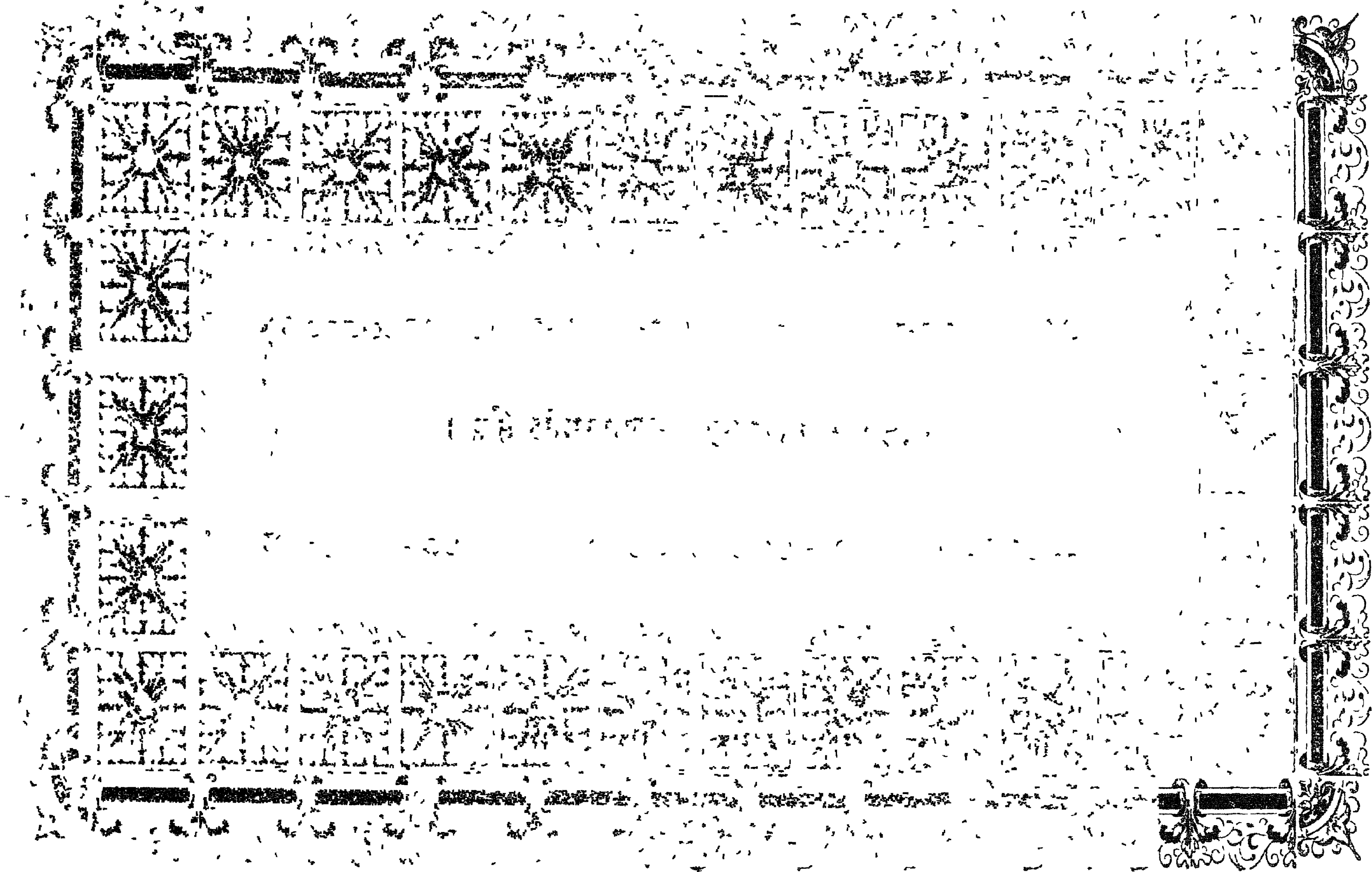
यत्सेवयाग्नेरिवरुद्ररोदनंपुमान्विजह्यान्मलमात्मनस्तमः ॥ भजेतवर्णंनिजमेषसोऽव्ययोभूयात्सईशःपरमोगुरुर्गुरोः ४८ नयत्प्रसादायुतभागलेशमन्येचदेवागु
रवोजनाःस्वयम् ॥ कर्तुंसमेताःप्रभवंतिपुंसस्तमीश्वरंत्वांशरणंप्रपद्ये ४९ सचक्षुरंधस्ययथाग्रणीःकृतस्तथाजनस्याविदुषोबुधोगुरुः ॥ त्वमर्थदृक्सर्वदृ
शांसमीक्षणोवृतोगुरुर्नःसुगतिंबुभुत्सताम् ५० जनोजनस्यादिशतेऽसतींगतिंतथाप्रपद्येतदुरत्ययंतमः ॥ त्वमव्ययंज्ञानममोघमंजसाप्रपद्यतेयेनजनो
निजंपदम् ५१ त्वंसर्वलोकस्यसुहृत्प्रियेश्वरोह्यात्मागुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः ॥ तथापिलोकोनभवंतमंधधीर्जानातिसंतंहृदिबद्धकामः ५२ तंत्वामहंदेववरंवरे
ण्यंप्रपद्यईशंप्रतिबोधनाय ॥ छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभिर्ग्रंथीन्हृदय्यांविवृणुस्वमोकः ५३

शंतीतिश्रुतेः ज्ञानस्यसत्वेद्वैतभंगइतितत्राह त्वमिति जनोयेनज्ञानेननिजंपदंनिर्दोषत्वेनत्वद्रूपसदृशंसच्चिदानंदलक्षणमंजसाअव्यवधानेनप्रपद्येतयच्चाव्ययमक्षयंयच्चामोघमव्यभिचारितय
फलसमर्पकंत्वंतदेवज्ञानमादिशसीत्यन्वयः ५१ इतोपित्वदुपदिष्टज्ञानमेवापेक्षितपुरुषार्थसाधननान्यत् अनिमित्तबंधुत्वादिगुणपूर्णत्वेनसिद्धत्वेनवंचनाशंकानास्पदत्वादित्याशयेनाह त्वमिति
सुहृत्प्रत्युपकारशून्यःप्रियश्चेश्वरश्चविषयसुखस्यापीश्वरइतिवा आत्मापूर्णानंदःगुरुर्ज्ञानोपदेष्टा जानातीतिज्ञानं अभीष्टसिद्धिरपेक्षितपुरुषार्थसाधकः लोकः सुहृत्त्वादिगुणवंतंकुतोनजानातीति
तत्राह तथापीति यद्यप्यनिमित्तबंधुस्तथापिलोकोभवंतंनजानातिकुतःअंधधीःनष्टज्ञानत्वात् ज्ञाननाशःकस्मादित्यतउक्तंहृदीति दूरस्थत्वान्नतज्ज्ञानमित्यतउक्तंसंतमिति हृदीत्येतदुभयत्रयो
ज्यं ५२ इदानींस्वार्थंप्रकाशयति तंत्वामिति प्रतिबोधनायत्वत्स्वरूपविषयज्ञानायाहंयोज्ञानोपदेष्टृत्वादिगुणोपेतस्तंत्वांशरणंप्रपद्यइत्यन्वयः देवोत्तमत्वादयमेवशरण्यइतिभावेनोक्तं देववरमिति
सौंदर्यादिगुणभावेनत्वद्भक्तिरुदेतीतिभावेनोक्तंवरेण्यमिति उक्तगुणाअन्यत्रव्यभिचारिणोनेत्याह ईशमिति अन्यथेश्वरत्वानुपपत्तिःहृदय्यांअहंकारसंभूतांग्रंथिमर्थस्यदीपकैःप्रकाशकैःमन्मनाभ
वमद्भक्तोमद्याजीमांनमस्कुरुइत्यादिलक्षणवचोभिः किंचस्वमोकःस्वस्वरूपंस्वाश्रयंवैकुंठंवाविवृणुप्रकाशयेत्यन्वयः ओकसीमंदिराश्रयाविति च ५३

५४ सांख्ययोगक्रियावतींज्ञानभक्तिकर्मयोगवतीं पुराणसंहितामब्रवीत् इदंश्रद्धेयमितिभावेनोक्तमात्मगुह्यमिति आचार्यैरतुतेगीतिवक्तेतिवदुपदिष्टैव शिष्टंनास्तीत्यतउक्तमशेषतइति ५५ नावि
जलयाने ५६ प्रलयानामपायेअतीतेसति ततःउत्थितायवेधसेब्रह्मणेप्रत्याहरत् दैत्याहृतांस्तान्ज्ञात्वाप्रत्याहृत्यदत्तवानित्यर्थः ५७ ५८ ५९ संवादस्यपापहरत्वे अवतारकथाकीर्त्तनेनाकिं
प्रयोजनमत्राह अवतारामिति अस्तुश्रवणफलं कीर्त्तनेनाकिंफलमित्यतोवाह अवतारामिति ६० बुद्धिसंग्रहार्थमवतारकथांसंकल्प्यकथयति प्रलयेति सुप्तशक्तेर्विषयोपरतेंद्रियशक्तेः कार्यानभि

इत्युक्तवंतंनृपतिंभगवानादिपूरुषः ॥ मत्स्यरूपीमहांभोधौविहरंस्तत्त्वमब्रवीत् ५४ पुराणसंहितांदिव्यांसांख्ययोगक्रियावतीं ॥ सत्यव्रतस्यराजर्षेरात्म
गुह्यमशेषतः ५५ अश्रौषीदृषिभिःसाकमात्मतत्त्वमसंशयम् ॥ नाव्यासीनोभगवताप्रोक्तंब्रह्मसनातनम् ५६ अतीतेप्रलयापायउत्थितायचवेधसे ॥ हत्वा
सुरंहयग्रीवंवेदान्प्रत्याहरद्धरिः५७सतुसत्यव्रतोराजाज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥ विष्णोःप्रसादात्कल्पेस्मिन्नासीद्वैवस्वतोमनुः ५८ सत्यव्रतस्यराजर्षेर्मायामत्स्य
स्यशार्ङ्गिणः ॥ संवादंमहदाख्यातंश्रुत्वामुच्येतकिल्बिषात् ५९ अवतारंहरेर्योमुंकीर्त्तयेदन्वहंनरः ॥ संकल्पास्तस्यसिद्ध्यंतिसयातिपरमांगतिम् ६०
प्रलयपयसिधातुःसुप्तशक्तेर्मुखेभ्यःश्रुतिगणमुपनीतंप्रत्युपादत्तहत्वा ॥ दितिजमकथयच्चब्रह्मसत्यव्रतायतमहमखिलहेतुंजिह्ममीनंनतोस्मि ६१ इ
तिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेपारमहंस्यांसंहितायामष्टमस्कंधेमत्स्यचरितोपाख्यानेत्रयोविंशोध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

मुखीभूतमकातिशक्तेर्वा अपनीतंनिःसृतंदैत्येननीतं जिह्ममीनंमायामत्स्यं अनंतशक्तिर्भगवान्मत्स्यरूपीजनार्दनः क्रीडार्थंयाचयामासस्वयंसत्यव्रतंनृपमित्यनेनतमाह सातिकरुणंमहाकारुणिक
मित्यादिनाविक्रीडितमितिज्ञातव्यं ॥ पदरत्नावलिर्नामअष्टमस्कंधसंगता ॥ प्रीत्यैमत्स्यात्मनोविष्णोरस्तुनिर्दोषवर्णणः ६१ ॥ इतिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेपारमहंस्यांसंहितायामष्टमस्कंधेटीकायां
विजयध्वजतीर्थभट्टारककृतौमत्स्यावतारेत्रयोविंशोध्यायः ॥ २३ ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते नवमः स्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीवेदव्यासायनमः ॥ कमलाकांतंकमलाक्षंविमलानंदंप्रणम्यच ॥ नृपवंशस्कंधविलासंनवमस्कंधंविवृणोमि १ अस्मिन्स्कंधेराजवंशवर्णनेनश्रीनारायणेभक्तिविधानार्थंभगवन्माहात्म्यमेवप्रपंच्य ते तत्रवृत्तवर्तिष्यमाणस्कंधयोःसंगतिप्रदर्शनायवृत्तानुवादपूर्वकंवैवस्वतमनोःपुत्राणांतद्वंशानामनुवंशतच्चरितानिचराजाशुकंपृच्छति मन्वंतराणीत्यादिना वदविक्रमानित्यंतेन १ २ ३ ४ विक्रमान्वंशेजातानांपुरुषाणांचरितानि ५ राज्ञामभिषिक्तानांप्रजापालनादिलक्षणःपरमोधर्मस्तंवेत्सीति ६ ७ आत्माप्यंतर्यामीइदंविश्वसएवासीत्तदधीनमेवाभून्नतुस्वतंत्रंकिंचनप्रधानादिक मपि तस्माद्वान्यंनपरःकिंचनासेतिश्रुतेः ८ उदस्तादुदभूत्स्वयंभूरित्यस्यविष्णावपिचवृत्तेरित्यतश्चतुराननइत्युक्तं विष्णुःस्वयंभूरथभुक्स्वयंभूर्विश्वपतिःपतिरित्यभिधानम् ९ मानसोमनोजातः ततःकश्यपात् १० ततोविवस्वतोमनोः पुत्रानाह श्रद्धायामित्यादिना आत्मवान्वशीकृतमनाः ११ १२ अप्रजस्यअपुत्रस्य इक्ष्वाकुप्रभृतिपुत्रोत्पत्तेःपूर्वंमित्रावरुणयोरिष्टिंमित्रा

राजोवाच ॥ मन्वंतराणिसर्वाणित्वयोक्तानिश्रुतानिमे ॥ वीर्याण्यनंतवीर्यस्यहरेस्तत्रकृतानिच १ योसौसत्यव्रतोनामराजर्षिर्द्रविडेश्वरः ॥ ज्ञानंयो तीतकल्पांतेलेभेपुरुषसेवया २ सवैविवस्वतःपुत्रोमनुरासीदितिश्रुतम् ॥ त्वत्तस्तस्यसुताःप्रोक्ताइक्ष्वाकुप्रमुखान्नृपाः ३ तेषांवंशंपृथग्ब्रह्मन्वंशानुच रितानिच ॥ कीर्तयस्वमहाभागनित्यंशुश्रूषतांहिनः ४ येभूतायेभविष्याश्चभवंत्यद्यतनाश्चये ॥ तेषांनःपुण्यकीर्तीनांसर्वेषांवदविक्रमान् ५ सूतउवा च ॥ एवंपरीक्षिताराज्ञासदसिब्रह्मवादिनाम् ॥ पृष्टःप्रोवाचभगवाञ्छुकःपरमधर्मवित् ६ श्रीशुकउवाच ॥ श्रूयतांमानवोवंशःप्राचुर्येणपरंतप ॥ नश क्यतेविस्तरतोवक्तुंवर्षशतैरपि ७ परावरेषांभूतानामात्मायःपुरुषःपरः ॥ सएवासीदिदंविश्वंकल्पांतेन्यन्नकिंचन ८ तस्यनाभेःसमभवत्पद्मकोशोहिर ण्मयः ॥ तस्मिन्जज्ञेमहाराजस्वयंभूश्चतुराननः ९ मरीचिर्मनसस्तस्यजज्ञेतस्यापिकश्यपः ॥ दाक्षायण्यांततोदित्यांविवस्वानभवत्सुतः १० ततो मनुःश्राद्धदेवःसंज्ञायामासभारत ॥ श्रद्धायांजनयामासदशपुत्रान्सआत्मवान् ॥ ११ इक्ष्वाकुनृगशर्यातिदिष्टधृष्टकरूषकान् ॥ नरिष्यंतंपृषध्रंचनाभागं चनभंविभुम् १२ अप्रजस्यमनोःपूर्वंवसिष्ठोभगवान्किल ॥ मित्रावरुणयोरिष्टिंप्रजार्थमकरोद्विभुः १३ तत्रश्रद्धामनोःपत्नीहोतारंसमयाचत ॥ दुहित्र र्थमुपागम्यप्रणिपत्यपयोव्रता १४ प्रेषितोध्वर्युणाहोताध्यायंस्तत्सुसमाहितः ॥ गृहीतेतेनहविषिवषट्कारंगृणन्द्विजः १५ होतुस्तद्व्यभिचारेणकन्ये लानामसाभवत् ॥ तांविलोक्यमनुःप्राहनातिहृष्टमनागुरुम् १६ भगवन्किमिदंजातंकर्मवोब्रह्मवादिनाम् ॥ विपरीतमहोकष्टंमैवंस्याद्ब्रह्मविक्रिया १७ यूयंमंत्रविदोयुक्तास्तपसादग्धकिल्बिषाः ॥ कुतःसंकल्पवैषम्यमनृतंविबुधेष्विव १८

वरुणदैवत्यां १३ १४ सुसमाहितःएकाग्रचित्तः तच्छ्रद्धयोक्तंदध्यौवषट्कारंमंत्रविशेषंवागृणन्स्वकर्माकरोदितिशेषः १५ तस्यकर्मणोव्यभिचारेणविपक्षवर्तिनाहेतुना वाङ्निमित्त त्वादिला वाणीसरस्वतीभाषावागिडेलाप्रकीर्तितेति १६ इदंजातंकिमितितत्राह कर्मेति ब्रह्मवादिनांवःकर्मविपरीतंपुत्रार्थिनःकन्याफलमभूदतःकिमिदमितिकुतूहलयामि अत्रैवंभूतेप्यन्य त्रमाभूदित्याह मैवमिति ब्रह्मविदांवःक्रियामैवंभूदित्यर्थः १७ क्वचित्स्खलनेऽन्यत्रापिनियमोनस्यादित्याशंक्यक्वचिदप्यन्यथात्वनयुक्तंयुष्माकमित्याह यूयमिति मैत्रावरुणीमिष्टिंकुर्या त्पुत्रकामइत्यादिमंत्रद्रष्टययज्ञःयस्यैदेवतायैहविर्गृहीतंस्यात्तांध्यायेद्वषट्करिष्यन्नितिवचनान्मनोयोगयुक्ताः नचदोषादन्यथात्वंमनसइत्याह तपसेति यूयमेवविधास्तेषुयुष्मासुसंकल्पवैषम्यंचिंतितस्या

न्यथात्वंकुतोनकुतोपिसंभाव्यते कुतइतितत्राह अनृतामिति नहिदेवेष्वनृतंदृष्टचरंतस्मादनृतंनवदेदितिश्रुतेः १८ १९ होतुर्व्यभिचारतःध्यानस्यान्यथात्वलक्षणात् २० २१ २२ तेनवेरणहेतुना सैंधवंसिंधुदेशजातम् २३ २४ नाम्नासुकुमारवनंअधस्तात्तस्थितम् २५ वडवामश्वस्त्रिलिंग्यां आत्मनोदेहस्यलिंगविपर्ययंपुरुषचिह्नविपरीतं स्त्रीचिह्नम् २६ २७ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ७ ॥ एवंगुणःपुरुषस्यस्त्रीत्वापवादकगुणयुक्तः १ भासास्वतेजसाविततिमिराःनिरस्तांधकाराः २ नीवींवस्त्रंपर्यधाद्वेष्टितंकृ

तन्निशम्यवचस्तस्यभगवान्प्रपितामहः ॥ होतुर्व्यतिक्रमंज्ञात्वाबभाषेरविनंदनम् १९ एतत्संकल्पवैषम्यंहोतुस्तेव्यभिचारतः ॥ तथापिसाधयिष्येहं सुप्रजास्त्वंस्वतेजसा २० एवंव्यवसितोराजन्भगवान्समहायशाः ॥ अस्तौषीदादिपुरुषमिलायाःपुंस्त्वकाम्यया २१ तस्मैकामवरंतुष्टोभगवान्हरिरीश्वरः ॥ ददाविलाभवत्तेनसुद्युम्नःपुरुषर्षभः २२ सएकदामहाराजविचरन्मृगयांवने ॥ वृतःकतिपयामात्यैरश्वमारुह्यसैंधवम् २३ प्रगृह्यरुचिरंचापं शरांश्चपरमाद्भुतान् ॥ दंशितोनुमृगंवीरोजगामदिशमुत्तराम् २४ सुकुमारवनंमेरोरधस्तात्प्रविवेशह ॥ यत्रास्तेभगवाञ्छंभूरममाणःसहोमया २५ तस्मिन्प्रविष्टएवासौसुद्युम्नःपरवीरहा ॥ अपश्यत्स्त्रियमात्मानमश्वंचवडवांनृप २६ तथातदनुगाःसर्वेआत्मलिंगविपर्ययम् ॥ दृष्ट्वाविमनसोभूवन्वीक्ष्यमाणाःपरस्परम् २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ राजोवाच ॥ कथमेवंगुणोदेशःकेनवाभगवन्कृतः ॥ प्रश्नमेनंसमाचक्ष्वपरंकौतूहलंहिनः १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एकदागिरिशंद्रष्टुमृषयस्तत्रसुव्रताः ॥ दिशोवितिमिराभासाःकुर्वंतस्तमुपागमन् २ तान्विलोक्यांबिकादेवीविवस्त्राव्रीडिताभृशम् ॥ भर्तुरंकात्समुत्थायनीवीमाश्वथपर्यधात् ३ ऋषयोपितयोर्वीक्ष्यप्रसंगंरममाणयोः ॥ निवृत्ताःप्रययुस्तस्मान्नरनारायणाश्रमम् ४ तदिदंभगवानाहप्रियायाःप्रियकाम्यया ॥ स्थानंयःप्रविशेदेतत्सवैयोषिद्भवेदिति ५ ततऊर्ध्वंवनंतद्वैपुरुषावर्जयंतिहि ॥ साचानुचरसंयुक्ताविचचारवनाद्वनम् ६ अथतामाश्रमाभ्याशेचरंतींप्रमदोत्तमाम् ॥ स्त्रीभिःपरिवृतांवीक्ष्यचकमेभगवान्बुधः ७ सापितंचकमेसुभ्रूःसोमराजसुतंपतिम् ॥ सतस्यांजनयामासपुरूरवसमात्मजम् ८ एवंस्त्रीत्वमनुप्राप्तःसुद्युम्नोमानवोनृपः ॥ सस्मारस्वकुलाचार्यंवसिष्ठमितिशुश्रुम ९ सतस्यांतांदशांदृष्ट्वाकृपयाभृशपीडितः ॥ सुद्युम्नस्याशयन्पुंस्त्वमुपाधावतशंकरम् १० तुष्टःसतस्मैभगवानृषयेप्रीतिमावहन् ॥ स्वांचवाचमृतांकुर्वन्निदमाहविशांपते ११ मासंपुमान्सभवितास्त्रीमासंतपसातव ॥ इतिव्यवस्थयाकामंसुद्युम्नोवतुमेदिनीम् १२

तवती ३ ४ भगवानाहेत्यन्वयःकथं यएतत्स्थानंप्रविशेत्सयोषिद्भवेदितिवाइत्यनेनात्मवर्जमितिसूचयति ५ तद्वैतदेवनान्यत् हिशब्दोहेतौ यतःस्त्रीत्वंस्यादतइति ६ ७ सबुधस्तस्यां स्त्रीत्वमापन्नायांसुद्युम्नाख्यायां ८ ९ दशांस्त्रीत्वलक्षणांआशयन्कामयन् उपाधावतासेवत १० ११ मासमितिद्वितीया त्रिंशद्दिनेष्वप्येकस्मिन्दिनेप्यनन्यथात्वंसूचयति कालाध्वनोरत्यंतसंयोगेइतिसूत्रात् १२

पुंस्त्वलक्षणंकामंजगतींराजप्रधानभूमिम् १३ दक्षिणापथस्यदेशस्यराजानः १४ परिणतःवृद्धःप्रतिष्ठानाख्यपुरपतिःगांभूमिम् ॥ १५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायां द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ सुद्युम्नेसुतेवैवस्वतःश्राद्धदेवोमनुः १ इक्ष्वाकुःपूर्वजोज्येष्ठोयेषांतेतथातान् २ मनोःपुत्राणामष्टमःपुत्रोवृषध्रः गाःपालयामासकीदृशः गुरुणावसिष्ठेनगोपालःकृतःतुशब्दे नवृषान्धारयितुंयोग्यइतिनिरुक्त्येतिसूचयति गोरक्षैकनिष्ठयानेत्रेउन्मील्यजाग्रदेवगोसंनिधानेप्रतिष्ठानाद्वीरासनव्रतः ३ निशिमेघेवर्षतिसति ४ सागौः ५ बभ्रोःगोःशिरोहनत् बभ्रुगौः सौरभेयींचमाहेयींगोमतल्लिकेति गोःशिरश्छेदनेकोहेतुरितितत्राह निशीति निश्यपिनक्षत्रादिप्रकाशनेनविवेकज्ञानसुलभमित्यत्राह प्रलीनेति मेघच्छायाच्छादितनक्षत्रादिप्रकाशेचसति ६ वि

श्रीशुकउवाच आचार्यानुग्रहात्कामंलब्ध्वापुंस्त्वंव्यवस्थया ॥ पालयामासजगतीनाभ्यनंदन्स्मतंप्रजाः १३ तस्योत्कलोगयोराजन्विमलश्चसुतास्त्रयः ॥ दक्षिणापथराजानोबभूवुर्धर्मवत्सलाः १४ ततःपरिणतःकालेप्रतिष्ठानपतिःप्रभुः ॥ पूरूरवसउत्सृज्यगांपुत्रायगतोवनम् १५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे नवमेद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंगतेथसुद्युम्नेमनुर्वैवस्वतःसुते ॥ पुत्रकामस्तपस्तेपेयमुनायांशतंसमाः १ ततोयजन्मनुर्देवमपत्यार्थं हरिंप्रभुम् ॥ इक्ष्वाकुपूर्वजान्पुत्राँल्लेभेस्वसदृशान्दश २ वृषध्रस्तुमनोःपुत्रोगोपालोगुरुणाकृतः ॥ पालयामासगायत्तोरात्र्यांवीरासनव्रतः ३ एकदा प्राविशद्गोष्ठंशार्दूलोनिशिवर्षति ॥ शयानागावउत्थायभीतास्ताबभ्रमुर्व्रजे ४ एकांजग्राहबलवान्सातुक्रोशभयातुरा ॥ तस्यास्तुक्रंदितंश्रुत्वावृषध्रोभि ससारह ५ खड्गमादायतरसाप्रलीनोडुगणेनिशि ॥ अजानन्नहनद्बभ्रोःशिरःशार्दूलशंकया ६ व्याघ्रोपिवृक्णश्रवणोनिस्त्रिंशाग्रहतस्ततः ॥ निश्चक्रामभृशंभीतोरक्तंपथिसमुत्सृजन् ७ मन्यमानोहतंव्याघ्रंवृषध्रःपरवीरहा ॥ अद्राक्षीत्स्वहतांबभ्रुंव्युष्टायांनिशिदुःखितः ८ तंशशापकुलाचार्यःकृतागसमकामतः ॥ नक्षत्रबंधुःशूद्रस्त्वंकर्मणाभवितामुना ९ एवंशप्तस्तुगुरुणाप्रत्यगृह्णात्कृतांजलिः ॥ अधारयद्व्रतंवीरऊर्ध्वरेतामुनिप्रियम् १० वासुदेवेभगवतिसर्वात्मन्यमलेपरे ॥ एकांतित्वंगतोभक्त्यासर्वभूतसुहृत्समः ११ विमुक्तसंगःशांतात्मासंयताक्षोऽपरिग्रहः ॥ यदृच्छयोपपन्नेन कल्पयन्वृत्तिमात्मनः १२ आत्मन्यात्मानमाधायज्ञानतृप्तःसमाहितः ॥ विचचारमहीमेतांजडांधबधिराकृतिः १३ एवंव्रतोवनंगत्वादृष्ट्वादावाग्निमुत्थितम् ॥ तेनोपयुक्तकरणोब्रह्मप्रापपरंमुनिः १४

वृक्णश्रवणःछिन्नकर्णमूलःनिस्त्रिंशस्यखड्गस्याग्रेणहत प्रहतः ७ निशिव्युष्टायांप्रभातायाम् ८ अकामतः बभ्रुहननेच्छाभावतोपिकृतागसंकृतापराधं अमुनाक्रूरकर्मणाशूद्रोभवितानक्षत्रबंधुरितिशापे त्यन्वयः ९ तुशब्देनगुरावननुभूयावानित्याह कुतोवगतमेतदित्यतउक्तंप्रत्यगृह्णादिति भयात्प्रतिग्रहःकिंनस्यादित्यतउक्तंकृतांजलिरिति मुनिप्रियमूर्ध्वरेतस्त्वम् १० कितन्मुनिप्रियंव्रतमित्यतआह वासुदेवइति एकांतित्वादिकंव्रतम् ११ संयताक्षःनियमितेंद्रियःयदृच्छयाऽसंप्रार्थितागतेन १२ १३ तेनदावाग्निनाउक्तकरणःस्वीकृतदेहःदग्धदेहइत्यर्थः करणंसाधकतमेशरीरेंद्रिययोरपीति १४

उक्तमेवविवृणोति कविरिति यदाशापंप्राप तदाविषयेषुनिःस्पृहःकविर्ज्ञानीअयंवृषध्रःबंधुभिःसहसंगंविसृज्यवनंविवेश स्वरोचिषंस्वयंप्रकाशंपुरुषंचित्तेनिवेश्य कैशोरवयाअल्पवयाःतत्प्रसादेनपरंगतइत्य न्वयः १९ मानवात् मनुपुत्रात्करूशात्कारूशाइत्येवंप्रसिद्धाआसन्नित्यन्वयःक्षत्रजातयइत्यनेनगोपालत्वादिजात्यंतरनाशा किंतुतज्जातयएवइतिसूचयति १६ धृष्टान्मनुपुत्रान् नाम्नाधार्ष्टंक्षत्रमभूत्तद्वृत्त माह ब्रह्मभूतमिति ब्रह्मत्वंश्रोत्रियत्वंगतमित्यर्थः नभस्यमनुपुत्रस्यपुत्रःस्वातिमूलःतस्यपुत्रःनाम्नावसुरभवत् १७ तत्पुत्रःप्रतीकपुत्रःओघवान् ओघवतस्तस्यसहोदर्योघवतीकन्याचाभवत् सुदर्शनोनामरा जा१८ नरिष्यवान्मनुपुत्राच्चित्रसेननामासुतोभूत्तस्यचित्रसेनस्यदक्षः १९ २० अग्नेर्जातूकर्ण्यइतिनाम २१ततोजातूकर्ण्याद्ब्रह्मकुलंजातम् तदेवाग्निवेश्यायनमितिनामांतरेणप्रसिद्धं इक्ष्वाकुप्रभृतीनांच

कविस्तदायंविषयेषुनिःस्पृहोविसृज्यसंगंसहबंधुभिर्वनम् ॥ निवेश्यचित्तेपुरुषंस्वरोचिषंविवेशकैशोरवयाःपरंगतः १५ करूशान्मानवादासन्कारूशाः क्षत्रजातयः ॥ उत्तरापथगोप्तारोब्रह्मण्याधर्मवत्सलाः १६ धृष्टाद्धार्ष्टमभूत्क्षत्रंब्रह्मभूतंगतंक्षितौ ॥ नभपुत्रोतिबलवान्स्वातिमूलोभवद्वसुः १७ वसोःप्र तीकस्तत्पुत्रओघवानोघवत्स्वसा ॥ कन्याचोघवतीनामसुदर्शनउवाहताम् १८ चित्रसेनोनरिष्यंताद्दक्षस्तस्यसुतोभवत् ॥ तस्यमीढ्वांस्ततःकूर्चइंद्रसे नस्तुतत्सुतः १९ वीतिहोत्रस्त्विंद्रसेनात्तस्यसत्यश्रवाअभूत् ॥ उरुश्रवाःसुतस्तस्यदेवदत्तस्ततोभवत् २० देवदत्तस्यभगवानाग्निःस्वयमभूत्सुतः ॥ कानीनइतिविख्यातोजातूकर्ण्योमहानृषिः २१ ततोब्रह्मकुलंजातमाग्निवेश्यायनंनृप ॥ नरिष्यंतान्वयःप्रोक्तोदिष्टवंशमतःशृणु २२ नाभागोदिष्टपुत्रो न्यःकर्मणावैश्यतांगतः ॥ भलंदनःसुतस्तस्यवत्सप्रीतिर्भलंदनात् २३ वत्सप्रीतेःसुतःप्रांशुस्तत्सुतःप्रमितिर्विभुः ॥ खनित्रःप्रमितेस्तस्माच्चाक्षुषोथ विविंशतिः २४ विविंशतिसुतोरंभःखनिनेत्रोस्यधार्मिकः ॥ करंधमोमहाराजतस्यासीदात्मजोनृपः २५ तस्यावीक्षित्सुतोयस्यमरुत्तश्चक्रवर्त्यभूत् ॥ संवर्तोयाजयद्यंवैमहायोग्यंगिरःसुतः २६ मरुत्तस्ययथायज्ञोनतथान्योस्तिकश्चन ॥ सर्वंहिरण्मयंत्वासीद्यत्किंचास्यतिशोभनम् २७ अमाद्यदिंद्रःसोमे नदक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ मरुतःपरिवेष्टारोविश्वेदेवाःसभासदः २८ मरुत्तस्यदमःपुत्रस्तस्यासीद्राज्यवर्धनः ॥ सुधृतिस्तत्सुतोजज्ञेसौधृतेयोनरःसुतः २९ तत्सुतःकेवलस्तस्माद्बंधुमान्वेगवांस्ततः ॥ बंधुस्तस्याभवद्यस्यतृणबिंदुर्महीपतिः ३०

तुर्थंदिष्टवंशं २२ अन्यःअन्यजातीयःकथंवाणिज्यादिकर्मणावैश्यत्वंगतःदिष्टपुत्रोयइतिकेचित्पठंतिवक्ष्यमाणादन्यइतिवा २३ २४ २५ तस्यकरंधमस्यपुत्रअवीक्षित् यस्यावीक्षितोमरुत्तःसुतः मरुत्तं विशिनष्टिसंवर्तइतिस्तोकोसंवर्तइतितत्राह महायोगीति २६ संवर्तोनामऋषिःकीदृशं यज्ञमकारयत्येनमहायोगित्वंसंभाव्यतइत्यतस्तंयज्ञविशेनाष्टि मरुत्तस्येति अनेनमरुत्तस्यापिमहायोगित्वंश्री नारायणानुग्रहपात्रत्वंसूचितं २७ द्विजातयोदक्षिणाभिरमाद्यन्संहृष्टइत्यन्वयःमरुतोदेवाःऋभवोऽमराश्चमरुतोवृंदारकाविनिर्जराइत्यभिधान विश्वेदेवाइतिविशेषणाद्वायवोवापरिवेष्टारःप्रोक्षणामपेक्षितां घृतादिनिक्षेप्तारः सभायांसीदंत्युपविशंतीतिसभासदःप्रत्यक्षसभायामुपविश्यसर्वंविचारयंतइत्यर्थः २८ २९ ३०

अलंबुषानामवराप्सरास्तंतृणबिंदुर्भेजे ३१ कीदृशीलिविलेतितांविशिनष्टि यस्यामिति योगेश्वरोविश्रवाऋषिश्चइलिविलायाःपितुस्तृणबिंदोःपरमांविद्यांप्रदायतामुद्वाह्यपस्यामिलिविलायांधनाधिपंवैश्र वणमुत्पादयामासेत्यन्वयः ३२ ३३ ३४ इडस्पतिंअन्नपतिंवाक्पतिंवा ३५ वैशालभूपालाःविशालवंशेजाताभूपालाः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेवि०कृ०टी०तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ब्र ह्मिष्ठःब्राह्मणनिष्ठःवेदनिष्ठोवा। तत्फलमाह योवाइति द्वितीयेह्नियेमंत्रोऽध्येतव्यःतत्रकल्पोक्तफलसिद्धयेतंमंत्रमध्यगादित्ययमर्थोद्वितीयमहरध्यगादित्युच्यते १ तस्यशर्यातेः २ विचिन्वंतीमृग यंती वल्मीकरंध्रेवल्मीकबिले खद्योतेखद्योतरूपे खएवद्योततइतिखद्योतः ३ सासुकन्यामुग्धभावेनअज्ञातवस्तुस्वरूपतयाबालभावत्वेनवा कंटकेनकंटकाग्रेणज्योतिषीज्योतिराश्रयेद्रष्टेचक्षु

तंभेजेलंबुषादेवीभजनीयगुणालयम् ॥ वराप्सरायतःपुत्राःकन्याचेलिविलाभवत् ३१ यस्यामुत्पादयामासविश्रवाश्चधनाधिपम् ॥ प्रदायविद्यांपरमामृषिर्योगेश्वरःपितुः ३२ विशालःशून्यबंधुश्चधूमकेतुश्चतत्सुताः ॥ विशालोवंशकृद्राजावैशालींनिर्ममेपुरीम् ३३ हेमचंद्रःसुतस्तस्यधूम्राक्षस्तस्यचात्मजः ॥ तत्पुत्रःसहदेवस्तुकृशाश्वःसहदेवजः ३४ कृशाश्वात्सोमदत्तोभूद्योश्वमेधैरिडस्पतिम् ॥ इष्ट्वापुरुषमापाग्र्यांगतिंयोगेश्वराश्रिताम् ३५ सौमदत्तिस्तुसुमतिस्तत्सुतोजनमेजयः ॥ एतेवैशालभूपालास्तृणबिंदोर्यशोधराः ३६ इतिश्रीभागवतेनवमेतृतीयोऽध्यायः ॥३॥ श्रीशुकउवाच ॥ शर्यातिर्मानवोराजन्ब्रह्मिष्ठःसंबभूवह ॥ योवांगिरसांसत्रेद्वितीयमहरध्यगात् १ सुकन्यानामतस्यासीत्कन्याकमललोचना ॥ तयासार्धंवनगतोह्यगमच्च्यवनाश्रमम् २ सासखीभिःपरिवृताविचिन्वंत्यंघ्रिपान्वने ॥ वल्मीकरंध्रेददृशेखद्योतेइवज्योतिषी ३ दैवेनचोदिताबालाज्योतिषीकंटकेनसा ॥ अविध्यन्मुग्धभावेनसुस्रावासृक्ततोबहु ४ शकृन्मूत्रनिरोधोभूत्सैनिकानांचतत्क्षणात् ॥ राजर्षिस्तमुपालभ्यपुरुषान्विस्मितोब्रवीत् ५ अप्यभद्रंनयुष्माभिर्भार्गवस्यविचेष्टितम् ॥ व्यक्तंकेनापिनस्तस्यकृतमाश्रमदूषणम् ६ सुकन्याप्राहपितरंभीताकिंचित्कृतंमया ॥ द्वेज्योतिषीअजानंत्यानिर्भिन्नेकंटकेनते ७ दुहितुस्तद्वचःश्रुत्वाशर्यातिर्जातसाध्वसः ॥ मुनिंप्रसादयामासवल्मीकांतर्हितंशनैः ८ तदभिप्रायमाज्ञायप्रादाद्दुहितरंमुनेः ॥ कृच्छ्रान्मुक्तस्तमामंत्र्यपुरंप्रायात्सहानुगः ९ सुकन्याच्यवनंप्राप्यपतिंपरमकोपनम् ॥ प्रीणयामासचित्तज्ञाअप्रमत्तानुवृत्तिभिः १० कस्यचित्त्वथकालस्यनासत्यावाश्रमंगतौ ॥ तौपूजयित्वाप्रोवाचवयोमेदत्तमीश्वरौ ११

षीइवयावत् असृग्रुधिरंततःविद्धचक्षुषोः ४ सैनिकानांराजसेवकानां निरोधःस्तंभनम् ५ युष्माभिर्भार्गवस्याभद्रममंगलंविचेष्टितंकिमपिकृतमेव नतत्रसंशयइत्याह व्यक्तमिति नोमध्येकेनापि पुरुषेणतस्यभार्गवस्याश्रमदूषणंव्यक्तंकृतमतइदसेनाशकृन्मूत्रस्तंभनंभार्गवस्यविचेष्टितमितिव्यक्तमभूदितिपुनरावृत्त्यायोजनीयं ६ तेद्वेज्योतिषी तत्त्वमजानंत्यामयाकंटकेननिर्भिन्नेइत्यन्वयः ७ ८ तस्यमुनेःसुकन्यादानलक्षणमभिप्रायंज्ञात्वाकृच्छ्रान्मुक्तःसुकन्यामुनिभ्यामितिशेषः ९ परमकोपनंअत्यंतकोपशीलंभोजनससमयमतरेणान्यमयंवृथानमुंचतीत्यभिप्रायेणचित्तज्ञाअप्रमत्तोविलंबःव्यभावइतिज्ञापयते १० कस्यचित्कालस्यसमागमेदत्तंयुवामितिशेषः ११

तयवयोवानेनावयोः किंफलमितितत्राह ग्रहमिति ग्रहमाहुतिविशेषभागमसोमयोःसोमपानशून्ययोरपि १२ भिषक्तमौवैद्यश्रेष्ठौ १३ धमनीभिःशिराभिर्व्याप्तोदेहइतिशेषः स्वयमश्विनौच १४ आपीच्याः षोडशवर्षप्रायाः १५ वरारोहायोषित् सरूपान्योग्यरूपान् १६ १७ १८ १९ हेअसतिदुर्वृत्तेजरयाग्रस्तत्वादसंमतंअध्वगंपांथम् २० अंबपुत्रिकेइयंमतिरन्यथागता अन्यथोक्तंविवृणोति असतामिति असतांमार्गंगतेत्यर्थः इदंत्वत्कर्ममत्कुलदूषणंत्वेव किंतत्कर्मेतितत्राह बिभर्षीति निर्लज्जाभूत्वाजारंजरत्युभयकुलमित्युपपतिंबिभर्षियत्तस्मात् तदेवस्पष्टयति कुलमिति नयसिप्रापय

ग्रहंग्रहीष्येसोमस्ययज्ञेवामप्यसोमयोः ॥ क्रियतांमेवयोरूपंप्रमदानांयदीप्सितम् १२ बाढमित्यूचतुर्विप्रमभिनंद्यभिषक्तमौ ॥ निमज्जतांभवानास्मिन्ह्रदेसिद्धविनिर्मिते १३ इत्युक्तोजरयाग्रस्तदेहोधमनिसंततः ॥ ह्रदंप्रवेशितोश्विभ्यांस्वयंचामज्जतांह्रदे १४ पुरुषास्त्रयउत्तस्थुरापीच्यावनिताप्रियाः ॥ रुक्मस्रजःकुंडलिनस्तुल्यरूपाःसुवाससः १५ तान्निरीक्ष्यवरारोहासरूपान्सूर्यवर्चसः ॥ अजानतीपतिंसाध्वीअश्विनौशरणंययौ १६ दर्शयित्वापतिंतस्यैपातिव्रत्येनतोषितौ ॥ ऋषिमामंत्र्यययतुर्विमानेनत्रिविष्टपम् १७ यक्ष्यमाणोथशर्यातिश्च्यवनस्याश्रमंगतः ॥ ददर्शदुहितुःपार्श्वेपुरुषंसूर्यवर्चसम् १८ राजादुहितरंप्राहकृतपादाभिवंदनाम् ॥ आशिषश्चाप्रयुंजानोनातिप्रीतमनाइव १९ चिकीर्षितंतेकिमिदंपतिस्त्वयाप्रलंभितोलोकनमस्कृतोमुनिः ॥ यात्वंजराग्रस्तमसत्यसंमतंविहायजारंभजसेऽमुमध्वगम् २० कथंमतिस्तेऽवगतान्यथाऽसतांमार्गंत्वियंमत्कुलदूषणंत्विदम् ॥ बिभर्षिजारंयदपत्रपाकुलंपितुश्चभर्तुश्चनयस्यधस्तमः २१ एवंब्रुवाणंपितरंस्मयमानाशुचिस्मिता ॥ उवाचतातजामातातवैषभृगुनंदनः २२ शशंसपित्रेतत्सर्वंवयोरूपाभिलंभनम् ॥ विस्मितःपरमःप्रीतस्तनयांपरिषस्वजे २३ सोमेनयाजयन्वीरंग्रहंसोमस्यचाग्रहीत् ॥ असोमयोरप्यश्विनोश्च्यवनःस्वेनतेजसा २४ हंतुंतमाददेवज्रंसद्योमन्युरमर्षितः ॥ सवज्रंस्तंभयामासभुजमिंद्रस्यभार्गवः २५ अन्वजानंस्ततःसर्वेग्रहंसोमस्यचाश्विनोः ॥ भिषजावितियत्पूर्वंसोमाहुत्याबहिष्कृतौ २६ उत्तानबर्हिरानर्तोभूरिषेणइतित्रयः ॥ शर्यातेरभवन्पुत्राआनर्ताद्रेवतोभवत् २७ सोंतःसमुद्रेनगरींविनिर्मायकुशस्थलीम् ॥ आस्थितोऽभुंक्तविषयानानर्तादीनरिंदम २८ तस्यपुत्रशतंजज्ञेककुद्मिज्येष्ठमुत्तमम् ॥ ककुद्मीरेवतींकन्यांस्वामादायविभुंगतः २९ पुत्र्यावरंपरिप्रष्टुंब्रह्मलोकमपावृतम् ॥ आवर्तमानेगांधर्वेस्थितोलब्धक्षणःक्षणम् ३० तदंतेविभुमानम्यस्वाभिप्रायंन्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वाभगवान्ब्रह्माप्रहस्यतमुवाचह ३१ अहोराजन्निरुद्धास्तेकालेनहृदियेकृताः ॥ तत्पुत्रपुत्रनप्तृणांगोत्राणिचनशृण्महे ३२

सि २१ २२ २३ सोमेनहविषाअसोमयोःसोमपानरहितयोः २४ तंच्यवनंसद्योमन्युस्तदानींजातक्रोधः सवज्रभुजम् २५ अन्वजानन्अनुज्ञातवंतः पूर्वंसोमग्रहाभावःकथंस्यादितितत्राह भिषजाविति २६ २७ कुशस्थलींद्वारवतीं २८ विभुंब्रह्माणम् २९ अपावृतंप्रकाशितं गांधर्वेगानेअलब्धक्षण.अलब्धावसरः ३० तदंतेगीतावसाने ३१ येहृदिकृतास्तेपुरुषाःकालेननिरुद्धाःमृताः न केवलंतएवनसंतितत्पुत्रादयोपिनसंतीत्याह तत्पुत्रेति नशृण्महेनशृणुमः ३२

भेतियातस्यात्रागतस्यतेतवाश्राव्येनरस्यश्रोतुमयोग्यंगानंमुहूर्तंमत्वा शृण्वत.कालोयातअतिक्रांतइत्यन्वयः कियानितितत्राह त्रिनवेति त्रिनवाभि.चतुर्युगे विशिष्टत्वेनकल्पितःसप्तविंशतिचतुर्युग भेदभिन्नइत्यर्थः ३३ तर्हिकिंकरोमिकन्याचावश्यंदातव्यातइमांकस्मैदास्यामीतितत्राह तदिति ३४ ३५ पुण्यजनत्रासाद्राक्षसभयादिक्ष्ववस्थितैर्भ्रातृभिस्त्यक्तां स्वपुरं निजपुरीमागतः ३६ ककुद्मीत्वनवद्यांगींशोभनावयवांसुतांबाहुशालिनेबलायदत्वातपस्तप्तुंबदर्याख्यंनारायणाश्रमंययावित्यन्वयः ३७॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेवि०कृ०टीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ बह्वृचब्राह्मणप्रसिद्धोनाभागोमनुपुत्रउच्यतेततस्तस्मादिष्टपुत्रादन्यःकथांतरसूचकोवावेदसिद्धत्वाद्यशसाततोव्याप्तोवानाभानेदिष्टइत्यन्यः ततोन्यन्नाम्नाख्यातःवेदइतिशेषोवानाभानेदिष्टंशंसतीत्यादौप्राज्ञोमेधावीज्येष्ठभ्रातरोब्रह्मचारिणंविवाहानभिमुखंयविष्ठंकनिष्ठंनाभागंकविं आत्मज्ञानित्वेनातिक्रांतदर्शिनंमत्वादायंकुलपारंपर्येणप्राप्तविभागयोग्यंद्रव्यंव्यभजन्यदाक वेर्भागमदत्वा तदासकविर्नाभागोऽवगम्यैत्यभ्रातॄनाह १ हेभ्रातरोमह्यंकिंमभांक्तेति । नाभानेदिष्ठंवैमानवंब्रह्मचर्यंवसंतंभ्रातरोनिरभजन्सोब्रवीदेत्यकिंमह्यमभांक्तेतिब्राह्मणवाक्यसूचनायाभाक्तेतिपदप्रयोगः । ममभागंकिमर्थंविभक्तवंतोममभागःकोवाकल्पितइतिवाप्राक्षीदितितएतमनुब्रुवन् । भजानापितरंतवेति तवपितरंभज अनगन्छ । अनचेष्टायामितिधातुः । यदितवविभागापेक्षातर्हिगत्वातंमसाचविचारयवयंचागत्यपृच्छामइत्यर्थः एतमेवनिष्ठावंवंवदितारमित्यब्रुवन् । तस्माद्धाप्येतर्हिपितरंपुत्रादिष्टावोवदितेत्येवाचक्षतइतिच । निष्ठावतंव्यवस्थागमकंव्यवस्थापकंअतएवा

मुहूर्तंशृण्वतोऽश्राव्यंप्रतियातस्यतेनघ ॥ कालोयातास्त्रिनवाभिश्चतुर्युगविकल्पितः ३३ तद्गच्छदेवदेवांशोबलदेवोमहाबलः ॥ कन्यारत्नमिदंराजन्नररत्नायदेहिभो ३४ भुवोभारावतारायभगवान्भूतभावनः ॥ अवतीर्णोनिजांशेनपुण्यश्रवणकीर्तनः ३५ इत्यादिष्टोभिवंद्याजंनृपःस्वपुरमागतः ॥ त्यक्तांपुण्यजनत्रासाद्भ्रातृभिर्दिक्ष्ववस्थितैः ३६ सुतांदत्वानवद्यांगींबलायबलशालिने ॥ बदर्याख्यंययौराजातप्तुंनारायणाश्रमम् ३७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ नाभागोन्यस्ततःप्राज्ञोयंमत्त्वाभ्रातरःकविम् ॥ यविष्ठंव्यभजन्दायंब्रह्मचारिणमाहसः १ भ्रातरोभांक्तकिंमह्यंभजामपितरंतव ॥ किंमआर्यास्तताभांक्षुर्मापुत्रकतदादृथाः २ इमअंगिरसःसत्रमासतेऽद्यसुमेधसः ॥ षष्ठंषष्ठमुपेत्याहःकवेमुह्यंतिकर्माणि ३

गम्यवदितारंपितरमब्रुवन्नित्यर्थः । यतोनाभागादयोनिश्चयार्थंपितरंगत्वाब्रुवंस्तस्मादेतर्हिअद्यापिपुत्राःपितरंनिर्णायकव्यवस्थापकइत्याहुरित्यर्थः । सनाभागोगत्वाभ्रातृभिःसहपितरमपृच्छत्किमितितत्राह किंमइति । हेततताताःपितःमेआर्याज्येष्ठास्तद्वस्तुअभांक्षुःकिमितिपृच्छामित्वांयदाहंप्रोषितस्तदार्यास्त्वांव्यवस्थाप्यमेभागमदत्वाकिमर्थंमभांक्षुरितिवात्वामंतरेणाभांक्षुरितित्वांहवावमह्यंतताभांक्षुरितिसपिताप्रत्याहमेति हेपुत्रकतन्मादृथाःतस्मिन्दायविभागेआदरंमाकार्षीरिति। तंपिताऽब्रवीन्मापुत्रकतदादृथाइति २ तर्हिममजीवनोपायःकइतिनाभागेनपृष्टःपिताप्रत्याह इमइति । अद्यइमेसुमेधसःशोभनप्रज्ञाआंगिरसःसत्रमासतेबहुकर्तृकेचिरकालीनेयज्ञेदीक्षितास्तिष्ठंति हेकवेतेऋषयः । षष्ठंषष्ठमहरुपेत्यतस्मिन्नहनिकर्तव्येवैश्वदेवेविश्वदेवत्येकर्माणिमुह्यंतित्वंमहात्मनःतान्प्रतिज्ञातव्येद्वेसूक्तेशंसयब्रूहि तेआंगिरसः । स्वःस्वर्गंयंतोगच्छंतआत्मनःसत्रपरिशेषितंस्वसत्रेपरिशिष्टंतुष्टिसाधनंद्रव्यंतेतुभ्यंदास्यंते । अथकालक्षेपमंतरेणत्वंतान्ऋषीन्गच्छसनाभागआत्मनेपित्रायथोक्तंतथाकृतवानित्यर्थः । अंगिरसोवाइमेस्वर्गायलोकायसत्रमासतेषष्ठंषष्ठमेवाहरागत्यमुह्यंतितानेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसयतेषांयत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतत्तेस्वर्यंतोदास्यंतीतितथेतितानुपैत्प्रतिगृभ्णीतमानवंसुमेधसइतितमब्रुवन्किंकामोवदसीतीदमेववःषष्ठमहःप्रज्ञापयामीत्यब्रवीदथयद्वएतत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतन्मेस्वर्यंतोदत्तेतितथेतितानेतेसूक्तेषष्ठेऽहन्यशंसयत् । ततोवैतेप्रयज्ञमजानन् विमःस्वर्गलोकंतद्यदेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसतियज्ञस्य

प्रजास्यैस्वर्गरूपलोकस्यानुरूपत्वात्याइति । हेसुमेधसःमानवंमांप्रतिगृह्णीतस्वीकुरुतेतिमंत्रमुक्ताकस्मिन्वनेविद्यायामथास्मदपेक्षितेविद्योपदेशकामो यस्यसत्वंकिंकामःयुष्मदधिकविद्यावत्वात् । द्विती येष्वनाभिमतइतितृतीयकामइत्याह इदमेवेति । प्रथमविकल्पकामोपिभवामीत्याशयेनाह अथयदिति । सर्वयज्ञेषूपयोगमाह तद्यदिति । अनुरूपाविःप्रकाशःतेअंगिरसःसत्रपरिवेषणंधनंतस्मैनाभागा यदत्वास्वर्गंययुरित्यन्वयः । तेस्वर्यंतोब्रुवन्नेतत्तेब्राह्मणसहस्रमितीति । हेब्राह्मणवेदविद्याविशारद ३ ४ ५ कृष्णदर्शनःकृष्णवर्णतयाप्रतीयमानःकश्चिल्लोकविलक्षणःपुरुषःरुद्रःयज्ञशालायाउत्तरादि रभागादभ्येत्यसत्रपरिवेषणंस्वीकरिष्यंतंनाभागमुवाच कथंइदंवास्तवंयज्ञशालालक्षणवास्तुभवंवसुवस्तुममेति । तदेनंसमीकुर्वाणंपुरुषःकृष्णसंवास्युत्तरतउपोत्थायाब्रवीन्ममवाइदंममैवास्तुहमिति । इति समीकुर्वाणंराशीकृत्यस्वीकुर्वाणं । कृष्णशरीरवाससीवास्तुहवास्तवं । मूलभद्रभाषायांहकारवकारयोःपर्यायत्वांगीकारात् ६ मानवइतितर्हियदिममेदमितिवदासिऋषिभिरिदंममदत्तमित्याह सोब्रवीन्म ह्यंवाइदमदुरिति तर्हिस्मममानवेत्युत्तरत्रापिसंबध्यते हेमानवयदित्वयाप्रतिग्रहीतमित्युच्यतेतर्हिनौआवयोस्तेपितरिप्रश्नःस्याद्गत्वातपृष्ठ्वानिश्चित्यमांब्रूहीत्युक्तःसनाभागःपितरंगतःतथापृष्टवान्भोपितर गिरोभिर्दक्षिणार्थंवास्तवंमह्यंदत्ततद्ग्रहणसमयेकश्चित्पुरुष आगत्यमदीयमिदंवास्तवंऋषिभिर्मह्यंदत्तमितिनत्वयास्वीकर्तव्यमित्याह अतोयथार्थंवदेति ७ नाभागेनपृष्टःपितामाह यज्ञेति क्वचिदङ्गिरसःश

तांस्त्वंशंसयसूक्तेद्वेवैश्वदेवेमहात्मनः ॥ तेस्वर्यंतोधनंसत्रपरिशेषितमात्मनः ४ दास्यंतेतेऽथतान्गच्छतथासकृतवान्यथा ॥ तस्मैदत्वाययुःस्वर्गंतेसत्रप रिवेषणम् ५ तंकश्चित्स्वीकरिष्यंतंपुरुषःकृष्णदर्शनः ॥ उवाचोत्तरतोभ्येत्यममेदंवास्तवंवसु ६ ममेदमृषिभिर्दत्तमितितर्हिस्ममानवः ॥ स्यान्नौतेपि तरिप्रश्नःसगतःपितरंतथा ७ यज्ञवास्तुगतंसर्वमुच्छिष्टमृषयःक्वचित् ॥ चक्रुर्हिभागंरुद्रायसदेवःसर्वमर्हति ८ नाभागस्तंप्रणम्याहतवेशकिलवास्तुगम् ॥ इत्याहमेपिताब्रह्मन्शिरसात्वांप्रसादये ९ यत्तेपितावदद्धर्मंत्वंचसत्यंप्रभाषसे ॥ ददामितेमंत्रदृशोज्ञानंब्रह्मसनातनम् १० गृहाणद्रविणंदत्तंमत्सत्रप रिवेषितम् ॥ इत्युक्त्वांतर्हितोरुद्रोभगवान्सत्यवत्सलः ११

यमसंगेऋषयःयज्ञवास्तुगतंसर्वमुच्छिष्टमवशिष्टंरुद्रायभागंचक्रुर्हियस्मात्सदेवःसर्वमर्हति ८ मयात्वविचार्योक्तमित्युक्तोनाभागोगत्वातंरुद्रंप्रणम्याह हेईशवास्तुगतंतवकिलेतिमेपितामाह तस्मादहंशि रसात्वांप्रसादयेक्षमस्वेतिवाचासनाभागःमत्याह ९ सपुरुषोनाभागंमत्याह यत्तइति । तेपितासत्यलक्षणंधर्ममवदत् । त्वंचसत्यंयथातथ्यंवदसीतियत्तस्मान्मंत्रदृशःवैश्वदेवसूक्तद्रष्टुरतःतेतवसनातनं सदातनंवेदप्रमाणकंवाब्रह्मानिरपेक्षंअन्योपदेशाकांक्षारहितंब्रह्मविषयंवाज्ञानंददामि १० किंच यत्सत्रपरिवेषितंद्रविणंतच्चददामिगृहाणतमब्रवीत् तद्वैनोतवैवपितरिप्रश्नइतिसापितरमेनंपिताब्रवीन्ननुतेपु त्रकादुरित्यदुरेवमइत्यब्रवीत्तत्तुमेपुरुषः कृष्णशवास्युत्तरतउपोदतिष्ठन्ममवाइदंममैवास्तुहमित्यादितेतितंपिताब्रवीतस्यैवपुत्रकतत्तत्तुसतुभ्यंदास्यतीतिसपुनरेत्याब्रवीत्तवहवावकिलभगवइदमितिमेपि ताहेतिसोब्रवीत्तदहंतुभ्यमेवददामियएवंसत्यमवादीरिति । तस्मादेवंविदुपासत्यमेववदितव्यमितिहे पुत्रकतेंगिरसस्तवादुर्ननुदत्तवंतएवाकिमितिपृष्टेसनाभागःमअदुरेवनतत्रसंदेहइत्यब्रवीत्तर्हिकिमत्रवा धकमितितत्राह तत्तुमइति सत्रपरिवेषितंयद्धनंतदिदंममैवेत्युक्त्वापितादत्तवान्स्वीकृतवानित्यर्थःइत्युक्तेपितानाभागंमत्याह तपितेति ११

फलमाह यएतदिति कविस्तत्त्वविज्ञानीमंत्रज्ञःऋग्वेदतात्पर्यार्थज्ञानीआत्मनः स्वपरलक्षणस्यवस्तुनोगतिंस्थितिंज्ञानंवाप्राप्नोतीतिशेषः । सएषमहस्रसनिमैत्रेयंनाभानेदिष्ठमुपैनंसहस्रंनमतिप्रषष्ठेनाह्ना स्वर्गंलोकंजानातियएवंवेदेत्यनेनापिफलश्रुतेरर्थः सूचितइति यदाहनाभानेदिष्ठःसहस्रसनिः वनषणसंभक्तावितिधातोः सहस्रेत्युपलक्षणमनेकजनायधनदाता सनलाभइतिधातोरनेकविषयज्ञानलाभो पेतःमंत्रोमंत्रज्ञानीपुरुषःएवमुक्तमितिह्यासार्थवेद एनंपुरुषमुद्दिश्यसहस्रंउपनमति षष्ठेनाह्नाषष्ठादिनापेक्षितसूक्तपूर्वककृत कर्मणांस्वर्गसुखज्ञानात्मकलोकंसर्वाधारंहरिंप्रजानातीतिभावः १२ इतिश्रीभागव तेमहापुराणेनवमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचमोध्यायः॥५॥कृतंपूर्णंब्रह्मास्यास्तीति कृतीसुकृतीवा चक्रेणसुदर्शननाम्नाप्रतिहतोनिरस्तः १ २ प्रथमतस्तस्यविरक्तिमाह अंबरीषइति मह्यादिकंतत्स र्वंस्वप्नसंमितंस्वप्नवदनित्यंमेनइत्यन्वयः अव्ययांदीर्घकालीनां विभवांहिरण्यादिलक्षणं अनेनांबरीषशब्दार्थोपिसूचित सआविष्कारिष्यते अबादिकंरीषंनश्वरमितिज्ञानमस्यास्तीत्यंबरीषः रुषरिषहिंसा यांमत्वर्थेअच्प्रत्ययः अबरवदीषाइच्छायस्यसतथा आकाशवद्बहुलज्ञानइत्यर्थः व्यत्यासश्छादसः अब्रह्मतस्यवरिवरणंतत्रेच्छायस्यसतथा ३ एतदेवस्पष्टयति विद्वानितिविभवानिर्वाणंहिरण्यादिसंपदा

यएतत्संस्मरेत्प्रातःसायंचसुसमाहितः ॥ कविर्भवतिमंत्रज्ञोगतिंचैवतथात्मनः १२ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेपंचमोध्यायः ५ श्रीशुकउवाच ॥ नाभागादंबरीषोभून्महाभागवतःकृती ॥ नास्पृशद्ब्रह्मशापोपिचक्रंप्रतिहतःक्वचित् १ राजोवाच ॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामिराजर्षेस्तस्यधीमतः ॥ नप्राभूद्यत्रनिर्मुक्तोब्रह्मदंडोदुरत्ययः २ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अंबरीषोमहाभागःसप्तद्वीपवतीमहीम् ॥ अव्ययाचश्रियंलब्ध्वाविभवंचातुलंभुवि ३ मेनेतिदुर्लभंपुंसांसर्वंतत्स्वप्नसंमितम् ॥ विद्वान्विभवनिर्वाणंतमोविशतियत्पुमान् ४ वासुदेवेभगवतितद्भक्तेषुचसाधुषु ॥ प्राप्तोभावंपरंविश्वंयेनेदंलोष्टवत्स्मृतम् ५ सवैमनःकृष्णपदारविंदयोर्वचांसिवैकुंठगुणानुवर्णने ॥ करौहरेर्मंदिरमार्जनादिषुश्रुतिंचकाराच्युतसत्कथोदये ६ मुकुंदलिंगालयदर्शनेदृशौतद्भृत्यगात्रस्पर्शेंगसंगमम् ॥ घ्राणंचतत्पादसरोजसौरभश्रीमत्तुलस्यारसनांतदर्पिते ७ पादौहरेःक्षेत्रपदानुसर्पणेशिरोहृषीकेशपदाभिवंदने ॥ कामंतुदास्येनतुकामकाम्ययायथोत्तमश्लोकजनाश्रयारतिम् ८ एवंसदाकर्मकलापमात्मनःपरेधियज्ञेभगवत्यधोक्षजे ॥ सर्वात्मभावंविदधन्महीमिमांतन्निष्ठविप्राभिहितःशशासह ९ ईजेश्वमेधैरधियज्ञमीश्वरंमहाविभूत्योपचितांगदक्षिणैः ॥ ततैर्वसिष्ठासितगौतमादिभिर्धन्वन्यभिस्रोतमसौसरस्वतीम् १० यस्यक्रतुषुगीर्वाणैःसदस्याऋत्विजोजनाः ॥ तुल्यरूपाश्चानिमिषाव्यदृश्यंतसुवाससः ११

नाशंक्षणिकंविद्वान्पुमान्यत्तस्माद्विभवान्मुग्धस्तमोविशति ४ परंभावमुत्कृष्टांभक्तियेनांबरीषेणइदंविश्वंलोष्टवत्पांसुपिंडवत्स्मृतयेनभावेनवा ५ उत्कृष्टभक्तिमतःप्रवृत्तिंदर्शयति सवाइति ६ मुकुंद स्यलिंगंप्रतिमालक्षणंतेनयुक्तस्यालयस्य पादसरोजसौरभेणयुक्तायाम् ७ कामकाम्यया विषयतृष्णया उत्तमश्लोकस्यहरेर्जनानाश्रयतीतिजनाश्रयातास् ८ तस्मिन्हरौनिष्ठामनोयोगलक्षणायेषांते तथा तादृशैर्विप्रैरभिहितःकर्मकलापंकर्मसमूहसर्वात्मभावंभक्तिंचेतिद्वयंभगवतिविदधत् ९ सरस्वतीमभिस्रोतंसरस्वत्याः स्रोतोजलप्रवाहःसयथाभिमुखोभवतितथा सरस्वतीजलमुद्दिश्येत्यर्थः उप चितान्संवर्धितायज्ञस्यांगभूतादक्षिणायेषांतेतथातैःततैर्विद्यासुनिपुणैर्वसिष्ठश्चासितश्चगौतमश्चादिर्येषांतेतथातैः १० तुल्यरूपाःरूपयौवनवस्त्राभरणादिभिःसमानवेषाःअनिमिषाःउन्मीलितलोचनाः ११

यस्यांबरीषस्यमनुजैरमरप्रियःस्वर्गोपिनप्रार्थितइत्यन्वयः तत्रकिंकारणमितितत्राह शृण्वद्भिरिति अनेनमुकुंदचरितश्रवणगायनाभ्यामधिकंस्वर्गसुखंनभवत्यतःस्वर्गोनप्रार्थितइत्युक्तम् १२
यस्यकाम्यंतइतिकामाविषयभोगानोअल्पत्वान्नवाञ्छिताइतिनेत्याह समृद्धाइति भोगेच्छूनामलंबुद्धिविषयाभवंतीत्यर्थः समृद्धौनिमित्तमाह स्वाराज्येति स्वराज्ये स्वरूपभूतैश्वर्येणपरिभाविताः
प्रचिताः अतएवास्यसुलभत्वेप्यन्येषांदुर्लभाइत्याह दुर्लभाइति अत्रापीदमेवनिमित्तमाह मुकुंदमिति १३ अपरोक्षज्ञानफलमाह सइति स्वधर्मेणप्रजापालनलक्षणेन १४ कथंजहावित्यत्राह
गृहेष्विति असंत्यमंगलानिअनर्थकरणानीतिमतिंबुद्धिंचकार १५ अपरोक्षज्ञानित्वेपियावद्देहंमोक्षासंभवादुद्रिक्तभक्तिभास्करादुत्फुल्लहृदयांबुजस्यहरेरंबरीषेनुग्रहविशेषंदर्शयितुमाह तस्माइति १६
लोकशिक्षाप्रकटनार्थंसांवत्सरमित्युक्तंनत्वन्यकालनिषेधार्थं अन्यथाभक्तिलोपःप्रसज्येत १७ १८ संवत्सरव्रतांतेसर्वसाधनसंपदामहाभिषेकविधिः साम्राज्याभिषेकप्रकारः । वराकल्पैरुत्तमाभरणैः १९

स्वर्गोनप्रार्थितोयस्यमनुजैरमरप्रियः ॥ शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितम् १२ समृद्धायस्यनोकामाःस्वाराज्यपरिभाविताः ॥ दुर्लभाअपिसिद्धानांमुकुंदंहृदिपश्यतः १३ सइत्थंभक्तियोगेनतपोयुक्तेनपार्थिवः ॥ स्वधर्मेणहरिंप्रीणन्संगान्सर्वाञ्छनैर्जहौ १४ गृहेषुदारेषुसुतेषुबंधुषुद्विपोत्तमस्यंदनवाजिपत्तिषु ॥ अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिष्वनंतकोशेष्वकरोदसन्मतिम् १५ तस्माअदाद्धरिश्चक्रंप्रत्यनीकभयापहम् ॥ एकांतभक्तियोगेनप्रीतोभृत्याभिरक्षणम् १६ आरिराधयिषुःकृष्णंमहिष्यातुल्यशीलया ॥ युक्तःसांवत्सरंवीरोदधारद्वादशीव्रतम् १७ व्रतांतेकार्तिकेमासित्रिरात्रंसमुपोषितः ॥ स्नातःकदाचित्कालिंद्यांहरिंमधुवनेऽर्चयत् १८ महाभिषेकविधिनासर्वोपस्करसंपदा ॥ अभिषिच्यवराकल्पैर्गंधमाल्यार्हणादिभिः १९ तद्गतांतरभावेनपूजयामासकेशवम् ॥ ब्राह्मणांश्चमहाभागान्सिद्धार्थानपिभक्तितः २० गवांरुक्मविषाणीनांरूप्यांघ्रीणांसुवाससाम् ॥ पयःशीलवयोरूपवत्सोपस्करसंपदाम् २१ प्राहिणोत्साधुविप्रेभ्योगृहेषुन्यर्बुदानिषट् ॥ भोजयित्वाद्विजानग्रेस्वाद्वन्नंगुणवत्तरम् २२ लब्धकामैरनुज्ञातःपारणायोपचक्रमे ॥ तस्यतर्ह्यतिथिःसाक्षाद्दुर्वासाभगवानभूत् २३ तमानर्चातिथिंभूयःप्रत्युत्थानासनार्हणैः ॥ ययाचेभ्यवहारायपादमूलमुपागतः २४ प्रतिनंद्यसतद्याच्ञांकर्तुमावश्यकंगतः ॥ निममज्जबृहद्ध्यायन्कालिंदीसलिलेशुचौ २५ मुहूर्तार्धावशिष्टायांद्वादश्यांपारणंप्रति ॥ चिंतयामासधर्मज्ञोद्विजैस्तद्धर्मसंकटे २६ ब्राह्मणातिक्रमेदोषोद्वादश्यांयदपारणे ॥ यत्कृत्वासाधुमेभूयादधर्मोवानमांस्पृशेत् २७ अंभसाकेवलेनाथकरिष्येव्रतपारणम् ॥ आहुरब्भक्षणंविप्राह्यशितंनाशितंचयत् २८

तद्गतांतरभावेनश्रीहरिनिष्ठमनस्कत्वेनासिद्धार्थान्कृतकृत्यान् २० २१ शतकोटिसंख्यान्यर्बुदम् २२ २३ अभ्यवहारायभोजनाय २४ आवश्यकंनित्यकर्म बृहत्ब्रह्म बृहतेर्धातोर्डक्प्रत्ययः २५ धर्मसंकटेधर्मापद्विप्राप्तायांसत्याम् २६ आमंत्रितब्राह्मणातिक्रमेदोषोस्तिद्वादश्यामपारणेश्रीहरिप्रियद्वादशीभोजनाकरणेचदोषोस्ति । यत्तस्माद्यत्कृत्वामेसाधुभूयादुभयदोषपरिहारेणश्रेयःस्यात् ।
उभयोरेकातिक्रमलक्षणोऽधर्मोवामांनस्पृशेदितितद्द्विजैःसहचिंतयामास २६ एवंसंचिंत्यद्विजानांहार्दंस्वहार्दंचैकमेवेत्याशयेनाह अंभसेति केवलेनश्रीह्यन्नरहितेन तत्रकिंप्रमाणंइतितत्राह आहुरिति
हेविप्राः अब्भक्षणंअंभसापारणंअशितंभुक्तंपूर्वव्रतधारणार्थंभुक्तंभवति उत्तरकर्मार्थंअनशितमभुक्तंभवतीत्याहुर्वेदाइतिहियत्तादिदंयुष्माकंचासिद्धंतस्मात्तेनैवव्रतपारणांकरिष्येइत्यन्वयः २८

ततःकिंकृतमितितत्राह इतीति प्रत्याचष्टप्रत्यैक्षत २९ ३० भ्रुकुट्याकुटिलंवक्रमाननंयस्यसतथा ३१ विष्णोरिष्टमानिनः ३२ अदत्त्वाश्नामितिशेषः ३३ जटामुत्कृत्यस्वशिरसीतिशेषः तस्मैअंबरीषाय ३४ वेपयतींकंपयंतीम् ३५ ३६ कृत्यांदग्ध्वात्मानंअभिद्रवत्तच्चक्रं स्वप्रयासंस्वप्रयत्नं । प्राणपरीप्सयास्वजीवनरक्षणेच्छया ३७ तंदुर्वाससंविविक्षुःप्रवेष्टुमिच्छुः ३८ च क्रानुयातोदुर्वासाएतानिस्थानानिबभ्रामेत्याह दिशइत्यादिना ३९ अलब्धोनाथोपालनसमर्थोयेनसतथाअरणंशरणंएषमाणःअन्वेषमाणःअजिततेजसःहरेस्तेजोरूपाच्चक्रात्त्राहिरक्ष ४० ब्रह्मणाकिमवादीतित्राह स्थानमिति द्विपरार्धसंज्ञेममायुःपूर्तिलक्षणेहरेःक्रीडावसानेआसन्नप्रलयइतियावत् सहविश्वंचराचरलक्षणप्रपंचेनसहितमेतन्मदीयंस्थानंभ्रूभंगमात्रेणसंदिधक्षोःसंदग्धुमिच्छोः

इत्यपःप्राश्यराजर्षिश्चिंतयन्मनसाच्युतम् ॥ प्रत्याचष्टकुरुश्रेष्ठद्विजागमनमेवसः २९ दुर्वासायमुनाकूलात्कृतावश्यकआगतः ॥ राज्ञाभिच्छंदितस्तस्यबुबुधेचेष्टितंधिया ३० मन्युनाप्रचलद्गात्रोभ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ बुभुक्षितश्चसुतरांकृतांजलिमभाषत ३१ अहोअस्यनृशंसस्यश्रियोन्मत्तस्यपश्यत ॥ धर्मव्यतिक्रमंविष्णोरभक्तस्येष्टमानिनः ३२ योमामातिथिमायातमातिथ्येननिमंत्र्यच ॥ अदत्त्वाभुक्तवांस्तस्यसद्यस्तेदर्शयेफलम् ३३ एवंब्रुवाणउत्कृत्यजटांरोषविदीपितः ॥ तयासनिर्ममेतस्मैकृत्यांकालानलोपमाम् ३४ तामापतंतींज्वलतीमसिहस्तांपदाभुवम् ॥ वेपयंतींसमुद्वीक्ष्यनचचालपदान्नृपः ३५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ आदिष्टंभक्तरक्षायांपुरुषेणमहात्मना ॥ ददाहकृत्यांतांचक्रंक्रुद्धाहिमिवपावकः ३६ तदभिद्रवदुद्वीक्ष्यस्वप्रयासंचनिष्फलम् ॥ दुर्वासादुद्रुवेभीतोदिक्षुप्राणपरीप्सया ३७ तमन्वधावद्भगवद्रथांगंदावाग्निरुद्धूतशिखोयथाहिम् ॥ तथानुषक्तंमुनिरीक्षमाणोगुहांविविक्षुःप्रससारमेरोः ३८ दिशोनभःक्ष्मांविवरान्समुद्राँल्लोकान्सपालांस्त्रिदिवंगतःसः ॥ यतोयतोधावतितत्रतत्रसुदर्शनंदुःप्रसहंददर्श ३९ अलब्धनाथःसयदाकुतश्चित्संत्रस्तचित्तोऽरणमेषमाणः ॥ देवंविरिंचंसमगाद्विधातस्त्राह्यात्मयोनेऽजिततेजसोमाम् ४० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ स्थानंमदीयंसहविश्वमेतत्क्रीडावसानेद्विपरार्धसंज्ञे ॥ भ्रूभंगमात्रेणहिसंदिधक्षोःकालात्मनःपश्यतिकोभविष्यत् ४१ अहंभवोदक्षभृगुप्रधानाःप्रजेशभूतेशसुरेशमुख्याः ॥ सर्वेवयंयन्नियमंप्रपन्नामूर्ध्न्यर्पितंलोकहितंवहामः ४२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ प्रत्याख्यातोविरिंचेनविष्णुचक्रोपतापितः ॥ दुर्वासाःशरणंयातःशर्वंकैलासवासिनम् ४३ श्रीशंकरउवाच ॥ वयंनतातप्रभवामभूम्निभवंतिकालेनभवंतिहीदृशाः ॥ यस्मिन्परेऽन्येप्यजजीवकोशाःसहस्रशोयत्रवयंभ्रमामः ४४

कालात्मनःकालरूपस्यहरेर्येद्रावीष्यत्कर्मकोवापुरुषस्तत्पश्यति अपरोक्षीकर्तुंसमर्थःनकोपीत्यन्वयः त्वामुपलक्षीकृत्यमदादिकंसर्वंसंहरिष्यतीतिज्ञातुंनशक्यतइतिभावः ४१ अतोमदादीनांतदनुमतमेवानुकर्तुंप्रयतनंनत्वन्यदित्याशयेनाह अहमिति यन्नियमंयस्याज्ञालक्षणंप्रेरणंतस्येतिपूर्वेणान्वयः अर्पितंतेनैवेतिशेषः ४२ यद्यप्यनेनशंकरोपिप्रत्याख्यातस्तथापिमदजनशंकानिरासायदुर्वाससः शंकरशरणप्राप्तिमाह प्रत्याख्यातइति सर्वःशर्वःशिवःस्थाणुःशर्वःसंरोधानद्वारीरित्यतोविष्णुशंकानिरासायाह कैलासेति ४३ शंकरोपिस्वाशक्तिमेवववक्तीत्याह वयमिति हेतातवयं नप्रभवामस्त्वांरक्षितुंनसमर्थाःस्यामःआचंतवत्त्वादित्याह भूम्निइति ईदृशामादृशाभूम्नःपूर्णानंदाद्धरेःसृष्टिकालेभवंतिसंहारकालेनभवंतीतिइयस्माच्चस्मात् पदाचेतनस्यभगवदधीनत्वंस्पष्टंतदाकिंवक्तव्यम

चेतनस्पैत्याशयेनाह यस्मिन्निति यत्रयेषुअजजीवकोशेषुवयंभ्रमामतेअन्येअचेतनाअपिसहस्रशोजीवकोशाः अज्ञोब्रह्मासएवजीवःतस्यकोशाःशरीरस्थानीयाःब्रह्मांडकोट्योयास्मिन्परेसंतिसईशानः स्वदापद्ःपरिहर्तास्यान्नवयमितिवाक्यशेषः ४४ अन्यतोप्यवनाशांनिवारयति अहमिति अहंसनत्कुमारादयः इतिसैवंवयपस्यहरेर्मायामिच्छांकिंविषयामितिनविदामइत्यन्वयः ४५ ४६ दुर्विषहंसोढु मशक्यम् तर्ह्यहंकिंकरोमीतितत्राह तमेवेति ४७ ४८ अवरक्ष विश्वभावनसर्ववशीकरणसमर्थ ४९ तस्याघस्यापचितिंप्रायश्चित्तम्अघपरिहारसामर्थ्यंतवैवेत्याह मुच्येतेतिनारकोनरकस्थोयन्नाम्न्युदि तेअघान्मुच्येतैत्यन्वयः ५० आत्मरक्षार्थंदुर्वाससाप्रार्थितोभगवान्लोकसंग्रहार्थंमात्ममायां प्रकटयति अहमिति अतोऽस्वतंत्रइवनत्वस्वतंत्रः स्वतंत्रस्यास्वातंत्र्यवचनंकथंसंगच्छतइतितत्राह साधु भिरिति ५१ ग्रस्तहृदयत्वंनामकिमित्यतस्तद्विवृणोतिनाहमिति साधुभिर्मद्भक्तैर्विनाहमात्मानंस्वरूपनाशासेनेच्छामि तदप्रियेप्राप्तेमज्जीवनेनाकिंप्रयोजनमितिकृत्वेतिशेषः यदास्वात्मानमपिना

अहंसनत्कुमारश्चनारदोभगवानजः ॥ कपिलोऽपांतरतमोदेवलोधर्मआसुरिः ४५ मरीचिप्रमुखाश्चान्येसिद्धेशाःपारदर्शिनः ॥ विदामनवयंसर्वेयन्मायांमाययावृताः ४६ तस्यविश्वेश्वरस्येदंशस्त्रंदुर्विषहंहिनः ॥ तमेवशरणंयाहिहरिस्तेशंविधास्यति ४७ ततोनिराशोदुर्वासाःपदंभगवतोययौ ॥ वैकुंठाख्यंयदध्यास्तेश्रीनिवासःश्रियासह ४८ संदह्यमानोऽजितशस्त्रवह्निनातत्पादमूलेपतितःसवेपथुः ॥ आहाच्युतानंतसदीप्सितप्रभोकृतागसंमामवविश्वभावन ४९ अजानतातेपरमानुभावंकृतंमयाघंभवतःप्रियाणाम् ॥ विधेहितस्यापचितिंविधातर्मुच्येतयन्नाम्न्युदितेनारकोपि ५० श्रीभगवानुवाच ॥ अहंभक्तपराधीनोह्यस्वतंत्रइवद्विज ॥ साधुभिर्ग्रस्तहृदयोभक्तैर्भक्तजनप्रियः ५१ नाहमात्मानमाशासेमद्भक्तैःसाधुभिर्विना ॥ श्रियंचात्यंतिकींब्रह्मन्येषांगतिरहंपरा ५२ येदारागारपुत्राप्तान्प्राणान्वित्तमिदंपरम् ॥ हित्वामांशरणंयाताःकथंतांस्त्यक्तुमुत्सहे ५३ मयिनिर्बद्धहृदयाःसाधवःसमदर्शिनः ॥ वशीकुर्वंतिमांभक्त्यासत्स्त्रियःसत्पतिंयथा ५४ मत्सेवयाप्रतीतंचसालोक्यादिचतुष्टयम् ॥ नेच्छंतिसेवयापूर्णाःकुतोन्यत्कालविप्लुतम् ५५ साधवोहृदयंमह्यंसाधूनांहृदयंत्वहम् ॥ मदन्यत्तेनजानंतिनाहंतेभ्योमनागपि ५६ उपायंकथयिष्यामितवविप्रशृणुष्वतत् ॥ अयंह्यात्माभिचारस्तेयतस्तंयाहिवैभवान् ५७ साधुषुप्रहितंतेजःप्रहर्तुःकुरुतेशिवम् ॥ तपोविद्याचविप्राणांनिःश्रेयसकरेउभे ५८ तएवदुर्विनीतस्यकल्पेतेकर्तुरन्यथा ॥ ब्रह्मंस्तद्गच्छभद्रंतेनाभागतनयंनृपम् ५९ क्षमापयमहाभागततःशांतिर्भविष्यति ६०

शासेतदाऽनन्यशरणांश्रियंनाशासइतिकिंवक्तव्यमित्याह श्रियंचेति भक्ताश्चापीदृशाइत्याह येषामिति ५२ इदंभूस्थानंपरंस्वर्गादिकम् ५३ तदत्यागेभक्त्यावशीकरणमेवकारणंनान्यदित्याहम यीति ५४ इदंचात्यागेकारणमित्याह मत्सेवयेति ५५ इतोपिमदन्यापेक्षातेषांनास्तीत्याशयेनाह साधवइति मह्यंममहृदयंप्रियम् तुशब्दोहेतौ साधवोममहृदयंअहंसाधूनांहृदयमितिय स्मात्तेमदन्यंप्रियंनजानंति अहमपितेभ्यःसाधुभ्योमनागल्पमपिप्रियमन्यन्नजानामीत्यन्वयः ५६ प्रकृतेकिमनेनायातमितितत्राहअयमिति आत्मनात्वयाकृतोभिचारःकृत्याप्रयोगःयतःयस्मै ५७ तस्मैप्रयुक्तमात्मानंकथंबाधतइतितत्राह साधुष्विति प्रहितंप्रयुक्तंक्षुद्रोपद्रवलक्षणंतेजोर्चिः तेजोबलेप्रभावेत्विज्योतिष्यर्चिषिरेतसीतिअभिधानंप्रहर्तुःप्रयोक्तुःअप्रियंकुरुते विनयशून्यस्यतवविद्यातपसी अनर्थकरेएवाभूतामितिभावेनाह तपइति ५८ अन्यथाअनर्थकरे ५९ ६०

६१ ६२ मात्राःशब्दादयः ६३ सहस्राणिअराणिदलानियस्यसतथा हेसहस्रार विप्रायदुर्वाससे इडस्पतेअन्नपते ६४ ६५ सुनामसुदर्शन धूमकेतुरग्निः ६६ अनंजनेननिर्लेपेन ऊर्जितदैत्य दानवंबलंबाह्वादीन्वृश्चन्छिंदन्प्रधनेयुद्धे ६७ त्वत्तेजसातमःसंहृतंमहात्मनांदृशोःप्रकाशश्चसंहृतस्तंभितः एतत्परावरंसदसच्चत्रद्रूपंत्वत्प्रतिमा ६८ साधुजनत्राणायखलप्रहाणयेदुष्टनिग्रहायचअ

श्रीशुकउवाच ॥ एवंभगवतादिष्टोदुर्वासाश्चक्रतापितः ॥ अंबरीषमुपावृत्यतत्पादौदुःखितोग्रहीत् ६१ तस्यतद्व्यसनंवीक्ष्यपादस्पर्शविलज्जितः ॥ अस्तावीत्तद्धरेरस्त्रंकृपयापीडितोभृशम् ६२ अंबरीषउवाच ॥ त्वमग्निर्भगवान्सूर्यस्त्वंसोमोज्योतिषांपतिः ॥ त्वमापस्त्वंक्षितिर्व्योमवायुर्मात्रेंद्रियाणिच ६३ सुदर्शननमस्तुभ्यंसहस्राराच्युतप्रिय ॥ सर्वास्त्रघातिन्विप्रायस्वस्तिभूयादिडस्पते ६४ त्वंधर्मस्त्वंऋतिःसत्यंत्वंयज्ञोखिलयज्ञभुक् ॥ त्वंलोकपालःसर्वात्मात्वंतेजःपौरुषंपरम् ६५ नमःसुनाभाखिलधर्मसेतवेअधर्मशीलासुरधूमकेतवे ॥ त्रैलोक्यगोपायविशुद्धवर्चसेमनोजवायाद्भुतकर्मणेस्तुते ६६ यदाविसृष्टस्त्वमनंजनेनवैबलंप्रविश्योर्जितदैत्यदानवम् ॥ बाहूदरोर्वंघ्रिशिरोधराणिवृश्चन्नजस्रंप्रधनेविराजसे ६७ त्वत्तेजसाधर्ममयेनसंहृतंतमःप्रकाशश्चदृशोर्महात्मनाम् ॥ दुरत्ययस्तेमहिमागिरांपतेत्वद्रूपमेतत्सदसत्परावरम् ६८ सत्वंजगत्त्राणखलप्रहाणयेनिरूपितःसर्वसहोगदाभृता ॥ विप्रायचास्मत्कुलदैवहेतवेविधेहिभद्रंतदनुग्रहोहिनः ६९ यद्यस्तिदत्तमिष्टंवास्वधर्मोवास्वनुष्ठितः ॥ कुलंनोविप्रदैवंचेद्द्विजोभवतुविज्वरः ७० यदिमेभगवान्प्रीतएकःसर्वगुणाश्रयः ॥ सर्वभूतात्मभावेनद्विजोभवतुविज्वरः ७१ श्रीशुकउवाच ॥ इतिसंस्तुवतोराज्ञोविष्णुचक्रंसुदर्शनम् ॥ अशाम्यत्सर्वतोविप्रंप्रदहद्राजयाच्ञया ७२ समुक्तोस्त्राग्नितापेनदुर्वासाःस्वस्तिमांस्ततः ॥ प्रशशंसतमुर्वीशंयुंजानःपरमाशिषः ७३ दुर्वासाउवाच ॥ अहोअनंतदासानांमहित्वंदृष्टमद्यमे ॥ कृतागसोपियद्राजन्मंगलानिसमीहसे ७४ दुष्करःकोनुसाधूनांदुस्त्यजोवामहात्मनाम् ॥ यैःसंगृहीतोभगवान्सात्वतामृषभोहरिः ७५ यन्नामश्रुतिमात्रेणपुमान्भवतिनिर्मलः ॥ तस्यतीर्थपदःकिंवादासानामवशिष्यते ७६ राजन्ननुगृहीतोहंत्वयातिकरुणात्मना ॥ ममाघंपृष्ठतःकृत्वाप्राणायन्मेभिरक्षिताः ७७ राजातमकृताहारःप्रत्यागमनकांक्षया ॥ चरणावुपसंगृह्यप्रसाद्यसमभोजयत् ७८ सोशित्वादृतमानीतमातिथ्यंसार्वकामिकम् ॥ तृप्तात्मानृपतिंप्राहभुज्यतामितिसादरम् ७९ प्रीतोस्म्यनुगृहीतोस्मितवभागवतस्यवै ॥ दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनात्ममेधसा ८० कर्मावदातमेतत्तेगायंतिस्वःस्त्रियोमुहुः ॥ कीर्तिंपरमपुण्यांचकीर्तयिष्यतिभूरियम् ८१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसंकीर्त्यराजानंदुर्वासाःपरितोषितः ॥ ययौविहायसामंत्र्यब्रह्मलोकमहैतुकम् ॥ ८२ संवत्सरोत्यगात्तावद्यावत्तंनागतोगतः ॥ मुनिस्तद्दर्शनाकांक्षीराजाब्भक्षोबभूवह ८३

स्मत्कुलस्यदैवहेतवेदेवताभक्त्युत्पत्तिनिदानाय ६९ ७० ७१ ७२ ७३ महित्वंमहिमा ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ आतिथ्यंअतिथिप्रियंअन्नं सार्वकामिकंअपेक्षिताखिलभोजनं ७९ आत्ममेधसाआत्मज्ञानेन ८० ८१ ८२ इतोगतोमुनिर्यावत्तंनृपंनागतःतावत्संवत्सरोत्यगात् मुनिदर्शनाकांक्षीराजाचतावदब्भक्षोभूत् ८३

सोंबरीषोबुद्ध्यामुनेर्व्यसनान्मोक्षंस्ववीर्यंच परमात्मनोनुभावःप्रभावःसामर्थ्यंयस्मिंस्तत्तथाभगवन्महिमोपेतंमन इत्यर्थः ८४ विरिंचःआदिःकारणंयस्यसविरिंचादिस्तंप्रपंचंयथायोग्यंअधश्चका रनतुसर्वं तथात्वेब्रह्मादिभक्तिकोटचंशादंशोनैवांबरीषके । नैवास्त्यन्यस्यकस्यापितथापिहरिरीश्वरः । तात्कालिकोपचेदत्वात्तेषायशसआदिराटिति । नन्वंबरीषएवस्तुतिंकृत्वाचक्रानिवर्तनकृतवान् नब्रह्मादयइत्यत्रआह । ब्रह्मादयश्चतत्कीर्तिंव्यंजयामासुरुत्तमाम् । मोहनायचदैत्यानाब्रह्मादेर्निंदनायच । अन्यार्थंचेति । निदनाय असुरकृतायेतिशेषः । अन्यार्थं अर्थवादार्थंकिंचफलानिचतु त्वज्ञापनायच विष्णवादिभिश्चक्रंनन्निवर्तितमित्याह । स्वयंविष्णुर्ब्रह्माद्याश्चनिगाशिषइति । अंबरीषस्यमनुष्याधिकारिपुभक्त्यादिगुणैरुत्तमत्वज्ञापनार्थमपि । मानुषेषूत्तमत्वाच्चेति । ब्रह्मादीनांभक्त्या दिगुणाधिक्यप्रकटनायच । तेषांभक्त्यादिभिर्गुणैरितिअन्यच्चप्रयोजनम् । ब्रह्मादेर्विष्णवधीनत्वज्ञापनायचकेवलमिति । तर्हिदुर्वासाः कइतिचेद्रुद्रावतारः । दुर्वासाश्चस्वयंरुद्रइति । तथापिरुद्र त्वेपिअसुरावेशादन्याय्यवचनम् । तथाप्यन्यायमुक्तवानिति । स्वाज्ञाकारित्वेनतस्मिन्ननुग्रहविशेषाय भक्तजनमदविनाशनायचविष्णुर्निवर्तनंनाकारि । तस्याप्यनुग्रहार्थायदर्पनाशार्थमेवचेति

गतेथदुर्वाससिसोंबरीषोद्विजोपभोगातिपवित्रमाहरन् ॥ ऋषेर्विमोक्षंव्यसनाच्चबुद्ध्वामेनेस्ववीर्यंचपरानुभावम् ८४ एवंविधानेकगुणःसराजापरात्म निब्रह्मणिवासुदेवे ॥ क्रियाकलापैःसमुवाहभक्तिंययाविरिंचादिमधश्चकार ८५ श्रीशुकउवाच ॥ अथांबरीषस्तनयेषुराज्यंसमानशीलेषुविसृज्यधीरः ॥ वनंविवेशात्मनिवासुदेवेमनोदधद्ध्वस्तगुणप्रवाहः ८६ इत्येतत्पुण्यमाख्यानमंबरीषस्यभूपतेः ॥ संकीर्तयन्ननुध्यायन्भक्तोभगवतोभवेत् ॥ ८७ ॥ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेअंबरीषोपाख्यानंनामषष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ विरूपःकेतुमाञ्छंभुरंबरीषसुतास्त्रयः ॥ विरूपात्पृषदश्वोभूत्तत्पु त्रस्तुरथीतरः ॥ रथीतरस्याप्रजस्यभार्यायांतंतवेर्थितः १ अंगिराजनयामासब्रह्मवर्चस्विनःसुतान् ॥ एतेक्षत्रप्रसूतावैपुनश्चांगिरसःस्मृताः २ रथीतरा णांप्रवराःक्षत्रोपेताद्विजातयः ३ क्षुवतस्तुमनोर्जज्ञेइक्ष्वाकुर्घ्राणतःसुतः ॥ तस्यपुत्रशतंज्येष्ठाविकुक्षिनिमिदंडकाः४तेषांपुरस्तादभवन्नार्यावर्तेनृपानृप ॥ पंचविंशतिपश्चाच्चत्रयोमध्येपरेन्यतः ५ सएकदाष्टकाश्राद्धइक्ष्वाकुःसुतमादिशत् ॥ मांसमानीयतांमेध्यंविकुक्षेगच्छमाचिरम् ६ तथेतिसवनंगत्वामृगा न्हत्वाक्रियार्हकान् ॥ श्रांतोबुभुक्षितोवीरःशशमाददपस्मृतिः ७

शास्त्रविरोधःस्यादतोभक्तिविधानार्थंतद्यशोर्थंदुष्टजनमोहनार्थंचेतिज्ञातव्यम् ८५ ८६ आख्यानफलमाह । इतीति ॥ ८७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषष्ठो ध्यायः ॥ ६ ॥ तंतवेसंतानाय १ आंगिरसउत्पत्तिनिमित्तत्वान्नाम्नाआंगिरसः २ रथीतराणांरथीतरसंततिजातानाम् ३ एकवंशसमाप्यान्यवंशंवक्तुमारभते क्षुवतइति क्षुतंकुर्वतःघ्राणतः घ्राणोद्गीर्णशब्दात् ४ आसमुद्रात्पुरस्तात्तुआसमुद्राच्चपश्चिमात् तयोरेवांतरंगिर्योरार्यावर्तंप्रचक्षतइत्येवंलक्षिआर्यावर्तेपुरस्तात् पूर्वदिक्पालास्तेषांविकुक्ष्यादीनामध्येपंचविंशतिनृपाःपश्चात्प श्चिमदिक्पालाःपंचविंशतिनृपाः अभूवन्मध्येविंध्याहिमवत्पर्वतयोर्मध्येतेषांमध्येत्रयःपालकाःअपरेचयेत्रिपंचाशदवशिष्टाःमम नत्वारिंशन्नृपाःतेअन्यतः दक्षिणतउत्तरतःपालकाअभूवन्नित्यन्वयः ५ ६ अपस्मृतिःविवेकरहितः ७

अकर्मकंकर्मायोग्यम् ८ त्यक्तविधिंआचारशून्यम् ९ नाम्नाजापकेनविप्रेणसंवादं तत्त्वविषयंसमाचरन् तेनसंवादजनितेनज्ञानेनयोगी।ज्ञानीसइक्ष्वाकुःपरंब्रह्मतदवाप सदेहआपकिंन्नेत्याह त्यक्त्वेति १० पुनर्विकुक्षिणाकिमकारीतितत्राह पितरीतिअशासदीजेसहरियज्ञैःपुष्कलदक्षिणैरितिकेचित्पठंति शासत्त्रीजेहरियज्ञैःशशादइतिविश्रुतइत्यन्ये शशमत्तीतिशशादः पुष्कलदक्षिणैः पूर्णदक्षिणैः ११ तस्यविकुक्षेः इंद्रोवाहोवाहनंयस्यसतथाकर्मभिर्विक्रमलक्षणैःअवाप्तानि १२ १३ १४ इंद्रात्मककवृषभककुदिस्थितः १५ १६ १७ तस्यपुरंजयस्यइषोःशरस्य

शेषंनिवेदयामासपित्रेतेनचतद्गुरुः ॥ चोदितःप्रोक्षणायाहदुष्टमेतदकर्मकम् ८ ज्ञात्वापुत्रस्यतत्कर्मगुरुणाभिहितंनृपः ॥ देशान्निःसारयामाससुतंत्यक्तविधिंरुषा ९ सतुविप्रेणसंवादंजापकेनसमाचरन् ॥ त्यक्त्वाकलेवरंयोगीसतेनावापयत्परम् १० पितर्युपरतेऽभ्येत्यविकुक्षिःपृथिवीमिमाम् ॥ शासन्नीजेहरिंयज्ञैःशशादइतिविश्रुतः ११ पुरंजयस्तस्यसुतइंद्रवाहइतीरितः ॥ ककुत्स्थइतिवाप्युक्तःशृणुनामानिकर्मभिः १२ कृतांतआसीत्समरेदेवानांसहदानवैः ॥ पार्ष्णिग्राहोवृतोवीरोदेवैर्दैत्यपराजितैः १३ वचनाद्देवदेवस्यविष्णोर्विश्वात्मनःप्रभोः ॥ वाहनत्वेवृतस्तस्यबभूवेंद्रोमहावृषः १४ ससन्नद्धोधनुर्दिव्यमादायविशिखाञ्छितान् ॥ स्तूयमानस्तमारुह्ययुयुत्सुःककुदिस्थितः १५ तेजसाप्यायितोविष्णोःपुरुषस्यपरात्मनः ॥ प्रतीच्यांदिशिदैत्यानांन्यरुणत्त्रिदशैःपुरम् १६ तैस्तस्यचाभवद्राजन्संग्रामोरोमहर्षणः ॥ यमायभल्लैरनयद्दैत्यान्येयुयुधुर्मृधे १७ तस्येषुपाताभिमुखंयुगांताग्निमिवोल्बणम् ॥ विसृज्यदुद्रुवुर्दैत्याहन्यमानाःस्वमालयम् १८ जित्वापुरंधनंसर्वमयच्छद्वज्रपाणये ॥ प्रत्ययच्छत्सराजर्षिरितिनामभिराहुतः १९ पुरंजयस्यपुत्रोभूदनेनास्तत्सुतःपृथुः ॥ विश्वगंधिस्ततश्चंद्रोयुवनाश्वस्तुतत्सुतः २० शावस्तिस्तत्सुतोयेनशावस्तीनिर्मितापुरी ॥ बृहदश्वस्तुशावस्तेस्ततःकुवलयाश्वकः २१ यःप्रियार्थमुकुंदस्यधुंधुनामासुरंबली ॥ सुतानामेकविंशत्यासहस्रैरहनद्वृतः २२ धुंधुमारइतिख्यातस्तत्सुतास्तेप्रजज्वलुः ॥ धुंधोर्मुखाग्निनासर्वेत्रयएवावशेषिताः २३ दृढाश्वःकपिलाश्वश्चभद्राश्वइतिभारत ॥ दृढाश्वपुत्रोहर्यश्वोनिकुंभस्तत्सुतःस्मृतः २४ बर्हणाश्वोनिकुंभस्यकृशाश्वोथास्यसेनजित् ॥ युवनाश्वोभवत्तस्यसोनपत्योवनंगतः २५ भार्याशतेननिर्विण्णऋषयोस्यकृपालवः ॥ इष्टिंस्मवर्तयांचक्रुरैंद्रींतेसुसमाहिताः २६ राजातद्यज्ञसदनंप्रविष्टोनिशितर्षितः ॥ दृष्ट्वाशयानान्विप्रांस्तान्पपौमंत्रजलंस्वयम् २७ उत्थितास्तेनिशाम्याथव्युदकंकलशंप्रभो ॥ पप्रच्छुःकस्यकर्मेदंपीतंपुंसवनंजलम् २८ राज्ञापीतंविदित्वाथईश्वरप्रहितेनते ॥ ईश्वरायनमश्चक्रुरहोदैवबलंबलम् २९

पातस्याभिमुखंप्रत्यवस्थानंस्वमालयंस्वगृहंचाऽऽत्वादैत्यादुद्रुवुरित्यन्वयः १८ सराजापुरंजित्वासर्वंपुरधनमयच्छदाप्नोत् पुनश्चतत्पुरधनंवज्रपाणयेप्रत्ययच्छत्दत्तवान्सराजर्षिर्दैत्यपुरंजयात्पुरंजयइतिनाम्नाहूतः वृषभरूपेंद्रस्यास्यवाहनत्वादिंद्रवाहइतिनाम्नाहूत.वृषभककुदिस्थितत्वात्ककुत्स्थइतिनाम्नाहूत १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ तर्षितःउदन्ययापुतः मंत्रपूतंजलम् २७ व्युदकं जलरहितंपुंसवनपुत्रोत्पत्त्यर्थमभिमंत्रितं २८ ईश्वरप्रहितेनदैवप्रेरितेन २९

३० स्तन्यःस्तनपानेच्छुरयंबालोभृशंरोरुद्यते पुनःपुनरत्यंतंरोदनंकरोतिकंधास्यति कस्यक्षीजनस्यस्तनंधास्यतीतिमत्वाइंद्रोहेवत्समारोदीःरोदनंमाकार्षीरित्युक्त्वादेशिनीमंगुष्ठानंतरामंगुलीमदाद् सोमांधातेतिनाम ३१ तस्यमांधातुःपितायुवनाश्वः ३२ ३३ ३४ यज्ञंश्रीहरिं सर्वदेवप्रधानंसर्वात्मकंमंत्रतंत्रद्रव्यादिसर्वव्यापिनं ३५ एतदेवस्पष्टयति द्रव्यमिति यआत्माव्यापीयस्यतद्यदात्मकं ३६ ३७ ३८ ३९ निर्वृतिमानंदं ४० ४१ ससौभरिरयंमुनिःस्त्रीणामसंमतोजरठःएजत्कंपमानंकंशिरोयस्यसतथा वलीपलितअतएवाप्रियइतिमत्वाअहंराज्ञाप्रत्युदाहृतः स्वयंवरेगृह्णताभितिप्रोक्तः इत्थंविचिंत्यात्मानंमांतथासाधयिष्येयथासुरस्त्रीणाममभीष्टमितिव्यवसितः ४२ ४३ क्षत्राकन्यांतःपुरंप्रवेशितःएकःपंचाशताराजकन्याभिर्वृतश्चाभूदितिशेषः ४४ कलिःकलहःतदर्थंसौभरिपतिपरिणय

ततःकालउपावृत्तेकुक्षिंनिर्भिद्यदक्षिणम् ॥ युवनाश्वस्यतनयश्चक्रवर्तीजजानह ३० कंधास्यतिकुमारोयंस्तन्योरोरूयतेभृशम् ॥ मांधातर्वत्समारोदीरि तींद्रोदेशिनीमदाद् ३१ नममारपितातस्यविप्रदेवप्रसादतः ॥ युवनाश्वोथतत्रैवतपसासिद्धिमन्वगात् ३२ त्रसदस्युरितींद्रोंगविदधेनामतस्यवै ॥ य स्मात्त्रसंतिह्युद्विग्नादस्यवोरावणादयः ३३ यौवनाश्वोथमांधाताचक्रवर्त्यवनींप्रभुः ॥ सप्तद्वीपवतीमेकःशशासाच्युततेजसा ३४ ईजेचयज्ञंक्रतुभिरात्म विद्भूरिदक्षिणैः ॥ सर्वदेवमयंदेवंसर्वात्मकमतींद्रियम् ३५ द्रव्यंमंत्रोविधिर्यज्ञोयजमानस्तथर्त्विजः ॥ धर्मोदेशश्चकालश्चसर्वमेतद्यदात्मकम् ३६ याव त्सूर्यउदेतिस्मयावच्चंद्रःप्रतिष्ठति ॥ सर्वंतद्यौवनाश्वस्यमांधातुःक्षेत्रमुच्यते ३७ शशबिंदोर्दुहितरिबिंदुमत्यामधान्नृपः ॥ पुरुकुत्समंबरीषंमुचुकुंदंचयो गिनम् ३८ तेषांस्वसारःपंचाशत्सौभरिंवव्रिरेपतिम् ३९ यमुनांतर्जलेमग्नस्तप्यमानःपरंतपः ॥ निर्वृतिंमीनराजस्यवीक्ष्यमैथुनधर्मिणः ४० जात स्पृहोनृपंविप्रःकन्यामेकामयाचत ॥ सोप्याहगृह्यतांब्रह्मन्कामंकन्यास्वयंवरे ४१ सविचिंत्याप्रियःस्त्रीणांजरठोयमसंमतः ॥ वलीपलितएजत्कइत्यहं प्रत्युदाहृतः ४२ साधयिष्येतथात्मानंसुरस्त्रीणामभीप्सितम् ॥ किंपुनर्मनुजस्त्रीणामितिव्यवसितःप्रभुः ४३ मुनिःप्रवेशितःक्षत्त्राकन्यांतःपुरमृद्धिमत् ॥ वृतश्चराजकन्याभिरेकःपंचाशतावरः ४४ तासांकलिरभूद्भूयांस्तदर्थेपोह्यसौहृदम् ॥ ममानुरूपोनायंवइतितद्गतचेतसाम् ४५ सबह्वृचस्ताभिरपारणी यश्रियाविराजत्सपरिच्छदेषु ॥ गृहेषुनानोपवनामलांभःप्रसूनसौगंधिककाननेषु ४६ महार्हशय्यासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपाभ्यवहारमाल्यकैः ॥ स्व लंकृतस्त्रीपुरुषेषुनित्यदारमेनुगायद्द्विजभृंगवंदिषु ४७

नार्थेसौहृदंसुहृद्भावंअपोह्यपरित्यज्यतस्मिन्वरेआसक्तचेतसाम् ४५ बह्वृचःसौभरिःगृहेषुताभिःकन्याभिः रेमेइत्यन्वयःकीदृशेषुगृहेषुअपारणीयश्रियाअप्रतिघातलक्ष्म्याविराजंतिशोभमानानिचपरि च्छदैरुपकरणैःसहितानिचविराजत्सपरिच्छदानितेषुश्रियाअवारणीयःअनिवार्यःतथापिवरणयोग्यइत्यर्थइतिवा अमलान्यंभांस्यमलांभांसि प्रसूनानांसौगंधिकानिसौरभ्ययुतानिनानाविधोपवनानि च अमलांभोभिर्युतानिचप्रसूनसौगंधिकानिचकाननानियेषुतानितथातेषुअनुगायंतिद्विजवृंदानि अनुगायद्द्विजवृंदानि द्विजानांपक्षिणांवृंदानिद्विजवृंदानितान्येवबंदिनोयेषुतानितथातेषु ४६ ४७

एतावदेवानुवर्णयितुंशक्यंनातोधिकमित्याशयेनाह यादिति स्तंभमहंकारनिमित्तंकर्तव्याकरणलक्षणम् ४८ आज्यस्तोकैः घृतबिंदुभिः ४९ आत्मापह्नवंस्वरूपापहारणम् तपसस्तिरस्कारंवा ५० याच्चिरंधृतंब्रह्मतपःतत्प्रस्रावितंच्युतंनष्टमित्यर्थः ब्रह्मवेदस्तपस्तत्त्वमित्यभिधानम् तत्त्वमनारोपितंरूपं५ सोज्ञातमेवतत्स्रुतमतिबद्धांमितिवा ५१ लोकसंग्रहमेवापिसंपश्यन्कर्तुमर्हसीतिवाक्यार्थमनुसंधानआह संगमिति मिथुनवृजिनात्स्त्रीपुरुषसंगोद्भूतपापान्मुमुक्षुःसंगंस्नेहलक्षणंत्यजेतइंद्रियाणिबहिःशब्दादिविषयेषुनविसृजेत्नप्रयुंक्तएकाकीचरन्रहसिएकांतेअनंतेईशेचित्तंयुंजीत प्रसंगश्चेद्यदिप्रसंगोपेक्षितस्तर्हितस्मिन्हरौरातेर्येषांतेतद्रतयस्तेषुसाधुषुनिर्मत्सरजनेषुप्रसंगःस्यान्नान्यत्रेत्यन्वयः ५२ अहमेकएवतपस्वीअथांभसिमंगलजलेमत्स्यसंगान्मत्स्यानांमिथःस्नेहदृष्ट्वाअथानंतरंपंचाशतास्त्रीभिःसहसुरतप्रसंगेनसुतपंचसहस्रसंगआसं अथोभयकृत्यंपुत्राणांविवाहादिःकन्यकानांप्रदानादिरित्युभयकर्तव्यं तत्रयेमनोरथाःमनःसकल्पविशेषास्तेषांउभयेनस्त्रीपुरुषद्वयेनयत्कृत्यंतत्रविद्यमानानांमनोरथानांवाउभयास्मिन् इहलोकेपरलोकेचयत्कृत्यंतद्विषयमनोरथानांवाअंतमवसानंनव्रजामि तत्रेदंनिमित्तमाह मायेति शब्दादिविषयेप्रयोजनबुद्धिःमंगलानंतरारभप्रश्नकात्स्न्येंष्वथोभ

यद्वार्हस्थ्यंतुसंवीक्ष्यसप्तद्वीपवतीपतिः ॥ विस्मितःस्तंभमजहात्सार्वभौमश्रियान्वितम् ४८ एवंगृहेष्वभिरतोविषयान्विविधैःसुखैः ॥ सेवमानोनचातुष्यदाज्यस्तोकैरिवानलः ४९ सकदाचिदुपासीनआत्मापह्नवमात्मना ॥ ददर्शबह्वृचाचार्योमीनसंगसमुत्थितम् ५० अहोइमंपश्यतमेविनाशंतपस्विनःसच्चरितव्रतस्य ॥ अंतर्जलेवारिचरप्रसंगात्प्रस्रावितंब्रह्मचिरंधृतंयत् ५१ संगंत्यजेतमिथुनव्रतिनांमुमुक्षुःसर्वात्मनानविसृजेद्बहिरिंद्रियाणि ॥ एकश्चरन्रहसिचित्तमनंतईशेयुंजीततद्व्रतिषुसाधुषुचेत्प्रसंगः ५२ एकस्तपस्व्यहमथांभसिमत्स्यसंगात्पंचाशतासमुतपंचसहस्रसंगः ॥ नांतंव्रजाम्युभयकृत्यमनोरथानांमायागुणैर्हृतमतिर्विषयेर्थभावः ५३ एवंवसन्गृहेकालंविरक्तोन्यासमाश्रितः ॥ वनंजगामानुययुस्तत्पत्न्यःपतिदेवताः ५४ तत्रतप्त्वातपस्तीक्ष्णमात्मकर्शनमात्मवित् ॥ सहैवाग्निभिरात्मानंयुयोजपरमात्मनि ५५ ताःस्वपत्युर्महाराजनिरीक्ष्याध्यात्मिकींगतिम् ॥ अन्वीयुस्तत्प्रभावेनअग्निंशांतमिवार्चिषः ५६ मांधातृपुत्रप्रवरोयोंबरीषःप्रकीर्तितः ॥ मातामहेनप्रवृत्तोयुवनाश्वस्तुतत्सुतः ५७ हरितस्तस्यपुत्रोभून्मांधातृप्रवराइमे ॥ नर्मदाभ्रातृभिर्दत्तापुरुकुत्सायचोरगैः ५८ तयारसातलंनीतोभुजगेंद्रप्रयुक्तया ॥ गंधर्वान्सोवधीत्तत्रवध्यान्वैविष्णुशक्तिधृक् ५९ नागाल्लब्धवरःसर्पादभयंस्मरतामिमम् ॥ त्रसदस्युःपौरुकुत्सोयोनरण्यस्यदेहकृत् ६०

थेत्यमरः ५३ एवंविरज्यकिमकार्षीत्तत्राहएवमिति न्यासंवित्तप्रदानादित्यागलक्षणम् ५४ आत्मकर्शनंदेहस्यकृशत्वापादकम् अग्निभिःसहात्मानंदेहंदग्ध्वापरमात्मनियुयोज सायुज्यलक्षणंमोक्षमाप्तवानित्यर्थः ५५ ५६ मातामहेनमातुःपित्राशशबिंदुनातस्यांबरीषस्यसुतः ५७ मांधातामवरोयेषांतेतथा भ्रातृभिःउरगैःपुरुकुत्सायमांधातृज्येष्ठपुत्रायदत्ता ५८ भुजगेंद्रप्रेरितयातयानर्मदयारसातलंनीतःसपुरुकुत्सःतत्ररसातलेवध्यश्वान्गंधर्वानवधीदित्यन्वयःवध्याहीअश्वायेषांतेतथातान्वा ५९ नागा किमस्मैददुरितितत्राह सर्पादिति इमंगंधर्ववधलक्षणंपुरुकुत्सविक्रमंस्मरतांपुंसांसर्पादभयलक्षणं लब्धवरइत्यर्थः पुरुकुत्सस्यापत्यंपौरुकुत्सःपत्रसदस्युरनरण्यस्यदेहकृत्पिताअनरण्यस्त्रसदस्युसुतइत्यर्थः ६०

तस्यात्रिबंधुरस्यसुतःसत्यव्रतःत्रिशंकुरितिनामद्वयेनविश्रुतइत्यर्थः ६१ गुरोर्वसिष्ठस्यशापात्कौशिकस्यविश्वामित्रस्यतेजसाप्रभावेणसशरीरःमानुषशरीरसहितःस्वर्गगतः अद्यापिदिविव्योम्निदृश्यतमेनुजैरे
तिशेषःस्वर्गंगतःकथंमानवैर्दृश्यतइतितत्राह पातितइतितेनविश्वामित्रेणबलात्तपःशक्त्यात्रैशंकवःत्रिशंकोरपत्यंहरिश्चंद्रोयोहरिश्चंद्रोनिमित्तंयस्यतद्यन्निमित्तपक्षिणोःसहायिनोःपक्षःपार्श्वमरुत्साध्यसहायबलि
भिरित्यर्थितिपादवः ६३ ६४ नापुत्रस्यलोकोस्तीतिशक्यार्थज्ञानाद्विषण्णमनाअनपत्यःसहरिश्चंद्रोनारदोपदेशात्हेप्रभोमेपुत्रोजायतामितिनिवेद्यवरुणशरणंगतइत्यन्वयः एतदेवविवृणोति यदीति हेमहाराज
यदिवीरःपुत्रोजायेततर्हितेनपुत्रेणत्वांयजे पुरुषपशुनात्वांयक्ष्येइतिहरिश्चंद्रेणोक्तेवरुणेनापितथास्त्वित्युक्तेनाम्नारोहितःपुत्रोजातइत्यन्वयः अथैनमुवाचवरुणराजानमुपधाव पुत्रोमेजायतांतेनत्वायजइति
तथेतिसवरुणंराजानमुपससार पुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेतितस्यहपुत्रोजज्ञेरोहितोनामेतिब्राह्मणंचैवमेवार्थमनुवदति अथवरुणआगत्यहरिश्चंद्रमवादीदित्याह जातइति अंगतेसुतोजातोनेनपुत्रे
णमांयजस्वेति । सहरिश्चंद्रोवक्तिसोब्रवीदिति ६५ ६६ तंहोवाचाजनिवैतेपुत्रोयजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशुर्निर्दशोभवत्यथसमेध्योभवतिनिर्दशोन्वस्त्वथत्वायजाइति तथेतिइतिनिर्दशःदशाहाति
क्रांतःनिर्दशेजातेसहानिर्दशआस तंहोवाचनिर्दशोन्वभूद्यजस्वमानेनेतीति ६७ यद्यदापशोर्दंताजायेरन् अथतदापशुःशुचिःस्यादनंतरंत्वांयक्ष्येइत्यब्रवीत्हरिश्चंद्रः सहोवाच यदावैपशोर्दंताजायंतेअथसमे

हर्यश्वस्तत्सुतस्तस्मादरुणोथत्रिबंधुरः ॥ तस्यसत्यव्रतःपुत्रस्त्रिशंकुरितिविश्रुतः ६१ प्राप्तश्चंडालतांशापाद्गुरोःकौशिकतेजसा ॥ सशरीरोगतःस्व
र्गमद्यापिदिविदृश्यते ६२ पातितोवाक्शिरादेवैस्तेनैवस्तंभितोबलात् ॥ त्रैशंकवोहरिश्चंद्रोविश्वामित्रवसिष्ठयोः ६३ यन्निमित्तमभूद्युद्धंपक्षिणोर्बहुवार्षि
कम् ॥ सोनपत्योविषण्णात्मानारदस्योपदेशतः ६४ वरुणंशरणंयातःपुत्रोमेजायतांप्रभो ॥ यदिवीरोमहाराजतेनैवत्वांयजेइति ६५ तथेतिवरुणेनो
क्तेपुत्रोजातस्तुरोहितः ॥ जातःसुतोह्यनेनांगमांयजस्वेतिसोब्रवीत् ६६ यदापशुर्निर्दशःस्यादथमेध्योभवेदिति ॥ निर्दशेचसमागत्ययजस्वेत्याहसोब्रवीत्
६७ दंताःपशोर्यज्जायेरन्नथमेध्योभवेदिति ॥ जातादंतायजस्वेतिसप्रत्याहाथसोब्रवीत् ६८ यदापतंत्यस्यदंताअथमेध्योभवेदिति ॥ पशोर्निपतितादंता
यजस्वेत्याहसोब्रवीत् ६९ यदापशोःपुनर्दंताजायंतेथपशुःशुचिः ॥ पुनर्जातायजस्वेतिसप्रत्याहाथसोब्रवीत् ७० सान्नाहुकोयदाराजन्राजन्योथपशुःशु
चिः ॥ इतिपुत्रानुरागेणस्नेहयंत्रितचेतसा ॥ कालंवंचयतातंतमुक्तोदेवस्तमैक्षत ७१

ध्योभवतिदंतास्त्वस्यजायंतामथत्वायजाइतितथेतिइति सवरुणएत्याह हरिश्चंद्रं अस्यदंताजाताअथमांयजस्वेतितस्यहदंताजज्ञिरेतंहोवाचाज्ञतवाअस्यदंतायजस्वमानेनेति अज्ञतअजायंतयदास्यपुत्रस्य
दंताःपतंत्यथसशुद्धोभवेदित्यब्रवीत् सहोवाचयदावैपशोर्दंताः पद्यंतेअथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यपद्यंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताःपेदिरेइति पुत्रपशोर्दंताःनिपतिताःअथमांयजस्वेति वरुण
आह तंहोवाचापत्स्यतवा अस्यदंतायजस्वेतिमानेनेतीति ६८ ६९ यदापशोर्दंताःपुनर्जायंतेअनंतरंपशु शुद्ध स्यादिति सहरिश्चंद्रोब्रवीत्सहोवाचयदावैपशोर्दंताःपुनर्जायंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यपु
नर्जायंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यदंताःपुनर्जज्ञिरेइति अस्यदंताःपुनर्जाताःअथमांयजस्वेतिसवरुणोहरिश्चंद्रमेत्याह तंहोवाचाज्ञतवाअस्यपुनर्दंतायजस्वमानेनेति ७० यदाराजन्यःक्षत्रियःसान्नाहुकः
संनाहयोग्यःशस्त्रास्त्रग्रहणयोग्यःकवचवान्वाथराजपशुःशुचिरितिसहरिश्चंद्रोब्रवीत् सहोवाचयदावैक्षत्रियःसान्नाहुकोभवत्यथसमेध्योभवतिसन्नाहंनुप्राप्नोत्वथत्वायजाइतितथेतिसहसंनाहंप्रापतंहोवाच

सन्नाहंतुमासोयजस्वमानेनेति ननुहरिश्चंद्र किमर्थंकालमक्षिपदितितत्राह इतीति । स्नेहपाशबद्धचेतसादशाहादिलक्षणंतंतंकालंवंचयताहरिश्चंद्रेणोक्तोवरुणोदेवःतमेक्षतप्रत्याहचेत्यन्वयः । तथात्मगाग कालमैक्षतेतिवा ७१ सतथेत्युक्त्वापुत्रमामंत्रयामासततायंवैमह्यंत्वामददाद्धंतत्वयाहमिमंयजाइति सहनेत्युक्त्वाधनुरादायारण्यमुपातस्थौ ससंवत्सरमरण्येचचारेतिब्राह्मणप्रसिद्धंपितुश्चिकीर्षितंतत्रुणमुदि

१०

श्यात्मयजनंकर्तुमिष्टंतत्कर्माभिज्ञायप्राणप्रेप्सुरात्मजीवनेच्छुः रोहितोधनुरादायवनंप्राप ७२ तदनंतरंपितरंवरुणग्रस्तामित्यारभ्यप्रदायसमवंदतेत्यंतेनग्रंथेनाथहैक्ष्वाकंवरुणोजग्राह तस्यहोदरजज्ञेइत्यादि ब्राह्मणप्रसिद्धोर्थोनूद्यतेइयायआजगामप्रशंसायांरूपप्रत्ययविधानात् प्रशस्तपुरुषरूपःविप्रइतियावत्इंद्रोवृद्धविप्रोभूत्वातंरोहितमेत्यपर्युवाच । अपपरीवर्जनइतिसूत्रान्निषेधवचनंकृतवान्नगंतव्यमित्युक्त वानित्यर्थः ७३ तत्रयुक्तिमाह भोरोहित नानाश्रांतायपुण्यतीर्थक्षेत्रनिषेवणेननानाविधेनश्रांतस्यजनस्यश्रीरैहिकामुष्मिकसंपदस्तीतिनृषद्वरः अनुक्तकारीगुर्वादिवचनमशृण्वन्स्तंभवत्तिष्ठन्चर्मकारोवा जनःपापःइतिशुश्रुमःतर्हिसंचरमाणस्यएकाकिमश्चोरादिभयंस्यादितिनाशंकनीयम् चरत पुंसःइंद्रएवसखाभवतीत्यतःचरैवत्वंअटनंकुरुष्वैवंकश्चिद्ब्राह्मणोयमवोचत्कथचरैवेति नृषद्वरोनुक्तकारीचर्मकृच्च प्रकीर्तितइति इंद्रेणोपदिष्टोरोहितःकिंचकारेतितत्राह सोपीति समाः वत्सरान् ७४ एवंकतिवत्सरान्अरण्यंचचारेतितत्राह एवमिति द्वितीयंसंवत्सरमरण्येचचारेतिआदिब्राह्मणंचास्मिन्नर्थेमानं पुष्पिण्यौजंघेचरतःपुष्पिणीगार्भिणीजंघयोर्बलाच्चरतिअटतिनैकत्रास्ते यथाभूष्णुर्बुभूषुःपुरुषः आत्मासततंपर्यटनफलग्राहिःफलंगृह्णातियथाकिंतत्फलमाप्नोतीतितत्राह शेरइति प्रपथेमहामार्गे

रोहितस्तदभिज्ञायपितुःकर्मचिकीर्षितम् ॥ प्राणप्रेप्सुर्धनुःपाणिररण्यंप्रत्यपद्यत ७२ पितरंवरुणग्रस्तंश्रुत्वाजातमहोदरम् ॥ रोहितोग्राममेयायतमिंद्रःप्रत्यषेधत ७३ भूमेःपर्यटनंपुण्यंतीर्थक्षेत्रनिषेवणैः ॥ रोहितायादिशच्छक्रःसोप्यरण्येचरत्समाः ७४ एवंद्वितीयेतृतीयेचतुर्थेपंचमेतथा ॥ अभ्येत्याभ्येत्यस्थविरोविप्रोभूत्वाहवृत्रहा ७५

तीर्थयात्राश्रमेणहताअस्यपुंसः सर्वेपाप्मानःशेरेशीर्णाभवंतीति अतस्त्वमपिचरन्फलंलभस्वेत्यर्थः चरैवेत्युक्तार्थंआसीनस्यनिर्व्यापारस्यभगोभाग्यमप्यास्तआसीनंभवतिसमृद्धंनभवतितिष्ठतउ त्थानंकुर्वतोभगऊर्ध्वस्तिष्ठतिउत्थानंकरोति । पुरुषच्छायेवनिपद्यमानस्यनिकृष्टोभवतीत्यर्थः । चरतःपुण्येनयथासंचरमाणस्यपुंसःभगश्चरतिप्राप्नोतितमितिशेषःभगोयोन्याभगोयत्नेयशोवीर्यार्कभूति ष्विति कलिःशयानइत्यादिनाकारणगुणःकार्यपरोयोजनीयः । तथाहि कलौजातःशयानःतामसत्वेनशुभप्रवृत्तिशून्योभवति द्वापरोजातःसंजिहानःसंशयानः इदंवाअदोवेतितत्त्वंनानिश्चिनोति । संबंधिपुत्रौदास्याद्द्वापरोयुगसंशयावितित्रेतायांजातउत्तिष्ठन् धर्मार्थकामलक्षणकार्योद्योगीभवति । कृतयुगेजातःकृतंविहितंचरन्संपद्यतेज्ञानसंपन्नोभवतीत्यतस्त्वंचरकोभवेत्यर्थः । युगेक्ष

१०

पातेपर्यायेकृतक्षीवेहितेर्थेवदिति । भूमौचरन्पर्यटन्मधुसुखंविंदतिवैअशनक्लेशोपिनास्तीत्याह स्वादिष्टमुदुंबरंफलविशेषंचरन्भक्षयन्भूमिपर्यटनंकुर्वतःइत्थंभावमाह चरान्निति । श्रवणमननाभ्यां स्वादुपुनःपुनःसेवाबुद्धिजनकंउदुंबरं अत्युत्तमंवरंवरणीयंसर्वगुणाभिरामंहारंचरणंगच्छन्नन्वेतिवा नित्यमटन्कोस्तीतितत्राह सूर्यस्येति यश्चरन्नविरतमटन्नतंद्रयते आलस्यंनकरोति । तस्य सूर्यस्यश्रमाणंअव्याहतगमनाशिक्षांपश्य । तत्राप्येवमरण्येचरतः जीवनक्षेमस्यादितिवृत्रहारोहितं अशिक्षतेत्यन्वय ७५

[illegible] मध्यमंसुतंशुनःशेपमक्रीणात् गवांशतंदत्वास्वीकृतवान् । स्वीकृत्यशुनःशेपाख्यंपशुंहरिश्चंद्रायपित्रेप्रदायपितरंसमवंदतेत्यन्वयः [illegible] देयायतस्यहत्रयःपुत्राःआसुः शुनःपुच्छःशुनःशेपःशुनोलांगूलइतितंहोवाच ऋषेहतेशतंददाम्यहमेषामेकेनात्मानंनिष्क्रीणाइ [illegible] मध्यमेसंपादयांचक्रतुःशुनःशेपेतस्यहशतंदत्वासतमादायसोरण्याद्ग्राममेयायसपितरमेत्योवाच ततहंताहमनेनात्मानम् निष्क्रीणाइ [illegible] यादिति वरुणउवाचेति ७६ ततःपुरुषपशुप्राप्त्यनंतरमहायशाहरिश्चंद्रः पुरुषमेधेनपुरुषपशुहिंसालक्षणयज्ञेनवरुणादी[illegible] तंराजसूयंयज्ञक्रतुंप्रोवाचतमेतमभिषेचनीयेपुरुषंपशुमालेभेइति सोभिषेचनीयइति तादर्थ्येसप्तमी वरुणमुद्दिश्येति आलेभेआ [illegible] ७७ [illegible] ब्रह्मायास्यउद्गातेतिब्राह्मणार्थत्वेनास्मिन्यज्ञेहोत्रादीनाह विश्वामित्रइति आयस्यएवसामगः अयास्यसामगः साम [illegible] ७८ तस्मैशुनःशेपायउपरिष्टाच्चतुर्दशेध्याये ७९ भूपतेर्भार्ययासहितस्यसत्यसारंसज्जनहितकरंवाक्यं धृतिंलौकिकमार्गा [illegible] तद्रूपमप्यस्तीतिप्रकाशनायसभार्यस्येत्युक्तम् ८० उपासनाकालेमनआदितत्त्वानांजडानांस्वस्वकारणेविलयस्तदभिमानि

षष्ठंसंवत्सरंतत्रचरित्वारोहितःपुरीम् ॥ उपव्रजन्नजीगर्तादक्रीणान्मध्यमंसुतम् ॥ शुनःशेपंपशुंपित्रेप्रदायसमवंदत ७६ ततःपुरुषमेधेनहरिश्चंद्रोमहायशाः ॥ मुक्तोदरोयजद्देवान्वरुणादीन्महाक्रतौ ७७ विश्वामित्रोभवत्तस्मिन्होताथाध्वर्युरात्मवान् ॥ जमदग्निरभूद्ब्रह्मावसिष्ठोऽयास्यसामगः ७८ तस्मैतुष्टोददाविंद्रःशातकौंभमयंरथम् ॥शुनःशेपस्यमाहात्म्यमुपरिष्टात्प्रचक्षते ७९ सत्यसारंधृतिंदृष्ट्वासभार्यस्यचभूपतेः ॥ विश्वामित्रोभृशंप्रीतोददावविहतांगतिम् ८० मनःपृथिव्यांतामद्भिस्तेजसापोनिलेनतत् ॥ खेवायुंधारयंस्तच्चशब्दादौतंमहात्मनि ८१ तस्मिन्ज्ञानकलांध्यात्वातयाज्ञानंविनिर्दहन् ॥ हित्वातांस्वेनभावेननिर्वाणसुखसंविदा ॥ अनिर्देश्याप्रतर्क्येणतस्थौविध्वस्तबंधनः ८२ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेहरिश्चंद्रोपाख्यानेसप्तमाध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

देवतानां [illegible] प्रवेशलक्षणोविलयः [illegible] भावलक्षणश्चिंतनीयइत्यतस्तंप्रकारमाह मनःपृथिव्यामिति अन्नमयंहिसौम्यमनःआपोमयःप्राणस्तेजोमयीवागितिश्रुतेः [illegible] पृथिवीमद्भिरप्सुअंभस्तेजसासंक्षिपतेतत्तेजोनिलेनग्रस्यतेतंवायुंखेआकाशेलीनंतच्चखंशब्दादावहंकारे तमहंकारमहात्मनिमहत्तत्त्वे [illegible] ८१ तस्मिन्महत्तत्त्वेज्ञानकलांबुद्धितत्त्वंलीयते तदभिमानिनीसरस्वतीतत्सायुज्येनस्थीयतेइतिध्यात्वातयाबुद्धिकलया ज्ञानमस्वरूपचैतन्यंनिर्दहन् [illegible] तथा सहरिश्चंद्रःस्वभावेनस्वमहिम्नानिर्वाणेशरीररहितेसुखसंविदोयस्यसतथातेनसच्चिदानंदेनअनिर्देश्यचाप्रतर्क्यंचतत्तथाते [illegible] तेचश्रुतेः शब्दादौशब्दकारणेमहति आत्मनिहरौज्ञानकलांज्ञानलक्षणकामधेनुंज्ञानपूर्णंइतिध्यात्वा तयातथाध्यातया अज्ञानं [illegible] वेदाअशरीरानंदज्ञानलक्षणेन माहशैरनिर्देश्याप्रतर्क्येणस्वेनस्वभावेनस्वरूपभूतैश्वर्येणतस्थाविति ॥ ८२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे [illegible] ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तस्माद्धरितांचंपः । तस्माच्चंपान्निर्मितापुरीचंपानाम अतश्चंपात् यस्यसुदेवस्य १ सबाहुकः २ अनुमरिष्यतीअनुमरणंकर्तुमिच्छंती प्रजावंतंपुत्रवंतंतस्याआत्मानदेहंजानताउपमंतवंनीतिविदुषे त्यर्थः ३ सहसाहंतीतिसाहसोगरोत्रगर्भंपुत्रमाज्ञायसपत्नीभिरस्यैबाहुकपत्न्यैदत्तइत्यन्वयः तेनगरेणविषेणसहवर्ततइतिसगरः ४ यस्यस्यादाज्ञयापृथिवींचक्रवर्तीसईर्यतेइति सगरपुत्राःसागरास्तैः कृतत्वात्सागरःसमुद्रःतालजंघादयोद्वीपांतरवासिनोनिर्देश्याः ५ पामरान्मावधीरितिगुरोर्वाक्येनउत्सृष्टमंत्रयित्वेतिशेषः उपाकृतमित्यर्थः ६ ७ ८ सगरस्यसुमतिः केशिनीतिद्वेभार्ये तत्र सुमतिर्गरुडस्य स्वसातस्याःपुत्राः ९ १० षष्टिसहस्रसंख्यायेषामस्तीतिषष्टिसहस्रिणः उन्मिमेषनेत्रविकासकृतवान् ११ महेंद्रेणहृतचेतोयेषांतेतथामुग्धाइत्यर्थः महतोव्यतिक्रमेणहताः चोरोहन्यतामित्यादिवचनलक्षणापराधेनैवस्वकृतदोषहताःनृपपुत्राःनतुमुनिकोपदग्धाः १२ शारदजलवन्नित्यप्रसन्नमूर्तैर्हरेःतमोगुणकारणस्यक्रोधस्यप्रवेशाद्युपपदत्वात्क्रोधसंभूतपापाग्नेर्दहनत्वाच्चे

श्रीशुकउवाच ॥ हरितोरोहितादासीच्चंपस्तस्माद्विनिर्मिता ॥ चंपापुरीसुदेवोतोविजयोयस्यचात्मजः १ तरुकस्तत्सुतस्तस्माद्वृकस्तस्यापिबाहुकः ॥ सोरिभिर्हृतराज्यस्तुसभार्योवनमाविशत् २ वृद्धंतंपंचतांप्राप्तंमहिष्यनुमरिष्यती ॥ और्वेणजानतात्मानंप्रजावंतंनिवारिता ३ आज्ञायास्यैसपत्नीभिर्गरोदत्तोन्नसाहसः ॥ सहतेनैवसंजातःसगराख्योमहायशाः ४ सगरश्चक्रवर्त्यासीत्सागरोयत्सुतैःकृतः ॥ यस्तालजंघान्यवनाञ्छकान्हैहयबर्बरान् ५ नावधीद्गुरुवाक्येनचक्रेविकृतवेषिणः ॥ मुंडाञ्श्मश्रुधरान्कांश्चिन्मुक्तकेशार्धमुंडितान् ६ अनंतर्वाससःकांश्चिदबहिर्वाससोपरान् ॥ सोश्वमेधैरयजतसर्ववेदसुरात्मकम् ७ और्वोपदिष्टयोगेनहरिमात्मानमीश्वरम् ॥ तस्योत्सृष्टंपशुंयज्ञेजहाराश्वंपुरंदरः ८ सुमत्यास्तनयादृप्ताःपितुरादेशकारिणः ॥ हयमन्वेषमाणास्तेसमंतान्न्यखनन्महीम् ९ प्रागुदीच्यांदिशिहयंददृशुःकपिलांतिके ॥ एषवाजिहरश्चौरआस्तेमीलितलोचनः १० हन्यतांहन्यतांपापइतिषष्टिसहस्रिणः ॥ उदायुधाअभिययुरुन्मिमेषतदामुनिः ११ स्वशरीराग्निनातावन्महेंद्रहृतचेतसः ॥ महद्व्यतिक्रमहताभस्मसादभवन्क्षणात् १२ नसाधुवादोमुनिकोपभर्जितानृपेंद्रपुत्राइतिसत्त्वधामनि ॥ कथंतमोरोषमयंविभाव्यतेजगत्पवित्रात्मनिखेरजोभुवः १३ यस्येरितासांख्यमयीदृढेहनौर्ययामुमुक्षुस्तरतेदुरत्ययम् ॥ भवार्णवंमृत्युपथंविपश्चितःपरात्मभूतस्यकथंपृथङ्मतिः १४ योसमंजसइत्युक्तःसकेशिन्यानृपात्मजः ॥ तस्यपुत्रोंशुमान्नामापितामहहितेरतः १५

त्याह नसाधुवादइति नृपेंद्रपुत्रामुनिकोपभर्जिताइत्ययंसाधुवादोनास्तिअसंभवात्कथमितितत्राह सत्त्वधामनीति शुद्धस्फटिकविशदज्ञानमूर्तौश्रीकपिलदेवेरोषमयंतमःकथंविभाव्यतेउत्पत्तुमवका शंलभतेनकथमपि किंचजगत्पवित्रीकरणसमर्थस्वभावे आत्माजीवेधृतौदेहेस्वभावेपरमात्मनीतियादवः कथमिवभुवोरजःपार्थिवोधूलिःखेव्योम्नीत्यर्थःकुमोपमःवेदेहष्टत्वात् १३ इतोपितमोगुणकार्यस्यकोपस्यहरावनवसरःइत्याशयेनाह यस्येति इहजगतिसदनुग्रहाययस्यपनेरितात्रंथरूपेणकथिताहढाअपेक्षितफलदानायसमर्थान्यत्रनूतनत्वेनबलिष्ठासांख्यमयीसम्यग्ज्ञानमयीनौस्तरीययाज्ञानावामुमुक्षुर्मुक्तियोग्यःपुरुषः मृत्युपथंमृत्योर्मार्गंदुरत्ययंज्ञाननावमंतरेणात्येतुमशक्यंभवार्णवंतरते ताहशीयेनसंहष्टेत्यर्थः तस्यपरात्मभूतस्यसाक्षान्नारायणावतारस्यविपश्चितःशुद्धज्ञानवतःश्रीकपिलस्यपृथङ्मतिःरोषकषितामतिःकथंसंभाव्यतेइत्यन्वयः १४ योसमंजसइत्युक्तःहेनृपसकेशिन्याःसगरभार्यायाः आत्मजःपितामहःसगरः १५

पुरापूर्वजन्मनि योगीयोगाभ्यासनिपुणोसमंजस संगाद्धेतोःयोगादीश्वरोपासनालक्षणाद्विचलितोहियस्मात्तस्मात्पूर्वजातिंस्मरतीति जातिस्मरः आत्मानमसमंजसंअसमचेतःसंगतमनतिरमणीयंदर्शी
यन्संगंजहावितिशेषः १६ असमंजसत्वंदर्शयति आचरन्निति किंतज्ज्ञातीनांविप्रियंकर्मेतितत्राह सरय्वामितिजनमुद्वेजयन्कंपयन्तीरेक्रीडतोबालान्सरय्वानद्यांप्रास्यत्प्राक्षिपदित्यन्वयः १७
ततःकिमभूदितितत्राह एवमिति योगैश्वर्येणयुष्मद्बालाएतेइतितान्नदीजलमग्नान्बालान्दर्शयित्वाततःस्थानाद्ययावित्यन्वयः १८ विसिस्मिरेविस्मयंचक्रुः अथासमंजसेगतेराजाचान्वतप्यतपश्चात्ता
पंप्रापइत्यन्वयः १९ पितरिगतेऽशुमताकिमकारीतितत्राह अंशुमानिति पितृव्याअसमंजससहोदराः तेषामनुमार्गंपितृव्याणांशरीरभस्महयमपिददर्शेइत्यन्वयः भस्मांतेतिपाठेभस्मसमीपहयंदृष्ट्वा
नित्यर्थः २० अस्तौत्स्तुतवान् २१ स्तुतिर्द्विधाविद्यमानगुणविषयाऽविद्यमानगुणविषयाच तत्रद्वितीयापिविद्वदविद्वद्विषयभेदेनाद्विविधा उभयस्याअपिस्तुतिफलंनलभ्यतेविदुषआत्मन्यविद्यमानगुणक
थनेनन्हियास्तोतरिद्वेषसंभवादविदुषोऽज्ञानेनमुखविकासादिसंभवेपि स्तोतुःस्तुतिफलप्रदानशक्तिसामग्र्यभावादतःप्रथमैवश्रेयसीतिभावेनस्तौति नपश्यतीति । अजनोऽजोविरिंचःयस्यपरमात्मनो
ऽत्वांनपश्यति अनंतत्वेनसाक्षादपरोक्षीकर्तुंनशक्नोति तर्हिपरोक्षतोजानातिकिंनेत्याह नेति समाधियुक्तिभिरेकाग्रीकृतचित्तयोगैरद्यापिनबुद्ध्यतेसम्यक्नजानातीत्यन्वयः । पश्यंतोपिनपश्यं
तिमेरोरूपंविपश्चितःइतिवत् नयस्यतत्त्वमितिपाठेपरमात्मनोयस्यतत्त्वंनबुद्ध्यतइतिनकिंतुबुद्ध्यतेतथापि सम्यक्नजानातीत्यर्थः कश्छंदसांयोगमावेदधीरःकोधिष्ण्याप्रतिवाचपपादेतिश्रुतेः

असमंजसआत्मानंदर्शयन्नसमंजसम् ॥ जातिस्मरःपुरासंगाद्योगीयोगाद्विचालितः १६ आचरन्गर्हितंलोकेज्ञातीनांकर्मविप्रियम् ॥ सरय्वांक्रीडतोबा
लान्प्रास्यदुद्वेजयन्जनम् १७ एवंवृत्तःपरित्यक्तःपित्रास्नेहमपोह्यवै ॥ योगैश्वर्येणबालांस्तान्दर्शयित्वाततोययौ १८ अयोध्यावासिनःसर्वेबालका
न्पुनरागतान् ॥ दृष्ट्वाविसिस्मिरेराजन्राजाचाप्यन्वतप्यत १९ अंशुमांश्चोदितोराज्ञातुरंगान्वेषणेययौ ॥ पितृव्यखातानुपथंभस्मापिददृशेहयम्
२० तत्रासीनंमुनिंवीक्ष्यकपिलाख्यमधोक्षजम् ॥ अस्तौत्समाहितमनाःप्रांजलिःप्रणतोमहान् २१ नपश्यतित्वांपरमात्मनोऽजनोनबुद्ध्यतेद्यापिस
माधियुक्तिभिः ॥ कुतोपरेतस्यमनःशरीरविसर्गसृष्टावयवप्रकाशाः २२ येदेहभाजस्त्रिगुणप्रधानागुणान्विपश्यंत्युतवातमश्च ॥ यन्मायामोहितचेतस
स्तेविदुःस्वसंस्थंनबहिःप्रकाशाः २३

नपश्यतीति । रूपस्यनानोपायविशारदज्ञानस्यपरमात्मनस्तवतत्त्वंनबुद्ध्यतेइतिवा । एकस्याभावेप्यन्यस्यसंभवःकिंनस्यात्तथादृष्टत्वादित्याशंक्येतरविषयोयंन्यायोनपरमात्मविषयइतिभावेनाह
कुतइति । अपरेविरिंचादितरेसमाधियुक्तिरहिताः कुतोहेतोःपश्यंतिजानंति दर्शनादिसद्भावेनकिमपिलिंगमित्यर्थः । अनेनचोद्यंकथंपरिहृतमित्यपेक्षितत्राह तस्येति तस्यविरिंचस्यमनसः शरीराच्चवि
सर्गः विशिष्टासृष्टिर्येषामरीच्यादीनांतेमनःशरीरविसर्गाःतैःसृष्टेषुशरीरावयवेषुश्रोत्रादिषुप्रकाशोअभिमानित्वेनास्थितिलक्षणोयेषांदिक्सूर्यादीनांतेमनःशरीरविसर्गसृष्टावयवप्रकाशाः अनेनइंद्रादयोमरी
च्यादयःउभयेपिप्रत्युक्ताः अत्रजनोनपश्यतिनबुद्ध्यतेइत्यंगीकारेकुतोपरेइत्येतद्गतार्थत्वेनासंगतंस्यादितिबहुवचनमेव विशिष्यतेइति पदच्छेदेनविरिंचएवग्राह्यः २२ येदेहभाजःशरीरिणस्तेत्रिगुणप्रधानाः
सत्वप्रधानारजःप्रधानास्तमःप्रधानाइतित्रिविधाः । तत्ररजःप्रधानाःराजसामानुषाःत्रिगुणप्रधानाःधर्मार्थकामपरायणाःगुणान्सर्गादीनेवपश्यंतिनमोक्षम् तमःप्रधानास्तामसाःअसुराःयस्यहरेर्मायया
बंधशक्त्यामोहितचेतसःअन्यथाज्ञानपूर्णबुद्धयःतमोवाअंधंतमएवविशिष्टंपश्यंतिअनुभवंति तत्रनिमित्तमाह तइतितेस्वसंस्थंस्वहृदिस्थितंत्रिगुणंनविदुरितियत्तस्मादितिशेषःतर्हिचेतनाःकिंतेइतिनेत्याह
बाहिरिति बहिर्देहादावेवप्रकाशोयेषांतेतथाअनात्मज्ञानिनइत्यर्थःआत्मैवमहेप्यइतिश्रुतेःज्ञानाश्रयत्वेनचेतनत्वेपियथार्थज्ञानंनास्तीतिभावः २३

एवंविधः ५४ रक्षःकृतंराक्षसकृतं ५५ रुशतीःक्रूराःमंत्रितत्वात् रुषरिषहिंसायांहिंसयंतीर्वा रुशशब्दे इतंचिकीर्षामइतिशब्दयंतीर्वा माधमासेरटस्यापइतिवचनात् ५६ कल्माषतांवनमाषवर्णवत्तां व्यवायकालेसुरतसमये ५७ द्विजपत्नीराक्षसस्यकृपाजननायावध्यत्वेचानेकानिकारणान्याह नभवानित्यादिना ५८ ५९ ६० ६१ ६२ भ्रूणस्यस्वस्यस्वयमेवपुत्रस्य ब्रह्मवादिनःब्रह्मज्ञानिनःषड गवेदाध्यायिनोवा ६३ बभ्रोःसौरभेय्याःमाहेयीसौरभेयीचबभ्रुःस्याद्वृषकांक्षिणीत्यभिधानं ६४ येनपत्या मृतकंप्राणरहितशरीरंप्राणमंतरेण ६५ ६६ ६७ हेअकृतप्रज्ञअशिक्षितबुद्धे तवमृत्युरेवंगर्भा

परिवेष्यमाणंभगवान्विलोक्याभक्ष्यमंजसा॥राजानमशपत्क्रुद्धोरक्षोह्येवंभविष्यसि ५४ रक्षःकृतंतद्विदित्वाचक्रेद्वादशवार्षिकम् ॥ सोप्यपोंजलिनादायगुरुंशप्तुंसमुद्यतः ५५ वारितोमदयंत्यापोरुशतीःपादयोर्जहौ ॥ दिशःखमवनींसर्वांपश्यन्जीवमयींनृपः ५६ राक्षसंभावमापन्नःपादेकल्माषतांगतः ॥ व्यवायकालेदद्दशेवनौकौदंपतीद्विजौ ५७ क्षुधार्तोजगृहेविप्रंतत्पत्न्याहाकृतार्थवत् ॥ नभवान्राक्षसःसाक्षादिक्ष्वाकूणांमहारथः ५८ मदयंत्याःपतिर्वीरनाधर्मंकर्तुमर्हसि ॥ देहिमेपत्यकामायास्त्वकृतार्थंपतिंद्विजम् ५९ देहोयंमानुषोराजन्पुरुषस्याखिलार्थदः ॥ तस्मादस्यवधोवीरसर्वार्थवधउच्यते ६० एषहिब्राह्मणोविद्वांस्तपःशीलगुणान्वितः ॥ आरिराधयिषुर्ब्रह्ममहापुरुषसंज्ञितम् ६१ सर्वभूतात्मभावेनभूतेष्वंतर्हितंगुणैः ॥ सोयंब्रह्मर्षिवर्यस्तेराजर्षिप्रवराद्विभो ६२ कथमर्हतिधर्मज्ञवधंपितुरिवात्मजः॥तस्यसाधोरपापस्यभ्रूणस्यब्रह्मवादिनः ६३ कथंवधंयथाबभ्रोर्मन्यतेसंमतोभवान् यद्ययंक्रियतेभक्ष्यस्तर्हिमांखादपूर्वतः ६४ नजीविष्येविनायेनक्षणंचमृतकंयथा ॥ एवंकरुणभाषिण्याविलपंत्याअनाथवत् ६५ व्याघ्रःपशुमिवाखादत्सौदासःशापमोहितः ॥ ब्राह्मणीवीक्ष्यभर्तारंपुरुषादेनभक्षितम् ६६ शोचंत्यात्मानमुर्वीशमशपत्कुपितासती ॥ यस्मान्मेभक्षितःपापकामार्तायाःपतिस्त्वया ६७ तवापिमृत्युराधानादकृतप्रज्ञदर्शितः ॥ एवंमित्रसहंशप्त्वापतिलोकपरायणा ६८ तदस्थीनिसमिद्धेग्नौप्रास्यभर्तुर्गतिंगता ॥ विशापोद्वादशाब्दांतेमैथुनायसमुद्यतः ६९ विज्ञायब्राह्मणीशापंमहिष्यासनिवारितः ॥ ततऊर्ध्वंसतत्याजस्त्रीसुखंकर्मणाप्रजाम् ७० वसिष्ठस्तदनुज्ञातोमदयंत्यांप्रजामधात् ॥ सावैसप्तसमागर्भमबिभ्रन्नव्यजायत ७१ जघ्नेश्मनोदरंतस्मात्सोश्मकस्तेनकथ्यते॥ अश्मकान्मूलकोजज्ञेयःस्त्रीभिःपरिरक्षितः ७२ नारीकवचइत्युक्तोनिःक्षत्रेमूलकोभवत् ॥ ततोदशरथस्तस्मात्पुत्रोएलविलिःस्मृत ७३ राजाविश्वसहोयस्यखट्वांगश्चक्रवर्त्यभूत् ॥ योदेवैरर्थितोदैत्यानवधीद्युधिदुर्जयान् ७४

धानसमयेदर्शितोभवेदाधानादतर्कितात्कालादितिशेषः ६८ प्रास्यनिक्षिप्य ६९ ब्राह्मण्याशापंविज्ञायसमित्रसहःस्त्रीसुखंस्त्रियंदूरीकृत्य कर्मणामैथुनलक्षणेन प्रजांसंततिंतत्याज ७० तर्हिवंशस्यकेनविधिनापुत्रोजातइतितत्राह वसिष्ठइति तेनसौदासेनअनुज्ञातः मद्भार्यायांपुत्रमुत्पादयेति समाःसंवत्सरान् ७१ ७२ निःक्षत्रेपरशुरामेणदुष्टक्षत्रियसंहारेकृतेसति ७३ खट्वांगोदेवैःप्रार्थितःस्वर्गं गत्वायुर्मुहूर्तावधिकंज्ञात्वैवंमनःसंदधे ७४

कथंतद्विदितितत्राह नमइति । कुलदैवात् ब्राह्मणकुलात् मेप्राणादयोनातिवल्लभाइत्यन्वयः ७५ मह्यंममगतिः ७६ वस्त्वप्रतिहतम् ७७ भूतभावनस्यहरेर्भावनात् उपासनादन्यः स्वयंकर्मक्षोभ साधनं स्वे
मनवृणेआविक्षिप्तेंद्रियधियः ७८ आत्मानंहरिम् ७९ किमनेनबहुनोक्तेनाप्येवंममसिद्धांतइतिसंदधाति अथेति । अथाहंतंश्रीहरिंप्रपद्यइत्यन्वयः । किंकृत्वाईशस्यहरेर्मायया विकृतेपृथिव्यादिपंचभूत
रचितेषुगुणेषुदेहेंद्रियादिषुगंधर्वपुरोपमेषुनश्वरेषुआत्मनिमनासिप्रकृत्यास्वतएवरूढंसंगंस्नेहलक्षणंपाशंहित्वा । त्यागेसाधनमाह विश्वभर्तुरिति भावेनभक्त्या ८० सर्वस्मादन्यस्यहरेर्भावत्वमेकत्वविषयम
ज्ञानंहित्वास्वंभावंस्वतंत्रंभावंस्थितः ८१ भावशब्दस्यलीलाद्यनेकार्थेषुवृत्तेरत्राविवक्षितः कइतितत्राह यत्तदिति उत्तरलिंगाद्विवक्षयायत्तदिति वेदांतिनोयभावंपरब्रह्मेतिगृणंति योगिनःसूक्ष्ममिंद्रियागो
चरत्वाकाशवदितिसंगिरंते केचिदवैदिकाःशून्यनाम्नाकल्पितंजल्पंति नतत्तत्त्वमित्याह अशून्यमिति सात्वताःपांचरात्रिकाः यंभगवान्वासुदेवेतिनाम्नागृणंतितंभावमास्थितइत्यन्वयःब्रह्मविदाप्नोतिपरं

मुहूर्तमायुर्ज्ञात्वैत्यस्वपुरंसंदधेमनः ॥ नमेब्रह्मकुलात्प्राणाःकुलदैवान्नचात्मजाः ७५ नश्रियोनमहीराज्यंनदाराश्चातिवल्लभाः ॥ नबाल्येपिमतिर्मह्यम
धर्मेरमतेक्वचित् ७६ नापश्यमुत्तमश्लोकादन्यत्किंचनवस्त्वहम् ॥ देवैःकामवरोदत्तोमह्यंत्रिभुवनेश्वरैः ७७ नवृणेह्यवमंकर्मभूतभावनभावनात् ॥ येऽ
विक्षिप्तेंद्रियधियोदेवास्तेस्वहृदिस्थितम् ७८ नविंदंतिप्रियंशश्वदात्मानंकिमुतापरे ७९ अथेशमायारचितेषुसंगंगुणेषुगंधर्वपुरोपमेषु ॥ रूढंप्रकृत्या
त्मनिविश्वभर्तुर्भावेनहित्वातमहंप्रपद्ये ८० इतिव्यवसितोबुद्ध्यानारायणगृहीतया ॥ हित्वान्यभावमज्ञानंततःस्वंभावमाश्रितः ८१ यत्तद्ब्रह्मपरंसू
क्ष्ममशून्यंशून्यकल्पितम् ॥ भगवान्वासुदेवेतियंगृणंतिहिसात्वताः ८२ खट्वांगाद्दीर्घबाहुश्चरघुस्तस्मात्पृथुश्रवाः ॥ अजस्तस्मान्महाराजस्तस्माद्दश
रथोभवत् ८३ तस्यापिभगवानेषसाक्षाद्ब्रह्ममयोहरिः ॥ अंशांशेनचतुर्धागात्पुत्रत्वंप्रार्थितःसुरैः ॥ रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्ना इतिसंज्ञया ८४ तस्या
नुचरितंराजन्नृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ श्रुतंहिवर्णितंभूरित्वयासीतापतेर्मुहुः ८५ गुर्वर्थेत्यक्तराज्योव्यचरदनुवनंपद्मपद्भ्यांप्रियायाःपाणिस्पर्शाक्षमाभ्यां
मृजितपथिरुजोयोहरींद्रानुजाभ्याम् ॥ वैरूप्याच्छूर्पणख्याःप्रियविरहरुषारोपितभ्रूविजृंभःत्रस्ताब्धिर्बद्धसेतुःखलदवदहनःकोसलेंद्रोवतीर्णः ८६ विश्वा
मित्राध्वरेयेनमारीच्याद्यानिशाचराः ॥ पश्यतोलक्ष्मणस्यैवहतानैर्ऋतपुंगवाः ८७ योलोकवीरसमितौधनुरैशमुग्रंसीतास्वयंवरगृहेत्रिशतोपनेयम् ॥
आदायबालगजलीलइवेक्षुयष्टिंसज्जीकृतंनृपविकृष्यबभंजमध्ये ८८

तस्यातिसुषिरंसूक्ष्मंब्रह्मेतिपरमात्मेतिभगवानितिशब्द्यतेइत्यादेःशून्यंतत्त्वमवाच्यमितिच ८२ ८३ ब्रह्ममयःवेदमुख्यार्थभूतःस्वयमंशेन लक्ष्मणादिषुअंशांशेन ८४ तत्त्वदर्शिभिःऋषिभिःवर्णितंतस्यसीता
पतेर्भूरिफलतोमहत्तरमनुचरितम् ८५ त्वयापुनःपुनःश्रुतमपिशृणुष्वेत्याशयेनाह गुर्वर्थइति गुर्वर्थेपित्रर्थे पद्मपद्भ्यांपद्मोपमचरणाभ्यांमृजितपथिरुजःमार्जितमार्गक्लेशःहरींद्रानुजाभ्यांसुग्रीवलक्ष्मणाभ्यां
वैरूप्यान्नासिकाच्छेदलक्षणात्प्रियायाःसीतायाविरहोद्भूतरुषाआरोपितभ्रूविजृंभःउन्नमितभ्रूभंगःलंकायाहनुमतः आविर्भावंश्रुत्वाखलाएववदवःखलदवःतस्यखलदवस्यदाहेदहनोग्निः दवोदावोवनारण्यव
न्ह्योरितियादवः एवंविधोभगवान्कोसलेंद्रनाम्नाभुव्यवतीर्णइत्यन्वयः अवतान्नइतिकेचित्पठंति ८६ एकपद्येनसूत्रवत्संक्षिप्तरामचरितमादितएवकिंचित्प्रपंचयति विश्वामित्रेति येनैव ८७ लोकेवी
रास्तेषांसमितौसभायांईशस्यशिवस्यविद्यमानत्रिशतैरनेकैःपुरुषैःउपनेयंसमीपंआनेतुंयोग्यंसज्जीकृतंज्यायासहितंकृतम् ८८

उरसिअभिलब्ध्यमानांप्राप्नुमानांआत्मनःस्वस्यरूपादिभिरनुरूपाय।सीताभिधाश्रीर्लक्ष्मीस्तांजित्वाप्राप्यस्वार्जितइतिवत् मार्गेव्रजन्रामोहतराजबीजांनिर्मूलितक्षत्रसंततिंमहींकृतवतोभृगुपतेःपरशुरामस्यप्ररूढं। दर्पउन्नतमदंव्यनयदपनीतवानित्यन्वयः८९ योरामःसत्याख्यपाशेनपरिवीतस्यपरिवेष्टितस्यपितुर्निदेशमाज्ञांशिरसापिपितृसंभावनार्थंजगृहइत्यन्वयः अपिर्जुगुप्सितार्थोवा। जुगुप्सायांकिंनित्तमित्यत्रउक्तं स्त्रैणस्येति। स्त्रीजितस्यसभार्यइत्यनेनतस्याअपिबहुमानातिशयंसूचयतिअसूनिवेत्यनेनराज्यलक्ष्म्यादीनांअशक्यत्याज्यतांदर्शयति । मुक्तसंगइत्यनेनाऽसंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतिसिद्धनित्यासंगतांदर्शयति अधिवासंअयोध्याम् ९० रक्षस्वसुःशूर्पणख्याःरूपंव्यकृत कर्णनासिकाच्छेदनलक्षणविकारंकारितवान् अटमानःवनइतिशेषः ९१ शूर्पणखीमुखात्सीतायाःसौंदर्यादिविषयकथायाः श्रवणेनदीपितःप्रज्वलितोहृच्छयः कामोयस्यसतथातेनदशकंधरेणरावणेन सृष्टंप्रतिपाद्यप्रेषितं उत्सर्जनंविसर्जने विश्राणनंवितरणंस्पर्शनंप्रतिपादनमित्यभिधानं कृतैणवपुषाविरचितमृगाकारेणाश्रमतःसमीपेविचरंतंविलोक्यसीतयाप्रकृष्टः उल्लिखितोभेदितोवशीकृतइतियावत् आश्रमतोपकृष्ट दूरंनीतोरामोविशिखेनमारीचंआशुजघ्नइत्यन्वयः । उग्रोनरसिंहोहिरण्यकशिपुनामानंअरिं उग्रोजज्ञेवीर्यायस्वधावानितिश्रुतिः रुद्रोंधकाख्यंरिपुंवाउग्रः कपर्दीश्रीकंठःशितिकंठःकपालभृदित्यभिधानं ९२ निर्ऋत्यादिराक्षसविवक्षयारक्षोधमेनरावणेनाविपिनेवृकवत्स्थितेन । वृ

जित्वानुरूपगुणशीलवयोनुरूपांसीताभिधांश्रियमुरस्यभिलब्ध्यमानाम् ॥ मार्गेव्रजन्भृगुपतेर्व्यनयत्प्ररूढंदर्पंमहींकृतवतोहतराजबीजाम् ८९ यःसत्यपाशपरिवीतपितुर्निदेशंस्त्रैणस्यचापिशिरसाजगृहेसभार्यः ॥ राज्यंश्रियंप्रणयिनःसुहृदोधिवासंत्यक्त्वाययौवनमसूनिवमुक्तसंगः ९० रक्षःस्वसुर्व्यकृतरूपमशुद्धबुद्धेस्तस्याःखरत्रिशिरदूषणमुख्यबंधून् ॥ जघ्नेचतुर्दशसहस्रमवारणीयकोदंडपाणिरटमानउवासकृच्छ्रम् ९१ सीताकथाश्रवणदीपितहृच्छयेनसृष्टंविलोक्यनृपतेदशकंधरेण ॥ जघ्नेकृतैणवपुषाश्रमतोपकृष्टोमारीचमाशुविशिखेनयथाकमुग्रः ९२ रक्षोधमेनवृकवद्विपिनेसमक्षंवैदेहराजदुहितर्यपियापितायाम् ॥ भ्रात्रावनेकृपणवत्प्रिययावियुक्तःस्त्रीसंगिनामितिरतिंप्रथयंश्चचार ९३ यद्रोषतीव्रपरिवृत्तकटाक्षपातसंभ्रांतनक्रमकरोभयगीर्णघोषः ॥ सिंधुःशिरस्यर्हणंपरिगृह्यरूपीपादारविंदमुपगम्यबभाषएतत् ९४

पोत्वावृणोत्यात्मानमितिवेषांतरेणास्थितेनेत्यर्थःअसमक्षमप्रत्यक्षंरामस्येतिशेषः वैदेहराजदुहितरि सीतायामपयापितायामपनीतायां भ्रवनेनियुक्तेनभ्रात्रालक्ष्मणेनरहितायामितिशेषः प्रियायासीतयावियुक्त लोकदृष्ट्येतिशेषः। स्त्रीसंगिनांरतिमितीत्थंप्रथयन्प्रख्यापयन्चचार अनेनविटजनशिक्षणार्थमेवंदर्शितमितिज्ञायतेप्रथयन्नित्युक्तेः। किमर्थमेवंकल्पनातत्स्वभावानुभवात्किंनस्यादितिचेत्रानिस्यपूर्णसुखज्ञानस्वरूपोसौयतोविभुः। ततोस्यरामइत्याख्यातस्यदुःखकुतोण्वपि। तथापिलोकशिक्षार्थमदुःखोदुःखवार्तिवत्। अंतर्हितालोकदृष्ट्यासीतामासीत्स्मरन्निवेतिस्मृतिविरोधात् प्रियायावियुक्तत्वदर्शनमात्रंलोकदृष्ट्यपेक्षयेतिज्ञातव्यं तत्कुतोवगतमितिचेज्ज्ञानार्थंपुनार्नित्यसंबंधंस्वात्मनःश्रिया। अयोध्यायाविनिर्गच्छन्सर्वलोकस्यचेश्वरः। प्रत्यक्षंतुश्रियासार्धंजगामानादिरव्ययइतिस्मृत्याज्ञातव्यं। एवमन्यत्रापिप्रमाणसामर्थ्यात्सर्वत्राप्यनुसंधेयोऽन्यथेइतिविशदंसमस्तं ९३ इतोपिश्रीरामःसाक्षान्नारायणावतारएवनदेवदत्ताद्यन्यतमःतस्यप्रियावियोगादिनादुःखप्रकटनमसुरजनमोहनायमानुषावतारदेवजनशिक्षणायचेत्येतदत्रत्यैःश्लोकैरेवज्ञातुंशक्यमित्याशयेनतन्माहात्म्यंप्रकटयति यद्रोषेतियस्यरामस्यरोषेणतीव्रपरिवृत्तश्चकटाक्षः। यद्रोषतीव्रपरिवृत्तकटाक्षस्तस्यपातेनलक्ष्यवेधवद्विषयीकरणेनसंभ्रांताइतस्ततोऽनवस्थितानक्राश्चमकराश्चयस्मिन्सतथाभयेनगीर्णोनष्टोघोषोयस्मिन्सतथाअतएवतूष्णींस्थितइत्यर्थः। अर्हणमर्घ्यपाद्यादिपूजासाधनंरूपीकरचरणादिविशिष्टावयवोपेतः९४

जडवदचेतनवद्धीर्येषांतेतथाज्ञानपूर्वप्रवृत्तिशून्याइत्यर्थ. । जडाधाराइत्यार्थोपिग्राह्यः। अनेनतावदेवास्मत्प्रयोजनमितिसूचयति । वेदांतेजगत्कारणस्यब्रह्मत्वंनिरणायिरामस्यतदभावात्त्वंकथमि तिचेत्तदस्याप्यस्तीत्याह त्वमिति । यस्त्वंसत्वगुणात्सुरगणान् । असाक्षीःरजोगुणात्प्रजेशान्मनुष्यानसृजः । मन्योस्तमोगुणाच्चभूतपतयःभूतपतीन्ब्रह्मराक्षसादिलक्षणासुरान्उद्भावयःसपरमा ण्वादिमहत्तत्वांतजगतःकर्ताभवान्नान्यः । गुणैःप्रवर्तमानस्यगुणनिमित्ताभिभवोनाशंकनीयः गुणानांतदधीनत्वादित्याशयेनाह गुणेशइति क्रोधस्यतमःकार्यत्वात्तेनतल्लक्षयति ९५ यथावमेहो विष्ठाशरीरान्निर्गताशुनामुपयोगायभवति । तथायमपिविश्रवसोदेहान्निर्गतत्वेनावमेहस्थानीयस्त्वच्छरानिर्भिन्नहृदयः । शुनामशनायस्यादित्यतोविश्रवसोवमेहमित्युक्तं । त्रैलोक्यस्यरोदनकरण त्वात्त्रैलोक्यरावणं हेवीरइहमपिविततयैविस्ताराय यंसेतुं ९६ विविधाद्रिकूटैर्नानाविधपर्वतशृंगैःकपींद्राणांकरैःकंपितानिभूरुहाणांवृक्षाणांअंगानिशाखोपशाखालक्षणानियेषुतानितथातैः ९७ प्र दासालंकारामेणाविष्टातदागजकुलैर्घूर्णाह्रदिनीवघूर्णाभूदितिशेषः । विहरंत्यास्मिन्निविहारंक्रीडास्थानं कोष्ठमतर्गृहंसद्वारंसभाद्वारंप्रशस्तसाधारणद्वारंवा । गोपुरंपुरद्वार सदःसभास्थानवलभी

तंत्वावयंजडधियोनविदामभूमन्कूटस्थमादिपुरुषंजगतामधीशम् ॥ त्वंसत्वतःसुरगणान्रजसःप्रजेशान्मन्योश्चभूतपतयःसभवान्गुणेशः ९५ कामं प्रयाहिजहिविश्रवसोवमेहंत्रैलोक्यरावणमवाप्नुहिवीरपत्नीम् ॥ बध्नीहिसेतुमिहतेयशसोवितत्यैगायंतिदिग्विजयिनोयमुपेत्यभूपाः ९६ बध्वोदधौर घुपतिर्विविधाद्रिकूटैःसेतुंकपींद्रकरकंपितभूरुहांगैः ॥ सुग्रीवनीलहनुमत्प्रमुखैरनीकैर्लंकांविभीषणदृशाविशदाशुदग्धाम् ९७ सावानरेंद्रबलरुद्धविहा रकोष्ठसद्वारगोपुरसदोवलभीविटंका ॥ निर्भज्यमानधिषणध्वजहेमकुंभशृंगाटकागजकुलैर्ह्रदिनीवघूर्णा ९८ रक्षःपतिस्तदवलोक्यनिकुंभकुंभधूम्राक्ष दुर्मुखसुरांतनरांतकादीन् ॥ पुत्रान्प्रहस्तमतिकायविकंपनादीन्सर्वानुगान्समहिनोदथकुंभकर्णम् ९९ तांयातुधानपृतनामसिशूलचापप्रासर्ष्टिशक्तिशर तोमरखड्गजुष्टाम् ॥ सुग्रीवलक्ष्मणमरुत्सुतगंधमादनीलांगदर्क्षपनसादिभिरन्वितोयात् १०० तेनीकपारघुपतेरभिपत्यसर्वेद्वंद्वंवरूथमिभपत्तिरथाश्व योधम् ॥ जघ्नुर्द्रुमैर्गिरिगदेषुभिरंगदाद्याःसीताभिमर्शहतमंगलरावणेशम् १

गृहाच्छादनांतर्नाली । दारुभिःपरितोनिर्मिताःगोपानसीतिकीर्त्यते विटंकापक्षिपट्टिका वानरेंद्राणांबलेनसेनयारुद्धाआवारिताः विहारादयोयस्याःसातथा । आच्छादनंस्याद्वलभीगृहाणांगो पानसीदारुध्रुववक्रसंस्थानिप्रबलीकंपटलांतमाहुःकपोतपालीचविटंकसंज्ञामितिहलायुधः । गोपानसीतुवलभीछादनेवक्रदारुणि कपोतपालिकायांतुविटंकंपुंनपुंसकमित्यमरः । निर्भज्यमानावानरेंद्रबले नर्निर्भिद्यमानाधिषणध्वजाःगृहालंकारहेतवःहेमकुंभाःसुवर्णकलशाःशृंगाटकाःगृहमुखाग्रतोन्नतत्रिशूलांकगृहैकदेशाःयस्यांसातथा । ध्वजोपरिस्थहेमकुंभैर्युक्ताःशृंगाटकाः चतुष्पथावा ९८ तद्वा नरेंद्रबलकृतंकर्म समहिनोदपातयत् ९९ यारावणेनप्रेरितातांयातुधानपृतनांराक्षससेनाम् १०० रघुपतेस्तेनीकपाःसेनानायकाःवरूथंरथगुप्तिमभिपत्यप्राप्य । इभाश्चपत्तयश्चरथाश्चाश्वाश्चयोधाश्चय स्मिन्तादिभपत्तिरथाश्वयोधंद्वंद्वंद्वाभ्यांद्वाभ्यांइभादिभ्यांक्रियमाणंयुद्धंअभ्युपगम्यराक्षसबलंजघ्नुरित्यन्वयः । रथगुप्तिर्वरूथोनाकूबरोनायुगंधरइतियादवः कीदृशंबलंसीताभिमर्शेनसीतापरामर्शेनसी तायाअपहारणेत्यर्थः । हतंनष्टंमंगलंपुण्यंयस्यसतथा । सचासौरावणःसीताभिमर्शहतमंगलरावण.सएवेशोयस्यतत्तथातत् १

मिति तेजोवति स्वः स्वर्गादवतीर्णे स्यंदने रथे विभ्राजमानं क्षुरप्रैर्धचंद्रैः अर्धचंद्र क्षुरप्रः स्यादिति प्रासः कुंतः ऋष्टिः प्रसिद्धा शक्तिः शतमारणी तोमरः लोहमयद्विफल निस्त्रिंशः खड्गः पट्टिश लोहदंड इत्यर्थः शतघ्नी चतुस्ताला लोहकंटकसंचिता केचित् शतघ्नीमयःकंटकसंछन्नां महाशिलां वदंति भृशुंडी वृत्तायःकलसंचिता दारुमयी हस्तिवरो गजत्रासहेतुः ऋष्टिः मुनयः देवदंडोश्वत्रासकरो रत्निमात्र क्षुधनासुद्गरः तत्र शक्त्या अर्हं हस्तमुक्तं शरादिकं यंत्रमुक्तं मुक्तामुक्तं नागपाशादिकं अमुक्तं क्षुरिकादिकमिति चतुर्विधमायुधप्रसंगात्कथितम् २ हे पुरुषादपुरीषराक्षसाधम अपकृष्टं पुरीषं स्याद्विष्ठानिष्ठ्यूतमप्युनोति असता अप्रगल्भेन त्वया कांता सीता नः अस्माकमसमक्षं अस्मान्वंचयित्वापहृतेति यत्तस्मादघत्यक्तत्रपस्य निर्लज्जस्य रक्षस्त्वेन जुगुप्सितस्य ते तव तस्य कर्मणः फलं कर्तुमनेकार्थत्वाद्धातूनां दातुमिच्छामि तवाधुनातल्लघनम्

रक्षःपतिःस्वबलनष्टिमवेक्ष्यरुष्टआरुह्ययानकमथाभिससाररामम्॥ स्वःस्यंदनेद्युमतिमातलिनोपनीतेविभ्राजमानमहनन्निशितैःक्षुरप्रैः२रामस्तमाहपुरुषादपुरीषयन्नःकांतासमक्षमसतापहृतास्वयंते ॥ त्यक्तत्रपस्यफलमद्यजुगुप्सितस्यइच्छामिकालइवकर्तुमलंध्यवीर्यः ३ एवंक्षिपन्धनुषिसंधितमुत्ससर्जबाणंसवज्रमिवतद्धृदयंबिभेद ॥ सोसृग्वमन्दशमुखैर्न्यपतद्विमानाद्धाहेतिजल्पतिजनेसुकृतीवरक्षः ४ ततोनिष्क्रम्यलंकायायातुधान्यःसहस्रशः ॥ मंदोदर्यासमंतस्मिन्प्ररुदंत्यउपाद्रवन् ५ स्वान्स्वान्बंधून्परिष्वज्यलक्ष्मणेषुभिरर्दितान् ॥ रुरुदुःसुस्वरंदीनाघ्नंत्यआत्मानमात्मना ६ हाहताःस्मवयंनाथलोकरावणरावण ॥ कंयायाच्छरणंलंकात्वद्विहीनापरार्दिता ७ नवैवेदमहाभागभवान्कामवशंगतः ॥ तेजोनुभावंसीतायायेननीतोदशामिमाम् ८ कृतैषाविधवालंकावयंचकुलनंदन ॥ देहःकृतोयंगृध्राणामात्मानरकहेतवे ९ श्रीशुकउवाच ॥ स्वानांविभीषणश्चक्रेकोसलेंद्रानुमोदितः ॥ पितृमेधविधानेनयदुक्तंसांपरायिकम् १० ततोददर्शभगवानशोकवनिकाश्रमे ॥ क्षामांस्वविरहव्याधिंशिंशपामूलमाश्रिताम् ११ रामःप्रियतमांभार्यांदीनांवीक्ष्यान्वकंपत ॥ आत्मसंदर्शनाह्लादविकसन्मुखपंकजाम् १२ आरोप्यारुरुहेयानंभ्रातृभ्यांहनुमद्युतः ॥ विभीषणायभगवान्दत्त्वारक्षोगणेशताम् १३ लंकामायुश्चकल्पांतंययौतीर्णव्रतःपुरीम् ॥ अवकीर्यमाणःकुसुमैर्लोकपालार्पितैःपथि १४ उपगीयमानचरितःशतधृत्यादिभिर्मुदा ॥ गोमूत्रयावकंश्रुत्वाभ्रातरंवल्कलांबरम् १५ महाकारुणिकोतप्यज्जटिलंस्थंडिलेशयम् ॥ भरतःप्राप्तमाकर्ण्यपौरामात्यपुरोहितैः १६ पादुकेशिरसिन्यस्यरामंप्रत्युद्यताग्रजम् ॥ नंदिग्रामात्स्वशिबिराद्गीतवादित्रनिःस्वनैः १७

स्यमित्याशयेनाह कालइति कालोंतकः कालो मृत्यौ यमइतियादवः वीर्यपराक्रमेरेतस्यत्रमाहात्म्ययोरपीतिसरावणः सुकृतीभुक्तपुण्यःस्वर्गादिव ४ ५ अर्दितान्हिंसितान् अर्दहिंसायां आत्मानं देहं उरमितियावत् आत्मनादेहेनहस्तेन ६ ७ नीतोयेनतंनैववेद ८ वयंचविधवाःकृताःदेहःगृध्राणामात्माजीवोजीवनायकृतः गृध्रप्राणरक्षणेनापि पुण्यंस्यादितितत्राह नरकहेतवइति नरकदुःखानुभवार्थमिति ९ पितृमेधविधानेनशवदाहादिविधिना सांपरायिकंपरलोकसुखसाधनं १० क्षामामित्यादिकमसुरमोहनार्थं ११ १२ भ्रातृभ्यांलक्ष्मणविभीषणाभ्यां विभीषणस्यभ्रातृत्वमुपचारः १३ तीर्णःपूर्णवनवासव्रतः १४ शतधृत्यादिभिःब्रह्मादिभिः गोमूत्रेणसहपक्वयावकाहारंभ्रातरंभरतं १५ १६ १७

स्वर्णकक्ष्यैःसुवर्णमयीकक्ष्याउदरबंधोयेषांतैस्तथातैर्हैमैर्हैमांलंकृतैश्चित्रानानावर्णाध्वजायेषांतैः १८ रुक्मसन्नाहैःस्वर्णनिर्मिताःसन्नाहाःकवचानियेषांतैः पुरटंसुवर्णं श्रेणीभिरंगरक्षकैर्धृतैर्दासैःपारमेष्ठ्या न्यनर्घत्वेनप्रशस्तानिभांडानिश्वामरणानिपीठराद्युपकरणानिच १९ २० २१ ततस्तेभ्यएतेप्रणामअभवंस्तेभ्यः २२ उत्तरासंगंउत्तरीयवस्त्रंधुन्वंतःकंपयंतः २३ २४ निषंगंतूणीरंऋक्षराट् जांबवान् २५ २६ २७ २८ गत्वागतान्प्राणानवाप्यतन्वः तनवःयथोत्थिताभवंति तथाविरहशुचः २९ गुरुर्वसिष्ठः ३० ३१ सिंहोपपदमासनम् । ग्रहणेहेतुमाह भ्रात्रेति भ्रात्राभरतेन

ब्रह्मघोषेणचमुहुःपठद्भिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ स्वर्णकक्ष्यैर्गजैश्चापिहैमैश्चित्रध्वजैरथैः १८ सदश्वैरुक्मसन्नाहैर्भटैःपुरटवर्मभिः ॥ श्रेणीभिर्वारमुख्याभिर्भृत्यैश्चागात्सदोद्यतैः १९ पारमेष्ठ्यान्युपादायभांडान्युच्चावचानिच ॥ पादयोर्न्यपतत्प्रेम्णाप्रक्लिन्नहृदयेक्षणः २० पादुकेन्यस्यपुरतःप्रांजलिर्बाष्पलोचनः ॥ तमाश्लिष्यचिरंदोर्भ्यांस्नापयन्नेत्रजैर्जलैः २१ रामोलक्ष्मणसीताभ्यांविप्रेभ्योयेर्हसत्तमाः ॥ तेभ्यःस्वयंनमश्चक्रेप्रजाभिश्चनमस्कृतः २२ धुन्वंतउत्तरासंगंपतिंवीक्ष्यचिरागतम् ॥ उत्तराःकोसलामाल्यैःकिरंतोननृतुर्मुदा २३ पादुकेभरतोगृह्णाच्चामरव्यजनोत्तमे ॥ विभीषणःससुग्रीवःश्वेतच्छत्रंमरुत्सुतः २४ धनुर्निषंगाच्छत्रुघ्नःसीतातीर्थकमंडलुम् ॥ अबिभ्रदंगदःखड्गंहैमंचर्मर्क्षराट्नृप २५ पुष्पकस्थैर्नुतःस्त्रीभिःस्तूयमानश्चबंदिभिः ॥ विरेजेभगवान्राजन्ग्रहैश्चंद्रइवोदितः २६ भ्रातृभिर्नंदितःसोपिसोत्सवांप्राविशत्पुरीम् ॥ प्रविश्यराजभवनंगुरुपत्नीश्चमातरम् २७ गुरून्वयस्यावरजान्पूजितःप्रत्यपूजयत् ॥ वैदेहीलक्ष्मणश्चैवयथायोग्यंप्रणेमतुः २८ पुत्रांस्तन्मातरस्तावत्प्राणांस्तन्वइवोत्थिताः ॥ आरोप्यांकेभिषिंचंत्योबाष्पौघैर्विजहुःशुचः २९ जटानिर्मुच्यविधिवत्कुलवृद्धैःसमंगुरुः ॥ अभिषिंचद्यथैवेंद्रंचतुःसिंधुजलादिभिः ३० एवंकृतशिरःस्नानःसुवासाःसद्लंकृतः ॥ स्वलंकृतैःसुवासोभिर्भ्रातृभिर्भार्ययाबभौ ३१ अग्रहीदासनंभ्रात्राप्रणिपत्यप्रसादितः ॥ प्रजाःस्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः ३२ जुगोपपितृवद्रामोमेनिरेपितरंचतम् ॥ त्रेतायांवर्तमानायांकालःकृतसमोभवत् ३३ रामेराजनिधर्मज्ञेसर्वभूतसुखावहे ॥ वनानिनद्योगिरयोवर्षाणिद्वीपासिंधवः ३४ सर्वेकामदुघाआसन्प्रजानांभरतर्षभ ॥ नाधिव्याधिजराग्लानिदुःखशोकभयक्लमाः ३५ मृत्युश्चानिच्छतांनासीद्रामेराजन्यधोक्षजे ॥ एकपत्नीव्रतधरोराजर्षिचरितःशुचिः ३६ स्वधर्मंगृहमेधीयंशिक्षयन्स्वयमाचरन् ॥ प्रेम्णानुवृत्त्याशीलेनप्रश्रयावनतासती ॥ भियान्हियाभिभावज्ञामतुःसीताहरन्मनः ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेअष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भगवानात्मनात्मानंरामउत्तमकल्पकैः ॥ सर्वदेवमयंदेवमीजआचार्यवान्मखैः १ होत्रेददादिशंप्राचींब्रह्मणेदक्षिणांविभुः ॥ अध्वर्यवेप्रतीचींचउदीचींसामगायसः २

३२ ३३ ३४ ३५ अनिच्छतांमरणाभावविशेषः ३६ अनुवृत्त्याशुश्रूषयाशीलेनानुकूलस्वभावेन प्रश्रयेणाविनयेनावनता ॥ ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायामष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ आचार्यवानित्यनेनगुरुकुलवासित्वंशिक्षितत्वंचसूचयति आचार्यवान्पुरुषोवेदेतिश्रुतेः १ २

३ सौमंगल्यंमंगलसूत्रमेवावशेषितंयस्याःसातथा ४ ब्राह्मणादेवाःपूज्याइति भावोयस्यसतथातस्य वात्सल्यंस्नेहपारवश्यं भक्तिक्लिन्नधियःद्रवचित्ताः प्रत्यर्प्यदत्तंपुनर्दत्वा ५ ननुदत्तंनालमितिमत्वाप्र त्यर्पितंइतोधिकंप्रियमस्मद्योग्यमेवदत्तमतोन्यन्नापेक्षितामितिमत्वावा नप्रथमः यदृच्छालाभसतुष्टिमतामस्माकंअनलंबुद्धिदोषोनास्तियतोतोद्वितीयएवाभिमतइत्याशयेनाह अप्रत्तमिति हेभगवंस्त्वम स्मद्धृत्त्यांतर्हृदिसंविश्ययथानिद्रासुखसाधनंतथास्थित्वास्वरोचिषाज्ञानलक्षणंतमोहंसिनाशयसि यतोतस्त्वयानोऽप्रत्तमदत्तंकिंनुनकिमपिइत्यतोधिकं भूदानादिकंनभवतिज्ञानधनस्यानश्वरत्वादहार्य त्वाच्च भूपालत्वात्तत्कर्मतवैवयोग्यंतस्मिन्कर्मण्यनधिकारिणोवयं तस्मादयोग्यत्वात्प्रत्यर्पणेनस्वीकारेणापहारदोषपंकलेपोनास्तिभवतइतिस्वीकृत्य तद्रक्षणंकर्तव्यमधिकृतत्वादितिभावः ६ त्वम स्मभ्यमनश्वरंधनंदत्तवान्वयंतत्प्रतिकर्तुंनशक्नुमः किंतुतुभ्यंनमनलक्षणंधनंदास्यामइत्येतावदेवेत्याशयेनाह नमइति न्यस्ततन्त्रायस्वकेषुनिक्षिप्तस्वरूपाय अर्पितांघ्रये स्वकेष्वितिशेषः न्यस्तदंडार्पितां घ्रयेइतिपाठेन्यस्तमनोवाक्कायदंडाःसंन्यासिनःतेष्वर्पितौअंघ्रिज्ञानलक्षणागतिर्येनसतथातस्मै अघिलघिगत्यर्थावितिधातुःउत्तमश्लोकस्यहरेःधुरंवहतीतिउत्तमश्लोकधुर्यस्तस्मै ७ कस्याचित्पुंसोवचः ८ ९

आचार्यायददौशेषायावतीभूस्तदंतरा ॥ मन्यमानइदंकृत्स्नंब्राह्मणोर्हतिनिःस्पृहः ३ इत्यदात्स्वमलंकारंवासोभ्यामवशेषितः ॥ तथाराज्ञ्यपिवैदेही सौमंगल्यावशेषिता ४ तेतुब्राह्मणदेवस्यवात्सल्यंवीक्ष्यसज्जनाः ॥ प्रीताःक्लिन्नधियस्तस्मैप्रत्यर्प्येदंबभाषिरे ५ अप्रत्तंनस्त्वयाकिंतुभगवन्भुवने श्वर ॥ यतोंतर्हृदिसंविश्यतमोहंसिस्वरोचिषा ६ नमोब्रह्मण्यदेवायरामायाकुंठमेधसे ॥ उत्तमश्लोकधुर्यायन्यस्ततत्वार्पितांघ्रये ७ श्रीशुकउवाच ॥ कदाचिल्लोकजिज्ञासुर्गूढोरात्र्यामलक्षितः ॥ चरन्वचोशृणोद्रामोभार्यामुद्दिश्यकस्यचित् ८ नाहंबिभर्मित्वांदुष्टामसतींपरवेश्मगाम् ॥ स्त्रैणोहिबिभृयात्सी तांरामोनाहंभजेपुनः ९ इतिलोकाद्बहुमुखाद्दुराराध्यादसंविदः ॥ श्रुत्वाभीतेनसात्यक्ताप्राप्ताप्राचेतसाश्रमम् १० अंतर्वत्न्यागतेकालेयमौसासुषुवेसुतौ ॥ कुशोलवइतिख्यातौतयोश्चक्रेक्रियामुनिः ११ अंगदश्चित्रकेतुश्चलक्ष्मणस्यात्मजौसुतौ ॥ तक्षःपुष्कलइत्यास्तांभरतस्यमहीपते १२ सुबाहुःश्रुतसेन श्वशत्रुघ्नस्यबभूवतुः॥गंधर्वान्कोटिशोजघ्नेभरतोविजयेदिशाम् १३ तदीयंधनमानीयसर्वंराज्ञेन्यवेदयत् ॥ शत्रुघ्नश्चमधोःपुत्रंलवणंनामराक्षसं ॥ हत्वामधुव नेचक्रेमथुरांनामवैपुरीम् १४ मुनौनिक्षिप्यतनयौसीताभर्त्राविवासिता ॥ ध्यायंतीरामचरणौविवरंप्रविवेशह १५ स्त्रीपुंप्रसंगएतादृक्सर्वत्रत्रासमा वहः ॥ अपीश्वराणांकिमुतग्राम्यस्यगृहमेधिनः १६ ततऊर्ध्वंब्रह्मचर्यंधारयन्नजुहोत्प्रभुः ॥ त्रयोदशाब्दसाहस्रमग्निहोत्रमखंडितम् १७

बहुमुखाद्न्योन्यशिक्षानियतत्वेनानेकशब्देनप्रधानादतएवदुराराध्याद्दुःसाध्यात् कार्यनिष्पत्तिरहितादित्यर्थः अतएवासंविदः अन्यसंवादशून्यात्मर्यादारहिताद्वालोकाच्छ्रुत्वालोकापवादभीतेनरामे णत्यक्तासासीताप्राचेतसःप्रचेतसोवरुणस्यापत्यंवाल्मीकिःतस्याश्रमंप्राप्ता १० अंतर्वत्नीगर्भिणीयमौयमलौक्रियाः क्षत्रयोग्याःजातकादिकाः ११ १२ १३ १४ मुनौवाल्मीकौ विवरंभूवि लं १५ १६ अपिपदेनलोकशिक्षार्थंसंभावितएवनत्वनुभूतइत्याह ततइति अस्यासूमेदेशानंतरंअखंडितंअग्निहोत्रमजुहोत् पूर्वंकाचित्खंडितमित्यर्थोनैवंकिंतुततः पूर्वंचब्रह्मचर्यंधारयन्नित्यस्याप्यूर्ध्वरेत स्त्वंनार्थः किंतुब्रह्मणालक्ष्म्यासीतयासहचर्यंचरणवर्तनंधारयन्कुर्वन्नेवममयोनिर्महद्ब्रह्मेतिवचनात् अन्यथात्रयोदशसहस्रमित्युक्तिरसंगतास्यात् सर्वात्मनाराज्यकरणस्यतावत्त्वात्तस्मात्क्षितिमंडलंत्र योदशसहस्रमब्दंब्रह्मलोकसमंकृत्वानक्षत्रमासगणितंत्रयोदशसहस्रकं ब्रह्मलोकसमंचक्रेसमस्तंक्षितिमंडलमितिवचनाच्चेत्यर्थः ऊर्ध्वोधःशब्दयोश्चवैय्यर्थ्याच्च १७

ततोऽयोध्यायाअगाद्वैकुंठमितिशेषः अंशुकैः सूर्यकिरणैः बुद्धंविकसितंपद्ममिवशोभमानंस्वपादपल्लवंस्मरतांपुंसांहृदिविन्यस्यानिधिवन्निधायआत्मज्योतिःस्वभावप्रकाशः १८ रघुपतेरिदंयशोवक्ष्यमाणलक्षणंनकिंतर्हिपेक्ष्यमितितत्राह रक्षइति राक्षसवधोयःयश्चजलधिबंधनंइदमिति रघुपतिःकोसावितितत्राहविश्वेति किंप्रयोजनमुद्दिश्यरघुपतिनामरूपग्रहणमित्याशंक्यनकिमपिप्रयोजनमुद्दिश्येत्याशयेनाह लीलेति शरीरग्रहणेनकिमपिदुःखादिकमस्यास्तीत्याशयेनाह अधिकेतिसर्वस्मादधिकंशांतमानंदपूर्णनित्यमुक्तंधामस्वरूपंयस्यसतथातस्य यतएवंविधमहात्म्योरघुपतिरतोत्रपाणेर्धनुःपाणेस्तस्यकपयः शत्रुहननेसहायाःकल्पभूताःकिंन्नेत्यर्थः १९ नकेवलंनृपसभासुगायंतिअपितुदिगिभेंद्रपातेदिग्गजानांपातःसंचारोयस्मिन्लोकालोकप्रदेशेपीत्यनेनसर्वत्रेत्याह नाकपालाइंद्रादयःवसुपालाःकुबेरादयः २० यैस्पृष्टःनमनादिना दृष्टोवा चक्षुरादिना श्रुतोवा श्रोत्रादिनासंवित्तःसम्यक्ज्ञातोवानुगतोवा पृष्ठतोयातोवा कोसलाअयोध्यावासिनइत्युपलक्षणं सर्वेपीतिग्राह्यं यद्योगिनोभक्तिज्ञानयोगवंतोगच्छंतितत्स्थानंययुरित्यन्वयः २१ पुरुषमात्रस्यश्रुतिमात्रेणापिरामनाम्नःकर्मबंधमोक्षःस्यादित्याशयेनाह पुरुषइति आनृशंस्यपरोहिंसाकर्मपरोपि अनेन रामोरामोरामइतिसर्वेषामभवच्चदा सर्वोराममयोलोकोयदारामस्त्वपालयदितिवाक्यमसूचि २२ तत्रैवंराजापृच्छति कथमिति सभगवान्भ्रात्रादिषुकथंकेनयोगेनरामोरमापतित्वेनावर्तत औ

स्मरतांहृदिविन्यस्यबुद्धंपद्ममिवांशुकैः ॥ स्वपादपल्लवंरामआत्मज्योतिरगात्ततः १८ नेदंयशोरघुपतेरिहविश्वमूर्तेर्लीलातनोरधिकशांतविमुक्तधाम्नः ॥ रक्षोवधोजलधिबंधनमस्त्रपाणेःकिंतस्यशत्रुहननेकपयःसहायाः १९ यस्यामलंनृपसदस्सुयशोधुनापिगायंत्यघघ्नमृषयोदिगिभेंद्रपाते ॥ तन्नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टपादांबुजंरघुपतेःशरणंप्रपद्ये २० सयैःस्पृष्टोभिदृष्टोवासंविष्टोनुगतोपिवा ॥ कोसलास्तेययुःस्थानंयत्रगच्छंतियोगिनः २१ पुरुषोरामचरितंश्रवणैरुपधारयन् ॥ आनृशंस्यपरोराजन्कर्मबंधैर्विमुच्यते २२ राजोवाच ॥ कथंसभगवान्रामोभ्रातॄन्वाऽस्वयमात्मनः ॥ तस्मिन्वातेऽन्ववर्तंत ॥ प्रजाःपौराश्चईश्वरे ॥

रसवद्यथौरसःस्वदेहोत्पन्नःपुत्रःपित्रादौकलभाषणादिनारतिप्रदत्वेनाजिह्मासुस्वनायमयत्वेनप्रवर्तते तथायमपिकेनप्रकारेणरामोरतिप्रदःप्रजास्ववर्तत किंच रामोबालवत्क्रीडावान्कथंकेनभावेनेश्वरोयमितिसर्वंजनबुद्धाववर्ततेतीदंप्रश्नत्रयंपरिहर्तव्यमितिशेषेणान्वयः २३ प्रथमतृतीयप्रश्नौपरिहरति अथेति । अथराज्याभिषेकानंतरंभ्रात्रादौस्वाज्ञाकारित्वेनावर्तत त्रिदशेश्वरइत्यनेनमानवेश्वरत्वंकिंवक्तव्यमित्यसूचि । तेनलोकानुकरणायेयंक्रीडेतिकथितमित्यर्थः । द्वितीयंपरिहरति आत्मानमिति । स्वात्मसंदर्शनेनजनस्यानंदजनकत्वेनरामइतिबुद्धिंजनयामासेत्यर्थः । पुरीनिरीक्षणंचस्वभक्तानुकंपित्वप्रदर्शनाय २४ गंधोदैःचंदनादिगंधद्रव्यामिश्रजलैःलंकापाःनाथंरावणंनिहत्यप्राप्तंस्वामिनमालोक्यसुतरांहर्षेणमत्तामिवकरिणींमदसीकरैःमदजलबिंदुभिर्वामत्तामिवास्थिताम् २५ चैत्यंपाषाणादिभिर्बद्धं वृक्षमूलस्थलंबद्धशालास्थलंवा २६ संवृतैःफलस्तबकसहितैः । पूगैःक्रमुकैः । रंभाभिःकदलीस्तंभैः आदर्शैःदर्पणैरंशुकैर्वस्त्रैः स्रग्भिःमालाभिश्च । कृतकौतुकानिरचितमंगलानिचतोरणानियस्यांसातथाताम् २७

प्राक्त्वयांहावतारेत्वयापातालादुद्धृतांभुवमितिशेषः २८ २९ ३० विद्रुमैरुदुंबरैस्ताम्रैःकृतद्वारैः । ताम्रंशुल्वंमर्कटास्थंरक्तंकांस्यमुदुंबरमिति ३१ कांतंशोभितम् पट्टिकाभिर्वितानैः ३२ भूषणानामपिभूषणैः ३३ स्वारामाःशोभनोद्यानानितत्रचारायेषांतेस्वारामचारास्तेशमृषभःनिरंतरंचारुतरोद्यानेषुसंचरतांईश्वरइत्यनेनातीवसौख्यंसूचयति । अनेनापिसीतायोगोनास्तीत्युक्तंभवति । किंचसीतयानित्यरमणात्स्वयंसुखरूपस्यात्मजानांसुखहेतुत्वात्सर्वजनचित्तविलयत्वेनरामइतिभावः ३४ ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेवि०कृ०टी०नवमोध्यायः ॥ ९ ॥ अथश्री

तमुपेयुस्तत्रतत्रपौराअर्हणपाणयः ॥ आशिषोयुयुजुर्देवपाहीमांप्राक्त्वयोद्धृताम् २८ ततःप्रजावीक्ष्यपतिंचिरागतंदिदृक्षवोत्सृज्यगृहान्स्त्रियोनराः ॥ आरुह्यहर्म्याण्यरविंदलोचनमतृप्तनेत्राःकुसुमैरवाकिरन् २९ अथप्रविष्टःस्वगृहंजुष्टंस्वैःपूर्वराजभिः ॥ अनंतरत्नकोशाढ्यमनर्घ्योरुपरिच्छदम् ३० विद्रुमोदुंबरद्वारैर्वैदूर्यस्तंभपंक्तिभिः ॥ स्थलैर्मरकतैःस्वच्छैर्भ्राजत्स्फटिकभित्तिभिः ३१ चित्रस्रग्भिःपट्टिकाभिर्वासोमणिगणांशुभिः ॥ मुक्ताफलैश्चिदुल्लासैःकांतकामोपपत्तिभिः ३२ धूपदीपैःसुरभिभिर्मंडितंपुष्पमंडकैः ॥ स्त्रीपुंभिःसुरसंकाशैर्जुष्टंभूषणभूषणैः ३३ तस्मिन्सभगवान्रामःस्निग्धयाप्रिययेच्छया ॥ रेमेस्वारामचाराणामृषभःसीतयासह ३४ बुभुजेचयथाकामंकामंधर्ममपीडयन् ॥ वर्षपूगान्बहून्नृणामभिध्येयांघ्रिपल्लवः ३५ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ कुशस्यचातिथिस्तस्मान्निषधस्तत्सुतोनभः ॥ पुंडरीकोथतत्पुत्रःक्षेमधन्वाभवत्ततः १ देवानीकस्ततोहीनःपारिपात्रश्चतत्सुतः ॥ ततोबलस्थलस्तस्माद्वज्रनाभोर्कसंभवः २ स्वगणस्तत्सुतस्तस्माद्विधृतश्चाभवत्सुतः ॥ ततोहिरण्यनाभोभूद्योगाचार्यस्तुजैमिनेः ३ शिष्यःसकलमध्यात्मंयाज्ञवल्क्योध्यगाद्यतः ॥ योगंमहोदयमृषिर्हृदयग्रंथिभेदनम् ४ पुष्योहिरण्यनाभस्यध्रुवसंधिस्ततोभवत् ॥ सुदर्शनोथाग्निवर्णःशीघ्रस्तस्यमरुःसुतः ५ योसावास्तेयोगसिद्धःकलापग्राममास्थितः ॥ कलेरंतेसूर्यवंशंनष्टंभावयितापुनः ६ तस्मात्प्रसुश्रुतस्तस्यसंधिस्तस्याप्यमर्षणः ॥ महस्वांस्तत्सुतस्तस्माद्विश्वसाह्वोन्वजायत ७ ततोबृहद्बलोयस्तुपित्रातेसमरेहतः ॥ एतेहीक्ष्वाकुभूपालाअतीताःशृण्वनागतान् ८ बृहद्बलस्यभवितापुत्रोनाम्नाबृहद्रणः ॥ उरुक्षयःसुतस्तस्यवत्सप्रीतोभविष्यति ९ प्रतिव्योमस्ततोभानुर्दिवाकोवाहिनीपतिः ॥ सहदेवस्ततोवीरोबृहदश्वोथभानुमान् १० प्रतीकाश्वोभानुमतःसुप्रतीकोथतत्सुतः ॥ भवितामरुदेवोथसुनक्षत्रोथपुष्करः ११ तस्यांतरिक्षस्तत्पुत्रःसुतपास्तदमित्रजित् ॥ बृहद्राजस्तुतस्यापिबर्हिस्तस्मात्कृतंजयः १२

रामपुत्रस्यकुशस्यसंततिमनुक्रामति कुशस्यचेति । चशब्दःसंततेरविच्छेदंसूचयति १ २ ३ अध्यात्मंपरमात्मविषयंमहानुदयोमोक्षलक्षणोयस्मात्सतथा एतदेवविशिनष्टि हृदयेति । ऋषिर्ज्ञानी ४ तस्याग्निवर्णस्यशीघ्रनामासुतः । मरुनामासुतोयस्यसमरुत्सुतःतस्यशीघ्रस्यमरुस्सुतोभूदितिवा ५ ६ तस्मान्मरुतः ७ समरेतेतवपित्राअभिमन्युनाहतःअनागतान्उत्पत्स्यमानान् । हस्वेत्येतत्पूर्वेत्रसंबंधयितव्यम् ८ ९ १० ११ तस्यसुतपसःसुतोऽमित्रजित् १२

१३ सुमित्रोनामराजा । निष्ठायाःवंशावलेरंतोवधिभूतःतत्रसमासइत्यर्थः १४ एवदेवाविंशदयाति इक्ष्वाकूणामिति । सुमित्रांतोवसानंयस्यसतथा संस्थांनाशंसमाप्तिवा । संस्थाव्यवस्थायांमारणेधिःस माप्याचारयंत्रिष्विति १५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांदशमोध्यायः ॥ १० ॥ अनूतवत्रे । सवसिष्ठोपितंशक्रस्ययागंनिर्वर्त्यसमाप्य प्रतिपालयन्प्रतीक्षस्व । गृहपतिर्निमिः १ २ संतत्रापतइतिसप्तत्रायतिवासत्रंब्रह्म तद्विदांमध्येविद्वांस्तेषांसंशयच्छेता अपरैर्वसिष्ठव्यतिरिक्तैःतावत्रागमदित्यादिना गुर्वपेक्षायाःनियतत्वदर्शनात्त्स्मतिसज्ञानमगणय्य । शिष्यायशापदानध मैइविकृत्वाधर्मवर्तिनइत्युक्तं ३ ४ लोभात्पौरोहित्यविषयात् ५ ततःकिमभूदितितत्राह मित्रावरुणयोरिति । योमित्रावरुणयोरुर्वश्यांजज्ञेसःममप्रपितामहोवासिष्ठः तद्देहं तस्यनिमेर्देहं । गंधवस्तुषुगं धवासिततैलेषुहारिद्रादिद्रव्यविशेषेषुनिधाय ६ सत्रनामयागे ७ देहलक्षणंबंधनं किमितिदेहबंधोमाभूदितितत्राह यस्येति । यस्यदेहस्ययोगंसंबंधं । यस्यावियोगभयेनकातराः व्यग्रचित्ताः ८ हरि

रणंजयस्तस्यसुतःसंजयोभवितााततः ॥ तस्माच्छक्योथशुद्धोदोलांगलस्तत्सुतःस्मृतः १३ ततःप्रसेनजित्तस्मात्क्षुद्रकोभावितााततः ॥ कुणकोभविताात स्मात्सुरथस्तनयस्ततः ॥ सुमित्रोनामनिष्ठांतस्त्वेतेबार्हद्बलान्नृपाः १४ इक्ष्वाकूणामयंवंशःसुमित्रांतोभाविष्यति ॥ यतस्तंप्राप्यराजानंसंस्थांप्राप्स्यति वैकलौ १५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेदशमोध्यायः ॥ १० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ निमिरिक्ष्वाकुतनयोवसिष्ठमवृतर्त्विजम् ॥ आरभ्यसत्रंसोप्याह शक्रेणप्राग्वृतोस्मिभो १ तन्निवर्त्यागमिष्यामितावन्मांप्रतिपालय ॥ तुष्णीमासीद्गृहपतिःसोपीद्रस्याकरोन्मखम् २ निमिःसत्रविदांविद्वान्सत्रमारभतात्म वान् ॥ ऋत्विग्भिरपरैस्तावन्नावत्तत्रागमद्गुरुः ३ शिष्यव्यतिक्रमंवीक्ष्यनिर्वर्त्यगुरुरागतः ॥ अशपत्पततांदेहोनिमेःपंडितमानिनः ४ निमिःप्रतिददौशा पंगुरवेधर्मवर्तिने ॥ तवापिपततांदेहोलोभाद्धर्ममजानतः ५ इत्युत्ससर्जतंदेहंनिमिरध्यात्मकोविदः ॥ मित्रावरुणयोर्जज्ञेउर्वश्यांप्रपितामहः ॥ गंध वस्तुषुतद्देहंनिधायमुनिसत्तमाः ६ समाप्तेसत्रयागेथदेवानूचुःसमागतान् ॥ राज्ञोजीवतुदेहोयंप्रसन्नाःप्रभवोयदि ७ तथेत्युक्तेनिमिःप्राहमाभून्मेदेहबं धनम् ॥ यस्ययोगंनवांछंतिवियोगभयकातराः ८ भजंतिचरणांभोजंमुनयोहरिमेधसः ॥ देहंनावरुरुत्सेहंदुःखशोकभयाश्रयम् ९ सर्वत्रास्ययतोमृत्युर्म त्स्यानामुदकेयथा १० देवाऊचुः ॥ विदेहउष्यतांकामंलोचनेषुशरीरिणाम् ॥ उन्मेषणनिमेषाभ्यांलक्षितोध्यात्मसंस्थितः ११ अराजकभयंनृणांमन्य मानामहर्षयः ॥ देहंममंथुःस्मनिमेःकुमारःसमजायत १२ जननाज्जनकःसोभूद्वैदेहस्तुविदेहजः ॥ मिथिलोमथनाज्जातोमिथिलायेननिर्मिता १३

भक्तजनपापहरणशीलामेधाधारणावतीधीः । धीर्धारणावतीमेधाइत्यमरःबुद्धिर्यस्यसतथातस्य हरिवत्सूर्यवत्प्रकाशमानामेधायस्येतिवातस्यविष्णोः मुनयोवाचंयमाःतंदेहंनावरुरुत्सेस्वीकर्तुनेच्छामिदुः खंतीव्रवेदनाशोकःमन्युःमन्युशोकौतुशुक्स्त्रियामित्यमरः । भयंसंचलनम् ९ ततोपिदेहग्रहणेच्छानेत्याह सर्वत्रेति १० अदेहस्यास्यवासःकथंघटते अधिष्ठानाद्यभावादितितत्राह लोचनेष्विति लोचने ष्वस्यसद्भावःकथंजायतइतितत्राह उन्मेषणेति । किमस्यकर्मेति तत्राह अध्यात्मेति । परमात्मोपासनायुक्तः ११ १२ नामनिर्वचनपूर्वकंजनकस्यवंशंकथयति जननादित्यादिना । दधुर्मंथनमस्ये त्यास्मिन्नर्थेमिथिलेतिनिपातनं । शवानांशयनमस्मिन्नितिश्मशानमितिवत्मिथिलापुरी १३

१४ सुधृतिपिता सुधृतोजनकः १५ १६ १७ सीताजननहेतुत्वेनसीरंध्वजंगमकंज्ञापकंयस्यससीरध्वजः । ध्वजगतावितिधातुः १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ गृहेषुस्थिताअपियोगेश्वरस्ययाज्ञवल्क्यस्यप्रसादेनजनकादयोद्वंद्वैःसीतोष्णादिभावैःमुक्ताआत्मारामाइत्यर्थः ॥ २७ ॥ इतिश्रीभागवतेनवमेस्कंधेजनकवंशानुवर्णनंनामवि०कृ०टी०एकादशोध्यायः ११ ॥ ७ ॥ अथसूर्यवंशकथनानंतरंयतोवंशज्ञानंपुरुषार्थसाधनमतइतिहेत्वर्थः । गुणविशिष्टपुरुषज्ञानमंतरेणवंशज्ञानेनकथंपुरुषार्थःस्यादित्यतःक्षिप्रप्रवृत्त्यर्थंतद्वंश्यानूसंक्षिप्याह यस्मिन्निति १ २ इयमेववार्तासर्वत्रनान्या सर्वैःसंभावि

तस्मादुद्दावसुस्तस्यपुत्रोभून्नंदिवर्धनः ॥ ततःसुकेतुस्तस्यापिदेवरातोमहीपतिः १४ तस्माद्बृहद्रथस्तस्यमहावीर्यःसुधृत्पिता ॥ सुधृतोधृष्टकेतुर्वैहर्यश्वोथमरुस्ततः १५ मरोःप्रतींधकस्तस्माज्जातःकृतरथोयतः ॥ देवमीढस्तस्यसुतोविधृतोथमहाधृतिः १६ कृतिरातस्ततस्तस्मान्महारोमाथतत्सुतः ॥ स्वर्णरोमासुतस्तस्यन्हस्वरोमाव्यजायत १७ ततःसीरध्वजोजज्ञेयज्ञार्थंकर्षतोमहीम् ॥ सीतासीराग्रतोजातातस्मात्सीरध्वजःस्मृतः १८ कुशध्वजस्तस्यपुत्रस्ततोधर्मध्वजोनृप ॥ धर्मध्वजस्यद्वौपुत्रौकृतध्वजमितध्वजौ १९ कृतध्वजात्केशिध्वजःखांडिक्यस्तुमितध्वजात् ॥ कृतध्वजसुतोराजन्नात्मविद्याविशारदः २० खांडिक्यःकर्मतत्त्वज्ञोभीतःकेशिध्वजाद्द्रुतः ॥ भानुमांस्तस्यपुत्रोभूच्छतद्युम्नस्तुतत्सुतः २१ शुचिस्तुतनयस्तस्मात्सनद्वाजस्ततोभवत् ॥ ऊर्जकेतुःसनद्वाजादजोथकुरुजित्सुतः २२ अरिष्टनेमिस्तस्यापिश्रुतायुस्तत्सुपार्श्वकः ॥ ततश्चित्ररथोयस्यक्षेमाधिर्मिथिलाधिपः २३ तस्मात्समरथस्तस्यसुतःसत्यरथस्ततः ॥ आसीदुपगुरुस्तस्मादुपगोप्ताग्निसंभवः २४ वैवस्वतोथतत्पुत्रोयुयुधायत्सुभाषणः ॥ श्रुतस्ततोजयस्तस्माद्विजयोस्माद्दतःसुतः २५ शुनकस्तत्सुतोजज्ञेवीतहव्योधृतिस्ततः ॥ बहुलाश्वोधृतस्तस्यकृतिरस्यमहावशी २६ एतेवैमिथिलाराजन्नात्मविद्याविशारदाः ॥ योगेश्वरप्रसादेनद्वंद्वैर्मुक्तागृहेष्वपि ॥ २७ ॥ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेजनकवंशानुवर्णनंनामएकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथातःश्रूयतांराजन्वंशःसोमस्यपावनः ॥ यस्मिन्नैलादयोभूपाःकीर्त्यंतेपुण्यकीर्तयः १ सहस्रशिरसःपुंसोनाभिन्हदसरोरुहात् ॥ जातस्यासीत्सुतोधातुरत्रिःपितृसमोगुणैः २ तस्यदृग्भ्योभवत्पुत्रःसोमोमृतमयःकिल ॥ विप्रौषध्यंबुगर्भाणांब्रह्मणाकल्पितःपतिः ३ सोयजद्राजसूयेनविजित्यभुवनत्रयम् ॥ पत्नींबृहस्पतेर्दर्पात्तारांनामाहरद्बलात् ४ यदासदेवगुरुणायाचितोभीक्ष्णशोमदात् ॥ नात्यजत्तत्कृतेजज्ञेसुरदानवविग्रहः ५ शुक्रोबृहस्पतेर्द्वेषादग्रहीत्सासुरोडुपम् ॥ हरोगुरुसुतस्नेहात्सर्वभूतगणावृतः ६ सर्वदेवगणोपेतोमहेंद्रोगुरुमन्वयात् ॥ सुरासुरविनाशोभूत्समरस्तारकामयः ७

तोयंसोमइतिवाकिलेत्युक्तं वार्तासंभावयोःकिलेत्यमरः योदेवोविप्राणामोषधीनांअंबुगर्भाणांकुमुदादीनांपतिःपोषकः ३ ४ तत्कृतेतारार्थम् ५ असुरैःसहवर्तमानःसासुरः । उडूनांनक्षत्राणांपतिःउडुपः शुक्रविशेषणंसासुरइति । संधिश्छांदसः बृहस्पतेर्द्वेषाद्बृहस्पतिविषयद्वेषात्हरःगुरुरंगिरास्तस्यसुतोबृहस्पतिस्तत्स्नेहात् ६ सुरासुराणांविनाशोयस्मिन्सतथातारकामयःतारकार्थविद्यमान. ७

अजोब्रह्मा बृहस्पतिस्ताराम्।हेतिशेषः ८ मत्क्षेत्रात्तद्गर्भंत्यज कुतइतितत्राह आहितमिति । सांतानिकेपुत्रेतस्मिन्कुमारे ९ १० ११ अलीकलज्जयाऽनृतानिमित्तलज्जया १२ नवोचासिनकथ यसि असद्वृत्तेदुराचारेअमंगलस्वरूपेवा । वृत्तंस्वरूपेचरितेवृत्तंछंदोविधासुचेति । किंवक्ष्यामीतितत्राह ।पितरमिति । आत्मावद्यविगूहनीमित्यनेनभस्मीकरणयोग्यत्वंसूचितोपिमातृशब्दवाच्यार्ह त्वात्भस्मसान्नकुर्यामितिवक्ति १३ सांत्वयावाचा १४ ताराजनकंवक्तीत्याह सोमस्येति तंकुमारम् । आत्मापरमात्मायोनिर्जनकोयस्यसतथा १५ नामकरणेनिमित्तमाह बुद्ध्येति उदाहृतः पूर्वमितिशेषः १६ १७ आगमनेकारणांतरमाह मित्रेति १८ १९ २० नौआवयोःशाश्वतीःसमाःबहून्संवत्सरान् । रतिःग्राम्यविषयाक्रीडाऽस्तु २१ मनोहरत्वेनिमित्तमाह यदंगादिति ।

निवेदितोजोंगिरसासोमंनिर्भर्त्स्यविश्वकृत् ॥ तारांस्वभर्त्रेप्रायच्छदंतर्वत्नीमवैत्पतिः ८ त्यजत्यजाशुदुःप्रज्ञेमत्क्षेत्रादाहितंपरैः ॥ नाहंत्वांभस्मसात्कुर्यां स्त्रियंसांतानिकेसति ९ तत्याजव्रीडितातारा कुमारंकनकप्रभम् ॥ तस्यांजज्ञेदस्युहंताकुमारःकनकप्रभः १० स्पृहामांगिरसश्चक्रेकुमारेसोमएवच ॥ ममायंनतवेत्युच्चैस्तस्मिन्विवदमानयोः ११ पप्रच्छुर्ऋषयोदेवानैवोचेव्रीडितातुसा ॥ कुमारोमातरंप्राहकुपितोलीकलज्जया १२ किंनवोचस्यस द्वृत्तेपितरंमेवदाशुवै ॥ नत्वांतुभस्मसात्कुर्यामात्मावद्यविगूहनीम् १३ ब्रह्मातंतुविनिर्भर्त्स्यक्षेतारंमातुरंतिके ॥ तामाहूयसमप्राक्षीद्रहएवतुसांत्वया १४ सोमस्येत्याहशनकैःसोमस्तंतावदग्रहीत् ॥ तस्यात्मयोनिरकृतबुधइत्यभिधांनृप १५ बुद्ध्यागंभीरयायेनपुत्रेणापोडुराण्मुदम् ॥ ततःपुरूरवाजज्ञेइला यांयउदाहृतः १६ तस्यारूपगुणौदार्यशीलद्रविणविक्रमान् ॥ श्रुत्वोर्वशींद्रभवनेगीयमानान्सुरर्षिणा १७ तदंतिकमुपेयायदेवीस्मरशरार्दिता ॥ मित्रा वरुणयोःशापादापन्नानरलोकताम् १८ निशम्यपुरुषश्रेष्ठंकंदर्पमिवरूपिणम् ॥ धृतिंविहायललनाउपतस्थेतदंतिकम् १९ सतांविलोक्यनृपतिर्हर्षे णोत्फुल्ललोचनः ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचादेवींहृष्टतनूरुहः २० राजोवाच ॥ स्वागतंतेवरारोहेआस्यतांकरवामकिम् ॥ संरमस्वमयासाकंरतिर्नौशा श्वतीःसमाः २१ उर्वश्युवाच ॥ कस्यास्त्वयिनसज्जेतमनोदृष्टिश्चसुंदर ॥ यदंगान्तरमासाद्यच्यवतेहरिराश्रयः २२ एतावुरणकौराजन्न्यस्तौरक्षस्वमा नद ॥ संरंस्येभवतासाकंश्लाघ्यःस्त्रीणांवरःस्मृतः २३ घृतंमेवीरभक्ष्यंस्यान्नेक्षेत्वान्यत्रमैथुनात् ॥ विवाससंतत्तथेतिप्रतिपेदेमहामनाः २४ अहोरूपमहो भावंनरलोकविमोहनम् ॥ कोनसेवेतमनुजोदेवींत्वांस्वयमागताम् २५ तयासपुरुषश्रेष्ठोरमयंत्यायथार्हतः ॥ रेमेसुरविहारेषुकामंचैत्ररथादिषु २६

रमायस्यहरेरंगान्नयातिनच्यवते नित्याश्रितवक्षस्थलत्वात् सहरिस्तवाश्रयोदृष्टइत्यन्वयः । लक्ष्मीकांतस्यसान्निध्यपात्रत्वादित्यर्थः २२ उरणकौमेषौन्यस्तौनिक्षेपकल्पनयास्थापितौ तस्माद्र क्षस्व । संरंस्येसम्यक्त्वयासहरतिंकरिष्ये । अस्माकमियमेवव्रतव्याप्तिरित्याह श्लाघ्यइतियःश्लाघ्यःकमनीयःसएवस्त्रीणांवरःपतिरित्यन्वयः २३ समयबध्नाति नेक्षइति । मैथुनादन्यत्रसुरतस मयमंतरेणत्वांविवाससनग्नंनेक्षेनपश्याम्यन्यथेतोगमिष्यामीतिशेषः । पुरूरवाउत्तरमाह तथेतीति । एवमुक्तंतथेतिप्रतिपेदेअभ्युपगतवान् २४ तस्येंगितंहर्षोल्लासंदर्शयति अहोइति । भावंशृंगारा दिकंनरीयंतइतिनराःअमरास्तेषांलोकःसमूहःतमपिविमोहयतीतिनरलोकविमोहनंएवंविधांत्वा २५ सुराणांविहारयोग्येषुवनेषुचैत्ररथादिषु २६

२७ मद्वंकर्ममासस्थानंसभाएवंमत्वागंधर्वान्समचोदयत् २८ जाययोर्वश्या २९ नपुंसानपुंसकेननिर्वीर्येणेत्यर्थः ३० हृतापत्याहृतपुत्रा योनिशिनारीयथासंत्रस्ताशेते । दिवापुमान्पुरुषशक्तिमतीतथासंत्रस्तःशेते आह्लिपुरुषः ३१ इत्येववाक्सायकैः वचनबाणैर्विद्धस्ताडितः । प्रतोदैरंकुशैःकुंजेपुरंतुंशलिमस्येतिकुंजरः ३२ तत्रतास्मिन्समयेतेगंधर्वाः स्वाविद्युतामद्योतंतप्रकाशंतआलोकविषयाआसन्नित्यर्थः ३३ बभ्रामभ्रमुअनवस्थानइतिधातुः । पर्यटनंकृतवान् ३४ तस्याउर्वश्याःपंचसखीःपुरूरवाः उर्वशींदृष्ट्वाकिंचकारेतितत्राह आहेति । किंतत्सूक्तमित्यपेक्षायामत्याह अहोजायेतिष्ठेति । हयेजायेमनसेत्यारभ्यहविषायजातिस्वर्गंउत्वमपिमादयासेइत्यंतमुत्तरमत्युत्तरात्मकंसूक्तमुर्वशीवशीकरणाभिप्रायेणप्राहेत्यर्थः । हयेअहोजायेमनसातिष्ठमनःपूर्वकंपूर्ववत्तिष्ठ मांत्यक्तुंनार्हसीतिशेषः । हेघोरेसुरतशौंडे येपरतरे अहन्अहनि उत्तरोत्तरत्रदिवसेमयासुखकरंचनकुर्वत्येव । एतेनौआवयोर्मुरतमंत्राकरुणोक्तिपूर्वकाः । नुअद्याप्यनुदितासःअनिवृत्ताअपरिसमाप्ताः । इतियस्मादतोनैतदुचितमतोमिश्राणिसंल्लापलक्षणानिवचांसिकृणवावहैकरवावहै ३५ ३६ सारसंग्रहाभिप्रायेणमध्येकाश्चनर्चोविहायसुदेवोद्यप्रपतेदित्येतामृचम

रममाणस्तयादेव्यापद्मकिंजल्कगंधया ॥ तन्मुखामोदमुषितोमुमुदेऽब्दगणान्बहून् २७ अपश्यन्नुर्वशीमिंद्रोगंधर्वान्समचोदयत् ॥ उर्वशीरहितंमह्यमास्थानंनातिशोभते २८ तउपेत्यमहारात्रौतमसिप्रत्युपस्थिते ॥ उर्वश्याउरणौजन्हुर्न्यस्तौराजनिजायया २९ निशम्याक्रंदितंदेवीपुत्रयोर्नीयमानयोः ॥ हतास्म्यहंकुनाथेननपुंसावीरमानिना ३० यद्विस्रंभादहंनष्टाहृतापत्याचदस्युभिः ॥ यःशेतेनिशिसंत्रस्तोयथानारीदिवापुमान् ३१ इतिवाक्सायकैर्विद्धःप्रतोदैरिवकुंजरः ॥ निशिनिस्त्रिंशमादायविवस्त्रोभ्यद्रवद्रुषा ३२ तेविसृज्योरणौतत्रप्रद्योतंतस्मविद्युता ॥ आदायमेषावायांतंनग्नमैक्षतसापतिम् ॥ ३३ ऐलोपिशयनेजायामपश्यन्विमनाअभूत् ॥ तच्चित्तोविक्लवःशोचन्बभ्रामोन्मत्तवन्महीम् ३४ सतांवीक्ष्यकुरुक्षेत्रेसरस्वत्यांचतत्सखीः ॥ पंचप्रहृष्टवदनःप्राहसूक्तंपुरूरवाः ३५ अहोजायेतिष्ठतिष्ठघोरेनत्यक्तुमर्हसि ॥ मंत्राअद्याप्यनिर्वृत्तावचांसिकृणवावहै ३६ सुदेवोयंपतत्यत्रदेविदूरंहृतस्त्वया ॥ खादंत्येनंवृकागृध्रास्त्वत्प्रसादस्यनास्पदम् ३७ ॥ उर्वश्युवाच ॥ मामृथाःपुरुषोसित्वंमास्मत्वाद्युर्वृकाइमे ॥ क्वापिसख्यंनवैस्त्रीणांवृकाणांहृदयंयथा ३८

र्थंतउदाहरति सुदेवइति । हेदेवि योहंपरावतंपरवंतंदीर्घश्छांदसः । दूरंदेशंहृतःत्वयासहपरमांरातिंगंतवैउगंतुमेव । तस्यमेअपंसुदेवःगतिलक्षणज्ञानसाधनंशरीरं । अत्रकुरुक्षेत्रेअस्यामवस्थायांवाप्रपतेत्प्रपतिष्यति कुतःअनावृत्आधाररहितः अथपतनानंतरंनिर्ऋतेर्भूमेरुपस्थेपृष्ठेशयीतपतेत् अथनिर्जीवमेनंशरीरंरभसासः भक्षणसंभ्रमाकुलाःवृकाःअद्युःखादंति पतित्वाशयित्वापिकथंचित्सप्राणंचेद्वृकाइंद्रियाणिखादंतिइति सुदेवोअद्यप्रपतेदनावृत्परावतंपरमांगंतवाउअधाशयीतनिर्ऋतेरुपस्थेधैनंवृकारभसासोअद्युरिति । हयेजायेत्यस्याउत्तरंकिमेतावाचेति तवैतयावाचाकिंकृणवैकिंकुर्वःआवयोःपूर्ववत्संगमानुपपत्तेःकिंनिमित्तंतत्राह अक्रामिति । अहमुषसामग्र्येवप्राक्रामिषं । यथाप्रथमोषसःअतिक्रांतत्वात्पश्चात्तनानामुषसांयोगोनघटतेतथाऽऽवयोरपीत्यर्थः ३७ तर्हिहंकिंकरोमीतितत्राह पुरूरवइति । हेपुरूरवःपुनःपश्चादस्तंगृहंपरोहिगच्छ इदानीमेवंकर्तव्यंत्वयेत्यर्थः अस्तमेयायेतिश्रुतेः । किमर्थंपश्चाद्गमनमितितत्राह दुरापनेतियथावातोवायुर्गृहीतुमशक्यःतथाहमपिदुरापनादुर्ग्रहेत्यर्थः । इतिमृदुवचनोत्तरेणायंगृहंनयातीत्यभिसंधायकठिणोत्तरेणवर्तयिष्यामीतिमत्वापुरूरवोमामृथामाप्रपतइमात्वावृकासोअशिवासउक्षन् । नवैस्त्रैणानिसख्यानिसालावृकाणांहृदया

न्येतेत्येतदर्थंउत्तरत्वेनोर्वशीवाक्यं मामृथाइति । हेपुरूरवःत्वंमामृथाःमरणंनप्राप्नुहि । गूढाक्षेपंकरोतिपुरुषइतिपुंलिंगशक्तिमत्त्वेनबलिष्ठत्वात्कामनिमित्तंमरणंतवनयुक्तं अबलायाश्चेदबलत्वेनकथंचि त्संभावितंस्यादित्यर्थः । अनेनार्थतःमामपत्तइत्येतद्विवृतंभवति । मपत्तइतिपततेर्वह्रुलुक्तंरूपं कामपारवश्येनभ्रंशंगतितोमाभ । अभ्यासस्यदीर्घाभावश्छांदसः । इमेआशिवासःआशिवाः अशुद्धिहेतवो वृकावृकासोत्वात्वांमोक्षन् उक्षातिरत्रभक्षणार्थः । मास्मात्सुनंलालाजलेनप्रोक्ष्यित्वाभक्षयेयुरित्यर्थः । स्त्रैणानिस्त्रीसंबंधीनिसख्यानि ददातिप्रतिगृह्णातिगुह्यमाख्यातिपृच्छति भुंक्तेभोजयतेचैवषड्विधंस्नेह लक्षणमिति । स्नेहलक्षणानिनसंतिसदातनानिनभवंतिक्वापि यथेत्यनेनसालावृकाणामितिलुप्तोपममितिसूचयति हृदयमिति । जातावेकवचनं यथासालावृकाणांहृदयानि एतान्यपिस्त्रीणांहृद यानितथेत्यर्थः ३८ एतेइत्युक्तमेवाविवृणोति स्त्रियइति । किंक्रूरंस्त्रीहृदयंपुनरपिकिंक्रूरमंगनाहृदयंइत्येतद्धिशब्देनदर्शितं प्रियेप्रेष्ठेपिसाहसंबलात्कारलक्षणकर्मयासांतास्तथा एतदेवविविच्यदर्शयति घ्नंतीति । विस्रब्धंविश्वस्तम् ३९ अलीकविस्रंभंकपटविश्वासं अज्ञेषुपुरुषेषुअत्यंतसौख्यदाःतत्तत्कालोपभोग्यसुखप्रदानस्वादत्यंतिकसुखदाः पुंश्चल्यइत्यस्यविवरणं स्वैरवृत्तयइति । इष्टजनशिक्षामनुपा कर्ण्यस्वेच्छानियतमद्यपानादिवृत्तयः ४० मयासहैकरात्रंवत्स्यसितिसुरतलीलामनुभविष्यसीत्यर्थः ४१ समुवास संभोगलक्षणंसुरतमनुभूतवान् स्त्रियोह्यकरुणाइत्यारभ्यतयानिशामित्यंतेनोक्तमितिज्ञातव्यं

स्त्रियोह्यकरुणाःक्रूरादुर्मर्षाःप्रियसाहसाः ॥ घ्नंत्यल्पार्थेपिविस्रब्धंपतिंभ्रातरमप्युत ३९ विधायालीकविस्रंभमज्ञेष्वत्यंतसौख्यदाः ॥ नवंनवमभीप्संत्यः पुंश्चल्यस्वैरवृत्तयः ४० संवत्सरांतेपिभवानेकरात्रंमयेश्वर ॥ वत्स्यत्यपत्यानिचतेभविष्यंत्यपराणिभो ॥ अंतर्वत्नीमुपालक्ष्यदेवींसप्रययौपुरीम् ४१ पुन स्तत्रगतोब्दांतेउर्वशींवीरमातरम् ॥ उपलभ्यमुदायुक्तःसमुवासतयानिशाम् ४२ अथैनमुर्वशीप्राहकृपणंविरहातुरम् ॥ गंधर्वानुपधावेमान्तुभ्यं दास्यंतिमामिति ४३ तस्यसंस्तुवतस्तुष्टाअग्निस्थालींददुर्नृप ॥ उर्वशींमन्यमानस्तांनाबुध्यतचरन्वने ४४ स्थालींन्यस्यवनेगत्वागृहानध्युषितोनि शि ॥ त्रेतायांसंप्रवृत्तायांमनसित्रय्यवर्तत ४५ स्थालीस्थानंगतोश्वत्थंशमीगर्भंविलक्ष्यसः ॥ तेनद्वेअरणीकृत्वाउर्वशीलोककाम्यया ४६ उर्वशींमं त्रतोध्यायन्नधरारणिमुत्तराम् ॥ आत्मानमुभयोर्मध्येयत्तत्प्रजननंप्रभुः ४७

४२ उपधावशरणंगच्छ धावुगतिशुद्ध्योःत्रिकरणशुद्ध्यास्तुतिंकुर्वित्यर्थः इतित्वादेवाइमआहुरैलपथेमेतद्भवसिमृत्युबंधु प्रजातदेवान्हविषायजातिस्वर्गउत्वमपिप्रमादयासइति ४३ अग्निस्थालींअग्निस्था पनयोग्यपात्रंउर्वशींमन्यमानोवनेचरंस्तामुर्वशींनाबुध्यत नेयमुर्वशीकिंत्वियमग्निस्थालीतिज्ञातवानित्यर्थः ४४ सपुरूरवाः अग्निस्थालींवनेन्यस्यनिक्षिप्यनिशिगृहान्गत्वातांनिशामध्युषितोभूत् अथप रस्मिन्दिवसेत्रेतायांसंप्रवृत्तायांत्रेतायुगारंभसमयेजातेसत्युर्वशींचिंतयतस्तस्यराज्ञोमनसिअग्न्याधानादिसांगयज्ञप्रकाशवेदत्रयप्रकाशितमभूदित्यर्थः ४५ तदर्थंविचार्याग्निस्थालीप्रदानाभिप्रायंज्ञात्वाअ ग्निस्थालीस्थानंगतःतत्रपुरूरवाःशमीगर्भंशमीवृक्षेणाधिष्ठितंअश्वत्थंविलक्ष्यविशेषतोदृष्ट्वास्थालीशमीजाताग्निस्त्वश्वत्थोजातइतिविज्ञाय शमीगर्भमश्वत्थंछित्वातेनशमीगर्भाश्वत्थेनद्वेअरणीकृत्वाउत्तराध रारणिभेदेननिधायउर्वशीलोकप्राप्तीच्छया ४६ फलविशेषार्थं जनिष्ठाअपोनर्यःसुजातःप्रोर्वशीतिरतदीर्घमायुरितिमंत्रार्थत्वेनोर्वशींध्यायन्उर्वशीमधरारणिंआत्मानंपुरूरवःशब्देनलक्षितमुत्तरारणिंच चिंतयन् उभयोररण्योर्मध्येयत्प्रजननसाधनंतच्चमनसाध्यायन्नरणीनिर्ममंथेतिशेषः प्रभुरित्यनेनसर्वध्यानादिसामर्थ्यंदर्शयति ४७

मथितमाह तस्येति तस्यराज्ञोनिर्मथनाज्जातवेदाजातइतितत्प्रभृतिजातवेदानामाग्निरितिसूचितं सविभावसुरग्निस्त्रय्याविद्ययावेदत्रयसंज्ञयाप्रतिपाद्योराज्ञापुत्रत्वेकल्पितइत्यन्वयः त्रिभिराहवनीयादिरूपैर्वैतैतइतित्रिवृत्अध्यात्मविवक्षायांअकारोकारमकारसमाहारोंकाररूपेणवर्ततइतित्रिवृत् ४८ तेनत्रिवृताग्निनाउर्वशीसालोक्यंसर्वदेवमयंसर्वदेवोत्तमं ४९ पुराकृतैःअकारावैसर्वावागितिसर्ववाङ्मयःप्रणवोव्येकः ५० त्रयीत्रिप्रकारा अग्निनाप्रजयापुत्रत्वेनकल्पितेनाग्निना ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेवि०क्र०टी०द्वादशोध्यायः १२ ब्रह्मणोत्रिरत्रेःसोमःसोमाद्बुधःबुधात्पुरूरवाःतस्यपुत्रानाह ऐलस्येति १ २ ३ ४ कुशांबुजोगाधिरित्येकस्यनामद्वयं ५ भार्गवमृचीकं ६ कुशिकानामन्वयोयस्यसतथा कुशिकान्वयः समपद्यतेवा ७ श्वश्रूवाभार्यामात्रा । उभयैःसात्विकराजसभेदभिन्नैःमंत्रैः ।

तस्यनिर्मथनाज्जातोजातवेदाविभावसुः ॥ त्रय्यासविद्ययाराज्ञापुत्रत्वेकल्पितस्त्रिवृत् ४८तेनायजतयज्ञेशंभगवंतमधोक्षजम् ॥ उर्वशीलोकमन्विच्छन्सर्वदेवमयंहरिम् ४९ एकएवपुरावेदःप्रवणःसर्ववाङ्मयः ॥ देवोनारायणोनान्यएकोग्निर्वर्णएवच ५० पुरूरवसएवासीत्त्रयीत्रेतामुखेनृप ॥ अग्निनाप्रजयाराजालोकंगांधर्वमेयिवान् ५१ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेऐलोपाख्यानेद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ऐलस्यचोर्वशीगर्भात्षडासन्नात्मजानृप ॥ आयुःश्रुतायुःसत्यायुरयोथविजयोजयः १ श्रुतायोर्वसुमान्पुत्रःसत्यायोश्चश्रुतंजयः ॥ रयस्यात्सुतएकस्तुजयस्यतनयोमितः २ भीमस्तुविजयस्याथकांचनोहोत्रकस्ततः ॥ तस्यजह्नुःसुतोगंगांगंडूषीकृत्ययोपिबत् ३ जह्नोःपुरुस्तस्यपुत्रोबलाकश्चात्मजोजकः ॥ ततःकुशःकुशस्यापिकुशांबुस्तनयोवसुः ४ कुशनाभश्चचत्वारोगाधिरासीत्कुशांबुजः ॥ तस्यसत्यवतींकन्यामृचीकोयाचतद्विजः ५ वरंविसदृशंमत्वागाधिर्भार्गवमब्रवीत् ॥ एकतःश्यामकर्णानांहयानांचंद्रवर्चसाम् ६ सहस्रंदीयतांशुल्कंकन्यायाःकुशिकान्वयः ॥ इत्युक्तस्तन्मतंज्ञात्वागतःसवरुणांतिकम् ७ आनीयदत्वातानश्वानुपयेमेवरांगनाम् ॥ सऋषिःप्रार्थितःपत्न्याश्वश्र्वाचापत्यकाम्यया ॥ श्रपयित्वोभयैर्मंत्रैश्चरुंस्नातुंगतोमुनिः ८ तावत्सत्यवतीमात्रास्वचरुंयाचितासती ॥ श्रेष्ठंमत्वातयायच्छन्मात्रेमातुरदत्स्वयम् ९ तद्विज्ञायमुनिःप्राहपत्नींकष्टमकार्षिनः ॥ घोरोदंडधरःपुत्रोभ्रातातेब्रह्मवित्तमः १० प्रसादितःसत्यवत्यामैवंभूदितिभार्गवः ॥ अथतर्हिभवेत्पौत्रोजमदग्निस्ततोभवत् ११ साचाभूत्सुमहापुण्याकौशिकीलोकपावनी ॥ रेणोःसुतांरेणुकांवैजमदग्निरुवाहयाम् १२ तस्यावैभार्गवऋषेःसुतावसुमदादयः ॥ यवीयान्जज्ञएतेषांरामइत्यभिविश्रुतः १३ यमाहुर्वासुदेवांशंहैहयानांकुलांतकम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वोयइमांचक्रेनिःक्षत्रियांमहीम् १४ दृप्तंक्षत्रंभुवोभारमब्रह्मण्यमधार्मिकम् ॥ रजस्तमोवृतमहन्फल्गुन्यपिकृतेंहसि १५

चरुंश्रपयित्वाप्रपत्न्याभिमंत्र्य तवेदंतवमातुरिदमितिनिगद्यसंस्थाप्य । स्नातुंगतः ८ तावत्सदाआत्मीयचरुंश्रेष्ठंमत्वातयास्वमात्रायाचितासत्यवतीस्वचरुंमात्रेददौ मातुश्चरुंस्वयमदत्स्वीकृतवती ९ तवपुत्रस्तुघोरोदंडधरः । तेभ्राताब्रह्मवित्तमः १० ११ १२ साकौशिकीसत्यवतीनदीबभूवेतिशेषः १३ भार्गवऋषेर्जमदग्नेर्यवीयान्कनिष्ठः १४ क्षत्रवधेमुख्यंकारणमाह दृप्तमिति । अहन्हतवान् । फल्गुन्यल्पे अंहस्यपराधे १५

१६ दत्तंदत्तात्रेयं परिकर्मभिःपरिचर्याभिराराध्य १७ अरातिषुदुर्धर्षत्वंवरं । अजश्रीरौत्पत्तिकीश्रीःयत्रतेजआदयोणिमादयश्चगुणाःसंतिअव्याहतगतिश्चचारइत्यन्वयः १८ १९ रेवायाःन र्मदायाः । अंभसिरुरोधप्रवाहस्तंभनंकृतवान् २० स्वशिबिरंरावणस्यसेनाविमोचनस्थानं प्रतिस्रोतःसरिज्जलैःप्रतीपगमनंस्रोतःप्रवाहोयेषांतानितथाप्रतिस्रोतांसिचसरिज्जलानिप्रतिस्रोतःसरि ज्जलानितैर्विप्लावितंप्रवाहवेगेननीतंवीक्ष्येतिशेषः । स्रोतोंबुनिर्गमद्वारेइंद्रियेषुजलस्रुतावितिच २१ यथाकेनचित्कपिर्मुक्तःपुनर्बद्धोभवतितथायंदशमुखोपिनार्जुनेनमाहिष्मत्यांसन्निरुद्धोभूदित्यन्व यः २२ २३ हविर्धान्याकामधेन्वा २४ आत्मनःस्वस्यऐश्वर्यमतिशायिनंअतीत्यवर्तमानंतदैश्वर्यंनाद्रियन्नादरंकुर्वन् । अग्निहोत्रीधेनुंप्रतिसाभिलाषःइच्छांकुर्वन् २५ हविर्धानींधेनुं । न

राजोवाच ॥ किंतदंहोभगवतोराजन्यैरजितात्मभिः ॥ कृतंतेनकुलंनष्टंक्षत्रियाणामभीक्ष्णशः १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ हैहयानामधिपतिरर्जुनःक्षत्रिय र्षभः ॥ दत्तंनारायणस्यांशमाराध्यपरिकर्मभिः १७ बाहून्दशशतंलेभेदुर्धर्षत्वमरातिषु ॥ अव्याहतेंद्रियाजश्रीस्तेजोवीर्ययशोबलम् १८ योगेश्वरत्व मैश्वर्यंगुणायत्राणिमादयः ॥ चचाराव्याहतगतिर्लोकेषुपवनोयथा १९ स्त्रीरत्नैरावृतःक्रीडन्रेवांभसिमदोत्कटः ॥ वैजयंतींस्रजंबिभ्रद्रुरोधसरितंभुजैः २० विप्लावितंस्वशिबिरंप्रतिस्रोतःसरिज्जलैः ॥ नामृष्यत्तस्यतद्वीर्यंवीरमानीदशाननः २१ गृहीतोलीलयास्त्रीणांसमक्षंकृतकिल्बिषः ॥ माहिष्मत्यांसन्निरुद्धोमुक्तोयेनकपिर्यथा २२ सएकदातुमृगयांविचरन्विपिनेवने ॥ यदृच्छयाश्रमपदंजमदग्नेरुपाविशत् २३ तस्मैसनरदेवायमुनिरर्हणमाहरत् ॥ ससैन्यामात्यवाहायहविर्धान्यातपोधनः २४ सवीरस्तत्रतद्दृष्ट्वाआत्मैश्वर्यातिशायिनम् ॥ तन्नाद्रियताग्निहोत्र्यांसाभिलाषःसहैहयः २५ हविर्धानीमृषेर्दर्पान्नरान्हर्तुमचोदयत् ॥ तांतेमाहिष्मतींनिन्युःसवत्सांक्रंदतींबलात् २६ अथराजनिनिर्यातेरामआश्रमआगतः ॥ श्रुत्वातत्तस्यदौरात्म्यंचुक्रोधाहिरिवाहतः २७ परशुंयोजयामाससतूणंचर्मकार्मुकम् ॥ अन्वधावतदुर्मर्षोमृगेंद्रइवयूथपम् २८ तमापतंतंभृगुवर्यमोजसाधनुर्धरंबाणपरश्वधायुधम् ॥ ऐणेयचर्मांबरमात्मधामभिर्युतंजटाभिर्ददृशेपुरींनृप २९ अचोदयद्धस्तिरथाश्वपत्तिभिर्गदासिबाणर्ष्टिशतघ्निशक्तिभिः ॥ अक्षौहिणीःसप्तदशातिभीषणास्ताराम एकोभगवानसूदयत् ३० यतोयतोसौप्रहरन्परश्वधोमनोनिलौजाःपरचक्रसूदनः ॥ ततस्ततश्छिन्नभुजोरुकंधरानिपेतुरुर्व्यांहतसूतवाहनाः ३१ दृष्ट्वास्वसैन्यंरुधिरौघकर्दमेरणाजिरेरामकुठारसायकैः ॥ विवृक्णचर्मध्वजचापविग्रहंविपातितंहैहयआपतद्रुषा ३२

रान्पुरुषान् हर्तुंनेतुंअयोजयन्नियुक्तवान् २६ २७ योजयामासउत्तेजितंकृतवान् । कार्मुकंगृहीत्वेतिशेषः । रथेयोजयामासेतिवा २८ ऐणेयचर्मकृष्णाजिनंदेवांबरंयस्यसतथातं आत्मनःस्वस्यधामतेजोयासांताःतया । ताभिर्जटाभिर्युक्तंतंपुरीमापतंतम् २९ अर्जुनोयाअक्षौहिणीरचोदयद्रामस्ताअसूदयदित्यर्थः ३० मनोवदनिलवदोजोवेगोयस्यसतथामनोद्वेगअनिलवद ष्टंभइतिवा । ओजोवष्टंभबलयोरितियादवः ३१ विग्रहोदेहः ३२

अथागत्यार्जुनः पंचशतेषु धनुष्षु बाहुभिः । बाणान्युगपदेकप्रयत्नेनसंदधे अस्त्रभृतांसम्यगग्रणीरामःसमंयुगपदेकस्मिन्धनुषि बद्धेषुभिः संधितशरैस्तान्पंचशतशरान् आच्छिनादित्यन्वयः ३३ पुनः रामःस्वहस्तैश्चलान्गिरीन्अंघ्रिपान्वृक्षानमृधेउत्क्षिप्यप्रहृत्ययुधिवेगादभिधावतोऽर्जुनस्यभुजान् । कठोरनेमिनाशितधारेणचिच्छेदेत्यन्वयः ॥ ३४ ३५ उपावर्त्यनिवर्त्य । इतस्ततःआकर्षणादिनापरिक्लिष्टां क्लेशोपेताम् ३६ ३७ ३८ ३९ यथासौरीसूर्यसंबंधिनीप्रभारोचततथाब्राह्मीब्राह्मणसंबंधिनीलक्ष्मीःक्षमयाप्रकाशते ४० मूर्द्धावसिक्तस्यचक्रवर्तिनः ब्रह्मवधाद्ब्राह्मणहननादच्युतेश्रीनारायणेबुद्धिर्यस्यसतथा ४१ ॥ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेवि० क्र० टी० त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ चरित्वाकृत्वा १ पातागगामितिशेषः २ किंचिच्चित्ररथस्पृहाईषच्चित्ररथेस्पृहावतीजाता ३

अथार्जुनःपंचशतेषुबाहुभिर्धनुष्षुबाणान्युगपत्सुसंदधे ॥ रामायरामोस्त्रभृतांसमग्रणीस्तानेकबद्धेषुभिराच्छिनत्समम् ३३ पुनःस्वहस्तैश्चलान्मृधेऽंघ्रिपानुत्क्षिप्यवेगादभिधावतोयुधि ॥ भुजान्कुठारेणकठोरनेमिनाचिच्छेदरामःप्रसभंहसन्निव ३४ कृत्तबाहोःशिरस्तस्यगिरिशृंगमिवाहरत् ॥ हतेपितरितत्पुत्राअयुतंदुद्रुवुर्भयात् ३५ अग्निहोत्रीमुपावर्त्यसवत्सांपरवीरहा ॥ समुपेत्याश्रमंपित्रेपरिक्लिष्टांसमर्पयत् ३६ स्वकर्मतत्कृतंरामःपित्रेभ्रातृभ्यएवच ॥ वर्णयामासतच्छ्रुत्वाजमदग्निरभाषत ३७ रामरामहाबाहोभवान्पापमकार्षीत् ॥ अवधीन्नरदेवंयत्सर्वदेवमयंवृथा ३८ वयंहिब्राह्मणास्तातक्षमयार्हणतांगताः ॥ ययालोकगुरुर्देवःपारमेष्ठ्यमगात्पदम् ३९ क्षमयारोचतेलक्ष्मीर्ब्राह्मीसौरीयथाप्रभा ॥ क्षमिणामाशुभगवांस्तुष्यतेहरिरीश्वरः ४० राज्ञोमूर्धाभिषिक्तस्यवधोब्रह्मवधाद्गुरुः ॥ तीर्थसंसेवयाचांहोजह्यंगाच्युतचेतनः ४१ ॥ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेपरशुरामचरितेत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ पित्रोपशिक्षितोरामस्तथेतिकुरुनंदन ॥ संवत्सरंतीर्थयात्रांचरित्वाश्रममाव्रजत् १ कदाचिद्रेणुकायातागंगायांपद्ममालिनम् ॥ गंधर्वराजंक्रीडंतमप्सरोभिरपश्यत २ विलोकयंतीक्रीडंतमुदकार्थंनदींगता ॥ होमवेलांनसस्मारकिंचिच्चित्ररथस्पृहा ३ कालात्ययंतंविलोक्यमुनेःशापविशंकिता ॥ आगत्यकलशंतस्थौपुरोधायकृतांजलिः ४ व्यभिचारंमुनिर्ज्ञात्वापत्न्याःप्रकुपितोब्रवीत् ॥ घ्नतैनांपुत्रकाःपापामित्युक्तास्तेनचक्रिरे ५ रामःसंचोदितःपित्राभ्रातॄन्मात्रासहावधीत् ॥ प्रभावज्ञोमुनेःसम्यक्समाधेस्तपसश्चसः ६ वरेणच्छंदयामासप्रीतःसत्यवतीसुतः ॥ वव्रेहतानांरामोपिजीवितंचास्मृतिंवधे ७ उत्तस्थुस्तेकुशलिनोनिद्रापायइवांजसा ॥ पितुर्विद्वांस्तपोवीर्यंरामश्चक्रेसुहृद्वधम् ८

कलशंभर्तुःपुरोनिधायतत्रैवकृतांजलिस्तस्थौ ४ घ्नतहतांकुरुत तांहतवंतः ५ मुनेःसमाधेःतपसश्चसम्यक्प्रभावज्ञःप्रतापमाहात्म्ययोःप्रभावःस्यादिति ६ छंदयामासवशीचकार । वशाभिप्रायोःछंदइतिच । वधेअस्मृतिंवधंरामेणहताइतिस्मृतिशून्यत्वलक्षणंवरंच ७ रामएतेवसुमदादयोजीवंतिचेज्जीवंतुनोचेन्म्रियंतामितिमत्वासुहृद्वधोनाकारि । किंतुस्वसार्वज्ञमीश्वरत्वेनदोषाभावंचप्रकटयन्पितुर्मितिभावेनेत्याह पितुरिति । वीर्यंपराक्रमेरेतसयत्नमाहात्म्ययोरपीत्यभिधानात् । पितुस्तपोमाहात्म्यंजानताकृतमितिभावः । साक्षान्नारायणावतारस्यानिरवद्यस्यसकलगुणाकरस्यभार्गवरामस्यक्षत्रहत्यादिदोषमार्जनायतीर्थसेवामातृभ्रातृवधात्स्वाज्ञाकारित्वेनप्रसन्नात्पितुर्वरदानमित्यादिकंकथंघटतइवेत्यर्थशंका । जामदग्न्योवरंवव्रेऽनंतशक्तिरपिस्वयं । पितुर्मान्यत्वसिद्ध्यर्थं

कैकेलोकेश्वरःप्रभुरित्यादिवाक्येनपरिहर्तव्याइतिज्ञातव्यम् ८ ९ लब्धच्छिद्राः लब्धावसरा. १० विषयादाहृत्यभगवत्येवानिवेशितबुद्धिम् ११ १२ आत्मनायत्नेनात्मानंदेहैकदेशमुदरम् । यत्नेकैश्रौमत्तौवातेइतिपादद्वः । आत्मशब्दःपूर्वार्धे १३ दूरस्थाःस्वाभिन्नदेशंगताः १४ १५ क्षत्रांतायविशेषेणक्षात्रियकुलनाशाय १६ ब्रह्मघ्नैर्ब्राह्मणहंतृभिःविहतानष्टाश्रीर्यस्याःसातथातां शीर्षभिः तस्यांमविरचयमध्येमाहिष्मतीमध्ये १७ अब्रह्मण्यानांब्राह्मणद्वेषिणां भयंकरांनदींचक्रइतिगतेनान्वयः । निमित्तमाह हेतुमिति । अमंगलकारिणिसति १८ स्यमंतपंचकेकुरुक्षेत्रे । शोणितान्येवोदकानियेषुतेतथातान्ह्रदान् । जलैरगाधप्रदेशान् १९ शिरःकायेनसंधायबर्हिषियज्ञआधायदर्भबंधनविशेषेवासर्वदेवमयंसर्वदेवोत्तमम् २० २१ उपद्रष्ट्रेन्यूनातिरिक्तकर्मसाक्षिणे परंअवशिष्टम् २२ विधूताशे

येर्जुनस्यसुताराजन्स्मरंतःस्वपितुर्वधम् ॥ रामवीर्यपराभूतालेभिरेशर्मनक्वचित् ९ एकदाश्रमतोरामेसभ्रातरिवनंगते ॥ वैरंसिसाधयिषवोलब्धच्छिद्राउपागमन् १० दृष्ट्वाग्न्यागारआसीनमावेशितधियंमुनिम् ॥ भगवत्युत्तमश्लोकेजघ्नुस्तेपापनिश्चयाः ११ याच्यमानाःकृपणयाराममात्रातिदारुणाः ॥ प्रसह्यशिरउत्कृत्यजग्मुस्तेक्षत्रबंधवः १२ रेणुकादुःखशोकार्तानिघ्नंत्यात्मानमात्मना ॥ रामरामेतितातेतिविचुक्रोशोच्चकैःसती १३ तदुपश्रुत्यदूरस्थाहारामेत्यार्तवत्स्वरम् ॥ त्वरयाश्रममासाद्यददृशुःपितरंहतम् १४ तेदुःखरोषामर्षार्तिशोकवेगविमोहिताः ॥ हातातसाधोधर्मिष्ठत्यक्त्वास्मान्स्वर्गतोभवान् १५ विलप्यैवंपितुर्देहंनिधायभ्रातृषुस्वयम् ॥ प्रगृह्यपरशुंरामःक्षत्रांतायमनोदधे १६ गत्वामाहिष्मतींरामोब्रह्मघ्नविहतश्रियम् ॥ तस्यांसशीर्षभिर्राज्ञांमध्येचक्रेमहागिरिम् १७ तद्रक्तेननदींघोरामब्रह्मण्यभयावहाम् ॥ हेतुंकृत्वापितृवधंक्षत्रेऽमंगलकारिणि १८ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांविभुः ॥ स्यमंतपंचकेचक्रेशोणितोदान्ह्रदान्नव १९ पितुःकायेनसंधायशिरआधायबर्हिषि ॥ सर्वदेवमयंदेवमात्मानमयजन्मखैः २० ददौप्राचींदिशंहोत्रेब्रह्मणेदक्षिणांदिशम् ॥ अध्वर्यवेप्रतीचींवाउद्गात्रउत्तरांदिशम् २१ अन्येभ्योवांतरदिशःकश्यपायचमध्यतः ॥ आर्यावर्तमुपद्रष्ट्रेसदस्येभ्यस्ततःपरम् २२ ततश्चावभृथस्नानविधूताशेषकिल्बिषः ॥ सरस्वत्यांब्रह्मनद्यांरेजेव्यभ्रइवांशुमान् २३ स्वदेहंजमदग्निस्तुलब्ध्वासंज्ञानलक्षणम् ॥ ऋषीणांमंडलेसोभूत्सप्तमोरामपूजितः २४ जामदग्न्योपिभगवान्रामःकमललोचनः ॥ आगामिन्यंतरेराजन्वर्तयिष्यतिवैबृहत् २५ आस्तेद्यापिमहेंद्राद्रौन्यस्तदंडःप्रशांतधीः ॥ उपगीयमानचरितःसिद्धगंधर्वचारणैः २६ एवंभृगुषुविश्वात्माभगवान्हरिरीश्वरः ॥ अवतीर्यपरंभारंभुवोहन्बहुशोनृपान् २७

षकिल्बिषत्वमौपचारिकंलोकशिक्षार्थत्वात् नान्नासरस्वत्यांब्रह्मनद्यांवेदमय्यांनद्याम् । व्यभ्रःमेघच्छायानिर्मुक्तः अंशुमानादित्यः । जनेतिपदाध्याहारेणावभृथस्नानविधूताशेषकिल्बिषजनइतिवा अवभृथस्नानेनविधूतमशेषंकिल्बिषंयस्यसतथा । अवभृथस्नानविधूताशेषकिल्बिषोजनोयस्यसतथा अनेनावभृथस्नानेनजनस्याशेषतःकिल्बिषंविध्वस्तंभवतीतिदर्शनायरामेणावभृथस्नानमकारीतिसूचितंभवति २३ जमदग्निस्तुसंज्ञानलक्षणंज्योतिर्मयलक्षणंस्वयोग्यदेहमाकारविशेषंलब्ध्वासप्तर्षीणांमंडलेसप्तमोऋषिरितिशेषःअभूत् २४ आगामिन्यंतरेभविष्यन्मन्वंतरे । बृहद्ब्रह्मवेदलक्षणंवर्तयिष्यतिवेदप्रवर्तकोभविष्यतीत्यर्थः २५ २६ भुवःपरंभारंकेवलंभारभूतान्नृपानहन्सहृतवान् २७

१ अपायमापेदेवेशापितरःसंनिवर्तयन् ॥ अमानंतोस्यमाहात्म्यंमोहितास्तस्यमायया ॥ मोहयन्मायपालोकचक्रेचापचितिःस्वके ॥ पुनःशापान्निर्गोदुष्कृतःपापादेसंगतिर्गतिशेषताःएवं ।

महातेजाविश्वामित्रः २८ तस्यविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्राआसन् तेषामेकोत्तरशतपुत्राणांमध्येयोमध्यमःसतुमधुच्छंदानामतेनमधुच्छंदसासंयुक्तायेपंचाशत्पुत्राःतेमाधुच्छंदसनामानोभवंतिनान्ये । तस्यहविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्राआसुरित्यादिब्राह्मणंचेममेवार्थंवक्ति २९ शुनःशेपस्यमाहात्म्यंउपरिष्टात्प्रचक्षतइत्युक्तंप्रपंचयितुमाह पुत्रंकृत्वेति । अत्रकाचित्किंवदंतीममपुत्रोभवेतिविश्वामित्रेणोक्तोयमाजीगर्तःशुनःशेपोहंत्वत्पुत्राणांज्येष्ठश्चेत्तवपुत्रःस्यांतत्रापिमध्यमोनस्यांनापिकनिष्ठइतिविश्वामित्रमाह तदेवमस्त्विति विश्वामित्रःशुनःशेपंपुत्रंकृत्वाऽन्यानौरसान्पुत्रानब्रवीत् एषशुनःशेपोयुष्माकंज्येष्ठःप्रकल्प्यतांभवद्भिरितिशेषइति शुनःशेपशब्दंशृण्वतांशुनीजातीयोयंकिमित्यन्यथाप्रतीतिंनिवारयति भार्गवमिति । भृगुवंशोद्भवः अनेनापिसाकथंनिवारितास्यादित्यतआह आजीगर्तामिति । अजीगर्तस्यमुनेरपत्यं तर्हिविश्वामित्रस्यपुत्रत्वेकासंगतिरित्यतोदेवरातामिति । विश्वामित्रायदेवैःरातंदत्तंविश्वामित्रस्यदत्तपुत्रत्वेनसंबंधइत्यर्थः ३० अनेनविशेषणत्रयेणज्येष्ठत्वकल्पनार्थंवैशिष्ट्यमुक्त्वावैशिष्ट्यांतरंचाह यइति । यःशुनःशेपःहरिश्चंद्रयज्ञेअजीगर्तेनपित्रारोहितायविक्रीतःपुरुषाख्यःपशुरभूत् । यश्चब्रह्मादिदेवांस्तुत्वातत्प्रसादात्पाशबंधनात्संसाराख्यपाशबंधनात्यूपसंबंधिरज्जुबंधनात् आत्मानंमुमुचेमोचयामासकर्मकर्तरिप्रयोगः यस्यनूनंकतमस्यामृतानांमनामहेचारुदेवस्यनामेत्यारभ्यअस्मेरायंनिधापयेस्यंतवेदवाक्येनस्तुत्वाऋग्भाष्येएतासामृचामर्थआचार्यैरेवविस्तारेणो

गाधेरभून्महातेजाःसमिद्धइवपावकः ॥ तपसाक्षात्रमुत्सृज्ययोलेभेब्रह्मवर्चसम् २८ विश्वामित्रस्यचैवासन्पुत्राएकशतंनृप ॥ मध्यमस्तुमधुच्छंदामाधुच्छंदसएवते २९ पुत्रंकृत्वाशुनःशेपंदेवरातंचभार्गवम् ॥ आजीगर्तंसुतानाहज्येष्ठएषप्रकल्प्यताम् ३० योवैहरिश्चंद्रमखेविक्रीतःपुरुषःपशुः ॥ स्तुत्वादेवान्प्रजेशादीन्मुमुचेपाशबंधनात् ३१ योरातोदेवयजनेदेवैर्गाधिसुतायसः ॥ देवरातइतिख्यातःशुनःशेपस्तुभार्गवः ३२ येमधुच्छंदसोज्येष्ठाःकुशलंमेनिरेनतत् ॥ अशपत्तान्मुनिःक्रुद्धोम्लेच्छाभवतदुर्जनाः ३३ सहोवाचमधुच्छंदाःसार्धंपंचशताततः ॥ यन्नोभवान्संजानीतेतस्मिंस्तिष्ठामहेवयम् ॥ ३४ ज्येष्ठंमंत्रदृशंचक्रुस्त्वामन्वंचोवयंस्महि ॥ विश्वामित्रःसुतानाहवीरवंतोभविष्यथ ३५

क्तइतिनास्माभिःप्रपंच्यते ३१ देवरातशब्दनिर्वचनेनविश्वामित्रस्यतत्संबंधमाह यइति । यःदेवयजनेयज्ञेयदेवैरातोरक्षितस्तैरेवगाधिसुतायविश्वामित्रायरातःदत्तः । तस्मात्सदेवरातइतिख्यातःप्रसिद्धः इत्यतोयंभार्गवः ३२ शुनःशेपोज्येष्ठत्वेनकल्प्यतामितिविश्वामित्रेणोक्ताः । येपंचाशत्पुत्रामधुच्छंदसोजन्मनाज्येष्ठास्तेशुनःशेपस्यज्येष्ठत्वंस्वात्मानःकनिष्ठत्वंचतत् । कुशलंसाधुनमेनिरे ततः किमभूदितितत्राह अशपदिति ३३ तेषांम्लेच्छभावेनशुनःशेपस्यकिमायातमितितत्राह सहेति । हेत्यनेनब्राह्मणमनुकरोति सविश्वामित्रःपंचाशतासार्धंमधुच्छंदसमुवाचह । अयंशुनःशेपोवःज्येष्ठोभवत्वितिविश्वामित्रेणोक्तस्येदमेववाक्यमुत्तरंसमधुच्छंदाःपंचाशतासार्धंपितरमुवाचह । ततस्तातःपिताभवान्नोस्माकंयद्विजानीतेआज्ञापयति तस्मिन्नाज्ञप्तेशुनःशेपस्यज्यैष्ठ्येअस्माकंकानिष्ठ्येसर्वेवयमविचारेणतिष्ठामहे । प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतिसूत्रात् । निश्चितंस्थिरीकृतंचेदंकार्यमितिभावः ३४ तर्हितथाकुर्वित्वितिपित्राउदितास्तेपुत्राःकस्यनूनमित्यादिमंत्रदृशंऋग्वेदद्रष्टारंशुनःशेपंज्येष्ठंचक्रुः । कथंचक्रुरितितत्राह त्वामिति । भोदेवरातवयंत्वामन्वंचः अनुवर्तमानाः । कनिष्ठाःस्मभवामहिमसिद्धंहेतौवा । यस्माद्वयंत्वत्कनिष्ठाअभूमतस्मात्तेज्येष्ठत्वेसंशयोमाभूदिति । अथवाहेपितःवयंस्मात्वामन्वंचःअनुवर्तमानाःस्म त्वदाज्ञाकारिणइत्यर्थइति । संतुष्टःपिताकंवरंप्रायच्छदितितत्राह विश्वामित्रइति । वीरवंतःपुत्रवंतःकर्तव्येविशिष्टप्रेरणावंतोवा ३५

कुतोयंवरोदत्तइतितत्राह यइति येमवंतोमानमभिमानमनुगृह्णत परिपालनरक्षणानुग्रहंकुर्वंतः मामांवीरवंतं अकर्तकृतवंतइतियस्मात्तस्माद्यूयंवीरवंतोभविष्यथेति। वीरवंतमकर्तमेतिब्राह्मणवाक्यानुकरणं वेदतुल्यमितिप्रकाशयति अकर्तममवाक्यमकुर्वंत। जीवतोवाक्यकरणाद्दणसंशोधनेनच गयायांपिंडदानाच्चत्रिभिःपुत्रस्यपुत्रतेतिस्मृतेः। हेकौशिका कौशिकगोत्राः एषदेवरातोमद्वीरःपुत्रोनोयुष्माकं ज्येष्ठः। यूयंतमन्वितअनुवर्तध्वम् ३६ अन्येचाष्टकादयोनुवर्तंतामितिशेषः। उपसंहरति एवमिति यत्कौशिकगोत्रं । तद्वैश्वामित्रैःपृथग्विधमभूत् ३६ कथंतदितितत्राह प्रवरांतरमिति प्रवरांतरमाप

येमानंमेनुगृह्णंतोवीरवंतमकर्तमा ॥ एषवःकौशिकावीरोदेवरातस्तमन्वित ३६ अन्येचाष्टकहारिताजयक्रतुमदादयः ॥ एवंकौशिकगोत्रंतद्वैश्वामित्रैः पृथग्विधम् ३७ प्रवरांतरमापन्नंतद्धीत्येवंप्रकल्पितम् ॥ यःपुरूरवसःपुत्रआयुस्तस्याभवत्सुताः ३८ नहुषःक्षत्रवृद्धश्चरजीराभश्चवीर्यवान् ॥ अनेना इतिराजेंद्रक्षत्रवृद्धान्वयंशृणु ३९ क्षत्रवृद्धसुतस्यामन्सुहोत्रस्यात्मजास्त्रयः ॥ काश्यःकुशोगृत्समदइतिगृत्समदादभूत् ४० शुनकःशौनकोयस्यबह्वृचप्रवरोमुनिः ॥ काश्यस्यकाशिस्तत्पुत्रःसुराष्ट्रोदीर्घतमःपिता ४१ धन्वंतरिर्दीर्घतमसआयुर्वेदप्रवर्तकः ॥ यज्ञभुग्वासुदेवांशःस्मृतिमात्रार्तिनाशनः ४२ तत्पुत्रःकेतुमानस्यजज्ञेभीमरथस्ततः ॥ दिवोदासोद्युमांस्तस्मात्प्रतर्दनइतिस्मृतः ४३ सएवशत्रुजिद्वत्सोऋतध्वजइतीरितः ॥ तथाकुवलयाश्वेतिप्रोक्तोऽलर्कादयस्ततः ४४ षष्टिंवर्षसहस्राणिषष्टिंवर्षशतानिच ॥ नालर्कादपरोराजाबुभुजेमेदिनींयुवा ४५ आलर्कात्सन्नतिस्तस्मात्सुनीथोथसुकेतनः ॥ धर्मकेतुसुतस्तस्मात्सत्यकेतुरजायत ४६ धृष्टकेतुस्ततस्तस्मात्सुकुमारःक्षितीश्वरः ॥ वीतिहोत्रोस्यभर्गोतोभार्गभूमिरभून्नृप ४७ इतीमेकाश्यजाभूपाःक्षत्रवृद्धान्वयायिनः॥ राभस्यरभसःपुत्रोगंभीरश्चाक्रियस्ततः ४८ तस्यक्षेत्रेब्रह्मजज्ञेशृणुवंशमनेनसः ॥ शुद्धस्ततःशुचिस्तस्मात्त्रिककुब्धर्मसारथिः ४९ ततःशांतरजाजज्ञेकृतकृत्यःसआत्मवान् ॥ रजेःपंचशतान्यासन्पुत्राणाममितौजसाम् ५० देवैरभ्यर्थितोदैत्यान्हत्वेंद्रायाददाद्दिवम् ॥ इंद्रस्तस्मैपुनर्दत्वागृहीत्वाचरणौरजेः ५१ आत्मानमर्पयामासप्रह्लादात्परिशंकितः ॥ पितर्युपरतेपुत्रायाचमानायनोददुः ५२ त्रिविष्टपंमहेंद्राययज्ञभागान्समाददुः ॥ गुरुणाहूयमानेऽग्नौबलभित्तनयान्रजेः ५३ अवधीद्भ्रंशितान्मार्गान्नकश्चिदवशेषितः ॥ प्रतिक्षत्रःक्षत्रवृद्धात्संजयस्तत्सुतोजयः ५४ ततःकृतःकृतस्यापिजज्ञेवीर्यधनोनृपः ॥ सहदेवस्ततोहीनोजयत्सेनस्तुतत्सुतः ५५ संकृतिस्तस्यचजयःक्षत्रधर्मामहारथः ॥ क्षत्रवृद्धान्वयाभूपाइमेशृण्वथनाहुषान् ॥ ५६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

र्थंहियस्मात्तस्मादेवपृथग्विधंकल्पितंहियासिद्धमितिभावः श्रुतायोःसंततिंविस्तृत्यपुरूरवसः। पुत्रस्यप्रथमस्यायोर्वंशंवर्णयतिबादरायणिः यइति ३८ नहुषान्वयस्यैवराज्यार्हत्वात्क्षत्रवृद्धाद्यन्वयस्यतदनर्हत्वात्सूचीकटाहन्यायमनुसंदधानःक्षत्रवृद्धाद्यन्वयंवक्तिक्षत्रवृद्धान्वयमिति ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ अलर्कादपरोराजायुवातथानबुभुजे ४५ ४६ ४७ इतीमेकाश्यजाःकाश्यस्यसंतानजाभूपाः ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ पुनरपिक्षत्रवृद्धात्प्रतिक्षत्रोभूत् ५४ ५५ ५६ इतिश्रीभागवतेमहापु॰विजयध्वजटीकायांनवमस्कंधेचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथनहुषस्यसंततिमनुक्रामति यतिरित्यादिना १ तस्यराज्यस्यपरिणामवित्फलपरिपाकपटुतांजानातीति यत्रराज्ये २ इद्राण्याधर्षणात्शच्याःसंस्पर्शनिमित्तात्पितरिनहुषेस्वर्गस्थानात्द्विजैर्भ्रंशितेत्याजितेअजगरत्वंमहासर्पत्वंप्रापितेसति ३ यवीयसःकनिष्ठान्संयातिपूर्वान्काव्यस्यशुक्रस्यपुत्र्यादेवयान्यावृषपर्वणोदैत्यस्यपुत्र्याशर्मिष्ठयाकृतदारः ४ प्रातिलोम्येनविवाहःकथंघटतइतिपृच्छति ब्रह्मर्षिरिति ५ दैववशादिदंपाणिग्रहणंप्राप्तंनतुमानुषवदितिप्रकाशयितुमाख्यायिकांकथयति एकदेति ६ ७ सिंचतीःअन्योन्यजलप्रक्षेपंकुर्वत्यः ८ पर्यधुराच्छादितवंत्यः ९ अजानतीशर्मिष्ठागुरुपुत्र्यावासःस्वीयंमत्वा समव्ययत्संवीतवती व्ययसंवरणइतिधातुः तदाप्रकुपिताप्रारब्धकोपादेवयानीदंवाक्यमुवाचेत्यन्वयः १० मह्यंममअसांप्रतमयुक्त ११ स्वकुलप्रशंसार्थंब्राह्मणानां

श्रीशुकउवाच ॥ यतिर्ययातिःसंयातिरायतिर्वियतिःकृतिः ॥ षडिमेनहुषस्यासन्निंद्रियाणीवदेहिनः १ राज्यंनैच्छद्यतिःपित्रादत्तंतत्परिणामवित् ॥ यत्रप्रविष्टःपुरुषआत्मानंनावबुध्यते २ पितरिभ्रंशितेस्थानादिंद्राण्याधर्षणाद्द्विजैः ॥ प्रापितेजगरत्वंचययातिरभवन्नृपः ३ चतसृष्वादिशद्दिक्षुभ्रातॄन्भ्रातायवीयसः ॥ कृतदारोजुगोपोर्वीकाव्यस्यवृषपर्वणः ४ ॥ राजोवाच ॥ ब्रह्मर्षिर्भगवान्काव्यःक्षत्रबंधुश्चनाहुषः ॥ राजन्यविप्रयोःकस्माद्विवाहःप्रातिलोमकः ५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एकदादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठानामकन्यका ॥ सखीसहस्रसंयुक्तागुरुपुत्र्याचभामिनी ६ देवयान्यापुरोद्यानेपुष्पितद्रुमसंकुले ॥ व्यचरत्कलगीतालिनलिनीपुलिनेऽबला ७ जलाशयंसमासाद्यकन्याःकमललोचनाः ॥ तीरेन्यस्यदुकूलानिविजह्रुःसिंचतीर्मिथः ८ वीक्ष्यव्रजंतंगिरिशंसहदेव्यावृषस्थितम् ॥ सहसोत्तीर्यवासांसिपर्यधुर्व्रीडिताःस्त्रियः ९ शर्मिष्ठाऽजानतीवासोगुरुपुत्र्याःसमव्ययत् ॥ स्वीयंमत्वाप्रकुपितादेवयानीदमब्रवीत् १० अहोनिरीक्ष्यतांमस्यदास्याःकर्मह्यसांप्रतम् ॥ अस्मद्धार्यंधृतवतीशुनीवहविरध्वरे ११ यैरिदंतपसासृष्टंमुखंपुंसःपरस्यवै ॥ धार्यतेयैःपरंज्योतिःशिवःपंथाश्चदर्शितः १२ येपीदमुपतिष्ठंतेलोकनाथाःसुरेश्वराः ॥ भगवानपिविश्वात्मापावनःश्रीनिकेतनः १३ वयंतत्रापिभृगवःशिष्योस्यानःपिताऽसुरः ॥ अस्मद्धार्यंधृतवतीशूद्रोवेदमिवासती १४ एवंक्षिपंतींशर्मिष्ठागुरुपत्रीमभाषत ॥ रुषाश्वसंतीनागीवधर्षितादष्टदच्छदा १५ आत्मवृत्तिमविज्ञायकत्थसेबहुभिक्षुकि ॥ किंनप्रतीक्षसेस्माकंगृहान्बलिभुजोयथा १६ एवंविधैःसुपरुषैःक्षिप्त्वाचार्यसुतांसतीम् ॥ शर्मिष्ठाप्राक्षिपत्कूपेवासस्त्वादायमन्युना १७ तस्यांगतायांस्वगृहंययातिर्मृगयांचरन् ॥ प्राप्तोयदृच्छयाकूपेजलार्थीतांददर्शह १८ दत्त्वास्वमुत्तरंवासस्तस्यैराजाविवाससे ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिमुज्जहारदयापरः १९

माहात्म्यंकथयति यैरिदमित्यादिना इदंविश्वंयैर्ब्राह्मणैस्तपसासृष्टं येपरमस्यपुंसःमुखंयैरिदंपरंज्योतिर्ब्रह्माख्यंधार्यतेयैश्चशिवःपंथाःवेदमार्गोदर्शितः १२ येलोकनाथाःसुरेश्वरास्तेपीदंब्राह्मणकुलमुपतिष्ठंते अग्निमुखेनहविरादातुंप्रतीक्षंते विश्वात्माभगवानपिब्राह्मणप्रियस्तिष्ठतीतिशेषः १३ वयंतत्रब्राह्मणेषुभृगवः भृगुकुलजाः अतएवश्रेष्ठाइतिशेषः अस्याःपितावृषपर्वाऽसुरोनोस्माकंशिष्यःअस्मत्पितुःशिष्यत्वादहमपितत्पुत्रीत्वान्मान्येतियस्मात्तस्मादस्मद्धार्यंवस्त्रमिदंधृतवती यथावेदग्रहणायोग्योवृषलोवेदंधारयतितथेति १४ धर्षिताअप्रगल्भीकृतातुच्छीकृतेत्यर्थः १५ बहुकत्थसेव्यर्थवचनंवदासि भिक्षुकीत्वंस्पष्टमित्याह किंनेति बलिभुजःश्वानःकाकोवा १६ १७ १८ उत्तरमुत्तरीयं उज्जहारकूपादितिशेषः १९

प्रेमनिर्भरयास्नेहपूर्णयाहस्तंगृह्णातीतिहस्तग्राहःपाणिग्रहणकर्ता अपरोन्योनस्यात् हस्ताग्राहइतिपाठेहस्तेग्राहोग्रहणंयस्यसतथा कुंभकारवदण्प्रत्ययांतोवा २० कूपमग्नायाःममभवतोयदिदंदर्शनं एषःसंबंधःईशकृतःश्रीनारायणविहितः नपौरुषःपुरुषाकाररचितोनभवति २१ ब्राह्मणपुत्र्यास्तवब्राह्मणएवभर्तायुक्तोनक्षत्रियःप्रतिलोमप्रवेशप्रसंगादितिशंकांपरिहरति नब्राह्मणइति हेमहाभुजमे ब्राह्मणोहस्तग्राहोनभवितानभविष्यति कुतइतितत्राह कचस्येति बार्हस्पत्यस्यबृहस्पतेरपत्यस्यनाम्नाकचस्यशापात्मृतसंजीवनीविद्यार्थीकचस्तत्प्रतिग्रहायबहुतिथंगुरुपरिचर्यांविधायतत्प्रसादमा पाद्यतांविद्यामादायगुरोरनुज्ञयागंतुकामंकचमुपलभ्यसर्वप्रकारेणकचस्यहितमाचरंत्यामयाभोकचत्वंममभर्ताभवेत्युक्तोमामुनाच हेदेवयानित्वयानैवंवक्तव्यंयद्भ्राताहामिति तदाकुपिताहंतमशपं म त्पितुरवाप्तविद्यानफलत्वितीयमाख्यायिकानेनोच्यते यमशपंपुरेति अहंपुरायंकचमशपंशप्तवतीतस्यशापादिति २२ अनंतरंययातिनाकिंकृतमित्यत्राह ययातिरिति यदनभिप्रेतंप्रातिलोम्येनोद्वहनंत देवात्मनःदैवेनश्रीनारायणेनउपहृतमर्पितमात्मनोमनश्चतस्यांगतमनुरक्तंबुद्ध्वातस्याःदेवयान्याःवचःप्रतिगृहीतवानित्यन्वयः २३ २४ कापोतींकपोतसंबंधिनींवृत्तिं स्तुवन्प्रंथाधिकभयान्नकापोतीवृत्तिर्विं

तंवीरमाहोशनसीप्रेमनिर्भरयागिरा ॥ राजंस्त्वयागृहीतोमेपाणिःपरपुरंजय ॥ हस्तग्राहोपरोमाभूद्गृहीतायास्त्वयाहिमे २० एषईशकृतोवीरसंबंधोनौनपौरुषः ॥ यदिदंकूपमग्नायाभवतोदर्शनंमम २१ नब्राह्मणोमेभविताहस्तग्राहोमहाभुज ॥ कचस्यबार्हस्पत्यस्यशापाद्यमशपंपुरा २२ ययातिरनभिप्रेतंदैवोपहृतमात्मनः ॥ मनस्तुतद्गतंबुध्वाप्रतिजग्राहतद्वचः २३ गतेराजनिसावीरेतत्रस्मरुदतीपितुः ॥ न्यवेदयत्ततःसर्वमुक्तंशर्मिष्ठयाकृतम् २४ दुर्मनाभगवान्काव्यःपौरोहित्यंविगर्हयन् ॥ स्तुवन्वृत्तिंचकापोतींदुहित्रासययौपुरात् २५ वृषपर्वातमाज्ञायप्रत्यनीकविवक्षितम् ॥ गुरुंप्रसादयन्मूर्ध्नापादयोःपतितःपथि २६ क्षणार्धमन्युर्भगवाञ्छिष्यंव्याचष्टभार्गवः ॥ कामोस्याःक्रियतांराजन्नैनांत्यक्तुमिहोत्सहे २७ तथेत्यवस्थितेप्राहदेवयानीमनोगतम् ॥ पित्रादत्तायतोयास्येसानुगायातुमामनु २८ स्वानांतत्संकटंवीक्ष्यतदर्थस्यचगौरवम् ॥ देवयानींपर्यचरत्स्त्रीसहस्रेणदासिवत् २९ नाहुषायसुतांदत्वासहशर्मिष्ठयोशना ॥ तमाहराजंश्छर्मिष्ठांमाधास्तल्पेतुकर्हिचित् ॥ विलोक्यौशनसींराजञ्छर्मिष्ठासुप्रजांक्वचित् ॥ तमेववव्रेरहसिसख्याःपतिमृतौसति ३१ राजपुत्र्यार्थितोपत्येधर्मंचावेक्ष्यधर्मवित् ॥ स्मरञ्छुक्रवचःकालेदिष्टमेवाभ्यपद्यत ३२

श्रीपते देवयान्यादुहित्रासह २५ प्रत्यनीकानामसुरद्वेषिणांदेवानांवक्तुमिष्टंकार्यं २६ अस्या.देवयान्याःकामोपेक्षाविशेषः स्वाभीष्टसाधनाययात्त्रियंशर्मिष्ठाभवानस्मत्प्रियायास्तामितितत्राह नैनामिति २७ यदभीष्टंतत्तथा करिष्येइत्येवमुक्त्वा वृषपर्वण्यवस्थितेसति वृषपर्वणातवकिंकर्तव्यमितिपृष्टादेवयानीमनोगतंस्वमनसिस्थितंकामंप्राह किंतदाह पित्रेति अहंपित्रादत्तायास्येयतोमामियंशर्मिष्ठासानुगादासीसहस्रेणसहितानुयातुअन्वागच्छतुइति २८ शर्मिष्ठातत्सर्वंश्रुत्वायद्यहंनानुगमिष्यामितदागुरुद्रोहान्मत्कुलंसर्वंनष्टंभवतीतियत्स्वानासंकटंतद्वीक्ष्यतदर्थस्यतदनुगमनलक्षणप्रयोजनस्यगौरवंगुरुप्रसादेनस्वकुलाभिवृद्धिलक्षणमस्तीति मनसानिश्चित्यस्त्रीसहस्रेणपरिवृतातथाकरिष्यामीतिपितरमुक्त्वादेवयानींदासीवत्पर्यचरत् २९ उशनासुतांदेवयानींनाहुषायनहुषपुत्रायययातयेशर्मिष्ठयासहदत्वातंराजानमाह किमाह क्वचिदपिशर्मिष्ठांतल्पेशयनीयस्थानेमाधाःधृतांमाकार्षीः मिथुनीभावंनकुर्वित्यर्थः ३० औशनसींदेवयानींकार्यमालोच्यरहस्येकांतेसख्याःपतितमेवययातिमेवऋतुकालेवव्रे ३१ अपत्येसंतानार्थेराजपुत्र्याशर्मिष्ठयाप्रार्थितोधर्मवित्धर्मज्ञः नकांचनपरिहरेत्सङ्गतमितिश्रुतेः स्वयमागतांपरिहर्तुमशक्यंचेतिधर्मंचावेक्ष्यशुक्रवचःस्मरन्नपिकालेदिष्टमेवदैवमेवात्रकारणमितिनिश्चित्याभ्यपद्यत ताभिविशेषः ३२

३३ आसुर्याः शर्मिष्ठायां ३४ ३५ हेस्त्रीकामअनृतपुरुष असत्यवादिपुरुष ज्ञानीपुरुषोमेतिवा त्वांजराविशतइतिलट्लोडर्थे जरात्वामाविशतामिति शापप्रदाइत्यर्थः ३६ हेतवदुहितरिकामा नांशब्दादिविषयाणांस्मरणेनातृप्तोस्मि अलंबुद्धिनप्राप्तोस्मि स्मृतौवृत्तेनिषेधेस्मस्वःस्वर्गपरलोकयोरिति अतएवमनुग्रहःकर्तव्यइत्याह व्यत्यस्येति योमह्यंवयोभिदास्यतितस्मिन्नेवतांजरांव्यत्यस्यसं क्रमय्य तद्वयसायथाकामंभुंजइति ३७ तर्हितथास्त्वितिलब्धव्यवस्थानोययातिर्ज्येष्ठंपुत्रमुवाच प्रतीच्छगृहाण ३८ मातामहेनशुक्रेणकृतारस्येसुरतमनुभवामि ३९ कुतोनोत्सहइतितत्रा

यदुंचतुर्वसुंचैवदेवयानीव्यजायत ॥ द्रुह्यंचानुंचपूरुंचशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ३३ गर्भसंभवमासुर्याभर्तुर्विज्ञायभामिनी ॥ देवयानीपितुर्गेहंययौक्रोधविमू र्छिता ३४ प्रियामनुगतःकामीवचोभिरभिमंत्रयन् ॥ नप्रसादयितुंशेकेपादसंवाहनादिभिः ३५ शुक्रस्तमाहकुपितःस्त्रीकामानृतपूरुष ॥ त्वांजराविशते मंदविरूपकरणीनृणाम् ३६ ययातिरुवाच ॥ अतृप्तोस्म्यद्यकामानांब्रह्मन्दुहितरिस्मते ॥ व्यत्यस्यैतांयथाकामंवयसायोभिधास्यति ३७ श्रीशुकउ वाच ॥ इतिलब्धव्यवस्थानःपुत्रंज्येष्ठमवोचत ॥यदोतातप्रतीच्छेमांजरांदेहिनिजंवयः ३८ मातामहकृतांवत्सनतृप्तोविषयेष्वहम् ॥ वयसाभवदीयेनरं स्येकतिपयाःसमाः ३९ यदुरुवाच ॥ नोत्सहेजरयास्थातुमंतराप्राप्तयातव ॥ अविदित्वासुखंग्राम्यंवैतृष्ण्यंनैतिपूरुषः ४० तुर्वसुश्चोदितःपित्राद्रुह्युश्चा नुश्चभारत ॥ प्रत्याचख्युरधर्मज्ञाह्यनित्येनित्यबुद्धयः ४१ अपृच्छत्तनयंपुत्रंवयसोनंगुणाधिकम् ॥ नत्वमग्रजवद्वत्समांप्रत्याख्यातुमर्हसि ४२ पूरुरुवा वाच ॥ कोनुलोकेमनुष्येंद्रपितुरात्मकृतःपुमान् ॥ प्रतिकर्तुंक्षमोयस्यप्रसादाद्विंदतेपरम् ४३ उत्तमश्चिंतितंकुर्यात्प्रोक्तकारीतुमध्यमः ॥ अधमोऽश्रद्ध याकुर्यादकर्त्तोच्चरितंपितुः ४४ इतिप्रमुदितःपूरुःप्रत्यगृह्णाज्जरांपितुः ॥ सोपितद्वयसाकामान्यथावज्जुजुषेनृपः ४५ सप्तद्वीपपतिःसम्यक्पितृवत्पालयन्प्र जाः ॥ यथोपजोषंविषयाञ्जुजोषाव्याहतेंद्रियः ४६ देवयान्यप्यनुदिनंमनोवाग्देहवस्तुभिः ॥ प्रेयसःपरमांप्रीतिमुवाहप्रेयसीरहः ४७ अयजद्यज्ञपुरु षंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ सर्वदेवमयंदेवंसर्ववेदमयंहरिम् ४८ यस्मिन्निदंविरचितंव्योम्नीवजलदावलिः ॥ नानेवभातिनाभातिस्वप्नमायामनोरथः ४९ तमे वहृदिविन्यस्यवासुदेवंगुहाशयम् ॥ नारायणमणीयांसंनिराशीरजयत्प्रभुः ५० एवंवर्षसहस्राणिमनःषष्ठैर्मनःसुखम् ॥ विदधानोपिनातृप्यत्सार्वभौमः कदिंद्रियैः ५१ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेययातिचरितेपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ६ ॥

३९ अविदित्वेति अविदित्वा अननुभूय वैतृष्ण्यंवैराग्यं ४० प्रत्याचख्युःनिराकृतवंतःअनित्येक्षणभंगुरे ४१ वयसोनंन्यूनंनिष्ठंप्रमाज्ञाम् ४२ आत्मकृतःशरीरोत्पादनकर्तुः परंलोकं ४३ उच्चारितंगुरुवनिर्गतंमलम् ४४ जुजुषेबुभुजे ४५ यथोपजोषंयथासुखम् ४६ प्रेयसःभर्तुः ४७ ४८ स्वप्नमायामनोरथवदनित्यफलमस्वतंत्रंच ४९ निराशीःकुच्छ्रसाध्यदिनंपरिभिज्ञानर्हितः ५० कदिंद्रियैःदुष्टेंद्रियैः ५१ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥

आन्यापदेशेनस्ववृत्तांतंशिक्षाकरणत्वेनस्वभार्यायैकथयति सइत्थमिति स्त्रैणःस्त्रीजितःसययातिरित्थंआत्मज्ञाननाशहेतून्कामान्विषयान्आचरन्भुंजानःआत्मनोपह्नवंनिःश्रेयसुखहानिलक्षणनाशंवि ज्ञायनिर्विण्णोविरक्तएतांवक्ष्यमाणत्वेनबुद्धिसन्निहितांगाथाम् स्वकीयवृत्तांतरूपामगायतेत्यन्वयः १ भार्गविभृगुकुलजाते मद्विधैःमादृशैःस्त्रीजितैःपुरुषैःआचरितांवनेधीराःनिवृत्तिमार्गलक्षणेस्थिराः मुक्तसंगाःज्ञानिनोयस्यग्रामवासिनोगृहस्थस्याचरणमनुशोचंति अहोलोकस्यमौढ्यमितिपरिखिन्नाभवंतीत्यर्थः तस्यममसदृशैराचरितामित्यर्थः २ बस्तोऽजःप्रियंस्त्रीजनंकूपेसंसारलक्षणे अजा शब्देनप्रकृतिपुरुषावुपलक्ष्येते ३ तीर्थेकूपजलेअवतारस्थलेवा निर्वर्त्यकिंचिदवतीर्यविषाणाग्रेणोद्धृत्यरोधसिकूपतीरेन्यधत्तामितिशेषः तीर्थंमंत्राद्युपायेशास्त्रेष्वंभसिपावने पात्रोपायाव तारेषुस्त्रीपुष्पयोनियज्ञयोरितियादवः उपायंवानिर्वर्त्यउद्धरणोपायंदृष्ट्वेत्यर्थः ४ कांतविषयःकामोयासामस्तीतिकांतकामिन्यःश्मश्रुलंबहुलश्मश्रुयुक्तं मीढ्वांसंरेतःसेकसमर्थं यावकोविदंयावान्नभक्ष णपाटवोपेतं यावःयावकःकुल्माषःतद्भक्षणेशक्तइतिवायावःकेवलकुल्माषबलकेतोपवर्णिकेइतियाभकोविदमितिपठित्वामैथुनकुशलमितिव्याख्यानंमीढ्वांसमित्यनेनगतार्थत्वात्पुनरुक्तता असंप्रदाय

श्रीशुकउवाच ॥ सइत्थमाचरन्कामांस्त्रैणोपह्नवमात्मनः ॥ बुध्वाप्रियायैनिर्विण्णोगाथामेतामगायत १ शृणुभार्गव्यमूंगाथांमद्विधाचरितांभुवि ॥ धीरा यस्यानुशोचंतिवनेग्रामनिवासिनः २ बस्तएकोवनेकश्चिद्विचिन्वन्प्रियमात्मनः ॥ ददर्शकूपेपतितांस्वकर्मवशगामजाम् ३ तस्याउद्धरणोपायंबस्तःका मीविचिंतयन् ॥ निर्वर्त्यतीर्थउद्धृत्यविषाणाग्रेणरोधसि ॥ सोत्तीर्यकूपात्सुश्रोणीतमेवचकमेकिल ४ तयावृतंसमुद्वीक्ष्यबह्वयोजाःकांतकामिनीः ॥ पीवानंश्मश्रुलंप्रेष्ठंमीढ्वांसंयावकोविदम् ५ सएकोजवृषस्तासांबह्वीनांरतिवर्धनः ॥ रेमेकामग्रहग्रस्तआत्मानंनावबुद्ध्यत ६ तमेवप्रेष्ठतमयारममाण मजान्यया ॥ विलोक्यरूपसंलग्नानामृष्यद्बस्तकर्मतत् ७ तंदुर्हृदंसुहृद्रूपंकामिनंक्षणसौहृदम् ॥ इंद्रियाराममुत्सृज्यस्वामिनंदुःखितायया ८ सोपि चानुगतःस्त्रैणःकृपणस्तांप्रसादितुम् ॥ कुर्वन्निडविडाकारंनाशक्नोत्पथिसंधितुम् ९ तस्यतत्रद्विजःकश्चिदजस्वाम्यच्छिनद्रुषा ॥ लंबंतंवृषणंभूयःसंद धेर्थाययोगवित् १० संवृद्धवृषणःसोपिह्यजयाकूपलब्धया ॥ कालंबहुतिथंभद्रेकामैर्नाद्यापितुष्यति ११ तथाहंकृपणःसुभ्रुभवत्याःप्रेमयंत्रितः ॥ आत्मानंनाभिजानामिमोहितस्तवमायया १२

ज्ञाताचात्रप्रसज्येत भेजंमेषमित्यपितद्भद्रेजशब्दस्यमेषवाचित्वाश्रवणात् ५ मीढ्वांसमितिपदंविवृण्वन्नाह सएकइति ६ रूपसंलग्नारूपगुणसंपन्नाकुचसंलग्नेतिपाठेकुचभरसन्नतमध्या प्रेष्ठतम यायाप्रियेतयतमयाअन्ययाऽजयाएवंरममाणंतंविलोक्य बस्तस्यममतत्कर्मअन्यासक्तिलक्षणंनामृष्यदित्यन्वयः ७ अनेनात्मकटाक्षीकारेणस्वामिनशुक्रमित्येषोर्थःसूच्यते अन्यत्राजम ८ सोपिबस्तोपिययातिगन्दवाच्योपिविलिविलाकारंमैथुनानुकरणलक्षणतिर्यक्कंठोत्थितशब्दविशेषं अन्यत्तत्सीत्कारादिशब्दंचकुर्वन्संधितुंतधानंकर्तुं तिर्यक्विलिविलाकारोमैथुनानुकृतोरसइत्यभि धानम् ९ अजस्वामीशुक्रःअन्यत्रप्रसिद्धः लंबंतंवृषणंउपभोगसमर्थं अच्छिनत्शस्त्रेणेतिशेषः अन्यत्रजराकरणेनपुत्रेषुजरावत्स्वाक्षेपापेनसद्धेभोगसामर्थ्यंप्रापादितवान् योगवित्संधानो पायज्ञःअन्यत्रजराव्यत्यसनोपायकरणेन अर्थायमैथुनलक्षणप्रयोजनाय १० अजयारममाणइतिशेषः ११ आत्मानंआत्मानंस्वरूपंमायायाविभ्रमलक्षणयासुरतचेष्टात्यलक्षणयावा १२

काममोहनाखविद्धस्यपुंसःनैतावित्रमित्याह यत्पृथिव्यामिति व्रीहियवंइत्येकवद्भावः व्रीह्यादयःमनःप्रीतिंनपूरयंतिनदुह्यंति दुहप्रपूरणइतिप्रपूरणंनामौधसोरिक्तीकरणंमंडलक्षणपात्रस्यपूर्णीकर णमित्यतःस्त्रीपुंसयोरपिकामभोगादिनालंबुद्धिर्नास्तीतिभावः १३ ननुप्रावृडुपरमेनदीजलह्रासवत्कामानामुपभोगेनशांतिःस्यादितितत्राह नेति कामःतृष्णाकामानांविषय णांहविषाज्येन हवि र्गव्येघृतेतोयेहेम्निकांचनचेतनइति कृष्णवर्त्माग्निः १४ नन्वेवंचेत्साधनाभावेनकदापिमुक्तिर्नस्यादितितत्राह यदेति यदासर्वभूतेषुअमंगलंपापसाधनंहिंसालक्षणंभावंस्वभावं न कुरुतेपरस्तदातस्य समदृष्टेःसर्वस्यब्रह्माधीनत्वेनतत्तद्योग्यताविशिष्टवस्तुदर्शिनःपुंसःसर्वाःदिशः सुखमयतेप्रापयंतीतिसुखमयाःसुखप्रधानावा एकस्यामपिदिक्ष्वणुमात्रंदुःखंनास्तीत्यर्थः भावःपदार्थेसत्तायामात्मयोनिस्वभावयोरितियादवः १५ ननुस्थाविर्येनिराहारत्वेवाविषयतृष्णात्यागेनमुक्तिःकिंस्यादितितत्राह येति सत्यंतृष्णात्यागेमुक्तिःस्यात्सएवनास्तितस्मात्ज्ञानेनतत्सुत्यागोतस्तदेवा पाद्यमित्यर्थः शर्मकामःसुखार्थी वयसाअनशनेनवाजीर्यंतोजरामाप्नुवतः १६ अविविक्तासनःएकशय्यासनः १७ स्वतोविषयतृष्णानशाम्यतीत्यत्रस्वानुभवमाह पूर्णमिति १८ अतःकिंफलित

यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ नदुह्यंतिमनःप्रीतिंपुंसःकामहतस्यमे १३ नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति ॥ हविषाकृष्णवर्त्मेव भूयएवाभिवर्धते १४ यदानकुरुतेभावंसर्वभूतेष्वमंगलम् ॥ समदृष्टेस्तदापुंसःसर्वाःसुखमयादिशः १५ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्जीर्यतोयानजीर्यते ॥ तांतृष्णांदुःखनिवहांशर्मकामोद्रुतंत्यजेत् १६ मात्रास्वस्रादुहित्रावानाविविक्तासनोभवेत् ॥ बलवानिंद्रियग्रामोविद्वांसमपिकर्षति १७ पूर्णंवर्षसहस्रंमेवि षयान्सेवतोसकृत् ॥ तथापिचानुसवनंतृष्णातेषूपजायते १८ तस्मादेतामहंत्यक्त्वाब्रह्मण्याधायमानसम् ॥ निर्द्वंद्वोनिरहंकारश्चरिष्यामिमृगैःसह १९ दृष्टंश्रुतमसद्विद्वान्नानुध्यायेन्नसंविशेत् ॥ संसृतिंचात्मनाशंचतत्रविद्वान्सआत्मदृक् २० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वानाहुषोजायांतदीयंपूरवेवयः ॥ दत्वा स्वांजरसंतस्मादाददेविगतस्पृहः २१ दिशिदक्षिणपूर्वस्यांद्रुह्युंदक्षिणतोयदुम् ॥ प्रतीच्यांतुर्वसुंचक्रेउदीच्यामनुमीश्वरम् २२ भूमंडलस्यसर्वस्यपूरुम र्हत्तमंविशाम् ॥ अभिषिच्याग्रजांस्तस्यवशेस्थाप्यवनंययौ २३ आम्रेडितंवर्षपूगान्षड्वर्गंविषयेषुसः ॥ क्षणेनमुमुचेनीडंजातपक्षइवद्विजः २४ सतत्र निर्मुक्तसमस्तसंगआत्मानुभूत्याविधुतत्रिलिंगः ॥ परेमलेब्रह्मणिवासुदेवेलेभेगतिंभागवतींप्रतीतः २५

मितितत्राह तस्मादिति मृगयंतेतत्त्वमितिमृगाःज्ञानिनस्तैःसहअरण्यचरैःहरिणादिभिर्वातपश्चरिष्यामीत्यर्थः १९ दृष्टश्रुतत्यागेनादृष्टाश्रुतसुखापकःकुशलःप्रयतते अरण्येकायक्लेशंविद्वानितितत्राह दृष्टमिति दृष्टंराज्यादिविभवं श्रुतं स्वर्गादिमंगलमित्युभयमसत्क्षणभंगुरंविद्वान्तन्नानुध्यायेत्तद्विषयाचिंतानकार्या नसंविशेत्भोगलक्षणप्रवेशोनकर्तव्यइत्यन्वयः कुतइतितत्राह संसृतिमिति त त्रानुध्यानसंवेशयोःसतोःसंसारंआत्मनाशंस्वरूपज्ञाननाशंविद्वान्यःसआत्मदृगात्मज्ञानीत्युच्यतइत्यन्वयः ध्यायतोविषयान्पुंसःसंगस्तेषूपजायतेइत्यादेःअनेनदृष्टश्रुतसुखस्यसदातनत्वंविद्वान्बालि शोयतांस्यदुःखोदर्कत्वज्ञानीपश्यतीतिज्ञायते २० तदीयंपूरोर्विद्यमानं २१ दक्षिणपूर्वस्यांआग्नेय्यां ईश्वरंराजानम् २२ विशांप्रजानामर्हत्तमंपूज्यतमंस्थापयित्वा २३ शब्दादिविषयेषुआ म्रेडितमभ्यस्तंषडिंद्रियवर्गंमुमुचे विषयादाहृत्यभगवद्विषयंचकारेत्यर्थः आत्मानुभूत्यापरमात्मापरोक्षज्ञानेनाविधुतास्त्रिभिःसत्वादिकैर्गुणैर्निर्मितंलिंगमभिमानलक्षणंयस्यसतथा विध्वस्ताध्या त्मिकाधिभौतिकाधिदैविकोलिंगोवाभागवतींभागवतधर्मलभ्यांगतिंमुक्त्यवस्थांप्रतीतःकोविदः २५

प्रस्तोभर्वचनम् २६ २७ लिंगंशरीरंव्यधुनोदमुचत् २८ नमस्तुभ्यमितिजपित्वेतिशेषः २९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेविजयध्वजकृतटीकायांषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ यत्रपुरोर्वंशेजाज्ञिरेतेषु केचनराजर्षयोभवंति राजवंश्याःकेचनब्रह्मवंशजाश्चभवंति वंशेभवा वंश्याः १ २ ३ तस्यरौद्राश्वस्यऋतेय्वादयोदशपुत्राः ४ जगदात्मनःजगद्व्याप्यस्थितस्यतोमुख्यस्यप्राणस्य ५ ६ क

श्रुत्वागाथांदेवयानीमेनेप्रस्तोभमात्मनः ॥ स्त्रीपुंसोःस्नेहवैक्लव्यात्परिहासमिवोदितम् २६ सासंनिवासंसुहृदांप्रपायामिवगच्छताम् ॥ विज्ञायेश्वरतंत्राणांमायाविरचितंप्रभो २७ सर्वत्रसंगमुत्सृज्यस्वप्नौपम्येनभार्गवी ॥ कृष्णेमनःसमावेश्यव्यधुनोल्लिंगमात्मनः २८ नमस्तुभ्यंभगवतेवासुदेवायवेधसे ॥ सर्वभूताधिवासायशांतायबृहतेनमः ॥ २९ ॥ इतिश्रीभागवतेम०नव०ययातिचरितेषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पूरोर्वंशंप्रवक्ष्यामियत्रजातोसिभारत ॥ यत्रराजर्षयोवंश्याब्रह्मवंश्याश्चजज्ञिरे १ जनमेजयोभूत्पूरोस्तुप्रचिन्वांस्तत्सुतःस्मृतः ॥ प्रवीरोथनमस्युर्वैतस्माच्चारुपदोभवत् २ तस्यसुद्युरभूत्पुत्रस्तस्माद्बहुगवस्ततः ॥ शंयातिस्तस्यहंयातीरौद्राश्वस्तत्सुतःस्मृतः ३ ऋतेयुस्तस्यकक्षेयुःस्थंडिलेयुःकृतेयुकः ॥ जलेयुःसंतनेयुश्चधर्मसत्यव्रतेयवः ४ दशैतेप्सरसःपुत्रावनेयुश्चावमःस्मृतः ॥ घृताच्यामिंद्रियाणीवमुख्यस्यजगदात्मनः ५ ऋतेयोरंतिनारोभूत्त्रयस्तस्यात्मजानृप ॥ सुमतिर्ध्रुवोप्रतिरथःकण्वोप्रतिरथात्मजः ६ तस्यमेधातिथिस्तस्मात्प्रस्कण्वाद्याद्विजातयः ॥ पुत्रोभूत्सुमतेरैभ्योदुष्यंतस्तत्सुतोमतः ७ दुष्यंतोमृगयांयातःकण्वाश्रमपदंगतः ॥ तत्रासीनांस्वप्रभयामंडयंतींरमामिव ८ विलोक्यसुमुहेसद्योदेवमायामिवस्त्रियम् ॥ बभाषेतांवरारोहांभटैःकतिपयैर्वृतः ९ ॥ तद्दर्शनप्रमुदितःसन्निवृत्तपरिश्रमः ॥ पप्रच्छकामसंतप्तःप्रहसन्श्लक्ष्णयागिरा १० कात्वंकमलगर्भाभेकस्यासिहृदयंगमे ॥ किंवाचिकीर्षितंत्वत्रभवत्याविजनेवने ११ व्यक्तंराजन्यतनयांवेद्म्यहंत्वांसुमध्यमे ॥ नहिचेतःपौरवाणामधर्मेरमतेक्वचित् ॥ १२ ॥ शकुंतलोवाच ॥ विश्वामित्रात्मजैवाहंत्यक्तामेनकयावने ॥ वेदैतद्भगवान्कण्वोवीरकिंकरवामते १३ आस्यतामरविंदाक्षगृह्यतामर्हणंचनः ॥ भुज्यतांसंतिनीवाराउष्यतांयदिरोचते १४ ॥ दुष्यंतउवाच ॥ उपपन्नमिदंसुभ्रुजातायाःकुशिकान्वये ॥ स्वयंहिवृणुतेराज्ञांकन्यकाःसदृशंवरम् १५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ओमित्युक्तेयथाधर्ममुपयेमेशकुंतलाम् ॥ गांधर्वविधिनाराजादेशकालविधानवित् १६ अमोघवीर्योराजर्षिर्महिष्यांवीर्यमादधे ॥ श्वोभूतेस्वपुरंयातःकालेनासूतसासुतम् १७ कण्वःकुमारस्यवनेचक्रेसमुदिताःक्रियाः ॥ बध्वामृगेंद्रांस्तरसाक्रीडतिस्मसबालकः १८ तंदुरत्ययविक्रांतमादायप्रमदोत्तमा ॥ हरेरंशांशसंभूतंभर्तुरंतिकमागमत् १९

ण्वाद्याःराजवंश्याःप्रस्कण्वाद्याःब्रह्मवंश्याः ७ ८ ९ १० कमलगर्भाभेपद्मोदरप्रभे । हृदयंगमेसुंदरि ११ १२ १३ अर्हणंअर्घ्यादिपूजानीवाराःदेवव्रीहयःतैरापादितमन्नमितिशेषः १४ १५ आसेराक्षसो गांधर्वइत्यादयोवहवोविवाहविधयःसंति तेषुगांधर्वविधिनास्वयंवरलक्षणेन १६ १७ समुदिताःविध्युक्ताः १८ तंकुमारं । प्रमदोत्तमाशकुंतला १९

अशरीरिणीवाक्दैवीवाणीआह गुह्यभाषयाराजानामितिशेषः त्रिभाषांयोनजानातिरीतीनांशतमेवचेत्युक्तेः । पुराणेषुभाषात्रयस्यन्यायप्राप्तत्वात् २० यथाकारुशालाकुल्लोस्थिताग्निशक्त्युद्दीपक त्वेनाग्नेराधारमात्रंभस्त्राभसमक्षणदीप्योरितिमातोस्तथामातामन्त्राहितंवीर्यं आदायकरचरणाद्यवयवविशेषदेहाकारेणपरिणामप्राप्तस्यवीर्यस्यप्रथममाधारभूतत्वात्मातुःपुत्रत्वमौपचारिक । नहिक स्यमुख्यपुत्रत्वमितितत्राह पितुरेवपुत्रइति । मुख्यपुत्रत्वंपितुरेव कुतइत्यत्राह यस्मादिति सापितैवपुत्रोजातइतियस्मात्तस्मात्सपुत्रःपितुरेवेत्यर्थः । आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेः । तज्जायाजाया भवतियदस्यांजायतेपुनःइतिच । पुत्रदेहस्यापिपितृदेहैकदेशस्योपादानत्वद्योतनायपितुरित्युक्त । अन्यथापितापुत्रइतिप्रयोगस्यापिसंभवात् । प्रकृतेकिमपेक्षितमितितत्राह भरस्वेति । भरस्वस्वीकुरु अन्यपुत्रंकथंस्वीकरोमीत्यतउक्तं दौष्यंतिमितिऔरसंपुत्रमित्यर्थः । अतःशकुंतलास्वैरिणीतिमावमंस्थाःअवज्ञातांनकुरु २१ ननुपुत्रेणममकिंप्रयोजनंस्याद्येनभार्यास्यादितितत्राह रेतोधाइति पुत्रपुत्रः रेतोधाःरेतोधातारंपितरंयमक्षयंयोऽक्षयोऽनंतोलोकस्तंवैकुंठादिकंनयतिप्रापयति । यस्मात्पुत्रमनुशिष्टंलोक्यमाहुस्तस्मादेनमनुशासतीतिहिश्रुतिः । नरदेवदुष्यंत दौष्यंतिंपुत्रंस्वीकुर्वितिशेषः । मया नाहितगर्भजातपुत्रंकथंदौष्यंतिमितिवदतीतितत्राहत्वंचेति । चशब्दएवार्थे त्वमेवास्यगर्भस्यधाताआधानकर्ता । कआहेतितत्राह सत्यमिति । शकुंतलासत्यंयथार्थमेव नानृतमाह । यःपुत्रःसरेतो धातारमक्षयंनयतीतिवा सुप्तिङुपग्रहलिंगनराणामितिसूत्राद्वचनव्यत्ययोयुक्तः । अथवास्वीकारेणानर्थमाह रेतोधाइति । रेतोधाभवान्पुत्रंयमक्षयमृत्युलोकंनयतिमृतप्रायंकरोति अस्वीकारात् । तेनसत्पु त्रहत्यादोषप्राप्तिस्तवस्यादतस्तद्भयादपिस्वीकुर्वित्यर्थः । ननुनाहरेतोधाइतिनेत्याह त्वंचेति । अथवातदुक्तंश्रुत्वास्वीकरोमिकिमतइत्यतस्तल्लक्षणमाह रेतोधाइति । यमयातिशिक्षयतिशिष्यमितियमो

यद्यानजगृहेराजाभार्यांपुत्रावनिंदितौ ॥ शृण्वतांसर्वभूतानांखेवागाहाशरीरिणी २० माताभस्त्रापितुःपुत्रोयस्माज्जातःसएवसः ॥ भरस्वपुत्रंदौष्यंतिं मावमंस्थाःशकुंतलाम् २१ रेतोधाःपुत्रंनयतिनरदेवयमक्षयम् ॥ त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला २२ पितर्युपरतेसोभूच्चक्रवर्तीमहायशाः ॥ म हिमागीयतेतस्यहरेरंशभुवोभुवि २३ चक्रंदक्षिणहस्तेस्यपद्मकोशश्चपादयोः ॥ ईजेमहाभिषेकेणसोभिषिक्तोधिराट्प्रभुः २४ पंचपंचाशतैर्मेध्यैर्गंगाया मनुवाजिभिः ॥ दीर्घतमसंपुरोधाययमुनायामनुप्रभुः २५ अष्टसप्ततिमेध्याश्वान्बबंधप्रददेवसु ॥ भरतस्यहिदौष्यंतेरग्निःसाचीगुणेचितः २६

गुरुः क्षिनिवासगत्योरितिक्षयोनिवासः । रेतोधा पुत्रंगुरुनिवासंनयतीतिन्यायात् भवानपिपुत्रंस्वीकृत्यगुरुकुलवासंप्राप्यनयतिन्यायशास्त्रादिविशारदंकरोतीत्यर्थः । त्वत्पुत्रत्वसंशयोमाभूदित्याह त्वं चेति । अथवारेतोधाःअक्षयप्रगतिमनन्याधारंपुत्रनयतिस्वाश्रयंकरोति । सपुत्रःतंरेतोधातारंअक्षयंलोकंनयतिअनन्याधारत्वेहेतुगर्भविशेषणमाह त्वचेति । अस्यसर्वस्यप्रमाणशकुन्तलावचनामि त्याह सत्यमिति । द्वितीयाचप्रथमेत्यनुवर्ततेद्वितीयाविभक्तिःसप्तसुवर्ततइतिद्वितीयायाःप्रथमात्वसंभवात्पुत्रमित्यादेःप्रथमात्वंसप्रामाणिकं रेतोधाइत्यस्याद्वितीयात्वंचेत्यर्थः । माताभस्त्रातिलुप्तोपमं हिरण्यधान्यादिग्राहिणीपात्रीभस्त्रानामयथा तथाभर्तुराहितवीर्यधारिणीमातापुत्रस्यद्वारमात्रंपितृवीर्यात्मकत्वात्पितुरेवपुत्रइतिवायोजनाशेषःपूर्ववत् २२ पितरिदुष्यंतेउपरतेमृतेसति । सदुष्यंतपुत्रः भरस्वेत्युक्तत्वात्भरतोभरेणहरिणाततत्वाद्वाभूमेर्भरंभरणंतनोतीतिवाशुभेरतत्वाच्चगुरुत्वलक्षणभारेणततत्वाद्वा चक्रवर्तीआज्ञयैवधर्माधर्मशास्ताभूदित्यन्वयः २३ नाम्नामहाभिषेकेणाभिषिक्तइति वा २४ कोमहाभिषेकोनामयज्ञइत्यतस्तत्स्वरूपमाह पचेति । गंगायामनुसमीपतीरेपंचपचाशतैःपंचाभिःपंचाशताचदीर्घतमसंपुरोधायपुरोहितंकृत्वाप्रभुरुत्तमकल्पेनयष्टुंसमर्थः । पुनर्यमुनायांअनु तीरेअष्टसप्ततिमेध्याश्वान्बबंध तदादक्षिणावसु नराशिमेवप्रददौ । भरतस्येदंचसामर्थ्यमाह भरतस्येति । कैकेयीपुत्रव्यावृत्त्यर्थं दौष्यंतेरिति । भरतस्ययज्ञेअग्निरग्रभागेनेतृत्वादग्निनामा साचीगुणे चितः सचिवगुणेकृतः । साचिव्यंकृतवानित्यर्थः २५ २६

दस्मिन्यज्ञेब्राह्मणाबद्वग:सहस्रंद्विसाहस्रंगाविभेजिरेविभज्यस्वीकृतवंतः दौष्यंतिः नृपस्तस्मिन्यज्ञेत्रयस्त्रिंशच्छतमश्वान्बद्ध्वानृपान्विस्मापयन्विस्मितंकुर्वन्उरुमायपामहतामहिम्ना देवानांमायांनिजभा गेच्छामत्यगात्कांक्षितादप्यधिकदत्तवानित्यर्थः । यज्ञेविघ्नकरीमतिक्रांतवानितिवा २७ शुक्लदतःशुक्लदंतान्कृष्णानमृगान्कृष्णमृगान्गजान्वाभद्रोगजोमृगश्चेतिहलः । मष्णारेव्रतविशेषस्तमाशिल्लक्षणे कर्मणिक्रियमाणइतिशेषः तीर्थविशेषेवा २८ पूर्वेनृपानउदापुः नापुःअपरेपश्चात्तनानप्राप्स्यंतिइदानींतनानाप्नुवंतीतिकिमुवक्तव्यं । तत्रदृष्टांतमाह बाहुभ्यामिति । अग्निष्टोमादिसाधनमंतरेणकेवलबाहु भ्यांस्वर्गयथानगच्छतितथा आकाशंत्रिदिवोऽप्येत्निदिव्यपीतिपादवः २९ सकिरातादीन्म्लेच्छानब्रह्मण्यान्ब्राह्मणविरोधिनोनृपानहन् ३० असुराश्चजित्वायेनभरतेनदेवाःस्वौकांसिस्वस्थानानिभे जिरे सःनाम्नापणिभिरसुरैरसातलंनीतादेवस्त्रियःपुनराहरत्आनीतवान् ३१ त्रिनवसाहस्रीःसमाः सप्तविंशतिसहस्रपरिमितानवर्षान्चक्रमाज्ञां चक्रंसैन्यंजलावर्तइत्यादि चक्रमाज्ञारथांगयोरिति ३२ भ रतस्यवैराग्यप्रकारमाह सइति चक्रंराष्ट्रं प्राणानिंद्रियाणिलोकपालानामैश्वर्यंस्वराज्यादिकंचमृषानाशशिरस्कमितिमत्वाउपरराम उपरतव्यापारोभून् । आब्रह्मस्तंबपर्यंतमसारंचाप्यनित्यकमित्यादि वाक्यप्रसिद्धिंसूचयति हेत्यनेनग्रंथांतरेतिहासंवा ३३ इदानींतस्यसंतानप्रकारंकथयति तस्येति । वैदर्भ्यःविदर्भराजपुत्र्यः । तेपुत्राःअनुरूपाअनुकूलानभवंतिइतिराज्ञाईरितेकथिते ताःपत्न्यस्त्यागभ

सहस्रंबद्वशोयस्मिन्ब्राह्मणागाविभेजिरे ॥ त्रयस्त्रिंशच्छतंह्यश्वान्बध्वाविस्मापयन्नृपान् ॥ दौष्यंतिरत्यगान्मायांदेवानांगुरुमायया २७ मृगांश्छुक्लदतःकृष्णान्हिरण्येनपरिष्कृतान् ॥ अदात्कर्मणिमष्णारेनियुतानिचतुर्दश २८ भरतस्यमहत्कर्मनपूर्वेनापरेनृपाः ॥ नैवापुर्नैवप्राप्स्यंतिबाहुभ्यांत्रिदिवंयथा २९ किरातहूणान्यवनानंध्रान्कंकान्खशांश्छकान् ॥ अब्रह्मण्यान्नृपांश्चाहन्म्लेच्छान्दिग्विजयेऽखिलान् ३० जित्वापुरासुरान्देवायेनस्वौकांसिभेजिरे ॥ देवस्त्रियोरसांनीताःप्राणिभिःपुनराहरत् ३१ सर्वकामान्दुदुहतुःप्रजानांतस्यरोदसी ॥ समास्त्रिनवसाहस्रीर्दिक्षुचक्रमवर्तयत् ३२ ससम्राट्लोकपालानामैश्वर्यमधिराट्श्रियम् ॥ चक्रंचास्खलितंप्राणान्मृषेत्युपररामह ३३ तस्यासन्नृपवैदर्भ्यःपत्न्यस्तिस्रःसुसंमताः ॥ जघ्नुस्त्यागभयात्पुत्रान्नानुरूपाइतीरिते ३४ तस्यैवंवितथेवंशेतदर्थंयजतःसुतम् ॥ मरुत्स्तोमेनमरुतोभरद्वाजमुपाददुः ३५ अंतर्वत्न्यांभ्रातृपत्न्यांमैथुनायबृहस्पतिः ॥ प्रवृत्तोवारितोगर्भंशप्त्वावीर्यमवासृजत् ३६ तंत्यक्तुकामांममतांभर्तुस्त्यागविशंकिताम् ॥ नामनिर्वचनंतस्यश्लोकमेतंजगुःसुराः ३७ मूढेभरद्वाजमिमंभरद्वाजंबृहस्पतेः ॥ यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम् ३८

यात्पुत्रांस्तान्जघ्नुरित्यन्वयः ३४ नन्वेवंचेद्भरतस्यपुत्राभावेनपरलोकक्षेमाभावःप्रसक्तइतितत्राह तस्येति । तस्यवंशेएववितथेउत्सन्नेसतिअनुरूपवंशवर्धनेनपुत्रेणभाव्यामीति तदर्थंपुत्रार्थंनाम्नामरुत्स्तो मेनमरुद्विषययज्ञेनयजतस्तस्यभरतस्यमरुतोनामदेवाः गुणनिमित्तेननाम्नाभरद्वाजंसुतमुपाददुःपुत्रत्वेनदत्तवंतः ३५ कस्मादस्यभरद्वाजाख्यंयेनतन्नामयुक्तःस्यादतस्तज्ज्ञापनायतदुत्पत्तिप्रकारमाह अंतर्वत्न्यामिति । बृहस्पतेर्भ्रातुरुतथ्यस्यपत्न्यांअंतर्वत्न्याउतथ्याहितशुक्रंदधानयानाम्नाममतयाअंतर्गर्भेणगीतिनिवारितोपिमैथुनायप्रवृत्तोबृहस्पतिरंधोभवेतितिगर्भंशप्त्वानादृत्यस्ववीर्यंतस्याममतायामसृ जत् अधादित्यन्वयः ३६ ततःकिमभूदितितत्राह तमिति । तंबृहस्पतिगर्भंत्यक्तुकामां किमर्थंउचथ्याख्यभर्तृत्यागशंकितांममतांप्रतितस्यसुतस्यनाम्नोनिर्वचनं । येनज्ञायतेसतथातंश्लोकंसुराजगुरि त्यन्वयः ३७ भोमूढेइमंद्वाजंभर भृभरणइतिधातुः तस्यजउचथ्यस्यक्षेत्रजंबृहस्पतेर्जातमितिद्वयोःउचथ्यक्षेत्रबृहस्पत्योर्जातत्वात् द्वाजमितिभरद्वाजनामानं । क्रियापदस्यपुंवत्पदसायुज्येननामत्वंस्कंद धरइत्यादौद्रष्टव्यं धरस्कंधेत्यर्थोपपत्तेः । पुरीमवस्कंदलुनीहिनंदनमुषाणरत्नानिहरामरांगनाइतिवदानान् । स्कंदगतिशोषणयोरितिधातोः तदुक्तं द्वाजांममंभर उचथ्यस्यक्षेत्रजोबृहस्पतेर्जातहातिद्वयोर्जा

सत्वाद्भरद्वाजइति । यद्वाबृहस्पतेर्बीजंप्रजार्थंसंततिंभरद्वहनशीलश्चइतिवा बृहस्पतेर्निमित्ताद्भरद्वाजंप्रजासंततिंभरन् । भरंश्चासौबृहस्पतेर्वाजश्चेतिविग्रहः । भरतेःशानिकरणत्वादभ्यासाभावः पितरौदुःख। भरतमत्रांभ्राता बृहस्पतेर्वाजतोवाजः । वाशब्दस्यपूर्वनिपातोज्ञातव्यः । यथाबृस्पतेर्जातःतथोचथ्यादपीत्यर्थः ततःपितृभर्तृत्वात्बृहस्पतेर्बीजत्वादयंभरद्वाजइति तदुक्तं बृहस्पतेर्वाजःप्रजासंतर्विर्येनभृतास बृहस्पतेर्भरद्वाजइति ३८ सापममतासुरैरेवंचोद्यमानाभेरेतिप्रेर्यमाणापितमात्मजंदेवंबृहस्पतिपुत्रात्मनाजातंमत्वाभर्तृत्यागशंकयातमात्माजंव्यसृजत् । ततोदेवाद्भाजंकिमकुर्वन्नित्तितत्राह मरुतइति मरुतो देवास्तंद्भाजंगर्भंमाबिभ्रन्भृतवंतइतिभरद्वाजः । तदुक्तं भरद्वाजोमरुद्भिश्चभृतोजातोद्वयोर्यतइतिममतायावाजंगतंस्तंगर्भंमरुतोऽभरन्नित्यतोवाभरद्वाजइत्येषोर्थोप्यत्रबोद्धव्यः भृत्वाकिंकृतवंतइतितत्राह दत्तइति भरतस्यान्वयेवितथेसति मरुद्भिरयंभरतायदत्तःपुत्रत्वेनेतिशेषःअस्यभरतपुत्रत्वानंतरवितथेतिनामांतरमपिज्ञातव्यं वितथस्यसुतान्मन्योरित्युत्तरचनाच्चेति ॥ ४० ॥ इतिश्रीभागवते महापुराणेनवमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ पूरोःसप्तदशमोदौष्यंतिःतस्यान्वयःकथ्यते वितथस्येत्यादिना ॥ १ ॥ भरतादशमोरंतिदेवःतस्यम हात्म्यंभगवन्महिमोपचितत्वात्कथयतिरंतिदेवस्येत्यादिना । चशब्दोदौष्यंतिमहिम्नासमुच्चीयते २ कीदृशंयशःशत्रुविजयाल्लब्धमुतास्मादितिसंशयंनिवारयतिवीतवित्तस्येति । वीतवित्तस्यवस्तु

चोद्यमानासुरैरेवंमत्वातंदेवमात्मजम् ॥ व्यसृजन्मरुतोबिभ्रन्दत्तोयंवितथेऽन्वये ३९ इतिश्रीभा०नवमस्कंधेपुरुवंशानुकीर्तनंनामसप्तदशोध्यायः॥१७॥

श्रीशुकउवाच ॥ वितथस्यसुतान्मन्योर्बृहत्क्षत्रोजयस्ततः ॥ महावीर्योनरोगर्गःसंकृतिस्तुनरात्मजः १ गुरुश्चरंतिदेवश्चसंकृतेःपांडुनंदन ॥ रंतिदेवस्य हियशइहामुत्रचगीयते २ वीतवित्तस्यददतोलब्धंलब्धंबुभुक्षतः ॥ निष्किंचनस्यधीरस्यसकुटुंबस्यसीदतः ३ व्यतीयुरष्टचत्वारिंशदहान्यपिबतःकिल॥ घृतपायससंयावंतोयंप्रातरुपस्थितम् ४ कृच्छ्रप्राप्तकुटुंबस्यक्षुत्तृड्भ्यांजातवेपथोः ॥ अतिथिर्ब्राह्मणःकालेभोक्तुकामस्यचागमत् ५ तस्मैसंव्यभज त्सोन्नमादृत्यश्रद्धयान्वितः ॥ हरिंसर्वत्रसंपश्यन्सभुक्त्वाप्रययौद्विजः ६ अथान्योभोक्ष्यमाणस्यविभक्तस्यमहीपतेः ॥ विभक्तंव्यभजत्तस्मैवृषलायहरिंस्म रन् ७ यातेशूद्रेतमभ्यागादतिथिःश्वभिरावृतः ॥ राजन्मेदीयतामन्नंसगणायबुभुक्षते ८ सआतिथ्यावशिष्टंयद्बहुमानपुरःसरम् ॥ तच्चदत्त्वानमश्चक्रेश्व भ्यःश्वपतयेविभुः ९ पानीयमात्रमुच्छेषंतच्चैकपरितर्पणम् ॥ पास्यतःपुल्कसोभ्यागादपोदेह्यशुभस्यमे १० तस्यातिकरुणांवाचंनिशम्यविपुलश्रमाम् ॥ कृपयाभृशसंतप्तइदमाहामृतंवचः ११

शून्यस्यदरिद्रस्येत्यर्थः धनाभावेदानंकथंघटतइतितत्राह लब्धमिति । स्वयंबुभुक्षाभावाद्ददातिनतुकर्तव्यत्वेनेतितत्राह बुभुक्षतइति । भोगेच्छुश्चेत्संस्वःअन्यथातदसंभवादितितत्राह निष्किंचनस्येति तर्हिभिक्षुवत्कृपणइत्यतोवाहनिष्किंचनस्येतिअकृपणस्यकथमवगतंतादितितत्राह धीरस्येति अतद्विषयचिंतानास्तीत्यनेनाह धीरस्येति । पिपासादरमतेनतुत्रियेतेतिधीरस्तस्यएकाकिनः कार्चिताइति तत्राह सकुटुंबस्येति । अतएवसीदतः विम्यतःशीर्णस्यवा ३ शीर्णत्वेनिमित्तमाह अपिबतइति घृतंचपायसंचगोधूमान्नंचघृतपायससंयावम् । प्रातरुपस्थितंप्राप्तमेतद्भोक्तुकामस्य कालेभोजनसमये ४ ५ आहृत्य आनीय सर्वत्रव्याप्तं । ब्राह्मणायविभक्तस्यान्नस्यशेषंभोक्ष्यमाणस्यभोक्तुकामस्य । महीपतेरन्योतिथिरागमत् । पूर्वंविभक्तमन्नंसगणायगणसहितायन्नमश्चक्रेहरयेइतिशेषः ६ ७ ८ ९ घृतविकंदत्त्वापानीयमात्रमुच्छेषमवशिष्टंतदपिएकपरितर्पणं एकस्यतृप्तिकरंनतुबहूनांपास्यतःपातुकामस्यपुल्कसोगोमांसभक्षकः १० ११

महार्द्धयुक्तां अगणितसमृद्धिसंपन्नां योगेश्वराणां गतिमणिमादिलक्षणांमहरादिलोकंवा नकामयेनवांछामिअपुनर्भवंमोक्षंवा तर्हिकस्मिन्कांक्षाइतितत्राह आर्तिमिति । येनदेहभाजोमयार्पितजलपानादि नाक्षुधादिनिमित्तदुःखरहिताभवंतिये तेनतेषामंतःस्थितामार्तिमहं प्रपद्येइत्यन्वयः येनजलेनादुःखाः तत्तेभ्योदत्वातदार्तिमद्याहंप्रपद्यइतिवा १२ एवंभाषणमात्रेणाकिंफलमितितत्राह क्षुत्तृडिति कृप णस्यजंतोर्जीवस्यजलार्पणेनजीवनप्रदजलदानेनसर्वेषांसुखंस्यात्तदार्तिर्ममास्त्विति जिजीविषोर्जीवितुमिच्छतःपुंसःक्षुत्तृडादयोनिवृत्ताभवंतीत्यन्वयः अनेनक्षुदादिमतः पुंसाजलादिदानेनदातुरपि तन्निवृत्तिस्तद्दानेनतदानिवृत्तिरित्यन्वयव्यतिरेकौद्रष्टव्यौ १३ पिपासयाम्रियमाणः १४ आत्मानं मायांमहिमोपेतं । महिमापिभगवदनुग्रहविजृंभितइत्याह विष्णुनेति १५ १६ ईश्वरालंबनंश्रीना

नकामयेहंगतिमीश्वराणांमहर्द्धियुक्तामपुनर्भवंच ॥ आर्तिंप्रपद्येऽखिलदेहभाजामंतःस्थितांयेनभवंत्यदुःखाः १२ क्षुत्तृट्श्रमोगात्रपरिभ्रमश्चदैन्यंक्लमः शोकविषादमोहाः ॥ सर्वेनिवृत्ताःकृपणस्यजंतोर्जिजीविषोर्जीवजलार्पणेन १३ एवंप्रभाष्यपानीयंम्रियमाणःपिपासया ॥ पुल्कसायाददाद्धीरोनिसर्ग करुणोनृपः १४ तस्यत्रिभुवनाधीशाःफलदाःफलमिच्छताम् ॥ आत्मानंदर्शयांचक्रुर्मायाविष्णुविनिर्मिताम् १५ सर्वेतेभ्योनमस्कृत्यनिःसंगोविगत स्पृहः ॥ वासुदेवेभगवतिभक्त्याचक्रेमनःपरम् १६ ईश्वरालंबनंचित्तंकुर्वतोऽनन्यराधसः ॥ मायागुणमयीराजन्स्वप्नवत्प्रत्यलीयत १७ तत्प्रसंगानु भावेनरंतिदेवानुवर्तिनः ॥ अभवन्योगिनःसर्वेनारायणपरायणाः १८ गर्गाच्छिनिस्ततोगार्ग्यात्क्षत्राद्ब्रह्मह्यवर्तत ॥ दुरितक्षयोमहावीर्यात्तस्यत्रय्यारु णिःकविः ॥ पुष्करारुणिरित्यत्रयेब्राह्मणगतिंगताः १९ बृहत्क्षत्रस्यहोत्रोस्माद्धस्तीयद्धस्तिनापुरम् २० अजमीढोद्दिमीढश्चपुरुमीढश्चहास्तिनः ॥ अज मीढस्यवंश्याःस्युःप्रियमेधादयोद्विजाः २१अजमीढाद्बृहदिषुस्तस्यपुत्रोबृहद्धनुः ॥ बृहत्कायस्ततस्तस्यपुत्रआसीद्बृहद्रथः २२ तत्सुतोविशदस्तस्यश्येनजि त्समजायत ॥ रुचिराश्वोदृढहनुःकाश्योवत्सश्चतत्सुताः २३ रुचिराश्वसुतोपारःपृथुसेनस्तदात्मजः ॥ पारस्ततनयोनीपस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् २४ अणुहो नामयस्तेषांज्येष्ठोवैसत्यकोनृप ॥ संकृत्यांशुककन्यायांब्रह्मदत्तमजीजनत् २५ योगेशोगविभार्यायांविष्वक्सेनमधात्सुतम् ॥ जैगीषव्योपदेशेनयोगतंत्रं चकारह २६ उदक्सेनस्ततस्तस्माद्भल्लादोबार्हदीषवः ॥ यवीनरोद्विमीढस्यकृतिमांस्तत्सुतस्ततः २७ नाम्नासत्यधृतिर्यस्माद्दृढनेमिःसुपार्श्वकृत् ॥ सु पार्श्वात्सुमतिस्तस्यपुत्रःसंततिमांस्ततः २८ कृतीहिरण्यनाभाद्योयोगंप्राप्यजगौद्विषट् ॥ संहिताःप्राच्यसाम्नांवैनीपोह्युग्रायुधस्ततः २९

रायणविषयंअनन्यराधसःभगवत्सिद्धिंमंतरेणान्यासिद्धिशून्यस्यतदेकनिष्ठस्येत्यर्थः । अन्यस्माद्राधःसिद्धिर्मुक्तिःतयारहितस्यभगवतएवापेक्षिताशेषपुरुषार्थस्यतः प्रत्यलीयतनष्टाभूत् मायासंसारख्या १७ तस्यरंतिदेवस्यप्रसंगःकथालक्षणःतस्यानुभावेनभावसूचकेन अनुभावःप्रभावेस्यान्निश्चयेभावसूचकइतियादवः १८ ब्रह्मब्राह्मणकुलं नाम्नादुरितक्षय.तस्यत्रैय्यारुणिःकविःपुष्करारुणिश्चेतित्रयः पुत्राः ये तेक्षत्रवंशेब्राह्मणगतिंब्राह्मणरूपतांगताः १९ भरतप्रपौत्रस्यबृहत्क्षत्रस्यवंशांतरमाह बृहत्क्षत्रस्येति नाम्नाहस्ती । यत्तेनहास्तिनापुरंकृतमितिशेषः २० २१ २२ २३ २५ २५ २६ २७ २८ प्राच्यसाम्नाद्वादशसंहिताः जगौ २९

३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अहल्यासंततिंप्रोच्यदिवोदाससंततिंकथयति मित्रायुरिति १ २ अजमीढसुतोयोऽन्योबृहदिषोरितिशेषः अन्यस्यांभार्यायांजातःनाम्नाऋक्षः ऋक्षाज्जातःसंवरणोनाम ३ ४ ५ ६ ७ जरयाराक्षस्या ८ जाह्नवःजह्नोःपुत्रः ९ १० ११ १२ अप्यक्षरसाम्यान्निर्ब्रूयात्तव्वाएकेनाक्षरेणछंदांसिवियतीत्यतः शंतनुशब्दंनिर्वक्ति यंयमिति यस्यसंस्पर्शंतनोनिकराभ्यामितिशेषःशंतनुसुतनुपुत्राननयतीति शंतनुंशंतंशांतनयातिप्रापयतीतिवा १३

१८

तस्यक्षेम्यः सुवीरोथसुवीरस्यरिपुंजयः ॥ ततोबहुतिथोनामपुरुमीढोप्रजोभवत् ३० नलिन्यामजमीढस्यनीलःशांतिस्तुतत्सुतः ॥ शांतेःसुशांतिस्तत्पुत्रः पुरजोर्कस्ततोभवत् ३१ हर्म्याश्वस्तत्सुतस्तस्यपंचासन्मुद्गलादयः ॥ यवीनरोबृहदिषुःकांपिल्यःसंजयस्ततः ३२ हर्म्याश्वःप्राहपुत्रामेपंचानांरक्षणायहि ॥ विषयाणामलमिमेइतिपंचालसंज्ञिताः ३३ मुद्गलाद्ब्रह्मनिर्वृत्तंगोत्रंमौद्गल्यसंज्ञितम् ॥ मिथुनंमुद्गलाचार्याद्दिवोदासःपुमानभूत् ३४ अहल्याकन्यकायस्यांशतानंदस्तुगौतमात् ॥ तस्यशतधृतिःपुत्रोधनुर्वेदविशारदः ३५ शरद्वांस्तत्सुतोयस्मादुर्वशीदर्शनात्किल ॥ शरस्तंबेऽपतद्रेतो मिथुनंतदभूच्छुभम् ३६ तच्छ्रुत्वाकृपयागृह्णाच्छंतनुर्मृगयांचरन् ॥ कृपःकुमारःकन्याचद्रोणपत्न्यभवत्कृपी ॥ ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेसोमवंशानुकीर्तनेऽष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ मित्रायुश्चदिवोदासाच्च्यवनस्तत्सुतोनृप ॥ सुदासःसहदेवोथसोमकोजंतुजन्मकृत् १ तस्यपुत्रशतंतेषांयवीयान्पृषतस्ततः ॥ द्रुपदोद्रौपदीतस्यधृष्टद्युम्नादयःसुताः २ धृष्टद्युम्नाद्धृष्टकेतुर्हर्म्याःपांचालकाइमे ॥ योऽजमीढसुतोह्यन्यऋक्षात्संवरणस्ततः ३ तपत्यांसूर्यकन्यायांकुरुक्षेत्रपतिःकुरुः ॥ परीक्षित्सुधनुर्जह्नुर्निषधाश्वःकुरोःसुताः ४ सुहोत्रोभूत्सुधनुषश्च्यवनस्तत्सुतःकृती ॥ वसुस्तस्योपरिचरोबृहद्रथमुखास्ततः ५ कुशांबुमत्स्यप्रत्यग्रचेदिपाद्याश्चचेदिपाः ॥ बृहद्रथात्कुशाग्रोभूदृषभस्तस्यतत्सुतः ६ जज्ञेसत्यहितोपत्यंपुष्पवांस्तत्सुतोजहुः ॥ अन्यस्यामपिभार्यायांशकलेद्वेबृहद्रथात् ७ तेमात्राबहिरुत्सृष्टेजरयाचाभिसंधिते ॥ जीवजीवेतिक्रीडंत्याजरासंधोभवत्सुतः ८ ततश्चसहदेवोभूत्सोमापिर्यच्छ्रुतश्रवाः ॥ परीक्षिदनपत्योभूत्सुरथोनामजाह्नवः ९ ततोविदूरथस्तस्मात्सार्वभौमस्ततोभवत् ॥ जयत्सेनस्तत्तनयोराधिकोऽतोह्ययुतायुरभूत् १० ततश्चाक्रोधनस्तस्माद्देवातिथिरमुष्यच ॥ ऋक्षस्तस्यदिलीपोभूत्प्रतीपस्तस्यचात्मजः ११ देवापिःशंतनुस्तस्यबाह्लीकइतिचात्मजाः ॥ पितृराज्यंपरित्यज्यदेवापिस्तुवनंगतः १२ अभवच्छंतनूराजाप्राङ्महाभिषसंज्ञितः ॥ यंयंकराभ्यांस्पृशतिजीर्णंयौवनमेतिसः १३ शांतिमाप्नोतिचैवाग्र्यांकर्मणातेनशंतनुः ॥ समाद्वादशतद्राष्ट्रेनववर्षयदाविभुः १४ शंतनुर्ब्राह्मणैरुक्तःपरिवेत्तायमग्रभुक् ॥ राज्यंदेह्यग्रजायाशुपुरराष्ट्रविवृद्धये १५

१४ दाराग्निहोत्रादियोगंयःकुरुतेऽग्रजेस्थितेसतिसपरिवेत्ता तदुक्तं दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते परिवेत्तासइत्युक्तःपरिवित्तिस्तुपूर्वजइति । अयंशंतनुरग्रभुक्अग्रजस्यदेवापेरग्रतोराज्यंभुंक्तेइतिदोषेणावर्षणमितिविज्ञायाग्रजायाशुराज्यंदेहीत्युक्तं १५

छंदयामासमसादयामासशंतनोःकश्चिन्मंत्रीअश्मकःविमाव्यपुंकृत्ययदेवापिर्यथावेदमार्गाद्विभ्रंशितोभवतितथाकर्तव्यमिति तन्मंत्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदाद्विभ्रंशितःसःदेवापिःवेदवादातिवादान् वेदार्थानिंदालक्षणान्दोषान्गिराब्रवीदित्यन्वयः १६ ततःदेवापौविभ्रष्टेसतिअनंतरमिंद्रदेवोवृष्टवान् योगंभगवद्ध्यानम् १७ १८ १९ रामःपरशुरामःदाशकन्यायांसत्यवत्यां २० नाम्नानिमित्तेन हतगंधर्वेणेति शेषःयस्यांदाशकन्यायां २१ कृष्णोव्यासःयतःकृष्णादिदं श्रीभागवतंअध्यगामधीतवानस्मि श्रीभागवतंस्तौति हित्वेति २२ काशिराजसुतेअंबिकांबालिकेबलाद्भीष्मेणानीते २३ यक्ष्मणाक्ष

एवमुक्तोद्विजैर्ज्येष्ठंछंदयामाससोब्रवीत् ॥ तन्मंत्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदाद्विभ्रंशितोगिरा १६ वेदवादातिवादान्वैततोदेवोववर्षह ॥ देवापिर्योगमास्थायक लापग्राममाश्रितः १७ सोमवंशेकलौनष्टेकृतादौस्थापयिष्यति ॥ बाह्लीकात्सोमदत्तोभूद्भूरिर्भूरिश्रवास्ततः १८ शलश्चशंतनोरासीद्गंगायांभीष्मआ त्मवान् ॥ सर्वधर्मविदांश्रेष्ठोमहाभागवतःकविः १९ वीरयूथाग्रणीर्येनरामोपियुधितोषितः ॥ शंतनोर्दाशकन्यायांजज्ञेचित्रांगदःसुतः २० विचित्र वीर्योवरजोनाम्नाचित्रांगदोहतः ॥ यस्यांपराशरात्साक्षादवतीर्णोहरेःकला २१ देवगुप्तोमुनिःकृष्णोयतोहमिवमध्यगाम् ॥ हित्वास्वशिष्यान्पैलादी न्भगवान्बादरायणः २२ मह्यंपुत्रायशांतायपरंगुह्यमिदंजगौ ॥ विचित्रवीर्योथोवाहकाशिराजसुतेबलात् २३ स्वयंवरादुपानीतेअंबिकांबालिकेउभे तयोरासक्तहृदयोगृहीतोयक्ष्मणामृतः २४ क्षेत्रेऽप्रजस्यवैभ्रातुर्मात्रोक्तोबादरायणः ॥ धृतराष्ट्रंचपांडुंचविदुरंचाप्यजीजनत् २५ गांधार्यांधृतरा ष्ट्रस्यजज्ञेसुतशतंनृप ॥ तेषांदुर्योधनोज्येष्ठोदुःशलाचापिकन्यका २६ शापान्मैथुनरुद्धस्यपांडोःकुंत्यांमहारथाः ॥ जाताधर्मानिलेंद्रेभ्योयुधिष्ठिर मुखास्त्रयः २७ नकुलःसहदेवश्चमाद्र्यांनासत्यदस्रयोः ॥ द्रौपद्यांपंचपंचभ्यःपुत्रास्तेपितरोभवन् २८ युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यःश्रुतसेनोवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तुशतानीकस्तुनाकुलिः २९ सहदेवसुतोराजन्श्रुतकीर्तिस्तथापरे ॥ युधिष्ठिरात्तुपौरव्यांदेवकोथघटोत्कचः ३० भीमसेनाद्धि डिंबायांकाल्यांशर्वगतंततः ॥ सहदेवात्सुहोत्रंतुविजयासूतपार्वती ३१ करेणुमत्यांनकुलोनिरमित्रंतथार्जुनः ॥ इरावंतमुलूप्यांवैसुतायांबभ्रुवाह नम् ३२ मणिपूरपतेःसोपितत्पुत्रःपुत्रिकासुतः ॥ तवतातःसुभद्रायामाभिमन्युरजायत ३३ सर्वातिरथजिद्वीरउत्तरायांततोभवान् ॥ परिक्षीणेषुकुरुषु द्रौणेर्ब्रह्मास्त्रतेजसा ३४ त्वंतुकृष्णानुभावेनसजीवोमोचितोंतकात् ॥ तवेमेतनयास्तातजनमेजयपूर्वकाः ३५ श्रुतसेनोभीमसेनउग्रसेनश्चवीर्यवान् जनमेजयस्त्वांविदित्वातक्षकान्निधनंगतम् ३६

यरोगेण अप्रजस्यभ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य विदुरंभुजिष्यायांजनयामास २४ २५ २६ मुनिशापान्मैथुनरुद्धस्यमैथुनमरणलक्षणविघ्नवतः २७ पंचपुत्राःपूर्वजन्मनिपितरः २८ विविच्याह युधि ष्ठिरादिति नाकुलिःनकुलपुत्रः २९ ३० शर्वगतंशर्वंज्ञातं ३१ मणिपूरपतेःसुतायां ३२ सोपिबभ्रुवाहनोपिपुत्रिकासुतात्तस्यमणिपूरपतेःपुत्रोभूदितिशेषःतवतातःत्वत्पिता ३३ ३४ ३५ निधनं मरणमवाप ३६

सर्वेषामविषयाग्नौहोष्यतिहोमंकरिष्यति तुरगमेधयाअश्वमेधयाअश्वमेधयज्ञेन ३७।३८ परंपूर्णं ३९ कौशांव्यांपुर्यांवत्स्यति वासंकरिष्यति ४० ४१ ४२ ४३ ४४ संस्थामवसानम् ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ यद्वस्मादिपुंजयोभविता ५० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेवि०कृ०टीकायांएकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ ययातिपुत्रस्यानोर्वंशंविशिनष्टि अनोरिति १ २ ३४ अंगादयोबलेःपुत्राअंगादि

सर्पान्वै पैयामाग्नौसहोष्यतिरुषान्वितः ॥ कावषेयंपुरोधायतुरंतुरगमेधया ३७ समंतात्पृथिवींसर्वांजित्वायक्ष्यतिचाध्वरैः ॥ तस्यपुत्रःशतानीको याज्ञवल्क्यात्त्रयींपठन् ३८ अस्त्रज्ञानंक्रियाज्ञानंशौनकात्परमेष्यति ॥ सहस्रानीकस्तत्पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधजः ३९ विसृंभकृष्णस्तस्यापिनेमिच क्रस्तुतत्सुतः ॥ गजाह्वयेहृतेनद्याकौशाम्ब्यांसाधुवत्स्यति ४० उक्तस्ततश्चित्ररथस्तस्माच्छुचिरथःसुतः ॥ तस्माद्वृष्टिमांस्तस्यसुषेणोथमहीपतिः ४१ सुनीथस्तस्यभवितानृचक्षुर्यत्सुखीनलः ॥ पारिप्लवःसुतस्तस्मान्मेधावीसुनयात्मजः ४२ नृपंजयस्ततोदुर्वस्तिमिस्तस्माज्जनिष्यते ॥ ततोबृहद्र थस्तस्माच्छतानीकःसुदासजः ४३ शतानीकाद्दुर्दमनस्तस्यापत्यंमहीतरः ॥ दंडपाणिर्निमिस्तस्यक्षेमकोभवितानृपः ४४ ब्रह्मक्षत्रस्यवैयोनिर्वंशोदे वर्षिसत्कृतः ॥ क्षेमकंप्राप्यराजानंसंस्थांप्राप्स्यतिवैकलौ ४५ पापानिकीर्तनादेषांविलयंयांतिकृत्स्नशः ॥ अथमागधराजानोभाविनोयेवदामि ते ४६ भवितासहदेवस्यसोमापिर्यत्सुतश्रवाः ॥ ततोयुतायुस्तस्यापिनिरमित्रोथतत्सुतः ४७ सुनक्षत्रःसुनक्षत्राद्बृहत्सेनोथकर्मजित् ॥ ततःश्रुतंज योविप्रःशुचिस्तस्यभविष्यति ४८ क्षेमोथसुव्रतस्तस्माद्धर्मसत्रःश्रमस्ततः ॥ दृढसेनोथसुमतिःसुबलोजनिताततः ४९ सुनीथःसत्यजिदथविश्वजिद्यद्रि पुंजयः ॥ बार्हद्रथाश्चभूपालाभाव्याःसाहस्रवत्सरम् ॥ ५० ॥ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेसोमवंशचरितेएकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अनोःसभानरश्चक्षुःपरेक्षुश्चत्रयःसुताः ॥ सभानरात्कालनरःसंजयस्तत्सुतस्ततः १ जनमेजयस्तस्यपुत्रोमहाशीलोमहामनाः ॥ उशीनरस्तितिक्षुश्च महामनसआत्मजौ २ शिबिर्वनःकृमिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजाः ॥ वृषदर्भःसुवीरश्चमद्रःकैकेयआत्मजाः ३ शिबेश्चत्वारएवासंस्तितिक्षोश्चरुषद्रथः ॥ ततोहेमोथसुतपाबलिःसुतपसोभवत् ४ अंगवंगकलिंगाद्याःसुह्मपुंड्रांध्रसंज्ञिताः ॥ जज्ञिरेदीर्घतपसोबलेःक्षेत्रेमहीक्षितः ५ चक्रुःस्वनाम्नाविषयान्ष डिमान्प्राच्यकानिह ॥ खनपानोंगतोजज्ञेतस्माद्दिविरथस्ततः ६ सुतोधर्मरथोयस्यजज्ञेमित्ररथोऽप्रजः ॥ रोमपादइतिख्यातस्तस्मैदशरथःसखा ७ शां तांस्वकन्यांप्रायच्छदृष्यशृंगउवाहताम् ॥ देवेऽवर्षतियंरामाआनिन्युर्हरिणीसुतम् ८ वाद्यसंगीतवादित्रैर्विभ्रमालिंगनार्हणैः ॥ सतुराज्ञोनपत्यस्यनिरू प्येष्टिंमरुत्वतः ९ प्रजामदाद्दशरथोयेनलेभेऽप्रजःप्रजाः ॥ चतुरंगोरोमपादात्पृथुलाक्षस्तुतत्सुतः १०

विषयसमानाइतिज्ञापयंतिक्षेत्रभार्यायांमहीक्षितइत्यनेनब्राह्मणकुलंव्यावर्तयति ५ प्राच्यकान्प्राचीविषयान् । इहभुविखनपानोनाम ६ ७ अवर्षतिमनियमृष्यशृंगंहारिंगीसुतमिति । अनेनऋष्यस्य रंगस्यशृंगमिवशृंगंयस्यसतथातमतिविग्रहसूचयति ८ निरूप्यविचित्यमरुत्वतःइष्टिंइंद्रविषयामिष्टिं ९ येनइष्टिविशेषेण १०

११ १२ अपविद्धंअज्ञातवद्गिसृष्टं कानीनंकन्यायांजातम् १३ ययातिपुत्रस्यद्रुह्योर्वंशंनिरूपयति द्रुह्योश्चेति १४ १५ ययातिपुत्रस्यतुर्वसोर्वंशंकथयति । तुर्वसोरिति १६ १७ सूचीकटाहन्या
येनद्रुह्यादीनांपुत्राणांवंशंकथयित्वाबहुलत्वाद्विशेषपुण्यहेतुत्वाच्चज्येष्ठपुत्रस्ययदोर्वंशंकथयति ययातेरिति १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ अनष्टंअविच्छिन्नंविष्णुस्मरणं यस्यसत

बृहद्रथोबृहत्कर्माबृहद्भानुश्चतत्सुताः ॥ ततोबृहन्मनास्तस्माज्जयद्रथउदाहृतः ११ विजयस्तस्यसंभूत्यांततोधृतिरजायत ॥ ततोधृतव्रतस्तस्यसधर्मा धिरथस्ततः १२ योसौगंगातटेक्रीडन्मंजूषांतर्गतंशिशुम् ॥ कुंत्यापविद्धंकानीनमनपत्योकरोत्सुतम् १३ वृषसेनःसुतस्तस्यकर्णस्यजगतीपतेः ॥ द्रुह्योश्चतनयोबभ्रुःसेतुस्तस्यात्मजस्ततः १४ आरब्धस्तस्यगांधारस्तस्यधर्मस्ततोधृतः ॥ धृतस्यदुर्मदस्तस्मात्प्रचेताःप्राचेतसंशतम् १५ म्लेच्छाधिपतयोभूवन्नुदीचींदिशमाश्रिताः ॥ तुर्वसोस्तुसुतोवह्निर्वह्नेर्भर्गोथभानुमान् १६ त्रिभानुस्तत्सुतोस्यापिकरंधमउदारधीः ॥ मरुतस्तत्सुतःपुत्रःपुत्रं पौरवमन्वभूत् १७ दुष्यंतंसपुनर्भेजेस्वंवंशंसाम्राज्यकामुकः ॥ ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्ययदोर्वंशंनरर्षभ १८ वर्णयामिमहापुण्यंसर्वपापहरंनृप ॥ यदोर्वंशंनरः श्रुत्वासर्वपापैर्विमुच्यते १९ यत्रावतीर्णोभगवान्परमात्मानराकृतिः २० यदोःसहस्रजित्क्रोष्टानलोरिपुरितिश्रुताः ॥ चत्वारःसूनवस्तस्यशतजित्प्रथमात्मजः ॥ महाहयोवेणुहयोहैहयश्चेतितत्सुताः २१ धर्मस्तुहैहयसुतोनेत्रःकुंतेःपिताततः ॥ सोहंजिरभवत्कुंतेर्महिष्माभद्रसेनकः २२ दुर्मदोभद्रसेनस्यधनकःकृतवीर्यकः ॥ कृताग्निःकृतवर्माचकृतौजाधनकात्मजाः २३ अर्जुनःकृतवीर्यस्यसप्तद्वीपेश्वरोभवत् ॥ दत्तात्रेयाद्धरेरंशात्प्राप्तयोगमहागुणः २४ ननूनंकार्तवीर्यस्यगतिंयास्यंतिपार्थिवाः ॥ यज्ञदानतपोयोगैःश्रुतवीर्यजयादिभिः २५ पंचाशीतिसहस्राणिह्यव्याहतबलःसमाः ॥अकरोदजुनोराज्यंहरिंचैवान्वहंस्मरन् २६ अनष्टविष्णुस्मरणोबुभुजेक्षय्यषड्वसु ॥ तस्यपुत्रसहस्राणांपंचैवोर्वरितामृधे २७ जयध्वजःशूरसेनोवृषभोमधुरूर्जितः ॥ जयध्वजात्तालजंघस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् २८ क्षत्रंयत्तालजंघाख्यमौर्वतेजोपसंहृतम् ॥ तेषांज्येष्ठोवीतिहोत्रोवृष्णिःपुत्रोमधोःस्मृतः २९ तस्यपुत्रशतंत्वासीद्वृष्णिज्येष्ठंयतःकुलम् ॥ माधवावृष्णयोराजन्यादवाश्चेतिसंज्ञितम् ३० यदुपुत्रस्यचक्रोष्टोःपुत्रोवृजिनवांस्ततः ॥ वाहिस्ततोरुशेकुर्वैतस्य चित्ररथस्ततः ३१ शशबिंदुर्महायोगीमहाभोजोमहानभूत् ॥ चतुर्दशमहारत्नश्चक्रवर्त्यपराजितः ३२ तस्यपत्नीसहस्राणांदशासन्सुमहायशाः ॥ दशलक्षसहस्राणिपुत्राणांतास्वजीजनत् ३३ तेषांतुषट्प्रधानानांपृथुश्रवसआत्मजः ॥ धर्मोनामोशनास्तस्यहयमेधशतस्ययट् ३४ तत्सुतोरुचकस्तस्यपंचासन्नात्मजाःशृणु ॥ पुरुजिद्रुक्मरुक्मेषुपृथुज्यामघसंज्ञिताः ३५ ज्यामघस्त्वप्रजोप्यन्यांभार्यांशैब्यापतिर्भयात् ॥ नाविंदच्छत्रुभवनात्कन्यां भ्रष्टामहार्षीत् ३६ रथस्थांतांनिरीक्ष्याहशैब्यापतिममर्षिता ॥ केयंकुहकमत्स्थानंरथमारोपितेतिवै ३७

यासंततविष्णुस्मरणोपेतः । षड्वांशवसुषड्वसुषड्भ्योगुणेभ्योलब्धंयद्वसुतत्षड्वसुवा २७ २८ और्वमुनेःतेजसोपसंहृतम् २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ पुरुजिद्रुक्माद्याः ३६ ३७

असंपत्नीसपत्नीरहिता ३८ ३९ स्नुषांपूर्वस्नुषेत्यभिहिताम् ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटि०क०टी० यदुवंशकीर्तनंनामविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ १ बलबद्दे २ ३ ४ ५

स्नुषातवेत्यभिहितास्मयंतीपतिमब्रवीत् ॥ अहंवंध्याऽसपत्नीचस्नुषायुज्यतेमेकथम् ३८ जनयिष्यसियंराज्ञितस्येयमुपपत्स्यते ॥ अन्वमोदंततद्विश्वेदे वाःपितरएवच ३९ शैब्यागर्भमधात्कालेकुमारंसुषुवेशुभम् ॥ सविदर्भइतिप्रोक्तउपयेमेस्नुषांसतीम् ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेविंशोऽ ध्यायः ॥२०॥ श्रीशुकउवाच ॥ तस्यांविदर्भोजनयत्पुत्रौनाम्नाकुशक्रथौ ॥ तृतीयंरोमपादंचवैदर्भकुलनंदनम् १ रोमपादसुतोबभ्रुर्बभ्रोःकृतिरजायत ॥ उशिकस्तत्सुतस्तस्माच्चेदिश्चैद्यादयोयतः २ क्रथस्यकुंतिःपुत्रोभूद्वृष्णिस्तस्याथनिर्वृतिः ॥ ततोदशार्हनामाथतस्यव्योमःसुतस्ततः ३ जीमूतोविकृतिस्त स्ययस्यभीमरथःसुतः ॥ ततोनवरथःपुत्रोजातोदशरथस्ततः ४ करंभिःशकुनेःपुत्रोदेवरातस्तदात्मजः ॥ देवक्षत्रस्ततस्तस्यमधुःकुरुवशस्ततः ५ पुरुहो त्रस्त्वनोःपुत्रस्तस्यायुःसत्वतस्ततः ॥ भजमानोभजिर्दिव्योवृष्णिर्देवावृधोंधकः ६ सत्वतस्यसुताःसप्तमहाभोजश्चमारिष ॥ भजमानस्यनिम्लोचिः किंकणोधृष्टिरेवच ७ एकस्यामात्मजाःपत्न्यामन्यस्यांचत्रयःसुताः ॥ शताजिच्चसहस्राजिदयुताजिदितिप्रभो ८ बभ्रुर्देवावृधसुतस्तयोःश्लोकौपठं त्यमुम् ॥ यथैवशृणुमोदूरात्सपश्यामस्तथांतिकात् ९ बभ्रुःश्रेष्ठोमनुष्याणांदेवैर्देवावृधःसमः ॥ पुरुषाःपंचषष्टिश्चषट्सहस्राणिचाष्टच १० येऽमृतत्व मनुप्राप्ताबभ्रोर्देवावृधादपि ॥ महाभोजोतिधर्मात्माभोजाआसंस्तदन्वये ११ वृष्णेःसुमित्रःपुत्रोभूद्युधाजिच्चपरंतप ॥ शिनिस्तस्यानमित्रश्चनिम्नोभूदन मित्रतः १२ सत्राजितःप्रसेनश्चनिम्नस्याप्यासतुःसुतौ ॥ अनमित्रसुतोयोन्यःशिनिस्तस्यचसत्यकः १३ युयुधानःसात्यकिर्वैजयस्तस्यकुणिस्ततः ॥ युगं धरोनमित्रस्यपृश्निःपुत्रोऽपरस्ततः १४ श्वफल्कश्चित्ररथश्चैवगांदिन्यांतुश्वफल्कतः ॥ अक्रूरप्रमुखाआसन्पुत्राद्वादशविश्रुताः १५ आसंगःसारमेयश्चमृदु रोमृदुविद्गिरिः ॥ धर्मोवृद्धःसुकर्माचक्षेत्रोपेक्षोरिमर्दनः १६ शत्रुघ्नोगंधमोदाद्धःप्रतिबाहुश्चद्वादश ॥ तेषांस्वसासुचाराख्याद्वावक्रूरसुतावपि १७ देववानु पदेवश्चतथाचित्ररथात्मजः ॥ पृथुर्विदूरथाद्याश्चबहवोवृष्णिनंदनाः १८ कुकुरोभजमानश्चशुचिःकंबलबर्हिषः ॥ कुकुरस्यसुतोवृष्णिर्विलोमास्तनय स्ततः १९ कपोतरोमातस्यानुःसखायस्यचतुंबरुः ॥ अनोश्चदुंदुभिस्तस्यदरिद्योतःपुनर्वसुः २० तस्याहुकश्चाहुकीचकन्याद्वावाहुकात्मजौ ॥ देवकश्चोग्रसेनश्चचत्वारोदेवकात्मजाः २१ देववानुपदेवश्चसुदेवोदेववर्धनः ॥ तेषांस्वसारःसप्तासन्शांतिदेवादयोनृप २२ शांतिर्देवोपदेवाचश्रीदेवादे वरक्षिता ॥ सहदेवादेवकीचवसुदेवउवाहताः २३ कंसःसुनामान्यग्रोधःकंकःशंकुःसुभूस्तथा ॥ राष्ट्रपालोऽथसृष्टिश्चतुष्टिमानौग्रसेनयः २४

६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ नाम्नायुयुधानःसात्यकिरितिगुणनामा १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ औग्रसेनयःउग्रसेनपुत्राः २४

वसुदेवस्यानुजानांदेवभागादीनांस्त्रियोभार्याः २५ २६ तस्यहृदिकस्यसुताः २७ २८ यस्यवसुदेवस्यजननसमये दुंदुभ्यानकवाद्यनदनाद्वसुदेवस्यनामांतरमस्तीत्याह वसुदेवमितिस्थानमवता रस्य २९ ३० एतेषांवसुदेवादीनांशूरस्यसख्युःपुत्रस्यकुंतेः ३१ देवहूतांदेवाहूयंतेनयेतिदेवहूतीदेवाह्वानकरीत्यर्थःतांविद्यांदुर्वाससः अलभतेतिशेष तस्याःविद्यायाःशुचिःऋतुस्नाता ३२ प्र त्ययार्थंविश्वासार्थंप्रयुक्तायाविद्यायामाहात्म्यंच भोदेवक्षमस्वयाहीति ३३ कुंत्याभिहितोरविःकुंतीमाह अमोघमिति देवसंदर्शनममोघंसफलंजानीहीतिशेषः स्वकर्तव्यमाह आधास्यइति । मैथुनयोग्यतारुण्यादर्शनाच्छिन्नयोनिर्दुष्टास्यादितिपृथायामनोगतशंकापरिहारार्थमाह योनिरितितथाकर्तालोकस्यापवादादितिशेष ३४ ३५ तवप्रपितामहः पांडुः ३६ वसुदेवभगिनी

कंसाकंसवतीकंकासुरभूराष्ट्रपालिका ॥ औग्रसेनादुहितरोवसुदेवानुजस्त्रियः २५ शूरोविदूरथादासीद्भजमानसुतात्ततः ॥ शिनिस्तस्मात्स्वयंभोजोहृदि कस्तत्सुतोमतः २६ देवबाहुःशतधनुःकृतवर्मेतितत्सुताः ॥ देवमीढस्यशूरस्यमारिषानामपत्न्यभूत् २७ तस्यांसंजनयामासदशपुत्रानकल्मषान् ॥ वसुदेवंदेवभागंदेवश्रवसमानकम् २८ सृंजयंश्यामकंकंकमनीकंवत्सकंवृकम् ॥ देवदुंदुभयोनेदुरानकायस्यजन्मनि २९ वसुदेवंहरेःस्थानंवदंत्यानक दुंदुभिम् ॥ पृथाचश्रुतदेवाचश्रुतकीर्तिःश्रुतश्रवाः ३० राजाधिदेवीचैतेषांभगिन्यःपंचकन्यकाः ॥ कुंतेःसख्युःपिताशूरोह्यपुत्रस्यपृथामदात् ३१ सा पदुर्वाससोविद्यांदेवहूतींप्रतोषिताल् ॥ तस्यावीर्यपरीक्षार्थमाजुहावरविंशुचिः ३२ तदैवोपगतंदेवंवीक्ष्यविस्मितमानसा ॥ प्रत्ययार्थंप्रयुक्तामेयाहिदे वक्षमस्वमे ३३ अमोघंदेवसंदर्शमाधास्येत्वयिचात्मजम् ॥ योनिर्यथानदुष्येतकर्ताऽहंतेसुमध्यमे ३४ इतितस्यांसमाधायगर्भंसूर्योदिवंगतः ॥ सद्यः कुमारःसंजज्ञेद्वितीयइवभास्करः ३५ तंसाऽत्यजन्नदीतोयेकृच्छ्राल्लोकस्यबिभ्यती ॥ प्रपितामहस्तामुवाहपांडुर्वैसत्यविक्रमः ३६ श्रुतदेवींतुकारूषोवृद्ध शर्मासमग्रहीत् ॥ यस्यामभूद्दंतवक्त्रइतिशब्दोदितेःसुतः ३७ केकयोधृष्टकेतुश्चश्रुतकीर्तिमविंदत ॥ संतर्दनादयस्तस्यांपंचासुःकैकयाःसुताः ३८ रा जाधिदेव्यामावंत्यौजयत्सेनोऽजनिष्टह ॥ दमघोषश्चेदिराजःश्रुतश्रवसमग्रहीत् ३९ शिशुपालःसुतस्तस्याःकथितस्तस्यसंभवः ॥ देवभागस्यकंसायां चित्रकेतुबृहद्बलौ ४० कंसवत्यांदेवश्रवसःसुवीरइषुमांस्तथा ॥ कंकायामानकाज्जातःसत्यजित्पुरुजित्तथा ४१ सृंजयोराष्ट्रपाल्यांतुवृषदुर्मर्षणादिकान् ॥ हरिकेशहिरण्याक्षौसूरभूम्यांतुश्यामकः ४२ मिश्रकेश्यामप्सरसिवृकादीन्वत्सकस्तथा ॥ तक्षपुष्करसालादीनुर्वश्यांवृकआदधे ४३ सुमित्रार्जुनपालादी ननीकात्तुसुदामनी ॥ गांडूषःकर्णिकायांवैऋतधामजयावपि ४४ ॥

नांश्रुतदेव्यादीनांविवाहंकथयति श्रुतदेवीमित्यादिना इतिशब्दोदितेःसुतःपूर्वंदितेःसुतइतिशब्दोयस्यविजयस्यसदितेःसुतःइतिशब्दःसनकादिभिरवंशप्तोविजयःआगादितेःसुतोभूत् पश्चाद्धिरण्यक इतिसएवाधुनादंतवक्त्रइतिजातइतिभावः ३७ नाम्नाधृष्टकेतुःकेकयविषयाधिपतित्वात्कैकयशब्दश्चशब्दःपूर्वेणसमुच्चीयते ३८ आवंत्यौविंदानुविंदौअजनिष्टजनयामास ३९ वसुदेवभ्रातृणांवं शंकथयति देवभागस्येत्यादिना ४० ४१ ४२ ४३ ४४

४५ उदपादयत् उत्पादयामास ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ननुयदिश्रीनारायणोजीववज्जन्मकर्माणिभजेनहिसंसारानिवृत्तयेतत्सेवाव्यर्थेतितत्राह नहीति ॥ विषमोदृष्टांतः तथाहि जीवस्यजन्मादिमत्वेपुण्यपापकारणं विधिबद्धत्वात्तदनियतत्वादीश्वरस्यनाहितेस्तः । नहिकार्यमकारणमितिन्यायात् कारणवक्तव्य चेन्लोकानुग्रहोद्दुद्दात्मेच्छैवेतिब्रूमःअनुग्रहोद्धाधस्यापि धर्मपाप्मनोःक्षयवृद्धिदर्शनामित्युक्तम् अतस्तत्सेवानव्यर्थेत्यर्थः हरेरविधिबद्धत्वेपिजन्मादिदर्शनात् अतर्कितत्वेनपुण्यादिलेपित्वेनदुःखित्वंस्यादितितत्राह ईशस्येति । ईशस्यकाचिन्नमेदुःखित्वंस्यादिति तन्निवारणसमर्थत्वादन्यस्यतदभावात् जीवएवईशःकिनस्यादितितत्राह परस्येति । ननुकिंतद्वैलक्षण्ययेनेशादन्याजीवःस्यादितितत्राह द्रष्टुरिति । यःसर्वज्ञःसर्वविदितिश्रुतेः नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यतइत्यादेश्चसार्वज्ञ्यंजीवाद्भिन्नत्वेनमुख्यलक्षणं सार्वज्ञ्यंस्वभाविकंनतुनैमित्तिकमित्याशयेनाह आत्मनइति एवंविधःकइत्यतोवाह आत्मनइति आत्मादेहधृतौजीवस्वभावेपरमात्मनीतिपादवः ५७

पौरवीरोहिणीभद्रामदिरारोचनाइला ॥ देवकीप्रमुखाआसन्पत्न्यआनकदुंदुभेः ४५ बलंगदंसारणंचदुर्मदंविपुलंध्रुवम् ॥ वसुदेवस्तुरोहिण्यांकृतदीनुद पादयत् ४६ सुभद्रोभद्रबाहुश्चदुर्मदोभद्रएवच ॥ पौरव्यास्तनयाह्येतेभूताद्याद्वादशाभवन् ४७ नंदोपनंदकृतकशूराद्यामदिरात्मजाः ॥ भद्राख्याके शिनंत्वेकमसूतकुलनंदनम् ४८ रोचनायांततोजाताहस्तहेमांगदादयः ॥ इलायांपुरुवल्कादीन्यदुमुख्यानजीजनत् ४९ त्रिपृष्ठोधृतदेवायांजातआन कदुंदुभेः ॥ शांतिदेवात्मजाराजन्प्रश्रमप्रश्रितादयः ५० राजानःकल्पवर्षाद्याउपदेव्याःसुतादश ॥ वसुहंससुधन्वाद्याःश्रीदेवायाश्चषट्सुताः ५१ देव रक्षितयालब्धानवचात्रगदादयः ॥ वसुदेवःसुतानष्टावादधेसहदेवया ५२ पुरुवत्समृद्धमुख्यान्साक्षाद्धर्मोवसूनिव ॥ वसुदेवस्तुदेवक्यामष्टपुत्रानजी जनत् ५३ कीर्तिमंतंसुषेणंचभद्रसेनमुदारधीः ॥ ऋजुंसंमर्दनंभद्रंसंकर्षणमहीश्वरम् ५४ अष्टमस्तुतयोरासीत्स्वयमेवहरिःकिल ॥ सुभद्राचमहाभा गातवराजन्पितामही ५५ यदायदाहिधर्मस्यक्षयोवृद्धिश्चपाप्मनः ॥ तदातुभगवानीशआत्मानंसृजतेहरिः ५६ नह्यस्यजन्मनोहेतुःकर्मणोवामहीपते ॥ आत्ममायांविनेशस्यपरस्यद्रष्टुरात्मनः ५७ यन्मायाचेष्टितंपुंसःस्थित्युत्पत्त्यप्ययायहि ॥ अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभायचेष्यते ५८ अक्षौहिणीनांप तिभिरसुरैर्नृपलांछनैः ॥ भुवआक्रम्यमाणानामभावायकृतोद्यमः ॥ ५९ ॥

ननुजीवव्यावर्तकंलक्षणंजगत्कर्तृत्वादिकंतत्प्रकृतेरतःसार्वज्ञ्यमात्रेणकथमीश्वरोजीवाद्व्यावर्त्यः । विशेषणस्यसर्वज्ञस्त्रिपुरांतकस्त्रिनयनइत्यादावन्यविषयत्वेनव्यभिचारित्वादुक्तदोषानिस्तारइतितन्ना हयन्मायेतियस्येश्वरस्याधीनायाःमायायाःप्रकृतेश्चेष्टितंपरिणामलक्षणंपुंसइत्युपलक्षणंप्रपंचस्यस्थित्युत्पत्तिसंहारायभवतिस्थित्यादेर्हेतुर्भवतीत्यर्थः तदेकार्थपयस्त्वद्योतनायचतुर्थ्यौ एकवद्भावादेकत्वन प्रकृतिंपुरुषंचैवप्रविश्यपुरुषोत्तमइतिस्मृतिंहिशब्देनदर्शयति यदनुग्रहःप्रकृतिचेष्टायाःनिवृत्तिहेतुःनिवृत्तिश्चात्मलाभायसच्चिदानंदस्वरूपाविर्भावायब्रह्मानंदओजश्चेत्यादिश्रुत्येष्यतेनिरूप्यते ॥ हरेःप्रपंच निर्माणादिकंतत्तत्पदार्थविशेषज्ञानंविनानयुज्यते । तद्बलादपोहितुंनपार्यतेप्रामाणिकत्वादतोनिरुपमचरितंसार्वज्ञ्यंहरेरेवान्यस्यौपचारिकमित्यतोजीवव्यावृत्तिलक्षणसद्भावाद्युक्तेतिभावः ५८ ननुकी दृशोनुग्रहोयेननतन्निवृत्तिःस्यादितितत्राह अक्षौहिणीनामिति भुवोभारायमाणाना असुराणामभावायनाशाय ५९

अपरिमेयानिपरिमातुमशक्यानि ६० यशोलक्षणंपराक्रमंदुःखशोकतमांसिनुदतीतिदुःखशोकतमोनुत् ६१ तत्तत्फलमाह यस्मिन्निति । सत्कर्णपीयूषे । महास्वजनकर्णामृतेयशस्तीर्थवरेयशोलक्षण शास्त्रपावनजलश्रेष्ठेश्रोत्रेएवांजलिर्यस्यसतथा । उपस्पृश्यस्नानपानाचमनानिकृत्वापापकर्मवासनाःपापकर्मकरणश्रद्धालक्षणाः ६२ श्लाघनीयेहितःपूज्यमानचरितः ६३ स्निग्धस्मितेक्षितेनोदारैर्मनो हरैर्विक्रमलीलयाविक्रमविलासेनसर्वांगसुंदरयामूर्त्याचनृलोकंमनुष्यजनं । नृनयइतियातांनयतिभक्तिपूर्वकंतत्यज.नातीतिनृलोकोज्ञानिसमूहस्तमितिवा ६४ रतिकरणप्रकारदर्शयति यस्येति । मक राकारकुंडलाभ्यांचारुकर्णौताभ्यांभ्राजत्कपोलाभ्यांसुभगंसुंदरं । विलासेनसहितं.हासोयस्यसतथातंनित्यउत्सवोयस्यसतथातम् तत्क्षणानंदजनकमित्यर्थःनतृप्णुःनालंबुद्धिप्राप्ताः.निमेर्निमेषस्येतिष ष्ठीद्वितीयार्थे निमेःभाति । कुपिताविकासविरोधित्वात् ६५ तेषुदारेषु आत्मनिगमंआत्मज्ञानं । स्वगुणप्रतिपादकवेदलक्षणशास्त्रंवा प्रथयन्प्रख्यापयन् ६६ सकृष्णःस्वधामस्वमूलरूपंसमगात् संग

कर्माण्यपरिमेयानिमनसापिसुरेश्वरैः ॥ सहसंकर्षणश्चक्रेभगवान्मधुसूदनः ६० कलौजनिष्यमाणानांदुःखशोकतमोनुदम् ॥ अनुग्रहायभूतानांसुपुण्यं व्यतनोद्यशः ६१ यस्मिन्सत्कर्णपीयूषेयशस्तीर्थवरेसकृत् ॥ श्रोत्रांजलिरुपस्पृश्यधुनुतेकर्मवासनाः ६२ भोजवृष्ण्यंधकमधुशूरसेनदशार्हकैः ॥ श्ला घनीयेहितःशश्वत्कुरुसृंजयपांडुभिः ६३ स्निग्धस्मितेक्षितोदारैर्वाक्यैर्विक्रमलीलया ॥ नृलोकंरमयामासमूर्त्यासर्वांगरम्यया ६४ यस्याननंमकरकुंड लचारुकर्णभ्राजत्कपोलसुभगंसविलासहासम् ॥ नित्योत्सवंनततृपुर्दृशिभिःपिबंत्योनार्योनराश्चमुदिताःकुपितानिमेश्च ६५ जातोगतःपितृगृहाद्व्रजमे धितोत्रहत्वारिपून्सुतशतानिकृतोरुदारः ॥ उत्पाद्यतेषुपुरुषःक्रतुभिःसमीजआत्मानमात्मनिगमंप्रथयन्जनेषु ६६ पृथ्व्याःसवैगुरुभरंक्षपयन्कुरूणामंतः समुत्थकलिनायुधिभूपचमूः ॥ दृष्ट्याविधूयविजयेजयमुद्विघुष्यप्रोच्योद्धवायचवरंसमगात्स्वधाम ॥ ६७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपारमहंस्यांसं हितायांनवमस्कंधेसोमवंशवर्णनेवंशानुचरितंनामएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ समाप्तोयंनवमस्कंधः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

तवानेकोभूदित्यन्वयःपूर्णमदः पूर्णमदमित्याद्युपनिषद्भिइत्यनेनसूचयति पृथ्व्याःगुरुभरमसुरलक्षणंभूपचमूंभूपसमूहलक्षणंबंधंविधूयसंहृत्यजयमुद्विघुष्यडिंडिमघोषंकारयित्वा वरंवरणयोग्यंज्ञानंप्रोच्यविस्तरे णोपदिश्यइति ६७ नाम्नाक्षत्रवसुंधरासुरमहावंशावलीमंदिरंव्याख्याव्याजविनोदतोऽद्यनवमस्कंधोमयाक्रीडित ॥सर्वज्ञोविजयध्वजायपतयेमह्यंमहाभूतिदोहारीहारमनोहरोहरहरःप्रीतोस्तुविश्वंभरः १ पद रत्नावलिर्भूयात्नवमस्कंधअर्पिता ॥ तुलसीवहरेःपादद्वंद्वेद्वंद्वापहारिणी २ श्रीमहेंद्रतीर्थपूज्यपादशिष्यविजयध्वजतीर्थस्यकृतौपदरत्नावल्यांश्रीमद्भागवतव्याख्यायांनवस्कंधेएकविंशोऽध्यायः २१ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते नवमः स्कंधः समाप्तः ॥